

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Det kongelige Assistenthus

af H. THUESLEV

DET KONGELIGE ASSISTENSHUS

Københavns

Assistenshus og anden

Pantelånevirkksomhed

af H.Thueslev

G · E · C GAD · KØBENHAVN

1976

Udgivet med støtte af
Lundbeck-fonden

Indholdsoversigt

Forord af dr.med. et phil. E.Snorrason *side 5*

Forfatterens forord *7*

I. *Forhistorien*

1. Udenlandsk forhistorie *9*
2. Pantelånere før 1688 *11*
3. Lombarden i Glückstadt *21*
4. Lombarden i Altona *23*

II. *Privatdriftens tid 1688-1751*

1. Oprettelsen. Weslings assistenshus *26*
2. Klevenows assistenshus *34*
3. Det Raben-Lindemannske assistenshus *40*
4. Byfoged Jentofts og brødrene Unnas assistenshus *44*

III. *Kamp om assistenshusprivilegiet 1751-53*

1. Første runde mellem Christine Vagel, grevinde Knuth, enkekassen og fattigvæsenet *57*
2. Søkvæsthuset melder sig som ansøger *60*
3. Højesterets afgørelse *62*
4. Ansøgernes endelige indlæg *64*
5. Søkvæsthusets sejr *66*

IV. *Søkvæsthus tidens første del 1753-1802*

1. Assistenshuset organiseres som statsorganisation *68*
2. Bekæmpelse af ulovlige lånehuse. Forvalter Løwe *71*
3. Forvalter Holm. Uoverensstemmelse med kontrolløren. Pladsmangel. Flytning til Nybrogade. Auktionen *74*
4. Forvalter Rafn. Tilbygning. Pensioneringsopgaver. Ansættelse af en fuldmægtig *81*
5. Indbrud. Fortsat kamp mod pantelånerne. Offentlig kritik *84*
6. Fuldmægtig Lunds besvigelser *88*
7. Klage over ekspeditionen. Fuldmægtig Wiborg får del i forvalterens ansvar. Kvæsthuset omordnes. Rafns død og enkens pensionering *91*
8. Forvalter Wiborg *94*
9. Forvalter Fogh. Den tredje pantelånerkommission. Todes reformforslag. Det Trængende Selskab *95*

10. Erhvervelsen af »Pæretræet«. Auktionsudsør afskaffes. Slotsbranden 1794. Påtænkt assistenshus i Odense 105
11. Københavns brand 1795. Rentenedsættelse overvejes 107
12. Aflastning for pensioneringsopgaverne. Foghs ruiner. Urolige konjunkturer 111

V. Søkvæsthustidens sidste del 1802-60

1. Forvalter Harboe. Plan om lånehuse i hele landet. Bombardementet 1807. Statsbankerotten Bladkritik. Pantelånere. Sættefolk 112
2. Thaarups reformforslag. Rentenedsættelse. Personalet 120
3. Forvalter Hegedahl. Reformer. Belåning af assistenshusedler 126
4. Ændringer af indløsnings ekspeditionen. Pressekritik 132
5. Kaysers reformforslag 136
6. Besøg hos udenlandske lånehuse fører til oprettelse af 3 indleveringskontorer og andre forbedringer 141
7. Åbningstiden. Personale. Lønforhold. Ombygning. Kolera. Regnskabsføring. Låneniveau. Lån på varepartier 149
8. Davids statistiske afhandling 156

VI. Frikonkurrencetidens første del 1860-1904

1. Renteloven af 1855 162
2. Søkvæsthustidernes og assistenshuset inddrages under den militære invalidefond. Invalidebestyrelsen overtager ledelsen under finansministeriets tilsyn 164
3. Eneretten opgives. Forslag om belåning af egne sedler, tidligere udbetaling af auktionsoverskud, indløsning i rater, længere åbningstid og afståelse til kommunen. De billige lånekontorer oprettes og begunstiges. Krigen 1864 165
4. Chr. Hansens pjece imod pantelånerne 174
5. Indleveringskontor D oprettes på Nørrebro. De billige lånekontorer udvider. Tyverier på magasinet. Chr. Hansen bliver forvalter og Meyer kasserer 180
6. Pantelånerloven af 1867 182
7. Kritik fra folketingets side. Åbningstiden ændres 187
8. Forvalter Müller. Nyt lønningsreglement. Overgang til kronemønt. E. Salmonsens artikel. Åbningstiden ændres atter. Børn som låntagere. Lån til forretningsbrug begrænses atter. Pladsmangel. Auktionstab 192
9. Kritik af hælprivilegiet. Meyer bliver kontrollør. Indleveringskontor E oprettes på Vesterbro. Dreyer bliver invalidedirektør 199
10. Herman Bangs indtryk 202
11. Angreb på hælprivilegiet og på behandlingen af uafhængte restlån 205
12. Forslag til ny personaleinstrukser. Kontrollørens stilling. Spørgsmål om enhedsrente og indløsning på afbetaling 210

13. Forvalter Schoubye. Byggeplaner. Auktionstab. Bestyrer Melchiorshøje lån. Mølleproblemet. Indleveringskontorer F, G og H oprettes. Forvalterens kasseangel 211
14. Forvalter Treschow. Stilling som overmagasinbetjent oprettes. Nyt regnskabssystem. Fortsat diskussion om personaleinstrukser. Pladsmangel. Nyt presseangreb på hælprivilegiet 216
15. Forvalter Schønberg. Personalets ansvar indskræpes. Kritik fra byrettens justitiarius og fra politidirektøren for belåning af tyvekoster. Auktionstab 220
16. Mere kritik af pantelånervæsenet 225
17. Besvigelser og tyverier og deraf følgende strid mellem forvalter og kontrollør 227
18. Årsager til nedgang i udlånet søges. Bestyrer Gottliebs indiskretion. Fortsat aviskritik 231
19. Strandet forsøg på at afskaffe hælprivilegiet ved lov. Revision af pantelånerloven efterlyses i folketinget 233
20. Højere personaleløn og kortere arbejdstid. Personalets auktionsskøb 236
21. Forslag om oprettelse af filialer på Frederiksberg. Personaleinstrukser diskuteres stadig. Invalidefonden ophæves, og assistenshuset henlægges direkte under finansministeriet 237

VII. *Frikonkurrencetidens sidste del 1904-36*

1. Finansministeriet vil begrænse udlånet. Bladkritik af bestyrer Gottlieb. Forvalterens ansvar for tab ved indbrud eftergives. Lønregulering. Seddelsjakrere 240
2. Pressekritik af tonen på assistenshuset. Kundernes skyhed. Pressearrangeret karnevalsoptin til undersøgelse af hælprivilegiets skadevirkning. Pantelånernes kollegialitet 243
3. Udlånsrenten forhøjes. Kriminalistforeningen foreslår revision af pantelånerloven og ophævelse af hælprivilegiet. Schønbergs afgang 245
4. Forvalter Gottlieb. Svigtende samarbejde og arbejdsdisciplin. Strid mellem forvalteren og hans protegé 247
5. Første verdenskrig. Ændring af åbningstiden. Finansieringen af udlånet. Renten forhøjes atter. Antallet af indleveringskontorer begrænses. Auktionstab på manufakturvarer 253
6. Pantelånerloven af 1921. Hælprivilegiets bortfald. Finansministeriet assistenshusregulativ 256
7. Forvalter Jens Nielsen Løn. Afsløring af personalekomplot 262
8. Løn- og personaleregulering. Afbetaling. Gebyr for ekstrasedler. Revision. Ægtefællesamtykke til pantsætning 266
9. Renten nedsættes. Regulativet af 1928 268
10. Mellemværender med politiet. Personalevanskeligheder. Afviklingskontrol. Løns afgang 270

VIII. *Det faktiske monopols tid 1936-74*

1. Direktør Skjerne. Låneperioden ensrettes. Selvstændige afdelingskontorer oprettes. Ombygning. Regulativet af 1940 272
2. Tage Hefts indtryk. Tom Kristensens hyldest. Besættelsestiden. Nye sedler. Skjernes afskedigelse 277
3. Ny direktør. Bestyremøder og samarbejdsudvalg. Fortsat besættelse. Befrielsen og efterkrigsårene 282
4. Nedlæggelse af 3 afdelingskontorer. Personalets erstatningsansvar for tjenstlige fejl. Regulativet af 1955 287
5. Kritik fra finansudvalget. Velstandsstigning som årsag til udlånsnedgang og driftsunderskud. Rationaliseringsplaner. Regulativet af 1960 292
6. Driftsøkonomisk undersøgelse. Flytning til Svanevej. Nedlæggelse af de tilbageværende afdelingskontorer. Forhøjelse af mindstelånet. Ændring af åbningstiden. Afvisning af pladskrævende panter 297
7. Planer om databehandling. Fornyelse på gammel seddel 302
8. Fortsat kritik fra finansudvalget og folketinget. Afviklingsbeslutning. Yderligere forhøjelse af mindstelånet. Edb-system. Auktionsforhold. Stabilisering af udlånet. Moms 304
9. Spørgsmål om at sælge uindløste panter til vurderingspris. Afviklingen indledes. Eventuelle efterfølgere 310

IX. *Nogle oversigter*

1. Det lånsøgende publikum 317
2. Panternes art 319
3. Uge-, måneds- og årsrytme 324
4. Udlånet set i forhold til indbyggertal 326
5. Forholdet til fattig- og socialhjælp, folkepension m.v. 326
6. Kontrollører, fra 1. april 1937 hovedbogholdere ved assistenshuset 327
7. Hovedtaksatorer ved assistenshuset 328
8. Indleverings- senere afdelingskontorenes levetid, beliggenhed og bestyrere 328

Benyttet litteratur 331

Billedfortegnelse 334

Navneregister 336 Sagregister 341

Forord

Med denne bog, som forfatteren alt for beskedent anser for et amatørarbejde, har tidligere direktør for Det kongelige Assistenshus, cand. jur. H. Thueslev skabt en levende og særdeles grundig kulturhistorisk skildring af et karakteristisk københavnermilieu gennem knapt 300 år.

I en tid hvor kulturelle og humanistiske studier ikke politisk er i højsædet, hvor spareforanstaltninger truer med at skabe fattigdom også inden for kulturformidlingen, er Lundbeckfonden lykkeligt trådt til, så bogen om en institution, der i 1688 indstiftedes for at »komme de fattige til undsætning,« har kunnet udkomme. Ellers ville værket, som så mange andre kulturhistorisk prægede indslag fra vor tid, være blevet skrinlagt i den flittige forfatters alt for rummelige skrivebordsskuffe.

At låne penge mod pant i løssøre er kendt fra de tidligste tider, men organiseret og kontrolleret udlånsvirksomhed er her i Danmark som nævnt knap 300 år gammel. Det startede som et privat interessentskab, for at fattige og nødlidende mod en vis anordnet billig rente kunne låne småsummer til de daglige fornødenheder og udgifter. Og følger man institutionens skæbne op til de sidste år, så påviser direktør Thueslev, hvorledes institutionen lige til sit ophør i 1974 skabte fattige og nødlidende hjælp til anskaffelse særlig af mad, husleje og gældsbetaling. Den ordnede form for pantelånvirksomhed viste sig gennem årene at være en fornuftig sikkerhedsventil i samfundsmaskineriet. At lukke Det kongelige Assistenshus kan meget hurtigt blive til større glæde for det grå pengemarked end for de enkelte, der for kortere eller længere tid må optage et nødtvungen lån.

Man kan – desværre – godt spare sig fattig, ikke blot på kulturgods, men også ved økonomiske fejl dispositioner. Bogen giver et livfuldt og spændende billede af de forskellige forvaltere af Assistenshuset – og af privilegiets placering bl. a. under Søkvæsthushuset, senere under Marineministeriet, så Den almindelige Invalidefond for sluttelig at sortere under Finansministeriet. Nutiden forbinder institutionen med den velhavende etatsråd Christian Berregaard's herskabelige i 1729 byggede trefløjede gård mellem Nybrogade og Snaregade. Bygget af små gulflammede sten med vinduesindfatninger og hjørnelisener i røde sten havde gården oprindeligt ingen fløj mod Nybrogade; den kom til i 1766, samtidig med at bygningerne fik den tids »brugelige grå Couleur.«

Først efter Assistenshusets flytning i 1962 og ved restaureringen og gennemføringen de følgende år af det oprindelige udseende farvemæssigt, blev huset den nu kendte smukke ramme om Ministeriet for kulturelle Anliggender.

Men inden Søkvæsthushuset i 1757 købte bygningen i Nybrogade 2 til assistenshus af to hattefabrikanter for 16.200 rigsdaler foruden »100

speciesdukater til den enes kæreste,« havde institutionen haft sæde både i Nyhavn, Rosenborggade, Vimmelskiftet, Snaregade og på Højbro Plads. Det er Københavnshistorie, hvor forfatteren har måttet ty til talrige, tidligere uudnyttede arkiv- og bibliotekskilder.

Lundbeckfonden, der i 1957 stiftedes af fru Grete Lundbeck, født Sterregaard, har tidligere ydet udstrakt og rundelig støtte til kulturelle formål og til såvel praktiserende- som hospitalslægers videnskabelige forskning, og der er al mulig grund til at være fonden varm tak skyldig for, at dette kulturhistoriske værk har kunnet udgives.

E. Snorrason

Dr. med. et phil.

Forfatterens forord

Der er ikke tidligere udkommet nogen fremstilling af assistenshusets historie, og hvis det skal ske, må tiden være inde nu, da det i 1975 er nedlagt efter 287 års virksomhed.

Da jeg i 1944 efterfulgte Godtfred Skjerne som chef for assistenshuset, fortalte han mig, at han havde et manuskript liggende til husets historie, men at han ikke havde til hensigt at afslutte det. Ved den lejlighed meldte sig første gang tanken om at tage arbejdet op. Foreløbig var der dog nok at gøre med at sætte sig ind i husets funktioner og tage stilling til aktuelle problemer. En halv snes år senere gik jeg i gang med at undersøge institutionens eget arkiv, der bl.a. indeholdt pantsætningsprotokoller fra og med 1753, ind- og udgæede breve fra 1838 og senere år, den militære invalidefonds akter om assistenshuset og et omfattende regnskabsmateriale. Derefter henvendte jeg mig til Det kgl. Bibliotek, hvor Skjernes forarbejder viste sig at være deponeret. De indeholdt uddrag af rigsarkivets akter og forskellige andre kilder og en ret sammenhængende fremstilling vedrørende tidsrummet fra 1688 til ca. 1840 samt enkelte oplysninger om nyere hændelser.

Siden har jeg suppleret den derved indvundne viden med egne undersøgelser i rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek, landsarkivet for Sjælland, folketingets bibliotek, Københavns stadsarkiv, finansministeriets arkiv, Københavns hovedbibliotek m.v. Efter at have udarbejdet en samlet og å jourført fremstilling af selve assistenshusets historie kom jeg ind på at efterforske, hvad der inden husets oprettelse i 1688 havde eksisteret af pantelånervirksomhed her i landet. Dette blev den måske mest spændende del af arbejdet.

Frugten af mine studier må i dobbelt forstand betragtes som et amatørarbejde. Drivfjederen har været almindelig nysgerrighed efter at kende forudsætningerne og udviklingsforløbet for den institution, hvori jeg ved skæbnens tilskikkelse var blevet anbragt. Trods manglende faglig uddannelse som historiker har det moret mig at tage opgaven op. Mit bedste aktiv har nok været fortroligheden med assistenshusets funktioner.

Jeg har overvejet, om fremstillingen burde begrænses til visse sider af institutionens virksomhed, hvordan den bedst kunne opdeles, om kun de særlig skelsættende begivenheder burde medtages, og i hvilken udstrækning de kritiske og de mere beskrivende røster fra udenforstående burde komme til orde. Resultatet er blevet, at jeg har foretrukket en alsidig kronologisk skildring, som medtager de fleste kendte begivenheder af nogen interesse, og at et udvalg af de skiftende tiders kritikere og kronikører kommer til orde.

Som titlen antyder, er der lagt vægt på også at behandle forholdet til

hovedstadens pantelånere, som assistenshuset længe måtte konkurrere med. Efter tilskyndelse fra historisk kyndig side har jeg tilføjet et oversigtskapitel, som med tal belyser, hvem der lånte på assistenshuset, hvad de lånte på, og de periodiske svingninger i pantsætning og indløsning. Her sættes udlånet også i relation til hovedstadens indbyggertal og til omfanget af anden offentlig hjælp.

Da stoffet for en stor del har måttet øses af afsides kildesteder, siger det sig selv, at en del er forblevet uopdaget. Læsere, som måtte have kendskab til uomtalt stof, bedes have ulejlighed med at underrette mig derom.

Det ligger mig på sinde at takke alle ovennævnte biblioteker og arkiver for deres velvillige bistand. Min varmeste tak går til Lundbeck-fonden, hvis rundelige tilskud har muliggjort bogens udgivelse.

I Forhistorien

Udenlandsk forhistorie

1. Stig Juul: Forelæsninger over Hovedlinier i Europæisk Retsudvikling fra Romerretten til Nutiden 1970 s. 66.

2. Piero Compostella: Monti di Piètà e Prestito Ebreico i: Il Credito Pignoratorio 3, Milano 1968 s. 15.

3. Karl Kraus: Die gewerbliche Pfandleihe, Heidelberg 1911.

4. L. Lorenzi: Il Credito Pignoratorio 3-4, Milano 1963 s. 71.

5. Léon Poliakow: Les Banchieri Juifs et le Saint-Siège du XIII au XVII Siècle, Paris 1961, og Benjamin Nelson: The Idea of Usury, Princeton 1949.

6. Piero Compostella som 2.

7. Piero Compostella: Banca del Monte di Milano, Le Origini 1486–1528, Milano 1966 s. 67 og Léon Poliakow som 5 s. 209.

Pantelånevirkksomhed forstået som forretningsmæssigt pengeudlån mod håndpant i løssøre og mod beregning af et rentevederlag var velkendt i oldtidens storbyer. Den kanoniske ret indeholdt i århundreder et totalt renteforbud, støttet bl.a. på Lucas 6,35.¹ Hvor handelsbyer blomstrede op i middelalderen, opstod der alligevel professionelle pengeudlånere, navnlig jøder, der ikke var bundet af kanonisk ret og ikke havde mange andre erhvervs muligheder, og lombarder eller toscanere, norditalienere, der satte sig ud over renteforbudet. Tolereret og undertiden økonomisk udnyttet af verdslige, lejlighedsvis også af gejstlige myndigheder, der anerkendte det faktiske lånebehov, slog de sig ned i mange af Europas lande, dog ikke i de nordiske, og gav bl.a. håndpantelån mod 18-50 pct. årlig rente, i enkelte tilfælde dog 100 og endda 200 pct.² Uden held forsøgte det også flere steder at oprette offentlige låneanstalter med lempeligere rentevilkår.³ Det retslærde, der docerede på grundlag af romerretten, regnede det for åger, hvis renter oversteg en vis grænse, af Bartolus (død 1357) sat til 16½ pct. årlig, og af Baldus, der levede til 1400, til 25 pct.⁴

De jødiske pantelånere retfærdiggjorde over for trosfæller deres virksomhed med skriftsteder, hvorefter det er tilladt at tage rente af en fremmed, altså f.eks. en kristen, men ikke af sin broder, dvs. en anden jøde. Kirken understøttede dem længe med den subtile betragtning, at de vantro jøders sjæle alligevel var fortabt, hvorfor det ikke kunne skade dem yderligere at kræve rente.⁵

En epokegørende nydannelse fandt sted i Perugia 1462, da en fransiskaner stiftede det første mons pietatis, der modtog milde gaver for deraf bl.a. at yde rentefri lån til fattigfolk. Opmuntret af kirken bredte montes sig hurtigt til andre italienske byer. De kom snart ind på at kræve en lille rente, oftest 5 pct. årlig, hos de fattige til dækning af omkostninger.⁶ Senere modtog de også kapitaler til forrentning. Ved monte i Milano var udlånstiden 6 måneder, lånet skulle protokolleres, og der skulle udstedes låneseddel til låntageren. Uindløste panter skulle sælges ved auktion, og det eventuelle auktionsoverskud tilfaldt låntageren. Tyvekoster, der var blevet pantsat, kunne ikke vindiceres af ejeren uden betaling.⁷

Byerne i pavens franske grevskaber blev de første uden for Italien, hvor der også etableredes monts de piété, således i Avignon 1577. Det ældste polske mont blev grundlagt i Krakow 1584. Sédan i Lorraine fik et mont de piété i 1615, og Brussel i Flandern fik et i 1618.

I Holland oprettedes der i begyndelsen af 1600-tallet adskillige ban-

8. A. Blaize: Des Monts de Piété et des Banques de Prêt sur Gage en France etc., Paris 1856 s. 93, 110 og 120, Jan Rutkowski i: J. G. van Dillen: History of the principal public Banks, Haag 1934 s. 467, J. G. van Dillen smst. s 96, Sammlung der Hamburgischen Gesetze und Verfassungen I, Hamburg 1764 s. 515 og Sveriges Riksbank 1668-1918 I, Stockholm 1918 bilag III s. 23.

9. G. Schmoller: Die öffentlichen Leihhäuser i: Jahrbuch für Gesetzgebung u. w. Neue Folge, Leipzig 1880 IV Jahrgang I Heft s. 93.

10. H. Sieveking i: History of the principal public Banks som 8. s. 125.

11. Louis Behrends: Die Leihhäuser in Hamburg, Hamburg 1905.

12. Sammlung der Hamburgischen Gesetze und Verfassungen II, Hamburg 1766 s. 546.

ken van leening, som fik monopol på håndpantelån, og som delvis blev drevet af kommunerne. De havde ikke blot de fattiges vel til formål, men skulle også belåne varepartier og skaffe kommunerne en indtægt. I 1614 etableredes der i Amsterdam et lånehus til hjælp for de fattige og til hindring af åger. For lån under 100 fl. var renten 16½ pct. årlig mod 4-6 pct. for større lån. Uindløste panter skulle efter 1 år og 6 ugers forløb sælges ved auktion, og eventuelt overskud kunne i 3 år derefter hæves af låntageren, men uhævet overskud tilfaldt fattigvæsenet. Pantsatte tyvekoster kunne kun hentes af ejeren mod betaling. Huset kaldtes også lombard og skyldte i 1616 200.000 fl. til den i 1609 stiftede kommunale bank. Dets samlede driftskapital udgjorde samtidig 1.200.000 fl.⁸

De ældste tyske Leihhäuser efter italiensk mønster opstod i Augsburg 1607 og i Nürnberg 1618, men gik til grunde under trediveårskrigen.⁹ Den frie hansestad Hamburg oprettede i 1619 en veksel- og depositobank forbundet med en udlånsbank, der skulle finansiere staden i påkommende tilfælde, men hvor privatfolk også kunne låne mod pant i guld- og sølvsager, ædelstene og perler eller i varer, stadens forskrivninger eller fast ejendom. Renten var 6¼ pct. årlig.¹⁰ I 1650 besluttede staden at stifte et offentligt lånehus for hvem, der i nødsfald eller i øvrigt tvunget af pengemangel måtte pantsætte deres ejendele. Dette lånehus kaldtes ligesom det amsterdamske lombard og skulle give lån på lidet værdifulde løsørengstande til en rente, der med skriverpenge udgjorde 12½ pct. årlig. Skriverpengene betaltes ved pantsætningen og renten ved indløsningen. Lånetiden var 4-6 måneder. Uindløste panter skulle sælges ved offentlig auktion, og eventuelt auktionsoverskud kunne hæves af låntagerne inden for 1 år. I 1686 kom staden ind på at sælge lombardforvalterstillingen til den højstbydende.¹¹

I Hamburgerlånehusets forordning art. 23 hedder det, oversat til nutidsdansk: »Skulle mod forventning fravendte eller stjålne genstande blive pantsat, skønt sådant er anmeldt for lånehusets forvalter og bekræftet af denne ved en seddel, hvorfor der må betales 4 schilling til forvalteren, og der alligevel efter anmeldelsen bliver lånt derpå, men genstanden ikke er forandret, så at den har kunnet genkendes, men der så melder sig en ejer, da skal dette skrives på pantets kort, og dersom ingen melder sig med sedlen (lånesedlen) efter 4 eller 6 måneders forløb, da skal det tilbagegives ejeren uden betaling, og må forvalteren erstatte skaden, er det derimod ikke anmeldt, eller er pantet således forandret, at det ikke har været til at genkende, og dette står de deputerede herrer og borgere klart, da må ejeren betale, hvad der er lånt derpå samt renten.«¹²

Efter mønstrene fra Amsterdam og Hamburg fik Johan Palmstruch i 1656 kongelig eneret på 30 år til at etablere en bank i Stockholm, opdelt i en veksel- og depositobank og en lånebank. Carl X Gustav begrundede lånebankens privilegium med den åger og urimelige rentetagning, som bredte sig mere og mere. Palmstruch skulle sammen med

participanter indrette lånebanken på egen bekostning. Participanterne skulle hverken indskyde penge eller have økonomisk ansvar, men var indflydelsesrige personer, hvis navne skulle styrke kreditten, og som skulle have en ottendedel af overskuddet, medens kronen fik halvdelen og Stockholms stad en fjerdedel. Både ridderskabet og menigmand skulle til deres stats-, hof- og husholdning eller til en og anden håndtering kunne låne så ofte og så meget, de begærede, i store og små summer, på kort eller lang tid, mod løsøre pant eller hypotek og behørig rente samt en liden recognition, og udlånet skulle ske »udi hast og uden ophold« alle hverdage kl. 8-11 og kl. 2-5. Som acceptable rørlige panter nævntes sølv- og guldgeschirr, perler, smykker, klenodier, gjorte klæder og lintøj, husgeråd, endvidere købmandsvarer såsom kobber, jern, messing, bly, silketøj, klæde, lærred etc. Af de største lån på mindst 400 daler måtte tages 6 pct. årlig rente, af lån mellem 400 og 100 daler 8¼ pct. og af de mindste lån fra 100 til 8 daler 10½ pct.

13. Sven Brisman i: Sveriges Riksbank 1668-1918, Stockholm 1918 I s. 22 og bilag IV samt D. Davidson i: Ekonomisk Tidsskrift 1919 I s. 115 og E. F. Hekscher i: History of the principal public Banks som 8. s. 161.

Kongen lovede for det tilfælde, at han selv skulle få brug for at låne, at overholde de omtalte vilkår og at indløse pantet inden 1 år og 6 uger, og lånende undersætter af alle stænder måtte følgelig under strafansvar forpligte sig til det samme. Panter, som hverken indløstes eller fornyedes til tiden mod betaling af påløben rente, skulle sælges ved offentlig auktion, og hvis der da fremkom overskud, skulle det i 5 år kunne hæves af pantets ejer, medens det derefter uhævede tilfaldt de fattige. Banken skulle udvise forsigtighed for at undgå belåning af tyvekoster, men skulle af den bestjålne holdes skadesløs for kapital og rente, hvis de desuagtet blev belånt.

14. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie 1. udg. 1913 s. 142 og Axel Rubow: Renteforhold i Danmark i Tidsskriftet fra Reformationen til Christian Vs danske Lov 1914.

Banken i Stockholm blev efter Palmstruchs afsættelse overtaget af den svenske stat under navn af Riksbankens Ständers Bank. Fra nu af gav den væsentlig lån i fast ejendom og især til adelen.¹³

15. L. M. B. Aubert: Kontraktspantets historiske Udvikling, især i dansk og norsk Ret, Kristiania 1876 s. 26 og Stig Iuul: som 1. s. 50.

Pantelånere før 1688

Under det kanoniske renteforbud forstod de enkelte kreditorer, ikke mindst kirken, at komme uden om forbudet ved at tage pantsatte ejendomme til brugelighed eller ved at kræve erstatning for lidt tab og tabt fortjeneste. Det er tvivlsomt, om renteforbudet har kunnet forhindre pantelånervirksomhed i at opstå her i landet.¹⁴ Håndpant er her som andetsteds en urgammel form for reel sikkerhedsstilling.¹⁵ I oldtiden kendtes det under navn af wæth. I Vølvens Spådom omtales således Valfaders (Odins) wæth, nemlig hans ene øje og Hejmdals høreelse (eller horn), der var betroet jætten Mimer til gengæld for viden og råd om asernes fremtid. Saxo fortæller, at Frode Fredegod var imod pant (pignerum positio), der gav årsag til megen trætte, og derfor fik det forbudt ved lov under pengebod eller legemsstraf. De middelalderlige landskabslove havde enkelte regler om wæth. Som eksempel nævnes jyske lov

II-61, hvorefter wæth, der var sat til tinge, også skulle løses til tinge, og II-113 om hændelig undergang ved brand. På låneområdet har wæth antagelig kun garanteret individuelle lejligheds- eller tjenestelån uden rente og måske oftest formidlet i korn og andre naturalier. Dog er det ikke udelukket, at konger og andre fornemme personer i den tidlige middelalder undertiden har rejst penge på kostbart løvsøre mod rentebetaling.

I købstæderne, hvor vareomsætningen og brugen af penge var mest udviklet, var der størst trang til regler om håndpant, og sådanne regler findes da også i adskillige af middelalderens stadsretter. Slesvigs gamle stadsret fra omkring år 1200 indeholder i § 43 en fælles regel for pant (vadium) i jord og i løvsøre, hvorefter kreditor, når han med 6 mænd har varslet pantsætteren om at indløse inden 5 dage, og indløsning dog ikke finder sted, på næste ting kan tilegne sig pantet. Det bestemmes også her, at hvis et løvsørepant ødelægges hos pantnavereren, skal denne med 12 mænds ed bekræfte, at pantet er gået tabt sammen med hans eget gods. Slesvigs nyere stadsret har i § 59 en regel om, at en gift kvinde ikke uden mandens vidende kan pantsætte eller sælge en ting for mere end 12 skilling eller kautionere for mere. Den har desuden i § 63 en ny udformning af den ældre stadsrets § 43, pkt. 2. Det hedder nemlig her, at når nogen giver en anden ting i pant, og de brænder eller bliver stjålet med modtagerens eget gods, skal han intet have igen, hvis modtageren undskylder sig med 12 mænd. Flensborgs stadsret fra kort før 1300 har lignende regler og bruger endnu ordet wæth. I de nævnte to byer er der klart nok tale om håndpant for husholdningskredit. Der forlyder derimod intet om rentetagning.

Åbenrå skrå blev under interregnet i 1335 efter rådets og borgernes anmodning stadfæstet af den umyndige hertug Valdemar V Eriksen, hvis formynder var grev Gert af Schauenburg (den kullede greve). Men skråens indhold angives at stamme fra ældre tid. Den har i § 22 følgende regler: »Hvis nogen ridder, godmand eller hvilken som helst anden har sat et pant hos nogen af os og ikke indløst til lovet tid, så skal mænd det pant på tre ting opbyde og derefter blive hans eget, da må han sælge det, når det synes ham nyttigt. Enhver, der tager et pant, skal hos sine naboer optage vidnesbyrd for, hvor dyrt det er sat. Men en skænk, der tapper øl og tager pant, han må ikke have sine naboer dertil, medmindre han (formentlig naboen) dog vil.« I samme skrå § 32 hedder det: »Den, der bliver anklaget for ægteskabsbrud, mand eller kone, eller for åger (usura, wokenere), han skal beskærme sig med 12 mænds ed, medmindre manden tiltaler sin hustru eller hustruen manden.« I det 14. århundredes Åbenrå må det herefter antages, at de handlende ikke blot har været villige til at give forbrugskredit mod håndpant, men at det også er hændt, at de har taget rente, selv om det var ulovligt. Det må derimod stå hen, om nogen af dem tillige er oprådt som egentlig pantelåner ved at give pengelån på pant. Betegnelsen wokenere, ågrer, skal dog muligvis forstås som pantelåner.

Arsagen til, at så forskellige forbrydelser som ægteskabsbrud og åger

16. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Rets-historie 2. udg. 1947 s. 527 og Troels Dahlerup: Studier i senmiddelalderlig dansk kirkeorgani-sation, 1963 s. 120.

17. H. V. Gregersen i: Åbenrå Bys Historie 1961 I J. Hvidtfeldt og P. K. Iversen s. 36.

18. Aarsberetninger fra det kgl. Geheime-arkiv 1871-75 V s. 51 nr. 22.

19. Josef Kulischer: Warenhändler und Geldausleiher im Mittelalter i: Zeit-schrift für Volks-wirtschaft, Sozial-politik und Ver-waltung 7. Bd., Wien und Leipzig 1908 s. 214.

20. Hamburgisches Urkundenbuch II 1911 s. 360 nr. 469.

21. C. W. Pauli: Lübeckische Zu-stände im Mittel-alter, Lübeck 1872 s. 104 og M. Hoff-mann: Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck, Lübeck 1889-92 s. 204.

22. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love V 1827 s. 516.

(rentetagning) behandles sammen, er sandsynligvis, at de begge henhørte under det kanoniske retsområde.¹⁶ Skræens omgivende §§ 31 og 33 indeholder nemlig gejstlige stævningsregler. Det er mest mærkeligt, at sådanne gejstlige forhold overhovedet omtales i skræen. Dette hænger antagelig sammen med, at byen fra 1259 havde været overgivet til bisp Niels af Slesvig som pant.¹⁷ Måske er der tale om et forsøg fra borgerne side på at frigøre sig fra den kirkelige jurisdiktion i åger- og horsager. Derfor taler, at § 31 geografisk begrænser bispens stævningsret over for borgerne, og at § 33 pålægger gejstlighedens verdslige tjenere at søge deres ret ved bytinget i alle slags sager. Motivet til at lade ågersigtelser påkende ved byens eget ting, hvor man kunne sværge sig fri ved hjælp fra slægt og venner, har da nok været at give mere eller mindre frit slag for rentekrav.

Det kan meget vel være lignende frigørelsesforsøg, der ligger bag ved et responsum fra kongens retterting senere i århundredet, antagelig fra slutningen af kong Olufs regeringstid (død 1387), hvori det erklæres, at når nogen vil sagsøge en anden for åger (usura), skal han stævne ham for sin ordinære biskop, fordi sagen er kirkelig.¹⁸

Det må anses for karakteristisk, at spor af en udvikling hen imod pantelånervirksomhed først viser sig i hertugdømmet Slesvig, hvor handelslivet under påvirkning sydfra tidligst tog fart. I Lübeck skal der allerede år 1290 have været adskillige professionelle vekselere, der ved siden af pengeveksling og pengeoverførsler også gav sig af med ud-lån på pant.¹⁹ Fra bispedømmet Ratzeburg sydøst for Lübeck foreligger der oplysning om den angiveligt vanvittige præst Heinrich Dassow, der appellerede sin afskedigelse til paven, men ved en derefter foretaget un-dersøgelse blev fundet uegnet (inhabilis), bl.a. fordi han var pengeudlå-ner eller pantelåner (fenerator) og drev skændig åger (usurariam pravita-tem).²⁰ År 1413 slog florentineren Gerardus de Boëris, også kaldet de Wale, sig ned i Lübeck, hvor han til sin død i 1449 drev forretning som vekselere og bankier i samarbejde med Cosimo de Medici i den gamle hjemby. Således modtog han i 1432 fra prioren for Antvorskov kloster 1.120 rhinske gylden til afregning over Venedig til Johannitterordenens stormester på Rhodos.²¹ Der er god grund til at tro, at han som andre lombarder og toscanere tillige drev pantelånervirksomhed.

De københavnske stadsretter af 1254, 1294 og 1443 indeholder intet om håndpant eller åger, men kong Christoffers almindelige stadsret af 1443 har i art. 17 følgende regel, der betegner en vis udvikling af de ældre slesvigske: »Om nogen købstedmand vorder sat noget til pant, og lovbyder han redeligen det på tinge, og den kommer siden hen, der pantsatte, og siger, at det blev ej så dyrt sat, som han byder det op, og haver han tvende mænds vidne, der lovbød, da nyder han det. End haver han ej så vidne til, da være den ved lov, at han ej så dyrt satte.«²² Også her tilfalder pantet således ved misligholdelse panthaveren til ejen-dom uden nogen afregning af overskud til pantsætteren. Og om rente-tagning er der ikke tale.

23. For Danmarks vedkommende
Axel Rubow: Rente-forhold i Danmark i Tidsrummet fra Reformationen til Christian Vs danske Lov, 1914 s. 19.
For Tysklands, Englands og Frankrigs m.fl. landes vedkomme-nde Josef Kulischer som 19. For Italiens vedkommende Léon Poliakov som 5. s. 76.

24. F. C. Dahlmann: Danmarks Historie indtil Reformationen III 1843 s. 287,
C. Paludan-Müller: Christian Is Rejse i Tydskland og Italien 1474-75 i: Historisk Tidsskrift 1880-81 5. R. 2. bd. s. 302 nr. 17, Johs. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans, 1907 s. 89 og navnlig E. Arup: Den finansielle Side af Hertugdømmerne 1460-1487 i Historisk Tidsskrift 1902-04 7. R. 4. bd. s. 317.

25. Léon Poliakov som 5. s. 138.

26. Léon Poliakov som 5. s. 78.

Det er dog en udbredt opfattelse, at ågerforbudet i hele middelalderen overalt blev systematisk overtrådt, navnlig af købmandsstanden.²³ De kirkelige montes pietatis er et blandt flere eksempler på, at den hellige stol af hensigtsmæssighedshensyn selv dispenserede fra ågerforbudet.

Indholdet af en bulle, som pave Sixtus IV den 1. juli 1474 i forbindelse med kong Christian I's ophold i Rom udstedte mod åger i Slesvig og Holsten, afgiver holdepunkter for, at der dengang vedblivende fandtes pantelånere i disse dele af monarkiet. Paven bemærker, at han har fået sikker og foruroligende underretning om, hvorledes der i hertugdømmernes stæder, lande, byer, landsbyer og godsbesiddelser drives skændig åger af adskillige både gejstlige og verdslige personer, endog af højeste byrd, ja, der kræves endog mere i rente, end det vantrø jødefolk plejer at tage i lignende tilfælde, og skyldnerne fravendes både rørligt gods og fast ejendom. Hvis der ikke skrives ind, forudses det, at mange rige vil komme i armod, og at Kristi fattige skammeligt vil nedtrykkes. Paven fritager derfor skyldnerne og deres kautionister for rentebetalingen og vil, dersom de mangfoldige ågerkarle fremturer, straffe dem med ekskommunikation og bandsdom. Forkyndelsen af pavens befaling og opsynet med dens overholdelse overlades til ærkebispens i Magdeburg og provsten i Havelberg med forbigåelse af bisperne af Lübeck og Slesvig, der åbenbart er kompromitteret. Hovedformålet med pavebrevet var vistnok at hjælpe Christian I til en lempelse i hans meget betydelige gæld til hertugdømmernes ridderskab, navnlig for deres forskudsvise indfrielse af beløb, som han havde påtaget sig at betale sine to brødre og greven af Schauenburg for afkald på dynastiske arvekrav.²⁴ Hentydningerne til de fattige låntagere og til tabet af deres rørlige gods og sammenligningen med jøderne kan dog nok støtte en formodning om, at der også sigtedes på private kreditter, herunder pantelånervirksomhed, især vel i Lübeck og Hamburg som de betydeligste stæder i området, men rimeligvis også ved Kieler omslag, hvor den rige holstenske adel årligt placerede sine likvide midler og modtog terminsydelsler. Jøderne i Rom kunne på den tid med pavelig tilladelse tage 30 pct. årlig i rente af lån på pant.²⁵ Man må da tro, at pantelånerne i Slesvig og Holsten ikke altid lod sig nøje dermed.

Kongen slap ikke for at betale den rente, der allerede var tilskrevet hans gæld til ridderskabet, men ved et forlig i Segeberg 1480 fik han dog største delen af den da resterende gæld gjort rentefri for fremtiden. Hertugdømmernes fattige opnåede næppe noget som helst resultat af pavens indsats. I hvert fald er det en almindelig antagelse, at kirkens bandstråler mod åger kun havde en vis virkning på ågerkarlenes dødsleje, idet disse for at opnå kristen begravelse måtte testere deres efterladenskaber helt eller delvis til deres besvegne klienter eller til kirken.²⁶ Når paven ikke medtog undersåtterne i kongens øvrige lande, men begrænsede sig til de slesvigske og holstenske, var årsagen utvivlsomt, at de indløbne efterretninger alene vedrørte disse, og dette må sikkert atter forklares med, at rentetagning var mest udbredt og måske også

hævet til særlig høj sats i disse de økonomisk stærkest udviklede dele af riget.

Allerede i 1470 optog Christian I et lån på 16.500 mark i Lübeck mod håndpant i klenodier, som dronning Dorothea stillede til hans rådhed, og til 7 pct. rente.²⁷ Den 1. juli 1475 måtte han på ny låne i Lübeck, denne gang 1.300 rhinske gylden hos borgeren Henning Pynnow, som fik håndpant i en stor guldbrosche med ædle stene, to gyldne rosenkranse, den ene med guldringe, den anden med ædle stene, og endnu 4 store gyldne spænder etc. samt flere andre guldklenodier som vist i to enslydende sedler, hvoraf kongen fik den ene og Pynnow den anden. Gælden skulle forrentes med 5 pct. årlig at betale i Lübeck til mortensdag skadesløst, og hvis betaling udeblev i 3-4 år efter hinanden, kunne Pynnow gøre panterne i penge efter skriftligt varsel, dog mod at det overskud, der blev tilbage af salgssummen, når hovedstol og rente var betalt, skulle afregnes til kongen. Det ses, at lånet blev afviklet i 5 rater af forskellig størrelse over 19 måneder med i alt 1.800 rhinske gylden, hvoraf altså 500 gylden var rente. Den effektive rente har følgelig været 25-30 pct., og det mellemliggende pavebrev har således kun formelt udvirket lempelse i rentevilkårene fra 1470. Tilfældet er det første, hvor der vides udstedt en låneseddel for håndpant i Danmark, og vistnok tillige det første, hvor der aftales afregning af salgsoverskud til låntageren.²⁸

Stiftelsen og afviklingen af Christian I's låneforretninger illustrerer sikkert ret nøje modsætningen mellem kirkens formelt opretholdt ågerforbud og den fornemme skyldners risiko for kredittab, hvis han var karrig med rentebetalingen. Det er troligt, at jævne låntageres situation ikke har afveget synderligt herfra. Allerede før reformationen var Kieler omslagstermin, som holdtes hvert år ved helligtrekonger, frygtet af betrængte debitorer, deriblandt kong Frederik I.²⁹

Luther ivrede siden 1519 gentagne gange reformatorisk imod åger og fremhævede i en bog særlig Holsten som et af dens arnesteder. I en trykt formaning af 1540 til præsterne om at påtale åger fra prædikestolen stemplede han som ågerkarle bl.a. dem, der låner penge ud som profession, og senere hæftede han samme betegnelse på alle, der tog mere end 5-6 pct.³⁰

Elleve år efter reformationen udstedte kong Christian III den 18. februar 1547 Danmarks første verdslige forordning om rentetagning, begrundet med »det ukristelige åger, som mange vore undersatte her udi riget skulle bruge og besvære fattigfolk med, som nødes til udi deres store trang at låne penge, korn eller anden del, der de skulle give så meget til rente og åger deraf, ydermere end det kan beløbe sig til, der man bortlåner.« Det bestemtes, at der ikke måtte tages mere til rente end en skilling af hver mark danske om året, dvs. 6¼ pct. Også i 1554 kom der vistnok en forordning om åger, hvorved renten nedsattes til 5 pct. Forinden synes der at have været stort røre om spørgsmålet, hvorunder kongen søgte råd hos Philip Melanchton.³¹

27. E. Arup som 24 s. 384.

28. Urkundensammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte 4. Bd. s. 483 nr. 397.

29. Danske Magasin 1878 IV R. bd. 4 s. 345.

30. Axel Rubow som 14. s. 27 og Benjamin Nelson som 5. s. 31, 35 og 45.

31. Danske Magasin 1864 IV R. 1 bd. s. 274, Axel Rubow som 14. s. 33 og 44, Benjamin Nelson som 5. s. 62 og Carl Bruun: Kjøbenhavn I 1887 s. 343.

Det har rimeligvis forbindelse med det omtalte røre, at Sjællands biskop Peder Palladius i 1553 udgav en pamflet under titlen »De mærkeligste steder i den hellige skrift, som forbyde og fordømme den formaleddede åger.« Heri skildrer han, »hvor almindeligt det nu er med åger også iblandt bønder, ja blandt tjenestetyende og stoddere såvel som blandt ædelfolk og borgere fremfor det var for tredive år siden, der man næppe skulle finde en herremand i dette hele rige, som var berygtet for åger, og der den ganske Riber by vidste ikke uden af den ene Morten Ågerkarl at sige, som havde det vedernavn deraf.« Det kan vel formodes, at der har været en og anden veritabel pantelåner blandt de rentetagere, der således blev hængt ud af Palladius, og det kan vel også formodes, at den tredive år ældre Morten Ågerkarl i Ribe har hørt til i kredsen.

I et opbyggeligt skrift »Til den christen læsere« fra 1556 angriber Palladius atter ågerdjævlens hærgen i alle stænder og omtaler, »at når en stodder haver tigget så mange blaffert, som han kan skifte en daler til sig for, så haver han straks så meget lært, at han ved at sætte dem ud på åger og rente for to, tre eller fire hvide om ugen, at opbære hver lørdag ad aften, til han fanger sin daler igen.« Det er rimeligvis pantelånervirksomhed, der her sigtes til, da det efter senere tiders erfaring er betegnende for denne, at lånet skal fornys ugentlig om lørdagen, når arbejds løn udbetales, og at renten udgør 72-144 pct. årlig. Man må vel tro, at stodderen har båret panterne omkring i sin pose.

En rentesats på 5 pct. årlig findes også i Christian III's københavnske reces af 1557 og i hans koldingske reces af 1558. Heri hed det (art. 66), at kongen og rigsrådet havde erfaret den store misbrug og ukristelige handel, der blandt adel, præster, borgere og bønder fandt sted med åger. Man understod sig ublu at tage 6, 8, 10, ja undertiden 100 pct. »Hvor en bonde låner en daler, giver han en tønne korn til leje deraf, hvor han låner en tønne korn, giver han en tønne deraf til rente.« Efter rådslagning med nogle af de højlerde (det teologiske fakultet og bisperne) fandtes det ikke sømmeligt at tage rente af udlån, men da denne handel vel ikke kunne bringes til ophør, fastsattes der en lovlige rentefod på 5 pct. årlig. Skulle nogen tage mere, forbrød han lånets hovedstol med halvdelen til kongen og halvdelen til den klagende låntager. Til slut anbefalede det enhver at handle efter sin samvittighed og Guds bud for helst at afholde sig helt fra rentetagning.³²

De ældste påviselige spor af pantelånervirksomhed i København findes i tre rettertingsdomme, afsagt af kongen og rigsrådet under Christian IV's mindreårighed i 1590 og 1591.³³ Den første sag drejede sig om en guldkæde og en forgyldt sølv »credentsstob«, som Lisbeth Sehested, gift med Niels Pasbjerg (Parsberg) til Sandbygård, »vor mand på vor gård i Roskilde,« dvs. kongens lensmand, havde lånt en københavnsk borgerkone, Lisbeth Albret Willumsens, muligvis med pantsætning for øje, og som denne derefter uden ejerens vidende havde pantsat til rigens profos (anklager ved armeen) Casper van der Knudtz. Lisbeth Willum-

32. Niels Krag og St. Stephanius: Kong Christian den Tredies Historie I 1778 s. 373, Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love 1824 IV og V. A. Secher: Forordninger, Recesser og kgl. Breve 1558-1660, 1887 s. 45.

33. Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme 1840 IV s. 216, 219 og 308.

Vekselereren og hans kone. Vekselererne var oftest tillige pantelånere.
Maleri af Marinus van Roijmerswaele på Statens Museum for Kunst.

Mons Pietatis i Milano. Pantsætningsscene på processionsbanner. Efter gengivelse i Piero Compostella: Banca del Monte di Milano, Le Origini 1486-1528.

sen, hvis mand gav sig af med at udlåne penge på pant, havde til Lisbeth Pasbjerg udstedt et håndskrift for modtagelsen af tingene. Denne kvittering skulle muligvis gøre det ud for en låneseddel.

Den anden sag angik en anden guldkæde, som Niels Kaas til Starupgård, kongens »mand og tjener« og brodersøn til kansleren af samme navn, havde overgivet sin vært i København Erik Hansen til belåning med 170 daler hos Albret Willumsen og hans hustru, hvorefter disse uden ejerens vidende havde frempantsat 4 stykker af kæden til Bertel Struck for 550 gamle daler incl. renter. Skønt Kaas havde tilbudt at betale sit hos Willumsen optagne lån med rente, havde hverken han eller Pasbjerg ved rådstueretten opnået at få deres ejendele tilbage fra Struck og Knudtz, men retten havde efter princippet »hånd skal hånd få« henvist dem til at holde sig til Willumsen, som så atter måtte holde sig til de nye panthavere.

Under herredagen på Koldinghus i august 1590 omstødte kongen og rigsrådet imidlertid rådstuerettens afgørelser og tillod ejerne at vindicere deres belånte ting, dog således at Kaas som tilbudt skulle betale det af ham modtagne lån med rente, hvorefter det tilfaldt Knudtz og Struck at søge dækning hos Willumsen. Der henvistes i dommene til, at Knudtz og Struck som følge af Lisbeth Willumsens armod måtte være klare over, at panterne ikke tilhørte hende.

Knudtz synes hurtigt at have fået sine penge hjem for Pasbjergs guldkæde og sølvstob. Men under den tredje sag ankede han en rådstueretsdom, hvoraf det fremgik, at Struck hos ham havde lånt 60 daler på 17 led af Kaases guldkæde, og at Struck derfor ikke havde været i stand til at efterkomme pålægget i den tidligere rettertingsdom om aflevering af hele kæden og følgelig var blevet sat i gælds fængsel på Koldinghus, men dog udfriet mod kaution af Oluf Bager, Henrik Buntmager og Claus de Wale. Knudtz havde så deponeret sit pant på rådhuset og gjort arrest for sit tilgodehavende i de 170 daler, som Kaas skulle betale for at hente kæden der. Men denne arrest havde rådstueretten ophevet, og yderligere havde den løsladt Lisbeth Assers (muligvis fru Willumsen) og Karen Christen Fribytters, som havde bragt ham pantet, og som han sammen med Albret Willumsen havde ladet fængsle for sit regreskrav, og henvist ham til at holde sig til den fængslede Willumsen. Karen Fribytters var mødt for rettertinget og beklagede sig over, at Knudtz havde holdt hende fængslet længe og derefter havde gjort udlæg i alle hendes ejendele, skønt han selv havde »begæret af hende, at hvor hun kunne forskaffe guld eller sølv udi pant, da ville han finde råd til penge.« Borgmester og rådmænd var ligeledes mødt for at kræve deres dom stadfæstet og rette hårde anklager mod profossen. De anførte, at han, der havde været til stede på herredagen, da Kaases sag blev pådømt, ved denne lejlighed havde tiet stille med sin besiddelse af de 17 led, ligesom han først efter mange senere afvisninger havde vedgået besiddelsen. De åbenbarede også, at han havde udsat de 17 led hos en anden borger. Navnlig oplyste de dog, at Knudtz bevisligt selv

tog penge i temmelig store summer til låns til den lovlige 5 pct.s rente og derefter udsatte dem i småsummer, »pluktal, for den gevinst, han derover kan af fattige folk udsuge.« Han havde derved oppebåret »ubil- lig åger og rente imod recessen.« Rettertinget stadfæstede herefter råd- stuerettens dom uden at tage stilling til ågersigtelsen.

Dommene viser tydeligt, at der fandtes pantelånere i København henimod slutningen af 1500-tallet. Af de implicerede har i hvert fald profossen og Albret Willumsen, vel sagtens også Bertel Struck, drevet pantelånerforretning. Willumsen fik i 1589 kongens bistand til inddrivelse af adskillige gældsposter »på det han desbedre igen aflægge kunne dem, han skyldig er.«³⁴ Når dette sammenholdes med Casper van der Knudtz' frimodige og tilsyneladende ustraffede optræden og med vel- agtede borgeres villighed til at gå i borgen for Struck, ser det ud til, at pantelånerne nød anseelse, og at man ikke tog det så nøje med deres renteberegning. Som berørt fik Lisbeth Pasbjerg udstedt kvittering ved afleveringen af sine ting til Lisbeth Willumsen og skaffede sig derved nogen beskyttelse mod vilkårlighed fra modtagerens side. Det er be- mærkelsesværdigt, at frempantsætning af modtagne panter, eventuelt efter opdeling, øjensynlig har været udbredt. Det kan formodes, at min- dre samvittighedsfulde pantelånere ligesom Knudtz nu og da har benyt- tet sig heraf til forsøg på at afskære låntagerne fra indløsning. Sandsyn- ligvis har kun formående låntagere som Pasbjerg og Kaas dristet sig til at reagere med sagsanlæg over for den slags uregelmæssigheder.

Karen Christen Fribytters forklaring om, at Knudtz havde opfordret hende til at medvirke ved belåning af sølv- og guldpanter, tyder stærkt på, at hun har været en af de to hundrede år senere så talrige sætte- koner, der gjorde sig en levevej af at optræde som mellemed mellem låntager og pantelåner. Også Albret og Lisbeth Willumsen har måske i deres armod mere været sættefolk end pantelånere. Både for Knudtz og for Struck har pantelånervirksomheden, så vidt ses, været en bibeskæf- tigelse. At Knudtz har haft den største omsætning, ses af, at Struck ligesom de øvrige implicerede har måttet ty til ham for genbelåning. Rådstuerettens oplysninger om hans metoder antyder stærkt, at han har haft kapitalstærke bagmænd til at finansiere sig.

Om rentesatserne giver de tre domme ingen nøjere oplysning, men efter rådstuerettens angivelse har de været højere og sikkert væsentlig højere end de 5 pct., som var fastsat i Christian III's recesser. Man må antage, at der i 1589-91 var flere pantelånere og sættefolk i hovedstaden end de nævnte, og man kan nok også gå ud fra, at der siden hen uden afbrydelse har eksisteret pantelånere der.

Da der omkring 1620 som foran omtalt blev stiftet veksel-, deposito- og girobanker med tilknyttede udlånsbanker i Amsterdam og Hamburg, ansøgte en driftig nederlænder, Abraham v. Tongelo og medconsorter om at måtte etablere et lignende foretagende i København. De ønskede tilladelse til at låne på guld og sølv som håndfået pant mod 6¼ pct. årlig rente, og der skulle også kunne gives lån i faste ejendomme på

35. Sjæll. Reg. XVII
fol. 456, O. Nielsen:
Københavns Diplo-
matarium II s. 736
nr. 795, Axel Niel-
sen: Danske Bank-
projekter fra Tiden
før Kurantbankens
Oprettelse i:
Nationaløkonomisk
Tidsskrift 1903
s. 580.

36. Danske Kancellis
Aktstykker fra 1625
i rigsarkivet.

37. 2. udg. 1665
s. 830.

længere tid. Tongelo fik den ansøgte tilladelse den 18. februar 1624 »handlendes folk til gavn og bedste,« men udnyttede den vistnok ikke. Antagelig var det kejserkrigen, der holdt ham tilbage.³⁵

Omtrent samtidig søgte en jøde på foranledning af statholderen i hertugdømmene en meget speciel bevilling. Ansøgerens navn er ikke underskrevet, men højst sandsynligt drejer det sig om Albert Dionys, også kaldet Alvaro Dinis, hvis jødiske navn var Samuel Jachja, og som på Christian IV's opfordring havde bosat sig i Glückstadt, hvor han i 1619 overtog hvervet som møntmester. Nu foreslog han, eller hvem det ellers var, at kongen eller formuende folk af adelen skulle deponere 60-70.000 rdl., foreløbig for 5-6 år og derefter med ½ års opsigelse i en slags vekselbank mod 6 pct., eventuelt kun 5 pct., årlig rente. Til gengæld ville bankieren påtage sig fra bankens hjemsted i København at overføre beløb til udbetaling hos sine forbindelser i alle Europas større byer, især for fornemme personer, hvis børn opholdt sig i udlandet. Såfremt rekvirenterne i København indbetalte udbetalingens modværdi i dansk mønt, kunne de få overført indtil 50.000 rdl. I modsat fald kunne kongen højst lade overføre 20.000 rdl., adelige 2.000 rdl. og borgerlige et beløb efter nærmere aftale, og modværdien skulle så indbetales inden en aftalt dato 2-3 måneder senere og mod en forrentning på 8 eller 9 pct. årlig. Som sikkerhed for indbetalingen skulle der stilles kaution eller pant, og hvis den aftalte indbetalingsfrist blev overskredet, skulle der for den første måneds overskridelse svares dobbelt rente, for den anden måned tredobbelt rente, og hvis yderligere overskridelse fandt sted, skulle der uden ophold kunne skrives til eksekution i rekvirentens mest likvide aktiver eller hos kautionisten.

Banken ville også udstede kreditiver til brug i udlandet, men hvis modværdien ikke straks indbetaltes, skulle den forrentes med en sats, der var mindst 3-4 pct. højere end de ovennævnte 8-9 pct. årlig.³⁶ Denne ansøgning blev vistnok aldrig besvaret, og ansøgerens mangeartede foretagende, som formodentlig også ville have omfattet lombardforretninger, blev næppe etableret. Kejserkrigen var måske den alvorligste hindring.

Hverken Knudtz, Struck, Tongelo eller Dionys synes at have tænkt på belåning af varepartier.

Om almuens lån hos pantelånere gives der oplysning i Christen Ostensen Veiles glossarium juridicum Danico-Norvegicum, der udkom 1641. Her fortæller han³⁷ om begrebet vilkårs pant, hvorved »iblandt gemene« forstås »det gods og vare som guld, sølv, kobber, tin, klæder eller andet boskab, som nogen til pant kan leveres i hænde (uden brev, forskrivning eller tingsvidne) for sine udlånte penge igen til en vis tid at indløses, som da sker med forord og vilkår, at dersom den udlovede og bedagede termin ikke holdes og efterkommes, da beholder panthaveren det, hannem er i hænde leveret og pantsæt, som et fuldkøb uden videre påtale, i hvad det kan være værd.« Det drejer sig øjensynlig om den fra forrige tider kendte primitive form for lån mod håndpant, hvor pant-

sætteren må prisgive pantet, hvis han ikke kan eller vil indløse det, og hvor panthaveren på den anden side bærer risikoen for, at pantet ikke kan dække lånet. Ostensen er betænkelig ved sagen og anser det ikke for lovligt og forsvarligt således at bemægtige sig sin næstes gods uden afregning. Men efter hans formening sker det desværre tit og ofte, »at nøden sligt for den betrængte udkræver efter det gamle ordsprog: tran-gen sælger og bonden ser på.« I 1782 frygter professor Kongslew, at vilkårs pant stadig er i brug.³⁸ Nedenfor vil det ses, at vilkårs pant brugtes af københavnske pantelånere endnu i 1866, og at en slags rudiment af vilkårsordningen i en særlig situation bestod til 1946. Selv assistenshuset gav i årene 1688-99 kun lån mod vilkårs pant.

38. Den danske og norske Privatrets første Grunde 1782 II s. 311.

39. Vilh. la Cour: Danmarks Historie 1947 II s. 76 og Sv. Ellehøj i: Danmarks historie under redaktion af J. Danstrup og Hal Koch 1970 bd. 7 s. 401.

40. Th. Hauch Fausbøll i: Tidskrift for jødisk Historie og Literatur 1921 II s. 106 og Josef Fischer: Jøderne i København i det 17. Aarhundrede 1907 s. 7.

41. Sjæll. Reg. 1683 s. 98 og O. Nielsen: Københavns Diplomatarium VII s. 46.

42. Adam Jacobi og C. Popp-Madsen: Udvalg af Domme i civile Sager 1935 tillæg s. 19.

Når kongen måtte belåne sine og rigets kostbarheder, var han vistnok oftest henvist til fremmede pantelånere. Således ses det, at Christian IV's smukke kongekrone efter hans død måtte indløses for 15.000 rdl. i Hamburg hos firmaet Berns og Marselis, der selv havde brugt den til pantesikkerhed over for et andet firma.³⁹

Den lovlige rentesats blev i Christian IV's store reces af 1643 2-15-11 forhøjet til 6 pct., og samme sats blev optaget i Christian V's danske lov af 1683 5-14-5. Overtrædelse skulle stadig medføre forbrydelse af hovedstolen. Om renteforhøjelsen har indvirket på pantelånerrenten, kan ikke eftervises. En rest af det gammelkirkelige syn på rentespørgsmålet findes i danske lovs 2-5-25, hvor ågerkarle nævnes blandt det udskud, som præsterne skal holde fra nadverens sakramente.

I Christian IV's tid fik de portugisiske jøder (fra Portugal, Spanien, Italien og Frankrig), som han havde indkaldt til Glückstadt, også adgang til at rejse rundt i alle kongens riger og drive handel, og nogle af dem ernærede sig som omrejsende bankiers, rimeligvis tillige som pantelånere. Frederik III forbød i februar 1651 jøder at færdes i kongeriget, men fra forbudet undtog han allerede i maj samme år de portugisiske jøder i Glückstadt, i 1657 alle portugisiske jøder og i 1667 alle jøder i Glückstadt. Inden længe bosatte nogle jøder sig i København, hvor de opnåede bevilling til at drive deres næring.⁴⁰ Blandt disse var Abraham Cantor, som den 14. april 1683 fik kgl. privilegium til »juveler og klæder at sælge og for godtfolk at udsætte og forhandle.«⁴¹ Han har altså haft en egentlig autorisation som pantelåner. Cantor drev endnu pantelånerforretning i 1708, da han ved højesteret blev dømt til at svare til værdien af to sølvsmykker, som en pige ved navn Inger Willers havde modtaget fra oberstløjtnant Bierings kone før dennes giftermål og pantsat til ham, men som han, da Biering stævnedes ham til at udlevere dem, tilbageleverede til pigen mod at få sine udlagte penge. Sandsynligvis var pigen og hendes forældre sættefolk.⁴²

Lombarden i Glückstadt

43. Th. Hauch-
Fausbøll som 40.

44. Patenten 1628
fol. 246.

45. Patenten 1630
fol. 89.

46. Th. Hauch
Fausbøll som 40.

47. Patenten
1648-49 fol. 255.

48. Th. Hauch
Fausbøll som 40,
Josef Fischer som
40 s. 5 og Hermann
Kellenbenz: Se-
phardim an der
unteren Elbe,
Vierteljahrsschrift
für Sozial- und
Wirtschafts-
geschichte 40,
Wiesbaden 1958
s. 373.

Det første offentlige lånehus i det danske monarki oprettedes ikke i København, men i den holstenske stad og fæstning Glückstadt, som Christian IV grundlagde i 1616-20. Adskillige jøder fik i 1620-21 kgl. beskyttelsesbreve og tog ophold i staden.⁴³ Til fremme af stadens udvikling gav kongen gennem tyske kancelli i november 1628, inden kejserkrigen endnu var sluttet, jøder af portugisisk nation borgerret og religionsfrihed i Glückstadt samt adgang til at drive handel ogandel af enhver art.⁴⁴

Med udelukkelse af tyske jøder fik de også privilegium på at låne på pant, dog ikke til højere rente end 10 pct. og ikke i ringere beløb end 200 rdl., et efter den tids forhold særdeles højt beløb. Rimeligvis har der praktisk talt kun på meget kostbare smykker og på større varepartier kunnet rejses lån af denne størrelse. Allerede i juni 1630 gav kongen de portugisiske jøder i Glückstadt nye udvidede privilegier i 33 artikler,⁴⁵ motiveret med at krigstilstanden havde fået »portugiserne« til at flytte bort, men at der nu – efter freden i Lübeck 1629 – atter herskede fredelige forhold i staden. Inden udstedelsen af disse privilegier havde kongen rådført sig med sin tidligere møntmester i Glückstadt, den foran omtalte rige portugisiske jøde Albert Dionys.⁴⁶ I privilegierne blev det tilladt pantelånerne at tage 12 pct. årlig, og undergrænsen for lån på et enkelt pant blev nedsat til 100 rdl. I tilfælde af overtrædelse skulle det udlånte beløb konfiskeres med halvdelen til kongen og halvdelen til de fattige. Dersom et pant ikke blev indløst inden et år, kunne pantelåneren efter anmeldelse til øvrigheden sælge det offentligt mod at betale låntageren, hvad der derved indkom udover kapital og rente.

En lombard, et offentligt lånehus, hvor fattigfolk kunne få smålån mod håndpant, oprettedes 1642 i Glückstadt af den portugisiske jøde Casper Gomez. Han henviste i sin ansøgning til, at sådanne lombarder brugtes i Amsterdam og andetsteds. Det nærmere indhold af koncessionen, som udstedtes af Christian IV den 26. september 1642, er ukendt, og lombarden måtte lukke året efter, da den svenske general Torstensson invaderede Holsten. Den 3. oktober 1649 konfirmeredes koncessionen af Frederik III med den tilføjelse, at ingen anden end Gomez efter genoprettelsen måtte drive lombard i Glückstadt.⁴⁷ Under krigen med den svenske kong Carl X Gustav i 1657-59 måtte lombarden atter lukke. Gomez' broder, forstanderen for den portugisiske menighed i Hamburg, Frederik III's betroede finanskommissær, generalfaktor og hofprovisor Gabriel Gomez, hvis jødiske navn var Samuel de Caseres,⁴⁸ og som havde hjulpet kongen til lån hos rige jøder i Hamburg og Amsterdam, fik den 26. juli 1664 med broderens samtykke privilegium på dens fornyede genoprettelse for sig selv, sin søn Abraham Gomez og deres konsorter. Forinden havde kongen, der fandt lombarden særdeles nyttig for staden og sine derværende undersåtter, ladet dertil udpegede kommissærer udarbejde udkast til den nærmere

indretning under hensyn til statutterne for lignende foretagender i Amsterdam og andre handelspladser. Han befalede statholderen i fyrstendømmerne samt præsidet, borgmester og råd i Glückstadt at medvirke til privilegiets opretholdelse og at straffe eventuelle overtrædere med konfiskation af deres kapital, således at halvdelen af det konfiskerede skulle indgå i kongens kasse og den anden halvdel deles lige mellem staden og de fattige.⁴⁹

49. Patenten 1664-65 fol. 136.

Det nye privilegium overlod fastsættelsen af lånets størrelse til privilegiehaverens frie skøn og påbød ham at give låntageren en nummereret seddel med angivelse af lånebeløbet. Det var en betingelse for pantets indløsning, at sedlen atter blev afleveret. Såfremt en anden end låntageren meldte sig med en seddel til indløsning, skulle lombarden flittigt udspørge vedkommende om pantets art, inden udlevering kunne finde sted. Hvis låntageren mistede sedlen, kunne han lade den efterlyse fra prædikestolen og derefter opnå adgang til indløsning.

I tilfælde af indløsning inden otte dage skulle der betales rente for en halv måned. Inden for 3 uger skulle der betales for en hel måned, inden for 6 eller 7 dage efter en måneds forløb skulle der betales for halvanden måned og så fremdeles. Der var også regler om panternes opbevaring, deres undergang i lombardhuset og om regnskabsføring.

Privilegiehaveren havde ret til at lade panter, som efter år og dags forløb henstod uindløst, bortsælge ved offentligt opråb. Hvad der blev tilovers, når lombardens fordring var dækket, skulle stå til låntagerens rådighed i seks måneder og, hvis det da ikke var afhentet, bringes til retten.

Modtog lombarden i god tro stjalne genstande til belåning, kunne ejeren kun vindicere dem mod betaling af lånet og renten. De i lombardhuset indbragte panter og penge skulle være fritaget for arrest og beslaglæggelse på samme måde som ved banken i Hamburg og andre steder. Endelig fastsattes renten til 12 pct. årlig af lån på mindst 100 rdl. og til 16 pct. af mindre lån.

50. Hermann Kellenbenz som 48 s. 376.

Lombarden i Glückstadt lukkedes allerede i 1672, da byens borgmester og råd erklærede sig imod den.⁵⁰ Den portugisiske jøde Moses Henriques fik i januar 1697 bevilling for sin søn Josua til at genoprette den mod at bygge et nyt hus dertil. Den indbragte dog mindre end 200 rdl. årlig og lukkedes vistnok få år efter.⁵¹

51. Hermann Kellenbenz som 48 s. 69.

Lombarden i Altona

Den næste lombard i de danske riger og lande blev etableret i Altona. Her havde grev Jobst Hermann af Schauenburg i et beskyttelsesbrev af 1622 givet 30 jøder med kvinder og børn bosættelsesret og fastsat regler for deres næringsdrift, derunder pantelånervirksomhed. Renten måtte ikke overstige 2 pfennig (gosler) pr. daler ugentlig, der vistnok svarer til 12½ pct. årlig.⁵²

52. Major von Schröder i Nordalbingische Studien Kiel V, 1850.

53. Th. Hauch Fausbøll som 40 s. 121 og A. D. Cohen: De mosaiske Trosbekenderes Stilling i Danmark forhen og nu, 1837 s. 7.

54. Patenten 1672 fol. 297 og Th. Hauch Fausbøll som 40 s. 143 note 5.

55. Inländische Registratur 1672 fol. 275 med indlæg.

Da huset Schauenburg uddøde i 1640, overtog Christian IV dets lande og dermed Altona.⁵³ Han konfirmerede i 1641 jødernes beskyttelsesbrev, gav dem forøgede rettigheder og fastsatte beskyttelsespengene til 5 rdl. årlig pr. familie. Pantelånerrenten forhøjede han til en pfennig pr. mark ugentlig, der svarer til 25 pct. årlig. Blev udlånstiden overskredet, skulle pantelåneren dels gøre anmeldelse til fogden, dels opfordre låntageren til straks at klare for sig, og hvis dette ikke skete, kunne han 6 uger efter sælge pantet. Dermed var han fritaget for ethvert ansvar over for låntageren. Hvis pantelåneren modtog betroet gods eller tyvekoster til pant, måtte ejeren svare til lånet.

Den portugisiske jøde Simon Jessurum (forvanskning af Jeschurun), der var undvejet fra Hamburg til Altona for sine kreditorer, fik 5. marts 1672 kgl. protektorium, proceshjælp og borgerret i Glückstadt.⁵⁴ Samme år søgte han gennem tyske kancelli privilegium på oprettelse af et lånehus i Glückstadt og Altona og afgav udkast i 19 artikler til dets indretning.⁵⁵

Efter udkastet skulle ingen anden have magt til at låne mindre end 100 rdl. på pant i de to stæder undtagen de højtyske jøder i Altona, så vidt deres privilegier rakte, og i tilfælde af overtrædelse skulle panterne afleveres og lånene konfiskeres til fordel for den kongelige fiscus. I lånehuset, der også kaldtes nummert, skulle enhver kunne optage lån til en rente, der for summer indtil 100 rdl. udgjorde to skilling af hver mark lybsk årlig (12½ pct.) som i staden Hamburgs lånehus og for summer fra 100 til 500 rdl. 18 pfennig pr. mark (9% pct.). Panterne skulle stå til indløsning eller fornyelse i et halvt år. På ædle og uædle metaller skulle der udlånes visse beløb pr. lod og på tøjpanter en tredjedel af værdien. For hvert lån skulle der på stemplet papir udstedes en nummereret seddel med angivelse af lånebeløbet, og enhver, der afleverede sedlen, skulle mod betaling af lån og rente have pantet udleveret. Uindløste panter skulle hvert kvartal sælges på lånehuset ved offentlig auktion. Indløsning skulle kunne finde sted lige til opråbet. Auktionsoverskud skulle i år og dag kunne hæves af låntageren, inden det hjemfaldt til lånehuset.

Stjålne eller svigagtigt fravendte genstande skulle kun kunne afhentes af ejeren mod betaling af lån og rente. Hvis ejeren betalte 6 pfennig og indgav skriftlig anmeldelse til lånehuset med nærmere beskrivelse, fik han dog krav på vederlagsfri tilbagelevering, såfremt tingen alligevel senere blev belånt der.

Kancelliet bad i maj 1672 kommercekollegiet afgive betænkning om, hvorvidt en nummert måtte anses for nyttig i Glückstadt eller Altona, og hvorvidt de foreslåede regler kunne skade stæderne. I sit svar af 31. juli erklærede kollegiet, at det ikke kunne approbere forslaget, fordi stæderne ikke mentes bekvemme eller tjenlige dertil, ej heller folkerige eller formuende. Kollegiet fandt nemlig, »at sig et lånehus ej andetsteds vel skikker end der, hvor midlerne er ved mange panter at udsætte og stor kapital at udlåne, så at efter vores mening et lånehus sig ti Glückstadt og Altona så lidet skikker som en bank.« Kollegiet ankede også over, at Jessurum ville forbeholde dette lånehus for jøderne sarr långivere og således udelukke kristne. Ligeledes havde det vakt uvilje hos kollegiet, at ingen i de to stæder efter lånehusets oprettelse mere skulle »stande fri sine midler under 100 rdl. til sin fordel på pant at employere og sin næste dermed at beneficere.« Endelig ansås det for ubilligt »så høje interesse som 12 procento til jøderne at erlægge,« hvilket ikke kunne befordre det gemene bedste.⁵⁶ Det mest bemærkelsesværdige i kollegiets erklæring er nok forsvaret for de private pantelånere.

56. Kommerciekollegiets Memorial-protokol 1671-79 fol. 83 (i stadsarkivet).

I Glückstadt var borgmester og råd som allerede nævnt ikke interesseret i at have nogen lombard, og skønt magistraten i Altona anbefalede for denne stads vedkommende,⁵⁷ fik Jessurum intet resultat i første omgang, men sagen gik helt i stå, antagelig på grund af kommercekollegiets betænkneligheder. Han havde dog også andre jern i ilden, besøgte således Leipzigermessene i 1668 og 1680 og ernærede sig delvis som tobaksspinder.⁵⁸

57. Indlæg ad Patenten 1684 fol. 219.

Elleve år senere indgav Jessurum fornyet ansøgning om privilegium på en offentlig lombard (»lumpert«) i Altona, ledsaget af et ændret udkast til indretningen.⁵⁹ En vigtig ændring gik ud på, at renten for lån af alle størrelser skulle være 12½ pct. årlig, og at der yderligere skulle forudbetales to pfennig i skriverpenge både ved pantsætning og ved fornyelse. Nu skulle auktionsoverskud kun kunne hæves af låntagerne i et år, og af det, der derefter forblev uhævet, skulle kun en tredjedel gå til lånehuset, medens det øvrige skulle deles lige mellem kongen og stadens præsident. Gebyret for anmeldelse af tyvekoster ønskedes fordoblet. Både de højtyske jøder og alle andre skulle nu fuldt ud bevare retten til at låne på pant i overensstemmelse med kgl. privilegier. Til gengæld skulle de højtyske jøder ikke i ringeste måde kunne krænke Jessurum eller hans folk eller bagtale dem i synagogen.

58. Hermann Kellenbenz som 48 s. 196 og 205.

59. Patenten 1684 fol. 219.

Den mest afgørende ændring i det nye udkast var dog nok, at der af al indkommende rente, altså lombardens bruttoindtægt, skulle tilfalde kongen en femtedel efter årlig opgørelse.

Magistraten i Altona fik i skrivelse af 1. december 1683 fra tyske kancelli befaling af Christian V om at afgive sin betænkning om sagen og eventuelt foreslå ændringer i Jessurums udkast, idet kongen dog tilkendegav, at han i betragtning af, hvad der på dette område var sædvanligt i andre byer, ikke tillagde oprettelsen af lombarden særlig be-

60. Inländische Registratur 1683 s. 263.

61. Indlæg ad Patenten 1684 fol. 219.

62. Patenten som 59.

63. Inländische Registratur 1683 og 84 s. 338.

64. Patenten 1691 fol. 145.

65. Historiske Meddelelser om København 1961 s. 54.

66. Personalhistorisk Tidsskrift 1893 3. R. 2. bd. s. 130.

67. Adam Jacobi og C. Popp-Madsen: Udvalg af Domme i civile Sager 1935 tillæg s. 19.

68. Sv. Aakjær red.: Viborg Købstads Historie I 1940 s. 324, 337 og 355.

69. Hermann Kellenbenz som 48 s. 71, 425 og 434.

tydning.⁶⁰ Den 17. samme måned svarede magistraten ved at gentage sin tidligere anbefaling og foreslå enkelte ændringer.⁶¹

Denne gang havde Jessurum heldet med sig, hvad enten det skyldtes magistratens anbefaling, tilsagnet om 20 pct.s bidraget til kongens kasse eller andre årsager. Christian V udstedte den 26. januar 1684 koncession til ham på den påtænkte lombard og godkendte hans forslag til indretningen. Koncessionen gav Jessurum og hans arvinger eneret på lombarden i 15 år.⁶² Magistratspræsidenten i Altona Matthias Jessen fik kgl. befaling til at bistå med oprettelsen og med den årlige opkrævning af kongens renteandel.⁶³

Der har næppe været tale om et sammenskudsforetagende, idet det ved privilegiets konfirmation i 1691 omtales, at Jessurum ville finansiere lombarden af egne midler. Sandsynligvis har lombarden ikke været særlig indbringende, da afgivelsen af 20 pct. af dens renteindtægt til kongen har gjort et dybt skår i rentabiliteten.

Efter Jessurums død søgte og fik hans broder Moses Jessurum som kurator for enken og arvingerne kgl. konfirmation på lombardprivilegiet i de oprindeligt fastsatte 15 år.⁶⁴

Meningen med kongens bemærkning om, hvad der på dette område var sædvanligt i andre byer, var antagelig, at borgerne i Altona og borgerne i rigets øvrige byer kunne hjælpes af de private pantelånere. Blandt de på den tid virksomme pantelånere i København var rådmand Ditmer Bøfke, borgmester Hans Nansens svigersøn, der var født 1612 i Dortmund, og som døde 1681.⁶⁵ Som pantelånere i København virkede i 1682 også Mette Christiansdatter⁶⁶ og i 1688 Claus Reimer.⁶⁷ I det jyske finanscentrum Viborg fandtes der kort efter år 1700 adskillige pantelånere.⁶⁸ I Frederiksstad og Tønning fik den gottorpske hofjøde Jacob Mussaphia i 1690 hertugeligt privilegium på en lombard, som han lod drive ved Samuel Eleasar, og dette privilegium overgik i 1700 til Bendix Goldschmidt og Israel Fürst, der overlod driften til David Moses Levi.⁶⁹

II Privatdriftens tid 1688-1751

Oprettelsen. Weslings assistenshus

1. Kirsten Glamann: Det ældste danske kommercekollegium i: Festskrift til Astrid Friis 1963 s. 123 og Axel H. Pedersen: Birketing i gl. Københavns Amt 1521-1965. 1968 s. 251.

2. Sjæll. Reg. 1688 nr. 93 fol. 494.

3. L. Laursen i Salmonsens XIII. 2. udg. 1922.

4. P. B. Grandjean i Salmonsens XXV. 2. udg. 1923.

5. L. Laursen i Salmonsens XX. 2. udg. 1926.

6. V. Dahlerup: Ordbog over det danske Sprog I 1919 s. 903, P. Skautrup: Det danske Sprogs Historie 1947 II s. 382 og Nudansk ordbog 1964.

7. Svensk uppslagsbok 2, 2. upl. Malmö 1951 s. 601.

Det sejlivede væsen, hvis omskiftelige liv er hovedgenstand for denne beretning, kom til verden ved kgl. forordning af 3. april 1688 »om et assistenshus, hvor enhver penge til låns mod pant kand bekomme.« Som fader må udlægges den københavnske købmand og reder Nicolai Wesling, der hos danske kancelli androg om oprettelsen, og moderen var den danske res publica i kancelliets skikkelse. Det er sandsynligt, at forældrene har haft kendskab til lombarderne i Glückstadt og Altona samt til nogle af de udenlandske lånehuse og banker. Politikommissionen, der af kancelliet blev udset til at overveje spørgsmålet, lagde åbenbart ikke særlig vægt på de private pantelåneres interesser, men fandt, at et låne- eller assistenshus ville være til den fattige eller nødtrængendes nytte og undsætning, og afgav udkast til forordningen den 19. marts 1688. Denne kommission var nært knyttet til kommercekollegiet og havde til hovedopgave at udarbejde udkast til en ny politilov, der dog aldrig kom.¹ Kommissionens udkast, der godkendtes uden ændringer, var underskrevet af J. Juel, M. Vibe, A. Gyldensparre, Luxdorph, P. Resen, B. Jensen og J. Stampe.² Jens Juel var præsident i kommercekollegiet,³ Michael Vibe var vicekansler i danske kancelli og justitiarius i højesteret,⁴ og Peder Hansen Resen var magistratspræsident i København og juridisk professor.⁵

I forordningens titel nævnes den nyfødte altså straks ved sit navn, der antages at være af tysk oprindelse.⁶ Ordet stammer øjensynlig fra Weslings ikke bevarede andragende og blev accepteret af politikommissionen og kancelliet. Assistenshuset var vistnok i en lang række år det eneste lånehus, der bar dette navn. I Stockholm blev der af Gustav III i 1772 grundlagt et general assistance kontor, hvori staten var hovedaktionær. Det blev kommunalt i 1848, og i 1890 blev det nedlagt.⁷ Her i landet blev der i 1753 foreslået en navneforandring, men institutionen beholdt dog sit historiske navn.

I fortalen nævnes borger i residensstaden København Nicolai Wesling som den, der har gjort forslag om oprettelsen og fået det godkendt, »efterdi sådant til det gemene bedste og særdeles til de fattiges undsætning sig strækker.« Det drejede sig ikke om et for offentlig regning oprettet lånehus, men om et privilegium for en privatperson til at drive huset for egen regning som forvalter og med adgang for ham til at optage medinteressenter. På grund af lånehusets samfundsnyttige karakter blev

Forordning
Om
Et Assistenz Hus/
hvor enhver Penge til laans/imod
Pant/kand bekomme.
Hafniæ die 3 Aprilis Anno 1688.

Trykt hos Kongl. Mayest. oc Univerfit. Bogtr.
Joh. Phil. Bockenhoffer.

Titelblad til
Assistenshusforord-
ningen af 1688.

forvalteren »for alle byens hverv og borgerlig tyngte fri og forskånet«, og huset, som han til dette brug ville indrette, skulle nyde frihed for indkvartering og al anden pålæg efter grundtaksten. Forvalteren kunne endog brygge øl til sit eget hus' forbrug blot mod rigtig erlæggelse af consumptionsskatten. Der blev ikke ved oprettelsen stillet et lignende krav som fire år tidligere til lombarden i Altona om andel i indtægterne. Lige så lidt findes der holdepunkt for, at Wesling som lombardforvalteren i Hamburg to år tidligere har måttet betale et engangsbeløb for sit privilegium.

Forordningen gav i sine 22 artikler nøjagtige regler om forretningsgangen. Forvalteren skulle således flittig, årle og silde, være til stede i assistenshuset og såvel interessenterne som de lånsøgende »ærligen, redeligen og troligen uden nogen underfundighed og falskhed begegne« og ellers anses »med sær straf efter sagens beskaffenhed.« Han var pligtig til at holde regnskab i bøger, som magistraten havde gennemdraget og nummereret, men hverken han eller hans medinteressenter var pligtige

til at forevise regnskaberne for nogen, ej heller for øvrigheden. Der vistest altså en så vidtgående diskretion over for låntagerne, at man gav afkald på enhver kontrol med regnskabsføringen.

Det forudsattes, at forvalteren selv var interessent, men ikke behøvede at være hovedparticipant. Forøgelse af kapitalen kunne nemlig, såfremt de oprindelige interessenter ikke var i stand til at gøre yderligere indskud, foregå ved, at han antog flere participanter. Han skulle nyde en fjerdepart af gevinsten mod deraf at udrede folkehold og øvrige driftsudgifter samt stille sit hus til rådighed, men det må antages, at han som participant også havde en lod i de tre fjerdedele. Ønskede en participant at trække sig ud af foretagendet, kunne han opsiges sit indskud med et halvt års varsel til en 11. juni eller 11. december termin.

Forvalteren måtte ikke udlåne nogen del af kapitalen på bodmeri, altså mod pant i fartøj, medmindre nogen af participanterne på egen risiko ville tilstede dette inden for rammerne af sit eget indskud. Ellers var der ikke nogen begrænsning i panternes art. Navnlig var udlånet ikke begrænset til lån mod håndfået pant i løsøre. Tværtimod gaves der regler for, at forvalteren ved lån i fast ejendom forud skulle lade sig forelægge panteattest og bagefter skulle lade pantsætningen forkynde næste tingdag. I betragtning af, at der på den tid hverken fandtes kreditforeninger, banker eller sparekasser her i landet, kan man ikke se bort fra muligheden af, at assistenshuset under andre omstændigheder og i lighed med adskillige italienske og spanske montes i større eller mindre omfang havde kunnet hellige sig opgaver, der nu påhviler disse. Det var forvalteren aldeles forbudt at give lån uden pantesikkerhed, selv hvis en participant var villig til at tage risikoen eller gå i kaution, og for overtrædelse var fastsat »100 rdl. straf til børnehuset«.

Medens forvalteren forudsattes at sidde inde med den almindelige viden, der var fornøden til at fastsætte lånene på de forskellige slags panter, var der dog åbnet ham udvej til for pantsætterens regning at indhente en skriftlig attesteret sagkyndig vurdering vedrørende »juveler eller andet, som han ingen kundskab kunne have på«.

Forordningen påbød enhver lånsøgende at tage en nummereret og dateret seddel fra forvalteren på, »hvis som pantsat er,« efter følgende formular: »No. 100 folio P. bog 56 den 26. Februarii 1688 haver N.N. af Assistentz-Huset lånt Penge ... Rixdlr. på pant / Nemlig: En Sølv-Kande vejede ... Lod / til at betale den 28. Aprilis førstkommende med sin Rente efter Forordningen, nemlig: Rdr. ... månedligen, som beløber sig 2 Måneder ... Rdlr, men udi fald at bemeldte Capital ej til Forfaldsdagen bliver betalt eller og Pantet ej fornys, da haver N.N. det fortabt efter Forordningens videre Formelding. Datum Assistentz-Huset ut supra. N.W.«

Her var i virkeligheden tale om et påbud til forvalteren til låntagernes beskyttelse, idet den påbudte seddel sikrede dem bevis for pantsætningsaftalens indhold, navnlig lånets størrelse og pantets art, men også forfaldsdatoen og rentens månedlige beløb. Låntagerne varskos ligeledes i

seddelteksten tydeligt om, at hvis de ikke løser eller fornyr pantet til tiden, går det tabt. Man kan ikke af det eksempelvis anførte to måneders udlån drage nogen slutning om en fast lånetid af denne længde, da det i fortalen udtrykkeligt siges, at lånet ydes »på så lang og kort en tid, som de selv begærer.« Ved fornyelse udstedtes ikke en ny seddel, men den gamle fik på bagsiden en påtegning om den aftalte nye frist.

En særlig interesse knytter sig til reglerne om rentebetalingen, der altid skulle erlægges forud. Dette skete naturligvis således, at forvalteren fratrak rentebeløbet ved lånets udbetaling. Der etableredes en tredeling af lånene, eftersom de var henholdsvis under 50 rdl., mellem 50 og 100 rdl. eller mindst 100 rdl. Rentefoden var aftagende, for så vidt som de små lån forrentedes dyrest og de store billigst. Det må herved erindres, at den højere rente ved de små lån var uden væsentlig økonomisk betydning for låntageren, hvis han da ikke havde et stort antal deraf eller betalte fornyelse gennem en årrække. Derimod var den af stor vigtighed for lånehuset, ikke blot fordi de små lån var langt de fleste, men også fordi arbejdsindsatsen og udgiften ved ekspeditionerne af de små lån var den samme som ved de større, således at en modsat regel ville forrykke husets økonomi i ugunstig retning.

For de mindste lån var den månedlige rente fastsat til $1\frac{1}{2}$ skilling pr. rdl., altså for lånebeløb i hele rdl. godt 1,2 pct. For lånene i mellemgruppen svarede 1 pct. og for de store lån 5 mark af hver 100 rdl. = $\frac{5}{6}$ pct. Den årlige rente udgjorde altså henholdsvis $14\frac{7}{12}$ pct., 12 pct. og 10 pct. Rentesatserne var således væsentligt højere end den efter danske lov 5-14-5 ellers gældende maksimalrente på 6 pct. årlig. Godkendelsen af så usædvanligt høje rentesatser skyldtes utvivlsomt de forventede driftsudgifter. Det er nemlig ved bedømmelsen af en pantelånervirksomheds rentabilitet vigtigt at mærke sig de særlige driftsudgifter til folkehold og magasinplads, som modtagelsen, opbevaringen og senere tilbageleveringen af løsørepanterne medfører. Alligevel er det alt for ofte hændt, at myndigheder, privilegiehavere, interessenter, forvaltere, velmenende reformatorer og ikke mindst låntagere har overvurderet gevinstmarginen mellem den høje rentefod for udlånene og de nævnte særlige udgifter i forbindelse med andre slags driftsomkostninger, herunder forrentning af driftskapital. Den fremtrædende jurist og politiker A. S. Ørsted har udtrykt fuld forståelse af assistenshusets behov for særlig høje renter til dækning af dets specielle driftsudgifter.⁸

8. Håndbog over den danske og norske Lovkyndighed 6 bd. s. 141 noten.

Fra forordningens art. 17 stammer den senere så omstridte regel, der af modstanderne kaldtes »hælerprivilegiet«. Denne regel afskar oftest vindikationsret over for assistenshuset, idet ejermænd til en stjålet eller tabt og af tyven, finderens eller andre pantsat genstand kun kunne erholde tingen udleveret ved at indfri lånets hovedstol med tillæg af rente, medmindre han før pantsætningen skriftligt havde anmeldt tingens bortkomst til forvalteren, således at denne forud var advaret og kunne tage sig i agt. I tilfælde af rettidig anmeldelse skulle forvalteren tage det stjålne eller tabte i behold for ejeren, hvis det blev ham tilbudt som

pant, og i tilfælde af for sen anmeldelse skulle han anholde pantsætteren, hvis denne var så dristig at indfinde sig for at indløse pantet.

At forvalteren skulle udvise betydelig omhu med hensyn til de ham betroede panter, sagde sig selv, og fulgte i øvrigt af den almindelige regel om håndpant i danske lov. Forordningens art. 18 pålagde ham dog udtrykkeligt erstatningsansvar for forsømmelser i så henseende, og hensigten hermed var vistnok til pantsætterens beskyttelse at afskære ham fra den i danske lovs almindelige regel hjemlede ansvarsfrihed, når han blot havde opbevaret pantet på samme måde som sine egne ting.

Den, der »forkastede« sin seddel, eller ikke højst tre dage efter forfaldstid indløste eller fornyede sit pant, forbrød ganske pantet til assistenshuset. De uindløste og ufornyede panter skulle efter forfaldstid realiseres ved offentligt bortsalg gennem stadens auktionsmester. Der kunne holdes månedlige auktioner, »om der er så meget for hånden,« og overskuddet herfra gik efter fradrag af omkostningerne i assistenshusets kasse. Tvistigheder mellem forvalteren på den ene side og interessenterne eller låntagerne på den anden side pålagdes det byfogden at afgøre straks på forlangende af en af parterne, dog med ankemulighed til magistraten.

De udenlandske forbilleder er på ingen måde fulgt slavisk i forordningens regelsæt, men suppleret med adskillige træk af hjemlig oprindelse, og det er ikke muligt at udpege noget enkelt udenlandsk lånehus som hovedmønster.

Muligvis havde man i Danmark kendskab til, at pave Clemens X i 1670 havde nedsat renterne for de jødiske pantelånere i Italien fra 18 til 12 pct. årlig, og at pave Innocens XI i 1682 helt havde ophævet licenssystemet for de jødiske pantelånere i Rom på grund af en vældig udvikling af det romerske monte di pietà.⁹ Herfra kan dog højst være kommet en vis inspiration til fastsættelse af lempelig rente. Princippet om rentens forudbetaling kan være hentet fra Jessurums lombard i Altona, princippet om højest rente for smålån både fra denne lombard og fra lombarden i Glückstadt, fra huis van leening i Amsterdam og fra banken i Stockholm. Alene sidstnævnte sted fandtes der tredelt rentesats mod dobbelt rentesats de øvrige steder, og intetsteds genfindes de specielle satser, som valgtes for assistenshuset.

Belåning af varer kan stamme fra Amsterdam, Hamburg, Glückstadt, Altona og Stockholm, belåning af fast ejendom fra Hamburg og Stockholm. Udstedelsen af lånesedler til pantsætterne svarer til forholdene i alle de 5 nævnte byer og står i modsætning til de hjemlige pantelåneres praksis, hvorefter sådant normalt ikke fandt sted, når det drejede sig om vilkårs pant eller småpanter.¹⁰ Realisationen af uindløste panter ved auktionssalg har fortilfælde i Amsterdam, Hamburg, Glückstadt, Altona og Stockholm, men stemmer også med danske lovs 5-7-3, hvor den dog kun er foreskrevet som alternativ udvej, hvis pantsætteren ikke vil medvirke til udnævnelse af vurderingsmænd. Virksomhedens etablering for privat regning kan være overført fra Palmstruchs bank i Stockholm

9. Léon Poliakow
som I 5 s. 283-85.

10. E. Hesselberg:
Juridisk Collegium
1755 s. 268, Jens
Bing Dons: Acade-
miske Forelæsnin-
ger over den danske
og norske Lov
1780-81 II s. 326
og Lauritz Laurberg
Kongslew: Den
danske og norske
Privatrets første
Grunde 1782 II
s. 292.

eller fra lombarderne i Glückstadt og Altona, og reglen om, at forvalteren oppebærer en fjerdedel af årsoverskuddet til værkets drift, minder om forholdene i Stockholm, hvor det dog kun drejede sig om en ottendedel. Optagelsen af medparticipanter har paralleller i Glückstadt og til en vis grad i Stockholm.

Det må formodes, at den særprægede begrænsning af bestjålne ejeres vindikationsret er kopieret efter den omtrent enslydende regel fra Hamburg, men nogenlunde tilsvarende regler findes i samtlige de her omtalte lånehuse og lombarder.

Ved sammenligningen med de ældre fremmede lånehuse springer det i øjnene, at det nye københavnske assistenshus ikke skulle betale låntagerne de overskudsbeløb, der kunne fremkomme ved auktionssalg af deres uindløste panter. Her synes kun at kunne være tale om en tung arv fra de hjemlige pantelånere og deres vilkårs pant. Vel var pantelånerne nyelig i danske lovs 5-7-2 blevet forpligtet til at lægge overskuddet fra sig. Men at de i 1782 stadig ikke rettede sig herefter, bevidnes som ovenfor omtalt af Kongslew. For assistenshusets vedkommende blev denne tilstand altså legaliseret. Også det pekuniære samarbejde med participanter eller bagmænd har rimeligvis rødder hos pantelånerne, hvorom henvises til Casper van der Knudtz' tidligere omtalte forhold. Medens lombarden i Altona som nævnt foran skulle yde lån til enhver, blev der ikke pålagt assistenshuset en sådan udlånspligt.

Ved den yderste ende af Nyhavn eller »den nye kanal«, hvis udgravning var afsluttet i 1673, ejede Nicolai Wesling på hjørnet af Kvæsthusgade en gård, som han kunne indrette til at huse det nye foretagende. Denne yderkant af byen havde længe henligget som et morads. På den plads, hvor Det Forenede Dampskibsselskabs administrationsbygning nu ligger, havde dog admiral Jens Rodsten nogle år tidligere ladet opføre en gård, som i 1682 blev solgt og nedbrudt, hvorefter rådmand Jens Stourup på grunden lod bygge kvæsthuset for sårede søfolk af flåden. Det blev taget i brug 1685 samtidig med, at der mod søsiden opførtes et bolværk.¹¹ Fortovet foran kvæsthuset kaldtes snart almindeligt for Kvæsthusgaden, men stedet bebyggedes kun langsomt på grund af dets sumpede karakter. Det ses, at en mand endnu i 1690 opnåede særlige privilegier, fordi han havde bygget på sligt sumpet sted.¹² Hvad Wesling angår, fik han jo privilegier nok i sin egenskab af forvalter.

Det vides ikke helt præcis, hvornår han har bygget. I grundtaksten 1687 kaldes ejendommen »Nicolai Weslings nye opbygte gård«, og den har samme betegnelse i grundtaksten 1689. Efter grundtaksterne synes den at have haft facade til Kvæsthusgade, og den dækkede et areal af 2.865 kvadratalen. Taksten står i 1689 angivet til »835 rdl. mod forhen 500 rdl.« Weslings ved forordningen godkendte forslag om oprettelse af et assistenshus har sikkert beskæftiget ham i nogen tid, inden han fandt dets endelige form, og han har antagelig derfor ved bygningens projektering kunnet tage hensyn til dens fremtidige brug. Da Christian V den 3. april på Københavns slot havde underskrevet forordningen, var der i

11. Herm. Andersen: *Kjøbenhavns Toldbod fra de ældste Tider indtil vore Dage*, 1915 s. 45.

12. O. Nielsen: *Kjøbenhavns Diplomatarium V* s. 42.

øvrigt kun kort tid tilbage til at indrette gården med det særlige formål for øje, fordi det i forordningen var foreskrevet, at virksomheden skulle begynde den 1. maj. Efter en gammel tradition, der kan følges tilbage til 1760, lukkede huset dog op allerede den 28. april.¹³

13. Erik Pontoppidan: *Origines hafnensis 1760* s. 334.

14. A. Linvald: *Kjøbenhavns Brandforsikring 1731-1911, 1913* s. 501.

Før Wesling blev assistenshusforvalter, var han som allerede nævnt købmand, og dette erhverv fortsatte han jævnsides med sit nye. Den 26. november 1691 løste han borgerskab som handelsmand.¹⁴ Retsprotokoller fra tiden indeholder oplysning om processer, han måtte føre, og heraf ses det, at han drev engroshandel på Frankrig, Norge og Østersøen, og at han dertil anvendte eget skib, krejerten Sankt Jacob. Det er en nærliggende, men helt ubevislig tanke, at Wesling, inden han fik privilegium på assistenshuset, også har drevet virksomhed som pantelåner. Det er lige så sandsynligt, at hans store gård i Kvæsthusgade til dels var bygget til at rumme pantsatte varepartier, som let kunne udlosses der lige over skibssiden.

15. A. G. Hassø: *Københavns Brandvæsens Historie 1931* s. 532.

I 1701 udgav branddirektør, blikkenslager-, fontæne- og grottemester Gotfried Fuchs, der også var sprøjtefabrikant, en slags reklameskrift under titlen »Ulykkelige Hændelsers lykkelige Hindrelser«. Her omtaler han, hvorledes der den 19. juni 1698 om eftermiddagen kom ildløs i assistenshuset, hvor gardinerne for en skorsten og træankeret brændte. »Men som assistenshuset var forset med en sprøjte, som alt længe tilforne dertil var indkøbt, blev ilden ved samme slukt og huset conserveret, hvilket tillige med det meget deri værende pantsatte gods, som ikke havde været at betale med 20.000 rigsdaler, om faren i sit udspring ikke havde bleven forekommen, snart havde været uredelig.«¹⁵ Branddirektørens skøn over pantebeholdningens værdi er den eneste kendte oplysning om virksomhedens omfang i Weslings tid.

16. *Personalhistorisk Tidsskrift 1959*, 79 s. 165.

17. A. Linvald som 14.

Plaget af økonomiske vanskeligheder døde Wesling i november 1698, altså efter 10 års virke som assistenshusforvalter, og blev begravet i Nicolai kirke.¹⁶ Hans enke Maren Iversdatter, født Schøller,¹⁷ ønskede trods boets slette tilstand at fortsætte assistenshusets drift og anmodede i en supplik til kongen om bevilling til samfrændeskifte (privat skifte). Eftersom hendes mand var den første, som gjorde forslag om assistenshuset og erholdt bestalling derpå, og eftersom han kun havde forvaltet det i kort tid, men havde afholdt stor bekostning derpå og haft »stor skadelidelse, særdeles for kaptajn Johan Sivers for 14.000 rdl.«, anmodede hun også om fremdeles at måtte blive ved forvaltningen og drive huset sammen med sin søn, der var kyndig heri, samt en dygtig fuldmægtig. Efter at have spurgt magistraten bestemte kongen i januar 1799, at hun, da Wesling selv havde ladet assistenshuset bygge, måtte fortsætte driften, når de fornødne ændringer i forordningen var foretaget.¹⁸ Omtrent samtidig fik hun også den ønskede tilladelse til samfrændeskifte.¹⁹

18. *Sjæll. Reg. 1699* fol. 244 nr. 18 og 19 og O. Nielsen: *Københavns Diplomatarium VII* nr. 820 s. 541.

19. *Sjæll. Reg. 1699* fol. 245 nr. 21 og O. Nielsen: *Københavns Diplomatarium VII* nr. 820.

20. *Kancelliprotokol* nr. 32 s. 304 nr. 11.

Den 31. januar 1699 udkom så den bebudede nye forordning om »assistentzhuset« i København.²⁰ Den sluttede sig tæt til den ældre forordning, men indeholdt enkelte vigtige ændringer. Hensigten var, hedder

det i fortalen, at »sådan et nyttigt værk fremdeles kan vedblive, og al stridighed imellem bemeldte assistenshus og den pantsættendes forekommes.«

Stridighederne stammede sikkert navnlig fra reglen om, at der kunne gives lån i fast ejendom. Uden tvivl har trængende personer, der søgte lån mod håndpant, jævnlig hos forvalteren hørt, at han ikke kunne hjælpe for tiden, da alle disponible penge var udlånt, bl. a. i fast ejendom. Det måtte unægtelig også være fristende for ham at foretrække udlån på prioritet, som gav væsentlig mindre ulejlighed end smålån mod håndpant, og som desuagtet indbragte ham den betydelige rentesats på 10 pct. årlig. Reglen var derfor erstattet af en ny, der foreskrev, at »udi assistenshuset må alt det, som er af nogen værdi, til pant frembydes og annammes, undtagen jordegods samt ejendomme, huse og gårde.« Hermed var udlånet i og for sig ikke begrænset til håndpant, ligesom bodmerilån fortsat kunne tilstedes på de hidtidige vilkår. Men det vides ikke, om andre slags lån har haft praktisk betydning. Det er dog ikke usandsynligt, at Weslings lige nævnte tab 14.000 rdl. på Sivers skyldes bodmerilån eller eventuelt lån på et vareparti.

Også på et andet punkt havde den første forordning givet anledning til stridigheder. Når det enkelte uindløste pant indbragte mere ved auktionssalg end lånet med rente og omkostninger, fremkom der et overskud, og dette førte Wesling regelret til indtægt i interessentskabets regnskab (vilkårspant). Mangan pantsætter følte sig herover brøstholden, da andre håndpanthavere efter danske lovs 5-7-2 og 3 ikke havde samme ret. Den nye forordning gav disse klagere medhold ved at fastslå: »Og når den udlånte kapital med sin forfalden rente efter forordningens tilhold så og den på auktionen anvendte omkostning er dragen fra den summa, som det auktionerede pant er solgt for, da skal det øvrige, som derfra overskyder, straks på ansøgning være den pantsættende følgagtig. Men dersom den pantsættende det ej inden år og dag affordrer, da skal det være hjemfalden til børnehuset på Christianshavn, og forvalteren pligtig være til direktørerne over bemeldte børnehus ved ethvert års udgang god rigtighed at gøre.« Med den på auktionen anvendte bekostning mentes i første række, ja måske udelukkende, det gebyr på 1 pct. af auktionssummen, der ved forordningerne var tillagt stadens auktionsmester.

Det kunne synes lovlig strengt at berøve assistenshuset også det uafhængte overskud og i stedet lade det tilfalde børnehuset. Dette hus blev i 1662 oprettet af staden København som en fattiganstalt, hvori børn, der tiggede, indsattes til oplæring og uddannelse i et håndværk. Siden 1683 skulle også voksne, der drev om og tiggede, føres til børnehuset og sættes i arbejde bl. a. med klædefabrikation. Hermed havde huset delvis antaget karakter af en straffeanstalt.²¹

21. Edv. Holm:
Danmark-Norges
indre Historie under
Enevælden fra 1660
til 1720 V s. 30,
Salmonsens IV
2. udg. 1916 og
M. H. Nielsen:
Fattigvæsenet i
Danmark 1536-
1708, Aarbog for
dansk Kulturhistorie
1897.

Klevenows assistenshus

De således gennemførte forandringer gav godt grundlag for et håb om, at assistenshuset ville komme ind i en rolig udvikling. Weslings enke kom ikke til at nyde godt heraf, for hun døde i maj 1699. Den nye privilegiehaver, Diderik Frandsen Klevenow, oplyste i sin ansøgning af 27. maj intet om sine egne forhold, men han sluttede sin bøn til kongen om at »forunde ham privilegiet, som han med al flid og trofasthed efter underdanigste pligt vil forestå og betjene« med de fortrøstningsfulde, men senere beskæmmede ord: »Det Gud igen rigelig vil belønne.« Han beskikkedes den 23. juni til forvalter.

Klevenow erhvervede ikke sammen med privilegiet assistenshusgården i Nyhavn. Det ses, at Weslings umyndige børns formynder har »soliciteret en konfirmation på assistenshusets privilegier, såsom den itzige forvalter dog skal flytte fra det hus som han iboer.« Formynderen tilbød forvalteren gården til købs eller leje for uvildige mænds taksering. Den kongelige resolution af 9. februar 1700 gik dog ud på et afslag.²² I peståret 1711 blev den Weslingske gård under betegnelsen »det gamle assistenshus« anvendt til indkvartering af syge soldater og matroser²³

Skønt den nye forvalter ikke i forvejen ejede nogen til assistenshus egnet gård, fandt han et passende husly til foretagendet ved køb af Mikkel Pedersens bryggergård i Frederiksborggade. Våningen i Frederiksborggade overlod Klevenow til en lejer og tog selv med familie bolig i en fløj til Rosenborggade.²⁴ Den store bindingsværksbygning, der brændte i 1728, efter at assistenshuset forlængst var flyttet derfra, havde da 31 fag til gaden, 42 til gården og en facadelængde mod Frederiksborggade på 24 alen og 1 tomme, medens facaden til Rosenborggade var 86 alen og 3 tommer.²⁵ I grundtaksten 1689 var ejendommen optaget til 430 rdl.²⁶ Det drejer sig om den grund, hvorpå Borgernes Hus nu ligger, samt naboejendommen i Rosenborggade 5.

Hvis Klevenow havde fået en ordning med Weslings arvinger om overtagelse af assistenshusgården i Nyhavn, havde han voldt låntagerne mindre afbræk. Muligt har han ikke været tilfreds med beliggenheden eller ikke haft midler til at erhverve det større og dyrere gamle assistenshus. Kort før pesten i 1711 lod Klevenow opføre en grynmølle i gården og udlejede den for 40 rdl. årlig. Et enkelt værelse var udlejet til en købmand for 100 rdl. årlig, medens kældereren var udlejet til Christen Michelsens enke for 40 rdl. årlig. Man kan måske opstille en formodning om, at enken drev en af de siden hen så velkendte sættekældere og således virkede som mellemlid, sættekone, mellem assistenshuset og de låntagere, der undså sig for at møde personligt.²⁷

Under skiftet af Klevenows dødsbo blev det oplyst, at han i august 1699 optog geheimeråd og amtmand Johan Otto von Raben som interessent i assistenshuset. Raben indskød 6.000 rdl. i tiden indtil juli 1700, snart efter endnu 4.000 rdl. og i 1702 yderligere 3.200 rdl. til belåning

22. Kancelliets Supplikprotokol 1700 nr. 90.

23. O. Nielsen: København Diplomatarium VIII s. 230 nr. 330.

24. Indkvarteringsmandtal 1701 Klædebo Kvarter, Frederiksborggaden nr. 79.

25. Københavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, 1932 s. 32.

26. O. Nielsen: Københavns Diplomatarium III s. 708.

27. Konceptskifte ved Københavns Byting 1711-16 nr. 195.

Forordning
Om
Assistens-Huset
i Kiøbenhavn.

Kiøbenhavn den 31. Januarii Aar 1699.

Trykt udi det Kongl. privilegerede Bogtrykkeri
udi Studii-Stræde.

Titelblad til
Assistenshusforord-
ningen af 1699.

af et parti vin, i alt 13.200 rdl. Som medinteressent indtrådte i 1701 også rådmænd Christopher Iversen, der tid efter anden indskød i alt 9.850 rdl. Begge medinteressenter havde sikret sig med veksler, som Klevenow måtte forny hver anden måned mod betaling af lovlig rente. Derimod fik de aldrig afdrag på deres indskud, og det står åbent, om de foruden renten har modtaget nogen overskudsandel. Det må vel antages, at Klevenow selv har indskudt et beløb af nogenlunde samme størrelse som hver af medinteressenternes indskud.

Klevenows folkehold bestod før skiftet af hans fuldmægtig Casper Rosenberg, drengen Frands, som »opvartede ved pakhuset,« og desuden en karl og to piger. Alle modtog de løn, kost, bolig og klæder.

Af skifteforretningen ses det, at komedianterne Piloy og Montaigu var blandt assistenshusets låntagere. Da deres pantsatte klæder tre gange var budt op på dødsboauktionen, uden at der fremkom højere bud end 150 rdl., fik Montaigu af byfogden lov at få klæderne for 230 rdl.

Skiftet giver ligeledes oplysning om, at Klevenow ligesom Wesling

havde foretagsomhed til mere end at holde assistenshus. Således drev han handel med tømmer og havde tredjepart i det nye sæbesyderi på Christianshavn med tilhørende oliemølle på Gammel Amager. Desuden ejede han en halvpart af skibet Jomfru Marie på 43 læster, der dog den 7. oktober 1710 i hans majestæts tjeneste blev opbragt af fjenden under den store nordiske krig.

Da der i 1704 var blevet udskrevet en skat til mundering af den nyoprettede landmilits, fik det omtrent samtidig genoprettede politi- og kommercekollegium kgl. ordre til at overveje skattemidlernes anvendelse »udi commercien imod nøjagtig og suffisant caution eller imod pant.« Kollegiet anbefalede i januar 1705 forlods at bruge pengene til dækning af kgl. gæld i hertugdømmerne, men mente dog, at der muligt kunne blive noget tilovers til oprettelse af en lånebank, hvori også offentlige stiftelser og private kunne indskyde penge. Efter kgl. befaling om nærmere udvikling af denne plan til manufakturernes og kommerciens opkomst²⁸ afgav kollegiet en betænkning af 31. marts samme år.²⁹ Heri foresloges det at undlade belåning af fast ejendom, men i øvrigt at give lån af mindst 100 rdl.s størrelse på »god forlove (kaution), juveler, guld, sølv og gode varer« til følgende rentesatser: 5 pct. årlig af lån på 100-1.000 rdl., 4½ pct. af lån på 1.000-5.000 rdl. og 4 pct. af større lån. Disse lave satser forudsatte, at lånene blev stående i år og dag. Hvis debitor kun ønskede at låne for kortere tid, måtte der svares ½ pct. pr. måned, og renten måtte da også forudbetales for den aftalte tid, dog højst for 3 måneder. Fornyelse af lånene mod rentebetaling kunne finde sted. Desuden skulle manufakturister (fabrikanter) mod pant i deres »gjorte arbejde« eller mod kaution kunne optage lån på 20-100 rdl. til 6 pct. rente og mod forudbetaling af renten for en vis tid.

Foruden 6 overordnede kommissærer samt kasserer og bogholdere skulle der bl. a. ansættes to taksatorer, en vinhandler og en kræmmer, »ved varer, som blev tagen udi pant.« Banken tænkte indlogeret i børsbygningen, hvor to hvælvinger kunne »apteres til pengenes, juvelers, guld og sølvs securitet,« og hvor en del pakboder stod ledige »til oplags- og andre varer at tage under forvaring.«

Det nævntes i betænkningen som en fordel, at manufakturister i den påtænkte bank »kunne for en tålelig rente hjælpes for så kort og lang en tid, som dem lyster, og ikke graveres som hidindtil af assistenshuset med 12 pct.« Assistenshuset ville så kun blive »for det, som låntes på under 20 rdl., og særdeles dets panter at blive gangklæder og boskab for de fattige, som kunne trænge til penge til deres husprovisioner og anden fornødenhed.«

Interessen samledes imidlertid om indfrielsen af hæftelser på det kgl. jordegods i begge riger samt i fyrstendømmerne, og bankplanen med den deraf følgende konkurrence til assistenshuset blev atter skrinlagt.³⁰

Schoutbynacht Chr. Thomesen Sehested, chefen for søkadetkompagniet, kom i 1705 til kundskab om, at en kadet på assistenshuset havde

28. Sjæll. Tegn.
24. Februar 1705
nr. 54.

29. Indlæg ved Missive af 7. August 1705, Sjæll. Tegn.
1705 nr. 232.

30. Sjæll. Tegn.
1705 nr. 232, Axel Nielsen i Danske Bankprojekter fra Tiden før Kurantbankens Oprettelse i: Nationaløkonomisk Tidsskrift 1903 s. 584 og Knud Erik Svendsen: Dansk pengehistorie 1700-1818 i: Dansk pengehistorie I udg. Danmarks Nationalbank 1968 s. 23.

pantsat »en munderingskjol, grøn med rødt foer, en vest og en flint.« Han krævede straks panterne gratis udleveret og påberåbte sig Christian V's krigsartikelbrev af 9. marts 1683, hvori det hed, at »ingen skal tage soldaternes mundering, gevær eller heste til pant, købe eller vinde det på spil under livs straf så vel som pantets og pengenes fortabelse.« Da Klevenow forsvarede sig med, at han ikke stod under anden jurisdiktion end byens ret, indgav Sehested en memorial til kongen, og Frederik IV resolverede så, at der kunne dispenseres fra krigsartiklen med hensyn til allerede pantsatte munderingssager. Men det blev også tilkendegivet, at krigsartikelbrevets straf ville blive anvendt i gentagelsestilfælde.³¹

31. Sjæll. Tegn.
1705 fol. 241 nr.
372, Kongens Brev
af 17. November
1705.

Den 19. november 1710 pådømte dertil udpegede kommissarier en retssag, som Klevenow havde anlagt mod admiralitetsassessor og proviantforvalter på Kronborg Jacob Arentzen. Den angik to partier spansk vin, som fandtes oplagret i Arentzens pakboder nr. 12 og 14 på Christianshavn. Klevenow påstod, at partiet i nr. 12 af ejeren Lambert Wanier var håndpantsat på assistenshuset for 7.500 rdl. senest den 31. december 1705 ved afgivelse af pakhusnøglen, og at partiet i nr. 14 tilhørte ham selv, hvorfor Arentzen havde været uberettiget til i 1706 at sætte lås for begge pakboderne, i 1707 at gøre indførsel i varerne for et tilgodehavende på 820 rdl. hos Wanier og derefter at lade dem sælge ved auktion. Kommissarierne tilsidesatte Klevenows panteret i det førstnævnte vareparti, men anerkendte hans ejendomsret til det sidstnævnte parti og pålagde Arentzen at aflevere den derfor indvundne auktionssum på 1.155 rdl. Klevenow ankede til højesteret og krævede sin pantet i det førstnævnte parti respekteret samt sit lån til Wanier erstattet. Desuden krævede han erstatning for tabt fortjeneste 16 pct. på det sidstnævnte vareparti, som han havde købt billigt for 1.622 rdl.³²

32. Højesterets
Voteringsprotokol
1711 A s. 469.

Sagens uheldige udfald ved kommissionsdomstolen og tvivl om et bedre resultat hos højesteret bevægede ved nytårstid 1711 Klevenow til at indbringe spørgsmålet om assistenshusets belåning af varepartier for kancelliet. I ansøgningen oplyste han, at fremmede skippere og købmænd ofte ankom til staden med deres ladninger, og da var nødsaget til på assistenshuset at rejse penge til at betale tolden og andre udgifter med. Som pant herfor lod han sig udlevere en del af tømmeret, vinen eller de andre varer. Nu anholdt han om kgl. resolution for, at forordningen af 1699, der alene undtog fast ejendom fra de panter, der kunne modtages af assistenshuset, måtte forstås således, at han i øvrigt var berettiget til at låne på alt, »hvad enten det indbringes i hans eget hus, assistenshuset kaldet, eller det ligger i andre af ham eller låntageren lejede pakkældre, lofter eller husrum, når det leveres ham i forvaring under lås og lukkelse og ej forhen til nogen anden lovlig er pantsat,« og at der »med samme panter bør forholdes som med dem, han i sit iboende hus har i gemme.«

Politi- og kommercekollegiets betænkning gik ham dog imod. Her fandt man, at assistenshuset var indrettet for håndfået pant, som der kunne modtages. Kun denne opfattelse kunne begrunde adgangen til

ved rentens udeblivelse at lade panterne auktionere uden lovmål og dom og adgangen til at bruge slet (ustemplet) papir samt ikke mindst retten til at tage særlig høj rente. Der henvistes også til kravet i danske lovs 5-7-7 om tinglysning af underpantsætninger. Når det ikke anvendtes over for assistenshuset, ville andre långivere kunne påberåbe sig, at tinglysning af lån på varer ikke gav dem fuld sikkerhed, og kreditgivningen ville således vanskeliggøres. Denne frygt for misfornøjelse hos erhvervslivet afgjorde andragendets skæbne, da det i maj 1711 på ny kom for i kancelliet.³³

33. Sjøll. Tegn. LVIII s. 9, Kancelliprotokol 12. Juni 1710-12. Maj 1711 s. 254, Politi- og Kommercekollegiets Memorialprotokol 1711-14 s. 28, O. Nielsen: Københavns Diplomatarium VIII s. 143 nr. 202.

Afgørelsen afskar ikke Klevenow fra at belåne varepartier, når blot de kunne rummes i assistenshuset, men nægtede ham ret til fremtidig belåning af varer, der måtte oplagres andetsteds, uanset om nøglen til lageret blev overgivet til ham. I sådant tilfælde kunne han ikke engang hjælpe sig ved tinglysning, da kancelliet kun tillod ham at give lån mod håndpant.

Medens sagen verserede ved højesteret, tog den uhyggelige pest, contagionen, rivende fart i København, og blandt dens ofre var Klevenow, som døde den 1. juni 1711. Trods pesten rygtedes hans død hurtigt, og da man vidste, at hans omstændigheder var dårlige, blev der stærk tilstrømning til assistenshuset. Skifteprotokollen giver et billede af situationen: »Givet tvende vægttere, som i fire dage holdt det store tilløb af folk fra pakhusdøren i assistenshuset, som indtrængende med magt ville have deres panter, førend man kunne det afstedkomme, hver vægter daglig 1 mark.«³⁴

34. Konceptskiftet og O. Nielsen: Københavns Historie VI s. 192.

Boet blev taget under behandling af skifteretten, som straks lukkede assistenshuset og forseglede dørene. Efter at adskillige andre havde undslået sig, påtog brændevinsbrænder Lauritz Pedersen og brygger Lauritz Dixen sig hvervet som kommitterede eller kuratorer. De begyndte den 30. juni »at udfly af pantegodset til vedkommende imod kapital og rentes betaling efter assistensprotokollens og de derpå udgivne pantesedlers udvisning.« Over indløsningerne førte kuratorerne og formynderne for de umyndige arvinger hver sin bog. Hermed vedblev de, indtil contagionen den 23. juli »os forårsagede dermed at opholde.« Den 12. februar 1712 tog de fat igen og blev nu ved til 12. april næsteften. Herved indkom 3.551 rdl. 5 mark og 7 sk. Da »ved adskillige lønlige advarsler såvel ved offentlig trommeslag som ved plakaters omslagelse ej flere til at indløse sine panter lod sig indfinde,« blev det uindløste pantegods af kuratorerne og fuldmægtigen sorteret, registreret og takseret til auktion. Derved indkom 1.680 rdl. 11 sk., der uafkortet indgik i boet. Besynderligt nok så man altså bort fra låntagernes krav på auktionsoverskud.

Boet fortsatte højesteretssagen mod Arentzen, hvori der faldt dom den 8. juli 1711. Under voteringen fremkom der divergerende synspunkter om gyldigheden af den i assistenshusets protokol noterede og siden 1702 fornyede pantsætning af vinene i pakbod nr. 12. Kun 3 af 10 dommere stod fast på det tidligere standpunkt, at den manglende

tinglysning medførte ugyldighed. Af de øvrige 7 ville de 3 godkende afdødes erstatningskrav på 7.500 rdl. med rente. Men da de sidste 4 ikke fandt det bevist, at der, da Arentzen satte sin lås for pakboden, var vine deri for 7.500 rdl., blev der kun tilkendt boet 1.167 rdl., som var indvundet ved auktionssalg. Alle 10 dommere var enige i at tilkende boet 1.622 rdl. for vinene i pakbod nr. 14, da Klevenow bevisligt havde betalt dette beløb for varerne. Derimod nægtede de boet erstatning for tabt fortjeneste. Med renter og omkostninger fik boet hos Arentzens enke tilkendt i alt 3.247 rdl. 3 mark og 12 sk., som også betaltes.

Den 7. maj 1712 stod det Klevenows enke klart, at boets aktiver langtfra forslog til dækning af gælden, og hun afgav derfor på egne og sine umyndige børns vegne erklæring om, at de måtte fragå arv og gæld. Over for de højfornemme interessenter undskyldte enken sig med de velbekendte skader og forlis, som hendes gode salig mand ved assistenshuset havde taget for en og anden, i særdeleshed for afgangne Wanier, og de med Arentzen påkomne kostbare processer, hvorved Klevenow tabte over 11.000 rdl. I lige måde tab ved vinhandler Claus Redling for 1.000 rdl. og ved Jens Sørensen Cronbech for 1.200 rdl. foruden flere andre. Enken blev boende i assistenshusets gård, indtil den i november 1712 ved auktion blev tilslået førsteprioritetshaveren grev Chr. Friis for 5.200 rdl., der ikke fuldt ud dækkede hans tilgodehavende. I maj 1713 søgte og fik hun godtgjort 28 rdl. for tilsyn med gården og pakhuset i tiden mellem panternes bortsalg og selve gårdens afhændelse.

I slutningen af 1714 indgav geheimeråd Raben en supplik til kongen om fremskyndelse af bobehandlingen, hvorefter magistraten i januar 1715 forklarede forsinkelsen med vanskeligheder ved inddrivelsen af boets tilgodehavender.³⁵ Da boet omsider kunne slutes den 7. maj 1716, måtte det konstateres, at passiverne var 24.450 rdl. 1 mark og 15 sk. større end aktiverne. De to medinteressenter i assistenshuset ansås for fortrinsberettigede til de ved panternes indløsning og auktionssalg indkomne beløb efter fradrag af skifteomkostninger, men opnåede dog herved kun dækning for 9.278 rdl. 4 mark og 8 sk. af et tilgodehavende, der med renter udgjorde 30.449 rdl. 3 mark og 18 sk. Af deres restfordring 21.201 rdl. 5 mark og 10 sk. modtog de i dividende 542 rdl. 4 mark og 15 sk. på lige fod med andre gældscreditorer og tabte altså 20.628 rdl. og 11 sk., hvoraf kun 13.200 rdl. svarer til de af enken omtalte tab på tre store låntagere. Rabens tab udgjorde 12.201 rdl. 1 mark og 14 sk. og md. Iversens 8.427 rdl. og 13 sk. Selv om det tages i betragtning, at assistenshusets udlån muligvis på grund af krigstilstanden og contagionen har ligget på et lavpunkt, da Klevenow døde, og at han kan have anvendt en del af medinteressenternes indskud til sine øvrige forretninger eller til sit private forbrug, kan det dog slås fast, at hans assistenshus har været voldsomt overkapitaliseret, og det må formodes, at det har været en frygtelig underskudsforretning.

Det Raben-Lindemannske assistenshus

Den fra Tyskland indvandrede adelsmand Johan Otto von Raben var født i 1646 og var i 1667 trådt i dansk tjeneste som hofjunker. Under den skånske krig tjente han som oberstløjtnant, og senere blev han hofmarskal, geheimeråd og i 1697 amtmænd over Kronborg og Frederiksborg amter. Da skiftet efter Klevenow trak i langdrag, og da han måtte forudse et betydeligt tab på sit indskud, fattede han en plan om at redde mest muligt ved at overtage assistenshusprivilegiet i forening med sin anden hustru Emerentzia von Levetzau, der også havde anbragt midler i foretagendet.³⁶ Hans ansøgning blev imødekommet af Frederik IV den 24. november 1712. Det hed i resolutionen, at ægteparret »i henseende til den store skade, som de ved assistenshuset udi denne besværlige tid skal have taget, udi livstid kunne betjene sig af samme huses privilegier til egen disposition,« og det blev stillet dem frit for enten at antage en dygtig mand som bestyrer eller at overlade en vederhæftig mand driften for egen regning på visse konditioner. Valgtes det sidste, skulle ægteparret dog stille kaution og være ansvarlig for vedkommende persons forhold.³⁷

36. Sjøll. Reg.
XLVI nr. 246 fol.
688.

37. Fogtmanns Re-
skripter III s. 27 og
Dansk Biografisk
Leksikon XIX
1949 s. 340.

Som forvalter antog Raben Jacob Lindemann, der etablerede et nyt assistenshus, det tredje i rækken, i sin ejendom Amagertorv 49. Ejendommen havde tillige facade til Læderstræde og var i indkvarteringsmandtallet 1708-31 optaget til grundtakst 820 rdl. Den svarer til nuværende Amagertorv 25 og Læderstræde 28. Lindemann var født i 1665 og var således 47 år gammel, da han overtog forvalterstillingen.³⁸

38. Thv. Lindemann:
Den trønderske
Familie Lindemann,
Trondheim 1924
s. 7, S. V. Wiberg:
Personalhistoriske,
statistiske og
genealogiske Bidrag
til en alm. dansk
Præstehistorie I-IV
1870-79 I s. 535

Som det senere skal påvises, var det næppe nogen heldig ny praksis, der blev indledt med at overdrage assistenshusprivilegiet til en af samfundets spidser, hvis formål var at redde sine investerede midler bedst muligt ud af den tidligere privilegiehavers fallitbo, og som fik adgang til at bortforpagte virksomheden til en forretningsmand, der også skulle have det mest mulige ud af den. Bortset herfra havde assistenshuset under Lindemanns ledelse vistnok en rolig periode, hvor foretagendet blev vel indarbejdet hos de lånsøgende, og erfaringer fra tidligere virksomhed som pantelåner kan meget vel have hjulpet ham i denne henseende.

39. Kjøbenhavns
Huse og Indvaanere
efter Branden 1728,
1906 s. 167.

Under Københavns store brand i 1728 skånedes luerne Lindemanns gård og assistenshusets deri anbragte panter. Efter branden blev foruden forvalteren, hans kone, deres 2 børn samt 4 karle og 2 piger, der vel udgjorde assistenshusets personale, indlejet en student og en liden dreng, der savnede logement.³⁹

Da Raben havde trukket sig tilbage fra sin amtmændsstilling på grund af svagelighed i 1717 og to år efter var afgået ved døden, vedblev hans enke at nyde godt af assistenshusprivilegiet. Under 10. februar 1731 opnåede hun efter Christian VI's tronbestigelse kgl. konfirmation på privilegiet og fik det samtidig ekstenderet til sin søn Christian Frederik Raben og dennes hustru Birthe von Plessen. Konfirmationen motiveredes med, at den ved Klevenows fallit indtrådte skade i de forløbne

40. Sjæll. Reg. LIV
fol. 118 nr. 53.

41. Dansk Biogra-
fisk Leksikon XIX
1949 s. 36.

42. U. F. Gylden-
løve: Dagregister
over hans kgl. Maj.
Kong Friderich den
Fjerdes Rejse i
Norge udi Aaret
1704, udg.
Kristiania 1770
s. 23.

43. Politi- og Kom-
mercekollegiets
Memorialprotokol
1711-14 s. 368.

44. Kancelliprotokol
1711-12 s. 258,
Supplikprotokol
1712 nr. 76.

45. O. Nielsen: Kø-
behavn paa Hol-
bergs Tid, 1884
s. 284.

år ikke var blevet genoprettet, men tværtimod var blevet forøget ved stadens tilstand i nogle år.⁴⁰ Den yngre Raben blev samme år overhofmester hos dronning Sofie Magdalene og to år senere geheimeråd. I 1737 overtog han stillingen som stiftsbefalingsmand over Lolland og Falster og amtmand over Ålholm, Halstedkloster og Maribo amter. Han var en kundskabsrig og videnskabeligt interesseret mand, der blev æresmedlem af Videnskabernes Selskab.⁴¹

I 1712 fik postmester Caspar Hendrik Voigt i Christiania lyst til at drive assistenshus i sin by og formåede Frederik IV's fætter Woldemar Løvendal, der var præses for slotsloven på Akershus, det norske regeringskollegium, til at støtte sagen.⁴² Slotsloven motiverede i en memorial af 23. januar 1713 projektet som en hjælp til undersåtter, som behøvede penge »til negotiens, handelens og næringens fortsættelse.« Imidlertid ville politi- og kommercekollegiet ikke tilråde oprettelse af et assistenshus, hvor der ikke hidtil havde været et sådant, da de uheldige følger langt ville opveje fordelene. Det ville fremme tyveri ved at skaffe tyvene et sted, hvor de risikofrit kunne komme af med kosterne, og ejerne måtte endog betale for at få deres ejendele igen. Det udsugede også fattigfolk med de særligt høje renter, og hjælp til handelsfolk kunne det ikke yde, da varer i pakhuse ikke kunne belånes der. Endelig tvivlede kollegiet på, at postmesteren selv havde den fornødne driftskapital, og formodede, at andre af større stand og midler ville søge at profitere af huset, »hvilke også bedst, når det gik i en andens navn, kunne i alle forefaldende tilfælde appuiere og maintainere det uden måske just altid at hense til det, der var rettest.«⁴³ På dette grundlag fandt kancelliet det rådeligst at henlægge sagen.⁴⁴

Kommercekollegiets kritik ramte indirekte det københavnske assistenshus. Her møder man for første gang misfornøjelse med det, der senere kaldtes hælprivilegiet, endda fra det regeringskollegiums side, der særlig varetog retssikkerheden og næringslivet. Dernæst behandles renteberegningen, uden at det dog kan ses, om der ankes over ulovlig rentetagning, eller om de tilladte rentesatser findes for høje. Og ikke mindst kommer der en utvetydig uvilje til udtryk med den ved Klevenows død indledte praksis, hvorefter assistenshusprivilegiet tildeltes højfornemme personer, der trods forordningens forskrift ikke selv tog del i ledelsen, men overlod den til forpagtere og i øvrigt ventede størst muligt udbytte.

Også magistraten var på vagt over for åger, når det var jøder, der kunne kritiseres. I en skrivelse af 4. november 1726 fandt den ikke blot deres gudstjeneste forargelig, men angreb også »deres handel og vandel, der lige såvel er hemmelig som åbenbar« for ikke at tale om »den højst fordærvelige trafik med åger og ubillig rente af penge, som de udlåner, og hvormed de ligesom udsuger trængende folk.« Det er uden tvivl lån på pant, der her navnlig sigtes til, og forargelsen indeholder muligvis et moment af brødnid på de kristne pantelåneres vegne.⁴⁵

Et eksempel på belåning af tyvekoster indtraf i 1727. Det var slots-

forvalteren på det kongelige Jægersborg slot, der på en tid, da slottet kun sjældent var i brug, ikke kunne modstå fristelsen til at belåne et værdifuldt stykke af inventaret, nemlig en stor sølvkande, »står på trenede hjorte og den fjerde på låget, forgyldt inden udi.« Kanden, der vejede 200 lod (knap 3 kg), blev på assistenshuset belånt med 80 rdl. Det var vistnok assistenshuset, der fattede mistanke og gav rentekammeret et vink. Under den indledte undersøgelse erkendte slotsforvalteren sig skyldig, men påberåbte sig sin hustrus sygdom og bad kongen eftergive ham forseelsen, »på det han ikke ellers aldeles skulle krepere.« Derefter slap han med en advarsel, og sølvkanden anbragtes på det kgl. sølvkammer.⁴⁶

46. Rentekammerets
Relations- og
Resolutionsprotokol
1727 nr. 91, resol.
April nr. 12, Maj
nr. 6 og September
nr. 19, Ejler Ny-
strøm: Gentofte
Sogn i Fortid og
Nutid, 1916 s. 96.

Den 24. april 1720 forøgede historikeren og juristen Andreas Hojer rækken af bankprojekter med et nyt, som han indsendte til regeringen. Skønt projektet betegnede sig som udkast til en vekselbank, drejede det sig fuldt så meget om en kreditbank. I god overensstemmelse med de herskende merkantilistiske ideer var formålet navnlig at råde bod på landets almindelige pengemangel. Hojer mente dog også, at den udbredte åger, som han anså for en fortærende kræftskade på samfundet, helt kunne forhindres af banken, hvor enhver, der stillede sikkert pant, uden vanskelighed ville få lån til 6 pct. Efter hans kalkulationer kunne kapitalindskud forrentes med 10 pct., skønt den højeste udlånsrente sattes til 7 pct., og kongen skulle have 3 pct. Det ansås også for muligt via banklån at købe lige så meget med en egenkapital på 100 som hidtil med 350. Lånene skulle udbetales i såkaldte vekselbreve på 50, 10 eller 4 rdl., eventuelt endog lavere beløb efter pantets værdi, og med nærmere fastsat løbetid. Vekselbrevene skulle kunne diskonteres i banken mod 1 pct. månedlig. Panterne, der både kunne være fast ejendom og løsøre, skulle takseres ved belåningen og forfalde til indløsning en måned eller 6 uger før vekselbrevene for at kunne forauktioneres til dækning heraf. Fremkom der overskud ved auktionssalget, skulle det tilfalde pantsætterten. Bankens hjemsted skulle være København, men i rigernes andre folkerige byer kunne der oprettes filialer.

Politi- og kommercekollegiet fandt det i sin betænkning af 17. august 1720 ikke troligt, at folk ville og kunne indskyde penge i banken i tilstrækkeligt omfang, men mente, at banksedlerne derfor ville tabe deres kredit. Følgelig ville de rede penge, der endnu fandtes i riget, forsvinde derfra til udlandet til commerciens totalruin.⁴⁷ Heller ikke denne gang førtes den projekterede bank da ud i livet, og belåningen af handelsvarer var således stadig henvist til private finansfolk.

Da kommercekollegiet i 1735 blev reorganiseret og fik eget administrationspersonale, blev det omsider alvor med oprettelsen af en dansk kreditbank. Tanken dermed var at »befordre fabriquer og commercien som de to store hjul, der drive et lands velfærd,« og hertil ansås ned-sættelse af den gængse udlånsrente for et vigtigt middel. Som mønster brugtes bl. a. den 80 år ældre bank i Stockholm. Bankens modtog ikke indlån til forrentning, og dens deposita til girering fik kun et ringe om-

47. Kommerce-
kollegiets Akter
Bankvæsenet ved-
kommende (i rigs-
arkivet) og H. Rør-
dam: Historiske
Samlinger og Studier
bd. 2 1896 s. 361.

fang. Dens kreditmidler bestod i aktiekapitalen på ¼ mill. rdl. og navnlig i seddeludstedelsesretten. Ved oktrojen af 29. oktober 1736 tillagde kongen aktionærerne vidtstrakt frihed til selv at organisere forretningsgangen i deres assignations-, veksel- og lånebank, senere sædvanligt kaldet Kurantbanken. Banksedlerne blev ikke gjort til tvungent betalingsmiddel mellem private, men skulle modtages af de offentlige kasser til betaling af alle skatter og afgifter. Kongen påtog sig også at stille bevogtede lokaler til rådighed, indtil banken kunne flytte til Børsen, og at betale personalets lønninger i de første tre år. Umyndiges midler skulle deponeres i banken, og den fik adskillige andre privilegier. Således blev bankens håndfædede panter fritaget fra arrest, og de uindløste panter kunne auktionssælges af bankens egne betjente.

Det blev tilladt banken at give lån mod håndpant i kompagniaktier, vekselobligationer, panteobligationer i fast ejendom og alle ikke for-dærlige varer såsom metaller, tekstilvarer, korn, råsukker og salt, hvortil efter nogle års forløb kom direkte prioritetslån i fast ejendom. Lånene kunne udgøre mellem ⅔ og ¾ af panternes værdi efter kommissærernes skøn. Veksler og vekselobligationer skulle kunne diskonteres. Udlånstiden skulle i almindelighed være fra 1 til 6 måneder, og om renten hed det, at den højst måtte udgøre det lovlige maksimum på 5 pct., men ønskedes nedsat til endnu mindre. I overensstemmelse hermed fastsattes renten af banken til 4 pct.⁴⁸

48. Axel Nielsen:
Bankpolitik I 1923,
Erik Rasmussen i
Historisk Tidsskrift
1950-52 11. R. 3 bd.
s. 137 og Knud
Erik Svendsen som
30 s. 23.

I bankreglementet af 5. november 1736 § 17 blev det bestemt, at overskud, som måtte fremkomme ved auktionssalg af bankens håndpanter, skulle udbetales til låntagerne. Til gengæld kunne konstateret underskud afkræves dem. I sidstnævnte henseende fik banken en fortrinsstilling i forhold til assistenshuset, der aldrig har været anset for berettiget til at kræve låntagerne for auktionsunderskud. På den anden side fik banken ikke del i assistenshusets »hælerprivilegium«. Dette skete først, da dens afløser, Rigsbanken, i 1818 omdannedes til Nationalbanken.

Ved forordning af 8. marts 1737, der bekræftede Kurantbankens oprettelse, fik den en ny begunstigeelse i forhold til assistenshuset, da det blev fastslået, at bankens løspantansættelse kunne forskrive sig til selv at bære tabet ved panternes hændelige undergang, samtidig med, at de dog skulle svare til de skyldige lånebeløb. Dette hang sammen med, at det ved oktrojen blev godkendt som gyldigt håndpant, at varer i ejerens egne eller af ham lejede pakhuse belåntes af banken mod overladelse af nøglerne til denne. Aftale om betaling af lånet trods pantets hændelige undergang kunne nemlig kun træffes i disse tilfælde. Banken åbnedes den 11. marts 1737.

49. Erik Rasmussen
som 48 s. 143 og
Kommercekollegiets
Forestillinger og kgl.
Resolutioner vedk.
Danmark og Norge
bd. 6 nr. 622.

Med bankens oprettelse blev vel belåningen af varepartier for København vedkommende i det væsentlige unddraget de private finansfolk og lagt i fastere rammer. Ikke mindst blev rentevilkårene lempet, og desuden var de lånsøgende ikke mere henvist til at vente til omslagsterminerne, inden ledige penge kunne stilles til deres rådighed.⁴⁹

50. Ingelise Thueslev: *Generalmagasinet, utrykt eksamensafhandling, Københavns universitet 1969.*

51. M. L. Nathanson: *Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finansvæsen fra 1730 til 1830 bd. 3 1834 s. 2.*

52. A. Falk Jensen og H. Hjorth-Nielsen: *Stat i: Højesteret 1661-1961 ved P. Bagge, J. L. Frost og B. Hjejle 2, 1961 s. 358.*

53. Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol 1726 nr. 90.

54. H. U. Ramsing: *Københavnske Ejendomme og Skøder 1377-1728, 1943 I s. 110.*

55. H. C. Roedes samlinger, R. A.

56. Hof- og Statskalender 1734.

57. A. Falk Jensen og H. Hjorth-Nielsen som 52.

58. *Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur I 1919 s. 62.*

59. *Sjæll. Reg. 1737 fol. 576 nr. 370.*

Det kgl. almindelige Varemagasin, der blev oprettet i 1737 under tilsyn af kommercekollegiet for at fremme tilvirkning og afsætning af indlandske tekstilvarer, fik adgang til at optage lån i banken mod pant i sit varelager og var i en årrække bankens største debitor. Dets bankgæld kulminerede i 1760 med 245.573 rdl.⁵⁰

Også assistenshuset synes at have mærket en følelig konkurrence fra bankens side, navnlig i dens første år. Den udlånte nemlig i årene 1737-1739 »til alle og enhver i store og små, ja endog meget små summer,« inden for sine forskrifter. »Man lånte på alskens alen- og vejede varer, på alle rå produkter, på allehånde effekter såsom aktier og obligationer, på pretiosa, guldnips og sølvkar.«⁵¹ Derefter har banken antagelig samlet sig om belåning af varepartier for erhvervsdrivende, medens assistenshuset beholdt belåningen af enkeltpanter for privatpersoner. Det må dog formodes, at assistenshuset allerede dengang i påkommende tilfælde trods sin dyrere rente blev benyttet af visse handlende, navnlig guldsmede, urmagere, antikvitethandlere, ekviperingshandlere og markandisere, til stykkevis belåning af deres varer, når banken ikke ønskede at entrere med dem.

Byfoged Jentofts og brødrene Unnas assistenshus

Iver Jentoft var vistnok af norsk herkomst.⁵² Først træffes han som fuldmægtig hos mønsterskriveren på Holmen, og i 1722 blev han skriver ved hofretten.⁵³ I 1722 blev han også ejer af gården nr. 205 i Admiralgaden.⁵⁴ Fra den 12. januar 1731 blev Jentoft byfoged i København.⁵⁵ I kraft af sine stillinger fik Jentoft rang først som kancelliråd og senere som justitsråd, og han var en af stadens overformyndere.⁵⁶ Et års tid før sin død fungerede han som assessor i højesteret.⁵⁷

Efter tilskyndelse af to foretagsomme jøder, brødrene Salomon og Meyer Joseph Unna, der i 1724 var indvandret fra Altona,⁵⁸ erhvervede Jentoft i 1737 assistenshusprivilegiet fra geheimeråd Raben med den hensigt, at jøderne skulle forpagte det. Når Raben var villig til at afstå privilegiet, var grunden sikkert, at han ikke anså det for særligt indbringende, at Jacob Lindemann, der nu var 72 år, snart måtte træde fra som forvalter, og muligvis, at Raben har anet lidt om de misligheder, der blev bedrevet ved assistenshuset, og derfor kunne ønske at salvere sig. Endelig er det tænkeligt, at han har frygtet konkurrence fra den nyoprettede Kurantbank.

Overdragelsessummen fastsattes til 6.000 rdl., og Christian VI konfirmerede overdragelsen den 20. december 1737, men Jentofts privilegium for ham og arvinger fik kun gyldighed, så længe Johan Otto Rabens efterlevende frue såvel som Frederik Raben og hans frue var i live.⁵⁹ Et medansvar for senere åbenbarede misbrug ved assistenshuset synes at måtte falde på kongen og hans rådgivere, når de således kon-

firmerede en overdragelse, hvorved privilegiet overgik til den eneste instans, byfogden, der efter forordningerne kunne udøve en vis kontrol med virksomheden. At en låntager skulle driste sig til sagsanlæg mod forvalteren under denne tilstand, var temmelig usandsynligt.

I forpagtnings- eller forvaltningskontrakten mellem Jentoft og brødrene Unna, som afsluttedes den 14. januar 1738, blev det fremhævet, at de to forvaltere skulle »i alle måder forvaltningen lovligen forestå og i særdeleshed rette sig efter assistenshusforordningerne af 1688 og 1699, så at ej nogen derover sig med billighed skal have at besvære.« Det fornødne hus måtte de selv forskafe sig på et belejligt sted i staden. Endvidere skulle de på egen bekostning forsyne sig med folk, og hvad der ellers krævedes. Den til værkets drift nødvendige kapital måtte de ligeledes selv tilvejebringe og sørge for altid at have så mange penge disponible, »at de trængende uden ophold dermed kan blive hjulpen.« Forpagtningsafgiften bestemtes til 600 rdl. årlig med halvparten forud i hver 11. juni og 11. december termin. Hvis en af forvalterne døde, kunne den efterlevende med Jentofts godkendelse antage en anden. Kontrakten skulle ellers vedvare, så længe Jentoft og arvinger beholdt privilegiet, og administrationen foregik upåklageligt.

Kontrakten virkede tillidvækkende, og man må formode, at de to forvaltere har gjort det samme. Blandt trosfællerne nød Salomon Unna så megen agtelse, at de udpegede ham til menighedens forstander.⁶⁰ Valget af hus må have bidraget til at befæste det gode indtryk. Det nye assistenshus, det fjerde i rækken, lå i Snaregade og hørte til byens monumentale bygninger. Det er afbildet i Laurids Thurahs i 1748 udkomne *Hafnia hodierna* (tab. XLVI) såvel som i hans danske Vitruvius. Men det var også opført af søetatens kendte bygmester Philip de Lange, som ligeledes har bygget hofkonditor Johan Heinrich Zieglers i stil beslægtede og stadig eksisterende gård på hjørnet af Nybrogade og Knaebrostræde. Huset i Snaregade, der svarer til nuværende nr. 12, var i 1732 opført for admiral Johan Anthon Paulsen, men i 1736 af denne afhændet til Salomon Joseph Unna og Levin Berntz.⁶¹ Ved bybranden i 1795 blev det ødelagt, men da var det for længst ophørt at danne rammen om assistenshusets virksomhed.

Den 5. juni 1739 averterede Lindemanns arvinger i Københavns Postrytter det forrige assistenshus i Vimmelskaftet lige over for Hellig Geistes kirke til salg. I avertissementet opfordredes alle, der havde pantsat gods på det forrige assistenshus, til at indløse det. Årgamle og ældre panter skulle indløses til mikkelsdag, og yngre panter senest til 11. december. Heraf kan sluttes, at overdragelsen af assistenshusprivilegiet heller ikke denne gang indbefattede de udestående lån, og at låntagere, som ønskede deres lån og de tilsvarende panter overført til det fjerde assistenshus, derfor var henvist til at løse panterne i Vimmelskaftet og belåne dem igen i Snaregade.

Efter sin første hustrus død året forinden giftede Jentoft sig i 1741 med en 64-årig norsk dame Christine Sophie Vagel, der var enke efter

60. Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur I 1919 s. 352.

61. C. Elling: Philip de Lange 1931 s. 11.

62. Sjæll. Reg.
1741-43 fol. 219
nr. 202 og A. Falk
Jensen og H. Hjorth-
Nielsen som 52.
s. 358.

assessor ved overhofretten i Norge Jens Grønbeck, og som ejede ejendommen Store Hammergård ved Frederikshald.⁶² I 1742 blev hendes broder af Jentoft anbragt som fuldmægtig ved assistenshuset, rimeligvis bl. a. for at kontrollere forvalterne.

Lige før jul 1741 indgav direktørerne for fattigvæsenet til kancelliet en forestilling om, hvorledes assistenshuset gav stor anledning til folks ruin, fattigdom og deraf følgende betleri. I stedet for de tilladte 10, 12 og 14 pct. tog forvalterne nemlig 18-20 pct. i årlig rente. Desuden tog de kun pant af de fattige og lånte dem kun $\frac{1}{4}$ af værdien. Hertil kom, at de trods påkrav kun to gange siden 1719 havde afregnet uafhentet auktionsoverskud til børnehuset. Brødrene Unna havde på direktørernes seneste anmodning tilbudt i alt 200 rdl., men havde vægret sig ved at aflægge regnskab. Direktørerne ville ikke forsøge at skille privilegiehaverne fra deres aktiv, skønt der nok kunne være føje dertil, – medmindre kongen da ville yde dem anden begunstigeelse i stedet. Derimod bad de om, at kongen ville undlade at forlænge privilegiet, og at han ved dets udløb ville overlade det til fattigvæsenet. De fattige kunne så deraf »trække skøn fordel,« og direktørerne lovede at indrette assistenshuset på en »langt tåleligere fod« end hidtil, navnlig hvad renten angik. Kancelliet foreslog, at fattigdirektørerne skulle henvises til at melde sig, når privilegiet udløb, og conseillet godkendte den 4. januar 1742 dette forslag. Et bemærkelsesværdigt punkt i sagen er årstallet 1719, der tydeligt angiver, at vægringen ved at afregne overskud til børnehuset må dateres tilbage til Lindemanns forvaltertid.⁶³

63. Suppliquer 1741
2 nr. 1278.

En af fattigdirektørerne, hvis navn ikke kendes, slog sig ikke til tåls, men indsendte efter først at have opsøgt kancelliets oversekretær Johan Ludvig Holstein et skriftligt forslag af 28. februar 1742, hvori han med pietistisk ordvalg opstillede disse tre teser: Det nuværende assistenshus bør endelig for Guds og den arme næstes skyld afskaffes. Afskaffelse er mulig uden nogens fornærmelse. Den påtænkte nye indretning vil være til største gavn og hjælp for armoden og de elendige, som ere Guds øjstene.

Sin første tese begrundede han med de tidligere fremførte anker over for høj rentetagning og manglende afregning af uafhentet overskud, men han tilføjede, at man ikke andetsteds betroede jøder at være »armodens plejemestre«, og at fabriqueurs eller håndværksmænd, der blev bragt til ruin af de høje renter, blot med kone og børn faldt konventshuskassen til byrde. Angående anden tese erklærede han, at de 5.000 eller 6.000 rdl., som Jentoft havde givet for privilegiet, nok kunne skaffes efterhånden eller om fornødent straks af Vartovs formuende kasse. Om tredje tese hed det optimistisk, at der i Vartov, hvor der alligevel snart skulle bygges en ny længe, let kunne indrettes nogle kamre til opbevaring af panter. Forstanderen, som allerede havde 500 rdl. i gage, måtte så tillige påtage sig at være assistenshusforvalter. De penge, der efterhånden indgik i de fattiges kasser, og som på et halvt eller et fjerdingår stod frugtesløse, kunne anvendes til udlån og resten kunne tages i ban-

ken til 4 pct. Fattigdirektøren sluttede med, at excellencen selv vidste, hvad for montes pietatis man i Italien havde til hjælp for trængende, og han mente, at når renten, som han ventede, kunne nedsættes til det halve, ville årlig nogle snese hundrede familiers ruin blive forebygget.

64. Sjæll. Tegn.
1742 s. 612 nr. 137.

Som forudsat udvirkede kancelliet, at samtlige direktører for fattigvæsenet i marts 1742 fik kgl. befaling til at indsende deres betænkning.⁶⁴ De erklærede sig også helt enige i, at »assistenshuset på den fod, det nu er, bør afskaffes, såsom det udsuger publicum og bringer folk til bettelstaven.« Når den forarmede på assistenshuset blev skilt ved sit husgeråd, ja omsider ved sine klæder, for en bagatel, måtte han »fødes, klædes og begraves af de fattiges kasse.« Fattiggasserne var dog ikke i stand til at købe assistenshusprivilegiet, som justitsråd Jentoft skulle have givet 6.000 rdl. for, og kunne endnu mindre købe assistenshusbygningen, »eftersom man skruer prætentionerne for højt.« Til driften måtte der også antages flere betjente eller gives de nuværende lønforbedring, og fattigvæsenet kunne derfor kun vente sig liden fordel deraf. Men direktørerne bad kongen udrede betalingen til privilegiehaverne, hvis udbytte alligevel var ringe, »så sandt jøder mod en vis årlig liden afgift ere assistenshusforvaltere, og de trække egentlig nytten af privilegio, og dem er det, der udsuger de fattige.«

Dernæst skulle man efter direktørernes opfattelse ophæve assistenshusmonopolet, der var fordærveligt, fordi det var »overdraget fra første og anden til tredje hånd, da enhver vil have noget.« I stedet »burde der være 2 à 3 og flere assistenshuse, og de skulle holdes af skikkelige og formuende borgere, der kunne udlåne penge til 10 à 12 pct. til en vis summa og deraf svare nogle procento som 2 à 3 til de fattige.« For den driftskapital, som de således lånte af fattiggassen, skulle de stille kaution. Direktørerne mente, at de omtalte borgere »til deres egen profit« ville stræbe indbyrdes at trække de lånende til sig, og da dette »ej kunne ske uden ved at lade sig nøje med en billig rente,« mentes det også, at ingen mere »skulle byde sig til at udlåne penge på ubillig åger.« Desuden foreslog direktørerne, at det skulle pålægges magistraten at indgive nærmere projekt og at håndhæve ordningen »efter mulighed, som daglig sker af små ågrere.«

Skulle de fattige få privilegiet overdraget, og vidste kongen intet andet middel til at holde Jentoft skadesløs, kunne direktørerne som yderste udvej tænke sig at svare et lidet afdrag af den forventede profit i de første åringer.

Kancelliet lagde vægt på, at forvalterne ikke var blevet beskyldt for at tage større rente end den tilladte, at fattiggasserne ikke var i stand til at købe privilegiet, at der ingen videre fordel kunne opnås ved at drive assistenshus for de fattiges regning, og at »flere assistenshuses oprettelse formenes uforgribelig at ville blive mere skadelig end gavnlig.« Herefter bestemte kongen, at det skulle »have sit forblivende efter privilegium og forordningen.«⁶⁵ Således strandede dette første forsøg på at omdanne assistenshuset til et hel- eller halvoffentligt foretagende.

65. Suppliquer 1742
nr. 667.

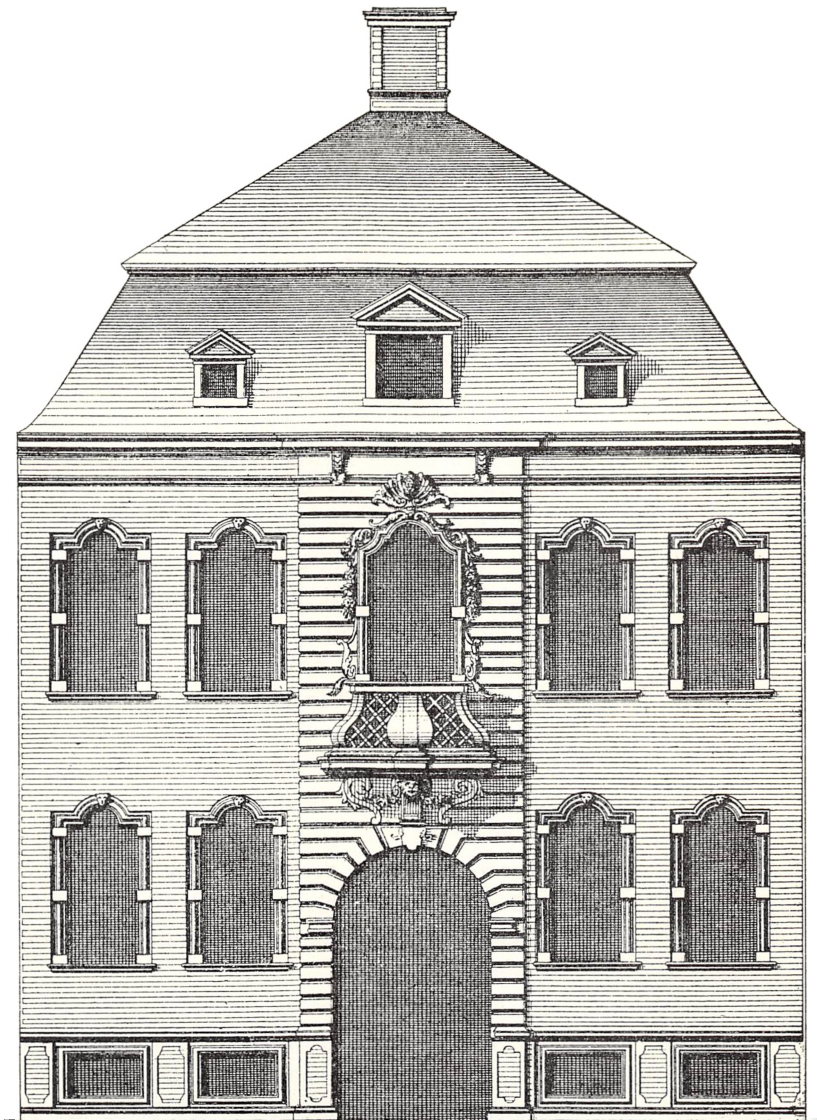
I øvrigt indeholder sagens dokumenter flere bemærkelsesværdige træk. Først og fremmest kancelliets ulyst til at beskæftige sig med overholdelsen af assistenshusets rentesatser. Desuden en betydelig mistillid fra fattigdirektørernes side over for jødernes udlånsvirksomhed. Endvidere en iøjnefaldende uenighed i spørgsmålet om muligheden for at holde rentesatserne nede ved indbyrdes konkurrence mellem flere pantelånere. Endelig oplysningen om, at magistraten allerede efter evne søgte at begrænse de private pantelåneres ulovlige virksomhed.

Året efter at Jentoft i oktober 1744 var afgået ved døden og begravet i Petri kirke, indsendtes til kongen en anonym klage over, at brødrene Unna ganske tilsidesatte assistenshusforordningerne, hvori det var foreskrevet, hvad renter der måtte tages af udlånets summer. De godkendte satser var efter brevskriverens opfattelse i sig selv utåleligt høje for de fattige. Men forvalterne lod sig ikke nøje med den for smålån under 50 rdl. godkendte rente af 1½ skilling af hver rigsdaler månedlig. »Under prætext, at ingen sjettedels skilling haves,« tog de nemlig 1½ skilling, der beløb sig til 18¾ pct. årlig og følgelig 6, 8, ja flere pct. årlig højere end tilladt. For at skjule den uforsvarlige renteforhøjelse stod på assistenshusedlerne alene angivet, at renten var forudbetalt, skønt det efter den i forordningen foreskrevne formular nøje skulle angives, hvilket beløb der skulle betales i rente pr. måned. Det undrede brevskriveren, at der siden assistenshusets oprettelse nu var hengået 57 år, uden at der var sket nogen forandring heri. Under disse forhold anså han assistenshuset for et pinehus, der udsugede de fattige. Det havde også skadelige følger af indirekte art, idet »her sidder mange ågerfolk og udsugere, som ligeledes udlåner på pant,« og som tager mindst en skilling af daleren eller af 4 mark om måneden, hvorved den fattige må betale 18, 25 til 30 pct., medens den formuende kan få penge til låns af banken mod 4 pct. Det bebrejdedes dernæst forvalterne, at 1 marks lån ikke kunne fås på længere tid end en måned, og at de desuagtet ved forfaldstid krævede 1 sk. udover den forudbetalte månedsrente.

Brevskriveren foreslog, at der skulle nedsættes en kommission til at undersøge forholdene og få dem bragt i orden. Hertil føjede han en bemærkning om, at assistenshuset ligesom banken burde have beedigede betjente, og at bøgerne årligt burde revideres af upartiske folk. Han sluttede med at fremhæve, at huset burde henhøre til »et publique sted, hvor slig en især for den fattige, trængende, menige mand så betydelig sag lovlig og tålelig kunne vorde administreret.«⁶⁶

Bemærkningen om, at ingen forandring var sket siden assistenshusets oprettelse, skal antagelig forstås således, at allerede Wesling, Klevenow og Lindemann mentes at have tilvendt sig højere rente end den lovlige. Når brevskriveren fandt, at assistenshuset til betryggelse for låntagerne burde drives for det offentliges regning, gav han tilslutning til fattigdirektørernes tre år ældre forslag.

Kancelliet indstillede temmelig flot og overfladisk, at det skulle forblive ved forordningerne og Jentofts privilegium, og dette begrundedes

*Assistenshuset i
Snaregade, opført af
Philip de Lange.
Stik fra L. Thurah:
Hafnia hodierna.*

med, at det alene måtte blive magistratens sag at påse, »at derimod ej noget den fattige til fornærmelse sker.« Conseillet bestemte dog den 11. september 1745, at der foreløbig skulle indhentes erklæring fra magistraten, og at sagen derefter skulle refereres for kongen.

Magistraten påpegede i sin erklæring af 10. november navnlig, at de personer, mod hvem forvalteren begik noget utilladeligt, måtte anmelde sig for byfogden med bevis derom. Dog var magistraten også »af de tanker, at forslaget om renternes nedsættelse kunne meritere allernådigste refleksion, når et nyt privilegium skulle udstedes, siden dette kunne geråde til de lånendes soulagement.«

renteberegningen tilstrækkelig grundigt, eller at den ligefrem har ment at måtte tolerere for høj rente, så længe det nuværende privilegium var i kraft.

Kancelliet bemærkede i sit referat af 15. november, at der ikke var noget bekendt om beskyldninger imod de nuværende forvaltere for »mishandling«, og at rygter ikke kunne fælde dem. Desuden ville også kancelliet finde det rimeligt at nedsætte renten med $\frac{1}{6}$ sk. pr. rdl. månedlig ved privilegiets udløb, hvorimod det ansås for betænkeligt at gøre forandring under det gældende privilegium. Ligesom magistraten fremhævede kancelliet, at hvis de pantsættende gik frem efter forordningen, kunne de vente satisfaktion og få assistenshusforvalterne dømt efter fortjeneste. Endelig oplyste kancelliet, at der også var klaget over manglende afregning af hjemfaldet overskud til børnehuset, men at forvalterne i en derom afgivet erklæring angav at have sluttet akkord med fattigdirektørerne om betaling af et fast årligt beløb.

Da der i sagen ved reskript af 28. januar 1746 udgik endelig kgl. befaling til magistraten, blev det tilkendegivet denne, at det »med assistenshusets holdelse skulle forblive in statu quo,« indtil privilegiet udløb. Det blev dog påbudt forvalterne »i alle trykte beviser at sætte, hvor meget der er tagen i procento.«

Stadens 32 mænd indkom den 20. december 1747 efter befaling af 18. september samme år til rentekammeret med et forslag om adskillige poster, som efter deres formening kunne tjene til stadens nytte. Post 9 handlede om assistenshuset, og efter magistratens betænkning af 8. januar 1748 samt på kancelliets forestilling indskærpedes det ved kgl. reskript af 27. december 1748, at forvalteren if. forordningen af 1699 »altid i sine udgivende kvitteringer skulle sætte renternes beløb.«⁶⁷ Dette nye påbud var væsentligt klarere end det forrige af 1746, der forekommer tvetydigt.

Som man vel måtte forudse, gjorde den omtalte udgang på sagerne ikke større indtryk på brødrene Unna. Det vil senere ses, at de end ikke har bekvæmet sig til at meddele assistenshusedlerne den påbudte påtegning. Det vil også senere ses, at de kgl. befalinger åbenbart har dysset Jentofts enke Christine Vogel i ro.

Det kan dog ikke udelukkes, at alvorlig bekymring over forholdene ved assistenshuset var medvirkende til, at Salomon Joseph Unna afgik ved døden den 6. november 1749.⁶⁸ Efter placeringen af hans gravsten på Mosaisk Troessamfunds kirkegård i Møllegade må det i hvert fald anses for uantageligt, at han begik selvmord.⁶⁹ Hans enke Margoles Nathan fortsatte kompagniskabet med Meyer Joseph Unna.

Under det senere skifte af kompagniskabets fallitbo blev der fremlagt et brev af 16. februar 1750 fra Christine Vogel, hvori hun argumenterede imod Unnas plan om at indsætte en anden fuldmægtig ved assistenshuset end hendes broder efter en ny interesseret långiver, grevinde Knuths ønske. I dette brev mindede hun Unna om, at han, da han indtrådte i akkord med Jentoft om assistenshuset, var bekendt med, »hvor-

67. Sjøll. Tegn. LXXV nr. 587, Fogtmanns Reskripter og Carl Bruun: Kjøbenhavn III s. 30.

68. Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur III 1925 s. 62.

69. Velvilligt meddelt af bibliotekar Jul. Margolinsky.

dan beskaffenhederne derudinden vare.« Ligeledes forlangte hun mistænksomt långiverens underskrift på, at denne skulle være ansvarlig for, at »intet imod oktrojen og de forundte privilegier vorder øvet.«

Unna havde dog næppe noget valg, og uanset den dystre baggrund lykkedes det ham i juni termin 1750 hos enkegrevinde Ida Margrethe Knuth, født Reventlow, at opnå et lån på 34.000 rdl. til værkets drift. Trods dette betydelige lån mødte Unna den 22. november samme år på rådstuen for på egne og svigerindens vegne at overlade deres bo til skifterettens behandling formedelst gæld. Han oplyste, at toldinspektør Peder Ramshart, der havde været kautionist for 49.000 rdl. af gælden, var død for nylig, hvorefter de fleste af kreditorerne havde opsagt deres kapitaler til indfrielse i den forestående december termin. Ligeledes påberåbte han sig store driftsomkostninger samt tab ved långivning på vekselobligationer og ved indbrud i assistenshuset. Da standsning af virksomheden ville forvolde den største jammer og ynke hos publikum, særlig foran juledagene, foreslog han at fortsætte driften, mod at magistraten udnævnte en betroet mand til at have opsyn med assistenshuset, indtil en ordning kunne træffes. Han måtte også bekende, at han på grund af virksomhedens vidtløftighed ikke var i stand til at gøre nogen balance.

Skifteretten lod dog omgående assistenshuset lukke og forsegle og afkrævede Unna en designation, hvorefter 67 kreditorer skulle have over 150.000 rdl. til gode. Men på en skiftesamling to dage senere viste designationen sig ganske ufuldstændig. Da kreditorerne heller ikke kunne enes om et forslag fra grevinde Knuth om at fortsætte udlånet ved indskud af ny driftskapital, så skifteretten sig nødsaget til den 2. december atter at åbne huset, dog kun for indløsning. En af kreditorerne, biskop Peder Hersleb, begrundede sin modstand mod fortsat udlån bl. a. med, at han ikke ville have »del eller part i sådan rente, som på assistenshuset tages, hvorved jeg holder for, at ingen lykke eller Guds velsignelse kan følge.« Skifteretten modtog selv pengene til indløsning, og panterne opledtes af Unna og drengen Emmanuel Philip. Fuldmægtig Lorentz Schmidt blev opsagt af skifteretten, men da grevinde Knuth ønskede, at han skulle fortsætte som hendes og de øvrige kreditorens tillidsmand, blev opsigelsen annulleret.⁷⁰

Medens Unna allerede den 27. november gennem den Berlingske avis havde opfordret låntagerne til at have tålmodighed i otte dage, indtil indløsning igen kunne ske, bragte bladet den 4. december skifterettens bekendtgørelse om, at man nu kunne indløse alle søgnedage undtagen lørdag. Ingen skulle derfor frygte »at blive overilet eller deres tøj solgt«. De skulle blot anmelde sig i orden og skikkelighed uden mængde og trængsel.

I forståelse med grevinde Knuths prokurator og andre kreditorer rettede Unna også henvendelse til kongen om at muliggøre fortsættelse af udlånet ved at lade boets behandling overgå fra skifteretten til generalprokurøren Bolle Luxdorph og regimentskvartermester Jens Poller, der

70. Fallitforretning ved Københavns Byting, sluttet 1752, og Magistratens Kopibog 1750 B nr. 174.

som opbudskommissarier var villige til at påtage sig opgaven. Der kom dog intet positivt resultat af ansøgningen.⁷¹

Den Berlingske avis kunne juledag fortælle læserne, at låntagerne var godt tilfreds med skifterettens »besynderlige aktivitet og promptitude« ved indløsningssekspeditionen, der daglig omfattede over to til halvtredje hundrede personer. Efter helligdagene ville der atter blive adgang til indløsning af de mange panter, efter forlydende nogle og tredive tusinde numre.

Efter fattigdirektørernes mening måtte forvalternes opbud i forbindelse med de tidligere fremdragne misligheder bevirke, at assistenshusprivilegiet blev ledigt, og de indgav i februar til kancelliet en supplik om, at det burde pålægges magistraten, eventuelt kommissionsdommere, at undersøge, om administrationen, som man antog, havde været ufor-svarlig, om fru Jentoft havde overholdt sin tilsynspligt, og om hun i modsat fald burde miste privilegiet. Hvis privilegiet blev ledigt, eller fru Jentoft ønskede at afstå det godvilligt, ønskedes det tillagt fattigvæsenet.

Kancelliet indhentede derpå en erklæring fra Christine Vagel, som fremhævede, at forvalternes opbud ikke kunne bringe hendes privilegium, men kun deres forvaltningskontrakt til ophør. Hun ville fortsætte assistenshusets drift og havde allerede i supplikker af 10. december og 16. februar anmodet kancelliet om at få sin indestående kapital fri af boet og om at få garanteret sit privilegium for 12-16 år. Hvis forvalterne, som det mentes, havde taget for høje renter eller givet for små lån, ville det ikke have manglet på klager fra låntagerne, men de havde fuld tryghed i de udgivne lånesedler. Bøgerne behøvede ikke at autoriseres, når huset ikke mere blev drevet som interessentskab, men var, skønt der ikke var pligt dertil, ofte produceret for stadens jurisdiktion uden indsigelse. Om kaution fra den privilegerede havde der aldrig været tale, og den kunne i øvrigt kun gælde de pantsættende, der intet havde tabt. Fattigvæsenet måtte være inkompetent til at stille krav.

Derefter henvendte kancelliet sig til generalprokurøren, som i en erklæring af 26. marts 1751 gav Christine Vagel ret i, at jødernes fallit ikke kunne anfægte hendes privilegium. Kunne det derimod godtgøres, at de havde taget for høj rente eller forgrebet sig på panter, måtte hun hæfte for at have betroet værket i utro og fordægtige folks hænder og forsømt sin tilsynspligt. Offentligt sagsanlæg kunne dog ikke finde sted. Det måtte være magtpåliggende for publikum, at assistenshuset atter kom i drift, og dette kunne ikke ske, før det var afgjort, hvem det med rette tilkom at drive det. Det burde derfor pålægges magistraten at undersøge »jødens og vedkommendes forhold ved assistenshusets forvaltning, navnlig om de havde forset sig imod forordningen og privilegiet.«

Hvis der fandtes grundlag derfor, kunne kongen derefter overlade det til andre at anlægge sag mod fru Jentoft til privilegiets forbrudelse. I dette tilfælde mente generalprokurøren, at kreditorerne ville være nærmere end fattigvæsenet eller andre fremmede til at nyde privilegiet. Da privilegiet i sin tid blev overladt til en enkelt, uden at forordningen, som

72. Sjæll. Tegn. 1751
nr. 255. Suppliquer
1750, 2 nr. 1369,
1751 1 nr. 310 og
364.

forudsatte interessentskab, blev genkaldt, blev pengelån til driften nødvendige, og kreditorer, der satte penge i et værk til almindelig nytte, hvori kongen havde fundet behag, måtte vente at beholde deres eneste sikkerhed, altså privilegiet, til det udløb. En nåde, uddelt af kongen, måtte ikke have ringeste skin af fornærmelse for dem som tredjemænd.

Kancelliet sluttede sig til generalprokurørens indstilling, og i henhold til kgl. resolution i conseillet den 6. april 1751 blev det derfor den 14. maj pålagt magistraten at lade foretage en nøje undersøgelse af brødre-⁷²renes og de vedkommendes forhold ved assistenshusets forvaltning.

Det var et langt synderegister, skifteforvalterne, hos hvem de begærede oplysninger indhentes, kunne rulle op. Skønt forordningen indeholdt en nøjagtig formular til assistenshussedlerne, og skønt reskriptet af 27. december 1748 ligeledes påbød, at rentens beløb skulle anføres deri, var brødrene Unnas sedler anderledes. I en slags sedler nævntes slet intet, hvoraf den lånende kunne se, hvad rente han havde betalt, og i en anden slags stod alene 15 pct. Der var desuden eksempler på, at der var brugt samme slags sedler til summer på 100 rdl. og derved, uagtet forordningen jo havde en lavere rentesats for så store lån.

Ved indløsningen havde der indfundet sig fattige folk, som tillige med kapitalen af sig selv leverede en skilling af daleren i rente for hver måned, pantet havde stået uindløst. Dette beløb sig sammen med den forudbetalte rente til $18\frac{3}{4}$ pct. om året, for ulige daleres lån endog til nogleogtyve pct., medens forordningens højeste sats jo var $14\frac{1}{2}$ pct. og de lavere satser kun 12 og 10 pct. Når disse løsere så fik penge tilbage, svarede de, at de alle tider havde været vant til denne rente, nemlig en skilling af daleren. Hertil havde Unna bemærket, at det ved det assistenshus, han havde forpagtet, var ham tilladt at indgå sådan akkord med de lånende, som han bedst kunne. Fuldmægtig Schmidt havde oplyst, at der af lån fra 24 sk. til 1 daler var taget i rente 1 sk. månedlig, af større lån ligeledes 1 sk. pr. daler pr. måned, både ved udlånet og ved den senere indløsning. Emmanuel Philip, kaldet Mandel, udtrykte sig forsigtigt således: »Om nogen pantsætter har offereret, som tit og ofte er sket, – sine renter à $14\frac{1}{2}$ pct., er det aldrig blevet nægtet.« Panter af de to billigere klasser var aldrig passeret gennem hans hænder og var meget sjældne. Gregers Madvig, som i en del år havde »bivånet panternes annæmmelse hver lørdag, da jøderne Unna formedelst deres sabbat ej selv kunne være til stede,« fandt det som betjent hos jøderne ikke anstændigt at give forklaring uden at blive stævnet som vidne eller uden særlig kgl. befaling.

De forefundne forretningsbøger var hverken autoriseret af øvrigheden eller i øvrigt indrettet til at give de af forordningen fordrede oplysninger. De viste kun, hvilke pengebeløb der hver dag var udlånt, og hvilket pant der var taget. Om indløsningerne var intet bogført. Af udlånsprotokollerne fra den 11. juni 1736 til den 21. november 1750 var 27 i behold, medens 6 savnedes. Dette tyder på, at manglerne kan føres

tilbage til Lindemanns tid, da de ældste protokoller må være overført fra hans assistenshus.

Der fandtes heller ikke i boet nogen kvittering for, at fremkomne auktionsoverskud nogen sinde var udbetalt til låntagerne, og bøgerne var ikke således indrettet, at det efter år og dag til børnehuset hjemfaldne auktionsoverskud kunne opgøres. Medens brødrene Unna i de første år blot havde undladt at afregne, var det som tidligere omtalt ved bistand fra fattigdirektørerne i 1741 lykkedes at fravriste dem et rundt beløb af 200 rdl. til fuld afgørelse for den forløbne tid. For de følgende tre år afgav de auktionsoversigter uden opgørelse af overskud og betalte på dette grundlag 178 rdl. 1 mark 14 sk. Endelig gik fattigdirektørerne med til fra 1743 af at nøjes med 100 rdl. årlig.

Hertil kom, at adskillige panter ikke var til at finde. Men det måtte stå hen, om Unna eller hans folk virkelig havde plyndret, om panterne var udleveret til uvedkommende som følge af ekspeditionsfejl, eller om de eventuelt var stjålet under det tidligere nævnte indbrud.

Skifteforvalterne og magistraten undrede sig over, at de to brødre trods de ulovlige fordele, de havde tilvendt sig, efter foreløbig opgørelse havde en samlet gæld, der med rente udgjorde 207.280 rdl., hvorfor kreditorerne, da der kun var aktiver for ¼ heraf, ville tabe ca. 150.000 rdl. Jentoft og hans enke syntes kun at have været betænkt på at tilvende sig »mærkelige« fordele ved at se igennem fingre med forvalternes overtrædelser. Det påpegedes derfor atter, at assistenshuset i private folks hænder »ikke ville geråde til det gemene bedste.« Det kritiseredes også, at mislighederne først havde kunnet afsløres nu, fordi forordningen havde fritaget forvalterne for at fremvise deres bøger endog for øvrigheden.⁷³

Det er vel ikke usandsynligt, at Unnaerne har kendt långiverens og låntagerens bog (Sefer Hilhôt Malweh Veloweh), der antages redigeret i første halvdel af det 17. århundrede, og som kaldes den perfekte jødiske pantelåners håndbog. Bogen angives bygget på talmud-skriftsteder og indeholder i en ejendommelig selvironisk form talrige leve-regler for pantelånere. Leon Poliakow mener, at det 11. kapitel, der fraråder en lang række kneb og ulovligheder, måske er dobbeltbundet. Hvis brødrene har kendt bogen, har de i hvert fald set bort fra dens indtrængende råd om ikke at give lån på æresord, på tro og love eller mod gældsbevis uden pantesikkerhed, og blandt de i kap. 11 nævnte fiduser er opkrævning af forhøjet rente efter aftale med låntageren og undladelse af overskudsbetaling som lige påvist benyttet af dem.⁷⁴

De fremkomne oplysninger var så alvorlige, at generalfiskalen Jens Michael Sonne fik ordre til at træde i aktion dels over for Unna og hans broders enke, der allerede af kreditorerne var indsat i arresthuset, og dels over for justitsråd Jentofts efterleverske.⁷⁵ Desuden fik justitsråderne Jacob Borchmann og Andreas Leegaard ordre til som kommissarier at foretage og påkende sagen.⁷⁶

I fallitboets skifteprotokoller og øvrige akter findes ret udførlige op-

73. Fallitforretningen og Magistratens Kopibog 1751 A nr. 192.

74. Léon Poliakow: som I 5 s. 309.

75. Sjæll. Tegn. 1751 nr. 363.

76. Sjæll. Tegn. 1751 nr. 387.

lysninger om assistenshusets forhold i brødrene Unnas tid. Gården i Snaregade og et tilstødende hus i Kompagnistræde, der også tilhørte forvalterne, rummede foruden de kontorer og pantekamre, som virksomhedens drift lagde beslag på, en lejlighed på 5 værelser og køkken for Meyer Unna og hans familie, andre værelser for hans svigerinde og dennes 2 sønner, skolemesterens værelse og logi for 2 mandlige og 3 kvindelige tjenestefolk, hvortil kom en udlejet lejlighed. Virksomhedens personale talte i alt 9 personer, nemlig Unna, hans hustru Natine Marcus, svigerinden, fuldmægtigen og de omtalte 5 tjenestefolk. Hertil kom så Gregers Madvig, der trådte til på sabbaten. Muligt har også afdøde Salomon Unnas 2 sønner hjulpet til. Tjenestepigerne og de to forvalteres hustruer må dog have anvendt en betydelig del af deres arbejdskraft i privathusholdningerne. Fuldmægtigens løn var 75 rdl. halvårlig, medens Emmanuel Philip havde 15 rdl, og to af tjenestepigerne henholdsvis 6 rdl. og 4 rdl. foruden kost og logi.

Da fallitten indtraf, fandtes der 16.411 panter, og det af den Berlingske avis bragte forlydende om panteantallet var altså 100 pct. overdrevet. Det ses, at der har været et lån for knap hver fjerde af stadens indbyggere, som dengang udgjorde ca. 70.000.⁷⁷ Naturligvis har dog mange personer haft adskillige lån løbende, og langt flere har intet ejet, der kunne belånes. Det må også erindres, at et helt ukendt antal panter har befundet sig hos private pantelånere. 14.870 af panterne, belånt med 31.621 rdl., blev indløst af låntagerne. Hvert af disse panter var altså gennemsnitlig belånt med 2 rdl. 12 sk. Antallet af uindløste panter, der blev auktionssolgt, var 1.541 eller 9,4 pct. Den normale auktionsprocent må have været væsentligt lavere, fordi folk før opbudet havde kunnet afværge salg ved at forny deres lån. De uindløste panter solgtes i to hold med 6 måneders mellemrum, først de 652, der var indkommet i 1749, og derefter de 889, der stammede fra 1750. Men i 1750 havde der været auktion både i marts og september, og det må derfor formodes, at der før opbudet afholdtes halvårlige auktioner.

De trykte auktionskataloger, der var fremstillet af de Berlingske arvinger, indeholder beskrivelse af panterne. Heraf ses, at gangklæder, lagner, duge og andre tøjpanter udgjorde $\frac{2}{3}$ af de solgte panter, og at de øvrige fordelte sig ligeligt mellem pretiosa og forskellige tin-, kobber- og messingsager. Blandt dametøjet var der mange adrienner (slæbkjoler), mantouer (lange kjoler) og contusser (lange trøjer). Under pretiosa gik ure, ringe, skeer, dåser, spænder, knapper, halskæder, urkæder, ørenringe, hovedvandsæg, smørskåle, fingerbøller, nålehuse, saltkar, mønter og medaljer, salmebøger med sølvbeslag, sølvkårder, sølvhirschfængere og stokke med sølvknap. Helt specielle ting forekom også, således Brochmands systema theologiæ, en svensk bibel, en Davids psalter på fransk, en grøn himmelseng og en løvsal. Auktionerne afholdtes i assistenshusgården i Snaregade kl. 8 formiddag, og hver af dem varede 4-5 dage. I de indvundne salgssummer afkortede byfogden som auktionsholder 4 pct. salær.

77. Villads Christensen i Historiske Meddelelser om København 1907 I s. 27 og M. Rubin i Historisk Tidsskrift 1881-82 V 3. s. 493.

De i skifteretten fremlagte assistenshusedler angiver låntagernes navne som Anna eller Marie og stemmer heri helt overens med de bevarede udlånsprotokoller fra 1753 og senere, hvor disse og andre kvindelige fornavne står for sættekoner. Man må derfor tro, at sættefolk også i brødrene Unnas tid oftest dannede mellemed mellem låntagerne og assistenshuset.

Der findes ingen oplysning om, hvilken egenkapital brødrene selv havde indskudt i assistenshuset, og skiftebehandlingen giver ikke grundlag for at antage, at de har optaget medinteressenter. Derimod viser boopgørelsen, at de i udstrakt grad har modtaget sparepenge og andre kapitaler til forrentning med 5 eller 6 pct., alt eftersom de for disse indlån havde udstedt obligationer eller vekselobligationer. Begge slags obligationer var afdragsfri, men opsigelige, og adskillige af dem var sikret ved kaution. Under skiftet blev obligationskreditorernes tilgodehavende opgjort til 186.620 rdl. Gården i Snaregade og huset i Kompagnistræde var særskilt prioriteret til fuld værdi. De ved fallitten tilstedeværende assistenshuspanter har højt regnet været belånt med ca. 35.000 rdl., og jødernes i strid med forordningen foretagne udlån mod gældsbevis uden pantesikkerhed udgjorde 31.018 rdl., hvoraf dog kun godt halvdelen 16.755 rdl. kunne inddrives af skifteforvalterne. Heraf ses, at gælden til indskyderne har oversteget samtlige udlån med ca. 120.000 rdl. Unnaerne har altså døjet med en langt værre overkapitalisering end den, Klevenow arbejdede med 40 år tidligere, og hvis de havde ført driftsregnskab, ville det utvivlsomt have vist et drønende underskud, i hvert fald for de seneste år.

Den største af de 80 indskydere var grevinde Knuth med 36.550 rdl. Blandt de øvrige skal nævnes afgangne etatsråd Hans Chr. Lautrops dødsbo 14.024 rdl., afgangne etatsråd Peder Ramsharts dødsbo 11.319 rdl., assessor i højesteret Hans Seidelin 8.720 rdl., hoflakerer Carsten Tønder 8.649 rdl., justitsrådinde Jentoft 6.562 rdl., stadshauptmand Friderich Fabritius 5.906 rdl., slotsforvalter I. Bischoff 5.802 rdl., biskop Peder Hersleb 5.625 rdl., professor og rektor Clemen Schade 5.450 rdl., justitsråd Gregorius Nielsen og søn 5.375 rdl., byfoged Niels Siersted 4.400 rdl., grevinde Schack 4.360 rdl., general, grev C. Lerche 4.360 rdl., prokurator Chr. Davidsen 3.300 rdl., kammerherre Chr. Berregaard 2.200 rdl. og geheimeråd Fr. Raben 2.200 rdl. Skønt indskyderne betragtedes som fortrinsberettigede ikke blot til alt, hvad der indkom ved indløsning af assistenshuspanterne og ved indbetaling fra gældsbrevsdebitorerne, men mærkeligt nok også til den uafkortede auktionssum for de uindløste panter, således at skifteforvalterne altså så bort fra låntagernes ret til autionsoverskud, kunne de kun opnå 23¼ pct. i dividende, og boet sluttedes den 25. oktober 1752 med en udækket gæld på 156.249 rdl.

III Kamp om assistenshusprivilegiet 1751-53

Første runde mellem Christine Vagel, grevinde Knuth, enkekassen og fattigvæsenet

Privilegiehaveren Christine Vagel modtog den 7. december 1750 i sit norske hjem underretning fra Københavns magistrat om Meyer Joseph Unnas og hans svigerindes opbud. Bystyret bad hende indberette, hvorledes hun og hendes stedsøn, den senere vicelagmand i Grefsen Johan Arndt Jentoft, agtede fremdeles at betjene sig af privilegiet, da magistraten ellers på låntagernes vegne, for hvem der til alle tider måtte være et assistenshus i staden, så sig nødsaget til at indgive forestilling til kongen om, at dette privilegium måtte blive forundt andre.¹ Hermed sigtedes utvivlsomt til stadens fattigvæsen. Den 10. december tilskrev Christine Vagel magistraten, at sagen var hende »uformentlig«, men at hun agtede at »vedblive det hende forundte privilegium,« og at hun snarest ville rejse til København for at tage de nødvendige forholdsregler. Da hun af grevinde Knuth blev opfordret til forhandling om driftens fortsættelse, fik hun udarbejdet udkast til en overenskomst, hvorefter grevinden skulle forpagte assistenshuset. Men som modforslag tilskyndede grevinden hende til at afstå privilegiet mod en afgift, svarende til den hidtidige forpagtningsafgift.² Da Christine Vagel dog ikke mente at kunne antage dette forslag, strandede forhandlingerne med grevinden.

1. Magistratens Kopibog 1750 B nr. 174.

2. Sjæll. Reg. 1753 nr. 225.

Derfor besluttede Christine Vagel at genåbne driften for egen regning i sin ejendom på det østlige hjørne af Store Færgestræde (nu Højbro Plads) og Store Kirkestræde. Her blev således det femte assistenshus indrettet. Da hendes egenkapital var begrænset, og da ingen bedømte hendes fremtid så gunstigt, at de turde stille midler til hendes rådighed, kunne virksomheden dog ikke blive særlig omfattende.

I mellemtiden havde fattigdirektørerne med geheimeråd, grev Christian August v. Berckentin i spidsen til kancelliet indgivet den tidligere omtalte supplik, som førte til magistratsundersøgelse og fiskalaktion.

Enkekassen for civile betjente i Danmark og Norge samt adskillige stænder fattede nu også interesse for at drive assistenshus, hvorved den håbede at kunne afvende en truende økonomisk misere. Den opnåede enighed med Christine Vagel om en afståelsessum på 6.000 rdl., samme beløb som Jentoft i sin tid havde betalt Fr. Raben, og den derom oprettede akkord indsendtes gennem kancelliet til kgl. approbation. Enkekas-

sen bad i august 1751 sin patron, geheimeråd grev Carl v. Holstein, støtte sagen.

Derefter gjorde magistraten et modtræk ved at indberette til kancelliet, hvor dårligt det stod til med Christine Vagels nye assistenshus. Den fandt det vel uomgængeligt fornødent, at der bestandig var et sådant hus i staden for den fattige og trængende almue. Men hos fru Jentoft kunne de fattige mange gange intet låne, fordi hun ikke kunne skaffe penge. Da hun også knap udlånte halvdelen af panternes værdi og var meget »overilet« med panternes bortsalg, opstod der langt større lamentation blandt publikum end i jødernes tid.³ Hendes assistenshus-sedler udviste ej heller de forudbetalte renter med rdl., mark og skilling, men nævnte blot, hvor mange procent renten beløb sig til. Tilmed lod fru Jentoft sig betale højere rente, end forordningen tillod. Magistraten indstillede på ny, at fattigvæsenet fik bemyndigelse til at oprette et andet assistenshus, eller at fiskalsagen blev fremskyndet, hvis dens afslutning skulle afventes. Ligeledes at fru Jentoft fik ordre til at efterleve forordningen. Det eneste direkte resultat var dog, at kommissarierne formanedes til snarest at tilendebringe fiskalsagen.⁴

3. Magistratens
Kopibog 1751
nr. 157.

4. Sjæll. Tegn. 1751
nr. 598.

I november 1751 tilsendte Christine Vagel Frederik V en supplik, hvori hun meget detaljeret gjorde rede for sine forhold. Hun havde både lidt tab på jøderne og senest spildt sin kredit ved pengelån til de fattiges nytte. Jødernes eventuelle misligheder kunne ikke bebrejdes hende, da Jentoft havde forbundet dem til at efterleve forordningen. Hverken magistraten eller andre havde i øvrigt over for hende påtalt ulovligheder, og selv havde hun ikke kendskab til sådanne. Desuden havde kongen jo i anledning af det anonyme klageskrift af 1746 resolveret, at assistenshusprivilegiet ikke skulle antastes, så længe hun besad det.

Da hun nu så frem til at måtte standse assistenshusets udlån til december termin på grund af pengemangel, og da hun efter forlydende heller ikke kunne forvente godkendelse af sin salgsaftale med enke-kassen, ville hun bede kongen henlægge huset til hvem, han foretrak. Og da det venteligt ville blive fattigvæsenet, bad hun ham bestemme, at direktørerne skulle betale det med enkekassen aftalte beløb af 6.000 rdl. Hun mindede endelig kongen om, at hun i 1737 havde foretræde for ham som kronprins på Fredensborg, og hvorledes han i tre kvarter tålmodigt hørte på hende trods hendes norske sprog. Dengang var hun som enke efter sin første mand udsat for ildesindede personers forsøg på at fravende hende en hestemølle i Frederiksstad.

Kancelliet sendte supplikken til erklæring hos fattigvæsenet. Dette fandt ingen anledning til at indtræde i akkord med fru Jentoft, da hun ikke kunne betragtes som privilegiehaver, så længe fiskalsagen henstod uafgjort. Derimod foreslog fattigdirektørerne, at kongen af hensyn til de lånsøgende straks tildelte fattigvæsenet et andet assistenshusprivilegium. Dette var muligt, da fruens privilegium ikke var exclusivum. Og skulle hun mod forventning ved dommen beholde sit privilegium, kunne fattigvæsenet alligevel vedblive sit, som publikum sikkert ville foretrække på

Amagertorv med udsigt til Christine Vagels assistenshus, ejendommen med de svungne gavle på hjørnet af Store Færgestræde og Store Kirkestræde. Stik fra L. Thurah: Den danske Vitruvius 1746-49.

grund af ordentlig betjening. Uvidenhed om jødernes ulovlige omgang kunne vanskeligt accepteres, da der så ofte var klaget, og var i øvrigt udtryk for manglende tilsyn. En afståelsessum på 6.000 rdl. ville være 1.000 rdl. for høj, da Jentoft vel havde betalt 6.000 rdl. for privilegiet, men heraf havde han fået 1.000 rdl. dækket gennem en dusør fra Unna. Jentoft skulle yderligere have trukket stor fordel af assistenshuset ved at tage dels 3 pct. af en temmelig stor sum, han havde kaveret for, dels 8 pct. – altså ulovlig ågerrente – af en anselig kapital, som han deri havde indestående. Direktørerne bad om hastig afgørelse, eftersom publikum ikke blot blev ilde behandlet hos fru Jentoft, men også ved adskillige andre uden autorisation »tilsnegne«, hemmelige assistenshuse, som byen næsten vrimgledede af, »hvorefter de fattiges tal formeredes, og fattiggassen over evne graveredes.«

5. Suppliquer 1751
2 nr. 1099.

til kongen, om ikke status quo måtte bevares, indtil endelig dom var gået i straffesagen, hvilket blev bifaldet ved kgl. resolution af 11. februar 1752. Spørgsmålet om pantelånervæsenets fremtidige ordning blev altså foreløbig stillet i bero, og privilegiekampens første runde endte uafgjort.⁵

Søkvæsthuset melder sig som ansøger

6. 1752 A. nr. 128
s. 292.

Som forudset måtte Christine Vagel lukke sit assistenshus for udlån på grund af manglende driftskapital. Hun havde således kun det nøgne privilegium i behold, og selv det var truet af generalfiskalens tiltale. Desværre er sagens akter ikke bevaret. Det ses dog af højesterets voteringsprotokol,⁶ at kommissarierne den 17. marts 1752 idømte Meyer Joseph Unna en ringe mulkt på 3 mark og frifandt hans broders enke, men dømte Christine Vagel til at have privilegiet forbrudt. Hun og Unna skulle i forening betale sagens omkostninger med 100 rdl. til kommissionen og 80 rdl. til generalfiskalen.

Dommen blev umiddelbart efter indanket for højesteret af generalfiskalen, der påstod Unna og hans svigerinde dømt til at betale to konfiskationsbeløb til den kgl. fiscus, det ene på 60.000 rdl. svarende til den kapital, der havde været investeret i assistenshusets drift, det andet på 161.700 rdl. svarende til den oppebårne utilladelige rente. De skulle efter påstanden også aflægge regnskab til børnehuset og betale det beløb, som de derefter var skyldige i hidtil uafregnet auktionsoverskud. Unnas straf skulle skærpes til fæstningsarbejde, og svigerinden skulle dømmes til indsættelse i spindehuset, straffeanstalten for kvinder. For Christine Vagels vedkommende gik påstanden udover stadfæstelse af privilegie-tabet ud på subsidiær hæftelse for begge konfiskationsbeløb og tilsvarende af det til 150.000 rdl. anslåede tab, som ville ramme forvalternes kreditorer. Sagsomkostningerne skulle bæres af alle tre tiltalte in solidum.

På Christine Vagels vegne udtog prokurator Anchersen kontrastævning og påstod hende frifundet for alle tiltalens punkter samt tilkendt sagsomkostninger. Som befalet forsvarer for Unna udtog politimester og prokurator Horn også kontrastævning og påstod frifindelse. Dr. Wartberg, der var befalet forsvarer for Salomon Joseph Unnas enke, påstod frifindelse for hendes vedkommende.

I forventning om, at Christine Vagel ikke ville få held med sin anke, indgav admiralitets- og kommissariatskollegiet på det derunder hørende søkvæsthus vegne ansøgning om assistenshusprivilegiet. Søkvæsthuset var fra oprettelsen et sømilitært hospital, som skulle afløse en foregående tilstand, hvorunder syge og sårede skibsfolk af flåden indkvarteredes hos byens borgere. Tanken om at oprette et søkvæsthus kan føres tilbage til krigene med den svenske soldaterkonge Carl X Gustav. Den første plan om et kvæsthus var beregnet på stridsmænd både fra land- og fra søkrigsmagten. Det blev stiftet i 1658 gennem milde gaver, og den første

7. Hofmans Fundatser IX 426.

fundats udkom i 1659.⁷ Christian V udstedte i 1674 en ny fundats, og i 1677 udsendtes der en kollektbog med opfordring til at bidrage. Medens der blandt de ældre midler var gaver fra Frederik III og Christian V, gav Christian V nu 25.000 rdl., enkedronning Sofie Amalie 5.000 rdl., kongens broder prins Jørgen (Georg) 4.000 rdl. og private 5.553 rdl. Ved senere fundats af 1682 fik fonden tavle- og blokkepenge fra visse kirker samt andel i konfiskationer. Desuden fik den i 1688 1 pct. af officerernes og betjentenes gager.⁸ I 1685 henflyttedes institutionen til den gade, der senere af samme grund blev kaldt Kvæsthusgaden. Fællesskabet med landetaten blev ophævet i 1690.

8. Betænkning af 31. Juli 1852 fra Kommissionen om Inddragelse af militære Fonds i Statskassen.

Stiftelsens direktion havde til admiralitetet indgivet »et beklageligt andragende om søkvæsthusets mådelige tilstand« ved den idelige tilvækst af fattige, som det efter et kgl. reskript af 1733 skulle forsørge. I kollegiets forestilling til kongen uddybedes det nærmere, at de fattiges tal på selve kvæsthuset var 143, at der af kvæsthuskassen underholdtes 300 af søetatens pensionister, og at der desuden var 645, som på silkehuset betaltes noget. Disse nådsens penge til 1.088 mennesker skulle vel delvis dækkes ved arbejdspræstationer, men da de fleste var gamle, og da der iblandt dem også var en mængde enker, sengeliggende, krøblinger, halte, blinde og umyndige, der ikke kunne hjælpe sig selv, forslog det så lidt, at nettoudgiften til almisserne fra 1733 til udgangen af 1751 udgjorde 98.461 rdl. Yderligere havde kvæsthuset 68.375 rdl. til gode hos kongens kasse for udlæg til syges forplejning under forrige krig, og hertil kom, at husets kapitaler for tiden kun kunne udlånes til 4 pct. Da kapitalen snart måtte angribes, måtte det forudses, at søkvæsthuset i krigstilfælde ikke kunne magte sine opgaver, og at det end ikke i fredstider kunne forsørge sine fattige.

Assistenshuset burde, når privilegiet ophørte, tilfalde en offentlig stiftelse, som ved lovlig administration deraf kunne indvinde anseelige indkomster. Residensstadens mange borgerlige fattige måtte vel også underholdes, men i modsætning til søetaten havde stadens konventshus både kapitaler og tilskud fra borgerne. Og kongen mentes på en vis måde særlig forbunden til en nådesbevisning over for søetatens fattige, der havde tjent ham vel, så længe de var i stand dertil. Det kunne tilmed ske uden bekostning for den kongelige kasse. Hvis endnu vægtigere motiver dog skulle bevæge kongen til at forunde konventshuset privilegiet, bad admiralitetet subsidiært om, at alle afskedigede fra søetaten, deres enker og børn samt enker og børn efter etatens afdøde skulle betragtes som byens fattige. Da kvæsthuset derved kunne befries for 7-800 fattige, var der håb om, at huset kunne komme tilbage til sin oprindelige opgave, hvis vedligeholdelse af stifteren var lagt styrelsen så alvorligt på sinde under trussel om Guds hævn og straf, om disse midler anvendtes til anden brug.

Troligt nok har det gjort noget indtryk på kong Frederik V at se sig stillet over for sin høje oldefaders drastiske trussel i søkvæsthusets fundats, og fuldt så megen vægt blev vel lagt på kollegiets forestilling om

forsyndelserne imod kvæsthusets krigsberedskab. Også udsigten til en besparelse på statsbudgettet har nok øvet sin indflydelse. Først befalede kongen admiralitetet at spørge fattigdirektionen, om der ikke kunne ventes nogen lettelse i underholdningen af kvæsthusets fattige, hvis det ved vakance besluttedes at lade staden Københavns almindelige fattigvæsen få assistenshuset. Af formuleringen kan vel udledes, at statsledelsen principielt fandt det naturligt at lægge assistenshuset i bystyrets hænder, da det jo aldeles overvejende virkede til gavn for byens fattige borgere, men at man dog gerne ville gribe den opdukkende chance for tillige at lette de betrængte statsfinanser.

Grev Berckentin og de øvrige fattigdirektører holdt sig alligevel strunke. De fremhævede konvents- og børnehusets bedrøvelige tilstand. Dels var der gæld, og dels var almisseudgifterne 6.000 rdl. større end indtægterne. Støtte var altså nødvendig, for at ikke til sidst alle fattige skulle blive betlere. Tillige tvivledes der om, at assistenshuset, når det forundtes fattigvæsenet, ville indbringe mere end dækning for det nuværende underskud. Det eneste, der kunne loves, var, at fattigvæsenet, hvis det mod forventning skulle blive i stand dertil, ville lette kvæsthuset ved ikke at gøre forskel på civile og militære fattige. Admiralitetet måtte herefter meddele kongen, at der ikke var kommet noget væsentligt ud af henvendelsen.⁹

9. Admiralitetets
Generalkopibog
1751-52 s. 980,
1001 og 1019.

Højesterets afgørelse

Fiskalsagens behandling ved højesteret strakte sig over dagene fra den 4. til den 7. oktober 1752, og 9 assessorer deltog. Generalfiskalen gjorde gældende, at forvalterne havde bedraget deres kreditorer for mere end 150.000 rdl. af disses indskud til assistenshusets drift, og at de i strid med husets privilegier og forordningerne havde »udsøgt og afpresset den fattige, nødlidende almue med excessive åger og ubillig rentes tagelse og andre utilladelige præitioner og pålæg.« Yderligere havde de fravendt fattige folk deres pantsatte gods, holdt urigtige og mangelfulde protokoller, udstedt mislige pantsedler og beholdt det meste af det auktionsoverskud, der skulle være tilfaldet børnehuset.

Voteringen, der var hemmelig, indledtes af dommer Johan Christopher Weyse. Han fandt jødernes adfærd så skammelig, at den ikke kunne være værre, og mente, at fru Jentoft havde forsømt sin tilsynspligt over for dem. Efter hans mening burde kommissionsdommen stadfæstes.

Dommer Anker Andreas Suhm var af den opfattelse, at kreditorernes erstatningskrav ikke kunne pådømmes under straffesagen, og fandt jøderne eneansvarlige for assistenshusets drift, bl.a. fordi der efter den anonyme klages fremkomst i 1745 alene blev indhentet erklæring fra dem. Vel havde de taget for meget i rente, men herover var der ikke klaget af nogen låntager, og på den anden side havde de ladet panterne stå læn-

gere, end de var pligtige til. Følgelig måtte det være nok med den mulkt, som kommissionsdommerne havde pålagt dem, og fru Jentoft burde frikendes.

Dommer Munthe (kan være Morten M. eller Bredo M.) uddybede disse synspunkter nærmere og fremhævede, at jøderne i 1745 tilstod, hvilken rente de dengang havde taget, hvorfor kongen havde acquiesceret ved det før den tid begåede med sit reskript af 1746. Det var ikke bevist, at reskriptet af 1748 var blevet bekendtgjort for jøderne, og dommeren kunne herefter ikke finde nogen artikel, hvorefter de kunne straffes. Han ville da frifinde både dem og fru Jentoft.

Dommer Peder Fjelderup Lassen fandt det soleklart, at jøderne havde taget for meget i rente, og mente, at de derfor måtte straffes med fæstningsarbejde og spindehuset. Fru Jentoft, mente han, ikke kunne straffes, da hun ikke havde nødig at erkyndige sig om jødernes forvaltning, så længe der ikke var klaget til hende.

Den næste dommer, Lauritz Munch, var enig i, at generalfiskalen ikke kunne aktionere for kreditorerne, at jøderne burde straffes, dog kun med en anselig mulkt, og at fru Jentoft måtte frikendes.

Assessor Caspar Christopher Bartholin mente, at fru Jentoft måtte miste privilegiet, da hun efter forordningen var pligtig at føre tilsyn med driften. Han var derfor stemt for stadfæstelse af den indankede dom.

Justitiarius Oluf Borch de Schouboe fandt det ikke bevist, at fru Jentoft havde »colluderet« med jøderne, og ville frifinde hende, men mulktene de to andre anklagede.

Christian v. Støcken betvivlede ikke, at magistraten havde underrettet jøderne om begge reskripterne, og når de alligevel var fortsat med at tage ulovlig rente af almuens, ville han straffe dem med 6 års fæstnings- og spindehusarbejde. Han var vel sikker på, at fru Jentoft ikke havde haft nogen ulovlig fordel af assistenshuset, men da hun ikke havde ført det tilsyn med driften, som hun var forpligtet til, fandt han, at hun burde miste privilegiet og hæfte for sagsomkostningerne.

Den sidstvoterende og strengeste dommer var grev Otto Manderup Rantzau. Efter hans bedømmelse var det mest graverende for jøderne, at de havde taget utilladelig åger. Han fandt det også belastende, at de havde undladt at anføre rentens beløb på hver enkelt seddel i strid med reskripterne, og således havde unddraget sig kontrol. At der savnedes 6 panter, ville han derimod ikke laste dem for, da de havde betalt erstatning. At protokollerne ikke var indrettet efter forordningen, måtte både bebrejdes dem og fru Jentoft, og efter privilegiets indhold måtte hun ligeledes hæfte for sedlernes indretning. Denne dommer ville derfor lade hende miste privilegiet og idømme jøderne arbejde i fæstningen på livstid.¹⁰

Der var herefter 5 dommerstemmer for at straffe Unna med en mulkt, 3 for at tildele ham fæstningsstraf og 1 for at frikende ham. Imidlertid skiftede Bartholin og Weyse standpunkt og tiltrådte 6 års fæstningsarbejde, som da blev knebent vedtaget med 5 stemmer mod 4.

Salomon Unnas enke havde 3 stemmer for strafarbejde, 4 for mulkt og 2 for frifindelse. Hun blev antagelig derfor mulkteret. Christine Vagel havde 6 stemmer for frifindelse og kun 3 for tab af privilegiet og redede følgelig dette. Ordlyden af dommen, som faldt den 9. oktober, kendes ikke. Den temmelig usikre bedømmelse af Unnas sag afspejler vistnok i nogen grad den tvetydige holdning, som lige siden den katolske tid havde bestået over for strafværdigheden af renteåger.

Unna blev indsat til afsoning i kastellet, men sad ikke længe her, for et års tid senere lykkedes det ham at undvige. I 1756 søgte han fra sit opholdssted i Frankfurt am Main om pardon for fæstningsstraffen og om tilladelse til »igen at indkomme i sit fædreland« for der at fornøje sine kreditorer. Ansøgningen blev i denne omgang afslået af kancelliet og conseillet.¹¹ Men i 1759 indsendte hans herboende hustru ny ansøgning. Hun henviste heri til, at hun selv med 8 børn levede i kummerlige omstændigheder, og at kreditorerne efter indhentede attester ville »forunde ham 5 års dilation til noget af gældens betaling.« Justitiarius i højesteret fandt, at da straffedommen var blevet eksekveret på Unna, havde publikum trods hans senere undvigelse nogenledes nydt forsoning, og foreslog derfor straffen eftergivet. Om forholdet til kreditorerne bemærkede justitiarius, at kun en del af dem havde akkorderet med Unna om et 5-årigt moratorium og det til dels med reservation. Han henstillede derfor, hvorvidt denne del af ansøgningen kunne imødekommes uden kreditorernes præjudice. Kancelliet indtog samme standpunkt, og resolutionen i conseillet den 9. marts 1759 gik derfor ud på eftergivelse af straffen, medens spørgsmålet om moratorium overlodes til afgørelse med kreditorerne.

11. Suppliquer 1756
I. halvår nr. 878.

12. Suppliquer 1759
I. halvår nr. 137.

13. Velvilligt med-
delt af bibliotekar
Jul. Margolinsky.

14. Historiske
Meddelelser om
København 1917
I. R. 6 s. 507.

Natine Unna slog sig ikke til ro hermed, men indsendte en ny memorial om lejdebrev (*salvum conductum*) på 5 år for sin mand. Der blev dog ikke gjort ændring i afgørelsen.¹² Det står hen i det uvisse, om Unna herefter vendte tilbage til København, og om han fik nogen ordening med sine kreditorer. Den omstændighed, at han ikke ligger begravet på Mo-saisk Troessamfunds kirkegård i Møllegade,¹³ tyder stærkt på, at han forblev i Frankfurt.

Unnas fiasko forhindrede ikke, at i hvert fald to af hans slægtninge i de følgende år drev pantelånerforretning i København, nemlig Joseph Ascher Unna, død 1772, og dennes søn Rafael Ascher Unna.¹⁴

Ansøgnernes endelige indlæg

Da Christine Vagel overraskende blev frifundet ved højesteret og følgelig beholdt assistensprivilegiet, kunne der ikke længere være tale om at fravende hende huset uden betaling. Men en anden ting var også sikker: Den djærve norske dame kunne og ville ikke selv fortsætte driften. Den nye situation fremkaldte meget hurtigt nye indlæg fra samtlige liebhavere.

Børnehuset på Christianshavn. Bruuns Danske Atlas.

Tiggertavle fra Næstved. Nationalmuseet.

Fattigvæsenet var først på pletten og afsendte den 2. november 1752 sin nye supplik. Der måtte nødvendigvis skaffes penge til bestridelse af konventshusets udgifter, da antallet af dets almisselemmer, som ved begyndelsen af 1740 endnu kun udgjorde 1196 med en samlet ugentlig distribution på 157 rdl. 4 sk., var blevet forøget til 2.502 med en ugentlig almisse af 355 rdl. 2 sk. Medens udgifterne således var mere end fordoblet, gik de frivillige gaver, der udgjorde største delen af indtægterne, tilbage år for år. Ved børnehuset mødtes man med samme klage over, at indtægterne ikke forslog til udgifterne. Til de to nævnte huse, som var »fattigvæsenets piller«, udfordredes en samlet indtægtsforøgelse på 7.000 rdl. årlig.

I nogen tid havde man håbet på at få assistenshuset, når fiskalsagen var til ende. Men efter sin frifindelse lod fru Jentoft ikke som forhen til at ville afstå det mod betaling. Da erfaringen viste, at dette publique værk ikke kunne trives ved privatdrift, bad fattigvæsenet nu kongen unde det et nyt privilegium, der var ligestillet med fru Jentofts, men således at når hun døde eller afstod fra udøvelsen, skulle fattigvæsenet have eneret. Det mentes, at renterne kunne nedsættes fra 14 til 12 pct.¹⁵

15. Suppliquer 1752
2 nr. 1194.

Enkekassen meldte sig den 3. november og oplyste, at den i de første 12 år efter sin oprettelse for 16 år siden ved indskud fra 8-900 interessenter havde opsamlet en fond på 150.000 rdl. Men i de sidste 4 år var der blevet oprettet så mange andre enkekasser, at pensionerne til de 200 enker ikke havde kunnet udredes uden at angribe kapitalen. Det måtte forudses, at kassen ville gå til grunde, hvis kongen ikke approberede overenskomsten med fru Jentoft om køb af assistenshusprivilegiet. I betragtning af den betydelige købesum på 6.000 rdl. ønskede kassen helst eneret, men var dog, hvis kongen ønskede det, villig til at dele indtægten med en anden, da to assistenshuse ikke var for meget. Den nødtrængende almue kunne i hvert fald være sikker på at blive behandlet af kassens direktion uden nogen slags egennytte.¹⁶

16. Suppliquer 1752
2 nr. 1193.

Af helt egennyttig karakter var derimod det andragende, som grevinde Knuth fremsendte. Hun henviste til, at hun ved jødernes anselige bankerot havde tabt mere end de tre fjerdedele af sit indskud på 34.000 rdl. og således var bragt i samme situation som i sin tid geheimeråd Raben. Ligesom fattigvæsenet og enkekassen pegede hun på, at der meget vel kunne være brug for flere assistenshuse, da der skjulte sig mange andre i staden, som uden bevilling udlånte på pant. Og da hun fandt det utåleligt at miste den anselige kapital, som hun havde indskudt til publici nytte, udbad hun sig samme nåde til oprettelse af et assistenshus, som i lige tilfælde var vederfaret Raben. Hun ville gerne afkøbe fru Jentoft hendes ret for en tålelig betaling og enes med dem af de gamle kreditorer, som ville lade deres tilgodehavende indestå hos hende. Såfremt fru Jentoft derimod ikke ville sælge, bad grevinden om bevilling til at oprette et andet assistenshus »og dermed kontinuere, indtil hun for sit erlidte store tab nogenlunde var indemniseret«. Når fru Jentofts privilegium så udløb, ønskede hun selv at få eneret. Grevinden ville påtage sig ansvaret

17. Suppliquer 1752
2 nr. 1196.
- for efterlevelse af assistenshusforordningen og lovede altid at indsætte så tilstrækkelig kapital, at »de trængende dermed kunne vorde assisteret«. ¹⁷
- Samtidig med grevindens andragende indløb også Christine Vagels nye supplik. Heri forklarede hun, at da hun antog enke-kassens tilbud om køb for 6.000 rdl., var hensigten bl.a. at sikre hendes søster og hendes svigerinde pension enten hos kongen eller hos kassen. Disse to enkers mænd havde i sidste krigstid ydet armeen i Norge betydelige materielle tjenester, hvorved de havde »mistet deres timelige velfærd«. Den ene såkaldte enkesøster havde en 34-årig datter, som ved melankoli over de ynkværdige omstændigheder var bragt i tvivl om Guds nådige forsyn, og som derfor burde beholde moderens pension efter dennes død. ¹⁸ Sine seneste forhandlinger med fattigdirektionen mente Christine Vagel det øjensynlig slet ikke nødvendigt at omtale.
- Henimod månedens slutning fandt admiralitetet at måtte påvise nødvendigheden af, at søkvæsthuset blev den foretrukne. At søetatens fattigvæsen måtte være monarken nærmere end en enkelt bys civile fattigvæsen, fremgik af, at byens fattigvæsen kun ernærede fattige borgere, der ikke havde været i stand til at samle sig en nøds-killing, medens etatens fattigvæsen ernærede sø- og stridsmænd, der havde levet af en ringe sold, men været rede til at vove liv og blod i en næsten træl-bunden tjeneste, som de var sat ud af, når helbred og kræfter ikke mere slog til. Kvæsthus-kapitalens renter burde man ikke røre til formålet, men i stedet søge at bringe huset tilbage til dets oprindelige bestemmelse. ¹⁹
18. Suppliquer 1752
2 nr. 1192.
19. Suppliquer 1752
2 nr. 1195.

Søkvæsthusets sejr

Da sagen bragtes frem i conseillet, havde kancelliet på forhånd frasorteret grevinde Knuth, da det nu var nået til enighed med de kritikere, der tidligere havde plæderet for at overlade driften til det offentlige. I øvrigt mente kancelliet, at fru Jentoft efter højesterets dom ikke kunne betages friheden til at overdrage sit privilegium til hvem, hun ville. Hvis derfor enke-kassen kunne enes med hende om køb af privilegiet i den stand, hvori det befandtes, men ikke videre, da kunne denne kontrakt gerne nyde kgl. konfirmation. Hvad fattigvæsenet og søkvæsthuset angik, sås der, da fru Jentofts privilegium ikke var exclusivum, intet til hinder for, at der tillige forundtes en af dem et sådant privilegium. Men der »syntes fast lige så meget for den ene som for den anden at sige«. Bedst ville det være, om hver fik sit assistenshus, hvis man ikke var i den store uvished, om to assistenshuse kunne drives samtidig med fordel. Spørgsmålet, om det nye assistenshusprivilegium burde være exclusivum, måtte helst bero, indtil fru Jentofts udløb.

Afgørelsen, der faldt i conseillet den 16. februar 1753, gik salomonisk ud på, at fru Jentoft skulle »fornøjes« og de to corpora publica, fattigvæsenet og søkvæsthuset, begunstiges. Fru Jentoft, der var villig til at

afstå sin ret, skulle have det begærede vederlag på 6.000 rdl. og en årlig pension til sine to enkesøstre. Den 34-årige broderdatter ville conseillet derimod ikke betænke. Afståelsessummen skulle udredes af de tvende corpora pro rata, og de skulle derefter have et nyt privilegium exclusivum. De måtte selv enes om enten at lade den få et nyt assistenshus, som ville give størst årlig afgift til den anden, eller også at oprette hver sit assistenshus. Hermed havde conseillet indirekte afslået enke-kassens ansøgning.²⁰

20. Suppliquer 1752
2 nr. 1192.

Helt let har de følgende forhandlinger sikkert ikke formet sig bortset fra enighed om, at der kun skulle være et assistenshus. Dog var det vel til at forudse, at søkvæsthuset, som havde langt det mindste antal almisselemmer, var i stand til at byde mest i årlig afgift til konkurrenten. Den 4. maj 1753 undertegnedes omsider en forening, hvorefter hver af de begunstigede til førstkommende 11. juni skulle svare fru Jentoft 3.000 rdl. og pro rata udrede årlig til hendes svigerinde 150 rdl. og til hendes søster 50 rdl. Søkvæsthuset påtog sig dernæst at holde assistenshus for egen regning mod til fattigvæsenet at svare 1.400 rdl. i årlig afgift. Hvis søkvæsthuset ikke betalte afgiften rettidigt, skulle privilegiet tilfalde fattigvæsenet imod en årlig afgift af 1.000 rdl. til huset. Foreningen modtog kgl. approbation den 19. maj, og samtidig godkendtes det, at pensionerne efter en tids forløb overførtes til udbetaling gennem postkassen. Approbationen blev ved reskripter af 1. juni tilkendegivet admiralitetet og fattigvæsenet, og samme dato udfærdigedes det nye assistenshusprivilegium.²¹ Staden måtte altså give køb, men stod sig dog i det lange løb. I hvert fald betakkede den sig meget, da den godt 100 år senere fik lejlighed til at overtage den omstridte, men atter urentable virksomhed.

21. Sjøll. Reg.
1753 nr. 225
fol. 201.

IV Søkvæsthustidens første del 1753-1802

Assistenshuset organiseres som statsinstitution

Søkvæsthuset modtog sit privilegium exclusivum på samme vilkår og med samme friheder, som byfoged Jentoft og før ham geheimeråd Raben havde haft, kun begrænset ved overenskomsten med fattigvæsenet og ved den kgl. forordning, som nu påtænkte udstedt om stiftelsens indretning »til den gemenes og fattiges nytte«. Man havde først i sinde at omdøbe assistenshuset og kalde det »De Fattiges Lånebank«, men bestemte sig dog til at bibeholde det gamle navn.¹

1. Carl Bruun:
Kjøbenhavn III
s. 168.

Allerede i et 17 paragraffer langt reskript af 7. juni 1753 til søkvæsthusets to direktører rådmand Steffen Heger og købmand Diderich Munch fik de nødvendige direktiver til hurtig påbegyndelse af driften. Navnlig beordredes de til snarest at indkøbe et bekvemt hus til billig pris, for at driften kunne åbnes den 11. juni, da jo mange skyldnere behøvede lån for at klare terminen. Rimeligvis har der i forvejen været ført forhandlinger med Christine Vagel, hvis senest til assistenshus anvendte ejendom på hjørnet af Store Færgestræde og Store Kirkestræde direktørerne straks efter købte for 6.500 rdl. Der har næppe stået ældre panter tilbage i huset efter udlånets ophør året forinden. Det lykkedes at åbne udlånet den 13. juni, som de bevarede protokoller viser.

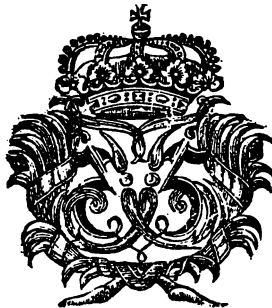
2. Assistenshusets
arkiv.

Direktørerne lod før overtagelsen ejendommen besigtige ved to håndværksmestre, der i en synsforretning har beskrevet den meget indgående.² Beskrivelsen vidner stærkest om, hvorledes velindrettede københavnske borgerhuse så ud i 1753. De to bygninger havde tilsammen 25 sale og kamre foruden to køkkener, nogle forstuer, kælder-, lofts-, stald- og andre rum. Den kortvarige benyttelse til assistenshus synes kun at have givet sig udslag i opsætning af enkelte skillerum. Beskrivelsens enkeltheder giver også indtryk af en betydelig brandfare for de ophobede panter. I så henseende var skæbnen dog velvillig. Huset brændte nemlig først i 1795, da assistenshuset forlængst var flyttet derfra.

Da husrum var sikret, kom turen til de øvrige etableringsforanstaltninger. Reskriptet bestemte herom, at der med admiralitetets approbation ville være at beskikke en duelig, skikkelig, retsindig og i sin omgang med almuen høflig, kærlig og beskeden person til mod en nærmere stipuleret kaution at overtage embedet som forvalter. Direktørerne skulle yderligere ordne regnskabsføringen og pengenes fournering til udlånet. Til forvalter udpegedes Jens Hansen Løwe, der allerede var ansat ved kvæsthuset, men hvis bestalling dog først blev udfærdiget af direktørerne den

Forordning Om Assistentz-Huuset i Kiøbenhavn.

FREDENSBORG Slot den 29de Juni Anno 1753.

—————
K I Ø B E N H A V N,
Trykt hos Directeuren over Hans Kongel. Majestts. og Univ.
Bogtrykkeri Johan Jørgen Spøffner.

Titelblad til
Assistenshusforord-
ningen af 1753.

4. august 1753 og approberet af admiralitetet den 20. samme måned, efter at han havde aflagt skriftlig troskabsed.

Den 25. juni 1753 udstedte Frederik V den bebudede nye forordning om »Assistentz-Huuset i Kiøbenhavn«, som nærmere regulerede virksomheden. Forordningen var væsentlig mindre omfangsrig end de foregående af 1688 og 1699, idet den i alt indeholdt 9 paragraffer foruden fortalen. Den tildelte straks i fortalen søkvæsthuset privilegium exclusivum fra den 11. juni 1753 at regne til at gøre pengelån på håndfået pant og til forhøjet rente efter samme tredelte sats som forhen. Eneretten var ikke til hinder for, at andre ydede private tjenestelån til uforhøjet rente, selv om de sikrede sig ved håndpant.³ Til gengæld for sin eneret var assistenshuset »forpligtet til tavshed af de pantsættendes navne og omstændigheder« og havde altså fortsat diskretionspligt af hensyn til de lånsøgende. Desuden havde det pligt til at give lån »til alle og enhver, som penge udi hast behøve«, så vidt pantet kunne tilstrække. Med udlånspligten, som var noget nyt, markeredes det, at assistenshuset var ble-

3. Johann Ludvig
Lybecker:
Applications-Udtag
III 1784 s. 443 og
445.

vet en offentlig institution. Ikke blot fast ejendom, men også forskrivninger, altså værdipapirer, der jo ellers godt kunne håndpantsettes, var dog undtaget fra belåningen. Efter reskriptet af 7. juni skulle kvæsthusdirektørerne ufortøvet skaffe til veje, hvad der behøvedes til værkets drift, »såsom samme ingen tid bør standse af mangel på penge«. Om forødent skulle de optage banklån på kvæsthusets obligationer.

Åbningstiden fastsattes alle søgnedage om sommeren til kl. 8-12 og kl. 2-7, altså 9 timer daglig. Om vinteren var der kun åbent kl. 9-12 og kl. 2-4 eller 5, altså 5-6 timer daglig. Forvalterens fortsatte adgang til at kræve juveler, pretiosa og ustempelt sølv vurderet af fremmede eksperter for låntagerens regning blev bekræftet. Ligeledes stadfæstedes den gamle tredeling af rentesatserne, og der fastsattes en tabel til afgørelse af, hvilke reguleringer op eller ned der skulle foretages, når renten blev en brøk, hvortil »ej have så liden mønt eller penge.« Hermed tilsigtedes forebyggelse af de misbrug, man tidligere havde oplevet. Reglerne om assistenshussedlernes indhold, rentens forudbetaling m.v. optoges næsten uforandret fra forordningen af 1699. Det benyttede eksempel viser dog nu 3 måneders løbetid, hvilket måske kan tages som udtryk for, at den gennemsnitligt akkorderede låneperiode havde haft tendens til at vokse. Den ældre regel om forvalterens ansvar for forsømmelser ved panternes opbevaring blev ligeledes gentaget, og der indrømmedes som hidtil 3 løbedage efter forfaldstid uden renteforhøjelse. Der godkendtes endog indløsning i en måned efter forfaldstid, dog mod rentebetaling for fristforlængelsen.

Medens det i de ældre forordninger var fastsat, at fornyelse af et lån skulle finde sted ved påtegning på bagsiden af assistenshussedlen, blev der i den nye forordning slet ikke givet forskrifter om formen for fornyelse. Efter seddelformularerne af 1753 og 1754 samt efter den ældste bevarede assistenshusseddel fra 1761 må det dog antages, at der siden 1753 har skullet udstedes ny seddel ved fornyelse. Nu henvistes også den, der måtte have »forkastet« sin seddel, til dog at melde sig rettidigt, og det kan formodes, at han i sådant tilfælde har kunnet få udstedt en »ekstraseddel« i stedet for den bortkomne til brug ved indløsning eller fornyelse, dog sikkert kun mod at stille kaution og betale et gebyr, således som reglerne senere har været.

Forordningen knæsatte i det væsentlige de ældre regler om auktionssalg af forfaldne, men uberigtigede panter og om udbetaling af det eventuelle auktionsoverskud til de låntagere, der meldte sig inden år og dag. Det derefter uafhængede overskud tilfaldt nu søkvæsthuset. Nyt var det dog, at auktion ikke kunne holdes tidligere end en måned efter forfaldstid, at auktionen skulle notificeres i »aviser, placater og catalogis«, og at assistenshusets egne betjente nu skulle forrette auktionen mod at nyde 1 pct.

Byretten gjordes til værneting i tvistigheder om assistenshusets indretning og drift efter forordningens regler, for så vidt sagen ikke kunne afgøres i mindelighed efter klage til kvæsthusdirektørerne. Forordningen

opretholdt »hælerprivilegiet« med den tilføjelse, at forvalteren ved for- søg på belåning af anmeldte tyvekoster ikke blot som hidtil skulle beslag- lægge kosterne, men også skulle anholde pantsætter. Det blev udtryk- kelig forbudt alle andre end assistenshuset at give pengelån på håndfaet pant til forhøjet rente. Videre stimuleredes pantelånernes kunder til at angive tilfælde af overtrædelse gennem tilsagn om, at de »ej alene skal nyde det, de til håndpant udsatte, fri og frelst tilbage uden at betale til- bage det, de derpå til låns har bekommet, men endog nyde $\frac{2}{3}$ af de bøder, som sådan uberettiget pantelåner skal svare«. Bøderne udgjorde lige så meget, som der var udlånt, og den resterende $\frac{1}{3}$ tilfaldt kvæsthuset.

Bekæmpelse af ulovlige lånehuse. Forvalter Løwe

Medens assistenshuset havde været lukket, havde de allerede tidligere eksisterende, illegale pantelånere haft en opblomstring, og talrige nye var kommet til. At disse har taget ulovligt høje renter og højere renter end de assistenshuset tilladte, kan der ikke være tvivl om. Formålet med at give det nye assistenshus eneret har ikke blot været at sikre søkvæsthuset dets indtægtskilde, men også at komme ågeruvæsenet til livs. Da politi- mesteren i København, Erik Torm, ikke ville sætte sig i bevægelse blot efter assistenshusforvalterens begæring, nødsagedes kvæsthusdirektørerne og admiralitetet til at gå til kancelliet, som atter indhentede erklæring fra generalprokurøren, Henrik Stampe.⁴ Derefter udstedtes den 7. december 1753 et kgl. reskript til politimesteren, hvorved han beordredes til at være direktørerne behjælpelig med at afskaffe de hemmelige låne- huse.⁵ Da politiretten ved den derefter følgende indsats blev overbebyr- det, indgav admiralitetet til kongen en forestilling om anordning af en kommission til behandling og pådømmelse af pantelånere. Efter at generalprokurøren havde fået indføjte enkelte modifikationer,⁶ udnævntes derpå ved kgl. reskript af 23. august 1754⁷ dr. juris Fr. Chr. Sevel og auditor Wilhelm Friemann Koren til kommissarier. Kvæsthuset blev, når der forelå anmeldelse, bemyndiget til at tilkalde politiet, hvorefter hus- undersøgelse kunne foretages, og såfremt ulovlige panter da fandtes, skulle de registreres og beslaglægges. Ingen prokurator måtte være til stede under forretningen. Gjordes der modstand, kunne der hentes assi- stance ved nærmeste vagt. Forretningen kunne også udsættes til nærmere eksamination. Panter, hvis tilhørsforhold nægtedes oplyst, overleveredes assistenshuset til sikker bevaring, indtil ejerne meldte sig.

Kommissarierne fældede i 1754 og 1755 adskillige domme over ulov- lige pantelånere, deriblandt en hel del jøder og nogle andre næringsdri- vende, hvis tilgodehavende udlån tildømtes assistenshuset, og som des- uden skulle svare lige så store beløb i bøde til kvæsthuset og betale sager- nes omkostninger. I de fleste tilfælde blev bøderne dog på kommissarier- nes indstilling eftergivet.⁸

4. H. Stampe:
Erklæringer, Breve
og Forestillinger I
1793 s. 120.
5. Fogtmanns Re-
skripter V s. 484.
6. H. Stampe som 4.
s. 264.
7. Fogtmanns Re-
skripter V s. 531.
8. Admiralitetets
Generalkopibog
1755 nr. 84 s. 236,
nr. 160 s. 439 og
nr. 175 s. 482.

At omsorg for søkvæsthusets økonomi ikke var den eneste årsag til således at skride ind mod udlån på urimelige vilkår, bekræftes ved forordning af 14. maj 1754 »angående straf for dem, der enten give umyndige og mindreårige ulovlig kredit eller oppebære ubillig åger og rente«. Efter denne forordning straffedes med konfiskation m.v. enhver, der udnyttede umyndige ved at give dem lån uden formyndernes samtykke, og det blev ligefrem forbudt senere at betale gæld, man havde stiftet som umyndig. Desuden skulle der som tidligere fastsat i danske lovs 5-14-5 under straf af konfiskation og mulkt skrives ind mod långivere, der tog forskrivning for større beløb end lånet, eller som betingede sig højere rente end den lovlige under navn af dusør, provision o.l. Lignende forholdsregler skulle ramme dem, der tog vederlag for at virke som kommissionærer i låneforhold, når det betingede vederlag var urimelig højt eller oversteg $\frac{1}{2}$ pct. for kapitaler under 10.000 rdl. Den sidstnævnte bestemmelse har gjort det ulovligt for sættefolkene at tage mere end $\frac{1}{2}$ sk. af daleren for deres medvirken ved pantsætningen på assistenshuset. Også de af denne forordning omfattede sager skulle behandles som politisager, og der kunne anordnes kommissionsdommere til at påkende dem.

Forvalter Løwe og den anden offentligt ansatte betjent, kontrolløren Niels Tranders, kunne ikke alene bestride alle arbejdsopgaver ved assistenshuset, og det forudsattes da også, at de hver for sig måtte antage og lønne det fornødne antal hjælpere. Der var således tildelt Løwe 650 rdl. årlig til værkets drift foruden 70 rdl. til et bud. Fra begyndelsen havde Løwe en skriverkarl, der skrev numre til panterne og udfærdigede assistenshussedler, en karl, der besørgede panternes anbringelse og sortering samt deres nedhentelse igen til løsning, og en dreng, der sammen med karlen skulle modtage de løsendes sedler for derefter at opsøge, nedbringe og opråbe panterne til indløsning. Ved opråbet kan man formode, at de har benyttet tiltalen »byfolk«, således som det inden for mands minde endnu har været i brug. Karlen og drengen måtte tillige foretage omlægning på pantekamrene, når den fremadskridende indløsning gjorde det påkrævet.

Da omsætningen snart voksede, måtte Løwe yderligere antage en person til at føre udlåns- og indløsningsprotokollerne og en anden til at sy numre på panterne. Medens Løwe selv modtog sølv og guld samt mandsklæder til taksation samt forestod udlåns- og indløsningskassen, måtte han også hurtigt antage en taksationskone til at modtage alt, hvad der blev indleveret af fruentimmerklæder, linned, kobber, tin m.v. Til protokolføring, kassererarbejde, auktionsforberedelse og beregning af auktionsresultater fandt han lidt senere en habil person, der var kendt med disse forretninger, muligvis fra Christine Vagels assistenshus. Endelig måtte Løwes kone fra mikkelsdag 1753 træde til som taksatrice. Det samlede personale udgjorde herefter 10.

Udlånsprotokollen fra 1753 viser, at der på åbningsdagen udlåntes 134 rdl. på 69 panter, altså gennemsnitligt 2 rdl. pr. pant. De belånte genstande var næsten alle tøjpanter. Kun ganske undtagelsesvis ses navnet

på den virkelige låntager indført, og i stedet findes navnet på den sættemand eller sættekone, som har besørget pantsætningen på låntagerens vegne mod et vist vederlag. Som oftest er kun sættefolkernes fornavne indført.

I 1753 akkorderedes der en del lån med 2-3 eller endog 4-5 måneders løbetid og forudbetaling af dertil svarende rentebeløb. Men lige fra begyndelsen var den aftalte løbetid hyppigst 1 måned med dertil svarende forudbetalt rente, og i årets løb blev dette mere almindeligt. Det er klart, at renteberegningsarbejdet derved blev lettet ganske betydeligt, og man kan derfor trøstigt antage, at assistenshusets betjente har bidraget deres til at fremme denne udvikling. En fuldt så væsentlig indflydelse har dog nok de lånsøgendes ønsker udøvet, og disse er naturligvis gået i samme retning, da låntagerne normalt måtte være interesseret i mindst mulig afkortning af forudbetalt rente i det lånebeløb, de fik til rådighed. Der er vel således efterhånden opstået flere tilfælde end før, hvor der har måttet efterbetales rente ved den senere indløsning eller fornyelse, men uden tvivl har det fra første færd været helt sædvanligt, at den akkorderede lånetid blev overskredet, og at efterbetaling af rente derfor måtte kræves. Følgelig har der ikke været synderlig grund for ledelsen til at skride ind imod udviklingen. Det stod den sikkert også klart, at streng håndhævelse af fuld forudbetaling ville afskrække mange fattige personer og tilskynde dem til at låne hos de forbudte pantelånere, der var villige til at give lang kredit mod høje renter. Hertil kom, at kort udlånsfrist gav stærkt forøget skrivi og arbejdspress ved idelig indløsning og fornyelse. I det følgende år udkom endog på betjentenes og direktionens andragende en kgl. resolution af 9. maj 1754, hvorefter alle lån akkorderedes på et år, mod at blot en måneds rente betaltes forud.⁹ Allerede forinden resolutionens dato var en enkelt måneds forudbetaling blevet eneher-skende, således at resolutionen på dette punkt kun bekræftede en bestående praksis. I de følgende 150 år anvendtes i overensstemmelse hermed en seddelformular, hvorefter lånene stod til indløsning i 1 år eller rettere 13 måneder, inden der blev tale om auktionssalg af panterne. Derimod stod det naturligvis stadig låntagerne frit for at indløse panterne før låneperiodens udløb.

Med det stigende udlån kneb det snart for personalet at holde orden blandt panterne, og forvalteren greb derfor til den ulovlige udvej at tage nogle helligdagstimer i brug til omflytning og sammenrykning. For at undgå gentagelse foreslog direktionen åbningstiden ændret, således at der holdtes lukket hver onsdag eftermiddag. Ordningen godkendtes ved kgl. resolution af 6. marts 1755.¹⁰

Den første auktion ved assistenshusets egne betjente fandt sted den 5. maj 1755, og i den følgende tid holdtes der regelmæssigt halvårlige auktioner i september og marts ligesom ved assistenshuset i Snaregade. Forvalteren skulle efter sin bestalling svare til auktionstab af kapital og rente, og Løwe kom for sin funktionstid på $2\frac{3}{4}$ år til at svare til 95 rdl. $24\frac{1}{2}$ sk. kapitaltab og 193 rdl. 38 sk. rentetab.

9. Admiralitetets
Generalkopibog
1754 nr. 83 s. 269.

10. Admiralitetets
Generalkopibog
1755 nr. 35 s. 112.

11. Admiralitets-
kollegiets Decision
af 4. Juni 1766.

Til denne betydelige byrde kom, at Løwes vederlag til værkets drift havde vist sig helt utilstrækkeligt. Efter sin afgang regnede han ud, at hvis han ikke fik auktionstilsvaret eftergivet, ville der for hans og hans kones »travaille« i hele hans nævnte funktionstid kun blive 345 rdl. tilovers, medens der oprindeligt var regnet med 400 rdl. årlig løn. Han gjorde også gældende, at kvæsthusdirektørerne stadig havde forlangt, at han for at sætte assistenshuset i kredit lånte rundeligt på panterne. Løwe fik omsider medhold, da hans regnskab efter auktionssalg af de i hans funktionstid belånte, uindløste panter planmæssigt var blevet revideret af rentekammeret og decideret af admiralitetet. Men da var han selv død og hans eftermand som forvalter allerede afgået.¹¹

Foruden de økonomiske fortrædeligheder bidrog også arbejdsbyrden og omgangen med besværlige låntagere til at tage modet fra Løwe. Han erklærede således: »Uagtet alle disse folks holdelse så har min kone endog måttet forlade hendes husforretninger for at gøre tjeneste på kontoret, ligesom det og er bekendt, at min egen person sammesteds har været et bestandigt slaveri underkastet.« En dag i juni 1755 indgav han derfor til kvæsthusdirektørerne en memorial, hvori han formedelst alder og aftagende kræfter, – skønt født i 1704 og altså kun 51 år gammel, – samt »de ved tjenesten daglig forefaldende besværligheder« anholdt om »at vorde udi nåde entlediget og i konsideration af min ved etaten beviste 37 års tjeneste ved eksisterende vakance forhjulpet til en anden konvenabel betjening.« Admiralitetet forlangte dog, at der først måtte bringes »et bekvemt subjekt i forslag til herefter at forestå embedet.«

Forvalter Holm. Uoverensstemmelse med kontrolløren Pladsmangel. Flytning til Nybrogade. Auktionen

Direktionen foreslog derefter en 32-årig person ved navn Peter Holm, som i nogen tid havde udført de vigtigste funktioner og vist sig skikket. Belært af Løwes vanskeligheder var ledelsen dernæst betænkt på, at han foruden 891 rdl. til værkets drift, 1 pct. af auktionssalget og fri bolig skulle nyde et tillæg på 2 pct. af, hvad der oversteg 50.000 rdl. årligt udlån. Dette ville også fremme omsætningen. Derefter afskedigedes Løwe fra den 11. marts 1756 at regne, og i betragtning af hans lange og tro tjeneste tillagdes der ham en årlig pension af 100 rdl., som skulle afholdes af auktionsoverskuddet. Fra samme dato ansattes Peter Holm i forvalterembedet på de lige nævnte vilkår.¹² Løwe hævdede pensionen, indtil han i 1758 blev inspektør og spisemester i søkvæsthuset. Han døde i 1763 59 år gammel.

12. Admiralitetets
Generalkopibog
1756 nr. 50 s. 148.

Assistenshuset gav kvæsthusets to ulønnede direktører, der hørte til bystyrets 32 mænd, så meget at bestille, at de trak sig tilbage. De to nye direktører, grosserer Jacob Gregorius Graah og vekselerer Gerhard Hof-

13. Admiralitetets
Generalkopibog
1757 nr. 107 s. 322,
Carl Bruun: Kjøp-
behavn II s. 165
og H. G. Garde:
Efterretninger om
den danske og nor-
ske Sømagt IV 1835
s. 156.

14. Admiralitetets
Generalkopibog
1756 nr. 196 s. 556.

15. Admiralitetets
Generalkopibog
1757 nr. 87 s. 244.

gaard, blev derfor i 1757 fritaget for byens bestillinger og lønnet, den førstnævnte med »at forundes agents karakter og rang med titulære justitsråder«, den anden med 300 rdl. årlig gage.¹³

Kontrollør Tranders havde ved de hidtil afholdte tre panteauktioner påtaget sig at beregne, hvad panterne var udbragt til, og hvilket overskud eller tab der havde været for hvert enkelt pant. Da den fjerde auktion efter Holms tiltrædelse stod for døren, und slog han sig og henviste til, at han efter sin instruks kun var pligtig til under auktionen at føre kontrabog og stå for inkassationen. Da direktionen ikke kunne overtale Tranders, gik sagen til admiralitetet, som gav ham medhold. Direktionen forsvarede sig med, at forvalteren for det møjsommelige auktionsarbejde kun modtog 1 pct. af salgssummerne, medens kontrolløren foruden sin faste løn 200 rdl. årlig og sin fribolig havde 4 pct. for inkassationen. Hertil bemærkede admiralitetet, at de nævnte 4 pct. havde deres grund i den med inkassationen forbundne risiko. Men da 1 pct. på den anden side var lovlig lidt for forvalterens møje og uden nærmere prøvelse var overført fra det gamle assistenshus, indgav admiralitetet forestilling om, at forvalteren også fik 4 pct. mod selv at forfatte beregningerne. Forslaget godkendtes ved kgl. resolution af 14. november 1756.¹⁴

Kun kort efter at Holm var tiltrådt, klagede han over pladmangel i assistenshusejendommen som følge af stigende tilgang af panter. Snart ville alle rum være beslaglagt bortset fra forvalterens 3 værelses lejlighed i stueetagen, som i øvrigt blev brugt til auktionerne, og kontrollørens tre værelser på første sal, hvoraf et i påtrængende tilfælde blev brugt til udlevering af indløste panter. Direktørerne foreslog så at lægge beslag på Tranders' værelser, således at han skulle logere uden for huset mod en billig refusion. Men dette vandt ikke admiralitetets bifald.

Udlånets vækst bevirkede også stadig trængsel, skrigen og tumult under publikumsekspektionen, navnlig ved lukketid, ja, efter Holms indberetning hændte det endog, at folk intet lån fik på det indleverede pant, fordi uvedkommende modtog både penge og seddel. Ved højtiderne, hvor trængslen var værst, havde man forsøgt at lade løserne separere fra lånerne, og da gik alt ganske fredeligt og skikkelig til uden slagsmål og alarm. Da Tranders imidlertid næste gang nægtede at medvirke, måtte admiralitetet tage sig af sagen. Det beordrede straks separationen iværksat og indstillede til kongen, at forvalteren fik tillagt 120 rdl. og 16 sk. årlig til en fuldmægtig, og at kontrolløren fik samme beløb til »en pålidelig person, der i hans sted kunne beogte kontrolleringen på et af stederne, medens han selv var på det andet«. Herpå opnåedes kgl. approbation den 7. juli 1757.¹⁵

Efter fornyet klage fra direktørerne over de helt fortvivlede pladsforhold foreslog kollegiet i en ny forestilling kun 3 uger senere at skille sig af med ejendommen i Færgestræde og i stedet erhverve en langt rummeligere gård. Heri skildredes levende ulemperne for publikum »formedelst det der havende knappe rum, dennem er anvist at stå udi, og den slette opgang til kontoret, der undertiden ganske tilstoppes, hvorved

sådan sværm og skrig falder, at det ej er muligt ved kontoret at forstå, hvad enhver forlanger, ej heller er det folk muligt at høre, hvad dennem igen svares, så at mange må gå uekspederet og misfornøjet bort«. Kollegiet havde gennem direktørerne fået søetatens bygmester Philip de Lange til at besigtige adskillige gårde og var standset ved det Berckentinske palæ ved Gammel Strand, som tilhørte de franske hattefabrikanter Jean-Jaques Douillac og Jaques Cuny, og hvis beliggenhed, rummelighed og »lyshed i værelser« fandtes tjenligst. For denne ejendom, som i mere end 200 år skulle blive hjemsted for assistenshuset, og som i største delen af dette lange tidsrum har været kendt under assistenshusets navn, havde Douillac på begge ejeres vegne begæret 16.400 rdl. samt en dusør på 100 speciedukater til sin kæreste. Han forbeholdt sig de til hans profession indmurede kedler mod at betale halvdelen af papiromkostningerne. Kollegiet havde på kongens forventede approbation tilladt direktørerne at antage disse konditioner. Kontrakten afsluttedes dog med et afslag på 200 rdl., altså for en købesum af 16.200 rdl. samt dusøren. Kollegiet forsvarede den anselige købesum med håbet om, at udlånet »i tidens længde mærkelig vil tiltage, hvorved tillige profiteres udi indkomsterne«. ¹⁶ Kongen bifaldt den 28. juli 1757, at der således var disponeret på forventet efterbevilling.

16. Admiralitetets
Generalkopibog
1757 nr. 90 s. 252.

At udlånet i disse år var i stærk stigning, vil ses af, at der i det første regnskabsår 13. juni 1753-11. juni 1754 udlåntes 61.459 rdl., i regnskabsåret 1754-55 118.731 rdl. og i de derefter følgende tre regnskabsår henholdsvis 131.574 rdl., 150.844 rdl. og 182.313 rdl., altså en tredobling i løbet af fire år.

17. O. Nielsen:
Københavns Hi-
storie 1877 I
s. 309.

Den nye gård, det sjette assistenshus, lå på gammel københavnsk bygrund. Endnu ved år 1500 løb kystlinien nord for den senere Snaregade,¹⁷ men stranden blev derefter genstand for kraftig opfyldning. Et kort fra 1588 viser, at den nuværende kystlinie da i alt væsentligt var nået, og at Snaregade var bebygget på begge sider.¹⁸ Nogen større gadelignende bebyggelse på den opfyldte grund er dog næppe sket meget tidligere end 1584, da Snaregade omtales som »et lidet stræde, som løber i vester fra stadens vejerhus«.

18. Carl Bruun:
Kjøbenhavn I 1887
s. 422.

Der erfares første gang noget om assistenshusets senere grund, da den vordende borgmester Albert Albertsen i 1575 ville opføre et hus på den søndre side af Snaregaden, hvor et lille stræde tværs over grunden førte til stranden. For nu ikke at hindre den menige mands vej til stranden fik han af magistraten kun tilladelse til at opføre huset således, at der over strædet byggedes en hvælving.¹⁹ Denne passage synes forsvundet, da der i 1691 bevilgedes 6 års frihed for grundskat og indkvartering til Hans Jørgensen Ogelby, der med stor bekostning havde opbygget sin gård med grundmur på dette sted.²⁰ Rimeligvis var det den sidstnævnte gård, der erhvervedes og endnu ved bybranden i 1728 beboedes af etatsråd, viceborgmester, deputeret i rentekammeret, højesteretsdommer og senere amtmand Christen Berregaard. Den var da uprioriteret og havde 26 fag grundmur til gaden samt 4 fag bindingsværk til gårdsiden.²¹

19. O. Nielsen:
Københavns Diplo-
matarium III s. 194.

20. O. Nielsen:
Københavns Diplo-
matarium V s. 96.

21. Københavns
Huse og Indvaanere
efter Branden 1728,
1932 s. 89.

22. H. Hjorth-Nielsen: Hans Blasen i Pætræet, Historiske Meddelelser om København 1. R. 1915-16, 5 s. 118-26.
23. Harald Langberg: Hvem byggede hvad I 1968 s. 204.
24. Historiske Meddelelser om København 1. R. 1919-20, 7 s. 531.
25. Mandtal og Beregning 1743 Snarens Kvarter nr. 2 og 3, O. Muntze af Morgenstjerne: Odd-Fellowpalæet i København 1926 s. 24.
26. Dansk Biografisk Leksikon II 1933 s. 414, Bredo L. Grandjean: Danske Slotte og Herregaarde I 1944 s. 195.
27. Charlotte Dorothea Biehl: Interiører fra Kong Frederik den Femtes Hof, udg. 1909 af L. Bobé s. 140.

Gården opbyggedes efter branden i lighed med de fleste »ildebrands-huse« i den enkle stil, man har betegnet som Frederik IV's barok. Desuden forsynedes den med to sidefløje til kanalen, hvor Nybrogade, der var anlagt i 1684, nu skulle bebygges i henhold til reskript af 18. december 1728.²² De to sidefløje blev forbundet med en mandshøj mur med indgangsport. Der anvendtes små, gulflammede sten, dog røde sten til vinduesindfatninger og lisener. Berregaard betroede opførelsen til murermestrene Lars Eriksen og Søren Sørensen, men det vides ikke, hvem der har tegnet gården. Efter den arkitektoniske udformning kommer man dog til at tænke på J. C. Kriegers bygninger fra denne tid.²³

Ejendommen var i familien Berregaards eje til 1754, men dannede kun i ret få år ramme om familielivet. Da etatsråd Berregaard og hans søn, den senere geheimeråd og højesteretsjustitiarius Villum Berregaard snart tog ophold andetsteds, udlejedes ejendommen til forskellige fornemme personer. En af disse var den tidligere omtalte minister C. A. v. Berckentin, der flyttede ind i 1740. Han kom mere end nogen anden til at kaste glans over huset, endog i den grad, at hele strækningen af Nybrogade indtil Knabrostræde i Hans Barhows vejviser 1748 simpelt hen kaldes »Bag Berckentin«.²⁴ Skønt han på dette tidspunkt var enkemand, førte han her stort hus. I 1743 havde han således i sin tjeneste en sekretær, en hovmester, to kammertjenere, en kok, fem lakajer, to kuske, en portner og fire piger. Desuden holdt han syv heste og en karrosse.²⁵ I 1755 flyttede Berckentin til sit eget nyopførte rokokopalæ, nu kendt som Odd Fellowpalæet eller koncertpalæet i Bredgade.²⁶ Villum Berregaard afhændede derefter ejendommen til regimentskvartermester Adrian Købke, der snart atter solgte den til de foran omtalte franske hattemagere Douilhac og Cuny.

Hattemagerne anvendte underetagen til deres egen fabrikationsvirksomhed og udlejede den øvrige del af bygningerne. De var blevet indkaldt til landet af J. H. E. Bernstorff, der under sin ministertid i Paris var blevet stærkt besjælet af merkantilismens synspunkter. Om det foreliggende tilfælde siger Charlotte Dorothea Biehl temmelig syrligt: »Hans forudfattede mening for alt det, der var fransk, gik så vidt, at intet var godt, som ikke blev forarbejdet af franske hænder, hvorfor der også blev forskreven en fransk hattemager, som fik 30.000 rdl. forskud og efter tre års forløb gik bort med, hvad han havde.«²⁷ Douilhac undveg i 1763 fra København. Der blev ved midten af det 19. århundrede i en afsides krog af huset fundet et lille, muldnet parti af de store, opkrammede, trekantede hatte, som kendes så godt fra samtidens billeder.

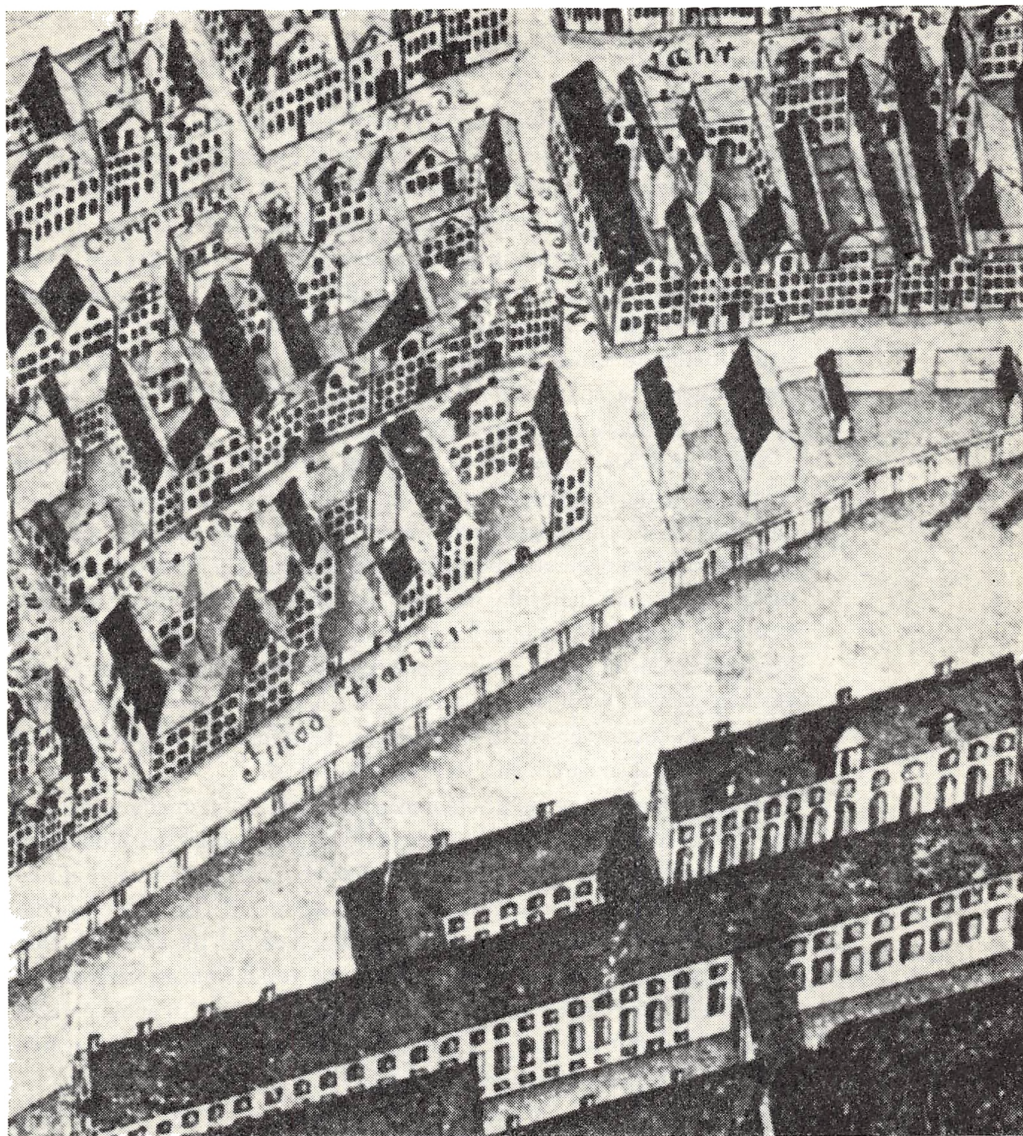
Den nyerhvervede gård blev overleveret assistenshuset og taget i brug ved påsketid i 1758, efter at Philip de Lange havde foretaget forskellige ændringer. Efter synsforretningen, der opbevares i assistenshusets arkiv, fandtes der 15 fag til Snaregaden, 9 fag mod vejerhuset og til stranden en brandmur med port. Ved enderne af muren havde hver sidefløj 3 fag vinduer. Den venstre sidefløj, der grænsede til det lille nabohus, »Pætræet«, havde 8 fag til gården, var grundmuret og 3 etager høj.

Under hele komplekset var der grundmurede kældere, hvoraf nogle var indrettet til forvaring af kobber- og tinpanter. En af de andre kældere var indrettet til betjentenes brug, og heri stod en bilæggerovn. Indgangsporten fra stranden var blevet forsynet med ny beklædning og perlefarve. På porten, der var udstyret med skubrigler, var også anbragt en jernhammer og en dito klokkestreng, og på hver side var en lygte fastnaglet. Over porten var et sandstens våbenskjold blevet udslebet og erstattet med en udgravet inskription med forgyldte bogstaver, der oplyste, at her havde »Det kongelige allernaadigst privilegerede Assistance-Huus« sit domicil.

Lige for porten var opgangen til kontoret ad en stentrappe med jernrækværk på begge sider, og oven over døren sattes et »F 5tus«. Herfra kom man gennem en stor dobbeltdør, forsynet med »skubrigel, springfjeder og afholdsjern« ind i forstuen. Hele stueetagen i hovedfløjen var afdelt i sin længderetning ved en bindingsværksmur, der adskilte lokaliteterne i to afdelinger, en intern mod Snaregade og en med adgang for publikum fra gården. Publikumsekspeditionen foregik gennem 7 i bindingsværksmuren anbragte træluger til at skyde op og ned og forsynet med springfjedre. Kom man ad stentrappen fra gården ind i forstuen, lå på højre hånd indgangen til pantsæningen, der optog et rum på 3 fag til gården, medens der på venstre hånd var indgang til indløsningsafdelingen, der kun havde 2 fag til gården. Herfra var gennem en overfaldsdør med 2 skubrigler indgangen til det interne kontor, som på den anden side af bindingsværksmuren optog et rum på 6 fag med udvendige skodder ud til Snaregaden. Auktionsstuen bestod af 4 fag mod vejerhuset og 3 fag til gården. Den var forsynet med vindovn, og en del af væggen var beklædt med gammelt »skildret taft«. Derimod gik den ikke som senere helt ud til fløjens afslutning mod stranden, idet der var afdelt et lille kammer på 2 fag. Dette benyttedes til at henlægge panter i, som skulle sælges ved auktion. For auktionsgæster var der adgang til disse to rum fra gården ad en trætrappe.

Forvalterens beboelse med 3 værelser, kammer og køkken strakte sig gennem hele vestfløjens stueetage fra stranden til Snaregaden, og i samme fløjs første etage havde kontrolløren sine beboelsesrum. Hele den øvrige del af første etage var indtaget til pantekamre. To kamre var ganske anselige, men der findes ikke plads for nogen »riddersal«, og det rum, der blandt assistenshusets personale har båret dette navn, er fremkommet ved, at et skillerum er nedbrudt. Auktionssalen, der i 1937 blev indrettet i den tidligere »riddersal«, indeholdt i sit stukloft, der var opdelt i to afsnit, en tydelig angivelse af de oprindelige forhold. Ved bygningens omdannelse til ministerialbrug i 1962 er der på ny opsat et skillerum på den oprindelige plads. Rummene på anden etage var efter synsforretningen alle små, gennemgående på 1 eller 2 fag, men i flere af dem var endnu på dette tidspunkt væggene betrukket med malet lærred eller med gyldenlæder. Over anden etage fandtes i alle fløje en række loftsrum. I vestfløjens loftsrum logerede betjente.

Til gårdspladsens beskrivelse må føjes, at der straks inden for porten

Udsnit af Geddes perspektivkort over København 1757. Det Berregaardske eller Berckentinske palæ ses med de oprindelige tre fløje. Foto efter original i Københavns Bymuseum.

mellem denne og trappen til aukstionsstuen på højre hånd lå en lille bindingsværksbygning, indrettet til stald og med to halve døre til indgang. På den venstre side af porten stod et afdelt privet af grundmur med to døre, og under samme tag var der et lille sprøjtehus. Ud til stranden lå der i hele gårdens længde et gammelt bolværk, som hørte til dens forto, og heri var der indrettet et slæbested. Endelig stod der inden for bolværket 6 unge lindetræer.

Forholdene på de halvårlige auktioner kan belyses ved regnskabet for den auktion, der begyndte den 27. februar 1758 i de gamle lokaler på Højbroplads. Der bortsolgte 1.504 panter for et samlet beløb af 3.887 rdl. 67 sk. eller gennemsnitlig 2 rdl. 56 sk. pr. pant, og der fremkom 732 rdl. 25½ sk. i overskud til låntagerne, hvoraf senere hævdedes 498 rdl.

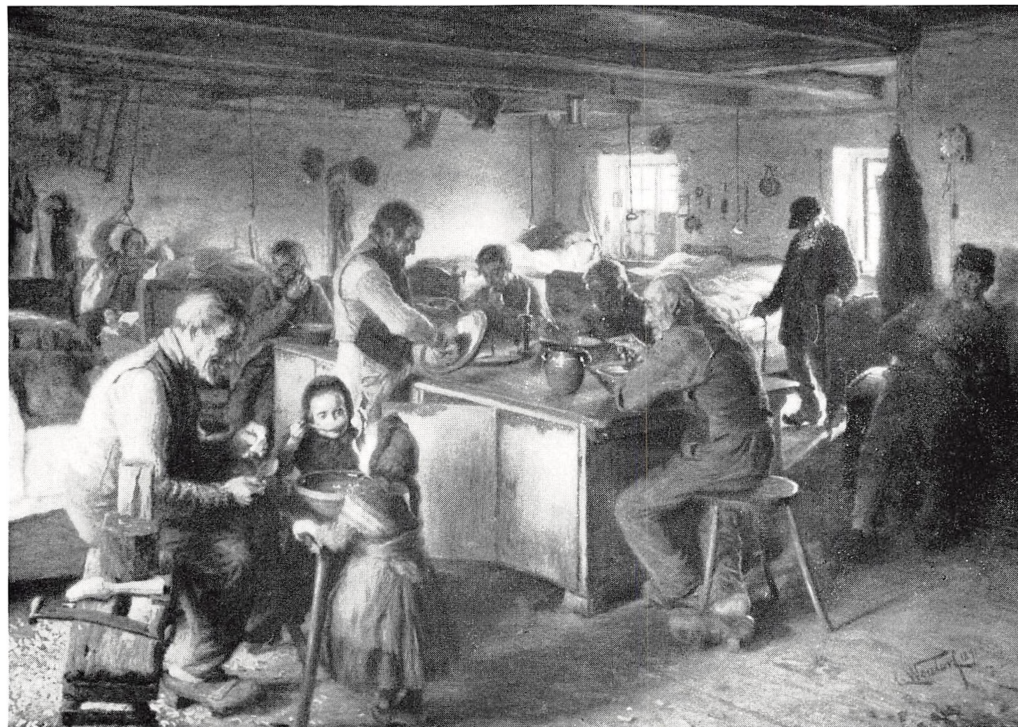
38 sk., medens resten 233 rdl. 83½ sk. i overensstemmelse med forordningen hjemfaldt til søkvæsthuset. Tab af udlånt kapital ved auktionssalget udgjorde kun 6 rdl. 95½ sk., der skulle dækkes af forvalter Holm. De regnskabsmæssige omkostninger, der for assistenshuset var forbundet med auktionen, beløb sig til 392 rdl. 72 sk., hvoraf 318 rdl. medgik til forvalterens og kontrollørens auktionsprocenter. Auktionsavertissementer i aviserne, trykning og opslag af auktionsplakater samt trykning af kataloger kostede i alt 54 rdl. 56 sk., og restbeløbet ca. 27 rdl. medgik til en vinhandlerregning for 4 potter spansk bitter, 12 potter fransk brændevin og 42 potter fransk vin, hvortil kom en kvart tønne øl og et antal brød samt auktionskonernes »underholdning« i 6 dage à 2 rdl. som sædvanlig. Det ses heraf, at auktionskonerne havde kutymemæssigt krav på fortæring i auktionsdagene for assistenshusets regning.

Salget af 1.504 panter på 6 dage svarer til 251 om dagen. Da der næppe har kunnet sælges flere end ca. 40 panter i timen, må både formiddags- og eftermiddagstimerne være udnyttet. Assistenshuset havde i auktionssalær oppebåret 9 pct. af salgssummerne eller 367 rdl. 53 sk. foruden 1 pct. af indløsningssummer i tilfælde, hvor indløsning fandt sted efter katalogets indlevering til trykning, eller 39 rdl. 35 sk., altså tilsammen 406 rdl. 88 sk. Dette beløb oversteg de afholdte auktionsomkostninger med 14 rdl. 16 sk., der tilfaldt søkvæsthuset sammen med det uhævede auktionsoverskud 233 rdl. 83½ sk., hvorefter stiftelsens nettoindtægt ved halvårsauktionen blev 248 rdl. 3½ sk.

Overflytningen af pantebeholdningen fra Store Færgestræde til det nye hus var en meget omstændelig affære, og da den foregik på Holms ansvar og risiko, fandt han personlig at måtte overvære transporten af alle 120 vognmandslæs. Uheldigvis fandt flytningen sted i en streng kuldeperiode, hvorved Holms i forvejen svagelige helbred fik et knæk. Den varede fra den 6. februar til den 8. marts og forløb takket være Holms årvågenhed uden andre uheld, end at der bortkom en firkantet pariser-sølvdåse, forgyldt udvendig og indvendig, og som erstattedes låntageren med 10 rdl. for assistenshusets regning.

Admiralitetet traf den 7. maj 1759 en vigtig principiel afgørelse af spørgsmålet om assistenshusets ansvar for mølskade på belånte genstande. Det blev nemlig nu befalet forvalteren at advare enhver, som anmeldte sig med uldent klæde eller foerværk til pant, om at han selv måtte bære risikoen, hvis tingene på assistenshuset blev beskadiget eller fordærvet af orm eller møl. Advarslen skulle også tegnes på assistenshus-sedlen.

I efteråret 1759 var Holms helbredstilstand på grund af den vanskelige flytning og »en hoben anden travaille, gelejdet af daglige fortrædeligheder,« så medtaget, at han søgte sin privat antagne fuldmægtig Peder Heyde Rafn officielt beskikket til adjunctus og successor. Rafn var villig til ved Holms afgang eller død at være ansvarlig for alle panter, som da forefandtes. Da kollegiet anbefalede ansøgningen, blev den godkendt ved

Radsted Hospital. Maleri af C. Wentorf 1892. Museet i Maribo.

1753	Antallet De Paarløttendes Navne af Tallet.	Den laante Capital	Paa hvor Stadsteder	Den foruden betalte rente.
1753, 19. Aug. indl. pag. 27	1. Pavn B. Sini Christina Sini og en anden kvæde af Breda	4. 64	4.	12 1/2
1753, 14. August indl. pag. 19	2. Margreth og en anden af Sager af Soudsch og en Christina	1. 32	2.	3 1/2
1753, 28. Aug. indl. pag. 4.	3. Maria Soghana og en anden Lofthasler	1.	1.	1 1/2
1753, 15. Sept. indl. pag. 15	4. Christina en anden i alle Soudsch	3 1/2	1.	1 1/2
1753, 19. Aug. indl. pag. 26	5. Pavn og en anden Soudsch og en anden Soudsch og en anden Soudsch	2.	2.	5.
1753, 23. Aug. indl. pag. 4.	6. Hans Maria Sina Sina en anden			

Første side i assistenshusets udlånsprotokol fra 1753. Fot. Politiken.

28. Admiralitetets
Generalkopibog
1760 nr. 4.

kgl. resolution.²⁸ Rafn skulle lønnes på Holms bekostning med 150 rdl. årlig samt fri spisning.

Et par år efter henvendte Holm sig til admiralitetskollegiets præses, geheimeråd Carl v. Holstein for at søge afsked med pension. Foruden helbredssvækkelsen påberåbte han sig lønningens utilstrækkelighed til at betale personalet på 10 mand, heraf 3 fruentimmere. De 2 pct. af årsudlån over 50.000 rdl. indbragte ikke noget klækkeligt. Det bekymrede ham også, at der i løbet af 1760 kunne afbetales 14.000 rdl. af driftskapitalen. Det hang sammen med, at der foregik en betydelig krigsudrustning i anledning af et truende angreb fra Rusland, og at de derved fremkaldte gode arbejdsfortjenester medførte en omfattende indløsning af belånte panter. Til Holms mismod bidrog endelig frygten for at sætte hans efterlevende familie i vanskeligheder, dersom han kaldtes bort. Da Holstein var betænkelig ved at bebyrde værket i dets daværende tilstand med en bestemt årlig udgift, gav han i stedet Holm sit ord på at se ham anbragt i en anden kongelig tjeneste ved forefaldende lejlighed. Uheldigvis døde Holstein kort efter, og dette var muligt årsagen til, at Holm aldrig igen opnåede noget fast embede. Da regnskaberne for hans embedsperiode nogle år senere blev endeligt revideret og godkendt som mønsterværdige, erklærede direktørerne, at han »med dette vanskelige embede, som han efter egen vilje har frasagt sig, stedse har bevist sig at være en så duelig betjent, som til vigtigere og større embeder ville findes meget bekvem.«

Trods sit dårlige helbred opnåede Holm en høj alder. I 1806 søgte han admiralitetet om en liden pension, og da han året efter ikke havde fået svar, søgte han på ny og henviste til, at han var nået den uventet høje alder af 83 år og var udsat for mangel og nød. Amtmanden i Hillerød bevidnede dette og anbefalede ansøgningen. Denne gang lykkedes det Holm at få 120 rdl. i årlig pension, som han nød i to år, indtil han i 1809 afgik ved døden.²⁹

29. Admiralitetets
Generalkopibog
1807 nr. 66.

Forvalter Rafn. Tilbygning. Pensioneringsopgaver Ansættelse af en fuldmægtig

Holms fratræden som forvalter og Rafns tiltræden fandt sted ved udgangen af regnskabsåret 1761-62, nemlig pr. 11. marts 1762. Ugen før holdt Rafn bryllup med en datter af hofjuveler samt mønt- og stadsguardein Christopher Fabritius. En af assistenshusets betjente bidrog til festen med et digt, hvori han skildrede arbejdet på assistenshuset således:

*Thi se! Jeg alt har sagt, at assistance-huset
er nu det sted, hvor man for tiden finder mig.
Der gamle kællinger en hovedet gør kruset.
(Thi for gudinder der man nok kan hytte sig).*

*Når jeg i tankerne nu til Parnassum farer,
så før jeg kende kan den mindste bjergets top,
udråbes skrig i skrig, og samlet ekko svarer,
at med sit pant de nu for længe holdes op.*

*En råber på sin hat, en anden på sin hue.
En fem mark have vil, men kun en daler får.
Han bliver derfor vred, tør skælde, bande, true,
at ej hans kjole mer skal komme der i år.*

30. Historiske Meddelelser om København 2. R. 1927-28, 3 s. 403 og Chr. Elling: Philip de Lange 1931 s. 38.

I løbet af regnskabsåret 1764-65 kulminerede det udlånte beløb med 216.564 rdl., og den heraf følgende pladsmangel i pantekamrene gav anledning til overvejelser, der samlede sig i en plan om udvidelse af assistenshusbygningen. Hertil var der endnu plads ud mod kanalen. Planen gik ud på at nedbryde brandmuren og forbinde bygningens to sidefløje med en ny facadefløj i fuld højde. Admiralitetet har vistnok i dette anliggende først henvendt sig til Philip de Lange. I hvert fald findes der i dets arkiv en tegning, der tillægges ham, og som vedrører den påtænkte ombygning.³⁰ Den viser en fornem facade med to porte til ind- og udkørsel. Men kvæsthusets ønske var at fremskaffe så megen plads til kommende panter som muligt. I stedet løstes da opgaven ved en enkel sammenbygning af fløjerne med en indkørsel. Det må vist også erkendes, at en midterport korresponderede bedst med stentrappen, der i gården dannede hovedindgang for publikum til bygningens oprindelige hovedfløj. I henhold til konditionerne skulle portens to sidevinger og buen bygges i sandsten tilligemed zirstene, og ovenover skulle anbringes en sandsten med den forgyldte inskription »Det Kongelig Privilegerede Assistance Huus«. I porten skulle lægges brosten, og lygterne fra den tidligere portmur skulle atter indsættes i facaden. Fremdeles fordredes der anbragt to jernkanoner som afvisere på hver sin side.

Efter rettidig fuldførelse afsynedes arbejdet den 6. marts 1766 af søetatens bygningsinspektør, stadsbygmester Nicolai Banner Mathiesen, hvorpå licitationssummen 5.800 rdl. udbetaltes til entreprenørerne, tømrermester Peder Rasmussen (Møller) og muremester Friderich Platz. Den udvendige maling måtte vente lidt, men efter endelig afleveringsforretning i begyndelsen af maj var maling udført »egal med den øvrige bygning, som er af blågrå farve«.

I forbindelse med tilbygningen blev auktionsstuen udvidet, adgangen dertil blev henlagt til porten, og det nytilkomne rum i stueetagen til stranden måtte overtage rollen efter det til auktionsstuens udvidelse indtagne rum, som forhen havde tjent til henlæggelse af auktionspanterne. Vandposten og privetet i gården blev flyttet, medens staldbygningen med deri værende tørverum samt sprøjtehuset forsvandt. Først og fremmest opnåede man dog ved nyindretning af pantekamre i portfløjens to overetager at råde bod på den pladsmangel, som var den egentlige årsag til ombygningen.

31. Dansk Biografisk
Leksikon V 1934
s. 598. 42.

Efter Christian VII's tronbestigelse i 1766 overtog grev Fr. Dannekiold Samsøe på ny ledelsen af søetatens, som havde været betroet ham under Christian VI.³¹ Blandt det nye, han søgte at føre igennem, var også et forslag om at yde pension af assistenshusets fond til enker efter søofficerer og søetatens betjente. Det gik nærmere ud på, at en fjerdedel eller en tredjedel af det, som kvæsthuset årlig i rent overskud indvandt af assistenshusets indkomster, måtte anvendes til pensionerne. Men ikke nok hermed. Resten af årsoverskuddet burde reserveres til at afdrage den til kvæsthuset skyldige gæld ca. 70.000 rdl., kaldet den rouverende fond ved assistenshusets drift, og når denne gæld med tiden var afbetalt, kunne hele overskuddet »efter den med assistenshusets henlæggelse til kvæsthuset hafte dessein« anvendes til at udrede de byrder, hvormed kvæsthuset imod sin fundation var bebyrdet dels i pensioner og dels til fattige ved konventshuset. Det påfølgende kgl. reskript af 24. september 1766 begrænsede dog foreløbig det beløb, der af nettooverskuddet skulle anvendes til pensioner, til 4.192 rdl. årlig.³² Muligheden af at bruge overskuddet til lettelse af låntagernes rentebyrde kom åbenbart ikke i betragtning.

32. Admiralitetets
Generalkopibog
1766 nr. 204.

Assistenshusforvalterens vanskeligheder ved at holde driftsudgifterne inden for rammen af det dertil fastsatte beløb var en væsentlig årsag til, at der ad den tjenstlige vej fremkom indstilling om at lade institutionen bære aflønningen af den faste fuldmægtig. Hertil kom, at det stadig måtte være af vigtighed at have en kyndig person rede til at erstatte forvalteren under hans forfald og ved hans afgang fra tjenesten. Herpå erhvervedes da fornøden kgl. resolution den 14. januar 1767. Den første fuldmægtig på de nye vilkår var Lars Lund, der allerede i 5-6 år havde gjort tjeneste ved assistenshuset. Efter admiralitetets påbud udfærdigede forvalter Rafn en skriftlig instruktion for fuldmægtigen, hvori der tilsagdes ham en årlig løn af 200 rdl. til kvartalsvis udbetaling. Det blev desuden pålagt ham at udføre alle forretninger ved værket, som forvalteren fandt det tjenligt at anvise. Til gengæld stillede det ham direkte i udsigt, at han skulle efterfølge forvalteren ved dennes afgang. Instruktionen indeholdt også følgende faderlige formaning til fuldmægtigen: »Hans opførsel skal være anstændig og høflig såvel imod kontrolløren, værkets øvrige folk som og de pantsættende og løsende, foregå dem med et godt eksempel samt for alle ting søge at forekomme og bilægge al misforståelse og uenighed.« Lund måtte aflægge ed både på forordningen og på den nævnte instruktion. Trods alle gode intentioner gik det dog galt for Lund, som 7 år efter for besvigelser blev idømt rasphusstraf. I de følgende hundrede år virkede derimod alle fuldmægtige til fuld tilfredshed, og de næste tre efterfulgte planmæssigt forvalterne ved disses afgang fra embedet.

Indbrud. Fortsat kamp mod pantelånerne

Offentlig kritik

En matros af orlogsflåden lagde en dag i november 1767 mærke til, at der stod panter inden for assistenshusets vinduer i kælderen ud til det snævre, stille stræde mod vejerhuset. Han slog sig sammen med en kofardimatros, der angav sig som kinafarer, og en anden matros, og da det blev mørkt, rev de skodden fra et af vinduerne, slog en rude itu, åbnede vinduet og borttog to bundter panter, indsvøbt henholdsvis i en dug og i en serviet. De indeholdt 2 tinfade og 23 tintallerkener, som blev solgt til en spækhøker og nogle jøder. 7 af tallerkenerne blev opsporet og afleveret til inkvisitionscommissionen på stokhuset, men de øvrige dele måtte assistenshuset erstatte låntagerne med i alt 6 rdl. og 17½ sk. Tabet blev således kun ringe, og da indbrud faldt uden for det ansvar, der var pålagt forvalteren i hans instruks, slap Rafn personlig skadesløst. De to af matroserne blev pågrebet og dømt, medens den tredje var deserteret.

En tidsskriftsartikel under titlen »Åger og landprang« fra 1768 viser, at der nu bestod en udbredt tilfredshed med det københavnske assistenshus, og at det af nogle ansås for ønskeligt at oprette assistenshuse andetsteds. Det påvistes heri, at en bonde undertiden kunne behøve lån til skat eller sædekorn eller måske til sommerføde, når »korn og sulevarer er sluppen«. Men på landet var der intet assistenshus som i København, og jøder var det forbudt at bo på landet. »Han må da til dem, der er lige så barmhjertige, som de rette jøder har ord for, kromanden, smeden eller en anden rig og formuende bonde. Når han kommer til sådan en, er det første spørgsmål: Har du pant, som kan holde mig skadesløs og bringe mig pengene igen? Her kommer da kobber- eller messingkedler, jerngryder, sengeklæder og videre, hvad den trængende kan have at tilvejebringe. Dernæst hedder det: Hvad vil du give mig til villighed? Er det ungefær fire rigsdaler og undertiden mindre, der lånes, må bonden love et stykke jord i marken på 3 til 4 skæpper udsæd til villighed og samme pløje, harve og desforuden køre en rejse til købstaden eller et andet sted for den, der gør udlånet.«

Det mentes, at lånekasser eller assistenshuse for dem, som på en kort tid trængte til lån, ikke ville være mindre nyttige på landet eller i de små købstæder end i København, ikke blot for bonden og andre trængende, men også for håndværker og handelsmand. »De trængende kunne da få hjælp uden tiggeri og trygleri og var vissere på deres pant.«³³

Som det senere vil ses, blev tanken om at forsyne hele landet med assistenshuse i 1803 taget op til overvejelse af den ansvarlige statsledelse.

Da kvæsthusedirektørerne bemærkede, at den udlånte kapital ved assistenshusets kvartalsafslutning den 11. december 1769 var ca. 10.000 rdl. mindre end på samme tid året før, troede de, at der igen var ulovlige pantelånere på spil. Det mentes, at pantelånerne ganske ublu tog 8-10 skilling af daleren i rente. De generede sig heller ikke for at benytte aviserne til indkaldelse af folk, hvis lån var forfaldne. I indberetningen af

33. Københavns
Kgl. privilegerede
Adresse-Contoires
juridiske, medicinske
og oeconomiske
Tidender 1768 nr. 5.

34. H. Stampe: Erklæringer, Breve og Forestillinger VI 1807 s. 140.

24. februar 1770 til kollegiet herom klagedes tillige over det for assistenshuset og publikum meget fornærmelige lån på assistenshussedler, som fandt sted ganske åbenlyst, ja, sedlerne blev endog solgt og købt ved ugentlige auktioner på forhandlingsbutikker. Denne handel foreslog direktørerne helt forbudt og det således, at de, der overtrådte forbudet, skulle miste deres ret til sedlerne. Ligeledes foreslog de, at der atter skulle nedsættes en kommission til at dømme pantelånerne. Forslaget om et nyt kommissorium bifaldtes af generalprokurøren og kancelliet og førtes ud i livet ved kollegiets skrivelse af 6. juli 1770.³⁴ Som kommissionsdommere udpegedes søkrigsprokurør Enevold Berregaard Fogt og præsident ved den kombinerede ret Nicolai Stabel. Derimod veg kollegiet tilbage for at forbyde seddelhandelen.

Kontrollør Tranders døde den 1. maj 1770, og hans embede overgik fra den 1. juni til Morten Andersen Skou. Direktøren og kollegiet benyttede lejligheden til at inddrage kontrollørboligen til pantekamre, og den nye kontrollør fik i stedet tildelt 140 rdl. årlig i huslejegodtgørelse.

Et års tid efter Struensees trykkefrihedsforordning af 14. september 1770 fremkom der en anonym trykt pjece, som blandt adskillige offentlige forhold også kritiserede assistenshuset. Hvis søkvæsthuset ikke ville sætte renten ned, burde brandkassen, anden offentlig kasse eller banken udløse assistenshuset og derefter udlåne mod 6 pct. årlig, så at det »med sandhed kunne kaldes stadens fattige indvåneres offentlige assistens- eller soulagementshus i en kristen konges rige og residensstad.« Forfatteren opfordrede Struensee selv til således at hjælpe dem, »som højst beklageligt må på deres klæder, møbler etc., desværre oftest til at købe brød og føde for, låne på assistenshuset og svare deraf 12 à 16 pct.« Et åbenbart bevis for stadens armod så han i, at medens »tilforn et mådeligt hus var stort nok til assistenshus i København, har de nu det forhenværende grevelige, store Berckentinske palæ dertil købt og dertil endda siden bygt mere, og endnu efter sigende i kældere og tre etager og loft ikke rum og lejlighed nok til indkommende pantegods. Gud og landets kære fader forbarme sig over jamren, hen er.«³⁵

35. Velmente patriotiske Tanker til højere Eftertanke og ønskende Fuldførelse 1771 s. 10.

Til fremme af sine planer om at reformere fattigvæsenet fik Struensee ved kabinetsordre af 22. marts 1771 gennem kancelliet nedsat en kommission bestående af etatsråd Niels Ryberg, pastor Frederik Gabriel Resewitz ved Petri kirke og rådmand Mathias Lunding. Under kommissionens arbejde modtog den en ny kabinetsordre af 9. maj til at erklære sig om 9 specielle punkter, hvoraf det sidste angik assistenshusets indretning. Befalingen, der efter disse års skik var affattet på tysk, gik nærmere ud på, at kommissionen hos rette vedkommende skulle skaffe sig fyldestgørende underretning om assistenshusets administration og derefter afgive betænkning om, hvorledes den kunne forbedres til gavn for de fattige. Inden betænkningen fremkom den 13. juli, havde kongen resolveret, at assistenshuset skulle forblive under søetatens, som antagelig har insisteret herpå. Kommissionen udtalte derfor, at den ikke havde ment at kunne indhente de oprindelig påtænkte oplysninger om administratio-

nen. Alligevel anså den det for sin pligt at berøre den efter forordningen af 1753 tilladte rentesats på 14½ pct. for lån under 50 rdl. Denne tunge og trykkende rente ramte for det meste menigmand, når han optog lån for at stille sin sult eller passe sin næring, og kommissionen betragtede den følgelig som en vigtig årsag til den voksende armod i hovedstaden. De tre kommissionsmedlemmer, der kort efter blev direktører for den nye almindelige plejeanstalt, foreslog, at der skulle rådes bod herpå ved oprettelse af en offentlig fond, hvor småfolk kunne låne mindre beløb til 4-5 pct. I en erklæring af 22. august bifaldt finanskollegiet hele den projekterede nyordning af fattigvæsenet og tog ikke særlig afstand fra forslaget om en offentlig lånefond for småfolk. En sådan konkurrent til assistenshuset kom dog aldrig til eksistens.³⁶

36. Holger Hansen: Kabinetstyrelsen i Danmark 1768-1772, udg. af rigsarkivet I 1916 s. 256.

Dagen efter den natlige paladsrevolution, der så brat afsluttede Struensees kabinetsstyre, fredagen den 17. januar 1772, spredtes underretningen om hans arrestation hurtigt over byen, hvor høje og lave kappedes om at give udtryk for glæde. Da mørket begyndte at falde på, ændredes billedet i højst uheldig retning, og i de kommende timer var det fulde matroser og gadens laveste pøbel, der gav tonen an. En folkehob satte sig også i bevægelse mod assistenshuset. Det er tvivlsomt, om de anonyme pjeceforfatters angreb på institutionen har været kendt i nævneværdigt omfang af tumultuanterne. Men hæertoget kan nok betragtes som et fornyet vidnesbyrd om assistenshusets upopularitet hos menigmand, ligesom forestillinger om de store og værdifulde pantebeholdninger vel har stimuleret den vakte plyndringslyst. Imidlertid nåede toget ikke så vidt. Ved efterretningen om de fortsatte udskejelser fandt de nye magthavere det på tide at skride ind og lod kl. 4 om morgenen udsende en afdeling sjællandske dragoner, der uden synderlig vanskelighed rensede gaderne.³⁷

37. E. S. F. Reverdil: Struensee og det danske Hof 1916 s. 214, Carl Bruun: Kjøbenhavn III s. 304 og 392.

I en bladartikel fra 1772³⁸ omtaltes det, at der igen skulle ombæres tavler i kirkerne med henblik på indsamling af penge til søkvæsthuset. Efter forfatterens mening ville dette dog blive til skade for de fattiges plejeanstalter. Desuden fremhævedes den mageløse fordel, kvæsthuset havde ved at holde det privilegerede assistenshus med 18 pct. rente. Videre påpegedes det, at dette kvæsthus havde nogle tønnder fulde kapital til fond og efter sigende var i stand til at lægge op af renterne. Altså trængte det efter forfatterens opfattelse ikke til nogen fordel fra assistenshuset, hvor »de ulykkelige, arme, fattige må låne på deres dyner, puder, lagener, stegestir, særke etc. til at købe brød og føde for«. Huset burde tilhøre staden under magistratens opsyn, og når kristelige, formuende borgere uden betaling blev direktører, kunne det nøjes med højst 8 pct. rente. Brevskriveren var øjensynlig ikke klar over, at lånegebyrerne kun for en mindre del udgjorde rente af udlånt kapital, men i hovedsagen medgik til institutionens særlige driftsudgifter. Hans opfattelse, hvorefter kvæsthuset ikke burde profitere af driften på låntagernes bekostning, må dog efter nutidens syn anses for rigtig og blev inden længe fulgt op fra anden side, indtil den endelig sejrede 40 år senere.

38. Københavns Aftenpost nr. 25 1772.

Ved ottetiden om morgenen den 30. oktober 1772 kom en af de kon-

torbetjente, der logerede i assistenshusbygningen, som sædvanlig ind i Rafns sengekammer efter nøglen til kontoret. Her opdagede han, at et vindue stod åbent ud til Snaregade, og at der i bindingsværksmuren var brudt en åbning så stor, at et voksent menneske kunne krybe igennem den. Han hentede fuldmægtig Lund, og denne undersøgte udlånsbordet, der trods en stærk lås viste sig at være opbrudt med et jerninstrument. Pengene og bankosedlerne var borttaget fra de deri stående to kasser, men tyven havde overset tre mindre kasser nedenunder. Både Rafn og kvæsthushuset blev derpå tilkaldt. Da publikum begyndte at ankomme, blev der slået brædder for hullet i pantsætningsstuen, og om aftenen afholdt direktørerne forhør over det samlede personale. Det oplystes, at det borttagne beløb udgjorde 314 rdl. 39 sk. Efter alt at dømme havde tyven, inden porten den foregående aften lukkedes kl. 7, listet sig ind i den mørke gård og skjult sig i en af de mange kælderhalse eller bag vandhuset. Da en rude i gårdens ene hjørne var slået ud, antog man, at han ad denne vej var kommet ind i pantsætningsstuen, hvor han så havde gennembrudt skillevæggen, var trængt ind i kontoret og der havde forøvet tyveriet. Endelig måtte man antage, at han havde åbnet vinduet til Snaregade og var forsvundet ad denne vej med sit bytte. Det bemærkedes, at skuffen under løsningsbordet med ca. 1.100 rdl. var urørt, og at der ikke var gjort forsøg på at trænge ind i sølvkamret. Hverken gårdskarlen, der om natten sov i auktionsstuen, eller de to af kontorfolkene, der sov i rummet indenfor, havde hørt noget til tyveriet.

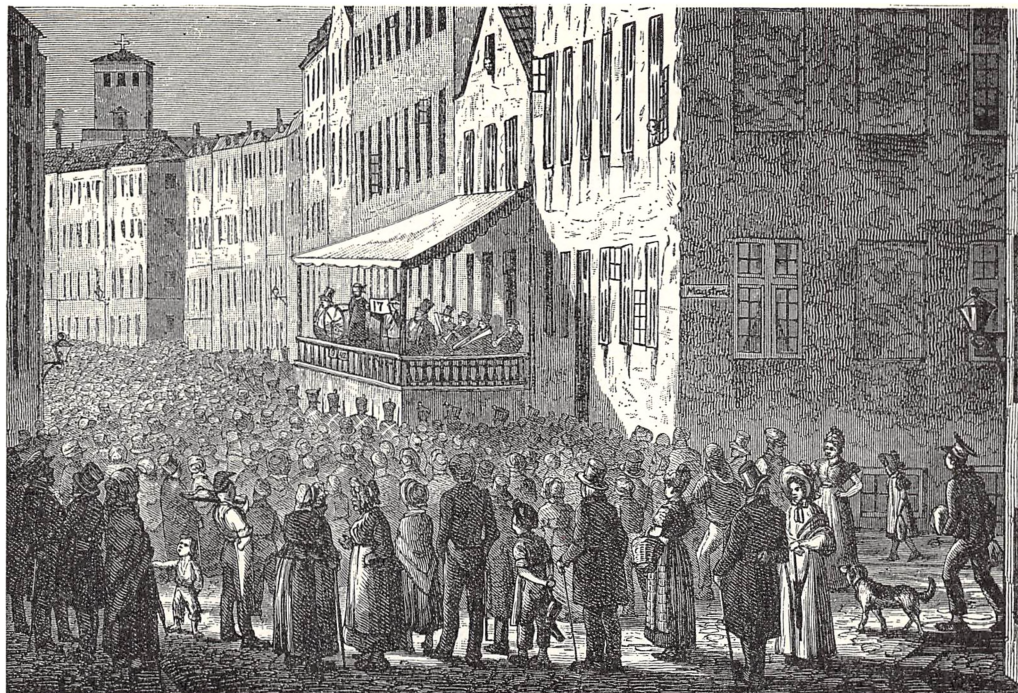
Direktørerne indsendte deres forhørsakt og foreslog for at forebygge gentagelser, at der foruden de daværende udvendige skodder for gadevinduerne i kontoret også anbragtes indvendige skodder med stærke jerntværstænger, men ikke lodrette jernstænger i vinduerne selv, da sådanne meget ville vansire huset. Derimod ville direktørerne forsyne vinduerne til gården i sætnings- og løsningsstuerne med jernstænger, da skodder her ville ødelægge belysningen og bestandig udsættes for at blive itubrudt af folkemængden i stuerne. Endelig anbefalede det at antage en vægter, som om natten kunne våge i assistenshusets gård og råbe hver time ligesom byvægterne på gaden. Kollegiet interesserede sig mindre for skønhedshensyn og ønskede ikke flere skodder, men beordrede alle vinduer forsynet med jernstænger på langs og på tværs i åbningerne. Desuden skulle der antages en natvægter for 7 mark ugentlig samt et årligt tillæg af 20 rdl. »for at opvarte lygterne og selv holde sig med kappe og kabuds«.

Fuldmægtig Lunds besvigelser

Den 20. maj 1774 om morgenen fandt Rafn på bordet i sit kontor et brev fra sin fuldmægtig, der skrev, at ulykken nu gik ham over hovedet, uden at nogen kunne eller ville redde ham. Det, som åbnede hans hjerte, var frygt for, at Rafn skulle blive indviklet i hans forseelser. Rafn skulle vide, at hans store hjælp for tre år siden ved at dække Lunds gæld til assistenshuskassen mod kvartalsvis afvikling ikke kunne nytte noget alligevel. I fornemmelsen af, at en sådan tilbagebetaling ville vare en evighed, og i tillid til rygter om, at en og anden havde vundet anseligt i tallotteriet, var han nemlig atter begyndt at spille i dette forbandede lotteri. Han havde troet at blive heldigere end tilforn, så at han på en gang kunne betale sin gamle og sin nye gæld. Han skyldte nu kassen for auktionsoverskud 20 rdl. og kassen for indløsning 890 rdl. 48 sk. Til betaling af denne nye og den gamle gæld vidste han aldeles ingen udveje og måtte derfor overgive sin skæbne til Rafns forgodtbefindende.

Brevet var også alvorligt for Rafn, fordi hans tidligere lemfældighed over for fuldmægtigen ikke længere lod sig skjule. Han kaldte så Lund til sig og lod ham fremlægge de tilbageholdte assistenshussedler, optegne deres numre og beregne renterne. Desuden lod han Lund underskrive en erklæring om, at han havde tilsneget sig sedlerne og pengene uden forvalterens vidende. Endnu samme dag indberettedes sagen til direktørerne og fra dem til kollegiet med anmodning om, »at hvad som måtte besluttes mod den skyldige person, må ske i stilhed for at forebygge al tumult og ulejlighed blandt publikum og ved assistenshuset«. Herefter blev Lund i al stilhed foreløbig indsat i Gammelholms hovedvagt, hvorfra han få dage senere overflyttedes til stadens arresthus, samtidig med at en prokurator beskikkedes til som aktor at føre sagen imod ham ved hof- og stadsretten. En af kontorbetjentene, Niels Lindesøe Wiborg, der i 6 år havde været knyttet til huset, rykkede foreløbig op i fuldmægtigpladsen.

Kollegiet tog af sagen anledning til alvorligt at overveje, hvorledes det i fremtiden kunne sikre sig mod uredelighed fra betjentenes side, og var tilbøjeligt til at lægge den økonomiske risiko på forvalteren. Rafn så derimod hellere, at direktionen fremtidig selv ansatte betjentene og dermed overtog risikoen for deres forhold i tjenesten. Selv havde han stedse bestræbt sig for at finde og beholde tro og duelige folk. Om personaleproblemerne i øvrigt bemærkede han, at »når en person ved erfaring har forskaffet sig den fornødne kundskab, indser han tillige det uophørlige arbejde, ja slaveri her ved stedet, hvor han glemmer det, som kunne gøre ham skikkert til andre forretninger, og hvor der ingen udsigt er til videre forfremmelse«. Følgen er da, at han siger op, så at forvalteren enten ved højere løn må tilkøbe sig en sådan persons forbliven eller også straks må antage en anden, som kan gøre sig bekvem, førend den forrige går bort. Begge dele medfører omkostninger for ham, hvorved hans lønning svinde således ind, at den bliver ganske ringe i forhold til hans stedse voksende arbejde. Det var heller ikke muligt at få fuld forvisning om et

Talлотteriet trækkes på Nytorv. Tegning af P. Klæstrup.

menneskes troskab, »besynderlig i disse tider, hvor det stærkeste hasard og spil tolereres, opmuntres og håndhæves«. Således havde den person, sagen angik, i 12-13 år opført sig med upåklagelig flid og redelighed.

Hvis personalets utroskab ubetinget skulle gå på Rafns an- og tilsvær, ville hans velfærd, ære og reputation daglig stå på undergangens kant jævnsides med slaveri, chikane og fortrædelighed, som embedet ellers medførte. Skulle kollegiet virkelig strække hans ansvar videre, end forordningen og hans embedsinstruks anbefalede, måtte han udbede sig »nåde og bevågenhed til et andet tro brød«.

Direktionen mente ikke, at man kunne fritage forvalteren for alt ansvar for hans folks utroskab, men foreslog fritagelse dels for den edsvorne fuldmægtig og dels for den betjent, hvem sølvkamret var betroet. Til gengæld foreslog direktionen, at stiftelsen sikrede sig kaution for disse to personer, for fuldmægtigens vedkommende 2.000 rdl. eller samme kaution, som forvalteren stillede, og for sølvkammerbetjentens vedkommende 500 rdl. På de således foreslåede vilkår ansattes Niels Wiborg som fuldmægtig fra den 11. juni 1774 at regne.

Ved hof- og stadsretten blev Lund idømt tre års strafarbejde i rasp-huset, og desuden skulle han erstatte det besvegne beløb, hvad han naturligvis ikke var i stand til. Dommen faldt den 5. september 1774,³⁹ og den domfældte blev straks indsat til afsoning. Medens han tidligere syntes opfyldt af ruelse, sendte han efter nytår 1775 kollegiet et promemoria, hvori han søgte oprejsning på forvalterens bekostning. Rafn fik sagen til erklæring, men kunne let tilbagevise anklagerne. Den første drejede sig

39. Hof- og Stadsrettens Domprotokol 1774 s. 19 nr. 464.

om en fejlregning på 1.000 rdl. i et kvartalsregnskab, som dog var blevet rettet i et senere kvartal uden Lunds vidende, da han efter sin første forbrydelse var holdt uden for de vigtigste ting. Det andet angrebspunkt gik ud på, at assistenshuset hidtil havde beregnet sine renter forkert, hvorfor Lund havde udarbejdet nye rentetabeller, som han mod betaling og andre fordele tilbød værket. Hertil bemærkede Rafn, at beskyldningen var falsk, da de hidtil benyttede rentetabeller, der var forfattet af afdøde kontrollør Tranders, var ganske overensstemmende med assistenshusforordningen. Rafn tilføjede, at Lund i flere breve havde foreholdt ham hans medvirken til, at dommen også kom til at omfatte den første forbrydelse. Efter Rafns opfattelse havde hans afslag på Lunds begæring om hjælp til befrielse fra straffen fremkaldt det seneste promemoria.

I april 1775 søgte Rafn fritagelse for at bære tabet ved Lunds besvigelser, der i alt udgjorde 3.063 rdl. 3 mark 5 sk. foruden renter. Han anførte sin uskyld i forseelserne, sin upåklagelige embedsførelse i 15 år, og at forebyggelse ikke havde været mulig. Videre henvistes til, at Lund var antaget af direktørerne i henhold til kgl. resolution, at han lønnedes af kvæsthuskassen, og at hans instruks var approberet af kollegiet, der også havde taget ham i ed. I hvert fald mente Rafn at kunne slippe for at bære tabet ved Lunds første bedrageri, som han kun havde fortiet for at redde værket fra større uheld, og som ingen forsigtighed havde kunnet afværge. Direktørerne støttede forvalteren, men kollegiet fandt efter lang betænkningstid, at Lund på ingen måde kunne betragtes anderledes end som betjent hos Rafn.

Året efter greb Rafn til den udvej at søge kongen selv om befrielse. Kollegiet overvejede så sagen igen, men fremhævede, at Rafn selv havde bragt Lund i forslag som fuldmægtig, og at han ved at fortie det første underslæb havde givet ham mulighed for at forøve det sidste. Det oplystes også, at Rafn nu havde dækket det første tabsbeløb, og at eftergivelse af det nyeste tab kunne drage konsekvenser og skade efter sig både for søkvæsthuset og for dets fattige enker. Rafns henvisning til, at han under de dårlige konjunkturer i 1771 ikke turde meddele det da indtrufne, kunne efter kollegiets opfattelse ikke gælde for de efterfølgende år. Ved kgl. resolution af 13. maj 1776 opnåede Rafn den lempelse, at den endnu udækkede nye besvigelse af ham kunne afbetales med 100 rdl. årlig, og at de 20 rdl., som Lund havde besveget overskudskassen for, samt de påløbne renter blev eftergivet.⁴⁰

Da kongen i 1777 eftergav Lund halvdelen af hans straffetid, mente Rafn at turde andrage på eftergivelse af knap tredjedelen af den besvegne sum, nemlig de 890 rdl. 48 sk., der endnu skulle betales. Han henviste til, at han havde hustru og syv små børn at forsørge, og tilføjede, at assistenshuset i hans tid havde betalt til kvæsthuskassen i alt 310.000 rdl. Denne gang opnåede Rafn at få eftergivet halvdelen af restgælden og at få de årlige afbetalinger nedsat til 50 rdl.⁴¹

40. Admiralitetets
Generalkopibog
1776 nr. 75.

41. Admiralitetets
Generalkopibog
1777 nr. 101.

Klage over ekspeditionen. Fuldmægtig Wiborg får del i forvalterens ansvar. Kvæsthuset omordnes Rafns død og enkens pensionering

Københavnere, der den 3. september 1776 om morgenen passerede admiralitetsbygningen i Størrestræde, fandt en håndskreven seddel opslået på muren. Det blev heri bekendtgjort, at når folk på assistenshuset ville løse eller forny deres panter og ikke ved sedlens indlevering lod medfølge 2 eller 4 skilling, var de ikke alene udsat for den yderste grovhed, men blev endog afvist. Den heri liggende sigtelse mod assistenshusets betjente bevirkede, at kollegiet samme dag indrykkede en bekendtgørelse i Adresseavisen om, at når nogen, som lovlig kunne bevisliggøre den anførte utilladelige omgangsmåde, ville melde sig hos kollegiet, skulle vedkommendes navn ikke alene blive fortiet, men han skulle endog blive aflagt med en belønning på 30 rdl.

På denne opfordring meldte der sig virkelig en behjertet borger, Hans Christoffersen. Han blev eksamineret ved politikammeret, og her oplystes det, at når de, som ville forny eller indløse deres panter, indfandt sig på en sådan tid, at der allerede var modtaget så mange sedler, som kunne ekspederes på en gang, og skodderne midlertidigt holdtes lukket, indtil de tilsvarende panter var opsøgt, eller nye sedler var skrevet, havde vedkommende for at undgå ventetid henvendt sig til assistenshusets opvartere, hvor de havde kunnet træffe dem, og leveret dem deres assistenshussedler med 2 eller 4 skilling indlagt for deres umage og således opnået hurtig ekspedition. Da fremstillingen viste sig at holde stik, udbetaltes belønningen til Christoffersen, og desuden traf admiralitetet foranstaltning til at hindre sådan bestikkelse i fremtiden. Til beroligelse for publikum udsendtes der endvidere gennem Adresseavisen en redegørelse for sagen. Heri tilføjedes en forventning om, at de, som indfandt sig for at sætte, forny eller løse panter, ville indse, at det var umuligt på en gang at modtage alle sedler uden konfusion, og derfor enten ville indfinde sig tidligere eller roligt oppebie den fornødne tid, indtil de først modtagne sedler var blevet ekspederet. Efter den foretagne undersøgelse var i øvrigt ingen blevet opholdt uden nødvendighed, og forvalteren havde ikke udvist nogen slags uhøflighed over for låntagerne. Det må stå hen, om klagens ophavsmand virkelig var en af de få personer, der selv besørgede deres forretninger ved assistenshuset, eller om klagen ikke snarere var et udslag af brødnid mellem sættefolk.

Efter de udståede genvordigheder begyndte Rafn ligesom sine to forgængere at køre træt. Til kvæsthuskommissionen, som i marts 1776 var anordnet til at regulere det kombinerede søkvæst- og assistenshus, forklarede han, at han næppe ret længe kunne udholde den store aktivitet, som tjenestens vanskelighed udfordrede. Han ansøgte derfor om et andet og mindre anstrengende levebrød, og hvis mulighed herfor ikke hurtigt ville indtræde, bad han om, at fuldmægtig Wiborg måtte blive adjungeret ham

i embedet mod fælles ansvar og mod at stille lige kaution, 4.000 rdl. for hver, og således at der gaves Wiborg fuld sikkerhed for succession i embedet i tilfælde af vakance. Wiborg havde tiltrådt ordningen, og den blev også godkendt af admiralitetet, der indså, at embedet fordrede en person med et stærkt helbred, og var interesseret i at undgå et besværligt og tidkrævende eftersyn af pantebeholdningen ved forvalterskifte. Hvis Rafn døde eller fik andet embede inden for 1½ år, og der da konstateredes nogen mislighed, skulle Wiborg dog have regres til den afgædes bo, og boet skulle tillige refundere, hvad der ved vakancen måtte restere af Rafns gæld til kassen efter Lund. Ordningen bifaldtes ved kgl. resolution af 29. december 1777 med det forbehold, at det ved Rafns afgang nærmere skulle bestemmes, hvorledes der skulle forholdes med afleveringen.⁴²

42. Admiralitetets
Generalkopibog
1777 nr. 219.

Den lige omtalte kvæsthuskommission, hvis arbejde stod i forbindelse med kvæsthusets flytning til det tidligere opfostringshus i Overgaden oven Vandet på Christianshavn, afsluttede i 1778 sit arbejde med en omfangsrig forestilling, som godkendtes ved kgl. resolution af 14. december. Heri indeholdtes følgende opgørelse over assistenshusets årlige lønningsudgifter:

Rådmand Hofgaard som direktør		300 rdl.
Forvalter Rafn for sig, folk og skrivematerialer	1.091 rdl. 16 sk.	
og 2 pct. af udlån over 50.000 rdl., for 1777	1.408 rdl. 19 sk.	2.499 rdl. 35 sk.
foruden 4 pct. af auktionsbeholdningen (betales af panterne, ej af kassen).		
Kontrollør Skou for sig, folk og til husleje, hidtil	540 rdl.	
tillæg for lang tjeneste uden konsekvens for eftermanden	60 rdl.	600 rdl.
foruden 4 pct. af auktionen for indkasseringer.		
Forvalterens fuldmægtig og nu adjungeret og succederende forvalter Wiborg		200 rdl.
Vægterne til løn, mundering etc.		80 rdl. 64 sk.
Følgelig til assistenshusets betjente årlig		<u>3.680 rdl. 3 sk.</u>

Hovedposten på udgiftsbudgettet var dog ydelsen til pensionisterne, nu fastsat til 7.000 rdl., og idet adskillige andre udgifter udgjorde 1.904 rdl. 16 sk., nåedes et totalbeløb på 12.584 rdl. 19 sk.

Det mest bemærkelsesværdige i betænkningen var for assistenshusets

vedkommende, at der intet var fundet at rette i dets indvortes forfatning. Både kvæsthusedirektørerne og kommissionsmedlemmerne havde ønsket at kunne foreslå udlånsrenten nedsat til lettelse for »det almindelige«, når assistenshusets gæld til kvæsthuset var afbetalt. Imidlertid kunne nedsættelse ikke ske uden at formindske assistenshusets indkomster, som nu alle ville være højst nødvendige til kvæsthusets nyordning. Det skulle ikke blive sidste gang, man med beklagelse måtte fraråde rentenedsættelse. I øvrigt blev det gjort til pligt for direktørerne at forestille forbedringer, som de senere måtte finde grundlag for.⁴³ Ved kgl. resolution af 22. juli 1779 forøgedes direktørernes antal til 5.⁴⁴

43. Admiralitetets
Generalkopibog
1778 nr. 196.

44. Carl Bruun:
Kjøbenhavn I 1887
s. 566.

Som følge af stadig tiltagende svagelighed frygtede Rafn, at hans dødelige afgang var nær. Da hans økonomi vedblivende var tynget af gælden efter Lund og af hans betydelige forsørgerpligter, nærrede han et naturligt ønske om at sikre sin enke pension efter sig. Herom indgav han da ansøgning i de første dage af året 1779. Admiralitetet anerkendte villigt forvalterens fortjenester og fandt det også billigt, at hans enke til sin tid fik pension af stiftelsen. Det kunne derimod ikke støtte andragendet om et forhåndsløfte, da det ikke var sikkert, at der straks ved dødsfaldet blev en pensionspost vakant. I resolution af 19. april var kongen ikke helt så afvisende, men udskød spørgsmålet, således at det måtte genoptages ved Rafns død.⁴⁵

45. Admiralitetets
Generalkopibog
1779 nr. 74.

Det kan af regnskabstallene eftervises, at udlånene tiltog i Rafns tid. Dog lå det samlede beløb nogenlunde konstant på ca. 200.000 rdl. årlig, og kulminationen indtraf i 1770-71 med 244.505 rdl. Forøgelsen i forhold til slutningen af Holms tid udgjorde ca. 10 pct. i gennemsnit. Som det altid har været tilfældet ved assistenshuset på grund af hurtig indløsning, lå summen af de til enhver tid udestående lån i 1760erne og 1770erne væsentlig lavere end summen af de årlige udlån. Også udtrykt på denne måde kunne der dog registreres en stigning, som tilmed var væsentlig større, nemlig fra ca. 85.000 rdl. til ca. 130.000 rdl., svarende til 53 pct. Det ses heraf, at lånenes afvikling var blevet betydelig langsommere end tidligere.

46. Admiralitetets
Generalkopibog
1781 nr. 93.

Da Rafn afgik ved døden den 8. april 1781 i en alder af 50 år, tiltrådte Wiborg straks embedet. Der var gået langt mere end 1½ år, siden han fik medansvar for pantebeholdningen, og dødsboet kunne derfor straks frigøres for sit ansvar. Det godkendtes ligeledes, at overleveringsforretning kunne undlades.⁴⁶ Af Rafns gæld til kassen efter Lund resterede endnu 245 rdl., som dødsboet overtog hæftelsen for. Spørgsmålet om pensionering af enken løstes efter kvæsthusedirektørernes forslag foreløbig ved at trække på assistenshusets driftoverskud af auktioner, 400-600 rdl. årlig, hovedsagelig opstået ved hjemfald af låntagerne uhævede overskud efter år og dags forløb. Forslaget støttedes især på, at Rafn havde haft den møjsommelige forvaltertjeneste i samfulde 19 år. Det godkendtes, at enkepensionen kom til udbetaling allerede fra dødsdagen, og at den fastsattes til 150 rdl. årlig, skønt stiftelsens øvrige enker kun havde 100 rdl. Når en almindelig pensionspost blev vakant,

47. Admiralitetets
Generalkopibog
1781 nr. 67.

skulle fru Rafn dog lade sig nøje hermed. Ordningen opnåede kgl. konfirmation.⁴⁷

Med sin trods alt beskedne pension og sin store, uforsørgede børneflokk fandt enken det alt for tungt at udrede det beløb, som boet hæftede for til delvis dækning af Lunds besvigelser. Med virksom støtte af direktørerne og admiralitetet søgte hun derfor om eftergivelse og opnåede den også.

Forvalter Wiborg

Ved sin endelige overtagelse af forvalterembedet, som han i Rafns seneste år allerede fuldt ud havde røgtet, var Wiborg 44 år gammel. Han kom kun til at virke i 6 år endnu, og der findes kun få træk til belysning af hans arbejde. I efteråret 1771, medens Wiborg endnu var kontorbetjent og boede til leje i Vingårdsstræde 133 (nu nr. 10) hos brændevinsbrænder Mads Pedersen Spendrup, blev digteren Johannes Ewald syg, nedbrudt og hjemløs af sin moder sat i kost hos ham og hans kone Magdalene Cathrine Schrøder. Det var efter traditionen her, Ewald skrev »De brutale klappere«, »Harlequin Patriot« og »Pebersvendene«. Under sit ophold hos Wiborgs spillede den bohêmeagtige digter sine værter adskillige puds, som omsider førte til, at han i 1773 måtte flyttes til Rungsted.⁴⁸

48. Chr. Molbech:
Johannes Ewalds
Levnet, 1831 s. 190,
A. D. Jørgensen:
Johannes Ewald,
1889 s. 111 og 253,
Personalhistorisk
Tidsskrift 1905
5. R. II s. 284, Nye
Portefeuille udg.
Georg Carstensen
1843 IV s. 199.

En økonomisk katastrofe ramte forvalter Wiborg ved assistenshusauktionen i september 1786, hvor der på salg af en del pretiosa fremkom et tab på 2.698 rdl. 13 sk., som han i overensstemmelse med sine ansættelsesvilkår måtte svare til. Da det var udelukket, at han kunne betale straks, søgte han om at måtte afdrage beløbet over 10 år i lige store dele mod at forrente det med 4 pct. p.a. og stille kaution. Direktionen anbefalede andragendet med henvisning til hans hidtil udviste gode forhold i embedet, og da kollegiet sluttede sig hertil, approberedes ordningen i januar 1787. Alligevel har Wiborg uden tvivl følt sig hårdt truffet af dette slag, som antagelig også var medvirkende til, at han døde den 24. maj samme år, 50 år gammel. På auktionen i september 1787 fremkom der ligeledes tab ved salg af for højt belånt pretiosa, nemlig 257 rdl. 46 sk. indbefattet renter og salær. Direktionen turde kun lade de fire panter, det drejede sig om, sælge på nærmere approbation, men da kollegiet ikke anså det for muligt at opnå bedre salg, gik det med til, at beløbet førtes til udgift for stiftelsen. Samtidig blev det dog bestemt, at der fremtidig skulle lånes så lidt som muligt på den slags panter og i det højeste fjerdeparten af deres værdi.⁴⁹

49. Admiralitetets
Generalkopibog
1787 s. 737.

Forvalter Fogh. Den tredje pantelånerkommission Todes reformforslag. Det Trængende Selskab

Wiborgs efterfølger som forvalter blev Lars Fogh, der var fuldmægtig ved assistenshuset og havde beklædt denne stilling i 6 år, medens han i 3½ år forinden havde tjent huset som skriverkarl. Fogh tilbød at overtage ansvaret for pantebeholdningen uden overleveringsforretning, at forfatte sin formands uaflagte regnskaber uden betaling og endelig at lindre Wiborgs enke ved at tilsvare det omtalte auktionstab på ca. 2.700 rdl. på samme vilkår som den afdøde. Dog tilføjede han en forhåbning om, at hans arvinger befriedes fra det, der måtte restere, hvis han døde inden afdragstidens udløb, og at restgælden i stedet pålagdes hans efterfølger. Lars Fogh, der var født den 7. marts 1752 og altså 35 år gammel, udnævntes i henhold til kgl. resolution af 27. juli 1787.⁵⁰

50. Admiralitetets
Generalkopibog
1787 nr. 74 og 912.

I 1790 indkom til direktionen ikke færre end 15 særskilte angivelser om utilladelige pengelån på pant, og da det kunne formodes, at endnu flere krænkelser af assistenshusets retmæssige udlånsmonopol var begået, blev assessorerne Diderich Seckmann Fleischer og Andreas Biørn Rothe den 22. oktober udpeget til som kommissarier at undersøge og pådømme sagerne.⁵¹ Det ansås også for overtrædelse af monopollet, hvis næringsdrivende, der skulle modtage betaling for en ydelse, gav kredit mod håndfået pant. Hos en tallosterikollektør Dyhr fandtes der ved ransagning så meget pantegods, at det i 14 sække og 2 kurve måtte anbringes på assistenshuset.⁵² Pantelånersager rejstes også mod en skrædder Bruun, en auditør Hindrup og en tanddokter Erfeldt af den jødiske nation.⁵³

51. Sjæll. Tegn.
1790 nr. 799.

52. Sjæll. Tegn.
1791 nr. 89.

53. Sjæll. Tegn.
1791 nr. 90.

Under den opsig, de talrige pantelånersager vakte, opstod hos den fremtrædende læge, digter og menneskeven professor Johann Clemens Tode tvivl om, hvorvidt assistenshuset gjorde al den nytte, det kunne, og tanker om at afskaffe de bestående muligheder for ildesindede personer til udnyttelse af husets klienter. Det hed, at hans kendskab til assistenshuset grundede sig på mangeårig personlig erfaring, og der verserede en lille ondsksfuld anekdote om, hvorledes han engang, da han indfandt sig for at holde forelæsning for sine medicinske studenter, havde glemt at tage assistenshusnumret af sin kjole.

Todes 13 sider lange indlæg fremkom i januarnumret af månedsskriftet »Iris« 1791. Efter en reverens for institutionen selv, dens betjente og dens gode sider, der »gøre indretningen og forvaltningen den største ære og sætte anstalten over al sammenligning med anden lånen på pant«, hæfter Tode sig først ved den ejendommelighed, der gennem hele søkvæsthustiden klæbede ved assistenshuset, nemlig opgaven at indtjene penge til søetatens fattige og den dermed sammenhængende høje rentesats for udlånene. »I hine gode, ja, gyldne tider, assistenshuset blev stiftet, kunne 18 pct. være fornødne til at bestride bekostningerne og vinde de fordele, som til de fattiges underholdning udfordredes.« Den gang var omsætningen ret begrænset, men »for nærværende tid, da assi-

stenshusets auctions-catalogi to gange om året lærer, hvilken uhyre mængde panter der nu sættes fremfor forhen, da altså indtægten nok er større, end den var og kunne forudses at ville blive, så kunne man vove det ønske, at renterne af små summer måtte kunne nedsættes fra 18 til 12 pct.« Det erkendtes, at man ikke kunne gå så vidt som i Rom, hvor der fandtes »et assistenshus, hvis entreprenører ere forpligtede til ikke at tage mindste rente af dem, der låner under 10 scudi (eller rigsdalere),« en velgerning mod de fattige, der giver det rene tab. Tode var klar over, at kvæsthuset intet tab kunne tåle og altså heller ikke kunne tåle en rentenedsættelse. I virkeligheden var han også klar over, at en af ham udkastet plan om at skaffe stiftelsen erstatningsindtægter ad skattevejen ikke var gennemførlig, og knyttede derfor sit håb til den indtægtsforøgelse, som assistenshuset kunne opnå ved at overtage de private pante-låneres klienter.

Dernæst rejste Tode den væsentlige indvending mod assistenshuset, at »det låner på det pant, som ikke er møntet eller vægtig guld og sølv, alt for lidet, langt mindre end nogen anden gør, der låner på pant. Men mangfoldige, især ved flyttetiderne og dødsfald, trænger til mere, end de får lånt på assistenshuset. Derfor søger også så mange til jøder og kristne, som låner på pant. Jøden især gør alt hvad muligt er for ikke at lade profitten gå: han låner det halve, ja to tredjedele af værdien. Det er vel sandt, han tager gerne 8 sk. af rigsdaleren om måneden, ja stundom mere, men den, der er i betryk, regner det ikke så nøje: nok at han fik så meget, at han kunne komme ud af den mest trængende nød. Han sukker ved at tænke på de blodige renter, men det gyser i ham ved at forestille sig det tilfælde, om han ikke blev hjulpen.« Den omstændighed, at de, der søger deres hjælp ved assistenshuset, opnår mindre lån end andetsteds, tvinger dem let ud i meget værre vanskeligheder, hvilket ses af den handel, der drives med assistenshussedler. På en assistenshusseddel med et lån af 3 rdl. låner en jøde fra 3 mark til 3 rigsorter. Så vis er han på, at han endnu kan vinde ved at indløse den. Lånte assistenshuset så meget, at jøden tabte alt håb om profit, så gik denne for den fattige så ødelæggende handel ind. Efter Todes erfaring kom man let, når assistenshussedlen var belånt hos en privat långiver, til at betale 33 pct. om året for de to lån tilsammen. Højere lån fra assistenshusets side ville derfor både gøre afbræk i de griske pengeudlåneres virksomhed og forøge assistenshusets indtægter. Medens assistenshuset var stiftet bl.a. til »ulovlig ågers hæmmelse«, kom det under de bestående forhold til at nære åger fra anden side.

Tode var opmærksom på faren for større auktionstab, hvis hans forslag om højere låneniveau fulgtes, men foreslog denne fare afhjulpet ved at nægte fornyelse af lånene efter en vis tids forløb. Subsidiært kunne han tænke sig, at assistenshuset overgik til selv at give supplerende lån på egne sedler, eventuelt mod højere rente end den sædvanlige. Endelig tog Tode til orde for at lette låntagerne indløsningen ved at tillade dem afdragsvis betaling.

Admiralitetsbygningen i Størrestræde på Holmen. Maleri af Rach og Eegberg. Nationalmuseet.

Assistenshusporten i Nybrogade. Foto i Københavns Bymuseum.

54. Pontoppidans
Magasin bd. 2
s. 452.

Todes synspunkter deltes sikkert af adskillige. Det vil blive påvist, at de også faldt sammen med magistratens anskuelse, og næsten 50 år senere blev de med større held genoptaget af Fr. Thaarup. Samme år, som Todes indlæg udkom, skrev Carl Pontoppidan, senere rådmand og etatsråd, i sit Pontoppidans Magasin, at assistenshuset kunne blive en almennyttigere indretning for de fattige og trængende, hvis kvæsthuset gav afkald på de 20.000 rdl. årlig, som det indvandt på deres bekostning.⁵⁴

En ganske anderledes interessebetonet og alt andet end velmenende kritik fremkom fra anden side til kommissionsdomstolen, som videre sendte den til danske cancelli, hvorfra den blev afgivet til admiralitetet. Den havde form af en til kongen stilet petition i ikke mindre end 14 vidtløftige poster, fordelt over 32 håndskrevne sider, dateret 17. februar 1791 og underskrevet »Det Trængende Selskab«. Den fremtrådte altså som hidrørende fra en veldædig sammenslutning, men var for så vidt anonym, som der intet personnavn fandtes underskrevet. Grunden hertil var øjensynlig, at kritikken stammede fra den lyssky kreds, i hvis næring kommissionen var bestemt til at gribe ind. Et stærkt indicium herfor lå i indholdet, som forfægtede de »particulaires« pantelåneres synspunkter og interesser. Formelt forsvarede dog de trængende lånsøgers sag. I indledningen anlagdes det hovedsynspunkt, at det til hjælp for trængende oprettede assistenshus slet ikke svarede til sit navn, men på grund af indsnigende misbrug mere var til skade og ruin for stadens trængende.

Som første argument førtes det i marken, at staden, siden assistenshuset blev stiftet, var vokset med $\frac{2}{3}$ af det daværende folketal, og at der følgelig var trang til 4 lånehuse i hver sin kant af den. De eksisterende pladsforhold gav kun adgang for 16-20 personer, og det under største trængsel og tidsspilde for de ventende. Dernæst påpegedes det, at ekspeditionstiden var stærkt begrænset. Fra lørdag eftermiddag kl. 4 eller 5 til mandag morgen kl. 8, ja når højtiderne indfaldt mandag og tirsdag endog til onsdag morgen kl. 8, kunne der ikke opnås lån. »Såfremt trængende da ej hos particulair kunne erholde assistance, måtte de med kone og børn krepere, uagtet de havde pant at redde sig med.« Når en håndværksmand fik sin arbejds løn udbetalt lørdag aften og ville indløse sine eller sin kones klæder fra assistenshuset for at gå i kirke, måtte han opgive dette forehavende. Skulle arbejds lønnens betaling udeblive lørdag aften, ville han ligeledes være afskåret fra at få lån på assistenshuset til søndagens nødvendighed. Anderledes hos de particulaires, der var rede til alle tider, ja endog lod skikkelige folk få deres klæder udleveret for at gå i kirke mod at levere dem tilbage efter brugen. Assistenshuset derimod forlangte nyt lån på frisk pant for at kunne udlevere det gamle og bebyrdede således de trængende med dobbelt rentebetaling.

Videre fremhævede den anonyme brevsriver, at assistenshuset modsat private långivere ikke belånte alle slags panter, navnlig ikke møbler som kommoder, dragkister, chatoller, stole og spejle, ej heller porcelæn, fa-

jance, glasvarer, røgede fedevarer, lædervarer, endsige sengeklæder eller »omvendte« klæder af begge køn. Trængende, der ikke havde andre panter at tilbyde, ville altså geråde i den største elendighed og forfalde til tiggeri, hvis de ikke fortsat kunne søge til de private långivere. Et andet punkt, hvor assistenshuset stod tilbage for pantelånerne, var dets praksis, der med henvisning til faren for møl og orm ikke tillod fornyelse af lån på uldne tøj, klæder, foerværkskåber og pelse, hvorimod »particulair konserverer slige panter, når indfrielse står i håbet« og følgelig tør lade lånene forny.

Til assistenshusets sædvanlige rentesats $1\frac{1}{2}$ sk. månedlig af hver lånt rigsdaler, for smålån dog 2 sk., fandt brevskriveren intet at bemærke, utvivlsomt fordi pantelånerne naturligvis ikke lod sig nøje med så lidt. Derimod angreb han den såkaldte trykkerløn eller skriverpenge, som yderligere måtte betales, når man biede med fornyelse indtil 8 dage før auktionen, og som udgjorde 2 sk. af hver rigsdaler. Tillige angreb han de 10 sk. af hver rigsdaler, som sammen med lån og renter måtte betales, når man på et senere tidspunkt inden opråbet til bortsalg ville og kunne redde sit pant, og som blev kaldt auktionsomkostninger. Disse ekstra-gebyrer fandt han urimelige, da trykkerløn for et nummer i auktionskataloget efter hans skøn ikke kunne beløbe sig til mere end $\frac{1}{2}$ sk., såsom der på hver halvårsauktion optoges 10-12.000 numre i kataloget.

Dernæst kritiseredes det, at der ved beregning af låntagernes auktionsoverskud foruden lånet og renten til auktionsdagen også blev fratrukket de ovennævnte 10 sk. pr. daler i auktionsomkostninger og desuden rente for to måneder efter auktionen, det sidste med den begrundelse, at der gaves auktionskøberne kredit så længe. Ligeledes fandtes det ubilligt, at overskuddet først kunne hæves to måneder efter auktionen. Kritikeren kunne ikke tænke sig, at »sådan ubillig omgangsmåde imod den trængende« fandt sted med direktionens vidende og vilje, men antog, at den havde »indsneget sig hos betjentene til egen fordel«. Særlig afskrækkende forhold fandtes at indtræffe før halvårsauktionerne, hvor der efter brevskriverens beregning indfandt sig 14-16.000 mennesker for at sætte, løse eller forny panter, og hvor direktionen »foranstalter Holmens vagt hensat for at holde justits«. Mange blev da ilde behandlet af de vagthavende matroser, og mange opnåede i trængslen ikke at få deres panter fornyet og måtte derfor finde sig i, at de blev solgt. Allerværst var det dog, at trængende, som ikke havde tid til at vente eller ikke fandt at kunne lade deres tyende vente, så sig nødsaget til at overlade ekspeditionen i »kommission til de koner, som der bestandig på assistenshuset med forvalterens tilladelse opholder sig, 8 à 10 stykker«, og som for deres ulejlighed beregnede sig 8 sk. pr. pant. Samtlige påløbende udgifter skulle på denne måde kunne komme op over 50 pct. årlig, og det uden at de lånsøgende fik »commoditeter« i samme omfang som hos de particulære pantelånere.

En ganske særlig mission mentes det, at pantelånerne havde, når »nogle i de høje klasser kom for kort tid i forlegenhed og i en hast be-

»Den jødiske Faste-lavn« i Israels vekselkontor, der rimeligvis også var lånekontor. Tegning af P. Klæstrup.

høvede assistance, men formedelst fødsel, stand, karakter eller embede« ikke ville mænge sig med den store hob på assistenshuset. Til gengæld skulle det ikke komme tredjemand ved, hvor megen rente parterne blev enige om. Og dersom der »blot på en nedrig debtors løse anmeldelse om ulovlige renters tagelse« fortsat af politiet uden lovmål og dom kunne inkvireres hos stadens indvånere om panter, skulle man ikke vente, at nogen particulier ville vove at gøre lån på pant til »sådan en stor trængende«.

Det anførtes under et særskilt punkt, at når politiets inkvirering om panter blev bekendt, kunne det befrygtes, at vedkommende næringsdrivendes kreditorer ville kræve ham for deres tilgodehavender ved rettens midler. Resultatet heraf kunne let blive ruin, »hvorved staden ej alene mister en virksom borger, men endog formerer flere fattige til tynde for indvånerne«. I sådant tilfælde svarede assistenshuset ikke til sit navn, men forårsagede tværtimod elendighed.

Ligesom Tode angreb brevskriveren assistenshuset for at give »meget ringe lån imod panters sande værdi, alt på de svage og urigtige grunde, at stiftelsen ej ved auktion skal lide tab«. Følgen af den lave belåning var, at »vedkommende nødsages enten at gøre mere pengelån på friske panter eller at låne på de meddelte sedler hos particulier frisk lån mod dobbelte og højere renter, thi de som låner herpå, anser dette for en hasardhandel«.

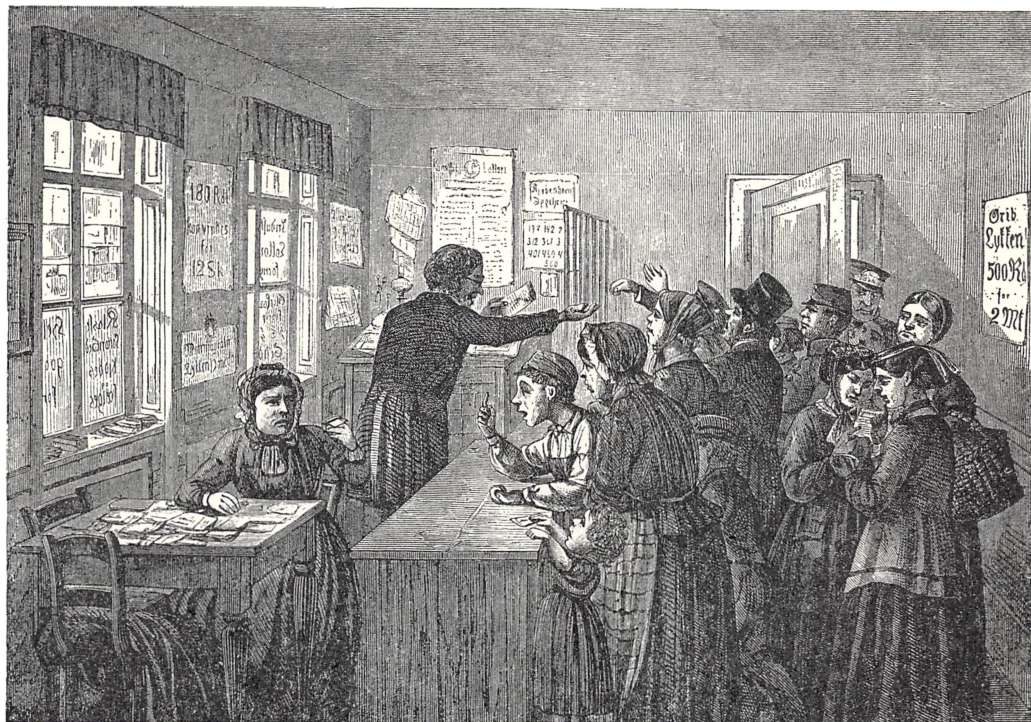
Det ansås for meget forkasteligt, at assistenshusbetjentene, når nogen indfandt sig for at hæve auktionsoverskud på bortsolgte panter, deri afkortede underskud på salg af samme ejers øvrige panter. Dels var sådant

underskud en sjældenhed, dels fik stiftelsen tilstrækkelig godtgørelse derfor af de uhævede overskudsbeløb, som hjemfaldt til den, og af de høje renter, det var tilladt den at tage af sine udlån. På dette som på andre områder optrådte pantelånerne anderledes honnet, ganske vist mod en rente på 24 à 30 pct., men denne høje rente fandtes »ej så tung at tåle« som assistenshusets dårlige behandling af de trængende. I et veltalende forsvar for pantelånernes rentesatser gjordes det gældende, at lovens påbud om en maksimumsrente på 4 pct. om året måtte have store udlån mod anden sikkerhed for øje. Helt anderledes var det »at udlåne 100 rdl. kapital i 300 dele til 300 differente personer imod 300 små panter, der består i et forklæde, en skjorte, en gryde, en kofte, en trøje, en malm-morter og deslige, som forårsager megen umage, tidssinkelse og meget skrivi« samt kræver plads og opvartning.

Det bebrejdedes assistenshuset, at det ikke lånte mindre ud end to mark. »Men når en fattig er trængende til 24 sk. eller ej haver mere pant, hvor og til hvem skal han da henvende sig«, dersom det ikke til-lades pantelånerne at hjælpe.

Kongen anråbtes derfor om en anden og bedre indretning af assistens- huset med mindre kapitalopsamling end hidtil »af den nødlidendes sure sved og blod«. Skulle majestæten være i tvivl, forventedes det, at »assi- stenshuset ved et allernådigst kommissorie blev undersøgt i lighed med undersøgelsen af nogle uredelige debitorers klager over for høje renters tagelse hos particulier«. Samtidig foresloges det, at pantelånerne skulle have lov at fortsætte deres næringsvej mod fremtidig ligesom assistens- huset at udstede lånebeviser med angivelse af debtors navn, pantets ind- hold, den lånte kapital, den aftalte indfrielsesdato og lånets dato. Til glæde for kongens kasse tænkte assistenshusets stempelfrihed ikke ud- strakt til disse lånebeviser, og at købet af stemplet papir dertil ville an- drage et betydeligt beløb, understregedes af, at pantelånerne årligt be- lånte »fuldkommen 30.000 panter«. Når pantelånerne frit kunne tage højere rente end assistenshuset, bevarede dette en fordel i den indbyrdes konkurrence, »da enhver søger at få lån til de ringeste renter, og de som ej vil nemme sit eget bedste, bliver selv skyldnere derudi at søge lån for højere rente hos particulier«.

»Det Trængende Selskab« ledsagede sin ansøgning med et brev til kommissionsdommerne og bad heri om en erklæring. Kommissarierne sendte den 16. marts 1791 ansøgningen videre til kancelliet med den ønskede erklæring og udtalte, at de anså sig for inkompetente til at tage stilling til eventuelle forandringer ved assistenshuset. De oplyste også, at de under behandlingen af de verserende pantelånersager havde anmærket nogle af de årsager, som havde bevæget mange fattige til at henvende sig til private folk om pengelån, betale dobbelt rente og udsætte sig for at miste deres panter hellere end at låne på assistenshuset, hvor de ikke betalte så høj rente og var sikre på at kunne løse panterne uden strid og vidtløftighed. Således bekræftede kommissarierne ansøgningens oplysnin- ger om, at assistenshuset ikke lånte på alle slags panter og ikke alle dage

*Hos en lotterihøker
på en trækningsdag.
Tegning af
P. Klæstrup.*

eller alle timer af dagen, hvorfor adskillige af de forhørte personer havde været afskåret fra at få hjælp der. Ligeledes at stor tilstrømning på assistenshuset havde fået mange fattige, der ikke havde tid, til i stedet at gå til pantelånerne.

Samtidig påpegede de, at skulle renter og omkostninger som anført ansøgningen undertiden beløbe sig til 50 pct. og derover ved assistenshuset, så var der dog langtfra tale om så store renter, som pantelånerne tog, nemlig mindst 72 pct., oftest 96 pct. og undertiden 144 pct. årlig, hvorfor kun få var i stand til at indløse de hos dem belånte panter. Efter kommissariernes erfaringer var disse høje renter desuden årsagen til, at både sætning og løsning hos pantelånerne foregik under fire øjne og uden udstedelse af noget bevis til låntagerne. De fleste pantelånere havde endog nægtet at have holdt nogen bog over de modtagne panter. Følgelig blev låntageren skilt ved sit pant, så ofte pantelåneren fik i sinde at benægte låneforholdet. Dette skete vel sjældent, da pantelånere, der blev bekendt for at bruge denne trafik, snart ville miste deres kunder. Men når nogen blev angivet for åger, havde han dog heri en vej til at slippe ud af kniben.

Da forvalter Fogh gennem admiralitetet og kvæsthusdirektørerne fik lejlighed til at udtale sig, gjorde han først gældende, at skønt staden var folkerigere end tidligere, var det tvivlsomt, om der heri var tilstrækkelig grund til at anlægge flere assistenshuse, da forretningerne hidtil havde kunnet bestrides uden nævneværdigt ophold. Kun på visse særlige tider blev tilstrømningen meget stor, således 8-14 dage før de halvårige auk-

tioner, til flyttetiderne, til højtiderne og på de dage, hvor tallotteriet blev trukket. Selv på disse spidsbelastningstider søgte man dog at få de om formiddagen mødende ekspederet før middagslukningen og ligeledes at få de om eftermiddagen mødende ekspederet inden aftenlukningen. Det var derfor urigtigt, at folk kunne komme til at vente en hel dag. En undtagelse dannede imidlertid de sidste 4 dage før hver auktion, hvor op til 900 personer mødte for at indløse eller forny de til auktion udskrevne panter, og hvor man derfor var henvist til at kræve assistenshussedlerne indleveret straks om morgenen. Først blev da løserne ekspederet og derefter fornyerne, idet man fortsatte ekspeditionen i fornødent omfang ud over normal lukketid om aftenen. Låntagerne havde altså mulighed for at undgå denne særlig lange ventetid ved ikke at udsætte fornyelsen til sidste øjeblik. Påstanden om, at kontoret kun kunne rumme 16-20 personer, imødegik forvalteren med, at der i sætte- og løsestuerne mageligt kunne være 160 mennesker.

Om ekspeditionsmåden oplyste han, at der, så snart kontoret åbnede, blev modtaget sedler fra personer, som da var til stede for at løse panter, og når disse panter var opstået, blev der igen modtaget sedler. Således fortsatte ekspeditionen i hele åbningstiden, og på samme måde foregik arbejdet i sættestuen. Det var at ønske, men næppe at håbe, at pantsætterne ville erindre, at lånene forfaldt efter et års forløb, og at de før auktionen yderligere havde 2-7 måneders frist til at løse eller forny deres panter. Desværre var det blevet sædvane hos største parten af publikum at opsætte dette til sidste øjeblik. Indløsningen var en tidkrævende ekspedition, fordi pantet skulle opsiges og renten beregnes, og det skete ofte, at en person indløste 20-30 panter samtidig. I den sidste åbningstime indfandt der sig i reglen slet ingen for at sætte og løse, og der kunne derfor ikke være trang til at holde længere åbent.

Efter Foghs opfattelse tydede »Det Trængende Selskab«s bedrøvelige skildring på, at selskabets medlemmer var blandt de personer, som befandt sig under tiltale for ulovligt pantelån, og som på denne måde håbede at opvække medlidenhed og opnå formildelse af straffen. Han troede ikke på, at de particulare uden andet pant ville udlevere pantsatte klæder til brug om søndagen. I alt fald skulle det nok vise sig at være et sjældent tilfælde.

Det var ganske rigtigt, at assistenshuset aldrig havde givet lån på møbler og de andre af selskabet omtalte ting med undtagelse af vendte klæder, som blev belånt hver dag. Årsagen hertil var for nogles vedkommende deres pladskrævende art, for andres vedkommende faren for beskadigelse eller for tab på grund af skiftende mode. Derimod var det urigtigt, at lån på klæder og uldne varer ikke kunne fornys bortset fra tilfælde, hvor de efter forfaldstid befandtes anstukket af møl eller orm. Kun mandsklæder, der mentes at frembyde en særlig mølfare, kunne ikke fornys. De kunne dog efter indløsning pantsættes på ny, dersom de fandtes ubeskadigede.

Det ansås for uberettiget at klage over renteberegningen, da den skete

efter den i forordningen indeholdte tabel, og da det på hver assistenshusseddél blev skrevet, hvad renten var i de enkelte måneder. Desuden blev både lånet og renterne indført i forseglede udlåns- og indløsningsprotokoller samt i kontrollørens kontraprotokoller. Påstanden om, at der toges 2 sk. af hver rigsdaler som bidrag til trykning af kataloget for panter, der løstes eller fornyedes i de sidste 14 dage før auktionen, var usand. Gebyret var nemlig kun 1 pct., beregnet som $\frac{1}{2}$ sk. af lån på 2-3 mark og 1 sk. pr. rigsdaler af større lån, og disse beløb beregnedes stiftelsen til indtægt i auktionsregnskabet. Begrundelsen for gebyrerne var, at låntagere, der først indløste eller fornyede deres panter, når kataloget var gået i trykken, burde tage del i omkostningerne, således at man undgik at belaste stiftelsen. Skriverpenge var helt ukendt ved assistenshuset. Det var ligeledes urigtigt, at der fradrogés 10 pct. i auktionsomkostninger ved overskudsberegningen, men fradraget udgjorde 9 pct., hvoraf 4 tilfaldt kontrolløren og 4 forvalteren for deres og deres personales meget omfattende arbejde med auktionen og dens forberedelse. Dette arbejde begyndte 8 uger før hver auktion og måtte udføres om søndagen og onsdag eftermiddag samt i øvrigt uden for normal åbningstid. De sidste 4 dage før auktionen måtte alle arbejde fra kl. 6 morgen til kl. 9, 10, ja undertiden 12 aften. I disse dage måtte forvalteren også give sine folk kost for ikke at spille et øjeblik. I 4-6 uger efter auktionerne måtte der på samme måde udarbejdes beregning af overskud og tab på hvert enkelt pant. Den sidste pct. af de 9 tilfaldt assistenshusets kasse som hjælp til katalogets trykning, auktionens bekendtgørelse i aviserne m.v. og det, som auktionsfolkene dagligt nød, nemlig i penge 2 rdl. foruden brændevin, øl, vin og brød.

Ved overskudsberegningen blev der ikke som påstået fradraget renter for tiden indtil 2 måneder efter auktionen, men kun for tiden indtil 6 ugersdagen efter dens begyndelse, til hvilken tid den på de solgte panter udlånte kapital med renter atter indgik i kassen. Det var heller ikke som påstået nødvendigt at vente 2 måneder efter auktionen på udbetalingen af låntagernes auktionsoverskud, men udbetalingen påbegyndtes, så snart beregningen deraf var forfattet, og herfor var fastsat en frist af 6 uger fra auktionens begyndelse. Her tilføjede forvalter Fogh sin beklagelse af, at over $\frac{3}{4}$ af overskudsbeløbene faldt i jødernes og andre seddelkøberes hænder til stort tab for de fattige panteejere, der havde afstået deres assistenshussedler for en bagatel. Han afviste desuden sigtelsen for misbrug fra assistenshusbetjentenes side.

Til imødegåelse af »Det Trængende Selskab«s oplysninger erklærede Fogh videre, at der i kataloget, som gik i trykken 14 dage før hver auktion, ikke optoges 10-12.000 pantenumre, men 8-10.000, og som følge af den omfattende indløsning og fornyelse lige inden auktionen kom kun omkring 3.000 heraf til bortsalg. I hans tid havde der aldrig været vagt fra Holmen eller andre steder for at holde orden på assistenshuset, og ingen var blevet ilde behandlet der.

Over for selskabets omtale af sættetkonerne anførte forvalteren, at han

hverken havde myndighed til at forbyde eller tillade deres tilstedeværelse på assistenshuset, og at mange honnette trængende undså sig for at gå ind og muligt blive kendt blandt en sværm, som bestod af soldater, matroser, hårskædrengene, gamle koner, piger og børn. Sættekonerne, der i øvrigt var assistenshuset uvedkommende, kunne altså ikke afvises, men der var adgang for honnette folk til i forvalterens egne stuer at afgøre med ham under fire øjne såvel sætning som løsning.

Angående låneniveauet meddeltes det, at assistenshuset til pant modtog pretiosa, guld, sølv, silke, uldne gangklæder, foerværkskåber, pelse, linned, kobber, tin, messing, ure, kårder, rokke og dåser m.v., når det i det mindste havde 2½ marks værdi. Herpå låntes så meget, at stiftelsen kunne være uden tab for kapital og rente, men man måtte naturligvis ikke blot tage tøjets værdi i betragtning, da også lånetiden var af betydning, nemlig 15-19 måneder, alt efter forårs- eller efterårsauktionens nærhed. At en ågerkarl muligt ville låne mere på et pant end assistenshuset, kom formentlig dels af de høje renter, han krævede, og dels af den korte frist slig en udsuger fastsatte for pantets indløsning eller hjemfald til ham. Ligeledes kunne det spille en rolle, at han havde mulighed for at sælge pantet underhånden, og at han næppe betalte noget overskud til pantsætteren. Assistenshusets belåninger var af en helt anden beskaffenhed, idet pantsætterne bortset fra mandsklæder, foerværk og lignende havde uindskrænket adgang til at forny deres lån ved forfaldstid. Der fandtes da også panter til stede, der havde henstået 4-8 år, ja undertiden længere.

Påstanden om, at assistenshusets auktionstab bragtes til fradrag i eventuelt auktionsoverskud på samme låntagers øvrige panter, stempledtes som en usand og skammelig beskyldning, der kunne tilbagevises gennem auktionsregnskaberne.

Fogh antog, at formålet med selskabets andragende foruden at opnå lempelser for de anklagede pantelånere også var at skaffe dem adgang til at fortsætte deres ågervirksomhed til skade for de trængende, og at ophavsmændene skjulte sig under anonymiteten for ikke at risikere opfordring til at bevise deres urigtige beskyldninger mod assistenshuset. Endelig henstillede han, at man fik selskabet til at navngive sine bagmænd, for at de kunne drages til ansvar for deres krænkende sigtelser mod assistenshusets betjente, der var sikre på, at de rettænkende låntagere ikke havde del i ansøgningen eller kunne beklage sig over ubillig behandling. Erklæringen var tiltrådt af kontrollør Johs. Carlsen.

Også fra Københavns magistrat indhentedes der en betænkning om sagen. Da skriftets forfattere ikke havde villet være deres navn bekendt, og da deres hensigt øjensynlig var at opnå et privilegium, som gjorde det muligt for dem at drive en endnu mere trykkende ågervirksomhed end den, assistenshuset var berettiget til, fandt magistraten ingen anledning til at tage hensyn til dem. Derimod mente den, at assistenshusets indretning efter forvalterens egen erklæring rent ud sagt var så byrdefuld og ødelæggende for låntagerne og så lidet stemmende med den milde hensigt,

der lå bag, at forandring til virkelig hjælp for de trængende burde overvejes.

I overensstemmelse med Todes synspunkt henstilledes det først til undersøgelse, om søkvæsthuset ikke nu havde opsamlet så megen kapital, at det for eftertiden enten kunne give afkald på indtægter fra assistenshuset eller dog nøjes med et mindre årligt tilskud derfra. Formålet hermed skulle være at få nedsat udlånsrenterne 10-14 pct. årlig til almindelig sats, især for de mindre lån under 50 rdl. Dernæst foreslog magistraten undersøgt, om stiftelsen ikke kunne renoncere på de 9 pct. af salgssummerne, der afkortedes ved beregning af auktionsoverskud til låntagerne, og yde forvalteren og kontrolløren et vist årligt beløb i stedet for de 4 af procenterne, der hidtil var tildelt hver af dem for deres arbejde med auktionerne. Også den sidste af procenterne kunne magistraten tænke sig afholdt af assistenshusets kasse. Endelig fandt man, at ekspeditionsformen, åbningstiden og afregningsmetoden nok kunne ændres til fordel for de trængende.

Til nærmere klarlæggelse af forholdene foreslog magistraten nedsat en kommission. Admiralitetet ønskede dog næppe at gøre indgreb i søkvæsthusets indtægtsmuligheder fra assistenshuset eller at lade staden få særlig indflydelse på institutionens ordning og fulgte i hvert fald ikke forslaget om at nedsætte en kommission. Derimod foreskrev det selv enkelte ændringer af praktisk art. Kancelliet henlagde det famøse andragende fra »Det Trængende Selskab«, hvorfra der herefter ikke hørtes mere.

Erhvervelsen af »Pæretræet«. Auktionsdusør afskaffes Slotsbranden 1794. Påtænkt assistenshus i Odense

Assistenshusbygningens nabohus, Nybrogade 3 (nu 4), var opført 1728 af karl ved vejerboden og værtshusholder Hans Blasen og blev kaldt »Pæretræet« efter et virkeligt træ, der i mere end 100 år prydede fortovet mod kanalen og gav rigelig frugt til fryd for kvarterets børn.⁵⁵ Det blev i 1792 af en tidligere ejers dødsbo sat til auktion, og skønt der ikke savnedes plads i øjeblikket, ønskede direktionen dog at sikre sig det med henblik på fremtiden. Rådmand Thomas Wissing, der i 1788 havde efterfulgt Hofgaard i den lønnede direktørstilling, ordnede med kollegiets tilslutning sagen for en købesum, der med alle omkostninger kom op på 3.772 rdl. 54 sk. Ejendommen omfattede forhus og sidehus, og forhuset var dengang et typisk ildebrandshus med 2 etager à 4 fag og med kvist over 2 fag. Til kælderens var der fra gaden en kampestensnedgang, og den indeholdt en durkgående forstue med en afløbsrende fra gården til gaden. Der var fremdeles en stue på 3 fag, hvis vægge overalt var paneletteret og malet, og hvori der fandtes en bilæggerovn, et køkken på 2 fag med åben skorsten og 2 kamre. Det drejer sig øjensynligt om det gamle værtshus, hvor den åbne skorsten og træstammen til afløb endnu findes.

55. Historiske Meddelelser om København 1. R. 1915-16, 5 s. 118.

Det nyerhvervede hus skulle foreløbig anvendes til bolig for betjente, der hidtil havde logeret i hovedbygningen. Blandt de første, der flyttede ind, var Wissing selv og forvalter Wiborgs enke. Værtshuslokalerne udlejedes til kældermand Christen Falsløw og senere til kældermand Johan Lunde, hvis enke havde den til 1838. Disse lejere drev sættemandsvirksomhed. Det fortælles, at fuldmægtig J. R. Harboe, der boede i »Pæretæet« 1853-58, en aften ved sin hjemkomst fandt alle familiens kvindelige medlemmer siddende på stentrappen, fordi det spøgede derinde.

Som berørt var der hidtil under auktionerne blevet bekostet drikkevarer og brød til de fremmødende auktionsfolks frokost og desuden daglig 2 rdl. i middagspenge. Hensigten hermed var at sikre deres tilstedeværelse i de 2-2½ uge, auktionerne sædvanligvis varede, og derigennem opnå bortsalg af de uindløste panter til passende pris. Hovedmassen af det solgte var fattige folks tøj, som auktionsfolkene senere afsatte i deres butikker. Nu blev det ved kgl. reskript af 17. januar 1794 til magistraten forbudt auktionsfolkene i staden at modtage sådanne dusørere, og ligeledes blev det andre forbudt at yde dusørerne. Forvalter Fogh bad en måned senere kvæsthusdirektørerne udvirke en undtagelse for assistenshusets vedkommende. Det var hans opfattelse, at brød, drikkevarer og middagspenge virkelig opmuntrede auktionsgæsterne til at komme til stede og til at købe adskilligt, som de aldrig ellers havde tænkt på. Direktionen fastholdt dog, at traktementet måtte bringes til ophør.

Den 26. februar 1794 om eftermiddagen indtraf det første Christiansborg slots brand. Da det blæste kraftigt fra syd, fløj gnisterne så langt, at de antændte huset på hjørnet af Rådhusstræde og Vandkunsten, hvor ilden dog hurtigt blev slukket. Hen på natten, da slotskirken og dens nabobygninger brændte, faldt der en stadig regn af gnister på den modsatte side af kanalen. Her ved Gammel Strand arbejdedes der med vældig energi på at hindre antændelse. Skønt det længe havde været fugtigt vejr, gennemtørredes alt træværk hurtigt af varmen, og det var derfor nødvendigt stadig at overdænge husene med vand. Ved assistenshuset sattes også et stort mandskab i gang bl.a. med at udspænde sejldug, som ved stadig at holdes vådt skulle hindre brandpartiklerne i at fænge. Om nattens spænding og anstrengelser findes et talende vidnesbyrd i et regnskabsbilag, hvorefter der blev udbetalt et beløb »for 2 tønner øl à 14 mark og dragerpenge à 4 sk., som til opmuntring og desto større arbejdsomhed blev givet det mandskab, som man satte til at arbejde med de ved assistenshuset anbragte sprøjter, der ideligen afkølte bygningerne den 26. februar, da slottet brændte.«

Ved et reskript af 25. juni 1794 til stiftsbefalingsmanden og biskoppen angående oprettelsen af Gråbrødre Hospital for Fyens land anmodedes disse om at indkomme med forslag om, hvorledes dette sygehus bedst kunne vedligeholdes, og det følgende år henstillede de bl.a., at der måtte forundes hospitalet privilegium exclusivum til at oprette et assistenshus i Odense. Et sådant blev dog ikke oprettet, da det voldte uoverstigelige vanskeligheder at fremskaffe »den cirkulerende kapital.«⁵⁶

Københavns brand 1795. Rentenedsættelse overvejes

Allerede året efter slotsbranden skulle en brandkatastrofe af langt større omfang ramme København og trænge ind på livet af assistenshuset. Om fredagen den 5. juni i klart solskin og stærk sydøstlig blæst opkom der ild i den såkaldte »Dellekrøge« på Gammelholm, en af søetatens oplagspladser, hvor der var fuldt af kulbunker, tømmer, brædestabler og alskens andre brændbare sager, altså et yderst farligt sted. Med rivende hast fik branden et forfærdende omfang. Således jævnedes admiralitetets monumentale administrationsbygning i Størrestræde med jorden. På denne brandens første dag nåede ilden hen til Østergade, og samme aften sprang vinden om i øst. Den tætte husblok mellem Store Færgestræde og Højbrostræde var nu dødsdømt, og ilden truede kvarteret mellem Vimmelskaftet og Gammel Strand samt assistenshuset. Lørdag morgen stod Hyskenstræde i lys lue på begge sider, og samtidig var ilden nået et stykke op ad Kompagnistræde.⁵⁷

57. G. L. Lahde:
Betragtninger over
Københavns ulykkelige
Ildebrand den
5., 6. og 7. Juni
1795, 1795.

I løbet af natten og morgenstunden lod Det octrojerede Brand Assurance Compagni for Varer og Effekter, almindeligt kaldet Meubel Assurance Compagniet, hvor assistenshusets pantebeholdning var forsikret, alle panter med undtagelse af kobber og tin flytte ud og pakke i sække. Derefter førtes de på både og pramme over til den anden side af kanalen, hvor de under bevogtning ophobedes på pladsen foran staldruinerne. Nu gjaldt det om at redde bygningerne. En talrig menneskemængde var strømmet til, så der var mandskab nok til at deltage i slukningsarbejdet, hver gang en gnistregn satte ild et eller andet sted. Efterhånden dirigeredes der også adskillige sprøjter til, navnlig pramsprøjter. Ved at bringe en slange op på hjørneejendommen i Naboløs lige over for assistenshuset lykkedes det foreløbig at standse ilden, der trængte frem fra Læderstræde, og ved ustandselig at overdænge husrækken fra assistenshuset ned til Knabrostræde med umådelige vandmængder havde man virkelig held til at redde denne. Hvor hård kampen havde været, sås af, at hele den modsatte side af den smalle Snaregade blev flammernes rov.

Branden drog nu videre mod vest omtrent til Vandkunsten. Endnu et døgn kom byens strid med ilden til at vare. Blandt de brændte bygninger var rådhuset, arresthuset, vajsenshuset og Valkendorffs kollegium. Først søndag eftermiddag blev københavnernes herre over ilden, men da lå brandtomterne også som en bred bræmme fra Kongens Nytorv helt ud til volden, hvor de strakte sig fra Løngangsstræde til Teglgårdsstræde.

Det berettes, at ved udflytningen fra assistenshuset »sås en mængde gamle kællinger meget nidkære med at redde, hvad de havde pantsat for at skaffe sig lotterisedler, kaffe og brændevin. En, siger man, som ville benytte sig af den almindelige forvirring og fik lyst til at undvige med en pakke, blev anholdt af et par raske karle og kastet i kanalen.«

Assistenshuset havde kun ganske små udgifter på sin redningskonto, nemlig 2 tønner øl til mandskabet samt erstatning for to fra Holmen udlånte og ikke tilbageleverede presenninger, i alt 16 rdl. Ikke desto min-

dre arbejdedes der så hårdt, at det efter nogles mening var »det, at den ved assistenshuset sammenbragte mængde af arbejdere der udtømte deres kræfter, som var årsag i, at der ved rådhuset blev så meget forsømt«. Husets facade mod Snaregade var blevet så beskadiget af ilden, at en istandsættelse var nødvendig, inden panterne kunne flyttes tilbage. Hele reparationen var dog ikke mere omfattende, end at den kunne tilendebringes på 8 dage.

Med panternes tilbagelevering fra assurancekompagniet og genanbringelsen på normal plads gik det langtfra glat. En del af de påsatte pantenumre var bortkommet, og tøjet i en del af pakkerne var således adskilt og splittet, at det var vanskeligt at bringe i orden. Afstemning med protokollerne voldte derfor besvær. En søn af kompagniets bogholder, der mødte på faderens vegne, benyttede også lejligheden til at stjæle adskillige guld- og sølvpanter, hvorom han bagefter aflagde tilståelse for politiretten. Under disse forhold så man sig nødsaget til at lukke assistenshuset indtil videre og sætte al kraft ind på at bringe orden til veje.

Samtidig opstod spørgsmålet om, hvorledes man skulle beregne rente af lånene for det tidsrum af 3 måneder, som formodedes at ville gå, inden der igen kunne åbnes for indløsning. Admiralitetet henvendte sig herom til søetatens generalauditør Lauritz Nørregaard. Han foreslog, at når genåbningen for udlån blev bekendtgjort, skulle det tillige bekendtgøres, at genåbning for indløsning endnu måtte vente nogen tid, og at der ville komme ny bekendtgørelse om tidspunktet. De, som meldte sig og krævede indløsning inden for 4 uger efter denne fremtidige bekendtgørelse, skulle slippe med at betale rente til brandens dato, hvorimod de, der først senere meldte sig, skulle svare fuld rente til indløsningsdagen. Ved denne ordning tilsigtedes det dels at forebygge misfornøjelse hos låntagerne ved at kræve dem for penge, inden deres panter kunne udleveres, og dels at spare assistenshuset for »græsselig uorden, misbrug og tab«, som måtte forudses, hvis låntagerne kunne få rentefrihed ved at melde sig uden samtidig at betale.⁵⁸ Admiralitetet godkendte forslaget.

58. Admiralitetets
Generalkopibog
1795 nr. 128 og 358.

Snart kunne der udstedes bekendtgørelse om, at assistenshuset fra den 7. juli atter holdtes åbent, dog kun om formiddagen, dels for udlån og dels for indløsning af tidligere belånt guld, sølv, pretiosa, kobber, messing, tin og andre metallsager.⁵⁹ Den 3. august var man nået så vidt, at indløsning også kunne finde sted af tøjpanter, indsat fra den 11. januar til ultimo juni 1794, og successivt åbnedes der så for senere indsatte tøjpanter. De nyeste kom med fra den 18. november. Det ses heraf, at antallet af tøjpanter stadig var langt større end antallet af de øvrige panter tilsammen.⁶⁰

59. Adresseavisen
1795 nr. 185.

60. Adresseavisen
1795 nr. 214, 244,
285 og 316.

Ejerne af de panter, som ikke havde kunnet identificeres, blev indkaldt gennem Adresseavisen, og usikkerhed omkring identiteten bevirkede ligeledes, at halvårsauktionen, der normalt skulle finde sted den 11. marts 1796, blev udsat til medio maj. Fra den 29. marts til auktionen blev tøjpantekamrene så alle søgnedage undtagen lørdag holdt åbne for besigtigelse, medens sølvpantekamret holdtes åbent hver tirsdag for-

61. Adresseavisen
1796 nr. 117 og 125.

middag. Under auktionen kunne besigtigelse ikke finde sted, men de sidste dage før den fastsatte dato strømmede låntagerne til i en sådan mængde, at der måtte gives 3 dages udsættelse.⁶¹ Samme procedure måtte gentages forud for halvårsauktionen i september.⁶²

62. Adresseavisen
1796 nr. 188.

Da der blev udarbejdet en endelig oversigt over de panter, der var bortkommet eller ødelagt i forbindelse med branden, kunne det konstateres, at disse panter repræsenterede en lånesum på 8.284 rdl. 16 sk., og at lånesummen på tilstedeværende, men konfunderede panter kunne anslås til 5.742 rdl. 43 sk. Ved forhandling med brandkassen, hvor forsikring var tegnet af kollegiet i 1792 for hele den udlånte driftskapital, opnåedes der et tilbud fra den om at godtgøre assistenshuset 5.137 rdl. 21 sk. samtidig med, at pantegodset stilledes til rådighed. Tilbudet fandtes fordelagtigt, selv om godset, der skulle erstattes låntagerne, jo var af højere værdi end de derpå lånte beløb. Særskilt erstatning for tyveri af pantebeholdningen fandt man at kunne frafalde, da brandkassen ikke forlangte godtgørelse for sine betydelige udgifter ved panternes ud- og indflytning, og da den var indgået på at betale forsikringserstatning, skønt skaden androg mindre end 3 pct. af forsikringssummen 187.000 rdl. og følgelig efter policens indhold ikke kunne ventes godtgjort.

Dernæst foreslog direktionen, at ejerne af bortkomne guld- og sølvpanter fik udbetalt halvdelen af lånebeløbene i erstatning, og at ejerne af bortkomne tøjpanter fik udbetalt en erstatning svarende til det fulde lånebeløb, alt uden at svare rente fra brandens dato. De, der ikke meldte sig inden den 11. september 1797, skulle dog ingen erstatning kunne få. Desuden ønskede direktionen en aparte, hemmelig tilladelse til at udbetale større erstatning i tilfælde, hvor nogen kunne skønnes at have sat langt mere værdi i pant end sædvanligt, nemlig 150 pct. af lån på guld- og sølvpanter og 200 pct. af lån på tøjpanter. Efter forslagets hovedregel kalkuleredes erstatningsbeløbene til 15.116 rdl., og når de konfunderede panthers låneværdi 5.742 rdl. og brandkassens tilsvarende 5.137 rdl. fragik heri, ville assistenshusets tab blive 4.237 rdl. Da forslaget var tiltrådt af admiralitetet og approberet ved kgl. resolution af 19. maj 1797,⁶³ indkaldtes panteejerne gennem Adresseavisen, og da det allersidste konfunderede pantegods efter fristens udløb var blevet bortsolgt ved auktion, kunne assistenshusets endelige tab opgøres til et væsentligt lavere beløb end kalkuleret, nemlig til 979 rdl. 7 sk.

63. Admiralitetets
Generalkopibog
1797 nr. 79.

Oven i købet gav de tre første halvårsauktioner efter branden assistenshuset et samlet hjemfaldet overskud på 924 rdl. 58 sk., rimeligvis fordi en del assistenshusedler var tilintetgjort af ilden og altså ikke kunne præsenteres til udbetaling af auktionsoverskud. Det fine slutresultat af tvang admiralitetet så stor respekt, at det indgav en forestilling derom til kongen. Heri henleddes opmærksomheden på assistenshusindretningens store omfang og vigtighed, og direktionen, især rådmænd Andreas Skibsted, rostes for, »at de såvel under ildebranden som siden ved panternes ordning har vist en udmærket iver og vigilance til stiftelsens bedste«.

64. Admiralitetets
Generalkopibog
1797 nr. 232

Forvalterens kontorbetjente og øvrige folk, i alt 7 personer, fik for deres ekstraarbejde udbetalt 60 rdl. Fogh hædredes ved at lade assistenshuskassen betale hans gageskat på 64 rdl. 58 sk. årlig, og hans fuldmægtig Johan Rubring Harboe fik sin årsgage på 200 rdl. forhøjet med 100 rdl.⁶⁴

Medens assistenshuset var lukket, bad admiralitetet generalauditøren overveje, om udlånsrenten kunne nedsættes til lindring for den brandhærgede og nødstedte befolkning i staden. I opfordringen hed det: »Hvor overmåde velgørende ville ikke såvel i fremtiden som især i dette ulykkelige øjeblik den lov være, som lettede byrden af disse renter. Færre suk ville drages af dem, som nærme sig assistenshuset for der under offentlig sikkerhed på sit gods og imod billige renters svarelse at kunne få afhjulpet den trang, efter hvilken ågerkarlen dag og nat går på lur. Men her møder en eneste og desværre en alt for betydelig vanskelighed. Assistenshusets rente kan nemlig ej nedsættes uden tab for kvæsthuset. Den ene trængende skulle altså hjælpes på den andens bekostning.«

Generalauditøren fandt, at de tilladte rentesatser på 10, 12 og 14-18 pct. sammenlignet med den ellers tilladte højeste rente på 6 pct. vel ikke i streng forstand var uretfærdige, men at de dog i høj grad var ubillige. Særlig anså han det for uheldigt, at satsen var højest for de mindste lån og altså mest trykkede de særlig trængende eller de egentlig fattige. Han foreslog at anvende en rentesats på 7-9 pct. for lån op til 50 rdl. med tilbagevirkende kraft fra ildebrandens dato. Det høje maksimalbeløb kunne efter hans opfattelse medvirke til at forøge udlånet, og en tidsbegrænset rentenedsættelse kunne ikke tilrådes på grund af den misfornøjelse, der ville opstå, når renten atter forhøjedes. Om størrelsen af kvæsthusets samlede rentetab turde han intet bestemt sige, men formodede, at det ikke ville blive særlig betydeligt.

Direktionen påpegede heroverfor, at kvæsthuskommissionen vel i sin tid havde kalkuleret et samlet årligt overskud på 2.440 rdl. 94 sk. ved driften af kvæsthuset og assistenshuset under ét, men at det senere var vedtaget at indtage 50 syge af det faste mandskab i søværnet med koner og børn til kur og pleje på kvæsthuset, hvorfor en del af overskuddet ville medgå hertil. Det ansås heller ikke for troligt, at nedsættelse af renten som foreslået kunne opvejes af stigning i den udlånte kapital, og desuden henvistes der til det rentetab, som lukningen ville medføre. Endelig omtaltes muligheden for tab på kvæsthusets udlånte kapital 99.450 rdl. i ejendomme, som lige var nedbrændt. På dette grundlag afgav admiralitetet en neutral indstilling, og sagen sluttede herefter med, at de gamle rentesatser skulle bibeholdes i henhold til kgl. resolution.⁶⁵

65. Admiralitetets
Generalkopibog
1795 nr. 128.

Aflastning for pensioneringsopgaverne. Foghs ruiner Urolige konjunkturer

Under de gunstige konjunkturer i 1796 havde almuen større arbejdsindtægter end forhen og lånte følgelig mindre på assistenshuset, hvis renteindtægt og driftoverskud derfor svandt ind. Admiralitetet blev da atter grebet af frygt for, at kvæsthuset ville få vanskeligt ved at opfylde sin hovedopgave. Det indgav så en forestilling af 3. november 1796 om lettelse af stiftelsens byrder, herunder successivt ophør af assistenshusets senest til 7.000 rdl. årligt fastsatte pensionsandel til etatens enker, og dette forslag blev godkendt den 11. samme måned.

Efter Foghs død den 28. maj 1802 i en alder af 50 år indgav enken et andragende om pension for sig og deres fire uforsørgede pigebørn. Heri anførtes det, at dødsfaldet havde forbindelse med det byrdefulde og med betydeligt ansvar forbundne embede, hvortil kom græmmelse over at have tabt al formue, dels ved betaling af Wiborgs auktionstilsvær og dels ved at have pådraget sig tilsvær for utroskab, som en karl ved assistenshuset havde begået. Denne karl, som havde tjent huset i 22 år, og som havde omsorg for panterne i sølvkamret, havde gennem mere end 10 år tilegnet sig adskillige panter, belånt med 3.124 rdl. 16 sk., og Fogh havde yderligere måttet betale ejerne anselige beløb som godtgørelse for deres merværdi. Hertil kom de tab, som var normale for embedet, og et tab på mindst 1.000 rdl., som han havde lidt ved at tage hensyn til visse af »Det Trængende Selskab«s klager. Direktionen bekræftede ved sin påtegning, at Fogh virkelig var død af græmmelse og bekymring.

Udlånsvirksomhedens omfang svingede stærkt i årene op mod århundredskiftet i takt med tidens urolige konjunkturer. Et højdepunkt nåedes ved årsafslutningen den 10. juni 1793, da der registreredes udestående lån til et samlet beløb af 193.258 rdl., og et lavpunkt indtraf et par år efter, at man i 1795 var overgået til at bruge kalenderåret som regnskabsår, nemlig ved årsafslutningen den 1. januar 1798, da de udestående lån kun udgjorde 122.260 rdl. I hele regnskabsåret 1797 udlåntes der kun 182.537 rdl. mod 271.950 rdl. i det særligt store indlånsår 1791-92. Dønningerne fra revolutions- og Napoleonskrigene nåede øjensynligt ind over assistenshuset.

Søkvæsthustidens sidste del 1802-60

*Forvalter Harboe. Plan om lånehuse i hele landet
Bombardementet 1807. Statsbankerotten. Bladkritik
Pantelånere. Sættefolk*

Arhundredskiftet indvarslede for så vidt en ny epoke i assistenshusets historie, som driften i århundredets første to tredjedele kom til at ligge sikkert i hænderne på forvalterne Johan Rubring Harboe og Christian Hansen Hegedahl. Medens de foregående fem forvaltere, som søkvæsthuset havde indsat, alle efter ret få års virke trak sig tilbage eller døde på grund af overanstrengelse og ødelagt økonomi, holdt disse to stillingen i henholdsvis 35 og 29 år, og indtil de havde opnået en høj alder.

Harboe blev født den 4. oktober 1762 og var 39 år, da han den 4. juni 1802 tiltrådte stillingen, i hvilken han som den første modtog kgl. bestalling. Forinden havde han været skriver ved assistenshuset i 5 år og fuldmægtig i 15 år og var følgelig udrustet med betydelig erfaring. Medens han var skriver, læste han til juridisk eksamen, som han bestod i 1788.

Harboe forblev ungkarl hele livet og tyngedes altså ikke som sine forgængere af bekymringer for efterladtes udkomme. Derimod fik han flere slægtninge ansat ved assistenshuset, deriblandt en nevø, der ligeledes lød navnet Johan Rubring Harboe. Samarbejdet mellem onkel og nevø kan have givet anledning til, at assistenshuset er kommet til at hedde »onkel«. En trykt gadevise fra samtiden omtaler »onkel Harboe«, og onkelnavnet kan således med sikkerhed føres tilbage til hans embedsperiode. Det er vel muligt, at påvirkning fra Tyskland, England og Frankrig har bidraget til, at hædersnavnet onkel er opstået. Dog er den populære betegnelse i Frankrig tante, medens onkel dér betyder ågerkarl.

Gennem ugebladet Politivennen for den 22. november 1800 fremkom en mand i Varde med forslag om at oprette assistenshuse eller lombarder i alle købstæder. Han henviste til, at mange derboende fattige nu i trangstiftælde måtte pantsætte deres indbo og give 1 sk. af daleren ugentlig i rente, altså 52 pct. årlig, hvis de da ikke ville sælge tingene til spotpris. Når kongen selv holdt assistenshus i København, fandt han det rimeligt, at en embedsmand eller en anden mand i hver købstad holdt en lombard med bestemt rentefod og mod at stille kaution. Kapitalen kunne, hvis opgaven blev betroet en embedsmand, lånes hos privatfolk mod statens garanti, og nogle af de tilladte procenter kunne tilfalde stadens fattigvæsen.¹

1. Politivennen 1800
nr. 135.

Gården i Nybrogade 4-6. Foto i Københavns Bymuseum.

Nybrogade under branden i 1795. Assistenshusets panter ses i en dyng på Slotsholmen.
Koloreret stik af G. L. Lahde.

Sagen fulgtes op i 1803 med et nyt forslag om at forsyne hele landet med lånehuse i den hensigt at hjælpe den trængende befolkning gennem lån. Det ansås for almindeligt bekendt, at den ringere klasse af almuen oftest kun havde lidet begreb om at lægge noget til side af sin arbejdsfortjeneste. Hvis fortjenesten ikke ligefrem gik til vellevned, anvendtes den næsten altid til klæder eller endog til unødvendige ting. Enhver uforudset udgift satte derfor folk i forlegenhed og gjorde det nødvendigt for dem enten at sælge deres tøj, hvad de dog nødigt greb til, eller også at låne derpå, og i begge tilfælde udsugedes de af ågerkarle, som enten tilvendte sig tingene til en ubetydelig pris eller lånte derpå mod så høje renter, at kapitalen inden for kort tid fortæredes. Hos de foreslåede assistenshuse skulle lån på kort tid kunne erholdes mod en lidt højere rente end den ellers fastsatte.

Den ansvarlige statsledelse øjnede adskillige betænkeligheder ved almindelig oprettelse af lånehuse, men fandt det dog indlysende, at sådanne indretninger ville være velgørende. Kancelliet lod derfor udgå et cirkulære af 15. oktober til samtlige amtmænd om sagen. Imidlertid gik næsten alle de indkomne betænkninger imod tanken, som følgelig ikke blev realiseret.² Derimod var der i 1804 knyttet et assistenshus til sygehuset i Altona. I 1813 fandtes der assistenshuse i alle de holstenske byer Altona, Glückstadt, Itzehoe, Kiel og Rendsborg samt i de slesvigske byer Eckernförde og Tönning.³

Under Københavns bombardement ved engelske tropper i dagene mellem 3. og 6. september 1807 ansås det ligesom under storbranden i 1795 for nødvendigt at flytte de betydeligste af assistenshusets panter til et sikrere sted, og hertil valgtes Proviangtgården på Slotsholmen, hvor der stilledes en »bommefri« kælder til rådighed. Til flytningen og den senere tilbageflytning anvendtes store 6 læsters pramme, og både kontor- og magasinbetjente må have udført et meget omfattende arbejde hermed, eftersom der bagefter tildeltes dem et særskilt vederlag på 171 rdl. 48 sk. Forvaringsstedet i forbindelse med fire dertil udskrevne borgeres brandvagt viser, at man klog af skade fra brandens tid søgte at undgå sammenblanding, beskadigelse og tab af pantebeholdningen. Der påløb også kun to små udgiftsposter for beskadigelse af nogle tøjpanter og enkelte sølvpanter samt to pelse, hvortil dog i 1809 kom 98 rdl. 48 sk. i erstatning for 14 andre panter, som ikke kunne findes, da de begæredes indløst, og som derfor ansås for bortkommet under bombardementet. Da en stor del af bygningens ruder sprængtes, måtte der tillige indkøbes 3 kister grønt rudeglas for 68 rdl. og betales en glarmester 6 sk. pr. rude for indsætningen. De borgerlige brandvagter fik hver 5 rdl., og der ofredes 2 rdl. 4 sk. til anskaffelse af 8 små svaberter, for at der kunne slukkes alle steder på lofterne, hvor det under bombardementet måtte vise sig fornødent. Endelig afholdtes der et beløb til udbedring af brolægningen i gården, »hvor en bombe var nedfalden.« Allerede den 17. september kunne udlån og indløsning genoptages.

Den uhyggelige inflation, der før statsbankerotten i 1813 rystede pen-

2. Collegietidende 1803 nr. 42 s. 670 og Fogtmanns Reskripter 1803 s. 323.

3. Hof- og Statskalender 1813 sp. 278 noten.

gevæsenet, gav sig naturligvis også udtryk i assistenshusets regnskaber. Der viser sig en stigning i de udbetalte lån fra 370.257 rdl. i 1811 til 822.837 rdl. i 1812 og en stigning i summen af udestående lån fra 178.338 rdl. pr. 1. januar 1812 til 393.511 rdl. pr. 1. januar 1813. Det sidstnævnte beløb blev i overensstemmelse med pengereformen nedskrevet til 65.585 rdl. Ved kgl. resolution af 27. januar 1813 bestemtes det, at udlånet fra den 1. februar skulle ske i rigsbankpenge sølvværdi, og at betaling i de gamle rigsdaler courant foreløbig kunne modtages efter det sædvanlige forhold 6/1.⁴ Af hensyn til den trængende klasse gjorde en ny resolution af 21. juli den forandring heri, at udlån og indløsning kunne ske i rigsbankpenge navneværdi, altså uafhængig af prisen på sølv.⁵

4. Admiralitetets
Generalkopibog
1813 s. 229 nr.
32/24.

5. Admiralitetets
Generalkopibog
1813 s. 229 nr.
291/257.

Da der i den første tid efter pengereformen bestod en betydelig knaphed på små sedler og skillemønt, hvorfor det var næsten umuligt at udrede de beløb, som låntagerne skulle have udbetalt efter fradrag af forudbetalt rente, foreslog forvalteren og direktionen, at man skulle give afkald på forudbetaling af rente og i stedet kræve hele rentebeløbet betalt ved indløsning eller fornyelse, og dette forslag blev på admiralitetets forestilling tiltrådt ved kgl. resolution af 27. december. Naturligvis afvikledes de enkelte lån kun sjældent efter netop en måneds forløb. I de allerfleste tilfælde måtte der følgelig foretages ny renteberegning og -betaling i forbindelse med indløsningen eller fornyelsen, og et sådant dobbeltarbejde lagde jo unødvendigt beslag på låntagernes og betjentenes tid. Fra og med begyndelsen af regnskabsåret 1814 beregnedes der da i henhold til resolutionen kun rente én gang, nemlig i forbindelse med indløsningen eller fornyelsen.⁶

6. Admiralitetets
Generalkopibog
1813 s. 229 nr.
497/443.

7. Adresseavisen
27. og 29. Marts
1813.

I en overgangsperiode blev det nødvendigt at forbeholde formiddagstimerne til indløsning af panter, belånt i de nye rigsbankpenge, og eftermiddagstimerne til indløsning af panter, belånt i de gamle rigsdaler courant.⁷ Søkvæsthusets likviditet var i øvrigt under pengekrisen så anstrengt, at assistenshusets udlån måtte begrænses til højst 20 rbd. på et enkelt pant, og at belåning helt måtte nægtes af pretiosa, guld og sådanne sølvting, der ikke henhørte til husholdningsbrug. Alligevel lykkedes det kun ved finanskollegiets mellemkomst at fremskaffe de fornødne beløb til udlånets bestridelse ved optagelse af lån hos rigsbanken, og disse lån måtte endda rationeres til 10.000 rbd. à conto i november 1813 og derefter 3.000 rbd. ugentlig året ud.

8. Politievennen
1810 nr. 604.

Gennem hele Harboes forvaltertid beskæftigede bladene sig nu og da med spørgsmålet, om assistenshuset ikke kunne låne mere på panterne. Den almindelige opfattelse var, at huset kun lånte en tredjedel af værdien, og at jøderne lånte mere. Politivennen skrev i 1810, at hensigten med assistenshuset som en velgørende institution derved forfejledes, så at mange mennesker faldt i hænderne på ågrere.⁸ Ved en senere lejlighed affordredes forvalteren oplysning om, efter hvilke regler panterne vurderedes, da en indsender, studiosus juris C. Holm, besværede sig over, at der kun var opnået lån 8 rbd. på en aldeles ny og ubrugt klædning, der havde kostet henved 60 rbd. »Hr. justitsråden vil vist ikke fra sin egen

*Jødiske
marskandisere på
hjørnet af Læder-
stræde. Tegning af
P. Klæstrup.*

fabrik på Nørregade kunne levere nogen alen klæde af sådan bonitet som det, der findes i den pantsatte klædning, til en lavere pris end 9 rbd.« Vurderingen formodedes derfor foretaget af en upålidelig vurderingsmand.⁹

9. Politievennen
1835 nr. 1029.

Ikke længe efter påberåbtes der eksempler på, at en bekendt ågerkarl havde lånt mere på en assistenshusseddél end assistenshuset på hele pantet. Det fandtes også mærkværdigt, at der undertiden låntes dobbelt så meget på et pant, som tidligere var ydet, skønt pantet i mellemtiden var forringet ved brug. Nogle havde med undren bemærket, at der låntes mindre end ellers på panterne henimod auktionstiden, hvor mange pantsatte ét stykke tøj for at indløse et andet.¹⁰

10. Politievennen
1835 nr. 1033.

Aviserne gav næsten hvert år plads for mere eller mindre velbegrundede forslag om udsættelse af assistenshusauktionerne, for at de trængende kunne få bedre lejlighed til at redde deres pantsatte ejendele. Sær-

11. Politievennen
1807 nr. 488.

lig overbevisende var motiveringen i 1807 efter bombardementet.¹¹ Ved andre lejligheder henvistes der til streng vinterkulde og deraf følgende begrænsning i arbejdsfortjenesten. Det hændte også, at man påberåbte sig konfirmationstiden, hvor muligt en del havde anvendt, hvad de ellers kunne have indløst eller dog fornyet deres tøj med. En indsender til Politievennen tilføjede, at det efter hans indskrænkede forstand kunne være justitsråden det samme, om auktionen blev i april eller maj.¹² Undertiden havde opfordringerne det forønskede resultat.

12. Politievennen
1837 nr. 1110.

Under auktionerne gik de frembudte genstande endnu i Harboes tid fra hånd til hånd blandt auktionsgæsterne bordet rundt, og det samme var tilfældet med den kontante betaling, når køberen ikke befandt sig ved den øverste ende af bordet. Skulle han have penge tilbage, måtte disse tilmed tilbagelægge strækningen i omvendt orden. Hvis nogle af pengene tabtes undervejs, måtte køberen i reglen afskrive dem, da det i den sammenpakkede menneskemængde var ganske umuligt at få dem samlet op. I forbindelse med en klage herover i Politievennen fremsattes der forslag om for en billig penge at antage en dreng fra opfostringshuset til at være til stede på selve bordet og bringe panterne og pengene frem og tilbage.¹³ Dette forslag blev godtaget og snart bragt til udførelse. I mere end hundrede år derefter lønnede assistenshuset en dreng til at »gå på bordet« og forevise de opråbte panter under auktionerne.

13. Politievennen
1820 nr. 222.

I Politievennen ankedes der allerede i 1802 og 1803 over, at auktionkatalogerne ikke gav tilstrækkelig vejledning for låntagere, der i sidste øjeblik ville indløse deres panter på auktionsbordet eller byde dem op for at undgå salg til fremmede, eller som blot ved personlig tilstedeværelse ville kontrollere, hvilke beløb deres panter blev solgt for. Sagen var, at katalogerne ikke indeholdt de pantenumre, som fandtes på låntagernes assistenshusedler. Bladet foreslog derfor at lade disse numre trykke sammen med de fortløbende auktionsnumre.¹⁴

14. Politievennen
1802 nr. 201 og
1803 nr. 283.

Avisartiklerne gav anledning til, at ledelsen tog disse og andre katalogspørgsmål op til overvejelse, navnlig spørgsmålet om at kræve betaling for kataloget, der hidtil var blevet uddelt gratis. Uddelingen havde tid efter anden udviklet sig således, at »jøder, dagdrivere og drenge af den simpleste klasse trængte sig frem under de ubehageligste optrin for at få det og derefter straks sælge papiret til spækhøkere og urtekræmmere.«¹⁵ Det besluttedes nu at kræve 12 sk. pr. stk. for kataloget, hvis det indeholdt mere end 10.000 auktionsnumre, og ellers 10 sk. En anden forandring gik ud på, at låntagere, som indløste eller fornyede deres tøj i de sidste 14 dage før auktionen, fritoges for som hidtil at betale 1 sk. pr. rbd. som bidrag til trykkeomkostninger m.v. For ikke at friste unødigt mange til at vente til sidste stund, undlod man at bekendtgøre fritagelsen. Derimod gik man ikke ved denne lejlighed med til at optage pantenumrene i kataloget. Først i 1825 fremdrog Politievennen på ny dette spørgsmål, da en holstener, som under ophold i hovedstaden havde belånt en sølvdåse, og som få dage før auktionen kom for at hente den, blev henvist til at løse den under auktionens gang, men trods flere halve dages

15. Carl Bruun:
Kjøbenhavn III
s. 566.

- ophold i auktionslokalet ikke kunne opspore den. Ønsket blev nu imødekomet.¹⁶
16. Politievennen
1825 nr. 482.
- Samme år foreslog den kritiske Politiven også, at der til fordel for auktionsskøberne blev foranstaltet eftersyn af de uindløste panter inden bortsalget.¹⁷ Dette reformforslag vandt dog ikke gehør, utvivlsomt fordi arbejdet blev anset for uoverkommeligt og i mange tilfælde forgæves på grund af låntagernes tilbøjelighed til at forny eller indfri lånene i sidste øjeblik.
17. Politievennen
1825 nr. 508.
- De sædvanlige tidspunkter for halvårsauktionernes afholdelse i marts og september medførte efterhånden nogen misfornøjelse. Særlig pensionister og mindre velaflagte offentlige betjente fandt det ubejligt, at auktionerne begyndte nogle dage, før de ved kvartalets indgang fik deres pension eller gage udbetalt, og deres sag støttedes af den utrættelige Politiven.¹⁸ Da der som sædvanlig berammedes en auktion til en dato i første halvdel af marts 1834, gentog bladet sit forslag om en senere dato og rettede det til højere vedkommende.¹⁹ Næste gang adresseredes henvendelsen til det høje admiralitetskollegium.²⁰ Men da også denne auktion var frugtesløs, brugte bladet betegnelsen slendrian og foragt for det offentlige omdømme, som man end ikke værdigede en meddelelse om grunden til, at alt blev ved det gamle.²¹
18. Politievennen
1834 nr. 944.
- Da det herefter endelig blev bekendtgjort, at første halvårsauktion i 1835 var udsat til 30. marts, henledte en kreds af pensionister opmærksomheden på, at dermed var hensigten om lettelse for pantsætterne aldeles ikke opnået, da pension og gage først kunne hæves dagen efter. Udsættelsen måtte udstrækkes til 8. eller 9. april.²² Det ansås dog ikke for muligt at give yderligere udsættelse i denne omgang.
19. Politievennen
1834 nr. 947.
- I 1836 besluttede ledelsen forsøgsvis at beramme de to halvårsauktioner til begyndelsen af maj og begyndelsen af september. Herimod indvendtes det nu, at huslejen, der var trykkende for mange, skulle udredes kort forinden. I stedet foreslog avisen januar og juli som de gunstigste måneder.²³ Den var selv klar over, at man så ikke mere kunne lade de i hvert kalenderårs første eller sidste halvdel forfaldne panter gå til auktion samtidig, og foreslog derfor opsamlingen ændret, således at den kom til at omfatte de panter, hvis forfaldsdato lå inden for halvårsperioderne fra 1. april til 1. oktober og fra 1. oktober til 1. april.²⁴
20. Politievennen
1835 nr. 995.
- Diskussionen resulterede i, at assistenshuset gik over til fjerdingårslige auktioner, af hvilke den første berammedes til 24. juli 1837 og omfattede de uindløste panter, der var indsat eller senest fornyet i tiden fra 1. januar til 1. april 1836, og som efter den normale 12 måneders frist var forfaldet inden for det tilsvarende fjerdingår i 1837. De tidligere tiders halvårslige kæmpeauktioner blev hermed til lettelse både for låntagerne og for assistenshusets personale spredt på en anderledes lempelig måde. Ligeledes opnåede man at bøde på den pladsmangel, der atter kunne mærkes i pantemagasinerne. Den ene fjerdingårsauktion faldt vel i januar, altså i den strengeste vintermåned, men end ikke Politievennen havde noget at indvende herimod, da det ansås for en rodfæstet erfaring,
21. Politievennen
1835 nr. 998.
22. Politievennen
1835 nr. 1001 og
1002.
23. Politievennen
1836 nr. 1059 og
1837 nr. 1104.
24. Politievennen
1837 nr. 1105.

25. Politievennen
1837 nr. 1120.

at denne måned satte mange penge i omløb, især i de mindre bemidlede klasser.²⁵

De såkaldte auktionsprocenter, der ved overskudsberegningen på solgte panter tilbageholdtes som auktionssalær til assistenshuset og dets to øverste embedsmænd, var ligesom tidligere genstand for kritik. Særlig fandtes det ubilligt, at der også skulle betales auktionsprocenter af låntagere, der efter panternes optagelse i auktionskataloget nåede at løse dem inden opråbet.²⁶

26. Raketten 1833
nr. 17 og Politievennen 1837 nr. 1134.

Under en af auktionerne i 1825 reklamerede en køber over, at det erhvervede var blevet revet itu på auktionsbordet, og krævede det taget tilbage og råbt op på ny. En del af de tilstedeværende auktionsgæster tog højrrøstet hans parti, og auktionarius gav ham også medhold. Forvalteren, overkrigskommissær Harboe var imidlertid ikke tilfreds med det forefaldne, da beskadigelsen var indtruffet efter det første hammerslag, og han meddelte derfor klageren, at der ikke tåltes indvendinger fra auktionsgæsterne i den mindre stue, og at han fremtidig kun kunne få adgang til den større stue. Næste dag nægtede forvalteren ham virkelig adgang til den lille stue, hvor han selv plejede at overvære auktionen, og hvor der i øvrigt mest opholdt sig marskandiserne af begge køn. Fordelen ved at få adgang til den mindre auktionsstue var dels, at auktionspanterne dér blev lagt til skue på et bord, dels at varmen ikke var så tryk-kende og trængslen ikke så voldsom som i den større stue. Den klagende rykkede derefter ud med en beretning i Politievennen om det passerede og spurgte desuden, om blot overkrigskommissæren og marskandiserne var berettiget til at være i den lille stue, om forvalteren efter forgodt-befindende kunne udelukke andre derfra, og om det ikke var assistenshuset til skade, at købere blev udsat for sådan upassende opførsel. Klageren og flere andre ville ikke igen indfinde sig på assistenshusets auktioner, før det blev offentligt bekendtgjort, at adgangen til at bese panterne før opråbet var ens for alle.²⁷

27. Politievennen
1825 nr. 508.

Endnu henimod midten af århundredet findes der i dagspressen vidnesbyrd om uheldige følger af den voldsomme trængsel, der stadig opstod, når en assistenshusauktion stod for døren, og en masse låntagere i sidste øjeblik søgte at undgå salg af deres ejendele. Fra 1837 oplyses det således i Politievennen, at mange møder allerede kl. 2 om morgenen, og at de, der ikke kan udholde trængslen, undertiden må lade sig trykke tilbage, så at de ikke når at få indleveret deres assistenshusedler, forinden betjentene siger stop for modtagelsen af flere. I bladet fremsattes forslag om at råde bod på vanskelighederne ved at uddele ventenumre ligesom i sparekassen og andre steder. Så ville man efter numrets højde nogenlunde kunne beregne ventetiden og gå bort uden at miste sin tur.²⁸ Dette forslag resulterede virkelig i indførelsen af ventenumre ved assistenshusets ekspeditioner.

28. Politievennen
1837 nr. 1104.

Anvisningen i assistenshusforordningens § 8 til bestjålne om at anmelde begåede tyverier til assistenshuset synes at være blevet fulgt i ret betydeligt omfang. Herom beretter eksempelvis en indsender til Politi-

vennen i 1823, at tyveri af nogle klædningsstykker fandt sted i en lejlighed, medens ejeren og hans familie spiste til middag. Så snart måltidet var endt, opdagedes tyveriet, og ved øjeblikkelig henvendelse på assistenshuset oplystes det, at tøjet allerede var pantsat for en time siden. Som følge af »hælerprivilegiet« kunne ejeren derfor kun få det stjålne tilbage mod at betale indløsningssummen. For at afværge sligt i fremtiden, foreslog indsenderen, at lånene først skulle kunne udbetales 6 timer efter panternes indlevering. Med nogen forståelse for den ulempe, som derved ville forvoldes alle ærlige låntagere, kunne forslagsstilleren dog tænke sig, at de, der trængte til et øjeblikkeligt lån, skulle have mulighed for at opnå dette ved personligt at fremstille sig for forvalteren og bevise, hvem de var.²⁹ Privilegiet som sådant protesteredes der altså ikke imod.

29. Politievennen
1823 nr. 410.

At de ulovlige, private pantelånere ufortrødent arbejdede videre, bevidnes af flere indlæg i Politievennen. Således undrede en af bladets bidragydere sig i 1817 over, at disse folk ikke alene trodsede assistenshusets eneret, men endog i Adresseavisen lod indrykke bekendtgørelser om, at penge hos dem kunne fås til låns på pant, eller at panter nu bortsolgtes, hvis de ikke indløstes inden en vis tid. Det tilføjedes, at nogle af pantelånerne tog en aldeles ublu og ganske ulovlig høj rente, i et nærmere angivet tilfælde 12 sk. af hver rbd. om måneden, altså 150 pct. om året.³⁰ I 1822 omtaltes i samme blad et tilfælde, hvor nogle assistenshus-sedler til et samlet lånebeløb af 150 rbd. var belånt hos en pantelåner for ca. 50 rbd., og hvor låntageren ikke havde kunnet klare de til sidst nævnte skyldige renter på 2 sk. pr. rbd. om måneden med den følge, at pantelåneren havde indløst tingene på assistenshuset. Det ønskedes nu oplyst, om pantelåneren ikke var pligtig til at betale noget til låntageren i den anledning, da pantets værdi var mindst dobbelt så stor som det beløb, der var afholdt til indløsningen og til udbetalingen af det sekundære lån. Svaret herpå måtte naturligvis blive, at pantelåneren var pligtig til lægge det overskydende fra sig i overensstemmelse med danske lov 5-7-2, rent bortset fra at hans forretningsvirksomhed i det hele var ulovlig.³¹

30. Politievennen
1817 nr. 87.

31. Politievennen
1822 nr. 319.

Benyttelsen af sættefolk som mellemmand ved pantsætning, fornyelse, indløsning og afhentning af auktionsoverskud var fortsat så udbredt, at den blandt publikum hyppigt antoges for normeret af institutionen selv. Af en artikel i Raketten fra 1833 ses det således, at der kunne klages offentligt, når de nægtede at modtage et pant til belåning med henvisning til, at det ikke var værdifuldt nok.³²

32. Raketten 1833
nr. 86.

Dog gik det ikke helt upåttalt hen, at sættefolkenes virksomhed betød en fordyrelse for det lånsøgende publikum, og lejlighedsvis bemærkedes det også, at nogle af dem ikke mere indskrænkede sig til blot at optræde som mellemmand, men var kommet ind på at give de lånsøgende forskud på de forventede lån, ja endog optrådte som pantelånere. I Raketten omtaltes det i 1833, at en vis madam i Helsingørsgade hjalp fattige folk til lån af et par marks penge på pant, og at hun herfor tog 4 sk. ved sætningen og 4 sk. ved løsningen foruden 2 sk. i rente. Det ansås for ganske

33. Raketten 1833
nr. 60.

notorisk, at hun selv forstrakte den trængende med lånet og således både optrådte som kommissionær og som udlåner, og at hun efter de nævnte satser på en udlånt kapital af 2 mark altså oppebar en ågerrente af 10 sk., muligvis kun for 24 timer.³³

34. Politievennen
1832 nr. 860.

Konkurrencen mellem sættefolkene indbyrdes kunne være ret nærgående, uden at den dog ses at have ført til lempeligere satser for låntagerne. Fra 1832 kan nævnes, at en sættekone i Politievennen besværede sig over en kollega, der, medens hendes børn var alene hjemme, var gået ned i hendes sættekælder og havde kapret en ventende kunde.³⁴

Thaarups reformforslag. Rentenedsættelse. Personalet

Heller ikke i Harboes lange embedstid undgik assistenshuset kritik og velmente forslag til reformer fra mere kompetent side end den, som dagspressen repræsenterede. Således indeholdt tidsskriftet *København* Skilderi 1803 et par ønsker om forbedring. Det nævntes heri, at assistenshusets låntagere kom fra alle stænder: Greven, som ville give et stort traktement, spradebassen, som skulle på maskerade, lykkefristeren, som skulle have en lotteriseddel til næste trækning, og den fattige, som ville købe sig et tolvskillingsbrød. Hvis man gennemvandrede huset, ville man hist se en kjole hænge, som hans velbårenhed kun havde på ved højtidelige lejligheder, her en silkesaloppe, som Anna børstenbinderske kun bar hver sankthansdag, når hun skulle i Dyrehaugen. I en krog stod en sølvterrin, som kom på bordet, hver gang den nådige frue gav en stor diner, i en anden en sortsmudsket kaffekedel, som Kirsten skræderkone plejede at bringe på bordet hver søndag eftermiddag. Dette regnedes til husets gode egenskaber. Men indtægterne mentes så betydelige, at der kunne anvendes noget til publikums bekvemmelighed. Navnlig lignede ind- og udleveringskontoret noget nær en fangestue. Intet anstændigt påklædt menneske kunne næsten være bekendt at komme der, skønt indretningen burde være således, at enhver der selv kunne besørge sine assistenshusanliggender og ikke som nu skulle have nødig at betro dem til fremmede.³⁵

35. Københavns
Skilderie 1803
s. 103.

Samme tidsskrift mente i 1805, at reglen i assistenshusforordningens § 8, senere kaldet »hælerprivilegiet«, kunne trænge til nogen modifikation, og at »stadens indvånere hellere ville undvære den bekvemmelighed, der er forbunden med at kunne pantsætte, hvad man vil, på assistenshuset uden at opgive noget navn eller nogen hjemmel, end at være udsat for, at det første det bedste, der stjæles, af den ulovlige ejer kan henbringes der.«

Etatsråd Frederik Thaarup, der var toldkasserer i Helsingør, og som i årene 1793-97 havde virket som universitetsprofessor i statistik, bragte i 1816 i sit tidsskrift *Penia* en artikel om lombards- eller assistenshuse, som efter hans opfattelse hørte til de mest velgørende borgerlige indret-

*Jødefejden i 1819.
Tegning af
P. Klæstrup.*

36. Penia eller Blade for Skole- Industri-Medicinal- og Forsørgelsesvæsen 1816 s. 61-79.

37. Telegraphen 2. årg. 1822-23 s. 665.

ninger. Efter en historisk redegørelse for det københavnske assistenshus gengav han de kritikpunkter, der tidligere var fremsat af Tode, Carl Pontoppidan og Københavns Skilderi. Selv kritiserede han, at de uindløste panter i auktionskatalogerne kun var opdelt i hovedgrupperne sølvpant og tøjpant, men ellers var optaget imellem hinanden i kronologisk rækkefølge, og foreslog dem i stedet grupperet yderligere efter deres art for at opnå bedre priser.³⁶

Tidsskriftet Telegraphen optrykte i 1822-23 Todes skrift fra 1791 med enkelte ændringer og foreslog for egen regning, at assistenshuset skulle give supplerende lån mod pant i dets egne sedler og tillade afdragsvis indfrielse. Og for folk i de bedre klasser ønskede tidsskriftet oprettet et særskilt kontor for udlån af summer over 10 rbd., »da ikke enhver har lyst til at stå til skue blandt en flok pøbel, ej heller gerne betror en ubekendt et kostbart pant.« Med »en ubekendt« hentydes klart nok til sættefolkene.³⁷

En afskediget kaptajn F. W. Stockfleth indgav den 13. februar 1830 forslag til kongen om, at assistenshuset skulle udvide sin daglige ekspeditionstid, holde åbent om søndagen og give supplerende lån på egne sedler, alt for at frelse de lånsøgende fra hovedstadens talrige andre pantelånere, især mosaitter, der både belånte løsøre direkte og gav supplementslån på assistenshussedler mod en rente af 6 sk. månedlig af rigsbankdaleren, altså 75 pct. årlig, og derved i føje tid erhvervede sig en betydelig formue. Harboe afgav den 2. marts sin betænkning om sagen. Han betvivlede heri ikke, at adskillige høkere, øltappere og andre af den ringere klasse såvel som en del af den mosaiske tros bekendere befattede

sig med långivning på assistenshusedler og andet håndfået pant. Da disse folk dog aldrig udstedte lånebeviser, og da deres virksomhed efter assistenshusforordningens § 9 kun var ulovlig, når de tog højere rente end den lovlige, var det efter tidligere erfaring meget vanskeligt at komme dem til livs. Harboe var også af den formening, at ingen ville henvende sig til private om lån, som de kunne få på assistenshuset på billigere rentevilkår. Alle de 700 lån, som nu daglig ekspederedes ved assistenshuset, blev klaret inden for kontortiden, og endnu større søgning kunne slet ikke rummes i lokalerne. Det ville desuden være alt for brandfarligt at ekspedere ved lys. At holde åbent om søndagen ville stride mod forordningen, om end Harboe erkendte, at personalet nu og da af mangel på tid i stilhed måtte bruge søndagene til ordning og flytning af panterne.

Hvis assistenshuset gav supplerende lån på egne sedler, ville man efter Harboes opfattelse betage låntagerne visheden om at have erholdt det størst mulige lån fra begyndelsen. For gangklæders vedkommende kom hertil, at de, når moden skiftede i løbet af de 18 måneder, der gik mellem belåningen og det eventuelle auktionssalg, ofte måtte sælges uden fuld dækning for renter og omkostninger. Assistenshuset turde derfor ikke give supplementslån på den slags panter, hvorimod private långivere kunne løse og realisere dem straks og således begrænse deres risiko. Alt i alt troede Harboe ikke, at den private belåning var særlig omfattende. Efter direktionens og kollegiets behandling af sagen sluttede den med kgl. resolution af 30. marts, hvorefter Stockfleths forslag ikke skulle nyde fremme.

I 1832 fremkom Thaarup med en offentlig epistel, rettet til hans økonomisk-statistiske forfatterkollega, grosserer M. L. Nathanson, og bl.a. indeholdende oplysninger om det københavnske assistenshus og sammes mangler. Som forhen var det navnlig rentens størrelse og taksationen af panterne, der ønskedes ændret. Epistlen medførte indgående overvejelser både i danske kancelli og i admiralitetet. Sidstnævnte indhentede erklæring fra kvæsthusdirektionen, der i tilslutning til udtalelse af 31. december fra Harboe udførligt imødegik alle epistlens 17 klagepunkter.

Som første punkt havde Thaarup taget til orde for en revision af forordningen af 29. juni 1753 og de øvrige bestemmelser om assistenshuset. Direktionen anså dog disse bestemmelser for så klare og fuldstændige, at der ikke var nogen grund til ændring. Forfatterens ytring om, at »revenue af assistenshuset« egentlig var en skat på trængende, imødegik direktionen ret formalistisk med, at beskatningen da i alt fald var frivillig, og at ikke alle låntagere kunne regnes for egentlig trængende, hvilket sidste bedst sås »af den hyppige frequents de dage, på hvilke der sættes i lotteriet, såvel som ved enkelte lejligheder, når offentlige forlystelser finder sted.« En hentydning til åger fandtes uden føje, »da åger er utilladelig rente, og stiftelsen virkelig ikke tager mere end, hvad til ladt er efter forordningen.« Derimod gav direktionen Thaarup ret i hovedsagen, nemlig at renten burde være billig, og at den under de nuværende omstændigheder nok kunne nedsættes noget.

Den anden væsentlige indvending fra Thaarups side lød: »Det er ofte ikke fjerdedelen af værdien, den lånetrængende gives.« Hertil bemærkede kvæsthusdirektørerne, at der altid udlåntes så meget, som pantet efter forvalterens skøn kunne svare til, når renter og omkostninger i den længst mulige løbetid toges i betragtning. De føjede til, at forvalteren ikke havde grund til at vurdere for lavt, da hans væsentligste indtægt bestod i procenter af de udlånte summer. Det var dem nok bekendt, at ågrere desuagtet i tillid til forvalterens forsigtighed kunne »hazardere« en lille sum mod høje renter på en assistenshusseddel, men disse folk kunne komme til kort i tilfælde af auktionssalg med tab. Direktørerne kunne derfor kun tiltræde forhøjelse af lånene i forhold til eventuel rentenedsættelse.

Yderligere gruppering af auktionspanterne imod den erfarne forvalter Harboes synspunkt ville direktionen ikke være med til, og fordeling af samtidig tilbudte panter på flere sedler stemte med praksis. Ligeledes var der allerede adgang til at betale afdrag ved fornyelse. Et ønske om større offentlighed i assistenshusets anliggender mødte ingen modstand hos direktionen, som dog påviste nødvendigheden af først at indføre friere lovregler herom.

Et af Thaarups punkter gik i al frimodighed ud på, at »assistenshusets eneret til lån på håndfået pant burde aldeles hæves.« Heroverfor gjorde direktørerne opmærksom på, at søkvæsthuset havde erhvervet assistenshusprivilegiet for rede penge samt en afgift til fattigvæsenet, og at denne handel var forsynet med kgl. stadfæstelse, hvorfor de følte sig overbevist om, at det foreslåede aldrig ville vinde bifald. I øvrigt kunne pantelånerne lovligt drive deres næring, hvis de blot ville nøjes med den gældende maksimalrente på 4 pct. årlig. Thaarup havde tænkt sig, at pantelånerne skulle kunne få bevilling til at drive deres virksomhed mod at opfylde visse vilkår i henseende til bogføring og udstedelse af lånesedler. Hvis dette ikke lod sig gøre, foreslog han oprettet et par filialer af assistenshuset, f.eks. i den østre ende af byen og på Christianshavn. Medens direktionen ikke kom nærmere ind herpå, tilbageviste den Thaarups påstand om, at sættefolkene var at anse som assistenshusets betjente, og det fremhævedes, at det måtte være politiets, men ikke assistenshusets sag at hæmme deres næringsvej, dersom de fandtes uberettigede til at drive den.

I et af sine punkter havde Thaarup til efterfølgelse anbefalet den for lånehusene i Berlin gældende regel, hvorefter de ikke måtte tage pant af en ubekendt eller mistænkelig person, idet de ellers udsatte sig for at blive straffet som hælere. Her genoptog han altså forslaget af 1805 fra Københavns Skilderi om, at assistenshuset skulle overgå til at kræve personlig legitimation og i særlige tilfælde ejerbevis fra sine låntagere. Der skulle dog gå 90 år endnu, inden denne reform blev indført. Kvæsthusdirektørerne fandt, at assistenshuset som kongelig stiftelse »ikke kunne supponeres at ville give sig i ledtog med tyve« og derfor måtte være hævet over en regel som den foreslåede. De fremhævede også, at krav

om ejerbevis for tilbudt pantegods ville stride afgørende mod forordningens humane regel, hvorefter assistenshuset skulle give lån til alle og enhver med tavshed om deres navne og omstændigheder, og at det ville være ganske uoverkommeligt for forvalteren at anstille undersøgelser af låntagernes identitet og af bevisernes ægthed, da der almindeligt i løbet af 8-9 timer daglig ekspederedes omtrent 80 udlån pr. time og undertiden lige så mange indløsninger. Endelig var det direktørernes tro, at publikum var bedre tjent med reglen i § 8 (»hælerprivilegiet«), hvorefter forvalteren skulle tage imod anmeldelser om forøvede tyverier og anholde kosten, hvis de senere blev tilbudt ham som pant.

Endnu før kvæsthusedirektionen den 13. februar 1833 fik afgivet sin erklæring til admiralitetet, havde den derfra modtaget en opfordring til også at erklære sig om en henvendelse fra kancelliet, der på anledning af den Thaarupske epistel skønnede, at en nedsættelse af assistenshusrenten kunne finde sted uden fare for formindskelse af driftsoverskuddet, og at de i øvrigt påtalte mangler ligeledes kunne afhjælpes uden sådan fare. I sin supplerende erklæring af 28. februar 1833 gentog direktionen sine synspunkter og gik navnlig dybere ind på spørgsmålet om rentenedsættelse. De, der fandt renterne for høje, måtte betænke, at assistenshusets bestemmelse ikke var at være en forsørgelsesanstalt for trængende. Det skulle derimod danne et tilflugtssted for enhver af højere eller lavere stand, som vel var i pengeforlegenhed, men dog havde noget at hjælpe sig med og kun behøvede bistand til at få hjælpen realiseret straks, samtidig med at »hans hjælpemidler blev sikkert konserveret,« og uden at han selv blev trykket eller såret. Fortalerne for rentenedsættelse måtte også erindre de byrder, som assistenshusets drift medførte for ejeren. Der skulle holdes en betydelig kapital rede til udlån med risiko for, at den ikke fuldt ud kom til anvendelse og derved indbragte rente, og der skulle rådes over et stort husrum til panternes opbevaring og over et ikke ringe antal øvede og pålidelige betjente. Endelig fremdrog direktionen det fra tidligere tid velkendte synspunkt, at man ikke ved rentenedsættelse måtte bringe varetagelsen af søkvæsthusets forsørgelsesmæssige opgaver i fare.

I øvrigt opstilledes en kalkulation, hvorefter direktionen nåede til, at søkvæsthusets indtægter i det hele efter fradrag af udgifterne i de nærmeste år kunne anslås til 8.600 rbd. årlig, og af dette beløb fandt den at kunne afse $\frac{2}{3}$ eller ca. 5.500 rbd. Dersom den i assistenshusets udlån cirkulerende kapital fortsat holdt sig på ca. 270.000 rbd. som i de senere år, mente direktionen, at de gældende rentesatser på 14, 12 og 10 pct. årlig efter lånenes størrelse kunne nedsættes til 12, 10 og 8 pct. Ved at indhente assistenshusforvalterens samtykke til nedsættelse af hans indtægt på 2 pct. af beløb, hvormed årsudlånet oversteg 50.000 rbd., således at han af udlån på 400 rbd. og derover nøjedes med 1 pct., havde direktionen endog tilvejebragt mulighed for at nedsætte renten af så høje udlån til 7 pct. årlig.

Videre turde direktionen ikke strække sig af frygt for, at det skulle

gå som i 1796, hvor assistenshuset blev så lidt benyttet, at kvæsthusets bruttoindtægt derfra kun var ca. 8.500 rbd., eller som i 1821, hvor der endda fremkom en underbalance på ca. 36.000 rbd. sølv og ca. 162.000 rdl. sedler. Denne underbalance ville næppe endnu være forvundet, hvis kollegiet ikke havde foranlediget, at største delen af de pensioner, som hvilede på kvæsthuset, dengang overtoges af finanserne, og at kvæsthuset yderligere fik eftergivet nogle betydelige gældsposter til søetaten. Vel havde den omtalte underbalance sin forklaring i en enestående begivenhed, en delvis afståelse af kvæsthusets midler til Norge, men stiftelsen ville dog stadig være udsat for ufordelagtige omvekslinger, som ikke straks kunne imødegås ved formindskelse af udgifterne, og den turde ej heller vente, at renten igen ville blive forhøjet, når den først var blevet nedsat.

Admiralitetet sluttede sig ganske til direktørernes indstilling og foreslog den 1. juli 1833 som ikrafttrædelsesdato. Ved kgl. resolution af 7. maj 1833 bifaldtes indstillingen, og herefter gjaldt da følgende rentesatser ved assistenshuset: Lån fra 32 sk. (=2 mark) til 50 rbd. 12 pct. p.a., lån fra 50 til 100 rbd. 10 pct. p.a., lån fra 100 til 400 rbd. 8 pct. p.a. og lån fra 400 rbd. og derover 7 pct. p.a. I henhold til resolutionen udarbejdedes og bekendtgjordes der en ny udførlig rentetabel, som viste rentebeløbene for varierende lånebeløb og for låneperioder fra 1 til og med 6 måneder.

Medens renteindtægten ved indløsning og fornyelse i 1832 udgjorde 42.129 rbd. 92 sk., faldt den i 1834 på grund af rentenedsættelsen til 34.772 rbd. 34 sk. Nedgangen på 7.357 rbd. 58 sk. forhindrede ikke, at kvæsthuset stadig havde overskud.

I 1808 havde forvalteren 6 mandlige kontorbetjente, 2 vurderingspiger og 4 arbejdskarle, medens kontrolløren havde 2 kontorbetjente. Med forvalteren, kontrolløren og vægteren talte personalet altså 17 medlemmer. I 1819 blev forvalterens procentindtægt af årsudlån over 50.000 rbd. begrænset, således at der af udlån over 300.000 rbd. kun beregnedes ham 1 pct., og yderligere begrænsning skete som omtalt i 1834. Henimod slutningen af Harboes funktionstid havde han i procenter og gage en gennemsnitlig årsindtægt på 2.614 rbd. netto foruden fribolig. Forvalteren hæftede for tab af udlånt kapital ved auktionssalg, når tabet udgjorde $\frac{1}{4}$ af lånet eller mere. Dog var han fri for tilsvær, når det solgte pant havde lidt mølskade, eller når tabet kunne dækkes ved hjemfaldet overskud fra den på samme tid året forinden afholdte auktion.

Kort før Harboe fyldte 75 år, indgav han i august 1837 ansøgning om afsked med pension, og direktionen foreslog, at afskedigelsen blev effektiv ved årets udgang. I øvrigt anbefalede den ansøgningen med henvisning til, at Harboe nu havde tjent stiftelsen i 54 år, heraf 35 på den besværlige forvalterpost, som han havde bestridt med utrættelig iver og nøjagtighed. Harboes embedsgerning nød gennem årene synlig påskønnelse i hans titulatur, der i kraft af assistenshusets historiske tilknytning til søetaten begyndte med den martialske klingende krigsassessor-

titel, i 1815 forstærket til overkrigskommissær for i 1829 at slutte med den mere civilt lydende justitsrådtitel. Desuden var han i 1834 blevet ridder af dannebrog, ligesom han var medlem af det kgl. københavnske skydeselskab og direktør for Poul Fechtels stiftelse. Han døde den 25. maj 1840.

På direktionens forslag indgav admiralitetet forestilling om at begrænse den nye forvalters sportler af den årlige udlånssum udover 50.000 rbd. til 1 pct. for lånebeløb fra 50 til 100 rbd. og til 1/2 pct. for større lånebeløb. Efter forslaget skulle også både forvalterens og kontrollørens auktionsprocenter begrænses fra 4 til 2 pct. i tilfælde, hvor der fandt indløsning sted efter auktionen begyndelse. Formålet var at muliggøre en fornyet nedsættelse af udlånsrenten for lån over 50 rbd. Kancelliet antog, at nedsættelserne snarere ville blive til fordel end til tab for kvæsthuset og for embedsmændene, da låntagerne ved satsernes lempelse ville påvirkes til at gøre flere store lån og til at udsætte indløsning.

Ved kgl. resolution af 25. november 1837 fastsattes den årlige rente da for lån fra 50 til 100 rbd. til 9 pct. og for lån på mindst 100 rbd. til 6 pct. For lån under 50 rbd. bibeholdtes en årlig rente af 12 pct. De nye satser bekendtgjordes til ikrafttræden fra den 1. januar 1838, og assistenshuset fremstillede til vejledning for personale og låntagere en udførlig rentetabel for lån af de gængse størrelser fra 2 mark til 50 rbd.³⁸ Trods nedsættelsen indkom der 37.226 rbd. rente i 1839.

Til ny forvalter udnævntes Christian Hansen Hegedahl, der var fuldmægtig i admiralitetskollegiet. Dette var et brud på den traditionelle regel til skade for Johan Rubring Harboe den yngre, der var fuldmægtig ved assistenshuset, og for hans nærmeste forgænger, Thøger Leschly, der nu var inspektør ved søkvæsthuset. Disse to forbigåede ansøgere fik af de reducerede forvaltersportler tillagt henholdsvis 280 rbd. og 200 rbd. årlig. Medvirkende til forbigåelsen har vel været en vis frygt for, at familieskabet skulle gøre ledelsen af assistenshuset mindre bevægelig end ønskeligt og således hindre passende reformer i den kommende tid. Det kan meget vel have spillet en rolle, at en broderdattersøn af forvalter Harboe på dette tidspunkt også var indtrådt blandt assistenshusets fåtallige personale.

Forvalter Hegedahl. Reformen Belåning af assistenshussedler

Hegedahl var født den 17. december 1796 og var altså 41 år gammel, da han tiltrådte forvalterstillingen til nytår 1838. Han var gift med Andrea Thomine Kierkegaard, som var næstsøskendebarn til Søren Kierkegaard, og hvis fader, den velhavende silke- og klædehandler M. A. Kierkegaard stillede det depot på 10.000 rbd. offentlige obligationer, som måtte præsteres for oppebørslerne ved assistenshuset.

Direktionen udstedte den 25. december 1837 en instruks for forvalteren. Det mest bemærkelsesværdige heri var, at han ikke mere måtte tolerere, at sættefolk overhovedet tilbød deres tjeneste på assistenshusets enemærker. I fornødent fald skulle forvalteren endog kunne begære hjælp fra politiet til at fjerne dem.

Hegedahl forefandt et slidt og ældet kontorinventar, som han hurtigt fik udskiftet. Arsregnskabet fik han ændret, således at det fremtidig viste, hvor mange panter der i årets løb var indsat, indløst og auktionssolgt, alle klassificeret efter størrelsen af de derpå gjorte udlån.

Da den fra begyndelsen af 1838 påbudte nedsættelse af renten for store og mellemstore udlån havde medført, at der ikke sjældent blev frembudt større partier klæde og andre manufakturvarer til pantsætning, påviste han, at den slags varer i løbet af den normale indløsningsfrist på et år let kunne bedærves under opbevaringen, og at prisfald og modeforandring kunne afstedkomme betydelige tab for stiftelsen og forvalteren, dersom sådanne panter gik til auktion. Til øget betryggelse foreslog han, at lån på større partier manufakturvarer kun skulle kunne akkorderes for 3 måneder, hvorefter panterne i mangel af indløsning skulle bortsælges. Bortsalget skulle ikke behøve at afvente den sædvanlige fjerdingårsauktion, men skulle kunne finde sted efter særlig bekendtgørelse. Låntagere, som på andre panter foretrak at nøjes med 3 måneders løbetid, hvorved de kunne opnå højere lån, skulle ligeledes have adgang dertil, når det enkelte pant kunne bære mindst 50 rbd. i lån. Reformforslaget blev approberet ved kgl. resolution af 24. marts 1840, og den ny udlånsform kom i brug fra den 1. maj 1840.³⁹

39. Assistenshusets
Koncepter 1840
nr. 47 og 54
og Søkvæsthusets
Koncepter 1840
nr. 189.

Hegedahl måtte som sine forgængere konstatere, at der ved afstemning af de i hvert regnskabsår udlånte summer med de senere stedfundne indløsninger og auktionssalg fremkom differencer, som det ikke var muligt at opklare, og de deraf følgende tab måtte han som forgængerne dække i henhold til sine ansættelsesvilkår. Normalt var det kun mindre beløb, der måtte tilsvares af forvalteren, således for 1836 12 rbd. 48 sk., for 1837 108 rbd. 64 sk. og for 1838 45 rbd. 48 sk. Den nye forordning af 8. juli 1840 om det offentlige kasse- og regnskabsvæsen havde i § 27 en straffebestemmelse for tilfælde, hvor indtægter forsætligt eller uagtsomt udelades af kassebetjentenes regnskaber, og heroverfor mente Hegedahl det forsigtigvis nødvendigt at gøre direktørerne opmærksom på, at straffen efter hans formening ikke kunne ramme de lige nævnte differencer lige så lidt som mangler i pantebeholdningen ved fejludlevering til indløsning m.v. Heri gav direktionen og kollegiet ham medhold.⁴⁰

40. Assistenshusets
Koncepter 1840
nr. 64.

Året efter forelagde Hegedahl et forslag om at udskille auktionsoverskuddets regnskab fra det øvrige årsregnskab. Herved ville man opnå, at regnskabsaflægningen, der hidtil først havde kunnet ske, når det efter hjemfaldsfristens udløb havde vist sig, hvilken dækning det til stiftelsen hjemfaldne overskud afgav for indtrufne auktionstab, nemlig 2½-3 år efter regnskabsårets udløb, allerede kunne finde sted 1½ år efter regnskabsårets udgang, når udlånene i årets sidste kvartal var helt afviklet.

Forslaget blev godkendt af direktionen og kollegiet med den tilføjelse, at der skulle afgives en oversigt over udfaldet over de i årets løb stedfundne auktionssalg, hvoraf det kunne ses, om de havde givet overskud eller tab, og om eventuelt tab var dækket af forvalteren.⁴¹

41. Assistenshusets
Koncepter 1841
nr. 12 med bilag.

I 1842 blev belysningen i ekspeditionslokalerne forbedret ved, at der indsattes nye vinduesrammer med 8 store ruder pr. fag. Samtidig blev de skumle jernstænger nedtaget og erstattet af jernplader på skodderne.⁴² I oktober samme år kom assistenshusets naboejendom nr. 3 i Snaregade og Nybrogade til auktion. Husets ledelse lod optage en synsforretning over bygningerne og erhvervede dem bagefter på auktionen for at sikre sig udvidelsesmulighed.

42. Assistenshusets
Koncepter 1842
nr. 113.

I begyndelsen af 1843 fremkom der en anmodning fra D. Rothenborg om godtgørelse af 30 rbd., som han havde lånt en mand ved navn Bernhard Kamphøven på fem assistenshussedler, men ikke havde kunnet få dækket, efter at forvalter Hegedahl havde tilladt Kamphøven at løse panterne mod kaution af silke- og klædehandler Bugge på en ekstraseddel i tillid til låntagerens forklaring om, at originalsedlerne var bortkommet uden hans vidende eller vilje. Over for direktionen påberåbte Hegedahl sig naturligvis assistenshusforordningens § 5 som hjemmel for det skete. Desuden benyttede han sagen som anledning til at gøre direktionen opmærksom på »den skændige trafik, der drives af jøderne med udlån på de af assistenshuset udfærdigede pantebeviser og udbede sig dens bistand til at få denne trafik hævet.« Det var ham bekendt, at der udlåntes 1 mark af hver rbd., pantebeviset lød på, og at der heraf svarede 6 sk. af daleren i månedlig rente, altså 75 pct. p.a. Derimod var han ikke enig med etatsråd Thaarup m.fl. i, at lav belåning fra assistenshusets side var medvirkende årsag til, at »denne negotie kan rendere for udlåneren.« Dels lå det nemlig i forvalterens interesse at give højst muligt lån, fordi han oppebar procenter af den samlede udlånssum, der oversteg visse grænser, og dels viste auktionsregnskaberne, at overskuddene på solgte panter ikke var af synderlig betydning, og at der ved hver auktion solgtes et ikke lidet antal med tab. I 1842 var der således solgt 14.726 panter, hvoraf de 11.615 havde givet 6.172 sk. i overskud, medens de øvrige 3.111 havde givet et tab på 862 sk. Trafikken var derfor efter Hegedahls opfattelse baseret på den større værdi, ejeren tillagde sine effekter, og på sandsynligheden for, at han hellere indløste beviserne og erlagde de forlangte høje renter end abandonnerede panterne ved at lade dem bortsælge. I sin appel til direktionen om at søge hæmmet »dette for så mange trængende fordærvelige uvæsen« oplyste Hegedahl endelig, at efter hans sikre formening blev over to tredjedele af assistenshusets pantebeviser hvert år genbelånt.

Afgørelsen, som faldt tre måneder senere, gik ud på et afslag til Rothenborg. Heri lå en anerkendelse af assistenshusets gamle praksis med hensyn til indløsning eller fornyelse på grundlag af ekstrasedler i tilfælde, hvor panteejeren havde mistet originalsedlen, og ligeledes en tilslutning til det synspunkt, at assistenshuset var ansvarsfrit over for en god-

Assistenshusbygningen og Pæretreet ca. 1820. Maleri af Chr. Vogelsang, skænket Københavns Bymuseum af assistenshustaksator Ch. Sendrup.

Højbro med vejerboden og assistenshuset i baggrunden ca. 1840.
Foto i Københavns Bymuseum.

troende omsætningserhverver af originalsedlen, når panteejeren svigagtigt havde anmeldt den som bortkommet. Sagens udfald kan sikkert også opfattes som en tilslutning fra kollegiets og direktionens side til Hegedahls udtalte misbilligelse af den grasserende ågerlignende genbelåning af assistenshussedler, uden at der dog synes at være foretaget noget for at bringe den til ophør.

Af en redegørelse, som Hegedahl i 1845 afgav med henblik på eventuel oprettelse af et assistenshus i Norge, ses det bl.a., at assistenshuset fra kvæsthuskassen modtog den fornødne driftskapital i runde summer, og at den kassebeholdning, der oversteg 4.000 rbd., omvendt tilbagebetaltes i runde summer. Det ses også, at der både i pantsætningslokalet og i udleveringslokalet var anbragt træør op gennem hele bygningen til transport af panter. I sølvkamret var der hylder langs væggene til de store sølvpanter, pibehoveder o.l. og skabe med skuffer til de mindre panter. I de øvrige magasiner fandtes der reoler til de såkaldte indbundne panter, især hvidevarer, og rammer med kroge til mandsklæder o.l. For panternes »conservation« drog man omsorg dels ved jævnlig udluftning, dels ved rygning med svovl og stænkning med terpentiniolie. Henlægning af indkomne panter udførtes, når det kunne ske uden at standse de løbende forretninger, men tilendebragtes hver dag. Betjentene ved panteprotokollerne førte også magasinbøger, der konfereredes med panterne ved deres henlægning. Udsletning af indløste, fornyede eller auktionssolgte panter fandt sted ved overstregning af pantenumrene og med angivelse af indløsnings- eller fornyelsesdagen, og udførtes så vidt muligt på selve ekspeditionsdagen og ellers næste dag. I ekstra-fornyelsesprotokoller indførtes stedfundne fornyelser under de løbenumre, hvorunder de også skulle noteres i den almindelige panteprotokol.

På den i 1842 erhvervede naboejendom til assistenshuset blev der i begyndelsen af 1845 opført en forlængelse med tre fag af assistenshusbygningens Snaregadefløj.

Da enevældens kollegialstyre afløstes af ministerialsystemet, blev ved kgl. resolution af 21. april 1848 også admiralitets- og kommissariatskollegiet ophævet og dets forretninger henlagt til det nyoprettede marineministerium. Søkvæst- og assistenshuset kom til at henhøre under ministeriets 3. afdeling, kaldet kommissariatsbureauet, og revisionen af stiftelsens regnskaber, der hidtil havde sorteret under rentekammeret, blev for fremtiden betroet marineministeriets egen revision. Til direktør for 3. afdeling udnævntes den hidtidige deputerede i admiralitetskollegiet Niels Wiborg (1785-1867), der i forvejen var fortrolig med etatens forhold og desuden på flere måder havde særlig tilknytning til assistenshuset. Således var han rimeligvis i slægt med den forlængst afdøde assistenshusforvalter af samme navn. Endvidere var han i 1814 blevet gift med en datter af den afdøde assistenshusforvalter Lars Fogh, og fra 1830 havde han fået sæde i assistenshusets direktion. Endelig var han og Hegedahl brødre i Den godgørende Kjædeorden.⁴³

I april 1850 modtog Hegedahl fra direktionen til erklæring et projekt,

43. Dansk Biografisk Leksikon XXV 1943 s. 502.

som en exam. juris og toldassistent H. C. Hansen havde indsendt til Københavns kommunalbestyrelse, og som gik ud på oprettelsen af en låneanstalt for assistenshussedler. Forslagsstilleren betegnede det som et højst fortærende onde, at de personer, som allerede gav sig af med belåning af assistenshussedler, beregnede sig 50, 75 eller endda 100 pct. årlig rente. Ud fra den antagelse, at 5% af de på assistenshuset ydede lån på denne måde var suppleret med yderligere lån, svarende til 1/3 af assistenshuslånene, nåede han til, at de nuværende långivere havde en samlet årlig renteindtægt på 21.694 rbd., medens den af ham påtænkte låneanstalt ved hjælp af offentlig støtte ville nøjes med 12 pct. rente eller 4.171 rbd. årlig. De trængende ville altså ved at bruge den projekterede »højst lindrende veldædigheds anstalt« kunne spare 17.523 rbd. årlig. Idet administrationsudgifterne ansloges til 1.800 rbd. årlig, ville den øvrige kalkulerede renteindtægt kunne forrente en grundkapital på 25.000 rbd. med 9½ pct. årlig. Denne kapital kunne forslagsstilleren tænke sig stillet til rådighed af invalidefondet for de i krigen kvæstede og faldnes efterladte eller af kommunens midler. Hvis disse hjælpkilder ikke blev tilgængelige, ansøgte han om at måtte skaffe kapitalen ved privat sammenskud, imod at den forventede driftsgevinst anvendtes til et veldædigt øjemed, og at anstalten underkastede sig kommunalt tilsyn. Ansøgeren betegnede sig som aldeles indviet i disse sørgelige mysterier og forbeholdt sig derfor i alt fald at overtage »en af forretningsposterne«. Endelig lovede han kommunalbestyrelsen »den mest levende erkendtlighed hos de af en ublid skæbne nedbøjede familier«.

I sin erklæring til direktionen anførte Hegedahl først noget mistrøstigt, at assistenshuset næppe kunne undertrykke ågrenes fordærlige trafik alene ved at give højere lån. Endvidere antog han, at der, når hr. Hansen blot ikke gjorde indgreb i assistenshusets privilegium, ikke ville blive lagt ham hindringer i vejen for at drive samme virksomhed på billigere betingelser. Med henblik på ansøgningen om finansiering af offentlige midler oplyste Hegedahl endelig, at det vistnok kun var sedler for mindre lån fra 2 mark til 10 rbd., der normalt blev genbelånt, og højst 2/3 af disse. Efter en nærmere specificeret udregning kunne den projekterede låneanstalt derfor med satsen 12 pct. årlig ikke forvente højere renteindtægt end 3.074 rbd. årlig og dette kun under de urealistiske forudsætninger, at alle genbelåninger af assistenshussedler overgik til anstalten, og at alle genbelåninger fandt sted straks efter belåningen på assistenshuset og henstod mindst lige så længe som assistenshuslånene. Hvis anstalten skulle forrente sin driftskapital med 5 pct. årlig og regne med auktionstab i samme omfang som assistenshuset, ville der i øvrigt af renteindtægten kun blive 800 rbd. årlig tilbage til lønninger, kontorhold m.v. – Det kan næppe undre, at der herefter ikke kom noget ud af projektet. Borgerrepræsentationen tog afstand derfra med 24 stemmer mod 1.⁴⁴

44. Søkvesthusets indkomne Breve 1850 nr.772 og Borgerrepræsentationens Forhandlinger 1850 s. 36.

På samme tid fattede direktionen den plan at fremskynde auktionssalget af de uindløste panter, så at man kunne undgå at opbevare, hvad der

alligevel skulle sælges, ca. ½ år efter forfaldstid. Hegedahl sluttede sig ganske til planen, da den ikke blot ville skaffe forøget plads i pantemagasinerne, men også skærme panterne mod bedærvelse, aflaste låntagerne for et rentebeløb og muliggøre hurtigere regnskabsafslutning. Samtidig foreslog han at standse indløsning og fornyelse i 8 dage før auktionen, så at auktionskataloget kun kom til at omfatte panter, der virkelig skulle sælges. Resultatet blev, at man afkortede auktionsfristen til 3 måneder efter forfaldstid ved at lade de tre førstkommende kvartalsauktioner omfatte panter fra fire udlåns- eller fornyelsesmåneder. Derimod turde direktionen ikke gå med til at suspendere indløsning og fornyelse i de sidste 8 dage før hver auktion af frygt for misfornøjelse fra låntagernes side. Den så hellere, at det forsøgtes at sanere auktionskatalogerne ved at udsætte trykningen til et senere tidspunkt før auktionen. Hegedahl kom så på den tanke at opdele kataloget i to, hvoraf det ene, omfattende guld- og sølvpanter samt tøjpanter, belånt med mere end 5 rbd., skulle foreligge trykt ved auktionens begyndelse, medens det andet, indeholdende mindre tøjpanter, kunne trykkes senere. Hermed fik auktionskatalogerne den form, som i det væsentlige bibeholdtes i de følgende 100 år.

Fra februar 1852 er bevaret de nærmere omstændigheder ved en strid om »hælerprivilegiets« rækkevidde, hvori Hegedahl måtte trække det korteste strå. En arbejdsmand Kofoed henvendte sig på assistenshuset og nedlagde skriftligt forbud mod belåning af en klædeskåbe, som var fra-stjålet ham, og da han fik forevist en kåbe, der netop var blevet indleveret til belåning for en mand ved navn Krebs, genkendte han den som den stjalne. I overensstemmelse med en praksis, der fra Harboes tid havde været fulgt, betydedes det Kofoed, at han uophødelig skulle henvende sig på politikammeret og foranledige, at en betjent indfandt sig på assistenshuset, for at forbudet kunne blive forfulgt videre af politiet. Da anmelderen imidlertid ikke efterkom dette tilhold, blev lån 5 rbd. ved ekspeditionstidens afslutning udbetalt til den kone, der havde besørget kåben indsat for Krebs. Det blev dog tilkendegivet hende, at hun skulle anholde den person, der indfandt sig hos hende for at afhente seddel og penge, og overgive ham til politiet. Sættekonen har ikke kunnet eller villet gennemføre dette pålæg, og Kofoed gik da til politiet med en klage over assistenshusets fremgangsmåde. Hegedahl, som gennem direktionen fik klagen forelagt, forsvarede sit personales optræden med henvisning til den omtalte praksis, hvorover politiet ikke hidtil havde ført anke, og fandt denne praksis overensstemmende med assistenshusforordningens § 8. Direktionen fandt derimod, at den etablerede praksis stred mod forordningens regel, hvorefter det både ved indlevering til pantsætning og ved senere indløsning eller fornyelse påhvilede forvalteren selv at pågribe pantsætteren af anmeldte tyvekoster. Den anvendte praksis kunne derfor ikke bifaldes, og forvalteren fik pålæg om fremtidig at holde sig forordningens påbud på det nøjeste efterrettelig.

Ændringer af indløsnings ekspeditionen. Pressekritik

I et brev af 7. januar 1841 fortalte Hegedahl direktionen, at han ikke fandt det muligt at benytte den indløsningsform, der var foreskrevet i hans instruks, og hvorefter assistenshussedlen, når renten var beregnet og noteret derpå, skulle indføres i indløsningsprotokollen og afskrives i udlånsprotokollen, hvorefter pantet skulle fremtages og udleveres mod erlæggelse af kapital og rente. Det hændte nemlig daglig, at sedler indleveredes til indløsning, uden at kapital og rente samtidig blev betalt, hvilket i reglen først fandt sted betydeligt senere. Hegedahl havde derfor set sig nødsaget til først at bogføre indløsningen, når pantet blev udleveret mod betaling. Denne indløsningsform ønskede han nu utrykkelig godkendt. Direktionen godkendte den også og mente, at dette kunne ske uden formel ændring af instruks.

I august 1843 indberettede Hegedahl til direktionen, at han havde måttet afskedige en af sine betjente, Hans Hansen, for bedrægeligt forhold i forbindelse med udleveringstjenesten, der for en del var betroet ham. Det havde i længere tid været påfaldende, at adskillige af de panter, der blev udskrevet til auktion som uindløste, ikke kunne findes. Desuden var det mistænkeligt, at forvalterens årlige tilsvær til afbalancering af indløsningsbeløbene med udlånene voksede fra 45 rbd. 48 sk. i 1838 til 112 rbd. 48 sk. i 1839, 224 rbd. 32 sk. i 1840 og 437 rbd. i 1841. Da der til den nu forestående auktion savnedes tre sølvpanter, deriblandt en sølvdåse, blev det klart for forvalteren, at en betjent måtte have indsat egne panter og derefter igen tilvendt sig dem uden om den normale registrering i indløsningsprotokollen og den påfølgende sletning i udlånsprotokollen. Siden der efter sagens art kun kunne være tale om en udleveringsbetjent, og siden Hegedahl om Hansen vidste, at han som den eneste af udleveringsbetjentene ejede en sølvdåse, kaldte han ham til sig og foreholdt ham sagen. Først nægtede Hansen, men under trussel om politiets mellemkomst vedgik han derefter, at han om morgenen, når han sorterede sedler til indløsning, indblandede sin egen seddel for derved at få pantet ud af magasinet, hvorpå han tilegnede sig det tillige med sedlen. For at få kendskab til fremgangsmåden havde Hegedahl måttet love Hansen ikke at anmelde sagen for retten. Alligevel fandt Hegedahl at måtte indberette den til direktionen af hensyn til de mulige følger og for det tilfælde, at direktionen ikke måtte billige hans skridt. Efter at have overvejet sagen og indhentet kollegiets afgørelse meddelte direktionen tre uger senere, at den nu havde anmodet politidirektøren om at lade sagen undersøge, for at bedrageren kunne stå til ansvar.⁴⁵

Da direktionen samtidig bad forvalteren betænke, om der til betryggelse for stiftelsen og ham selv burde føjes nye sikkerhedsforanstaltninger til de allerede gældende, foreslog Hegedahl i december, at det fra den 1. januar næste år forsøgtes at kræve publikum for betaling af indløsningssummen straks ved assistenshussedlens præsentation og at lade indløsningen bogføre hos kontrolløren, inden pantet opsøgt. Indløs-

ningsproceduren skulle herefter begynde hos fuldmægtigen, der som kasserer først skulle modtage assistenshussedlen, beregne renten og anføre den på sedlen, derefter modtage pengene og indføre dem i sin journal, udlevere et ekspeditionsnummer som bevis og påføre den modtagne seddel dette nummer tilligemed antallet af de fra samme indløser afgivne sedler. Bagefter skulle det tilfalde kontrolløren at indføre ekspeditionen i sin protokol og give sedlen påtegning om sit løbenummer. Dernæst måtte sedlen gå til magasinet til opsøgning af pantet. Inden dettes udlevering skulle ekspeditionen endelig noteres i forvalterens indløsningsprotokol og sedlen afkontrolleres med pantet. Efter pantets udlevering mod tilbagelevering af ekspeditionsnummeret skulle sedlen samles med de øvrige indkomne indløsnings sedler og sammen med disse afgives til sletning i udlånsprotokollen.

Det således foreslåede indløsningsystem var så temmelig vandtæt, men også særdeles omstændeligt. Det omstændelige lå dog navnlig i anvendelsen af dobbelt protokolsæt, der allerede blev foreskrevet ved kontrollørembedets oprettelse i 1753. Reformen gjorde det efter Hege-dahls mening nødvendigt at inddrage et magasinlokale til brug for kontrollørens indløsningsekspedition, at antage endnu en betjent i magasinerne og at betale godtgørelse til indløsningsprotokolføreren for forøget arbejde. Den til 350 rbd. anslåede årlige merudgift søgte forvalteren godtgjort, da hans procenter til værkets drift i forvejen var utilstrækkelige til lønninger og kontorhold og intet levnede til imødegåelse af hans forskellige risici.

Direktørerne kviede sig ved at kræve sættefolkene og det indløsende publikum for pengene som første led i ekspeditionen, utvivlsomt fordi den forudså, at denne ændring af de hævdvundne vaner langtfra ville blive populær. Både de og admiralitetet bøjede sig dog og udstedte en offentlig bekendtgørelse af 29. december 1843, hvorefter nyordningen skulle træde i kraft fra den 1. januar. Admiralitetet benyttede lejligheden til at rette et nyt slag mod sættefolkernes virksomhed. De boede oftest i kældre i omegnen af assistenshuset, en enkelt i assistenshusets eget pæretræshus, eller i de fattige kvarterer som Borgergaden. Da sættefolkene hidtil, når assistenshuset åbnede, havde tilegnet sig de laveste af de uddelte adgangsnumre og således hindret adgangen for »selvmødere«, hed det nu i bekendtgørelsen, at de om morgenen skulle aflevere deres medbragte assistenshussedler forsynet med deres mærker, hvorefter de ville blive ekspederet i løbet af dagen, så snart lejlighed dertil gaves. »Selvmødere« skulle altså om morgenen ekspederes forud for sættefolk. Alle underrettedes om, at der inden udleveringen af de indløste panter kunne hengå indtil en halv time.

I det nationalliberale blad Fædrelandet, redigeret af Carl Ploug, fremkom der i november 1843 en artikel om assistenshuset, indeholdende fire ankeposter. Den første var den indskrænkede kontortid og personalets utilstrækkelighed, der kunne medføre flere timers ophold for at få et lån. Den anden var vanskeligheder ved at få udbetalt auk-

tionsoverskud og ved at få udstedt ekstrasedler som erstatning for bortkomne sedler. Desuden omtaltes misforhold mellem panternes værdi og de opnåede lån. Endelig kritiseredes auktionslokalet, og der opfordredes til afholdelse af auktion hver måned eller dog hver sjette uge.⁴⁶

Om kontortiden erklærede Hegedahl over for direktionen, at det vel om vinteren, da pantsætningen var stærkest, var ønskeligt at holde længere åbent, men at mulighed herfor ikke forelå, fordi ekspeditionen måtte ophøre, når det blev mørkt. Taksation ved kunstigt lys var nemlig for risikabel, og panterne måtte anbringes på deres endelige plads med det samme for at muliggøre hurtig fremtagelse til indløsning. Kunstigt lys i magasinerne anså han for at rumme alt for stor brandfare, da pante-reolerne stod tæt sammen og var helt bestuvede med panter fra gulv til loft. Om sommeren, oplyste han, at der sjældent kom nogen på assistenshuset i den sidste time såvel formiddag som eftermiddag. Uanset årstiden var der dog ganske særlig tilstrømning af publikum i de sidste dage før hver fjerdingårsauktion, og da udvidedes kontortiden, således at der allerede kl. 4-5 om morgenen åbnedes for modtagelse af assistenshussedler til løsning og fornyelse, medens selve ekspeditionen åbnedes kl. 7, og forretningerne fortsatte derefter med et kort mellemrum uafbrudt til sent på aftenen eller ud på natten. I disse spidsbelastningsdage var det nødvendigt at anvende ekstramandskab. I 1842 var der på 5 vintermåneder modtaget 97.245 panter eller 760 pr. arbejdsdag à 6 timer, altså 127 i timen, og på 7 sommermåneder var der modtaget 137.378 panter eller 763 pr. arbejdsdag à 9 timer, altså 85 i timen. Det samlede antal af udlån og indløsninger udgjorde i 1842 460.827 eller gennemsnitlig 1.500 om dagen, men det kunne før helligdage stige til 2.400 daglig og lige før auktion endog til 4.500. Der blev da uddelt adgangsnr., og modtagerne kunne efter numrets størrelse bedømme, hvornår de ville blive ekspederet. Kun hvis vedkommende ikke var til stede, når numret blev råbt op, kunne han derefter risikere et langt ophold. Påstanden om lang ventetid ved pantsætning imødegik Hegedahl med, at de tre taksatorer gennemsnitlig vurderede 125 panter i timen, og at antallet af præsenterede panter højst udgjorde 750 daglig, om mandagen dog 100-150 flere. Han mente ikke, at den udstrakte benyttelse af sættefolk skyldtes ventetiden, men mere »det for vedkommendes ambition sårende i selv at fremtræde i et stort selskab af meget blandet natur«. Da opholdet ved udlånet i almindelighed ikke tog mere end en halv time, fandt han, at enhver, der arbejdede på dagløn og altså havde middagstimen kl. 12-1 til egen rådighed, kunne nå at søge lån.

Om fremgangsmåden ved udbetaling af auktionsoverskud oplyste Hegedahl, at låntagerne ved præsentationen af deres assistenshussedler fik besked om, til hvilket klokkeslæt samme dag, beløbet kunne hentes, idet udbetalingen først fandt sted, når indløsningsekspeditionen var sluttet. Størrelsen af det overskud, der årlig hjemfaldt til søkvæsthuset, var af indsenderen til bladet angivet alt for højt og udgjorde efter forvalterens erklæring i 1842 1.304 rbd. 12 sk.

De i Fædrelandet omtalte vanskeligheder ved at få udstedt ekstrasedler begrundede Hegedahl med, at seddelejerne sjældent kunne oplyse numrene på de bortkomne sedler. Kunne pantsætningsdagen dog oplyses, anstilledes der ufortøvet undersøgelse i udlånsprotokollen, og hvis pantet derved fandtes, fremtoges det til vedkendelse, hvorefter der straks udfærdigedes ekstraseddel, som mod påtegnet skadesløs kaution straks kunne benyttes til indløsning. Som oftest kunne dog kun ugen eller måneden oplyses, og da der i så fald måtte efterses flere tusinde pantsætninger, var det uundgåeligt, at man måtte vente nogle dage.

Påstanden om for lav belåning af panterne imødegik forvalteren som tidligere med, at han var økonomisk interesseret i høj taksation, da hans indtægter til værkets drift beregnedes procentvis efter udlånssummen, og at der til stadighed måtte konstateres tab ved auktionssalget af en del panter.

Til forslaget om hyppigere auktioner anførte Hegedahl, at mange ting, navnlig klædningsstykker og linned, blev auktionssolgt til forhandlere, der mellem auktionerne måtte have tid til at afsætte varerne. Det var urigtigt, at marskandiserne som påstået var de eneste købere, og at de foretog fællesopkøb af guld og sølv. Hegedahl tilføjede, at uagtet auktionslokalet vistnok var det smukkeste og bekvemteste i staden, anviste han stedse personer af den bedre klasse, der henvendte sig til ham, og såvidt rummet tillod, plads i det tilstødende værelse, hvorfra panterne udleveredes til bortsalg.⁴⁷

Artiklen har antagelig øvet nogen indflydelse på den straks efter udstedte bekendtgørelse om ændring af indløsningsproceduren. I januar 1844 tillodes det Hegedahl at indrykke offentlig berigtigelse i Fædrelandet, når han undgik udtryk, der kunne anses for stødende over for forfatteren.

Da den ændrede indløsningsform havde virket i et par måneder, indberettede Hegedahl i slutningen af februar, at den havde vist sig aldeles fyldestgørende og fundet behørig påskønnelse hos publikum. Samtidig oplyste han, at han udover sine procenter til værkets drift i løbet af sine første fem embedsår havde måttet udrede 1.872 rbd. 88 sk. og i 1843 505 rbd. 90 sk. af egen lomme til dækning af assistenshusets driftsudgifter. I 1844 måtte han på grund af Hans Hansens misligheder regne med nogle hundrede rbd. mere. Direktionen meddelte derefter i begyndelsen af april, at der af kollegiet var bevilget ham en erstatning på 300 rbd. årlig for udgifter forvoldt ham ved den ændrede indløsningsmåde.

I 1847 fremkom der på ny kritik af assistenshusets forhold, denne gang både i den Berlingske avis og i Fædrelandet. Med direktionens billigelse imødegik Hegedahl kritikken i indlæg, der fandt optagelse i bladene. Om udlånsrenten fremhævede han heri, at den ikke som påstået altid udgjorde 12 pct. årlig, men at der af større lån svarede 9 pct. og af de største lån kun 6 pct. Smålånene op til 50 rbd. gav med 12 pct. dog assistenshuset underskud. Bladenes tale om overdreven beskatning

af den fattige klasse fandtes derfor uberettiget, så meget mere som adskillige udenlandske lånehuse tog højere rente, nemlig i Amsterdam $16\frac{1}{2}$ pct. og i Brussel 15 pct., medens renten i Aachen, Köln og Elberfeld var 12 pct. som i København, hvorimod lånehusene i Berlin og Dresden kun tog 10 pct. og 8 pct. I London, hvor der kun fandtes private pawnbrokers, krævedes der hele 20 pct. foruden godtgørelse for pantebeviset, og i det lübeckske lånehus svarede der med skriverpenge efter lånenes størrelse henholdsvis $46\frac{1}{2}$ pct., $66\frac{1}{4}$ pct. og $126\frac{1}{4}$ pct. Hertil kom, at assistenshuset havde lavere mindstelån end de fleste fremmede lånehuse, nemlig 1 mark mod 1 rbd. adskillige andre steder, og at mange smålån kun løb i ganske kort tid, ja ikke sjældent sattes og løstes panterne flere gange i samme måned. For $\frac{1}{2}$ sk., som var månedsrenten for et 3-markslån, eller 1 sk., som var månedsrenten for et rbd.-lån, ydede assistenshuset taksering, beskrivelse, opbevaring, meddelelse af modtagelsesbevis og senere omtrent lige så meget arbejde ved indløsningen, og det skønt søkvæsthusets udgifter bortset fra brug af bygning og inventar i 1846 udgjorde 5 sk. pr. pant. Det ville derfor ikke være nogen fordel for den trængende klasse, hvis man som foreslået nedsatte renten og i stedet opkrævede en godtgørelse til dækning af de virkelige omkostninger.

Det var heller ikke rigtigt, at assistenshuslånene kun udgjorde halvdelen af panternes værdi, men lånene beregnedes efter de beløb, som panterne efter taksationen kunne indbringe ved auktionssalg, dog med fradrag af rente og auktionssalær. Det var ligeledes en fejlagtig påstand, at assistenshuset på auktionerne lod panterne sælge for beløb, som kun dækkede lånene, og størrelsen af de til låntagerne udbetalte auktionsoverskud godtgjorde tydeligt det modsatte.

Bladenes oplysning om, at søkvæsthuset i 1845 havde ca. 12.000 rbd. i overskud af assistenshuset, måtte sammenholdes med, at der ved beregning af 4 pct. årlig rente på den investerede driftskapital, herunder bygningernes og inventarets værdi, kun ville fremkomme 5.100 rbd. i overskud. At søkvæsthusets kapital væsentligst skulle være opstået ved dets udbytte af assistenshuset, var helt forkert.

Kaysers reformforslag

De fremførte anker mod assistenshuset var stort set de samme, som Tode og Thaarup var fremkommet med for år tilbage, og tilbagevisningen deraf afveg ikke meget fra tidligere tilbagevisninger. Søkvæsthuset var åbenbart interesseret i at få rammet en pæl gennem angrebene en gang for alle og overlod derfor Hegedahls imødegående indlæg i bladene til professor Joakim Frederik Schouw, en kendt botaniker og politiker, der tillige var redaktør af Dansk Tidsskrift. Schouw ønskede nu ikke at optage en artikel, der allerede havde stået at læse i dagbladene,

og forholdt sig også kritisk over for assistenshusets driftsoverskud, idet »en på de trængende beregnet anstalt ikke bør give overskud.« I stedet foreslog han, at statistikeren og nationaløkonomen, dr. med. Karl Johan Henrik Kayser, senere universitetsprofessor, blev forsynet med nogle supplerende oplysninger fra assistenshuset som grundlag for en mere udførlig artikel om institutionen til optagelse i det nævnte tidsskrift. Forslaget vandt gehør hos direktionen og kollegiet, og Hegedahl fik derfor påbud om at stille regnskaber og panteprotokoller til rådighed for Kayser og i øvrigt at bistå efter mulighed med at fremskaffe de ønskede oplysninger.

Artiklen, der omfattede 31 tryksider, udkom under titlen »Om det Kongelige Assistenshus i Kjøbenhavn, Navnlig med Hensyn til dets Virksomhed som Understøttelsesanstalt for de Trængende.«⁴⁸

48. Dansk Tidsskrift
1 1847 s. 303.

I indledningen hed det, at offentlige låneindretninger indtog en høj plads blandt de midler, hvormed man kom den mere trængende del af befolkningen til hjælp, når de ved sygdom, uventet tab osv. kom i øjeblikkelig forlegenhed og ikke kunne låne hos venner. At lade dem falde i hænderne på folk, som gjorde den fattiges trang til genstand for spekulation, og for hvem intet middel var for smudsigt, når det kun betalte sig, ville være en sikker vej til deres ødelæggelse. Efter de offentlige låneindretningers plan måtte de anlægges på at holde sig skadesløse, således at der krævedes tilstrækkeligt pant for tilbagebetalingen og fordredes højere renter end de sædvanlige til dækning af de særegne omkostninger til stort kontorpersonale, stort lokale m.v.

Dernæst opstilledes der i artiklen tabellariske oversigter over pantsætningen, indløsningsen, fornyelsen og auktionssalget i fireårsperioden 1842-45. Om 3-måneders lånene over 50 rbd. bemærkede Kayser, at de ikke vedkom assistenshusets virksomhed som filantropisk anstalt, og at de i øvrigt var forholdsvis ubetydelige. Den første oversigt viste, at pantsætningernes årlige middeltal udgjorde 200.359 til et beløb af 366.442 rbd., altså 1 rbd. 80 sk. pr. pant i gennemsnit. I de to mellemste år havde pantsætningerne været mindre omfattende end før og efter, og disse år antoges derfor at have været gunstige for den københavnske almue. Udlånenes ringe gennemsnitsstørrelse ansås som gyldigt udtryk for, at assistenshuset fortrinsvis var blevet søgt af den mindre velhavende del af befolkningen, hvis øjeblikkelige forlegenheder kunne afhjælpes ved en lille sum, og som kun var i besiddelse af ejendele af ringe værdi. At assistenshuset måtte spille en stor rolle for københavnernes, mentes bevist ved, at hvis alle byens 24.263 familier (efter folketællingen i 1840) havde gjort brug af assistenshuset i lige høj grad, ville hver af dem 8 gange om året være tyet dertil og have lånt et samlet årligt beløb af 14 rbd. 64 sk.

Efter indløsningsoversigten udgjorde det årlige middeltal af indløste panter 184.705 med et lånebeløb af 356.071 rbd., altså 1 rbd. 89 sk. pr. pant. Den ringe afvigelse fra gennemsnitsudlånet ved pantsætning betragtedes som et tegn på, at de forskellige befolkningsgrupper var lige tilbøje-

lige til at indløse deres panter. Fornylsesoversigten viste et årligt middeltal på 19.261 til et beløb af 58.950 rbd., altså gennemsnitlig 3 rbd. 6 sk. pr. pant. Fornylserne var talrigest i de to år, hvor pantsætningerne var sjældnest. De forholdsvis meget høje lån på de fornyede panter ansås for bevis på, at de mere velhavende låntagere, der ejede de kostbareste panter, var mest tilbøjelige til at lade deres lån forny.

Det sås af auktionsoversigten, at det årlige middeltal af solgte panter var 16.718, hvorpå der var udlånt 26.247 rbd. eller gennemsnitlig 1 rbd. 55 sk. pr. pant. I de små pantsætningsår 1843 og 1844 var auktionssalget mest omfattende. Det lave gennemsnitslån på de bortsolgte panter betragtedes som tegn på, at det især var den fattigere del af befolkningen, der måtte lade sine panter bortsælge.

Herefter fulgte en opstilling, hvorefter 83,6 pct. af det samlede antal forfaldne panter var blevet indløst, medens 8,8 pct. var blevet fornyet og de sidste 7,6 pct. var blevet solgt. Beregnet på grundlag af lånesummerne var 76,4 pct. af panterne indløst, 18 pct. fornyet og kun 5,6 pct. solgt. Der var altså stor overvægt for indløsning. Forskellen mellem fornyelsesprocenterne, beregnet dels efter panteantal og dels efter lånesum, stemte godt med det allerede påviste forhold, at gennemsnitslånet på de fornyede panter var betydeligt større end på de andre.

I en særlig tabel oplyste Kayser, at det samlede antal pantsætninger og fornyelser grupperede sig med 38,85 pct. på udlån fra 2 mk. til 1 rbd., 53,69 pct. på udlån fra 1 til 5 rbd., 5,35 pct. på udlån fra 5 til 10 rbd., 1,68 pct. på udlån fra 10 til 25 rbd., 0,21 pct. på udlån fra 25 til 50 rbd., 0,13 pct. på udlån fra 50 til 100 rbd. og 0,09 pct. på udlån over 100 rbd. Heri fandt han det klart godtgjort, at assistenshuset fortrinsvis benyttedes af den mindre bemidlede del af befolkningen. Udlån under 5 rbd. udgjorde over 92 pct. af det samlede antal, og udlån over 50 rbd. udgjorde kun ca. 5 pct., og beregnet efter den samlede udestående udlåns-sum var procenterne ca. 60 og ca. 13.

Over fordelingen af pantsætninger og indløsninger på ugens seks hverdage bragtes i artiklen følgende oversigt:

	<i>Pantsætning</i>	<i>Indløsning</i>
Mandag	838 21,2 pct.	624 17,5 pct.
Tirsdag	689 17,4	550 15,4
Onsdag	470 11,9	388 10,9
Torsdag	693 17,5	583 16,4
Fredag	612 15,5	550 15,4
Lørdag	655 16,5	871 24,4

Det kunne heraf tydeligt ses, at mandag havde stor overvægt for pantsætninger, og at lørdag havde endnu større overvægt for indløsninger. Som forklaring herpå henviste Kayser til den betydelige rolle, søndagen spillede i almuens liv. »Om lørdagen indløses en del panter for at bruges om søndagen, hvilke efter at være brugt for en stor del igen ind-

sættes om mandagen. En medvirkende årsag til, at pantsætningerne ere så hyppige om mandagen, ligger rimeligvis også deri, at mange om søndagen forbruge deres penge og derfor om mandagen ere nødte til at tye til assistenshuset«. Grunden til de ret mange indløsninger om mandagen søgtes i, at arbejds lønnen udbetaltes lørdag aften, og at overskuddet af denne altså først om mandagen kunne anvendes til indløsning. At onsdagen lå på laveste plads, forklaredes med, at assistenshuset denne dag lukkede tidligere end ellers.

Efter at have givet disse oplysninger om assistenshusets virksomhed gik Kayser over til at diskutere rentevilkårene for de lånsøgende. Herom bemærkede han først, at de gældende årlige rentesatser på 12, 9 og 6 pct. efter lånenes størrelse ikke svarede til låntagernes faktiske renteudgifter, men at disse var noget højere. Dels beregnedes nemlig hver begyndt måned som en hel, dels gaves brøker af skillinger i reglen ikke tilbage. På grundlag af middelbeløbene for de samlede udlån ved udgangen af de 5 regnskabsår 1841-45 nåede han til, at de faktisk indvundne renter i disse år svarede til knap 13 pct. På ny fremhævede han, at der gennem renten måtte beregnes dækning for anstaltens betydelige driftsudgifter, men at afgifterne ikke kunne forhøjes, hvis assistenshuset ikke fra et filantropisk institut, der havde de trængendes vel til formål, skulle synke ned til et almindeligt forretningshus, der kun havde egen fordel til hensigt, og som var så meget skadeligere, som det ved sit privilegium stod andre i vejen, der besjælede af iver for at hjælpe de trængende kunne ønske at tilbyde dem lån på billigere vilkår.

Til bedømmelse af spørgsmålet om afgifternes rimelighed gengav Kayser en beregning, hvorefter assistenshusets gennemsnitlige årlige driftsresultat i den lige nævnte femårsperiode fremkom således:

Renteindtægt	37.484 rbd. 94 sk.	Lønninger	3.042 rbd.
Hjemfaldet overskud på		Procenter til værkets drift	4.711 » 17 sk.
solgte panter	294 » 28 »	Skatter	379 » 1 »
Huslejeindtægt	288 » 85 »	Afgift til fattigvæsenet og	
		straffeanstalterne	1.400 »
		Assurance (bygninger, panter)	763 » 93 »
		Reparation (bygninger	
		og inventar)	1.025 » 1 »
		Opførelse af nye bygninger	1.288 » 43 »
		Renteudgift for banklån	1.058 » 85 »
		Tab på solgte panter	296 » 27 »
		Diverse	611 » 45 »
		Overskud	23.491 » 87 »
	<hr/>		<hr/>
	38.068 rbd. 15 sk.		38.068 rbd. 15 sk.

Det beregnede overskud måtte dog nedsættes med et anslået beløb af 15.612 rbd. til forrentning af driftskapital, brug af lokaler og inventar samt pension til afgåede betjente og sådannede enker. Til gengæld måtte så medregnede udgifter til rente af banklån og opførelse af nye bygninger samt afgifter til fattigvæsenet og til kvæsthusinspektøren, i alt 3.947 rbd., udelades, og herved nåede man frem til et årligt driftsoverskud på knap 12.000 rbd., der svarede til 5,1 sk. pr. indløst, fornyet eller solgt pant. De egentlige administrationsudgifter til lønninger, lokaler og kontorhold udgjorde pr. afviklet lån 6,2 sk., og heraf fulgte, at udlån, der ikke afkastede mindst 6 sk. i rente, gav assistenshuset tab. Kayser antog, at det kun drejede sig om et ringe antal smålån, der således var tabgivende, og at driftsoverskuddet i øvrigt måtte karakteriseres som en skat på låntagerne, der jo var ubemidlede eller dog befandt sig i øjeblikkelig trang. »Dersom assistenshuset virkelig skal opfylde sin bestemmelse som et filantropisk institut,« skrev han, »bør dette ikke gøre sig nogen fordel på de trængendes bekostning, i hvis interesse det netop er indrettet, og dersom muligvis søkvæsthuset, som dette overskud tilfaldt, ikke kan undvære denne indtægt, må den erstattes det ad anden vej. Assistenshuset bør være således indrettet, at dets indtægter kun er tilstrækkelige til at dække dets udgifter.«

Ud fra dette sit hovedsynspunkt fandt forfatteren, at man havde valget mellem at anvende det nuværende driftsoverskud til rentenedsættelse eller at bruge det til forbedring af publikumsbetjeningen.

At bebyrde hvert pant med afgift nøjagtig i samme forhold, som det forårsagede assistenshuset udgifter, anså han for misligt, navnlig fordi det ville gå ud over smålånene, som fortrinsvis stiftedes af de mest trængende. I stedet foretrak han at nedsætte rentesatsen forholdsomt for alle lånene og kunne tænke sig en nedsættelse med 25 pct., hvorefter der ville være et tilstrækkeligt overskud i behold til imødegåelse af konjunktursvingninger. En sådan nedsættelse ville ikke være særlig mærkbar ved indløsning efter kort tids forløb, men ville være særdeles følelig for dem, der måtte lade lånene forny.

Som ønskelige forbedringer af publikumsbetjeningen omtalte Kayser i sin artikel højere belåning af hvert enkelt pant, hvorved de trængende ville skånes for at undvære flere genstande end nødvendigt, og hvorved man desuden ville hæmme ågerkarlenes grasserende udlån mod håndpant i assistenshussedler, endvidere adgang til afdragsvis indfrielse i form af en slags sparekasse ved assistenshuset og endelig oprettelse af assistenshusfilialer i byens folkerigeste og fattigste kvarterer, hvorved de betydelige udgifter til sættefolks medvirken kunne undgås. Af de gennemsnitligt auktionssolgte 16.718 panter årlig havde 12.107 givet 6.482 rbd. i overskud, altså 51 sk. pr. pant, og 4.611 havde givet et samlet tab af 1.361 rbd., altså 28 sk. pr. pant. De solgte panter havde under ét givet 29 sk. i gennemsnitligt overskud. På basis af gennemsnitsudlånet på de solgte panter kunne det herefter vises, at overskuddet generelt udgjorde 19 pct. af de udlånte beløb, og Kayser mente derfor, at lånene billigtvis

burde forhøjes med $\frac{1}{6}$, og at der altså burde udlånes 7 mark på et pant, der nu belåntes med 1 rbd.

Kaysers kraftige undsigelse af søkvæsthusets fortjeneste på assistenshusets fattige låntagere faldt godt i tråd med Todes og Thaarups tidligere fremsatte betragtninger og gav uden tvivl direktionen og admiraltetet en del at tænke på. Som det senere skal ses, kom der også noget ud af overvejelserne.

Besøg hos udenlandske lånehuse fører til oprettelse af 3 indleveringskontorer og andre forbedringer

Sine første besøg hos udenlandske lånehuse aflagde Hegedahl i 1841, da han opnåede tilladelse til at foretage en studierejse af 3-4 ugers varighed i Tyskland. Det drejede sig om lånehuse i Berlin, Dresden og Leipzig. Det berlinske tillagde han størst betydning, medens de to andre, der havde tilknytning til sparekasser, ikke vandt hans interesse. I sin beretning om rejsen sammenfattede han sine indtryk i den overbevisning, at det københavnske assistenshus havde overvejende fortrin fremfor de tre tyske, såvel i henseende til simpelhed i organisationen og regnskabsføringen som især med hensyn til, at lån der kunne erholdes med større lethed og i mindre summer.

En redegørelse, som forvalteren efter ordre lod to kontorbetjente udarbejde mod særskilt vederlag, viser, at assistenshusets ledelse stadig havde opmærksomheden henvendt på muligheden af rentenedsættelse. Heri indeholdtes en gruppering af de større lånebeløb og disses rentefkast. De vigtigste af oplysningerne var følgende:

<i>Gruppe</i>	<i>Udlån 1842</i>	<i>Udlån 1839</i>	<i>Rente af udlån 1839</i>	
<i>rbd.</i>	<i>rbd.</i>	<i>rbd.</i>	<i>rbd.</i>	<i>sk.</i>
10- 25	51.589	47.244	4.695	90
25- 50	17.571	17.095	1.696	2
50-100	16.185	8.690	715	7
100-	27.500	16.430	723	26
I alt	112.845	89.459	7.830	29

Da udlån af alle beløbsgrupper i 1839 udgjorde 427.762 rbd., hvoraf ses, at smålån under 10 rbd. tegnede sig for næsten $\frac{1}{2}$ af totalbeløbet, har der øjensynlig ikke været økonomisk mulighed for at nedsætte renten for deres vedkommende, og man er åbenbart også meget tilbage for at give yderligere nedsættelse for de større lån.

Trods indløsningsordningen af 1844 tiltog sættefolkenes antal stadig, og der regnedes i 1845 med, at henved 30 familier drev denne næringsvej enten alene eller i forbindelse med andre forretninger. Deres gebyr

på 4 sk. pr. pant kunne med stort ekspeditionsantal give anselige indtægter. For smålån, der hurtigt indløstes, var gebyret højere end assistenshusrenten. Hvis en person bad en sættemand belåne et pant og beholde sedlen, fordi han ønskede pantet løst efter få dages forløb, ville sættemanden i de fleste tilfælde beholde pantet og foruden sættegebyret også indkassere de renter, der ellers tilkom assistenshuset. En konstateret nedgang af pantsætningerne på assistenshuset tydede på, at det forholdt sig således. Skulle ågerlovgivningen blive ophævet, som det var på tale, ville assistenshuset utvivlsomt få lige så mange konkurrenter, som der nu var sættefolk. Under henvisning hertil og med det erklærede formål at begrænse uvæsenet, medens dette endnu stod i assistenshusets magt, indgav kontorbetjent Lorentz Gyntelberg Abel til kvæsthusdirektionen forslag om, at huset selv skulle oprette hjælpekontorer forskellige steder i byen, og i tilslutning hertil søgte han om personlig at måtte oprette et sådant indleveringskontor, hvor publikum mod et billigt gebyr kunne hjælpes til pantsætning og indløsning af panter. I realiteten drejede det sig om en ny, men autoriseret sættemandsinstitution. De fordele, et sådant kontor kunne byde på, var efter Abels mening først, at det ikke som sættefolkene skulle kunne give lån for egen regning til skade for assistenshuset, dernæst at publikum ville opnå billigere ekspeditionsgebyrer, og endelig at publikum ville få større sikkerhed for de indleverede panter og penge. Forslaget anbefalede af Hegedahl, som formodentlig var dets egentlige ophavsmand.⁴⁹

49. Søkvesthusets
indkomne Breve
1845 nr. 1368.

Direktionen meddelte i januar 1846 forvalteren, at den ikke kunne autorisere et sådant kontor, men anmodede ham i stedet om at overveje, om det kunne anbefales at antage en betjent til at assistere de lånsøgende på billigere vilkår end hos sættefolkene. I sin betænkning af 15. oktober 1846 oplyste Hegedahl, at sættefolkene trods alle hidtil gjorte forsøg på at hæmme deres virksomhed var tiltaget med et antal af 15-16, siden Abel indgav sit andragende. Grunden hertil ville han nu navnlig søge i assistenshusets tidlige lukning om vinteren kl. 3. Næppe halvdelen af de lånsøgende indfandt sig personligt. Sættefolksgebyrernes årlige beløb kunne i forhold til 200.000 ekspeditioner af i alt 420.000 anslås til mindst 8.000 rbd. eller henved en fjerdedel af assistenshusets renteindtægt. Hegedahl anså det stadig ikke for muligt at gå over til senere lukning. Derimod gik han på ny ind for at overflødiggøre sættefolkene ved at imødekomme det almindelige ønske om oprettelse af indleveringskontorer, der også skulle være åbne om aftenen. Hvis man ikke mente at kunne forbyde sættefolkenes virksomhed, måtte der regnes med et årligt tilskud af 150-200 rbd. pr. indleveringskontor. Foruden Abel havde nu kontorbetjent Türcke erklæret sig villig til at overtage et sådant kontor. Forvalteren foreslog forsøgsvis oprettet to indleveringskontorer fra den 1. maj 1847.⁵⁰

50. Assistenshusets
Koncepter 1846
nr. 224.

Direktionen meddelte i april 1847, at den vel fandt indleveringskontorer fordelagtige for låntagerne, men at de havde ulemper i andre retninger. Hermed sigtedes utvivlsomt til de forøgede driftsudgifter. Hege-

dahl blev derfor på ny opfordret til at udarbejde forslag til forbedret publikumsbetjening på anden vis. Herpå svarede han den 6. maj 1848 og oplyste først, at man nu var kommet ind på at tillade sættefolkene at indlevere indløsnings sedler i hele åbningstiden, medens de som hidtil først kunne hente panterne i sidste åbningstime. Desuden var taksatorernes antal blevet udvidet til 5, og der var antaget en betjent til at assistere med seddelskrivning. I øvrigt havde en del sættefolk i de sidste år bosat sig i fjernere bydele, og dette ansås for hovedårsagen til en konstateret stigning i assistenshusets omsætning. Som forslag til yderligere forbedring kunne kun peges på udvidelse af åbningstiden, som Hegedahl dog ikke fandt behov for, og antagelse af en betjent mere til renteberegning ved indløsning. Herved ville man kunne gennemføre protokollering både hos kontrollør og forvalter, før panterne opsøgte. Hvis man tillige indrettede indløsningsprotokollerne med tre rubrikker, en for hvert uafviklet udlånsår, ville man også opnå at kunne aflægge regnskab ved regnskabsårets udgang.

Et par år efter den første slesvigske krig ventilerede departementsdirektør Wiborg i direktionen et forslag om, at han og Hegedahl be- myndigedes til at foretage en rejse til tyske, belgiske og franske lånehuse for at studere disses organisation og på grundlag af de herved indvundne erfaringer at overveje forslag til nyordning af assistenshuset. Forslaget vedtoges uden vanskelighed både i direktionen og i marine- ministeriet. Afrejsen fandt sted i slutningen af september 1852, og de to rejsende vendte tilbage til november efter at have besøgt lånehusene i Lübeck, Köln, Aachen, Brussel og Paris. De indvundne erfaringer nedfældedes i en 65 sider omfattende indberetning af 8. februar 1853.⁵¹ De første 54 sider indeholdt Hegedahls udførlige fremstilling af disse fremmede lånehuses forhold, og på de efterfølgende sider gav Wiborg en oversigt over de forandringer ved assistenshuset, som de opnåede erfaringer kunne give anledning til.

Indberetningen fastslog, at i henseende til rentens billighed stod assistenshuset ikke tilbage, ej heller i henseende til den grundliggende organisation. Alle de fremmede lånehuse fandtes at have den ufuldkommenhed, at de ikke ydede pengehjælpen på så billige vilkår, at humanitetens fordringer aldeles tilfredsstilledes. Hvad størrelsen af forretningspersonalet angik, kontrasterede assistenshuset på en for dette gunstig måde med de fremmede lånehuse, og som følge deraf var administrationsomkostningerne forholdsvis ringe, nemlig ca. 3 sk. pr. pant mod ca. 14 sk. i Paris. Kun i en enkelt post stod assistenshuset tilbage, nemlig i hurtig ekspedition, hvilket dog alene skyldtes personalets begrænsede størrelse.

Det beklagedes, at assistenshuset ligesom lånehuset i Brussel havde højest rentesats på de små lån, så at pengehjælpen blev forholdsvis dyrere for den fattige mand. Det sædvanlige forsvar herfor, nemlig at omkostningerne lige så fuldt falder det ringe som det værdifulde pant til last, fandtes vel ikke ganske ubegrundet, men det fremhævedes, at den højere rente for de trængende fjernede assistenshuset fra, hvad det dog

51. Ministerial- tidende 2983/1853.

var tænkt at skulle være, nemlig »en mild, om ikke en velgørende stiftelse«. Nedsættelse af 12 pct. satsen til 9 pct. ville medføre en formindskelse af renteindtægten med ca. 8.300 rbd., medens søkvæsthustiftelsens samlede overskud kun udgjorde ca. 6.400 rbd. årlig, overskuddet af assistenshusrenten alene dog ca. 8.100 rbd. En rentenedsættelse som nævnt ville ikke være følelig for de trængende, ja, ville på de mindste lån ved hurtig indløsning slet ikke opstå, da der ligefuldt for en enkelt måned eller kortere tid skulle svares ½ sk. eller 1 sk. som minimum. Hertil kom så gebyret til sættefolkene 2-4 sk. Det skønnedes derfor, at små lån på kort tid burde ydes aldeles rentefrit, og at forretningerne burde tilrettelægges således, at låntagerne uden stort tab af tid selv kunne søge og modtage de ønskede lån. Der stilledes følgelig forslag om, at der blev afsat 50-60.000 rbd. til udlån i beløb på 2-6 mark rentefrit inden for 3 måneder, idet dog hver enkelt person kun skulle kunne opnå ét sådant lån ad gangen, og sættefolk skulle naturligvis være udelukket derfra. For den tid, hvori pantet henstod ud over 3 måneder, skulle der svares 12 pct. årlig. Det ville være ønskeligt, om disse billige lån kunne ydes i sommer indtil 2 rbd. Søkvæsthustiftelsen, der havde haft så stor fordel af assistenshuset, burde lade sig nøje med at få 5 pct. årlig rente af driftskapitalen, så at yderligere driftsoverskud kunne anvendes til rentenedsættelse.

For at fordoble ekspeditionstempoet stilledes der forslag om at anlægge hoved- og kontraprotokoller i to afdelinger, henholdsvis med lige og ulige lånumre. I 1. afdeling tænkte protokolleringen og udtællingen af optagne lån henlagt til forvalteren, og til de samme funktioner i 2. afdeling tænkte der ansat en kgl. fuldmægtig. Indløsningsfunktionen tænkes underlagt fuldmægtig Harboe som kasserer, og han skulle selv føre protokol, beregne rente og modtage pengene ved den ene afdeling, medens der tiltænkte ham en assistent til at udføre samme arbejde ved den anden afdeling. Da procenter til værkets drift næppe kunne ydes for de rentefri udlån, forventedes forvalteren holdt skadesløs for deraf følgende udgifter. En forandring af kontorlokalerne ville blive nødvendig.

Et særligt forslag gik ud på at bidrage til afhjælpning af pladsmangelen i pantemagasinerne ved at afholde månedlige auktioner over de uindløste panter. Pladsmangelen tænkte ligeledes imødegået ved at bygge en ny etage på assistenshusbygningen, eventuelt i stedet lægge mansardtag.

Hovedpunktet var imidlertid, at der henstilledes oprettet »auxiliair-contoires« dels i Borgergade-Adelgadekvarteret og dels på Christianshavn, hvorved driften ville fordyres med 6.800-7.000 rbd. årlig. Ligeledes ønskedes der oprettet et indleveringskontor i en af stiftelsens bygninger ved siden af assistenshuset, beregnet for »personer, som formedelst deres stilling i samfundet ere generede ved at tye directe til assistenshuset, og for enkelte, der er i forlegenhed, når assistenshuset er lukket.«

Assistenthusbygningens forlængelse i Snaregade og den tilstødende bindingsværksbygning.
Foto i Københavns Bymuseum.

Verandaen i assistenshusets gård. Foto i Københavns Bymuseum.

vedrørende forretningsgangen, kontorlokalernes forandring, protokoleringen og auktionerne skulle iværksættes fra den 1. maj. Trods kvæsthusedirektørens anbefaling dristede ministeriet sig ikke til at godkende nogen rentelettelse for smålån. Om indretningen af de påtænkte »auxiliairbureauer« erklærede Hegedahl i en betænkning af 17. maj 1853, at låntagerne der skulle kunne modtage det fulde lån samt assistenshus-seddel og ligeledes skulle kunne foretage indløsning. Da bureauerne ikke tænkes forsynet med egne pantemagasiner, måtte de dér belånte panter opbevares på hovedkontoret, hvor hvert bureau følgelig måtte have sin pantenumrække i magasinet. Bestyreren skulle fungere både som taksator, kasserer og protokolfører, og det ansås for nødvendigt også at ansætte en kontrollør til at føre kontraprotokol og en karl til at hente og bringe panter. Den samlede driftsudgift pr. bureau kalkuleredes til 1.460 rbd. årlig. Hvis dette mentes for dyrt, foreslog Hegedahl i stedet oprettet indleveringskontorer uden kontrollør, hvor der kunne fås forskud på lånene, og dette kunne gøres for 650 rbd. årlig pr. kontor.

Marineministeriet fandt, at de mindre bekostelige indleveringskontorer ville være tilstrækkelige til i det mindste for en del at gøre det af med sættefolkens uvæsen. Da der i august var fremkommet en del ansøgninger til direktionen om ansættelse som bestyrer ved de påtænkte indleveringskontorer, fik Hegedahl til opgave at stille forslag om antallet og beliggenheden samt om forretningsgangen. Et af kontorerne skulle dog anbringes i assistenshusets naboejendomme, som kvæsthuset ejede. Den 17. september svarede Hegedahl, at 3-4 indleveringskontorer kun nogenlunde kunne tilfredsstille det lånsøgende publikum. Da der omkring assistenshuset var bosat 36 sættefolk, i Adelgade-Borgergade 24 og på Christianshavn 14, måtte disse steder være selvskrevne for hver sit indleveringskontor. Desuden foreslog Hegedahl, at der i en af naboejendommene skulle etableres et kontor, der af hensyn til mellemklasserne var anlagt på diskret middags- og aftenekspedition. De øvrige 3 indleveringskontorer tænkes holdt åbne om sommeren fra kl. 8 og om vinteren fra kl. 8½ morgen til kl. 12 samt igen kl. 2½-8 og om søn- og helligdage kl. 8-9 formiddag. Ved pantsætning skulle der udbetales et passende forskud på lånet, dog højst 20-25 rbd. For modtagne panter og for modtagne assistenshusedler til indløsning skulle der udfærdiges modtagelsesbeviser, der skulle protokolleres. Af assistenshuset skulle der stilles en kassebeholdning på 200-300 rbd. til rådighed. Bestyreren skulle stille sikkerhed for 600 rbd. Indsendelse af panter og sedler til assistenshuset skulle finde sted både formiddag og eftermiddag. Hertil agtedes anskaffet en lukket trækvogn, og en karl tænkes antaget til at besørge transporten. Det skulle naturligvis være bestyrerne forbudt selv at gøre lån på panter eller sedler eller at modtage vederlag fra låntagerne.

Der var indkommet ansøgninger fra en række højst forskellige personer, således en major af infanteriet, en lakaj hos arveprinsesse Caroline, en te- og kaffehusvært i Kattesundet, en kommandérsergent i Kongens

Livjægerkorps, to tallotterikollektører, en stabskaptajn på vartpenge, en kommandoskriver ved det borgerlige artilleri m.fl. Blandt assistenshusets egne folk søgte konstitueret fuldmægtig Abel det særlige kontor for mellemklassernes aftenekspedition, og kontoristerne Wilhelm Lejmann og P. A. Torp søgte hver sit indleveringskontor. Hegedahl indstillede disse tre ansøgninger til godkendelse, og således at Lejmann fik kontoret i Nybrogade og Torp kontoret på Christianshavn. Til kontoret i Borgergade-Adelgade indstilledes enten forvalter ved garnisonshospitalets filiallazaret Arnesen, kaptajn og guldsmedemester Levin eller kollektør Klingenberg. Som karl og bud indstilledes den forhenværende bombarder Rasmus Mortensen Bisserup.

Den 2. oktober meddelte direktionen, at der efter marineministeriets afgørelse ville blive oprettet tre indleveringskontorer, nemlig i Nybrogade 3 (nu 6) ved siden af assistenshuset, i Adelgade-Borgergade-Dronningens Tværgadekvarteret og på Christianshavn. Tanken om et særligt hjælpekontor i Nybrogade til middelklassens middags- og aftenekspedition var altså forkastet. Til bestyrere udnævntes Peter Alexander Torp, Peter Adolph Arnesen og Carl Ferdinand Klingenberg. Abel og Lejmann blev antagelig forbigået, fordi de vanskeligt kunne undværes på hovedkontoret. Bombarder Bisserup blev karl. I øvrigt godkendtes Hegdahls forslag til ordning af forretningsgangen, og det blev overdraget ham at leje lokaler og at fordele kontorerne mellem de udpegede bestyrere.

Den 12. oktober udstedte direktionen en instruks for kontorbestyrerne, hvori det pålagdes dem at »affærdige låntagerne med velvilje og redbonhed og med al den hurtighed, som kan bestå med orden og nøjagtighed«. Sættefolk måtte aldeles ikke ekspederes. Kontortiden blev som foreslået af Hegedahl. Som forskud måtte bestyrerne højst yde 20-25 rbd. og højst $\frac{2}{3}$ af det formodede lån. De skulle svare til overskridelser, senere kaldet minus, dog mod regres til eventuelt overskud i tilfælde af auktionssalg. Der var detaljerede regler om regnskabsføringen, og der pålagdes bestyrerne økonomisk ansvar for panterne. De skulle i alle fald rette sig efter assistenshusforvalteren og i tvivlsomme tilfælde selv rette henvendelse til ham.

Kort efter bifaldt direktionen, at indleveringskontoret på Christianshavn indrettedes i en 3 værelses lejlighed, Store Kongensgade 69, til 75 rbd. halvårlig leje, og at Borgergadekvarterets indleveringskontor indrettedes i en 2 værelses lejlighed, altså uden bestyrerbolig, i Dronningens Tværgade 345 til 80 rbd. halvårlig leje. Samtidig godkendtes det, at indleveringskontoret i Nybrogade tildeltes Arnesen, medens Klingenberg fik kontoret i Dronningens Tværgade og Torp kontoret på Christianshavn. Kontorerne betegnedes ved litra A, Nybrogade 3, litra B, Dronningens Tværgade, og litra C, Store Kongensgade på Christianshavn. De åbnedes for publikum den 1. november 1853.

Allerede den 1. juni 1854 måtte Hegedahl indberette, at den anskaffede trækvogn ikke mere kunne rumme alle de panter, der skulle trans-

I gården ved Christianshavns politistation. Tegning af Knud Gamborg.

porteres mellem assistenshuset og indleveringskontorerne, og at Bisserup ikke formåede at trække vognen, når den var fyldt. Der blev derfor i stedet anskaffet vogn og hest, og i gården til Nybrogade 3 opførtes den nødvendige stald af brædder.⁵²

52. Søkvesthusets
Koncepter 1854
nr. 1707 og 1874,
1855 nr. 344, 1856
nr. 501 og 525.

Ved indleveringskontorerne opstod de såkaldte forskudsplanter, når genstande, hvorpå bestyrerne havde givet forskudslån, returneredes til dem, fordi taksator ikke fandt at kunne givet noget lån derpå. Ejerne opfordredes derefter til at afhente tingene og berigtige forskuddet, men undlod naturligvis ofte dette. Der blev så truffet en ordning, hvorefter forskudsplanterne kunne afhændes for bestyrernes regning sammen med de egentlige auktionsplanter.⁵³

53. Søkvesthusets
Koncepter 1854
nr. 1778 og 1797.

Om indleveringskontorerens virksomhed i de første fem måneder efter oprettelsen oplyste Hegedahl for direktionen, at der i alt var udført 51.448 ekspeditioner, heraf 45.183 på kontorerne A og B, og at antallet i de sidste tre måneder var omtrent dobbelt så stort som i de to første. Den beskedne omsætning på kontor C forklaredes med den store fattigdom blandt almuen på Christianshavn, men det tilføjedes, at en vækst havde fundet sted. Ved kontor A var der givet flest større lån, fordi dette kontor arbejdede med et andet og bedre publikum end de øvrige. Kontor B kunne opvise det største antal mindre lån. Hos låntagerne havde kontorerne vundet almindelig anerkendelse, delvis som følge af bestyrernes iver. Da de tre indleveringskontorer havde bestået et år, fulgte en ny indberetning fra forvalteren, hvori han oplyste, at antallet af sættefolk var aftaget betydeligt, og at de tilbageværende kun havde ringe omsætning. Kontorerne A og B havde gennemsnitlig henholdsvis 1.600 og 2.000 ekspeditioner ugentlig, og begge bestyrerne havde derfor måttet antage assistance. Kontor C havde 5-600 ekspeditioner om ugen, og dets bestyrer kunne overkomme disse uden hjælp.⁵⁴

54. Søkvesthusets
Koncepter 1854
nr. 1738 og ind-
komne Breve
nr. 1898.

I en ny oversigt over indleveringskontorerens omsætning meddelte Hegedahl i februar 1855, at de i regnskabsperioden fra 1. januar 1853 til 31. oktober 1854 havde ekspederet 157.569 planter, belånt med 252.030 rbd. mod 584.671 planter, belånt med 1.212.980 rbd., ved hele assistenshuset, altså 27 pct. af antallet og 20¼ pct. af kapitalen. Da publikum, hvis kontorerne ikke fandtes, rimeligvis havde måttet benytte sættefolk til 4 sk. pr. pant, var de lånsøgende sparet for en udgift på 6.565 rbd. Antallet af udlån ved assistenshuset var i 1854 303.036 mod 273.549 i 1853 og gennemsnitlig 234.558 i tiåret 1844-53. Stigningen blev for en væsentlig del tilskrevet den nye forretningsgang og oprettelsen af indleveringskontorerne.

Til en lignende oversigt for finansåret 1854-55 bemærkede Hegedahl, at omsætningen var tiltaget yderligere, og at udlånets middeltal ligeledes var steget. Indleveringskontorerens andel af omsætningen udgjorde nu 30% pct. beregnet efter panteantal og 24½ pct. beregnet efter kapitalen. Antallet af sættefolk var reduceret med mere end halvdelen, og de endnu eksisterendes omsætning var ikke af særlig stort omfang. Da 94 pct. af udlånene lå mellem 2 mark og 5 rbd., og da 42 pct. endda lå

under 1 rbd., var det utvivlsomt den arbejdende klasse og en del af middelklassen, der navnlig benyttede assistenshuset. De små lån på 2-3 mark kunne ikke ved deres rente dække husets omkostninger, selv om de blev stående i 12-13 måneder, og lånene på 4-5 mark og 1 rbd. gav først efter 8-9 måneders forløb dækning. Det var altså kun gennem udlån i større summer og på længere tid, at assistenshusets udgifter kunne dækkes. Renten på 12, 9 og 6 pct. årlig kunne efter daværende pengeforhold ikke anses for høj, og en nedsættelse af den førstnævnte sats ville stiftelsen ikke kunne bære, ligesom den ikke ville komme det mest trængende publikum til gode. Kun ved at henlægge det årlige udbytte til en fond med dette formål kunne en rentenedsættelse ad åre blive mulig. I Paris og Brussel var en sådan ordning truffet.

Åbningstiden. Personale. Lønforhold. Ombygning Kolera. Regnskabsføring Låneniveau. Lån på varepartier

Ved at overvære forretningerne inden sin overtagelse af embedet tilskyndedes Hegedahl til at kritisere den i forordningen af 1753 påbudte åbningstid for vinterhalvåret, formiddag kl. 9-12 og eftermiddag kl. 2-5, fordi den under stor publikumstilstrømning ikke tillod at ekspedere alle lånsøgende. Længere end til kl. 11½ formiddag kunne man nemlig ikke modtage panter, når ekspeditionen skulle slutte kl. 12, og sedler til indløsning kunne man endda næppe modtage så længe, da disse sedler først skulle sorteres og panterne derefter opsøges på lofterne. I den bedste og lyseste tid mellem kl. 12 og 2 var kontoret lukket, og allerede kl. 2½-3 var det på visse vinterdage så mørkt, at det var vanskeligt at vurdere det indleverede tøj. Men skulle der hertil bruges kunstigt lys, kunne vurderingen aldrig ske med sikkerhed, og følgelig kunne der let forvolde tab. Svigagtige personer kunne endog benytte sig af mørket til at få lån på ting, som ellers ikke ville blive modtaget. Af sedler til indløsning kunne også om eftermiddagen kun et ringe antal modtages, da det hurtigt blev så mørkt på panteloftene, at det ikke var muligt at læse seddelnumrene. På Hegedahls foranledning blev der derfor i forvalterinstruksen optaget bestemmelse om, at kontortiden i de 5 vintermåneder fra medio oktober til medio marts skulle være kl. 9-2 eller 3 undtagen onsdag, hvor der som hidtil måtte lukkes kl. 12, for at panterne uforstyrret kunne ordnes og flyttes. Om sommeren blev kontortiden fastsat til kl. 8-1 og 3-7 bortset fra onsdag eftermiddag.⁵⁵

Som tidligere omtalt anvendte Hegedahl brandfaren i pantemagasinerne som modargument, når den tidlige vinterlukning var genstand for kritik udefra, og ændring på dette punkt kom heller ikke i betragtning, da der i 1856-57 var blevet indlagt vand og gas, idet de åbne gasblus ansås for lige så farlige som tidligere tiders petroleumslamper.

55. Assistenshusets
Koncepter 1838
nr. 7-12.

Efter indløsningsordningen af 1844 omfattede personalet med forvalteren, kontrolløren og vægteren 20 personer foruden auktionsdrengen. Ved udlånet var 8 beskæftiget, heraf 3 taksatorer, og ved indløsningsen 4 foruden fuldmægtigen. På magasinerne arbejdede stadig 4 betjente.

I 1848 betalte forvalteren sine skrivere fra 60 til 500 rbd. årlig løn i forhold til anciennitet, medens vurderingsbetjenten fik 400 rbd. og magasinbetjentene 100-350 rbd. Under treårskrigen indberettede Hegedahl til brug ved beregning af krigsskat, at hans samlede gennemsnitsløn i 1843-47 havde udgjort 2.200 rbd. årlig, heri 300 rbd. for fribolig. Det kan således fastslås, at embedets aflønning var forringet væsentligt siden 1813, da hans forgænger modtog over 2.800 rbd.

I det andet krigsår 1849 måtte Hegedahl i et brev af 18. juli meddele direktionen, at han i de sidste 4 kvartaler havde oppebåret 1.229 rbd. 55 sk. for meget i forskud på sine procenter til værkets drift. Herom forklarede han nærmere, at håndværkernes og arbejdernes betydelige fortjeneste i tiden efter marts 1848 havde ført til nedgang i pantsætningerne med 16.000, svarende til 28.949 rbd., i tiden fra 1. juli 1847 til 1. juli 1848 og yderligere nedgang med 20.456, svarende til 49.101 rbd., til den 1. juli 1849. Personalet havde ikke kunnet indskrænkes i takt med omsættningens reduktion, da arbejdsmængden antagelig snart ville tiltage igen. Han var derfor urolig for, at hans procentindtægter til værkets drift skulle falde yderligere og således forøge det tab, han i sin 12-årige embedsperiode havde haft på disse procenter, nemlig i alt 7.584 rbd. Han foreslog nu, at han skulle give afkald på procenterne, mod at stiftelsen påtog sig alle driftsudgifter, herunder en passende fast forvaltergage. Samtidig gjorde han opmærksom på, at han ikke havde modtaget den tidligere fastsatte godtgørelse på 300 rbd. årlig for merudgifter til den ændrede indløsningsmåde for 1846 og 1847, og anmodede om samme godtgørelse for 1848 og 1849. På denne måde ville han jo slippe med at tilbagebetale et ganske ringe forskudsbeløb. Da marineministeriet trods direktionens anbefaling først nægtede godtgørelse, fornyede Hegedahl i september sin ansøgning og påberåbte sig navnlig, at direktionen havde foranlediget hans forslag om ændring af indløsningsmåden, og at han mente at kunne gøre regning på de 300 rbd. årlig, så længe det modsatte ikke var meddelt ham. Derefter bøjede ministeriet sig og efterbevilgede godtgørelsen for de omtalte 4 år. Dog blev det samtidig tilkendegivet, at den ville bortfalde for fremtiden, medmindre nettoindtægten af embedet skulle falde betydeligt. I 1852 viste det sig, at udgifterne til personalelønninger og kontorhold i 1851 kun havde været 193 rbd. 87 sk. højere end procenterne til værkets drift, og Hegedahl undlod derfor at søge godtgørelse, men foreslog i stedet direktionen at fordele det sædvanlige årstilskud på 300 rbd. med 200 rbd. til fuldmægtig Harboe, der havde søgt lønforhøjelse, og 100 rbd. til det øvrige kontort personale, der i det sidste års tid havde udført et meget betydeligt merarbejde som følge af forretningernes vækst. Forslaget blev godkendt af direktionen og ministeriet.

I forbindelse med omdannelserne i 1853 fik fuldmægtig Harboe i egenskab af kasserer et årligt løntillæg på 400 rbd., hvorved hans årsløn steg til 1.300 rbd., og Abel udnævntes til fuldmægtig med 700 rbd. i årsløn. Kassererassistentens årsløn fastsattes til 400 rbd. De tre kontorbestyreres årsløn blev ligeledes fastsat til 400 rbd. foruden fri bolig og 150 rbd. til brænde, lys, skrivematerialer og eventuel medhjælp. Sidstnævnte beløb blev i 1854 forhøjet med 130 rbd. til medhjælp på kontorerne A og B. Hegedahl tog også til orde for en forbedret aflønning af det underordnede personale, og de fik straks tildelt et dyrtidstillæg. Desuden skulle der forelægges udkast til et gageregulativ, som kunne overholdes, uden at der blev tale om lejlighedsvis særydelser.

Ved indsendelsen af et sådant udkast i november 1854 oplyste Hegedahl, at personalet nu med forvalter, kontrollør, karl og kontorbestyrere udgjorde 31 i antal. Laveste årsløn var efter udkastet 300 rbd. som for skrivere i ministerierne. Med godkendelsen af dette forslag ved lønningsreglement af 25. marts 1855 ophørte endelig fra den 1. april samme år den gamle ordning, hvorefter forvalteren og kontrolløren mod procenter til værkets drift skulle afholde både kontorholdsudgifter og personalelønninger. Betjentene skulle fremtidig antages af direktionen efter forslag af forvalteren eller kontrolløren, og der fastsattes et gensidigt opsigelsesvarsel af tre måneder med mulighed for, at betjentene kunne indanke spørgsmålet til ministeriet. Procenterne blev allerede inddraget fra den 1. januar 1854.⁵⁶

56. Søkvæsthusets
indkomne Breve
1853 nr. 1528.

Den nødvendige ombygning til gennemførelsen af ekspeditionsreformerne i 1853 bestod i, at man lod den gamle bindingsværkssvæg falde, der løb på langs gennem stueetagen i nordfløjen, og i stedet anbragte en række bærepiller af jern. Samtidig faldt de to skrå døre inden for hovedindgangen og væggene i sætte- og løsestuen, således at der fremkom et stort, lyst lokale med vinduer både til Snaregade og til gården. Ud for længde- og sidevæggene opsattes en mahogniskranke, der altså fik en kantet hesteskoform. Det hele var efter tidens forhold meget elegant og må på låntagerne have virket anderledes imødekommende end den ældre indretning med trælemme til ekspeditionen. For at kunne adskille publikum i de påtænkte to afdelinger opsattes der en bræddevæg vinkelret på skranken, medens rummet på personalesiden lodes frit i hele sin udstrækning. I anden afdeling blev et vindue til gården omdannet til dør, således at den fik sin egen indgang. Endvidere blev den gamle sten-trappe i gården brudt ned, og i stedet blev der bygget en vældig glasveranda, hvortil der var opgang for publikum ad en dobbelt jerntrappe. Fra glasverandaen førte døre ind til hver af de to afdelinger. Arrangementet hvilede på den praktiske betragtning, at den plads, der ikke kunne skaffes indvendig, blev påbygget udvendig, men øvede nogen vold mod den gamle bygnings øvrige arkitektur, og det skyldtes ikke æstetiske hensyn, at planen om at påbygge en hel ny etage eller en mansardetage ikke kom til udførelse.

I marts 1857 så Hegedahl sig nødsaget til at meddele direktionen, at

overgangen til månedlige auktioner ikke i det lange løb havde vist sig tilstrækkelig til at skaffe plads i magasinerne til den stadig voksende strøm af panter. Siden 1851 var pantebeholdningen forøget med 65-66.000 panter, svarende til 64 pct. Senest var det endog blevet nødvendigt at flytte om på panterne hver dag. Direktionen anmodede derfor stadsbygmester, professor P. Malling om sammen med forvalteren at overveje, om og da hvorledes Nybrogade 2 (nu 4) kunne ombygges og sættes i forbindelse med hovedejendommen. Malling havde allerede leveret en tegning i 1832, da forvalter Harboe og kontrollør Hassert året forinden havde søgt om udvidelse. Malling og Hegedahl nåede i 1858 til enighed om at foreslå fuldstændig nedrivning af nr. 2, Hans Blasens hus, og derpå opførelse af en ny bygning, der kunne forbindes med selve assistenshuset. Dette projekt mødte kritik hos direktionen, navnlig på grund af dets bekostelighed. Fra oktober flyttedag inddroges foreløbig kasserer Harboes bolig i huset mod en lejegodtgørelse.

Hegedahl så sig i oktober 1858 i stand til at forelægge direktionen et nyt og billigere ombygningsforslag. Malling mente, at byggeriet burde vente til foråret, men Hegedahl pressede på for at begynde straks, da pladsmangelen blev stadig føleligere. Da der to måneder senere endnu ikke var truffet nogen afgørelse, meddelte forvalteren, at magasinkarlene efter at have stuvet alle panter havde skaffet plads til slutningen af januar. Samtidig foreslog han, at et tørreloft i hovedbygningens vestlige sidefløj indtil videre blev indrettet til magasin for ca. 30.000 panter, hvorved der kunne vindes tid i en måned endnu. Direktionen bifaldt omgående dette og besluttede sig samtidig til at søge Hans Blasens hus bortsolgt ved auktion til nedbrydning og anmodede om udkast til auktionskonditioner. For nu at sikre sig mod senere bebrejdelse for at have bebyrdet søkvæsthuskassen med større udgift end nødvendigt foreslog Hegedahl så udnævnt to kyndige mænd til at undersøge, om udvidelsen var uundgåelig og om den i så fald kunne opnås på bedre og mindre kostelig måde. Da direktionen derefter bad ham fremkomme med nyt overslag, nåede han til det resultat, at dersom blot tørreloftet og de to øverste etager i nr. 2 blev indrettet til pantemagasiner, kunne ombygningen foreløbig undgås. Hele den øjeblikkelige udgift kunne begrænses til nogle få hundrede rbd. Også dette forslag bifaldt direktionen med det samme, og således reddedes Hans Blasens hus fra nedrivning. De nye magasiner i dette hus blev færdige til brug i maj 1859 og kunne rumme 6-7.000 ophængte panter.

I sommeren 1853, da koleraepidemien hærgede København, truede smittefare ikke mindst på assistenshuset, hvor et stort klientel fra de fattigste kvarterer daglig indfandt sig med tøjpanter, hvis oprindelse og tidligere brug ikke kunne kontrolleres. Af byens 130.000 indbyggere blev i tiden fra den 23. juni til den 15. oktober 7.528 angrebet, hvoraf 4.087 døde, altså hver 32. indbygger. 12-15.000 personer havde forladt byen under epidemien.⁵⁷

57. I. C. Magnus:
Nogle Billeder af
Kjøbenhavn under
Choleraepidemien
I-II 1853.

25. samme måned berammede auktion foreløbig i en måned med den hensigt at lette de fattige låntageres anstrengelser for at skaffe sig pleje, og det samme gentog sig i august, skønt epidemien nu var i aftagende. Da der daglig kom mange panter ind fra de kolerabefængte steder, fik Hegedahl lægen, professor Nathan G. Melchior til hver dag at indfinde sig på kontoret og undersøge betjentenes sundhedstilstand og til at påtage sig behandling i hjemmet af dem, der måtte blive syge. Efter lægens anvisning lod han også personalet styrke sig ved et glas portvin daglig til deres frokost. Hertil medgik efter udgiftsfortegnelsen 50 bouteiller gammel portvin til 58 rbd. 32 sk. Til forbedring af luften i ekspeditionslokalerne og magasinerne lod man ryge med klorkalk og stænke med stænkevand, og for at dæmpe lugten fra latrintønderne, der ansås for farlig, blev der kastet jernvitriol deri. Endelig lod man ryge med tjære i gården og på gangene. Alt dette gennemførte forvalteren i største hast uden at indhente tilladelse. Først midt i august indberettede han derom og håbede på direktionens bifald, da det var »yderst vigtigt, at det betydelige personale, hvoraf hver enkelt udgør et led i det hele maskineri, så vidt muligt holdes i arbejdsdygtig stand«. Direktionen gav omgående sit bifald og bemyndigede desuden forvalteren til efter samråd med lægen at gennemføre hensigtsmæssige foranstaltninger til de indsatte panteres renselse.⁵⁸ Det er vel et åbent spørgsmål, hvor stor andel de trufne sikkerhedsforanstaltninger havde i det glædelige faktum, at slet ingen af assistenshusets personale blev offer for koleraen.

58. Søvæsthusets
indkomne Breve
1853 nr. 1457.

Sidst på året 1853 blev det bestemt, at der fra den 1. april næste år skulle aflægges finansårsvis regnskab. Samtidig bestemtes det, at årsafslutningen ikke som hidtil skulle afvente indløsning eller auktionssalg af de i regnskabsåret indkomne eller fornyede panter, og at regnskabet i stedet skulle medtage de i regnskabsåret ved løsning eller auktionssalg indkomne beløb for tidligere års pantsætninger. I løbet af februar 1854 fremkom Hegedahl med et udkast til ny regnskabsform, der viste de konstante bevægelser i regnskabsåret foruden beholdningen af penge og panter ved årsafslutningen. Endelig tilbød han at indrette regnskabet efter det dobbelte bogholderis metode. Direktionen godkendte i alt væsentligt forslagene og ønskede den nye regnskabsform benyttet med tilbagevirkende kraft fra og med regnskabsåret 1851.

Ved et kasseeftersyn i januar 1854 kom direktionen til kundskab om, at uindløste assistenshussedler til et samlet beløb af 1.154 rbd. 95 sk. henlå som en del af den regnskabsmæssige kontantbeholdning, og udbad sig derfor en redegørelse samt et forslag om, hvorledes dette kunne undgås. Hegedahl oplyste så, at beløbet repræsenterede beregnet, men endnu ikke indbetalt rente af assistenshussedler, der i overensstemmelse med gammel praksis var modtaget til fornyelse uden samtidig betaling. Ved sin overtagelse af forvalterembedet havde han fra sin forgænger overtaget sådanne uafhængte, fornyede sedler fra 4 auktioner til et samlet rentebeløb af 510 rbd. 56 sk., som seddelejerne i aviserne blev opfordret til at berigtige, og humanitetshensyn havde senere afholdt ham fra at

sælge panterne for »uafhængede fornyelser« allerede under den løbende auktion. Det måtte anses for uundgåeligt, at et vist antal fornyede sedler blev efterliggende, så længe man modtog sedler til fornyelse uden samtidig betaling af renten. De fleste af assistenshussedlerne var genbelånt hos ågrere, der tog 75 pct. årlig rente, og det krævede store anstrengelser fra låntagernes side blot at fremskaffe sedlerne ved at betale ågrernes tilgodehavende, hvorfor det oftest ville være uoverkommeligt for publikum samtidig at betale assistenshusets rente. Hegedahl »troede at have handlet i direktionens liberale ånd ved ikke at gå så strengt til værks, som hans instruks hjemlede ham ret til, og uanset at det vistnok ville være i hans interesse derigennem at befri sig fra ansvar«.

Da han antog, at han ikke selv skulle tillægge beløbet, fandt han, at det, så længe direktionen ikke havde bestemt andet, måtte blive stående i regnskabet som del af kontantbeholdningen. Hegedahl forsikrede, at seddelejerne, der for en stor del var ham bekendt, nok skulle berigtige renterne efterhånden. For at nedbringe restancerne foreslog han, at panterne fremtidig kun skulle kunne vente én auktion. På grund af dyrtid henstillede han, at forslaget først bragtes til udførelse til foråret, når arbejdsfortjeneste igen kunne opnås af låntagerne.⁵⁹

59. Assistenshusets
Koncepter 1854
nr. 411.

I april, da direktionen havde modtaget generalekstrakt (årsregnskab) for regnskabsperioden fra 1. januar 1853 til 31. marts 1854, bemærkede den, at der var indtægtsført 1.680 rbd. 50 sk. som rente af uafhængede fornyede sedler, og at restancen altså var steget. Med øjeblikkelig virkning bestemtes det så, at ingen rente mere måtte indtægtsføres på kredit, og at restancen skulle søges berigtiget snarest muligt. Direktionen så gerne, at forvalteren lempede sig efter låntagerne ved at modtage sedlerne som depositum, skønt renten ikke erlagdes samtidig, og at han udsatte salget til de sidste dage af auktionen, men det måtte ske, uden at den regnskabsmæssige kassebeholdning påvirkedes deraf.⁶⁰

60. Søkvæsthusets
Koncepter 1854
nr. 1593.

Direktionen anholdt i april 1857, at der i det foregående finansår havde været et usædvanlig betydeligt auktionsoverskud på de solgte panter, og henstillede, om det ikke ville være muligt at give noget højere lån i forhold til panternes salgsværdi, dog uden at stiftelsens risiko forøgedes, eller at forvalterens ansvar formindskedes. Derved ville man ikke blot tjene låntagernes interesse, men også opnå højere renteindtægt. Hertil anførte Hegedahl, at de store auktionsoverskud efter taksatorernes opfattelse måtte tilskrives heldige konjunkturer og betydelig arbejdsfortjeneste for den simplere mand og følgelig ikke turde tages til målestok for vurderingen. Dog var taksatorerne i den senere tid allerede gået værdien nærmere, og yderligere indrømmede de, at de nok kunne have lånt noget mere på visse ting navnlig guld, sølv og mandsklæder. Taksatricerne, hvis opgave det var at belåne fruentimmergangklæder, linned, bomulds- og hvidevarer, fandt derimod, at den slags panter bestandig solgtes til lave priser, og at prisen på auktionstidspunktet 14 måneder efter belåningen ikke let kunne beregnes, og de måtte derfor fraråde højere belåning. Med taksator for guld og sølv havde Hegedahl nu opnået

enighed om at udlåne 4 mark 8 sk. pr. lod på nye og kurante arbejder i prøvesølv mod hidtil 4 mark og at udlåne 7 rbd. pr. lod på 14 karats guld mod hidtil 6 rbd. Ligeledes ville taksator gå værdien noget nærmere på nye og gode mandsklæder. Dermed erklærede direktionen sig fuldkommen tilfreds.⁶¹

Hegedahl gjorde i december 1857 direktionen opmærksom på sandsynligheden af, at en del mindre handlende under de nu indtrufne tryk-kende pengeforhold ville søge lån på manufakturvarer ved assistenshuset, og da sådanne lån efter hans opfattelse egentlig lå uden for husets opgaver, ønskede han oplyst, om det ikke ville være rigtigt indtil videre at standse belåning af manufakturvarer i hele stykker eller dog i partier og i stedet at henvise de lånsøgende manufakturhandlere til bankerne. Direktionen bifaldt ganske dette forslag og anmodede yderligere forvalteren om foreløbig ikke at udlåne nogen betydelig sum, navnlig ikke over 100 rbd., og i det hele kun at gøre udlån til den eller dem, der behøvede pengehjælp til livets daglige fornødenheder. Da de således indførte restriktioner i udlånet straks efter gav anledning til et angreb i Flyveposten, hvori assistenshuset beskyldtes for at svigte sine opgaver, måtte Hegedahl i et brev til førstedirektøren, Niels Wiborg, henvise til, at det aldrig havde været formålet at gøre udlån til handelsstanden, men kun til dem, der behøvede penge til livsfornødenheder. Tilløbet af almindelige låntagere havde i den senere tid ført til, at magasinerne næsten var overfyldt, og det ville derfor overhovedet ikke være muligt at gøre udlån på købmandsvarer. Det var rigtigt nok, at man i sin tid indførte 3 måneders udlån for at kunne modtage manufakturvarer, og der ville heller ikke være noget til hinder for også at gøre dette fremtidig, hvis det kunne ske uden afbræk for dem, der havde adkomst til hjælp fra assistenshuset.

Da direktionen i juli 1859 havde iagttaget, at tab på auktionerne i løbet af det sidste år stadig var blevet større, opfordrede den Hegedahl til at klarlægge, hvad årsagen var, og at fremsætte forslag om en mulig begrænsning af tabene. I sit svar henviste forvalteren først til, at direktionen året før havde tiltrådt hans forslag om forhøjelse af udlånene, da auktionsoverskuddene var lovlig store. Dernæst oplyste han, at den i slutningen af 1857 opståede pengeforlegenhed og den senere standsning i arbejdet både havde ført til forøget pantsætning og til afsætningsvanskeligheder på auktionerne, det sidste dog først for alvor i december 1858. Efter omslaget i auktionspriserne var taksatorerne straks blevet anmodet om at nedsætte udlånene. Som følge heraf ville auktionstabene efterhånden også formindskes. Så længe arbejdsløsheden og den ringe omsætning i handel og vandel vedvarede, ville det ikke være muligt at forhøje lånene igen, og der måtte derfor også forudses en følelig nedgang i renteindtægten. Endnu i 1858-59 havde renteindtægten været i stand til at afbalancere auktionstabene, således at der var opnået et driftsoverskud på 7.154 rdl. 20 sk., svarende til 1,53 pct. af driftskapitalen. Hermed slog direktionen sig til tåls, idet den følte sig forvisset om, at Hegedahl fremdeles ville forsøge at begrænse auktionstabene.

Dauids statistiske afhandling

Som en fortsættelse af Kaysers afhandling udsendte chefen for det statistiske bureau, nationaløkonomen, den senere finansminister Christian Georg Nathan David i bureauets meddelelser under 8. februar 1858 en tilsvarende afhandling på 59 sider om assistenshuset og dets virksomhed i årene 1846-55/56.⁶²

62. Om Dauids hele virksomhed se Har. Jørgensen: C. N. David, 1950.

I forordet nævnte David, at en sådan undersøgelse kunne kaste lys over vilkårene blandt de mindre velstillede klasser af befolkningen i hovedstaden. Direktionen havde ikke blot leveret det nødvendige talmateriale, men også givet en historisk oversigt over kvæsthusets oprindelse og fremgang. Heri oplystes, at stiftelsens formue den 1. april 1851 havde nået 766.202 rdl., og at videre pengeopsamling derefter var anset for unødvendig, hvorfor det ved lov af 9. april 1851 blev bestemt, at overskuddet fremtidig skulle afgives til invalideforsørgelsesfonden for militæretaternes underklasser.

Det modtagne talmateriale viste, at søkvæsthuset i 10¼ årsperioden 1846-55/56 gennemsnitlig havde haft en årsindtægt på 30.582 rdl., heraf 19.470 rdl. renteindtægt af obligationer og i øvrigt tavle- og blokkepenge fra kirkerne, konfiskationer og mulkter, gagedecourt fra marinen m.v., medens det tilsvarende udgiftsbeløb udgjorde 46.657 rdl., heraf 18.930 rdl. til marinens sygepleje på hospitalet i Nyboder, således at der altså bortset fra assistenshusoverskuddet var et underskud på 16.075 rdl. årlig. Assistenshusets årsindtægt havde i samme tidsrum gennemsnitlig udgjort 40.153 rdl., heraf 38.638 rdl. renteindtægt og 1.255 rdl. hjemfaldet overskud, medens det tilsvarende udgiftsbeløb havde udgjort 17.769 rdl., heraf gager og kontorhold 10.250 rdl., hvorved der fremkom et overskud på 22.384 rdl. Set under ét havde de to huse altså haft et gennemsnitligt årsoverskud på 6.309 rdl.

Hertil bemærkede David, at der i det opgjorte årsoverskud måtte fragå nogle ekstraordinære indtægter ved afhændelse af aktiver m.v., hvorefter det egentlige overskudsbeløb begrænsedes til 3.775 rdl. På grundlag af yderligere talmateriale fremhævede han ligeledes, at når assistenshuset belastedes med 4 pct. årlig rente af dets driftskapital, bygningerne og inventaret, gennemsnitlig 15.748 rdl., ville dets årsoverskud dale tilsvarende til 6.636 rdl. Væsentligst var dog oplysningen om, at søkvæsthuset kun ved hjælp af assistenshusets driftsoverskud havde været i stand til at afholde de byrder og forpligtelser, der var pålagt det.

En nærmere analyse af assistenshusets gennemsnitlige, reelle årsoverskud viste, at periodens første 5¼ år repræsenterede gennemsnitlige årsoverskud på 9.180 rdl., medens de sidste 2 år kun kunne opvise 3.681 rdl., svarende til 40 pct. af overskuddene i 1851 og 1852. Årsagerne hertil var dels en forbigående, nemlig en omfattende reparation af bygningerne, og dels en varig, nemlig en stigning i administrationsudgifterne, i særdeleshed lønningsudgifterne, der var blevet forøget gennem lønforhøjelse, personaleudvidelse og oprettelsen af de tre indleveringskontorer.

*Larm i gaden.
Tegning af
P. Klæstrup.*

Disse kontorer betragtedes som en forbedring, der i højeste grad kom låntagerne til gode, så at deres antal snarere måtte ønskes forøget end formindsket. I hvert fald mente David, at der ikke i fremtiden kunne regnes med så stort overskud af assistenshuset som tidligere. Dette støttedes også på, at overskuddet udover 4 pct. forrentning af den investerede kapital for $10\frac{1}{4}$ årsperiodens første 7 år gennemsnitligt havde udgjort 2,8 pct. årlig af samme kapital, medens det for de seneste 2 år kun havde udgjort 1,1 pct. Da rentabiliteten ikke burde være hovedformålet, fandtes der ikke anledning til beklagelse heraf. Ved en sammenligning med rentesatser og ekspeditionsgebyrer ved en lang række udenlandske lånehuse havde David fundet, at assistenshusrenten ikke var højere end andre steder, og ligeledes regnede han – som Wiborg og Hege Dahl tidligere – assistenshuset til gode, at det var villigere end de udenlandske kolleger til at yde lån på mindre værdifulde genstande.

Med hensyn til omsætningen registrerede David efter talmaterialet, at det årlige gennemsnitsantal af pantsætninger i undersøgelsesperioden havde været 236.298 mod 200.495 i den foregående fireårsperiode, og at summen af de udlånte beløb var steget til 440.351 rdl. fra 381.573 rdl., og ved nærmere betragtning påviste han, at stigningen først havde taget virkelig fart siden 1851 efter en midlertidig tilbagegang i de tre krigsår 1848, 1849 og 1850. I 1855-56 var der belånt 307.808 panter til en lånesum af 556.086 rdl. eller i forhold til minimumsåret 1849 en stigning på 80,2 pct. efter panteantal og 61,9 pct. efter udlånssum. Den høje pantsætning i 1846 og 1847 forklaredes med den pludseligt indtrådte og senere atter ophørte dyrtid, og den aftagende pantsætning i 1848-50 blev tilskrevet det forøgede røre og den derved tiltagne arbejdsfortjeneste,

som krigsårene førte med sig i hovedstaden, hvortil kom, at en mængde unge mennesker af forskellige klasser, som jævnlig benyttede assistenshuset, nu måtte forlade byen. Vanskeligere forekom det David at forklare den stadig tiltagende pantsætning siden 1851, da der først var indtruffet ny dyrtid i 1853, og da arbejderklassen i hele tidsrummet efter 1851 havde nyt godt af stigende beskæftigelse og højere løn. Som sandsynlig forklaring pegede han da på, at københavnernes havde fået flere fornødenheder end før og stillede større fordringer til livet, at de samtidig havde fået større låneevne, og at de lå under for en overhåndtagende nydelseslyst. Desuden mente han, at folk med små, faste indtægter, der ikke var blevet forhøjet under dyrtiden, i betydelig udstrækning var søgt til assistenshuset, navnlig pensionister, rentenydere samt en stor del af den underordnede embedsklasse og de offentligt ansatte betjente. En medvirkende årsag fandtes også i hovedstadsbefolkningens vækst fra 126.787 i 1845 til 143.591 i 1855, og endelig nævntes indleveringskontorenes oprettelse. – Det kan synes påfaldende, at David ikke omtalte muligheden for overgang af kunder til assistenshuset fra de i det skjulte virkende private pantelånere, hvortil de nye indleveringskontorer dog nok kunne have bidraget, men det kan tænkes, at den private pantelånervirksomhed, der nu tolereredes, og som nød tilslutning fra tidens liberalistiske tankegang, allerede havde taget et op-sving jævnsides med assistenshusets vækst.

Videre påvistes det i afhandlingen, at årslånene stadig havde en aldeles overvejende overvægt, medens 3-månederslånene spillede en helt ubetydelig rolle. Den lave gennemsnitlige udlånssum, der for hele undersøgelsesperioden udgjorde 2 rdl. 13 sk., betragtede David – ligesom tidligere Kayser – som det bedste bevis for, at assistenshuset fortrinsvis søgtes af den mindst velhavende del af befolkningen. Dog bemærkede han med rette, at samme låntager ofte på én gang stifter flere lån, enten fordi effekterne er så forskellige, at de ikke kan slås sammen til ét pant, eller fordi han ønsker at lette sig indløsningen ved at fordele lånet på flere panter. En klassifikation af udlånene efter deres størrelse viste i øvrigt, at lån fra 2 mark til 1 rdl. udgjorde 39,6 pct. af det samlede antal, medens lån fra 1 rdl. til 5 rdl. var den talrigste gruppe med 53,4 pct., og lån fra 5 til 10 rdl. udgjorde 4,8 pct., lån fra 10 til 25 rdl. 1,7 pct. og lån over 25 rdl. 0,5 pct. Altså lå 93 pct. af alle lån på højst 5 rdl.

Ved de tre indleveringskontorer var antallet af udlån i 1855-56 nået op på 86.035 belånt med 173.552 rdl.

Om fornyelserne oplyste David, at deres gennemsnitlige årsantal i undersøgelsesperioden havde været 21.027, og at det tilsvarende lånebeløb var 109.576 rdl. Gennemsnitslånet på de fornyede panter var 2 rdl. 88 sk. for årslånenes vedkommende mod kun 1 rdl. 76 sk. på pantsætninger, og det var altså de mest værdifulde panter, der blev fornyet. Dette ansås for helt naturligt, da det måtte være låntagerne mest om at gøre at redde disse fra salg, og da de på den anden side snarere havde vanskelighed ved at indløse dem end de små panter. Forholdet mellem pantsætninger-

nes og fornyelsernes antal havde været så variabelt gennem årene, at det ikke fandtes muligt at påvise nogen forbindelse mellem dem. Af 3-måneders lånene var gennemsnitlig 359 til en udlånssum af 49.380 rdl. hvert år blevet fornyet. Da der årligt kun var udbetalt 180 af den slags lån, kunne det fastslås, at hvert lån gennemsnitligt var blevet fornyet to gange, medens fornyelse i årene 1842-45 gennemsnitligt kun havde fundet sted 1½ gang. Det var også for disse lån med kort løbetid de værdifuldeste panter, der blev fornyet. Da forskellen mellem gennemsnitslån ved pantsætning og ved fornyelse var større i 1842-45 end i undersøgelsesperioden, og da fornyelsernes antal som lige nævnt var stigende, så det ud til, at flere og flere fandt deres redning ved at låne større beløb af assistenshuset til 6 pct. årlig rente. Herved måtte dog erindres, at 3-måneders lånene stadig var af beskedent omfang, nemlig som nævnt gennemsnitligt 180 årlig til et samlet beløb af 18.447 rdl.

Indløsningerne havde senest i gennemsnit udgjort 213.397 årlig med en lånesum af 401.970 rdl. For årslånene alene udgjorde indløsningerne efter antal 90,3 pct. og efter lånebeløb 91,6 pct. af pantsætningerne i samme tidsrum. I 1848 havde der været 5,7 pct. flere indløsninger end pantsætninger, og i 1849 havde indløsningerne udgjort 98 pct. af pantsætningernes antal, alt som følge af de særlige konjunkturer under krigen. Gennemsnitslånet på de indløste panter var en ubetydelighed større end gennemsnitslånet på de belånte panter, og der blev indløst forholdsvis færre 3-månederspanter end årspanter. Den høje indløsningsprocent noteredes som et glædeligt bevis på assistenshusets hensigtsmæssighed, men David kom lidt nødvendig malurt i bægeret med en bemærkning om, at pantsætningernes tiltagen og pantebeholdningens vækst dog kun tydede på en momentan bedring af indløsernes status. Endnu en dråbe malurt faldt med hans henvisning til, at en del indløsninger ikke blev foretaget af låntageren selv, men af den, hos hvem han havde genbelånt sin assistenshusseddel. Forfatterens velvillige holdning manifesterede sig atter i hans påvisning af, hvorledes den samlede pantebeholdning var gået ned i årene 1848-50, der var gunstige for hovedmassen af de sædvanlige lånsøgende, og hvorledes pantebeholdningen fra 1. januar 1852 til 1. april 1855 kun var steget med 6 pct., skønt antallet af pantsætninger i samme tidsrum var steget væsentligt mere.

Auktionssalget havde i undersøgelsesperioden omfattet gennemsnitligt 18.432 årspanter og 16 3-månederspanter årlig, svarende til 7,8 pct. og 8,9 pct. af de indsatte panter, og beregnet efter lånesum var salgsprocenterne henholdsvis 6,7 og 12. Det var i øvrigt de mindst værdifulde årspanter og de mest værdifulde 3-månederspanter der kom til auktion. Assistenshusets tab på auktionssolgte panter havde i årligt gennemsnit udgjort 1.588 rdl. med ret store udsving fra år til år, men tabet var delvis kompenseret ved, at der som årligt gennemsnit var indvundet 1.255 rdl. i hjemfaldet auktionsoverskud, fordi en del låntagere ikke inden år og dag havde afhentet deres overskudsbeløb.

Forholdet mellem de 3 berigtigelsesmåder anskueliggjorde David således:

Indløsning	84,39 pct. af panterne,	74,15 pct. af udlånssummerne
Fornyelse	8,31 » » »	20,22 » » »
Auktionssalg	7,30 » » »	5,63 » » »

Afhandlingen ofrede nu et afsnit på ekspeditionernes omfang og oplyste herom, at der gennemsnitligt i det behandlede tidsrum årlig ekspederedes 257.325 indkommende og 252.870 udgående panter – fornyelser medregnet i begge tal. – Der var daglig ekspederet gennemsnitligt 1.684 panter, svarende til 210 i timen eller 3 i minuttet. Hvis fornyelse regnedes for en enkelt ekspedition, og hvis de auktionssolgte samt de på auktionbordet indløste panter holdtes udenfor, begrænsedes ekspeditionernes daglige antal til 1.542, svarende til 193 i timen. I året 1855-56 alene ekspederedes der 662.600 panter, svarende til 2.187 om dagen og 273 i timen. Det fremhævedes, at der ikke blot var tale om en meget omfattende ekspedition, men at arbejdet var så detaljeret og besværligt, at raskhed og præcision var nødvendig til dets udførelse. I de to seneste år, hvis gennemsnitlige ekspeditionstal var 634.000 årlig, havde de tre indleveringskontorer deraf udført 211.000, altså en tredjedel, hvorfor David fandt, at kontorerne var til lige så megen gavn for administrationen som for publikum.

Det beklagedes i afhandlingen, at den i sin tid af Kayser gengivne oversigt over ekspeditionernes fordeling på ugedage kun var ført à jour med perioden 1846-51, og at der savnedes oplysning om fordelingen på årstider, hvorved der kunne være kastet et nyt lys over folkelivet. Oversigten for den omtalte seksårsperiode viste følgende:

Mandag	pantsætninger	20,7 pct.,	indløsninger	17,1 pct.
Tirsdag	»	17,3 »	»	14,6 »
Onsdag	»	12,3 »	»	11,0 »
Torsdag	»	17,4 »	»	15,9 »
Fredag	»	15,6 »	»	15,7 »
Lørdag	»	16,7 »	»	25,7 »

Det var altså stadig karakteristisk, at mandag lå på første plads med pantsætninger og lørdag på første plads med indløsninger. Ligesom Kayser nogle år tidligere mente David, at den særlig store indløsning om lørdagen beroede på ønske om at kunne bruge det pantsatte om søndagen, men han tilføjede – utvivlsomt med føje – at lørdag var egentlig lønningssdag for den største del af arbejderklassen, og at mange derfor bedst kunne betale deres gæld til assistenshuset denne dag. Grundene til den store pantsætning om mandagen søgte han som Kayser i, at en del af de om lørdagen indløste panter genindsattes, da de ikke skulle bruges i ugens løb, og at nogle klienter efter søndagens pengeforbrug måtte supplere ugelønnens restbeløb for at kunne klare sig til næste lønningssdag.

I afhandlingens sidste afsnit kommenterede David endelig nogle oplysninger om forholdene i regnskabsåret 1856-57, der netop var modtaget fra direktionen. Det sås heraf, at assistenshusets virksomhed i dette år var tiltaget yderligere, men at driftoverskuddet desuagtet var gået ned. Der var altså bekræftelse på den forudsagte svækkelse af rentabiliteten. Fra det nye regnskabsår forelå der underretning om pantsætningernes og indløsningernes fordeling på måneder, og heraf fremgik det, at pantsætningen havde været stærkest i maj, juni, juli og august. Mærkeligt nok benyttedes assistenshuset altså mest på den tid af året, hvor der var bedst lejlighed til arbejdsfortjeneste, og hvor livet i det hele var mindst dyrt. Hertil anførte David dog, at indløsningerne også var mest omfattende i sommermånederne.

VI Frikonkurrencetidens første del 1860-1904

Renteloven af 1855

Sidste gang, der forekom en anmeldelse om ulovlig pantelånervirksomhed, var i 1842, da en student Rheinländer angav Abraham Hertz på hjørnet af Klosterstræde og Gråbrødrestræde for udlån på håndfået pant mod højere rente end tilladeligt. Assistenshuset overgav sagen til politundersøgelse på sædvanlig måde.¹

1. Assistenshusets
Koncepter 1852
nr. 119.

Folketinget beskæftigede sig første gang med assistenshusets forhold under behandlingen af finanslovsforslaget i tingets 1. session 1850. Finansudvalgets formand mente, at udlånsrenten ikke var for høj, og at de fattige var godt tjent med at have en rig stiftelse som långiver. Samtidig bebudede han, at søkvæsthusfonden muligt ville blive ophævet.²

2. Folketingstidende
1850 bd. 1 sp. 720.

Den i forordning af 5. januar 1813 for alle gældsforhold fastsatte almindelige rentefod på 4 pct. årlig blev ved lov af 6. april 1855 begrænset til kun at gælde for udlån i faste ejendomme, medens rentefoden ved andre lån, altså ikke blot lån af forretningsmæssig karakter, fremtidig skulle være fri. Den i Christian V's danske lov 5-14-5 og forordning af 14. maj 1754 fastsatte straf for åger skulle altså nu kun ramme for høj rente af udlån i faste ejendomme, og medens den hidtil havde bestået i kapitalens konfiskation, blev den nu mildnet til fremtidig at udgøre en mulkt svarende til det 4-20-dobbelte af den ulovligt oppebårne fordels størrelse. Lod fordelene sig ikke oplyse, skulle straffen være en efter sagens samtlige omstændigheder lempet mulkt. Maksimalrentens bortfald legaliserede indirekte den private pantelånervirksomhed, der hidtil var drevet i smug, og fik derved efter få års forløb indgribende virkninger også for assistenshuset.

Et vidnesbyrd om uheldige bivirkninger af den højliberale rentelov fremkom, da distriktslæge C. Møller i Nakskov i 1859 skrev til assistenshuset og fortalte, hvorledes daglønnede, arbejdsmænd og håndværkere på Lolland i tilfælde af sygdom eller arbejdsløshed var prisgivet det skændigste optrækkeri og det grusomste blodsuger. Direktionen for sparebanken i Nakskov havde allerede givet nådestødet til ågreri, der blev udøvet af større kapitalister, og kunne også tænke sig at oprette et lånekonto i byen og måske senere i andre lollandske byer. Som medlem af direktionen bad distriktslægen nu om gode råd i denne anledning. Hege-dahl gav ham da en række råd og erklærede, at noget privilegium til at drive lånekonto ikke ansås for nødvendigt, siden assistenshusets privilegerede adgang til at tage højere rente var bortfaldet ved renteloven.

Assistenshusets eneste bestående privilegium var herefter »hælerprivilegiet« i forordningens § 8, og efter Hegedahls mening kunne det lollandske lånekontor undvære et sådant privilegium, hvis det i stedet sikrede sig imod vindikationstab ved at kræve personlig legitimation, når ubekendte personer begærede lån. – Selv om Hegedahl vel ikke gik ind for tilsvarende forandring ved sin egen institution, fortjener det opmærksomhed, at han anbefalede den til den lollandske kollega, særlig på baggrund af, at finansministeriet gjorde kraftig modstand mod senere tiders forslag derom og følgelig medvirkede til at forhale en sådan afgørelse, der først blev truffet 60 år efter ved pantelånerloven af 1921. Da de københavnske pantelåneres konkurrence 4 år senere blev følelig for assistenshuset, kom Hegedahl ind på tanken om at hæmme deres virksomhed ved at pålægge dem en legitimationstvang. Et lignende motiv har han næppe haft over for den fjerne sparebank i Nakskov.

Legaliseringen af privat pantelånervirksomhed førte til en livlig opblussen af sådan virksomhed på mere eller mindre ublu rentevilkår i adskillige andre provinsbyer end Nakskov og ikke mindst i hovedstaden. Hegedahl synes dog endnu ikke at have bemærket en sådan udvikling for Københavns vedkommende, da han i februar 1860 besvarede en forespørgsel fra overpræsidenten om den da herskende næringsløsheds indvirkning på assistenshusets omsætning, og det skønt han og L. G. Abel allerede i 1845 havde forudset muligheden af sættefolkenes forvandling til pantelånere. Vel oplyste han, at der i 1858-59 og i den forløbne del af 1859-60 havde kunnet afdrages henholdsvis 51.000 rdl. og 66.000 rdl. på driftskapitalen, og at antallet af gjorte udlån i øjeblikket var 24.000 lavere end på samme tid året før, men dette forklarede han alene med, at arbejderklassen nu var så blottet, at den ikke havde mere at afse til belåning.

Hegedahls oplysninger til overpræsidenten benyttedes af indenrigsministeren, da denne den 29. marts i folketinget besvarede en forespørgsel om arbejdersløshedsproblemet fra C. V. Rimestad, der i sin egenskab af formand for en nystiftet arbejderforening nærede særlig interesse derfor. Det vakte ved denne lejlighed munterhed i tinget, da ministeren oplyste, hvorledes forholdet mellem pantsætning og indløsning regelmæssigt skiftede ved midten af hver måned.³

3. Folketingstidende
1859-60 sp. 4367.

*Søkvæsthusmidlerne og assistenshuset inddrages
under den militære invalidefond
Invalidebestyrelsen overtager ledelsen
under finansministeriets tilsyn*

Det er foran flygtigt berørt, at søkvæsthusets midler ved lov af 9. april 1851 var blevet henlagt under den ved samme lov oprettede almindelige fond, der skulle danne grundlag for udredelse af pensioner og invalideforsørgelse for militæretaternes underklasser, og som i øvrigt fik tilgang af pengemidler fra visse fonds og ved bevillinger på de årlige finanslove. Allerede under finanslovbehandlingen i folketingets 3. session 1851-52 havde marineministeren måttet forsikre, at assistenshusets anliggender ville blive varetaget med samme omhu og nidkærhed som hidtil, når huset sammen med kvæsthusmidlerne kom under ny ledelse.⁴

4. Folketingstidende
1851-52 sp. 2372.

Inden overgangen af kvæsthusfondens kapitaler og ejendele fandt sted, skulle det påses, at stiftelsens fundatser ikke frembød retslige hindringer derfor. Til administrationen af det militære pensions- og forsørgelsesvæsen oprettedes under finansministeriets overtilsyn en særskilt bestyrelse, der bestod af 6 medlemmer, udnævnt af kongen på finansministeriets forestilling. Krigs- og marineministerierne skulle hver indstille et medlem, to medlemmer skulle indstilles af en centralkomité til understøttelse af krigsramte og efter dennes opløsning af Københavns borgerrepræsentation. Et medlem skulle være læge og lønnes, og forsædet skulle føres af den administrerende direktør, der også fik løn. Den omtalte undersøgelse af fundatserne blev overdraget til en tremandskommission, bestående af konferensråd L. J. Holm som retskyndigt medlem, generalkrigskommissær N. Wiborg og konferensråd C. F. A. Wachs. Medens de to andre medlemmer fandt det berettiget at inddrage fonden, havde Wiborg den modsatte opfattelse. Både finansminister C. C. G. Andræ og invalidebestyrelsen mente, at når de fornødne midler anvendtes til opførelse og indretning af et påtænkt nyt søhospital på 400 senge, ville assistenshusets bygninger og øvrige driftskapital udgøre et tvivlsomt og muligvis tabgivende aktiv, som fonden helst skulle give afkald på. Overvejelserne endte dog med, at kvæsthusets midler og ejendele, herunder assistenshusetablisementet, ved kgl. resolution af 31. marts 1860 overførtes til invalidefonden.

I skrivelse af 18. september bestemte finansministeriet derefter, at bestyrelsens forretningsorden også skulle gælde for dens opgaver ved assistenshuset. Kasse- og regnskabsvæsenet samt personalespørgsmål kom til at sortere under den administrerende direktør, konferensråd Knud Christensen, der tidligere havde været generaldecisor ved armeens revisionsvæsen. Bestyrelsen fik bemyndigelse til at belåne søkvæsthusaktiverne for at skaffe driftskapital til assistenshuset og kunne endog i påtrængende tilfælde trække midlertidigt på pensionsbevillingerne til samme formål. Der

5. Søkvæsthusets
indkomne Breve
1860 nr. 886, 950
og 1042.

6. G. A. Kringel-
bach: Den civile
Centraladministra-
tion 1848-93,
1894 s. 55.

skulle hver måned tilsendes finansministeriet en kasseekstrakt, og der skulle af den administrerende direktør og et andet bestyrelsesmedlem foretages kasseeftersyn.⁵ – Trods søkvæsthusfondens ophævelse bibeholdtes altså dispositionen over assistenshusets overskud til det hidtidige formål, pensionering og invalideforsørgelse, blot nu begrænset til at gælde underordnede befalingsmænd og menige og udvidet til også at omfatte landmilitæret. Samtidig blev institutionen løsgjort fra sin 110-årige tilknytning til admiralitetet, senere marineministeriet, og i stedet henlagt til finansministeriet. Foreløbig var dog invalidebestyrelsen indskudt som mellemed. Som daglig leder af bestyrelsens forretninger virkede kontorchef Carl Joseph Julius Bonfils, og de fornødne kontorlokaler indrettedes i Lerches gård bag Børsen.⁶

Administrationen af ejendommen Nybrogade 3 (nu 6), der hidtil var blevet varetaget af søkvæsthusdirektionen, blev nu overdraget til assistenshusforvalteren. Stuen til Nybrogade benyttedes stadig af indleveringskontoret litra A, og 1. sal tjente til bolig for kontorbestyrer Arnesen, medens de øvrige etager og Snaregadefløjen samt sidehuset var udlejet til privat beboelse m.v. på 7 lejekontrakter.

*Eneretten opgives. Forslag om belåning af egne sedler,
tidligere udbetaling af auktionsoverskud,
indløsning i rater, længere åbningstid og afståelse
til kommunen. De billige lånekontorer oprettes
og begunstiges. Krigen 1864*

I slutningen af 1861 indledtes en ny og langvarig fase i det stadig bestående modsætningsforhold mellem assistenshuset og de private pantelånere. Det var politidirektør C. J. C. Bræstrup, der nu gav bolden op med et forslag af 2. oktober 1861 til justitsministeriet om at beskytte publikum mod renteåger, assistenshuset mod konkurrence og ejerne af tyvegods mod tab af deres ejendele som følge af de private lånekontorers stedse stigende udlån. Han fremstillede sagen således, at reglerne i forordningen af 29. juni 1753 tidligere gav assistenshuset eneret og fastsatte bødestraf for overtrædelse af denne eneret, men at privat pantelånervirksomhed dog allerede dengang i et vist begrænset omfang blev drevet i smug og som oftest undgik strafansvaret, fordi låntagerne var utilbøjelige til at klage. Særlig tolereredes sættemandsvirksomhed, – skønt den lejlighedsvis kombineredes med rigtig pantelånertrafik, – både af assistenshuset og af politiet, da den ikke stred mod bestemte lovbud og var til bekvemmelighed for publikum. Siden rentefrigivelsen af 1855 steg imidlertid de private pantelåneres antal og mængden af deres forretninger i en forbavsende grad fra år til år, ja de bredte sig endog til amtet

og købstæderne, til dels fordi der efter den liberale næringslov af 29. december 1857 ikke engang krævedes borgerskab til denne form for erhverv. Ligeledes drev en del marskandisere, høkere, værtshusholdere og håndværkere en pantelånerforretning ved siden af deres hovednæring. Undertiden var det pengemænd, endog af den bedre klasse, som i det skjulte skød driftskapital ind, idet de undså sig for at lægge navn til en så smudsig håndtering. Pantelånerne selv gik nu aldeles åbenlyst frem med skiltning og bekendtgørelser i bladene. De større iblandt dem holdt også bøger og udstedte lånesedler og gav sig således et skin af orden og nøjagtighed, skønt næringen i sit væsen var den blodigste, ubarmhertigste åger. Assistenshuset havde på grund af forøget liv og bevægelighed i de simple klassers forhold endnu ikke lidt nævneværdigt afbræk ved denne trafik, men ville i længden blive udsat derfor. Politiet var allerede blevet berørt, fordi trafikken lettede afsætning af tyvekoster, der tidligere overvejende var henvist til assistenshuset, hvor anholdelse var påbudt.

Det kunne ikke ventes, at befolkningen selv ville få øjnene op og undrage pantelånerne deres søgning. Men af bekvemmelighedshensyn og almindelig tilbøjelighed til at gå smugveje i stedet for den lige vej ville menigmand fortsat foretrække dem for assistenshuset. Retsforfølgning måtte nok anses for udsigtsløs, da assistenshusets eneret efter den nugældende nærings- og ågerlovgivning syntes at være bortfaldet. Politidirektørens forslag gik derfor ud på at betræde lovgivningsvejen til afskaffelse eller begrænsning af uvæsenet. Han fandt, at pantelånernæring burde gøres afhængig af en bevilling, der kunne fortabes i tilfælde af misbrug, samt at den skulle stilles under offentlig kontrol og gøres bogføringspligtig. Endnu vigtigere var det efter hans mening at begrænse rentefoden til de samme satser, som assistenshuset havde, og at forpligte pantelånerne til at lade de forfaldne panter realisere ved offentlig auktion efter behørig bekendtgørelse. Endelig var det politidirektørens opfattelse, at overtrædelse af de påtænkte nye bestemmelser måtte gøres strafbar.

Ad den langsommelige høringsvej gik sagen fra justitsministeriet til magistraten og overpræsidiets og derfra til invalidebestyrelsen, som adspurgtes, om assistenshusets eneret virkelig måtte anses for bortfaldet, og hvilke foranstaltninger huset kunne tænkes at ville foretage til begrænsning af uvæsenet. Hegedahl, som gennem bestyrelsen fik sagen forelagt, udtalte sig for at hævde assistenshusets eneret til pantelånervirksomhed i hovedstaden. Men bestyrelsen, der delte hans opfattelse, henvendte sig forsigtigvis til finansministeriet. Dette veg i forståelse med justitsministeriet tilbage for en så drastisk indgriben, der vel ansås for berettiget, men som unægtelig ville have harmoneret dårligt med rentefrigivelsen og den liberale næringslov. Foreløbig bad ministeriet bestyrelsen overveje, om publikums tilbøjelighed til at søge andre långivere end assistenshuset kunne modvirkes ved at tilbyde lettelser, og tillige undersøge, hvorpå tilbøjeligheden beroede. Bestyrelsen lod disse spørgsmål gå videre dels til Hegedahl og dels til politidirektøren. Hegedahl sva-

rede den 31. maj 1862, at de private konkurrenter for en væsentlig del kom i forbindelse med det lånsøgende publikum ved at give supplerende lån på deres assistenshussedler, og han foreslog derfor oprettet en belåningskasse under assistenshuset til at påtage sig denne opgave. Desuden kunne han tænke sig at antage to folk til på assistenshuset og at etablere et nyt indleveringskontor nr. 4 på Nørrebro, skønt han forudså, at det ikke kunne give overskud.

Under sagens videre udvikling kommenterede Hegedahl i et brev af 14. september samme år nogle forbedringsforslag fra politidirektørens side og uddybde tillige sine egne forslag. Allerførst fandt han, at der ikke bestod hindringer for de lånsøgendes frie og ubemærkede adgang, da ansete folk kunne få forvalteren i tale på en vis tid af dagen uden at lade sig se blandt mængden, og da indleveringskontorerne også virkede på en diskret måde. Dernæst henviste han til tidligere erklæringer som bevis for, at ekspeditionerne foregik med tilbørlig hurtighed. Om hovedkontorets ekspeditionstid anførte han, at den ikke kunne udvides som følge af brandfaren i magasinerne, hvis der blev brugt kunstigt lys. Indleveringskontorerne var derimod åbne til kl. 8 om aftenen. Med hensyn til oprettelsen af et nyt indleveringskontor på Nørrebro oplystes det, at det næppe ville kunne bære sig og dække de til 1.080 rdl. årlig anslåede udgifter til bestyrerløn, husleje og kontorhold, da bydelens beboere ligesom christianshavnerne var proletarer, der kun havde få ejendele at belåne. Hegedahl mente videre, at assistenshuset allerede strakte sig så langt som muligt i retning af at give lån på genstande af vidt forskellig art og af ringe værdi. Dette kunne ses af, at 38-39 pct. af lånene stadig faldt på gruppen fra 2 mark til 5 mark. Der udlåntes på alle slags beklædningsgenstande undtagen sko, støvler og hatte. I øvrigt afvistest kun isenkram, – der kunne fordærves af rust, – møbler og lignende voluminøse genstande samt kolonialvarer. Det hævdedes også, at taksatorerne gik panternes værdi så nær som muligt, når de skulle overholde forvalterinstruksens regel om, at der ikke måtte udlånes mere, end at assistenshuset kunne være skadesløst, dersom pantet kom til auktion. En forkortelse af udlånstiden ville kun have en ganske ubetydelig forhøjelse af lånene til følge, dog noget mere for vinterfrakkers og kåbers vedkommende, der mest blev belånt om foråret og derfor med den nugældende låneperiode af et år kom til auktion på samme årstid, hvor de ikke var særlig efterspurgt. I øvrigt ville forkortelse af udlånsperioden medføre et betydeligt merarbejde med fornyelser og fordyre driften tilsvarende.

Angående hovedpunktet, assistenshusets overgang til at belåne egne sedler, hvortil politidirektøren havde givet sin anbefaling, meddelte Hegedahl, at det nødvendige lokale kunne indrettes i stueetagen til bindingsværkshuset i Snaregade, når der blot blev anbragt en indgangsdør fra gaden. Ellers mente han, at den påtænkte lånekasse kunne passes af en enkelt betjent, at lånene ligesom de private långiveres udlån ikke måtte overstige en mark pr. rigsdaler af sedlens pålydende beløb, at renten burde fastsættes til 18 eller 25 pct. p.a. med månedsvis beregning, at lå-

nene skulle have samme sluttermin som assistenshussedlerne, og at låntagerne i tilfælde af auktionssalg ikke skulle kunne kræve overskuddet udbetalt. Endvidere fandt han, at der måtte udstedes særlige lånebeviser og finde særlig protokollering sted både ved udlån og ved indløsning, og at kontoret kunne holdes åbent tre timer om formiddagen og tre timer om eftermiddagen. – Der kom aldrig noget ud af projektet, fordi bestyrelsen og ministeriet med nogen ret betragtede det som en slags falliterklæring for taksationen, og fordi de strenge vilkår mentes skadelige for renommeet hos de lånsøgende. En afgørende hindring for større dristighed i vurderingerne frembød forvalterens økonomiske ansvar for auktionstab, og dette ansvar tænkte ingen åbenbart på at lempe. – Den administrerende direktør fik på begæring en redegørelse fra taksator Lejmann for de regler, der fulgtes ved belåningen af guld og sølv, og herefter belåntes eksempelvis 14 karats guld med 8-10 rdl. pr. lod. Bestyrelsen havde kendskab til, at der i rent filantropisk øjemed arbejdedes med en privat plan om oprettelse af et institut til belåning af assistenshussedler, og ville gerne støtte denne plan. Også spørgsmålet om et nyt indleveringskontor på Nørrebro blev foreløbig stillet i bero. I begyndelsen af oktober 1862 var et privat lånekontor så forvovent at etablere sig i Nybrogade 10, altså i assistenshusets nærmeste nabolag.

Fra dagspressens side synes assistenshuset ikke at have fået synderlig støtte i konkurrencen med pantelånerne. Derimod fandt Folkets Avis tiden inde til at klage over den utilbørligt lange tid, der forløb efter auktionen, inden overskud på solgte panter kunne afhentes.⁷ Hegedahl måtte derefter til sin nye bestyrelse forklare, at personalet først efter auktionens afslutning kunne få tid til at påbegynde overskudsberegningen, der var et betydeligt arbejde, hvortil en frist på 6 uger var afsat, til dels dog på grund af kreditgivningen til marskandisere og andre småhandlende blandt auktionsskøberne. Det var også et betydeligt arbejde at udfærdige overskudsliste i de krævede to eksemplarer til brug ved notering af udbetalingen, og det måtte hovedsagelig foregå uden for kontortiden. Udbetalingen påbegyndtes, når det samlede auktionsbeløb var blevet taget til indtægt, og fra samme tidspunkt regnedes hjemfaldsfristen år og dag. Dog var assistenshuset til enhver tid villigt til at udbetale overskud før sædvanlig tid til fordel for panteejere, der skulle rejse bort, eller som var i trang. Særlig bad Hegedahl bemærket, at de fleste assistenshussedler var i hænderne på pantelånere, der havde belånt dem. I øvrigt foreslog han, at man gik over til at udbetale overskud til »selvmødere«, inden auktionsbeløbet var blevet indtægtsført, men dog først når auktionsberegningen var fuldført og overskudslisten udfærdiget.

Lige før jul 1862 anbefalede Hegedahl til bestyrelsen et andragende fra Frederik Andreas Kjærulff og tre andre af sine kontorbetjente om lønforhøjelse. Efter udlånenes stigning til 1.200 daglig var disse og andre seddelskrivere blevet nødsaget til at udfylde protokolpagina og numre på assistenshussedlerne hjemme og var følgelig ikke i stand til at påtage sig ekstraarbejde uden for assistenshustjenesten, således som deres nu-

værende lave aflønning forudsatte. De fire ansøgere anbefaledes for dygtighed, pålidelighed og villighed til at påtage sig overarbejde, og Hegedahl mente, at de og fire andre ligestillede enten burde rykke op til samme løn som skrivere i ministerierne eller dog have stillet sådan oprykning i udsigt efter længere tids tjeneste, f.eks. efter 10, 15 og 20 års forløb. Finansministeriet havde imidlertid ingen mulighed for hurtigt at imødekomme andragendet, men måtte henvise forvalteren til at rejse spørgsmålet igen, når finanslovbudgettet for 1864-65 skulle behandles. En genoptagelse fandt også sted, men førte ikke til noget resultat.

Da Hegedahls forslag om at lade assistenshuset konkurrere med pantelånerne ved at optage belåning af egne sedler havde lidt skibbrud, kom han i stedet på tanken om at oprette en afbetalingskasse til lettelse af panternes indløsning. En lignende kasse havde han tidligere stiftet bekendtskab med hos mont de piété i Paris, hvor den var etableret i 1838. Han håbede, at kassen ville fremkalde sans for økonomi blandt låntagerne og tilskynde dem til at undgå belåning af deres sedler, muligt endog at få dem til at foretrække belåning af selve panterne ved assistenshuset på pantelånerens bekostning. Mindstebeløbet pr. afdrag skulle være 1 mark foruden rente, og for hvert afdrag skulle udstedes et modtagelsesbevis. Indbetaling af restlånet skulle ske til afbetalingskassen, der så skulle afregne med indløsningskassereren. Dog skulle indbetalte afdrag også kunne hæves af låntageren til brug ved indløsning. I tilfælde af auktionssalg skulle tilbagebetaling af afdragene ligeledes kunne finde sted. Arbejdet tænkte udført af betjentene ved indløsningen mod særskilt godtgørelse. Trods bestyrelsens lidt forbeholdne støtte vandt imidlertid heller ikke dette projekt tilslutning fra ministeriet, sikkert fordi Hegedahls efterfølger under sagens langstrakte behandling senere frarådede det, da nedsættelse af lånet ved fornyelse tillod at opnå samme resultat med mindre arbejdsindsats.

Det lå dog stadig bestyrelsen på sinde at støtte assistenshuset i konkurrencen til gunst for de lånsøgende, og Hegedahl blev derfor opfordret til at erklære, om indløsningen om lørdagen, hvor pantelånerne naturligvis holdt længe åbent, kunne udstrækkes til kl. 8 eller 9, om taksationssummen på panterne kunne oplyses for låntagerne, og om indleveringskontorerne om sommeren, når det var længe lyst, kunne holdes åbne, efter at hovedkontoret havde lukket. I sit svar af 4. september 1863 frarådede Hegedahl at forlænge indløsningstiden om lørdagen og henviste som forhen til brandfaren på pantemagasinerne, hvis der brugtes kunstigt lys. Derimod ville arbejdere, der først fik ugeløn lørdag aften, i forvejen på indleveringskontorerne kunne rekvirere pantet udbragt dertil fra hovedkontoret og betale enten lørdag aften eller søndag morgen. Fra assistenshusets side ville der heller intet være til hinder for at lade indløste panter udbringe om søndagen inden kirketid kl. 9, hvis der kunne ydes betjentene en særskilt godtgørelse derfor. Hegedahl kunne gå med til, at taksationssummen blev noteret i en dertil indrettet ny rubrik i udlånsprotokollen, men frarådede at lade den notere på assistenshussedlerne,

fordi der så ville opstå konflikter mellem taksatorerne og publikum til forsinkelse af ekspeditionen. I tilslutning til indleveringskontorenes bestyrere mente Hegedahl, at kontorerne om sommeren, når hovedkontoret holdtes lukket kl. 1-3, passende kunne holdes åbne kl. 8-3 og kl. 5-8. Om vinteren, når hovedkontoret først lukkede kl. 3, fandt han ingen grund til at ændre indleveringskontorenes åbningstid.

Invalidebestyrelsens syn på forholdet til de private pantelånere kom til udtryk i dens erklæring af 12. september 1863 til finansministeriet. Et enkelt af medlemmerne, generaldecisor for arméen Jens Jetsmark var imod statsdrift af assistenshuset. Efter hans opfattelse var dets virksomhed en art fattigforsørgelse, og dets overskud, som han i øvrigt anså for en beskatning af de trængende, burde derfor tilfalde kommunen, ved at den overtog driften. Allerhelst så han dog, at al pantelånervirksomhed blev overladt til privat initiativ, og at kommunen og dens politi påtog sig en forsvarlig regulering deraf. De øvrige 5 bestyrelsesmedlemmer var også imod beskatningen af låntagerne, men fandt det ikke til disses fordel at opgive monopollet med de dertil knyttede billige renter og andre gunstige vilkår. Derimod kunne de godt tænke sig at lade privilegiet overgå til kommunen, når blot søkvæsthusfonden blev holdt skadesløs efter de i den gamle overenskomst af 4. maj 1753 med magistraten indeholdte lempelige regler. I så fald måtte invalidefondens indtægtstab 5-8.000 rdl. årlig dog dækkes ved finanslovbevilling, altså af skatteyderne. Bestyrelsens flertal frarådede legalisering af den private pantelånervirksomhed i form af et bevillingssystem under kommunal og politimæssig kontrol, fordi det mentes, at samvittighedsløse pengemænd altid ville forstå at omgå kontrollen til de fattiges skade, og at pantelånerne ikke kunne tvinges til at gøre udlån under pengemangel. Private forretningsfolk ville heller ikke som assistenshuset kunne forpligtes til at yde tabgivende smålån. I alle udlandets større byer havde man erklæret sig for offentlige lånehuse, og i Paris var de private lånekontorer endog på en temmelig vilkårlig måde blevet lukket. Det var tænkeligt, at privatlånernes misbrug kunne indskrænkes noget, såfremt assistenshuset og dets nuværende humane udlånsbetingelser fik lov at bestå trods indførelsen af et bevillingssystem. Der var dog risiko for, at dets drift ville give underskud, hvis det måtte afgive yderligere omsætning til pantelånerne, og hverken søkvæsthusfonden, statskassen eller kommunen kunne vel forpligtes til at videreføre et underskudsforetagende.

Skulle lovgivningsmagten trods alt bestemme sig for bevillingssystemet, kunne hele bestyrelsen anbefale de af politidirektøren foreslåede sikkerhedsforanstaltninger med nogle af Hegedahl udtænkte skærper, især den, at lånenes mindste løbetid udstraktes til 6 måneder. Et mindretal, bestående af den administrerende direktør og et andet medlem, støttede ligeledes et forslag fra Hegedahl om, at pantelånerne i givet fald skulle forpligtes til at sikre sig personlig legitimation fra deres låntagere.

Bestyrelsens flertal ville forsøge at konkurrere med pantelånerne ved at holde hovedkontoret åbent for indløsning i to timer søndag formid-

dag ligesom indleveringskontorerne eller eventuelt ved i stedet at udsætte lørdagslukningen til kl. 9 om sommeren og til kl. 8 om vinteren. Direktør Christensen støttede derimod Hegedahl i, at der næppe var behov for noget sådant. Endelig ønskede hele bestyrelsen, at sættemandsvirksomhed også skulle gøres afhængig af bevilling, dersom dette blev udfaldet for pantelånerens vedkommende, og den anså det nu for heldigst, at bevillingen så også gav sættefolkene adgang til at virke på indleveringskontorerne, hvorfra de hidtil havde været bandlyst. Med tilslutning fra Hegedahl ville man ligeledes gå med til, at assistenshuset optog belåning af enkelte nye genstande, nemlig krølhårsmadrasser, silkeparaplyer og -parasoller.

I september 1863 åbnedes det første af de såkaldte billige lånekontorer i Rådhusstræde på hjørnet af Kompagnistræde, altså ganske nær ved assistenshuset, og hermed var institutionens allerfarligste konkurrent trådt i virksomhed. Efter indbydelse af nogle bestyrelsesmedlemmer i Arbejderforeningen af 1860 var der gennem aktietegning og gaver tilvejebragt en kapital på 15.000 rdl. med det formål at gøre udlån på assistenshussedler og på panter, som assistenshuset ikke belånte, til en billig rente. Den største aktiepost tegnedes af Sparekassen for København og Omegn, og blandt giverne var Frederik VII og grevinde Danner. Både givere og aktionærer modtog 4 pct. p.a. af deres indskud. Meningen var at hæmme de rent private pantelåneres stadig voksende udlånsvirksomhed og at skåne de fattige låntagere for deres ublu rentekrav. Under stiftelsesforhandlingerne blev det besluttet også at optage belåning af panter, som kunne belånes på assistenshuset, idet man indså, at kontorerne ellers ikke kunne løbe rundt. Endvidere blev det besluttet at fastsætte udlånsrenten til 25 pct. p.a. på assistenshussedler og til 50 pct. p.a. på løsørepanter. Den sidstnævnte sats var mere end fire gange så høj som assistenshusets almindelige sats på 12 pct., men lå dog væsentligt lavere end de helt private pantelåneres satser, der kunne gå op til 650-675 pct. p.a. på småpanter med 14 dages løbetid.

Da det nye aktieselskab i januar 1864, lige før den anden slesvigske krig brød ud, havde udsendt en oversigt over sit første lånekontors drift i tidsrummet fra 9. september 1863 til 4. januar 1864, så assistenshusforvalteren sig foranlediget til at omtale den for sin bestyrelse. Han erklærede rent ud, at selskabet havde forfejlet sit øjemed ved at sætte udlånsrenten så højt og ved at ville konkurrere med assistenshuset om løsørebelåningen, således at foretagendet var sunket ned til en forretningsvirksomhed, der blot tilsigtede størst mulig økonomisk fordel. Ganske anderledes ville det have set ud, hvis selskabet havde begrænset sig til at samle belåningen af assistenshussedler på sine forskellige kontorer rundt om i staden. Thi derved ville man have opnået det bedste middel i kampen mod pantelånerne og kunne have klaret sig med en ubetydelig kontorholdsudgift.

I de første fire måneder af sin levetid havde det nyoprettede billige lånekontor naturligvis kun gjort en beskedent omsætning, idet der var ydet 1.782 lån til et beløb af 3.072 rdl. mod pant i 5.731 assistenshus-

sedler og yderligere 4.438 lån til et beløb af 10.616 rdl. på løsørepanter, men det havde dog kun kunnet skade assistenshuset. Hegedahl ankede imidlertid navnlig over, at foreningen upåtalet havde kunnet oprette sit lånekontor på trods af assistenshusets eneret, at kontoret ligesom pantelånerne upåtalet havde kunnet udstede sine lånebeviser stempelfrit, og at magistraten havde udfærdiget bevillinger til næringsdrift som marskandiser og pantelånere. På denne måde havde det private pantelånervæsen fået en slags lovlighedens stempel, så at det ikke mere havde nødt til at drive forretning i smug, men ved skiltning henvendte sig til publikum. Assistenshuset ville uden vanskelighed kunne udvide sin virksomhed ved at oprette flere indleveringskontorer, autorisere kommissionærer i fjernere kvarterer og udlåne på genstande, der hidtil havde været undtaget fra belåning. Men et vilkår herfor ville det rigtignok være, at man gjorde ende på det private pantelånervæsen ved at holde assistenshusets eneret i kraft eller ved under straf at pålægge pantelånerne pligt til at afkræve de lånsøgende en sådan legitimation, at politiet i protokollerne kunne forvisse sig om deres identitet.

Lige så lidt som to år tidligere blev der tale om at håndhæve assistenshusets eneret til egentlig pantelånervirksomhed efter forordningen af 1753, da udviklingen nu forlængst var løbet fra den. Derimod måtte vedkommende offentlige myndigheder i den kommende tid arbejde videre med spørgsmålet om regulering af de private pantelåneres forhold. Også spørgsmålet om at udvide antallet af assistenshusets indleveringskontorer beholdtes på dagsordenen.

I rigsdagssamlingen 1863-64, medens det trak op til den anden slesvigske krig, fremsatte indenrigsministeren i folketinget et lovforslag om, at pantelånere efter ansøgning skulle kunne fritages for at betale stempelefor de deres lånesedler. Forslaget motiveredes med en henvendelse fra de billige lånekontorer og lignende foretagender i Horsens, Holbæk og Nykøbing Falster. Afgiften var oftest kun 4 sk., men dette ringe beløb betød undertiden mere end fordobling af låntagerens omkostninger. Assistenshusets sedler var i forvejen fritaget for stempel.⁸ Under førstebehandlingen, som fandt sted den 27. januar 1864, takkede C. V. Rimestad på arbejderforeningens vegne for lovforslaget og priste de billige lånekontorer, hvis oprettelse havde foranlediget mange pantelånere til at sænke deres rente fra 320-650 pct. til ca. 150 pct. En halv snes af de 160 pantelånere i København havde været i forbedringshus og var særlig slemme til at udsuge de fattige. Disse folk burde ikke have stempelbeholdelse. Et andet medlem, N. Jensen, Holbæk, foretrak generel stempelfrihed af hensyn til låntagerne og ville indføre politikontrol med pantelånernæringen. Da sagen uden nedsættelse af udvalg kom til anden behandling den 5. februar, nedstemtes et ændringsforslag om at gøre pantelånervirksomhed til bunden næring og et andet ændringsforslag om generel stempelfrihed for lån under 25 rdl. Ved overgang til tredje behandling vedtoges lovforslaget den 9. februar med den ændring, at stempelbeholdelsen ikke skulle kunne opnås af enkeltmandsforetagender.⁹

8. Rigsdagstidende
1863-64 Till. A
sp. 925.

9. Folketingets For-
handling 1863-64
sp. 931 og 1073.

Landstingets førstebehandling af det ændrede lovforslag fandt sted den 15. februar og førte ikke til flere ændringer. Dog bemærkede indenrigsministeren, at han ikke fandt forandringen i det andet ting heldig, da gavnlige pantelånervirksomhed meget vel kunne tænkes udøvet af enkeltmand. Forslaget stadfæstedes af Christian IX den 12. marts 1864 og ophøjedes dermed til lov.

Krigstilstanden i 1864 synes at have været for kortvarig til at kunne få nævneværdig indflydelse på assistenshusets omsætning. En indirekte følge af Slesvigs afståelse indtrådte for assistenshuset ved, at Christian Hansen, der før krigen var bestyrer af den kgl. centralkasse for hertugdømmet med sæde i Flensborg, og som havde måttet gå på pension i utide, fra den 1. februar 1865 blev kasserer efter J. R. Harboe, da denne udpegedes til kontrollør. Finansminister David, der ønskede frie hænder under overvejelserne om assistenshusets fremtid, lod indtil videre begge stillinger besætte ved konstitution og benyttede trods modstand fra Hegedahl og bestyrelsen vakancerne til at reducere begge stillingers aflønning. Kontrollørens faste gage og hans huslejegodtgørelse bortfaldt helt, og hans auktionsindtægter gik ned til 3 pct. i tilfælde af hammerslag og 2 pct. i tilfælde af indløsning på auktionsbordet. Forvalteren fremhævede sit dygtige og pligtopfyldende kontorpersonales skuffelse over at se sig berøvet et naturligt advancement ved kassererpostens besættelse med en fremmed og fornyede og udvidede derfor sit tidligere forslag om lønforbedringer. Tiden efter den tragiske krig med Preussen og Østrig var dog ikke gunstig for den slags forslag, og assistenshuspersonalet blev derfor atter henvist til at væbne sig med tålmodighed.

Hegedahl, der nu gik i sit 69. år, fandt det kort efter på tide at fravige forvalterstillingen til fordel for yngre kræfter og søgte derfor afsked fra den 1. april, idet han henviste til assistenshusets vanskelige stilling over for det stadig voksende antal af private lånekontorer. Imidlertid lod han sig bevæge til at udsætte fratrædelsen til den 1. januar 1866, senere udskudt til den 1. januar 1867.

Da assistenshuset kun afkastede ca. 4 pct. i årligt udbytte, betragtede finansministeren det som et dårligt aktiv, der væsentligt var til gavn for hovedstadens indbyggere, og foreslog derfor den 12. januar 1865 Københavns kommune at overtage institutionens drift for egen regning. Magistratens reaktion i skrivelse af 24. august var dog meget forbeholden. Den kunne ikke i økonomisk henseende se nogen fordel ved at erhverve assistenshuset, men ville dog overveje, om kommunen selv burde oprette et sådant hus, dersom staten ikke længere ville fortsætte driften af det nuværende. Kommunen ville under ingen omstændigheder overtage assistenshusets aktiver til en pris, der ikke holdt den aldeles skadesløs, og ville ikke betale noget goodwill-beløb for den urentable drift, der ville forværres, hvis »hælerprivilegiet«
bragtes til ophør. Muligt måtte magistraten i givet fald foretrække at anbringe driftskapital i nogle ved andet initiativ oprettede lånekontorer. Foreløbig ønskedes oplysning om assistenshusets pekuniære forhold og om de påtænkte vilkår

10. Rigsdagstidende
1870-71 Till. B
sp. 161.

for overdragelsen. Finansministeriet leverede den 6. oktober en detaljeret redegørelse og bemærkede, at et pekuniært offer hverken forlangtes eller ønskedes bragt af staten. Den nære sammenhæng med kommunens fattigforsørgelse fremhævedes. Men ministeriet tilføjede, at det stod åbent, om det statslige assistenshus skulle nedlægges. Overdragelsesvilkår ønskedes først drøftet, når kommunen havde kundgjort sit principielle syn på spørgsmålet.¹⁰

Under forslagens påfølgende behandling i borgerrepræsentationen diskuteredes det, om statsdrift eller kommunal drift af assistenshuset var at foretrække, men der blev også peget på den tredje mulighed at ophæve huset og overlade al pantelånevirkning til det private initiativ. Dette førte til, at Bladet for Arbejderforeningen af 1860, der jo stod de billige lånekontorer nær, rettede et angreb på assistenshusets virksomhed med det formål at bane vej for kommunal støtte til dette foretagende. Det førtes i marken, at assistenshuset trods dets hælprivilegium og trods dets billige rentesats 12 pct. årlig ikke havde været i stand til at hindre oprettelsen af ca. 160 private pantelånerforretninger, hvortil kom adskillige marskandisere og jernkræmmere, der også lånte på pant, og ej heller havde kunnet dæmme op for disse långiveres ublu renteåger, der gav sig udtryk i de gængse satser 87½ pct. årlig ved belåning af assistenshusedler og 300-600 pct. årlig ved belåning af løvsørepanter. Yderligere gjorde man opmærksom på, at de billige lånekontorer allerede ved deres oprettelse havde formået langt mere end assistenshuset, idet de dels havde ødelagt en del af disse blodsugeranstalter og dels havde tvunget de øvrige til at sætte renten ned til omtrent halvdelen af den gamle sats. Heri måtte der ligge, sagde man, et uimodsigeligt vidnesbyrd om, at assistenshusets virksomhed var behæftet med betydelige fejl, og at det i hvert fald burde undergå en fuldstændig reorganisation. Desuden burde dets administration allerede nu have et tilhold om at overholde de i statutterne givne bestemmelser, hvilket ingenlunde altid skete. Med henblik på debatten i borgerrepræsentationen blev det fremhævet, at hverken stat eller kommune burde drive virksomhed som pantelånere, men at kommunen, der på ingen måde var berettiget til at betragte denne sag som sig uvedkommende, ved lån til de billige lånekontorer burde støtte disse, så at de kunne nedsætte deres rente yderligere, udvide deres antal og efterhånden gøre assistenshuset overflødig.¹¹

11. Bladet for Arbejderforeningen af
1860 nr. 9 af
3. Marts 1866.

Chr. Hansens pjece imod pantelånerne

Et gensvar på dette indlæg fremkom i form af en trykt pjece, dateret 25. marts 1866 og med titlen »Assistenshuset og de private Laanekontorer eller en Del af Københavns Skyggeside«. Forfatteren var den nye kasserer ved assistenshuset Chr. Hansen. Som allerede nævnt stammede han fra Sønderjylland, hvor han blev født den 13. september eller 5. oktober

*Bespisning i Almindeligt Hospital.
Tegning af Alfred Schmidt.*

12. Holger Hjelholt:
Christian Hansen
junior, 1963 s. 32.

1804. I 6-7 års alderen tjente han som hyrdedreng om sommeren og gik i skole om vinteren. Efter konfirmationen kom han i tjeneste hos en vognmand og opkøber i Løgumkloster, hos hvem han allerede som 16-årig fik til opgave at afsætte en skibsladning landbrugsprodukter i Hamburg. Få år efter blev han kommis i en lignende forretning i Flensborg, hvor han efterhånden fik erfaring i kontorarbejde og ligeledes kunne drive nogen handel for egen regning. 27 år gammel var Chr. Hansen nået så vidt, at han kunne gifte sig og åbne sin egen manufakturforretning i Flensborg under navnet Chr. Hansen jun. I 1846 overtog han stillingen som stadsvejemester og broskriver i Flensborg. Chr. Hansen forestrede i 1836 tanken om anlæg af en jernbane Flensborg–Husum–Tønning og var i årene derefter særdeles virksom for jernbaneplanen, der bragtes til udførelse i 1854. Denne virksomhed skaffede ham tilnavnet Eisenbahn-Hansen.¹²

Som forkæmper for Flensborgs og hele hertugdømmets danskhed kom Chr. Hansen i et skarpt modsætningsforhold til sine slesvig-holstensindede medborgere. I 1849 udgav han på tysk et skrift »Til Folket i Hertugdømmerne angaaende de foregivne Forurettelser fra Danmarks Side«. Udgivelsen fandt sted i forståelse med regeringen, og trykningsudgifterne betales af ministeriet. Også i fredsperioden mellem de to slesvigske krige udfoldede Hansen en omfattende publicistisk virksomhed navnlig i form af tyskskrevne pjecer om hertugdømmernes aktuelle jernbane- og toldproblemer.

Fra den 1. april 1859 blev Chr. Hansen kontrollør ved den under finanshovedkassen henlagte kgl. centralkasse for hertugdømmet Slesvig med sæde i Flensborg, og da centralkassens kasserer i 1862 afgik ved døden, konstitueredes han i dennes stilling. I februardagene 1864, da tilbageet fra Dannevirke indledtes, og da den forfølgende fjendes indtog kunne ventes når som helst, samlede Chr. Hansen sit personale og fik læsset centralkassens kontanter og papirer på en vogn. Derpå begav de sig i nattemørket af sted mod nord til Sønderborg, hvorfra de havde tænkt sig at bringe læsset i sikkerhed på Ærø, men efter overkommandoes ordre detacheredes centralkassen til Fåborg. Til Flensborg skulle de ikke mere vende tilbage, og i lighed med de øvrige bortflyttede slesvigske embedsmænd kom Chr. Hansen efter fredsslutningen foreløbig på pension. Som tidligere omtalt blev han så efter eget ønske konstitueret som kasserer ved assistenshuset fra februar 1865. På assistenshuset opbevaredes senere et smukt jernskrin, der skal have indeholdt centralkassens penge, da Chr. Hansen førte dem bort fra Flensborg.

Chr. Hansen havde stadig sin virketrang og sin polemiske træning i behold. I sit svar på artiklen i arbejderforeningens blad lagde han da heller ikke fingrene imellem, men erklærede om det nu til to forøgede antal af billige lånekontorer, at de ved en ublu rente af 50 pct. årlig fra de lidende og trængende låntagere var nået frem til deres nuværende årsomsætning på ca. 130.000 rdl. Det kunne ikke indrømmes, at disse lånekontorer havde stiftet nogen nytte for den fattige og uformuende klasse. Thi selv om de havde fravendt de øvrige private låneanstalter en del af deres fortjeneste, havde de også tilvendt sig en del lånsøgere, der ellers ville være tyet til assistenshuset, hvoraf fulgte, at disse måtte betale 38 pct. mere i årlig rente, at de risikerede auktionssalg allerede efter 3 måneders forløb, og at de mistede krav på det eventuelle auktionsoverskud.

Årsagen til, at så mange trængende låntagere søgte til de private pantelånere, fandt Chr. Hansen til dels i, at disse uerfarne folk ikke ville være deres nød bekendt og derfor ikke skaffede sig oplysning fra andre om rentevilkårene. Hertil kom, at de af bekvemmelighedshensyn gik til den nærmeste pantelåner, og at de i reglen nærrede en fast tro på at kunne løse panterne igen ved forfaldstid, normalt efter en måneds forløb, hos enkelte pantelånere dog 2 eller 3 måneder. Oftest så de sig imidlertid skuffet i denne forventning, og hvis de så ikke kunne skaffe de uforholdsmæssigt høje fornyelsepenge, måtte de pantsætte flere ejendele og kom på denne måde stadig dybere i pantelånernes klør. Her beklagede Chr. Hansen levende, at man ikke havde begrænset den lovmæssige frigivelse af rentefoden til lån af forretningsmæssig art, men også havde ladet den omfatte pantelånernes smålån.

Medens assistenshusets årlige udlån fra århundredets begyndelse til 1855 havde bevæget sig omkring 445.000 rdl. årlig, i 1855 fordelt på 236.000 panter, blev der i de tre følgende år 1856, 1857 og 1858 indsat respektive 317.000, 341.000 og 345.000 panter og udlånt respektive

598.000, 701.000 og 677.000 rdl., og som forklaring på denne betydelige tiltagen henvistes for en del til stigende forlystelsessyge, men dog navnlig til pengekrisens udbrud i slutningen af 1857, som især gik ud over den næringsdrivende klasse. Efter krisens overvindelse i de nærmest følgende år gik vel assistenshusets omsætning ned til gennemsnitlig 285.000 pantsætninger og 620.000 rdl. udlån årlig, men samtidig opstod den store mængde private låneanstalter, hvis årsomsætning Chr. Hansen mente at kunne anslå til nogle hundrede tusinde daler, og den samlede pantsætning var derfor snarest steget. I 1864-65 havde assistenshuset trods pantelånernes konkurrence modtaget 258.000 panter, der var blevet belånt med et større årsbeløb end nogen sinde, nemlig 768.000 rdl. Chr. Hansen antog herefter med betydelig sikkerhed, at det samlede årlige udlån på pant nu lå dobbelt så højt som ti år tidligere, og dette opsving fandt han meget beklageligt og foruroligende som et vidnesbyrd om de lavere klassers og en del af middelklassens dårlige økonomiske forhold. Som medvirkende årsag afviste han ikke forlystelsessygen og luksusforbruget, som dog også bestod for ti år siden, men i øvrigt henviste han til, at arbejdslønnen måske ikke var steget i samme forhold som priserne på livsfornødenheder, og påpegede, at næringsfrihedens indførelse, der havde været gavnlige og tidssvarende i mange retninger, havde haft en uheldig indflydelse på den del af den talrige håndværkerstand, der levede fra hånden i munden. Det var hans opfattelse, at et ikke ringe antal let-sindige fuskere havde nedsat sig som selvstændige håndværkere i alle mulige fag, men efter nogle års forløb måtte konstatere, at de havde overvurderet deres kræfter og midler, og efter at have pantsat deres ejendele søgte optagelse på Ladegården og lignende institutter.

Medens i 1857 36 pct. af assistenshusets udlån lå under 1 rdl., 55 pct. mellem 1 og 5 rdl. og ca. 7 pct. mellem 5 og 10 rdl., udgjorde smålånene i 1863 kun 26½ pct. Nedgangen i panteantallet i de seneste år berørte altså for største delen de mindre værdifulde panter, og heraf fremgik tydeligt, at det i de fleste tilfælde var de fattige, uerfarne folk, der søgte lån på deres ejendele hos de private pantelånere. Det var derfor ikke blot nødvendigt at bevare en anstalt under offentlig bestyrelse som assistenshuset, men det burde ved lov, i det mindste for Københavns vedkommende, under straf som for de groveste forbrydelser forbydes at tage højere rente end 18¾ pct. p.a. af lån indtil 6 rdl. på løssørepanter. Kun få ville da befatte sig med sådanne små udlån, og de fattige og uformuende lånsøgende ville til egen fordel være henvist til assistenshuset. For større låns vedkommende fandt Chr. Hansen en sådan beskyttelse unødvendig, dels fordi de fleste ågrere ikke havde store summer at låne ud, og dels fordi ejerne af mere værdifulde genstande i reglen bedre forstod at varetage deres interesser og derfor af egen drift henvendte sig til assistenshuset. Rigtigheden af disse synspunkter fandt han bekræftet i arbejderforeningens blad, hvor de billige lånekontorers udlån pr. pant blev angivet til 1 rdl. 67 sk. mod 2 rdl. 94 sk. ved assistenshuset.

Derefter vendte Chr. Hansen sit skys mod belåningen af assistenshus-

sedler, der efter hans mening var en følge af, at assistenshuset kun kunne udlåne $\frac{2}{3}$ eller højst $\frac{3}{4}$ af panternes værdi for i auktionstilfælde at sikre sig dækning for lånet med påløbende renter og for auktionssalæret. De trængende lånsøgere behøvede nemlig i reglen den størst mulige sum og pantsatte derfor straks deres assistenshussedler til private pantelånere. Da det på grundlag af oplysninger i arbejderforeningens blad kunne beregnes, at de billige lånekontorer årlig belånte ca. 38.000 assistenshussedler, og da en af de talrige pantelånere, der belånte assistenshussedler, ligeledes havde to lånekontorer, kunne det antages, at næsten halvdelen af samtlige assistenshussedler blev genbelånt. Genbelåningen besørgedes for en meget stor del af de stadig aktive sættefolk mod deres sædvanlige gebyr. Da de normalt tillige havde besørget selve pantsætningen på assistenshuset og derfor kendte panterne, kunne de enten foretage genbelåningen for egen regning eller også give pantelåneren kærkomne oplysninger om værdien, sandsynligvis mod godtgørelse. Pantelånerne søgte så at tilvende sig de værdifuldeste panter ved at afkøbe låntagerne deres assistenshussedler eller ved at belåne dem med det vilkår, at ejendomsretten fortabtes i mangel af indløsning inden en kort frist. Den langt overvejende del af de pantsatte assistenshussedler lod långiverne dog ligge i den oftest velbegrundede forventning, at låntagerne ville indløse dem mod den akkorderede rente af 50-75 pct. p.a., inden assistenshuset satte panterne til auktion. Endelig havde genbelånerne mulighed for at holde sig skadesløse gennem auktionsoverskud i de forholdsvise få tilfælde, hvor indløsning ikke fandt sted. Det måtte indrømmes, at de billige lånekontorer nøjedes med lavere rente end de øvrige pantelånere, nemlig 25 pct. p.a., og stillede de belånte assistenshussedler til ejerens rådighed mod indfrielse af deres udlån, indtil assistenshusets auktionsfrist udløb. Dog fandt Chr. Hansen, at de gennem deres belåning af assistenshussedler kastede med pølsen efter skinken, fordi de ad denne vej opnåede forbindelse med mange uerfarne eller letsindige låntagere, som fremtidig af nemhedshensyn foretrak at komme til dem også med deres løsøre i stedet for at gå til assistenshuset dermed og nyde godt af dettes langt billigere rente.

Chr. Hansen gik nu ind for, at assistenshuset blot skulle udlåne en større del af panternes værdi end hidtil, og han mente, at det kunne ske uden risiko. Han beregnede nemlig, at ved forhøjelse af det daværende samlede årsudlån på 768.000 rdl. med 13 pct. eller 100.000 rdl. ville efter erfaringen $8\frac{3}{4}$ pct. eller 8.750 rdl. falde på panter, der kom til auktion, og det sidstnævnte beløb samt 5 pct. rente p.a. af den udlånte driftskapital eller 440 rdl., i alt 9.190 rdl., ville altså udgøre overgrænsen for det mulige tab. Imidlertid blev der årligt og især til genbelånerne af assistenshussedler udbetalt ca. 6.500 rdl. i auktionsoverskud, og dette overskud ville under den højere belåning på det nærmeste falde bort. Skulle der alligevel fremkomme noget auktionsoverskud, burde det tilfalde assistenshuset. Yderligere kunne der til opvejelse af det mulige tab regnes med ca. 3.200 rdl. i rente for den del af udlånsforøgelsen, der

afvikledes ved indløsning eller fornyelse. Den samlede indtægtsforøgelse på 9.700 rdl. ville altså blive ca. 500 rdl. højere end tabet. Den vigtigste fordel for assistenshuset ville dog fremkomme ved, at pantelånerne efter udlånsforhøjelsen måtte opgive eller begrænse genbelåningen af assistenshussedler, hvorved de ville miste deres nuværende mulighed for at kapre løspørekunder fra assistenshuset.

Om forfatteren af den omtalte artikel i arbejderforeningens blad erklærede Chr. Hansen rent ud, at hans suffisance som protektor for de billige lånekontorer tydeligt godtgjorde hans uvidenhed om, hvad der kunne tjene til forbedring af de fattiges og uformuendes kår. Kun på den måde kunne det forklares, at han ikke undså sig for at anmode kommunen om at finansiere oprettelsen af flere lånekontorer, der skulle opbære en fra 50 til 37½ pct. nedsat rente. Det var fornærmeligt over for kommunalbestyrelsen at anse den for ubesindig nok til at inkludere sig derpå, så længe der bestod en anstalt som assistenshuset, hvor der ikke toges eller måtte tages højere rente end 12 pct. At assistenshusets beståen under offentlig bestyrelse var en afgjort nødvendighed, hvis de uformuende og trængende låntagere ikke skulle blive et bytte for private, egenyttige og ubarmhjertige pantelånere, viste også erfaringen fra andre stater, hvor der næsten i hver større by var en sådan anstalt.

Forfatterens brug af udtrykket »hælerprivilegium« fandt Chr. Hansen uberettiget, fordi assistenshuset, der daglig modtog 1.000 panter, ikke havde mulighed for at kræve ejerbevis fra de lånsøgende, og fordi assistenshusets nøjagtige bogføring gav politiet adgang til at indhente alle ønskelige oplysninger der, ligesom politiet kunne låne panter til genkendelse af den bestjålne. »Hvorledes forholder det sig derimod med de talrige private ågeranstalter eller lånekontorer?« skrev han, »spørg politiet, og forfatteren vil uden tvivl få til svar, at det hellere ønsker disses ophævelse i dag end i morgen, for så i slige tilfælde alene at have med assistenshuset at gøre«. Men assistenshusets talsmand gik ind for en lempelse af husets særstilling i vindikationsmæssig henseende, idet han nemlig ville anse det for billigt, om ejeren af stjålne og der pantsatte genstande kunne få disse tilbageleveret uden betaling af lånet, når pantsætningen var sket straks efter tyveriet, og assistenshussedlen fandtes hos tyven. En sådan lempelse ville ikke betyde synderligt tab for assistenshuset, der efter den hævdvundne regel allerede måtte gå med til gratis tilbagelevering, når det havde modtaget anmeldelse om tyveriet inden belåningen. Mere end 200-300 rdl. årlig kunne der næppe blive tale om.

Til forfatterens påstand om, at assistenshuset ikke overholdt de i statutterne givne bestemmelser, bemærkede Chr. Hansen hvast, at så vidt han vidste havde netop en nøjagtig overholdelse af disse bestemmelser forhindret assistenshuset i at anvende forholdsregler imod det skadelige ågereri, der blev drevet af de private låneanstalter, og efter hans formening kunne det derfor kun være i de fattiges og uformuendes interesse, hvis der til opnåelse af dette øjemed snarest muligt blev foretaget nogle forandringer i de bemeldte lovbestemmelser. Derefter sluttede Chr. Han-

sen sit stridsskrift med at foreslå følgende reformer indført ved assistenshuset:

Først og fremmest skulle der gives bemyndigelse til at udbetale de størst mulige lån på panterne, og som en følge heraf skulle eventuelt auktionsoverskud ikke mere stilles til rådighed for låntagerne, men tilfalde assistenshuset. Desuden skulle der oprettes tre nye indleveringskontorer på Nørrebro, på Vesterbro og omkring Vognmagergade og Gammelmønt, og kontoret litra A i assistenshusbygningen kunne passende flyttes til Klædeboderne, imod at hovedkontoret fremtidig påtog sig at give forskudslån fra ophøret af sædvanlig kontortid til kl. 8 aften. Kontoret litra B burde flyttes til hjørnet af Borgergade og Hoppenslænge.

Virksomhedens nettooverskud efter fradrag af en til 5 pct. p.a. forhøjet rente af driftskapitalen skulle først henlægges til en passende reservefond til imødegåelse af uforudsete tab, og når en sådan fond var tilvejebragt anvendes dels til lønforhøjelse for den lavest gagerede del af personalet og dels til nedsættelse af udlånsrenten. Et overskud, som stammede fra de fattige og uformuende københavnernes trang, ville det nemlig være uforsvarligt fortsat at bruge til militære invaliders forsørgelse, da denne byrde burde fordeles lige over hele monarkiet. Endelig ville Chr. Hansen ophæve låntagernes hidtidige adgang til at løse eller forny de til auktion udskrevne panter indtil lørdag aften forud for auktionen og deres adgang til at indløse panterne på auktionsbordet og således afhjælpe det urimelige forhold, at kun en fjerdedel af de i auktionskataloget optagne panter kom til salg.

Diskussionen med de billige lånekontorer fortsattes i Dagstelegraphen, der havde Rimestad som ansvarshavende redaktør, og i Berlingske Tidende endnu i oktober og november. Hver part fastholdt sit, men Chr. Hansen fik dog det sidste ord.

Indleveringskontor D oprettes på Nørrebro De billige lånekontorer udvider. Tyverier på magasin- net. Chr. Hansen bliver forvalter og Meyer kasserer

13. Københavns
Borgerrepræsentan-
ters Forhandlinger
1865-66 s. 283 og
1866-67 s. 3 og 120,
Rigsdagstidende
1870-71 Till. B
sp. 166.

Nu, da assistenshuset ikke som i midten af 1700-tallet kunne betragtes som nogen indtægtskilde, ønskede hverken borgerrepræsentationen eller magistraten at reflektere på finansministerens tilbud om at overdrage institutionen til kommunen, og dette meddeltes ministeriet den 27. juli 1866.¹³ Kommunen ville lige så lidt bringe ofre til støtte for de billige lånekontorer. Om ophævelse af assistenshuset blev der ej heller tale, og i denne henseende har Chr. Hansens offentlige skrift måske haft nogen indflydelse. De af ham foreslåede reformer kom imidlertid ikke til udførelse bortset fra, at finansministeriet gik med til oprettelsen af et

nyt indleveringskontor litra D, der installeredes i Blågårdsgade 3 tæt op til Nørrebrogade. Det nye kontor åbnede den 1. november 1866. De billige lånekontorer fortsatte ufortrødent driften, dels ved udvidelse af gave- og aktiekapitalen, der i 1868 nåede op på rigsdalerbeløb, svarende til henholdsvis 9.507 kr. og 23.975 kr., og dels ved optagelse af lån, bl.a. i Privatbanken. De holdt åbent kl. 9-1 og 3½-8, dog onsdag kun kl. 3½-8, og søndag kl. 8-9 formiddag, og deres omsætning voksede støt, således at kontorernes antal efterhånden måtte udvides til 9. Antallet af deres årlige udlån og fornyelser nåede i 1878 op på 155.144 eller næsten samme antal, som assistenshuset mønstrede i 1878-79, nemlig 160.149. Det tilsvarende lånebeløb var 247.915 kr. mod 1.071.161 kr. på assistenshuset. I 1888 gav de billige lånekontorer lån på 215.015 panter incl. fornyelser, og de derpå udlånte beløb udgjorde 943.099 kr., medens assistenshuset i 1888-89 modtog eller fornyede 208.242 panter, som belåntes med 1.732.052 kr., og altså var blevet distanceret på panteantallet, men stadig havde et betydeligt forspring på udlånssummen. Det gennemsnitlige udlån pr. pant udgjorde kun 4,39 kr. ved de billige lånekontorer, men 8,32 kr. eller næsten det dobbelte ved assistenshuset. Forklaringen på dette ejendommelige forhold skal muligvis for en del søges i større tilbøjelighed hos assistenshuset end hos lånekontorerne til at samle flere belånte genstande under ét pant, men afspejler dog sikkert navnlig en forskel i klientellets art således at forstå, at lånekontorerne kunder i alt væsentligt fandtes blandt de ubemidlede arbejdere, medens en del af assistenshusets kunder hørte til andre og bedre stillede kredse.

I september 1866 fik forvalter Hegedahl afslag på et andragende om fritagelse for at tilsvare et tab på 242 rdl. 16 sk., som assistenshuset havde lidt ved en magasinkarls tyverier af pantebeholdningen. Afslaget var udtryk for finansministeriets beslutning om at holde fast ved den bestemmelse i forvalterinstruksen, som gjorde ham økonomisk ansvarlig for bortkomne panter uden hensyn til, om der var noget at bebrejde ham selv. Hegedahl, som nu nærmede sig 70-års alderen, måtte således lide en skuffelse på falderebet. Det har dog sikkert hjulpet ham til at bære den, at han i forbindelse med sin afskedsansøgning blev hædret med den fornemme etatsrådtitel. Kontrolløren, den yngre J. R. Harboe, som allerede ved Hegedahls udnævnelse 29 år tidligere havde gjort sig håb om at efterfølge sin onkel i forvalterstillingen, og som nu var 62 år, måtte også se sig skuffet igen, da den konstituerede kasserer Chr. Hansen på finansministeriets forestilling blev foretrukket for ham til forvalter efter Hegedahl fra den 1. januar 1867 at regne.

I forestillingen hed det, at ministeriet af hensyn til embedets karakter havde undladt opslag om det, og som begrundelse for Hansens udnævnelse fremførtes, at han »såvel medens han beklædte kommunale tillidsposter i hertugdømmet Slesvig som senere har udfoldet en rig litterær virksomhed for bevarelsen af de dengang bestående statsforhold, navnlig ved at optræde mod de gængse vildfarende meninger om monarkiets finansielle forhold, hvad der til forskellig tid påførte ham megen ulempe

14. Holger Hjelholt
som 12. s. 103.

af de ulovligt magthavende«. ¹⁴ Invalidebestyrelsen havde anbefalet en tredje ansøger, nemlig kammerråd C. J. J. Bonfils, der ledede dens eget kontor. Finansministeriet benyttede lejligheden til at nedsætte forvalterens auktionsprocenter til de samme satser 3 og 2 pct., som i 1865 var blevet tildelt kontrolløren.

Til stillingen som kasserer udpegede ministeriet cand. phil., kunst- og papirhandler Carl August Meyer, der tillige var direktør i Tivoli og medlem af invaldestyrelsen. Meyer havde ved sin ansøgning om kassererstillingen fremlagt erklæringer fra generallieutenant P. F. Steinmann og de tre generalmajorer E. H. C. Wilster, I. A. Wørishøffer og H. A. A. de Jonquières, hvoraf ses, at han i 1848 oprettede den såkaldte fireskilling-subscription, der fandt indgang i hele landet og ydede en meget væsentlig, for de i 1848-50 udkommanderede i høj grad beroligende understøttelse til deres familier samt til de faldnes efterladte. Han var også formand for indsamlingens kontrolkomité. Desuden havde han deltaget i de kommissionsarbejder, der gik forud for invalideloven, og havde under krigen i 1864 givet impulsen til, at fireskilling-subscriptionen igen trådte i virksomhed.

Både forvalterstillingen og kassererstillingen blev altså besat med folk udefra til naturlig misfornøjelse for assistenshusets egne funktionærer. Invaldestyrelsen, der også havde været imod Meyers udnævnelse, kunne ikke tilbageholde en protest, hvori den hævdede at have overtaget søkvæsthudirektionens udnævnelsesret efter fundats af 17. august 1821, medens finansministeriet efter bestyrelsens opfattelse kun kunne nedlægge veto, dersom den indstillede fandtes ukvalificeret. Nu følte den sig derfor svækket i sin autoritet over for sine underordnede betjente. Herpå svarede ministeriet barsk, at forfatningsforandringen havde lagt ansvaret på ministeren, og at bestyrelsen derfor aldrig kunne få ansvar for afgørelser, der blev truffet imod dens indstilling.

Hegedahl levede endnu i næsten 13 år, inden han den 19. september 1879 afgik ved døden, og måtte et par gange under sit otium efter finansministeriets og invalidebestyrelsens ønske stille sin store erfaring til rådighed, når vigtige problemer opstod inden for assistenshusets område. Sine sidste år tilbragte han hos sin eneste datter, der var gift med en godsejer i Småland. ¹⁵

15. Velvilligt meddelt af dr. phil. B. Hildebrandt, Stockholm.

Pantelånerloven af 1867

En måneds tid inden Hegedahls afgang modtog han fra ministeriet og bestyrelsen en opfordring til at udtale sig om et af indenrigsministeriet udarbejdet udkast til lov om regulering af adgangen til at drive næring som pantelåner, i særdeleshed om det under lovudkastets første behandling i landstinget rejste spørgsmål, hvorvidt assistenshusets »hælerprivilegium« burde bortfalde. Hverken Hegedahl eller bestyrelsen fandt no-

gen påtrængende nødvendighed for at ophæve assistenshusets eneste endnu bestående særstilling og pegede på, at ophævelsen ville nødvendiggøre undersøgelser af de lånsøgendes ejendomsret til panterne i et omfang, som ville indskrænke udlånsvirksomheden væsentligt og gøre driften tabgivende. Hegedahl gik derimod ind for at give politiet adgang til at overvære taksationen, en tanke, som bestyrelsen imidlertid var imod, da dens virkeliggørelse mentes at ville afskrække mange lånsøgende. Finansministeriet sluttede sig ganske til bestyrelsens opfattelse og bemærkede over for indenrigsministeriet, at det af hensyn til den fattige, lånsøgende befolkning ville være uheldigt at ophæve »hælerprivilegiet«. Hvis rigsdagen alligevel skulle vedtage et forslag herom, ville finansminister Fønnesbech ikke kunne give sit samtykke til, at en sådan lovbestemmelse søgtes forsynet med kgl. stadfæstelse. Privilegiet overlevede her efter krisen.

Som motivering for udkastet til pantelånerlov henvistes for det første til, at arbejderforeningen allerede i forbindelse med oprettelsen af de billige lånekontorer i 1863 havde opfordret indenrigsministeriet til at udvirke lovregler om borgerskab og om polititilsyn som vilkår for at drive pantelånervirksomhed. Dernæst anførtes det, at finansministeriets overvejelser om håndhævelse af assistenshusets eneret og samme ministeriums forhandlinger med kommunen om dennes overtagelse af huset nu var endt negativt. Og for det tredje pegedes der på de af politiet og justitsministeriet fremdragne ulemper ved helt ukontrolleret pantelånerhverv. De 173 pantelånere i København drev især en højst uheldig udsøgelse af de ubemidlede og fattige og bragte mange stjålne koster til at forsvinde. Det omtaltes også, at der både i England og i Frankrig fandtes vidtgående lovregler på dette område.¹⁶

16. Rigsdagstidende
1866-67 Till. A
sp. 879.

Indenrigsminister J. B. S. Estrup fremsatte lovforslaget i landstinget, hvor det kom til første behandling den 15. november 1866. Da en taler foreslog sættefolkene inddraget under loven, fordi de ellers kunne fortsætte med afsætning af tyvekoster hos det beskyttede assistenshus, bemærkede ministeren, at han så ville foretrække en lempelse af »hælerprivilegiet«. En anden taler undrede sig over, at finansministeriet ikke ville gøre assistenshusets eneret gældende, og mente, at den lette låneadgang hos de talrige pantelånerforretninger var til folks fordærv på grund af den høje rente. Det bornholmske medlem Sonne havde samme dag pr. bud prøvet at lade en genstand til 12 rdl. belåne hos en pantelåner og havde kun fået 2 rdl. i lån. Ganske som i brødrene Unnas tid ved assistenshuset indeholdt den modtagne låneseddel intet om renternes størrelse. Men det stod anført, at lånet skulle betales tilbage inden en måned. Trods opfordring ville pantelåneren ikke påføre nogen oplysning om rentevilkårene. Men mundtligt angav han et rentebeløb, der svarede til 100 pct. årlig.¹⁷

17. Rigsdagstidende
1866-67, Lands-
tinget bd. 1 sp. 47.

Et femmandsudvalg udarbejdede et ændret lovudkast, som indeholdt strengere og mere udførlige regler end det oprindelige, og fire af udvalgsmedlemmerne gik trods megen tiltro til pantelånerens opfindsom-

hed i retning af omgåelse ind for lovfæstet maksimalrente, fast indløsningsfrist og forskrifter for panternes realisation. Det femte medlem, byfoged F. C. H. E. Tobiesen var imod sådanne begrænsninger af kontraktfriheden, hvorved man blot ville skade låntagerne. Udvalget havde medtaget sættefolkene i det nye udkast og erklærede, at man ikke, før de nye bestemmelser var prøvet i nogen tid, burde overveje indgreb i assistenshusets »hælerprivilegium«, da man måske derved kunne true husets beståen.¹⁸

18. Rigsdagstidende
1866-67 Till. B
sp. 129.

Under anden behandling den 5. februar 1867 erklærede ministeren sig i kontraktfrihedens navn for modstander af rentebinding. En landstingsmand, der ikke havde været med i udvalget, anså det for farligt at tvinge erhvervet over i smugudøvelse og således fjerne de pantelånere, der havde nogen æresfølelse. Udvalgets ordfører, den kongevalgte jurist J. W. A. Ussing, forsvarede udvalgsflertallets opfattelse med, at en begrænsning af pantelånerne antal og deres indbyrdes konkurrence ville gavne låntagerne ved at fremkalde rimeligere lånevilkår. Efter hans mening behøvede man dog ikke at frygte for, at der ville blive for få udlånssteder, da nemlig de filantropiske institutters virksomhed let kunne udvides. Private udlånsinstitutter uden vindingsformål anså han for det mest fordelagtige for den fattige befolkning. B. F. Ree, Ålborg, advarede imod at opstille kontraktfriheden næsten som hellig, men mente dog, at et stort antal private lånekontorer uden offentlig indblanding ville fremme den indbyrdes konkurrence til fordel for de lånsøgende. Juristen C. C. V. Liebe hævdede, at den fri konkurrence ikke kunne løftes som banner mod en binding af renten for lån i små summer mod håndfået pant. Hvis tinget skulle være stemt for konkurrencebegrænsning, ville minister Estrup foretrække, at bestemmelser herom optoges i selve loven og ikke som foreslået af udvalget blev overladt til lokalt administrativt skøn. Afstemningen faldt ud til fordel for Tobiesens ændringsforslag til det nye lovudkast, og dermed udgik den af udvalgsflertallet foreslåede rentebinding.¹⁹ Derimod kom fast indløsningsfrist og forskrifter om panternes realisation atter ind i lovudkastet ved tredje behandling, hvor Sonne med et dagblad som kilde kunne oplyse, at kun 5 af 100 panter blev indsat hos pantelånerne på længere tid end en uge.²⁰

19. Rigsdagstidende
1866-67 Landstinget
bd. 1 sp. 1647.

20. Rigsdagstidende
1866-67 Landstinget
bd. 1 sp. 1989 og
Till. A sp. 2171.

21. Rigsdagstidende
1866-67 Folketinget
bd. 3 sp. 5872.

22. Rigsdagstidende
1866-67 Folketinget
bd. 3 sp. 7711.

I folketinget, hvor landstingets lovudkast kom til første behandling den 4. april, gjorde N. Jensen sig til talsmand for, at kommunen eller private overalt burde indrette en velegnet låneanstalt i lighed med de billige lånekontorer i København. I øvrigt blev udkastet enstemmigt vedtaget.²¹ Ved folketingets anden behandling søgte godsejer Holstein-Holsteinborg atter at fjerne indløsningsfristen og realisationsreglerne, medens andre medlemmer var stemt for at genindføre rentebindingen. Imidlertid frarådede indenrigsministeren realitetsændringer, og derefter vedtoges udkastet med enkelte uvæsentlige forandringer.²² – I rentespørgsmålet havde det liberalistiske principrytteri altså vundet en afgørende sejr.

1867, hvis vigtigste bestemmelse gjorde udøvelsen af pantelånererhvervet eller sættemandsnæringen afhængig af en bevilling fra kommunalbestyrelsens side, dog således at de allerede eksisterende pantelånerforretninger normalt havde krav på bevillingen. Desuden blev det pålagt pantelånerne at føre nøjagtige bøger over deres udlån, og både disse bøger og pantebeholdningerne skulle på begæring forevises for politiet. Det blev også gjort til en pligt for pantelånerne at udstede skriftlige beviser til låntagerne for hvert enkelt lån, og der blev åbnet adgang for vedkommende minister til efter politiets forslag at udfærdige stedlige regulativer for pantelånervirksomhed, hvori der fastsattes regler om indløsningsstid og om realisation af uindløste panter. Det blev forbudt pantelånerne at modtage panter af berusede eller børn, og der blev fastsat bødestrafte for at drive pantelånererhverv uden bevilling og for at overtræde loven eller pantelånerregulativet på anden måde. Endelig kunne bevillingen fortages i gentagelsestilfælde.

Den 15. oktober 1868 udfærdigede indenrigsministeren et regulativ for pantelånere i København, og dette regulativ blev kundgjort af magistraten ved en rådstueplakat af 31. oktober 1868. Heri blev de københavnske pantelåneres udlånsperiode fastsat til mindst 3 måneder, og det pålagdes dem yderligere at vente mindst 1 måned, inden de måtte skride til realisation af uindløste panter. Lån på assistenshusedler forfaldt til indløsning samtidig med assistenshusets udlån. Realisationen skulle finde sted ved offentlig auktion på grundlag af kataloger, hvori hvert enkelt pantelåners uindløste panter anførtes for sig med angivelse af lånenummer, ligesom guld, sølv og pretiosa skulle anføres særskilt. Inden 2 måneder efter hver auktion skulle pantelåneren beregne, hvilket overskud der efter dækning af lånet med renter og omkostninger udkom til låntageren, og i Adresseavisen skulle lånebevisernes ihændehavere indkaldes til at hæve det eventuelle overskud hos pantelåneren inden for 1 år efter auktionen. De derefter uafhængede overskudsbeløb tilfaldt pantelåneren. Pantelånere, der gav lån på assistenshusedler, fik adgang til at indløse panterne fra assistenshuset og derefter i mangel af indløsning fra låntagerens side selv at sætte dem til auktion. Disse pantelånere kunne dog også vente, til assistenshuset havde ladet panterne auktionssælge, og hvis der da fremkom overskud, kunne de hæve dette uden at gøre afregning med låntagerne. Endelig hed det i regulativet, at mellemmand (sættefolk), der kom til at ligge inde med uafhængede assistenshusedler eller pantelånerbeviser, kunne gå frem på samme måde som pantelånere. Der skulle ophænges et eksemplar af regulativet i enhver pantelåners forretningslokale. I henhold til loven og pantelånerregulativet udarbejdede politidirektøren meget detaljerede regler om pantelånerens bogføring samt skemaer til deres udlånsprotokoller og lånesedler.

De således givne forskrifter for de private pantelånere medførte på vigtige punkter en sanering af de tidligere kaotiske tilstande til fordel for de lånsøgende og gav politiet midler i hænde til at opspore belånte tyvekoster hos pantelånerne på samme måde som hos assistenshuset. Rente-

friheden antastedes derimod ikke. Selv om assistenshusets lave rentesatser og de billige lånekontorers moderate satser i nogen grad virkede hæmmende på de øvrige pantelåneres profitbegær, måtte der føles et naturligt behov for en skærpelse på dette punkt. Men der skulle gå mere end 50 år, før pantelånerloven af 1921 greb ind her. Det københavnske pantelånerregulativ var efter nutidens synspunkter også lovlig velvilligt over for pantelånerne, når det efter deres belåning af assistenshusedler og påfølgende salg af panterne ved assistenshusets auktioner tillod dem at beholde hele det eventuelle overskudsbeløb uanset dets størrelse, og uden at låntagerne havde mulighed for at kræve dem for de beløb, der dog kunne blive tilbage udover det fornødne til dækning af pantelånerens tilgodehavende. En pligt til afregning i denne særlige situation blev først pålagt pantelånerne i 1946.

På forslag af Hegedahl, Chr. Hansen og bestyrelsen gik finansministeriet i december 1867 med til, at assistenshuset kunne give lån med kort varighed, fra 3 til 6 måneder efter overenskomst med låntageren, på panter, som forringedes ved længere opbevaring. Hermed styrkedes huset noget i konkurrencen med pantelånerne og de billige lånekontorer. Samtidig bestemtes det, at hovedkontoret i sommertiden skulle holdes lukket i de to middagstimer kl. 12-2, medens indleveringskontorerne skulle lukke om sommeren kl. 2-4 og om vinteren kl. 1-3. Meningen var at sprede middagspausen således, at publikum på enhver tid af dagen havde mulighed for at blive ekspederet enten på hovedkontoret eller på et indleveringskontor. Det godkendtes dernæst, at der måtte antages en ekstra assistent for at fremskynde publikumsekspeditionen, og den hidtidige bestemmelse, hvorefter sættefolk overhovedet ikke måtte ekspederes ved indleveringskontorerne, blev ophævet. Desuden indså ministeriet nødvendigheden af at reklamere for assistenshuset over for kunderne, hvis det ikke skulle distanceres aldeles i konkurrencen, og pålagde følgelig forvalteren at »bringe huset i publikums erindring ved jævnlige bekendtgørelser, navnlig i de blade, der læses mest af almuen, samt ved plakater i de fattigere kvarterer på gadehjørner, i butikker og deslige steder«. Endelig fik 3 af personalet gageforhøjelse med 50 rdl. årlig, og fem fjerdingår senere forhøjedes lønningerne for hele personalet.

Den initiativrige og forudseende Chr. Hansen bearbejdede fortsat finansministeriet med forslag og gik navnlig ind for, at pantelånerrenten skulle gøres bunden ved en ændring af pantelånerloven, men ministeriet mente ikke at kunne fremme en så vidtgående foranstaltning. Derimod accepterede ministeriet i november 1869, at han lejlighedsvis imødegik de misvisende forestillinger om assistenshusets forhold, der ofte kom frem i dagspressen, og samtidig godkendtes det med tilslutning fra folketingets finansudvalg, at der af assistenshuset kunne anskaffes bindeklæder for 1.000 rdl. til tøjpanter, der »ellers ikke kunne konserveres«. Disse bindeklæder udlejedes til låntagere, som ønskede det, for en beskeden afgift.²³ Ministeriet gik ligeledes med til, at panternes brandforsikring, der hidtil kun havde omfattet assistenshusets interesse i lån, ren-

ter og omkostninger, forhøjedes til den fulde værdi. I assistenshusdelerne blev derefter optaget bemærkning om, at der i tilfælde af pantets undergang ved ildsvåde ville blive udbetalt $\frac{1}{3}$ af lånet eller 32 sk. pr. rdl.

Da der i slutningen af 1869 oprettedes en overenskomst mellem staten og Københavns kommune om overdragelse af det gamle voldterræn til kommunen, benyttedes lejligheden til at fritage assistenshuset for at svare staden den årlige afgift på 1.000 rdl., som stammede fra 1753, da søkvæsthuset og stadens fattigvæsen i fællesskab fik overdraget assistenshusprivilegiet, og da søkvæsthuset udløste fattigvæsenet mod at svare en afgift af 1.400 rdl. årlig. De 400 rdl. af afgiften var i 1821 blevet tildelt straffeanstalten på Christianshavn, men var bortfaldet i 1867.

Tanken om at oprette et femte indleveringskontor for assistenshuset på Vesterbro førtes i 1870 frem på ny, denne gang af Frederiksberg sogns understøttelsesforening, men blev foreløbig ikke realiseret. Endnu i Chr. Hansens forvaltertid fremkom der i dagbladene nu og da opfordringer til udsættelse af assistenshusets auktioner, når tiderne følte vanskelige for låntagerne, og i april 1871 lod bestyrelsen sig imod Chr. Hansens indstilling bevæge af indlæg i Folkets Avis og Dagstelegrafens til en udsættelse af månedsauktionen i seks dage.

Både Hegedahl og Chr. Hansen udtalte sig i 1870 på opfordring fra bestyrelsen og ministeriet om et påtænkt nyt gagereglement for assistenshusets funktionærer og støttede disses ønsker om forbedring med henvisning til lang arbejdstid og deraf følgende umulighed for bierhverv, ringe udsigter til avancement, omgangen med betydelige værdier og ikke mindst det synspunkt, at »lønningen burde være tilstrækkelig til at føre et tarveligt familieliv og lig den, en dygtig arbejder kan fortjene ved sit arbejde«. Der fandt da også gentagne lønforhøjelser sted i disse år. I øvrigt på linie med forhøjelsen af andre statslønninger.

Kritik fra folketingets side. Åbningstiden ændres

Ved sin behandling af finanslovsforslaget for 1871-72 fik folketingets finansudvalg på begæring forelagt brevvekslingen fra 1865 og 1866 med Københavns kommune om dennes eventuelle overtagelse af assistenshuset. Da det ikke var lykkedes at komme i realitetsforhandling med kommunen, fandt et flertal af udvalget, at det nu måtte overvejes, om institutionen ikke burde nedlægges.²⁴ Spørgsmålet om nedlæggelse drøftedes derefter i folketinget den 13. december 1870. Finansminister C. E. Fenger erklærede sig ved denne lejlighed enig med sin forgænger i, at kommunen burde overtage assistenshuset, og at han, hvis der havde været tale om nyoprettelse af et assistenshus, ikke ville anbefale rigsdagen at lade staten befatte sig dermed. Imidlertid havde kommunen vægret sig, staten fik dog en passende rente af sin i assistenshuset anbragte kapital, og institutionen var overordentlig velgørende for de dårligst stillede. I til-

24. Rigsdagstidende 1870-71 Till. B sp. 166.

fælde af hurtig nedlæggelse ville talrige besværinger sikkert indløbe. Ministeren mente derfor, at man foreløbig måtte afstå fra nedlæggelse. Kun en enkelt taler fastholdt ønsket om husets øjeblikkelige ophævelse, selv om kommunen heller ikke i så fald kom til klarhed over, hvad den skyldte sine beboere. Dette arvegods egnede sig under ingen omstændigheder til kostbar statsdrift. En anden tog til orde for at stile mod nedlæggelse fra den 1. april 1875. C. V. Rimestad, der jo havde intim tilknytning til de billige lånekontorer, fandt derimod, at der burde ventes betydeligt længere. Han pegede på, at man ved hurtig nedlæggelse ville forspilde den rentenedsættelse hos pantelånerne, som oprettelsen af de billige lånekontorer havde fremtvunget, da assistenshuset nemlig havde langt større omsætning end disse, og da aktieselskabet ikke havde kapital nok til at overtage husets klienter. Pantelånerne ville følgelig få fri bane til at skrue renten op igen. Kun hvis assistenshusets driftskapital ved dets nedlæggelse blev stillet til rådighed for de billige lånekontorer, kunne fornyet renteåger undgås. Skolebestyrer C. F. S. Frølund greb lejligheden til at forlange en undersøgelse af assistenshusets ledelse. Både den praktiske indretning, påpasseligheden over for tyvekoster og behandlingen af de lånsøgende kunne tiltrænge forbedringer. Andre indlæg anbefalede højere lån, flere og selvstændige filialer eller udvidet åbningstid.²⁵

25. Rigsdagstidende
1870-71 Folketinget
sp. 2104-24.

Inden rigsdagssamlingen i 1871 afgav Chr. Hansen den 20. september en erklæring til sin bestyrelse om de i den foregående samling fremførte anker mod assistenshusets virksomhed. Til spørgsmålet, om administrationen var for kostbar, bemærkede Chr. Hansen først, at der i driftsåret 1870-71 udover forrentning af den investerede kapital med 4 pct. p.a. var fremkommet 1½ pct. i overskud. Dernæst oplyste han, at omkostningerne ved hovedkontoret udgjorde 8^{21/23} skilling pr. pant og 3^{1/100} skilling pr. daler udlån, medens de tilsvarende beløb ved de billige lånekontorer var 9^{33/50} skilling og 6^{21/50} skilling. Tog man indleveringskontorerne med, blev beløbene trods dobbeltekspektionen kun 11 skilling og 3¾ skilling. De daværende 5 billige lånekontorer administrerede altså lidt billigere pr. pant, men meget dyrere pr. daler udlån end assistenshuset, og særlig gunstig var sammenligningen for assistenshuset, når man tog i betragtning, at lånekontorerne havde en så kort gennemsnitlig udlånstid som knap 1½ måned, ca. 4.439 panter på magasinet og 79 udlån daglig pr. kontor, så at bestyreren og hans assistent selv kunne anbringe og hente alle panterne, hvorimod assistenshuset med en gennemsnitlig udlånstid af 7½ måned, 174.000 panter på magasinet og 853 udlån daglig måtte have 5 magasin- og 2 udleveringsbetjente. Hertil kom, at lånekontorerne ikke anvendte kontraprotokolførere, hvoraf assistenshuset havde 4, at lånekontorerne ikke som assistenshuset havde 4 kvindelige medarbejdere til vurdering af damebeklædning m.v. og til nummerpåsætning, og at de ej heller som assistenshuset havde brug for hest, kusk, vogn og natvægter. En sammenligning med de 108 helt private pantelåneres administrationsomkostninger fandt Chr. Hansen det ikke muligt at drage, da de vistnok for største delen tillige drev andet erhverv.

I øvrigt havde de private pantelånere i 1870 belånt 777.091 panter med et beløb af 713.000 rdl., altså for hver 7.195 panter med 6.602 rdl. i gennemsnit, svarende til knap 24 panter daglig, og de havde højst 1 måneds gennemsnitlig udlånstid.

En anden anke gik ud på, at pantelånerne efter den almindelige mening gav større lån end assistenshuset. Heroverfor så Chr. Hansen sig i stand til at oplyse, at han havde ladet nogle folk gå til de billige lånekontorer og til adskillige pantelånere med tøj og andre slags panter, men hver gang havde konstateret, at de tilbudte lån var mindre der end på assistenshuset. Der kunne efter hans opfattelse intet sluttes af, at de private pantelånere belånte assistenshussedler med 8-16 skilling pr. daler assistenshuslån, da dette forhold fandt tilstrækkelig forklaring i deres viden om, at kun 7 pct. af assistenshuspanterne kom til auktion. I øvrigt havde belåningen af assistenshussedler været nedadgående i femårsperioden 1864-68.

En tredje klage var den gammelkendte, at assistenshuset ikke gav lån på alle slags løsøre. Chr. Hansens svar herpå var, at man belånte alt, der blot kunne bære 32 sk. i lån, dog med undtagelse af genstande, der fordrede for megen plads, eller som ikke kunne »konserveres mod bedærv, såsom møbler, vogne, større maskiner, viktualier, jern- og blikvarer, fajance, glas, smudsigt linned og gammelt skotøj«.

Den fjerde af ankerne var den også tidligere fremførte, at der ikke holdtes åbent hele dagen. Heroverfor anførte forvalteren, at lån kunne fås fra kl. 8 eller 9 morgen til kl. 8 aften ved hovedkontoret eller et af indleveringskontorerne. Længere åbningstid forhindredes efter hans som efter tidligere forvalteres mening af, at vurdering af panter kun kunne foretages på betryggende måde ved dagslys, og at andet lys ej heller af hensyn til brandfaren kunne anvendes i magasinerne.

Den sidste og alvorligste anke gik ud på, at indleveringskontorerne ikke straks udbetalte hele lånet, men kun et forskud, og Chr. Hansen måtte erkende, at mange lånsøgende af denne grund foretrak private pantelånere. Mangelen kunne efter hans formening kun afhjælpes ved at gøre kontorerne selvstændige. Under en sådan ordning ville dog en del af hovedkontorets magasinplads blive overflødig, og der måtte til gengæld skaffes magasinplads, magasinpersonale og forøget kontorpersonele til filialkontorerne. Forholdene ville derved blive omtrent som ved de billige lånekontorer, men da hele disses renteindtægt på 25-50 pct. næsten opslugtes af omkostninger, ville assistenshusrenten på 12 pct. næppe kunne dække merudgifterne.

Foruden tidligere omtalte årsager til, at så mange af den trængende klasse søgte til de private pantelånere, pegede Chr. Hansen på, at de over for smålån med kort udlånstid ikke lagde synderlig vægt på rentens procentvise, men kun på dens absolutte størrelse. Han var også nået til det standpunkt, at den private lånetrafik på grund af lånenes gennemsnitlig ringe størrelse og den korte udlånstid var mindre ødelæggende end hidtil antaget. Politiet havde desuden efter pantelånerlovens vedta-

gelse gennemført en bedre organisation af pantelånerforretningerne end tidligere. Han antog, at pantsætningerne ved assistenshuset gennem indleveringskontorer og sættefolk siden 1868 var formindsket med ca. 25.000 årlig, næsten alle med låneværdi fra 2 mark til 1 rdl., hvorimod der var foregået øget tilgang af mere værdifulde panter.

Bestyrelsen delte på alle punkter Chr. Hansens opfattelse og tilbageviste også i sin henvendelse af 30. september 1871 til finansministeriet folketingsmand Frølund's bemærkning om, at de lånsøgende måske ikke altid blev behandlet på den mest honnorte måde og af den grund måtte foretrække de private lånekontorer. For øvrigt var bestyrelsen aldeles enig i den hovedanskuelse, der under forhandlingerne i folketinget var gjort gældende fra alle sider, nemlig at det ikke kunne være nogen pligt for statskassen at skaffe Københavns fattige befolkning billige lånemuligheder. Dette var en opgave for kommunens egen fattigforsørgelse. Dog var det ligesom i 1863 bestyrelsens mening, at de fattige i København ville være dårligt tjent med, at assistenshuset blev nedlagt, uden at der i stedet blev oprettet en anden offentlig låneanstalt med lignende forpligtelser.

Over for tanken om at give indleveringskontorerne større selvstændighed understregedes faren for, at bekostningerne ved dens gennemførelse ville vanskeliggøre en passende forrentning af søkvæsthusfondens kapital. Derimod ville bestyrelsen gå med til at åbne et indleveringskontor på Vesterbro, og den kunne også anbefale Chr. Hansens forslag om at autorisere og understøtte et antal sættefolk, dels i selve staden og dels på broerne. Sandsynligvis har bestyrelsen her overset eller ikke lagt tilstrækkelig vægt på, at selvstændige filialer ved erobring af de private pantelåneres nu meget betydelige omsætning eller blot en væsentlig del deraf havde haft udsigt til at opnå fuld rentabilitet. En sådan udvikling fandt i hvert fald sted fra midten af 1930'erne, da pantelånerloven af 1921 havde fikseret rentesatsen til en rimelig højde.

Ministeriet veg tilbage fra at sende finansudvalget en afskrift af Chr. Hansens imødegåelse af de kritiske bemærkninger, da man frygtede, at hans polemiske stænk mod de billige lånekontorer blot ville bringe disses betalte talsmand i tinget i harnisk. Hermed sigtedes tydeligt nok til Rimestad. Ministeriet fandt det ej heller rigtigt af Chr. Hansen at se bort fra indleveringskontorerne ved omkostningsberegningen, da omsætningen nok ville tage stærkt af, hvis de blev lukket. Og mod hans renteberegning på den investerede kapital indvendtes det, dels at 4 pct. efter konjunkturerne var utilstrækkeligt, dels at aktivernes værdi var ansat for lavt. Trods støtte fra ministeriet strandede forslaget om autorisation af sættefolk. Det væsentligste var dog, at tinget ikke forfulgte tanken om assistenshusets nedlæggelse.

Et års tid senere, den 28. oktober 1872 fremsatte Chr. Hansen for bestyrelsen et forslag om ændring af den daværende kontortid ved assistenshuset, nemlig om sommeren kl. 8-12 og 2-7 og om vinteren kl. 9-3, dog således at der om onsdagen hele året lukkedes kl. 12. Som følge af,

at vurdering og magasin ekspedition kun kunne foretages ved dagslys, havde denne ekspeditionstid ikke fuldt ud kunnet overholdes, idet der sidst i marts, i første halvdel af april, i september og i første halvdel af oktober, hvor sommerekspeditionen var gældende, havde måttet lukkes omtrent en halv time, før mørket faldt på. For at udjævne den bratte overgang med hele 4 timer medio marts og oktober foresloges nu følgende ekspeditionstid: Januar kl. 9-3, februar kl. 8½-3½, marts kl. 8-12 og 2-5, april kl. 8-12 og 2-5½, maj-august kl. 8-12 og 2-6½, september kl. 8-12 og 2-5, oktober kl. 8-12 og 2-4, november kl. 8½-3 og december kl. 9-2½. Om onsdagen foresloges der hele året lukket kl. 2. Efter forslaget ville den samlede ekspeditionstid i 304 arbejdsdage blive 2.117 timer eller gennemsnitlig 7 timer daglig mod hidtil 2.017 timer. At udvide ekspeditionstiden yderligere fandt Chr. Hansen ikke muligt, da der efter lukketid behøvedes ca. 1 time til regnskabsafslutning og til udlevering af indløste panter, da onsdag eftermiddag som hidtil måtte være til rådighed for ordning af panterne på deres plads i magasinerne, og da det vel i sommermånederne var lyst til kl. 7 eller senere, men assistenshuset i forvejen kun frekventeredes af meget få personer kl. 6-7.

Forslaget omfattede også en mindre ændring af indleveringskontorernes kontortid, nemlig til kl. 8-2 og 4½-8 i tiden fra 1. marts til 1. november, dog med 2 timer tidligere formiddagslukning om onsdagen, og til kl. 8½-12 og kl. 2-7½ i tiden fra 1. november til 1. marts. Søn- og helligdage skulle der som hidtil hele året holdes åbent kl. 8-9. I de 8 sommermåneder ville kontorernes åbningstid herefter blive 9½ time daglig mod 9 timer daglig i de 4 vintermåneder, bestyrernes og deres hjælpers arbejdstid dog 10-12 timer daglig, og den samlede årlig ekspeditionstid ville blive 2.915 timer mod hidtil 3.037 timer, altså lidt mindre, men dog stadig væsentligt længere end ved hovedkontoret.

Disse forslag vandt tilslutning hos bestyrelsen og ministeriet, som dog foretog den lille rettelse, at indleveringskontorerne i oktober skulle være åbne kl. 8-2 og 4-8. De mange variationer var grunden til, at det blev pålagt forvalteren hver måned at bekendtgøre ekspeditionstiderne i Adresseavisen og et par andre dagblade. Det blev overladt til Chr. Hansen selv at bestemme, hvornår de nye åbningstider skulle træde i kraft, og dette skete da den 1. marts 1873.

*Forvalter Müller. Nyt lønningsreglement
Overgang til kronemønt. E. Salmonsens artikel
Åbningstiden ændres atter. Børn som låntagere
Lån til forretningsbrug begrænses atter
Pladmangel. Auktionstab*

26. Holger Hjelholt
som 12. s. 104.

Chr. Hansen, der i nogen tid havde været svagelig, afgik den 15. marts 1873 ved døden.²⁶ Fuldmægtig Lejmann konstitueredes i stillingen indtil 1. juli, da den udpegede ny forvalter Otto Georg Wilhelm Müller tiltrådte. Han var født den 19. marts 1813, havde taget juridisk embeds-eksamen og gjort tjeneste i rentekammerets, senere finansministeriets kontor for statsaktiverne, hvor han havde tjent sig op fra volontør og kancellist til fuldmægtig og endelig i 1864 til kontorchef. Ved overtagelsen af forvalterstillingen var Müller 60 år gammel. Kontrollør Harboe måtte for tredje gang se sig forbigået.

27. Folketings-
tidende 1872-73
sp. 3240 og till. B
sp. 153.

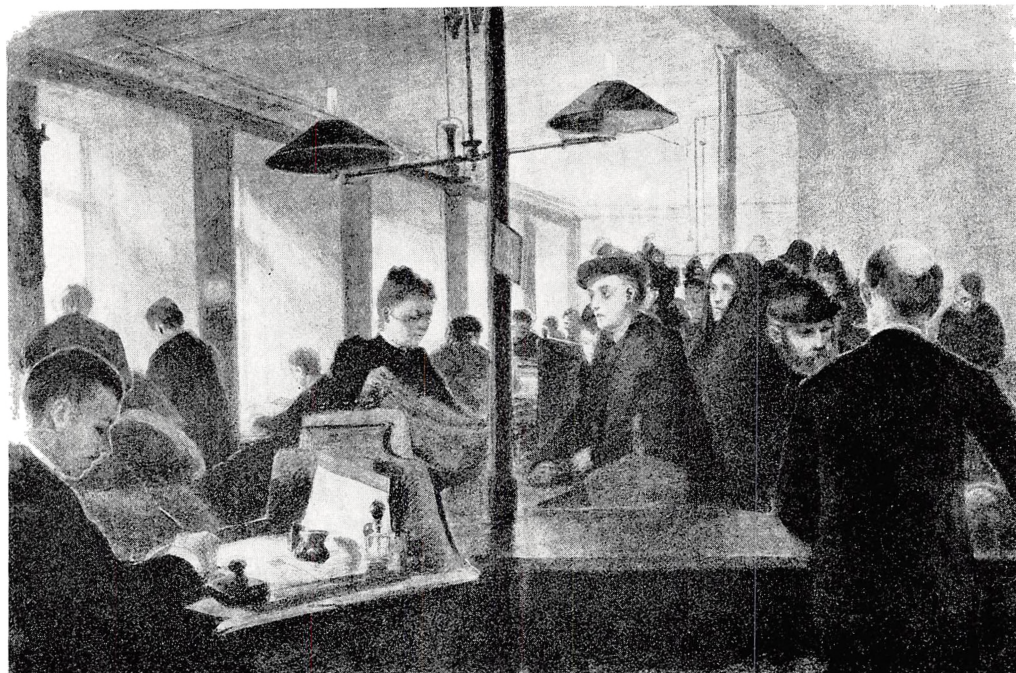
Endnu inden den ny forvalter tiltrådte, udstedte finansministeriet endelig den 28. maj 1873 med folketingets godkendelse et nyt lønningsreglement for alle assistenshusets embedsmænd og betjente, hvorpå der havde været arbejdet i en årrække.²⁷ Det udmærkede sig ved, at assistenter og betjente nu skulle kunne flyttes til de forretninger, hvor de til enhver tid kunne gavne etablerementet mest. For de tre embedsmænd forvalter, kontrollør og fuldmægtig forblev aflønningen uforandret. Den fjerde embedsmand, indløsningskassereren, måtte ligesom kassererassistenten tåle en ubetydelig lønnedsættelse, og det øvrige personale fik tildelt små forbedringer. Det årlige lønningsbudget for det samlede personale på 33 personer blev 15.560 rdl.

Da den ny lov af 23. maj 1873 om overgang til kronemønt skulle sættes i kraft fra 1. januar 1875, måtte der gives nye regler om assistenshusets mindstelån, der hidtil havde været 2 mark, og om indfrielse i kroner og øre af lån, der var ydet i gammel mønt. Overvejelserne førte til, at mindstelånet blev nedsat til 50 øre, at lån mellem dette beløb og 5 kr. kunne gives i størrelser, der var delelige med 25 øre, at 50 øre blev delingsnormen mellem 5 og 10 kr., og at større lån kun kunne gives i hele kroner. Samtidig blev der udarbejdet og bekendtgjort nye rentetabeller. Efter disse var den årlige rente 12 pct. af lån op til 100 kr., 9 pct. af lån mellem 100 og 200 kr. og 6 pct. af større lån.

Søndagsbladet Nær og Fjern indeholdt den 5. december 1875 en artikel af cand. polit. E. Salmonsens om pantelånevæsenet i København. »Har man aldrig«, skrev han til indledning, »sat sin fod på assistenshusets bugnende lofter, hvor dyner og sjaler, hatte og frakker, sko og støvler, taffelure og lommeure, parasoller og paraplyer, Schous forordninger og Oehlenschlägers tragedier osv. hænge, ligge og stå sammen i broderlig samdrægtighed, eller har man aldrig kigget ind i de billige lånekontorers dynger af alskens herligheder eller sænket sit blik ned i pante-

Overgaden neden Vandet, hvor assistenshusets indleveringskontor C og de billige lånekontorers kontor nr. 4 ligger side om side. Foto i Københavns Bymuseum.

Pantsætning på assistenshuset. Tegning af Knud Larsen. Illustreret Tidende 19. november 1893.

kældrenes af fattigmands ejendele opfyldte dyb eller trængt ind i de hemmelighedsfulde bagstuer, hvor den »hjælpsomme« nabokone ruger over skatte, som måske ikke engang pantekældrene har villet indlemme i deres samling, da turde man blive overrasket ved at se, hvor stor mængden i virkeligheden er.« Et indblik heri kunne opnås ved at betragte de oversigter, som nu hvert år blev offentliggjort, for assistenshusets vedkommende i Ministerialtidende og for pantelånernes vedkommende i politidirektørens årsberetning. Til oplysning for de lykkeligt uindviede beskrev forfatteren dernæst lånevilkårene og fremgangsmåden ved pantsætning, indløsning, fornyelse og auktionssalg. Om assistenshuset hed det, at det på grund af den lange udlånstid kun belånte panter i fuldkommen god stand. »Ned som en fjer, hjem som en sten« – det var den folkelige, lige så træffende som korte betegnelse for, hvor let pantet går ned, og hvor tungt det er at få hjem igen. Lån på genstande, som ikke let tabte i værdi, metalvarer og linned f.eks., kunne fornys blot ved betaling af renten og udstedelse af nyt lånebevis. Men genstande, som efter kort tids forløb var udsat for forringelse i værdi, uldvarer og bøger f.eks., måtte først løses, hvorefter långiveren afgjorde, om det kunne belånes igen. Blev et pant auktionssolgt, og var salgssummen større end lånet med renter og omkostninger, kunne ejeren fordr det overskydende. Men var salgssummen ringere, faldt tabet på långiveren.

Efter de officielle tal bragtes nu følgende oversigt:

<i>Assistenshuset i finansåret 1874-75</i>			<i>De private pantelånere i 1874</i>	
	<i>Panter</i>	<i>Kapital</i>	<i>Panter</i>	<i>Kapital</i>
Indsat	158.100	1.065.000 kr.	1.018.000	1.119.000 kr.
Fornyet	36.300	277.000 kr.		
Indløst før auktion	152.300	1.003.000 kr.	892.100	
Indløst under auktion	3.500	19.200 kr.		
Solgt	23.600	113.000 kr.	67.900	

I København havde der således i løbet af et år fundet over 1,2 mill. oprindelige og fornyede pantsætninger sted mod noget over 1 mill. frivillige eller tvungne afviklinger. Da Københavns og Frederiksbergs befolkning udgjorde omtrent 215.000, faldt der altså omtrent 6 pantsætninger på hvert individ. Men da en meget stor del af befolkningen aldrig kom i berøring med pantelånervæsenet, blev antallet af belåninger pr. individ af den lånende befolkning så mange gange større. Enhver låneanstalt havde da også sin overmåde store kreds af stadige kunder, for hvem den spillede samme rolle som en stærkt benyttet bank for sine foliohavere. Man satte ind og tog ud, dog således at det var helt modsatte grunde, der bevirkede indsætning og udtagning på det ene og det andet sted.

Pantelånernes meget betydelige overvægt i panteantal forklaredes korrekt med deres korte udlånsfrist, der bevirkede, at et pant hos dem kunne optræde tre gange, hvor det i samme tid kun optrådte 1 gang på

assistenshuset. Af privatlånenes ringe gennemsnitsstørrelse, 1,50 kr. mod 6,50 kr. på assistenshuset, fremgik, at det fremfor alt var de fattigste, der tyede til pantelånerne. Og disse løste ofte panterne efter få dages forløb af skræk for den forfærdelig høje rente, som de måske dog kort tid efter atter måtte give sig i vold. Som årsag til, at assistenshuset i hundredtusindvis af tilfælde trods dets langt fordelagtigere lånebetingelser blev skudt til side til fordel for pantelånerne, pegedes på dets omstændelige forretningsgang, dets mere kræsne bedømmelse af panterne, dets manglende mulighed for at tage personlige hensyn ved lånenes fastsættelse og dets vægring ved at give lån under 50 øre. Dertil kom, at assistenshuset aldrig beregnede sig rente for kortere tid end en måned, medens pantelånerne beregnede deres renter ugevis. Ganske vist kunne ingen pantelåner og heller ikke de i filantropisk hensigt oprettede billige lånekontorer nøjes med lavere rentesats end 48 pct. årlig, hvoraf fulgte, at en måneds rente på assistenshuset svarede til en uges rente hos pantelånerne. Men regnekunst havde aldrig hørt til fattigmands stærke sider. Så var der den fremtrædende ulyst til at gå længere bort for at hente, hvad man kunne få i sin egen gade, og fattigkvartererne var rigeligt forsynet både med officielle og uofficielle pantelånere. Den væsentligste grund var dog det afhængighedsforhold, hvori den fattige familie så hurtigt og ubarmhertigt sikkert kom til pantelåneren, der altid var hjemme, både om aftenen og om søndagen, stadig rede til at låne på alt, hvad der ikke fyldte for meget i hans indskrænkede lejlighed, når der skulle skaffes et par skilling til brændevin eller til brød. Som høkeren »hjalp« med ugevis kredit på undervægtige og ofte forfalskede varer til højeste pris, »hjalp« pantelåneren med uge- eller dagvise lån mod blodige renter, alt imens det blev stadig vanskeligere for kunden at afryste åget. Den fattige familie turde derfor lige så lidt vende sig til assistenshuset som gå ind i en husholdningsforening.

Medens antallet af auktionssolgte panter og antallet af indsatte eller fornyede panter ved assistenshuset forholdt sig som 1 til 8, var det tilsvarende forhold hos pantelånerne kun som 1 til 15. Forklaringen herpå var naturligvis, at pantelånerens fattige kunder længst muligt søgte at frelse deres sidste og mindst undværlige ejendele. Men pantelånerne var også selv interesseret i at undgå auktion, hvorved de som helhed blot ville lide tab. Af de 68.000 panter, der i 1874 blev solgt ved pantelånerauktioner, gav nemlig 45.000 underskud og kun 23.000 overskud. Nu hævede dog kun $\frac{1}{6}$ eller $\frac{1}{7}$ af panteejerne deres auktionsoverskud, og derigennem fik pantelånerne sikkert en væsentlig del af deres auktionstab dækket. Ved assistenshuset forholdt det sig helt anderledes. Af de der bortsolgte 24.000 panter havde 13.000 givet 17.000 kr. i overskud, medens 11.000 havde givet 8.000 kr. i underskud på lån, rente og salær. Huset kunne derved se sig opfordret til at modarbejde ejernes bestræbelser for at løse deres panter, hvis det selv beholdt det meste af overskuddet. Imidlertid sørgede ejerne oftest for at hæve deres overskud i tide, således at kun $\frac{1}{6}$ eller $\frac{1}{7}$ deraf hjemfaldt til assistenshuset. Det

måtte herved erindres, at en stor del af assistenshusedlerne var i hænderne på pantelånere, der havde modtaget dem til genbelåning, og disse glemte selvfølgelig ikke at hæve auktionsoverskud. Foruden auktionstaben led pantelånerne også tab ved at måtte udlevere stjålne panter gratis til de bestjålne, og når mange af dem alligevel kunne samle sig en formue, forelå der et sikkert bevis på, hvor alt for dyrt de lod sig deres hjælp betale.

Forholdet mellem pantelånernes og assistenshusets omsætning belystes med følgende tal:

	<i>Pantsætninger og fornyelser</i>		<i>Udlånt beløb incl. fornyelse</i>	
Pantelånerne 1870 og assistenshuset 1870-71	900.000	258.000	1.800.000 kr.	1.512.000 kr.
Pantelånerne 1871 og assistenshuset 1871-72	960.000	250.000	1.930.000 kr.	1.455.000 kr.
Pantelånerne 1872 og assistenshuset 1972-73	980.000	228.000	2.040.000 kr.	1.428.000 kr.
Pantelånerne 1873 og assistenshuset 1873-74	1.030.000	222.500	2.275.000 kr.	1.434.000 kr.
Pantelånerne 1874 og assistenshuset 1874-75	1.020.000	194.500	2.400.000 kr.	1.343.000 kr.

I løbet af disse 4 år var altså pantelånernes omsætning steget med $\frac{1}{3}$ i panteantal og $\frac{1}{3}$ i penge, og samtidig var assistenshusets omsætning dalet med $\frac{1}{4}$ i panteantal og $\frac{1}{5}$ i penge. Den sagkyndige forfatter bemærkede, at hele pantekreditten set under ét var steget 5 pct. efter panteantal og 10-12 pct. i penge, og dette fandt han gunstigt, da befolkningen i samme tidsrum var steget over 8 pct. I det sidst forløbne år havde der endog været en absolut og betydelig nedgang i panteantallet, og der måtte følgelig være indtrådt en forbedring i arbejderklassens kår.

De i det seneste år på assistenshuset modtagne og fornyede panter fordelte sig med $\frac{7}{10}$ på lån fra 2 til 10 kr., $\frac{1}{6}$ på lån under 2 kr., $\frac{1}{7}$ på lån mellem 10 og 20 kr., $\frac{1}{25}$ på lån mellem 20 og 25 kr. og $\frac{1}{2}$ pct. på større lån. Lånenes gennemsnitsstørrelse var knap 7 kr. mod $2\frac{1}{2}$ kr. hos pantelånerne. Det bekræftedes herved, at hovedmassen af assistenshusets låntagere hørte til de »bedre« klasser, deriblandt et stort og stigende antal pauvres honteux, små embeds- og bestillingsmænd, andre småfolk af pænere stand og ikke mindst små pensionister af begge køn. Assistenshuset med dets rummelige lofter var det eneste, der kunne belåne senge-dyner, hvoraf der i forårs- og sommermånederne indkom større mængder. Antallet af lån over 25 kr. havde været 189, gennemsnitlig belånt med 260 kr., og ikke få handlende havde set deres fordel ved at tage lån over 200 kr., hvoraf renten jo kun var 6 pct. årlig. Efter forfatterens mening var panternes gode kvalitet grunden til, at assistenshusets auktionsresultat var så gunstigt. Desuden fandt han, at auktionsresultaterne modbeviste den stærkt udskregne påstand om tilbøjelighed til at vurdere

for lavt, i hvert fald bortset fra tilfælde, hvor huset havde en slags monopol. At konkurrencens love i det hele medførte højst muligt lån til lavest mulig rente bekræftedes ved, at assistenshuset trods sin sparsommelighed – men i og for sig dyre – administration, der kostede 35 øre pr. pant, dog kun havde kunnet forrente sin driftskapital ca. 850.000 kr. med 5 pct. og den store, alt for lavt vurderede bygning samt inventaret med 4 pct. Det samlede udbytte på ca. 4½ pct. var i øvrigt kun ½ pct. mindre end udbyttet af de billige lånekontorer, hvis udlånsrente var 4 gange så høj som assistenshusets.

Forholdet mellem auktionssolgte og indsatte panter ved assistenshuset var for de mindste låns vedkommende $\frac{1}{10}$, for de næstmindste lån $\frac{1}{14}$, for de næsthøjeste lån 1-17½ og for de højeste $\frac{1}{25}$. Dette modsagde kun tilsyneladende den kendsgerning, at lånerne klamrede sig stærkest til deres sidste fattige ejendele, for største delen af de solgte panter af laveste gruppe var belånt i gruppens overkant, og sådanne lån på henimod 10 kr. hørte såre sjældent under den sørgelige kategori. Det var også velbekendt, at de såkaldt bedre stillede klasser ofte under savn, som intet fremmed øje så, frelste virkelige luksusgenstande fra auktion.

Tallene fra assistenshuset viste, at pantsætningen var stærkest i maj, hvor vintertøjet »gik ned«, og aftog i de følgende 4 måneder, hvor de arbejdendes fortjeneste var størst og deres fornødenheder færrest. I oktober, da sommertøjet begyndte at gå ned, indtrådte der en rask stigning, og alt som forvinteren var mere eller mindre barsk, nåedes en ny højde i november eller december. Pantsætningen dalede derefter stærkt i januar, nåede sit lavmål i februar, steg med foråret i marts og gjorde et spring frem i april alt efter vejret. Ligesom pantsætningen var også indløsningen størst i maj, hvor sommertøjet skulle hentes hjem. Den dalede derpå stærkt i juni, juli og august, hvorefter den steg rask i september og oktober, når vintertøjet skulle hjem. Stigningen fortsatte i november, men var forbi i december. I januar og februar, der var den vanskeligste tid, gik indløsningen ned til sit lavmål, men gik så frem i marts og endnu mere i april.

I en skrivelse af 22. februar 1876 stillede forvalteren et forslag til bestyrelsen om at opgive de stærkt varierende ekspeditionstider, der havde været gældende fra marts 1873, og som nu ansås for ugunstige, fordi publikum altid var i uvished. Særlig uheldigt var det, at der i 8 måneder af året holdtes lukket kl. 12-2, der var den bekvemmeste tid for den arbejdende klasse. Forslaget gik ud på, at der i tiden fra 1. marts til 1. oktober skulle holdes åbent fra kl. 8 formiddag til kl. 5 eftermiddag uden afbrydelse, altså 9 timer daglig, og at der i de øvrige 5 måneder skulle holdes åbent fra kl. 9 til 3, altså 6 timer daglig. Om onsdagen skulle der hele året lukkes kl. 3 mod hidtil kl. 2, for at der kunne skaffes tid til at ordne panterne i magasinerne og afstemme indleveringskontorernes regnskaber. Indleveringskontorernes ekspeditionstid kunne passende blive kl. 8-1 og kl. 3-7½ hele året. Alle de foreslåede ændringer blev godkendt af bestyrelsen og ministeriet.

Politiet havde i de forløbne år siden pantelånerlovens ikrafttræden fået et godt forhold til disse assistenshusets konkurrenter og var blevet lydhør over for deres synspunkter. Således må det forklares, at Københavns politi i et brev af 15. marts 1877 anmodede om, at det for pantelånerne gældende forbud mod at modtage panter fra børn også blev udstrakt til assistenshuset. I en betænkning om spørgsmålet anførte forvalter Müller, at det omtalte forbud kom ind i pantelånerloven under lovudkastets behandling i landstinget og efter forbillede fra fremmede lande, men at indenrigsministeren og flere andre talere var imod det. Navnlig gjorde han dog gældende, at forældre, der ikke havde tid til selv at møde på assistenshuset eller dets indleveringskontorer, i stedet burde have mulighed for at sende deres børn og således undgå at styrte sig i ødelæggelse hos de ublu pantelånere, hvis antal siden Chr. Hansens tid var steget fra ca. 70 til ca. 200. Efter Müllers fremstilling behandlede assistenshuset store og små med lige skjold og vejledte endog de sidstnævnte med særlig omhu, og derfor indfandt der sig også daglig et stort antal børn for at pantsætte og løse. Et af politiet fremdraget eksempel på tyvagtige børns pantsætning af stjålne koster blev af forvalteren betegnet som helt enestående. Endelig pegede han på, at assistenshusets virksomhed til befolkningens ulykke allerede var tilstrækkeligt hæmmet. For disse argumenter bøjede både bestyrelsen, finansministeriet, justitsministeriet og politiet sig.

Den lave rentesats på 6 pct., som assistenshuset beregnede sig for større lån, fristede i 1877 nogle forretningsfolk til at optage lån på smykker og juveler. Da forvalteren hverken i assistenshusforordningen eller i sin embedsinstruks fandt hjemmel til at stille sig afvisende, gik han med til at yde et sådant lån på 6.000 kr. Kort efter fremkom der anmodning om et lignende lån på 10.000 kr. Taksator fandt dog, at pantet kun kunne bære 5.000 kr. i lån. Müller blev nu klar over, at et sådant lån egentlig lå uden for assistenshusets opgaver og snarere hørte hjemme i bankerne, at det kunne give huset en kedelig tabsrisiko, og at lånet let kunne misbruges til spekulation eller andre tvivlsomme formål. Han bad derfor den 28. maj bestyrelsen afgøre, om der fortsat kunne gives lån over 1.000 kr. til 6 pct. rente. Den lånsøgende var i det aktuelle tilfælde villig til at betale 12 pct., men ønskede hurtig afgørelse.

Tre dage senere indbragte bestyrelsen sagen for finansministeriet. Den mente, at da assistenshusets eneret til pantelånervirksomhed i det væsentlige var bortfaldet ved pantelånerloven, og da den billige rente som påpeget af forvalteren kunne give anledning til misbrug, måtte der kunne bortses fra sætningen i assistenshusforordningens indledning, hvorefter der skulle ydes håndpantlån til »alle og enhver, som penge udi hast behøve«. Der burde også kunne tages hensyn til omfanget af de til rådighed stående udlånsmidler. Ministeriets svar indløb den 6. juni. Det gik ud på, at der ikke burde ydes lån, når det »fremgår f.eks. af pantets art og lånets størrelse, at der tilsigtes finansielle, uden for assistenshusets formål liggende dispositioner«. Forvalteren skulle derfor ikke på egen hånd

kunne give større lån end 1.000 kr. Større lån kunne kun gives, når der efter hans skøn ikke tilsigtedes misbrug, og når bestyrelsens tilslutning var indhentet. Rentesatsen skulle der ikke røres ved. Hvis forvalteren fik formodning om, at reglen søgtes omgået ved udstykning af et stort lån på flere sedler, skulle han gøre indberetning til bestyrelsen, som fik bemyndigelse til at nægte belåning. En regel af denne art har med forskellige variationer og naturligvis med stigende beløbsgrænser været gældende siden, men har altid været vanskelig at praktisere.

Trods pantelånernes mangfoldighed så Müller sig nødsaget til i brev af 19. juni 1877 at klage til bestyrelsen over pladsmangel i assistenshusets pantemagasiner og over vanskelighed ved at overkomme magasinarbejdet med det forhåndenværende personale. Årsagen lå til dels i, at der indkom et stort antal sengeklæder, hvorpå der ikke tidligere gjordes udlån, og i, at frakker, kåber og deslige, som tidligere til publikums store misfornøjelse blev indbundet og henlagt på hylder, nu blev ophængt på kroge. Hertil kom, at den for arbejderne gunstige konjunkturperiode i 1874-75, som havde bevirket en betydelig formindskelse af panteantallet, nu var forbi, så at panteantallet var blevet forøget med ca. 20.000. Der havde derfor måttet henlægges et stort antal panter på gulvene, hvorved de let blev beskadiget, og opsøgningen til indløsning besværliggjordes. Hvis udlånet ikke skulle standses, måtte der nu hurtigt skaffes mere plads, og det ville i alle tilfælde blive nødvendigt at nægte belåning af sengeklæder. Kun ved idelig sammenstuvning kunne der rent foreløbig skaffes nogen plads, men hertil krævedes et vedvarende og betydeligt arbejde. Der måtte antages 1 eller helst 2 magasinbetjente mere, og det henstilledes at indtage Snaregadefløjen af ejendommen Nybrogade 6 til pantemagasiner. Bestyrelsen meddelte i skrivelse af 27. juli, at finansministeriet havde godkendt antagelsen af yderligere 2 magasinbetjente, og at der, hvis stigningen af panteantallet ikke snart ophørte, kunne indsendes planer og overslag om inddragelse af flere lokaler til pantemagasiner.

I slutningen af juli 1878 bemærkede bestyrelsen, at assistenshusets auktionstab i det sidst forløbne finansår var mere end 3 gange så stort som budgetteret, og udbad sig oplysning om årsagen. Den 6. september svarede forvalteren, at tabene allerede var begyndt at vokse under de ugunstige omsætningsforhold i 1876-77, og at assistenshuset allerede dengang havde sat sine udlån betydeligt ned. Alligevel var auktionstabene altså vokset yderligere, nemlig fordi omsætningsforholdene var blevet endnu ugunstigere. Forhandlerne af mandfolke- og fruentimmerklæder, der jo udgjorde den overvejende del af panterne, solgte ideligt ud til nedsatte eller halve priser, og publikum, som kunne købe nyt utrolig billigt, fandt intet tillokkende ved auktionerne. Marskandiserne var så overfyldt med varer, at de knap gad byde og kun købte til de allerlaveste priser. Trøstende oplystes det, at de billige lånekontorer havde haft endnu større kapitaltab end assistenshuset, vistnok ca. 7 pct. mod assistenshusets ca. 2½ pct., og at de øvrige private pantelånere efter forlydende ikke havde

stået sig bedre. Tabene havde belastet forvalteren personligt med et tilsvær på flere hundrede kr., og nedsættelsen af låneniveaet havde fremkaldt stor og hyppigt udtalt misfornøjelse hos publikum. Assistenshusets særlig lange udlånstid på 12 måneder gav det større tabsrisiko end pantelånerne ved forandring i moderne og ved den også i de simple klasser overhåndtagende luksus. Det var ligeledes uheldigt, at vinterklædningsstykker, der i mængde blev indsat ved forårstid, og sommerklæder, der indsattes ved vinterens begyndelse, med den gældende udlånsperiode først kunne auktionssælges på samme årstid i det følgende år, da folk jo ikke købte vintertøj om foråret eller sommerdragter ved vintertid. Müller henstillede derfor til overvejelse, om man ikke skulle gå over til 6 måneders udlånstid. Bestyrelsen bemærkede kort efter hertil, at den foreslåede nedsættelse af udlånstiden næppe kunne begrunde synderligt højere lån eller mindre realisationstab, men sikkert ville berøve assistenshuset en del søgning til fordel for pantelånerne og væsentligt forøge arbejdsmængden og dermed lønningsomkostningerne. – Heri så bestyrelsen sikkert rigtigt, og skønt Müller fik adgang til at komme med nærmere motivering, hvis han fastholdt sit forslag, skete der da heller ikke mere i denne sag.

*Kritik af hælerprivilegiet. Meyer bliver kontrollør
Indleveringskontor E oprettes på Vesterbro
Dreyer bliver invalidedirektør*

Assistenshusets hæderkronede »hælerprivilegium«, hvorefter ejerne af stjålne koster, der var blevet belånt der, normalt kun kunne få deres ting tilbage mod at betale indløsningssummen, gav stadig huset en fordel fremfor de private pantelånere og irriterede dem derfor i betydelig grad. At de bestjålne, der måtte betale, var endnu mere irriterede, siger sig selv. Også politiet, der førte tilsyn med pantelånervæsenet og havde bragt dets udøvere til stor påpasselighed over for tyvekoster, lod sig naturligt irritere af den forskelsbehandling af de bestjålne og pantelånerne, som privilegiet medførte. En cand. juris Carl Rasmussen – senere herredsfoged – fik den 4. december 1878 i Berlingske Tidende optaget et indlæg, hvori han foreslog privilegiet afskaffet ved lov. Hans udgangspunkt var tyveriet af noget sølvstøj, som tyven havde belånt på assistenshuset i ejerens navn. Da ejeren var en kendt person, måtte assistenshuset absolut have fattet mistanke. Kort efter blev der begået et nyt tyveri i samme kant af byen, og noget af det stjålne blev ligeledes pantsat på assistenshuset. På forespørgsel skulle vedkommende taksator have oplyst for politiet, at pantsætteren lignede den, der pantsatte de først stjålne sager. Efter forlydende skulle den virksomme tyv endda en tredje gang have været på assistenshuset med et stjålet ur uden i mindste måde at være

blevet generet. Juristen mente nu, at det meget ærede assistenshus her havde holdt sig lidt for meget til ordene i assistenshusforordningens § 8. Dog tilføjede han i sandhedens interesse, at den omtalte tyv, da han nylig for fjerde gang indfandt sig på assistenshuset i samme ærinde som tidligere, blev pågrebet ved husets mellemkomst. Til sidst oplystes det i indlægget, at assistenshuset også havde belånt nogle stjålne tæpper, der tilhørte Frederiksborg slot, og i dette tilfælde burde arten af det tilbudte pant have vakt mistanke.

En anden indsender til samme blad fulgte den 9. december sagen op med et selvoplevet nyt eksempel. Hans kones guldur var blevet indleveret til reparation hos en laugsmester, en kendeligt fattig mand, som senere over for politiet måtte vedgå at have pantsat det på assistenshuset, hvor også en køn, lille samling af andre kunders ejendele viste sig belånt af ham. Allerede mandens livsstilling og hans yderst fattige udstyrelse måtte hos enhver pantelåner og allermest hos et med så rig erfaring udstyret låneinstitut som assistenshuset vække formodning om, at han ikke selv var ejer af de mange kostbare genstande. Den uforsigtige pantelåner burde snarest ved regeringens indskriden miste sit mod al retfærdighedsfølelse skrigende privilegium.

Bestyrelsen sendte forvalter Müller de to avisartikler og bad ham dels ytre sig om § 8-privilegiet i sin helhed, dels oplyse, om de til sikkerhed for de retmæssige ejere givne forskrifter for tiden blev tilbørligt overholdt ved etablissementet. I sit svar af 18. januar 1879 erklærede forvalteren, at assistenshuset som følge af sin diskretionspligt var uberettiget til i al almindelighed at anstille undersøgelser om adkomstforholdet til de tilbudte panter, og at sådanne undersøgelser i betragtning af de hundredvis af daglige belåninger også ville være uoverkommelige. Dernæst pegede han på, at overgang til gratis udlevering af belånte tyvekoster ville forøge de senere års vanskelighed ved at forrente assistenshusets driftskapital. Institutionen havde ved pantelånernæringens frigivelse mistet sin tidligere eneret til udlånsvirksomheden, men havde bibeholdt sine lave rentesatser på 12, 9 og 6 pct. og var fortsat forpligtet til at modtage lidet værdifulde genstande til belåning, hvorimod pantelånerne tog 48-100 pct. eller mere og kunne forkaste tilbudte tarvelige panter efter forgodtbefindende. Assistenshuset var derfor langtfra nogen lukrativ eller særlig begunstiget forretning, men måtte snarere betragtes som en velgørehedsanstalt. Det var dog Müllers overbevisning, at dersom huset blev stillet frit med hensyn til antagelsen af tilbudte panter, og dersom rentefoden blev forhøjet blot til 15, 12 og 9 pct., ville der intet være til hinder for at udlevere tyvekoster uden erstatning. Om de af Rasmusen nævnte belåninger af sølvtoj fremhævede Müller som undskyldning for sit personale, at den velklædte, men tyvagtige låntager havde angivet samme navn, hvormed sølvtojet var mærket. Hertil føjede han, at mærkede ting jo lovligt kan skifte ejer. Taksatorerne turde ikke påtage sig ansvar for urigtige anholdelser eller vække formodning hos publikum om, at man kunne blive udsat derfor på assistenshuset. Ved tyvens an-

den henvendelse mente taksator ganske rigtigt at kunne genkende ham som den, der havde belånt det efterlyste sølvtøj, men da en tilfældigt tilstedeværende overbetjent på forespørgsel svarede, at han ikke vidste noget ufordelagtigt om vedkommende, blev der atter givet lån. Få timer efter indløb så meddelelse om, at de senest modtagne genstande var tyvekoster, og ved sit tredje besøg blev tyven anholdt som følge af taksators konduite. Om belåningen af stjålne tæpper fra Frederiksborg slot meddelte forvalteren, at assistenshuset ikke havde modtaget anmeldelse, at man heller ikke vidste noget om tyveriet, og at tæpperne ikke udmærkede sig fremfor andre lignende. Det oplystes, at assistenshuset ofte modtog anerkendende udtalelser fra politiet for værdifulde underretninger.

Til den anden artikel udtalte Müller sin forundring over, hvorledes den kunne bebrejde assistenshuset, at det gav lån til kendeligt fattige folk, når det netop var dets opgave at komme sådanne til gavn. Desuden oplyste han, at mange kostbare panter blev indsat af tyende, bybude og andre, der ikke var elegant klædt.

Bestyrelsens standpunkt afveg meget fra forvalterens. Den henholdt sig nemlig til, at det fra låntagernes synspunkt ville være fordelagtigere at bevare § 8-privilegiet end at følge Müllers forslag om renteforhøjelse og om afvisning af småpanter. Derimod gav den ham medhold i, at der i de aktuelle tilfælde ikke havde været grund til at rette bebrejdelser mod personalet. Finansministeriet holdt også urokkelig fast ved det omstridte »hælerprivilegium« og pålagde tillige i en skrivelse af 15. februar 1879 bestyrelsen at indskærpe assistenshusets personale nødvendigheden af så vidt muligt at undgå misbrug deraf. Navnlig skulle man bestræbe sig for at afvise panter, »som med overvejende sandsynlighed kunne skønnes at måtte være på ulovlig måde komne i den pantsættendes besiddelse«. Vanskeligheden ved at efterleve dette direktiv blev dog snart åbenbar.

Müller så sig i slutningen af maj 1879 nødsaget til at indberette til bestyrelsen, at kontrollør Harboe nu gik i sit 75. år, og at hans høje alder indvirkede såvel på hans legemlige som især på hans åndelige evner. Svækkelsen var navnlig følelig under udøvelsen af hans hverv som auktionsinkassator. På grund af hans langsomhed, mangel på evne til at følge med og vidtløftighed ved modtagelsen af de kontante købesummer trak auktionerne på den urimeligste måde i langdrag. Publikum kedede sig, blev tvært og forlod stundom auktionen, og heri lå en medvirkende årsag til et mindre heldigt udfald af auktionssalget i den sidste tid. Müller havde gjort Harboe opmærksom derpå og opfordret ham til at søge afsked, men opfordringen var blevet afvist med, at han mente at være sin plads fuldkommen voksen. Bestyrelsen valgte den forholdsvis lempe- lige form at spørge Harboe i et brev af 18. juni, om han ikke kunne ønske at trække sig tilbage på grund af svagelighed på de gunstigst mulige pensionsvilkår. På dette tidspunkt havde kontrolløren måttet sende sygemelding, og inden han kunne få svaret bestyrelsen, afgik han den 28. juni ved døden. Der indkom hele 15 ansøgninger om den ledige stilling, og bestyrelsen fremhævede over for ministeriet, at dens funktionærer

ville blive nedtrykte, hvis de nu atter skulle stå tilbage for fremmede ansøgere, uagtet statens interesse og billighed syntes at tale til deres fordel. Forbigåelse ville i høj grad svække ikke blot deres arbejdslyst, men også deres pålidelighed. Der pegedes på fuldmægtig Lejmann, som ansås for bedst kvalificeret, og på en funktionær Rievers, der var ansat på bestyrelsens eget kontor, og som i egenskab af krigsinvalid havde krav på særligt hensyn. Imidlertid måtte kasserer Meyer efter gageforholdene anses for den højst placerede og ville derfor blive forbigået, hvis man foretrak andre. Udfaldet blev da, at Meyer fik kontrollørstillingen, at Lejmann efterfulgte Meyer som kasserer, og at assistent Kjærulff blev fuldmægtig efter Lejmann.

Der fremkom i oktober 1879 en anmodning fra Københavns understøttelsesforening om oprettelse af et indleveringskontor for assistenshuset på Vesterbro, og da ministeriet nu stillede sig velvilligt hertil, udarbejdedes en oversigt over de dermed forbundne etablerings- og driftsudgifter. Bevillingen kom til at omfatte 1.000 kr. til oprettelsen og 3.900 kr. til den årlige drift. Det nye indleveringskontor fik betegnelsen litra E og blev installeret på Vesterbros Torv 2. Åbningen fandt sted den 1. maj 1880.

Fra og med den 1. april 1880 indskrænkedes lønningsreglementet af 1873 til at gælde de 4 embedsmænd, idet bestillingsmændenes lønninger med dyrtidstillæg i stedet bevilgedes på de årlige finanslove under betegnelsen medhjælpssum. Heraf skulle der holdes et beløb i reserve til særudgifter, forvoldt ved overarbejde, sygdomstilfælde o.l. Dersom der var noget tilovers ved årets udgang, kunne det fordeles til personalet efter nærmere aftale.

I juli 1880 overgik stillingen som administrerende direktør for invalidebestyrelsen til general Johan Christopher Frederik Dreyer, der nu var 66 år gammel. Han havde været højstkommanderende ingeniørofficer i krigene 1850 og 1864 og senere i 1½ år krigs- og marineminister. Med usvækket og nøjeregnende energi greb han også ind i assistenshusets anliggender.

Allerede i 1875 havde Müller taget til orde for ændringer i den gældende instruks for forvalterembedet, og i januar 1881 fremsatte finansministeriet en henstilling om at overveje ændringer i alle embedsinstruktser ved assistenshuset. Dette spørgsmål kom dog til at trække i langdrag og fandt først en løsning langt senere.

Herman Bangs indtryk

Under titlen »Herhjemme og derude, en utrykt føljeton om mangt og meget«, udsendte den 24-årige Herman Bang i 1881 en samling cause-rende beretninger, deriblandt også en »Fra Assistenshuset«. Det følgende er et uddrag heraf.

Man tror vel i almindelighed, at lånekontorerne er et tilflugtssted for de fattige, men dette er kun meget delvis sandt, og hvis de nogen sinde har været det, er de det ganske sikkert ikke længere. »De kommer just på en af vore store dage«, siger en af assistenterne ved Stranden til mig. »Der er auktionsindløsning i dag«. Og da jeg erklærer mig for uvildende om, hvad auktionsindløsning vil sige, fører han mig ind i en sal med nogle terrasseformige trin og en skranke, bag hvilken en snakkende og puffende mængde trænges og skubbes. »Det er alle sammen folk, som vil indløse panter, der er sat til auktion. Så løser de det her og går derefter over på den anden side og sætter det igen. Her ser De netop vort faste publikum«.

Enkelte mænd, håndværkssvende og mindre borgere. Koner med de uundgåelige shawler, runde, snakkesalige ansigter. Halvvoksne pigebørn med fantastiske hatte, købt, himlen må vide hvor, med bånd, som engang har haft farver, og kåber med afrevne og flossede uægte astrakanskanter. Matroner med sorte kyser og møjsommeligt opsatte spytkrøller som en krans om panden, spidse næser og falske fortænder bag de smalle læber. Damer, som på deres døre lader sig kalde enkefruer, hvis mænd næsten altid har været agenter i Hobro eller Varde eller en anden af de fjerne ravnekroge, med hvilke den almindelige geografiske sans er noget i vildrede, hvis stolthed er deres russiske selvkoger – en opfindelse, der var ny i Hobro – og hvis passion er kaffe, som de nyder med kandis, efter at de har taget de kostbare fortænder ud. Læredrenge i lærredsbluser og blå, lappede benklæder, bare arme og sortbemalede ansigter, for hvem vandet synes et fremmed og ukendt element. Unge tjenestepiger i tynde kåber med evige halvnisende smil om de krusede munde og små muntre stumpnæser, som, når de taler, er i stadig bevægelse op og ned. Børn, som man sender herhen for at vænne dem til ilden, og for hvem onkel bliver den første ven i livet. Medens assistenten råber op, summer og snadrer skaren som en flok larmende ænder, og den, der er kommen herind i forventning om at møde noget hjerteskrærende, vil sikkert føle sig skuffet over for denne muntre, sladrende ubekymrighed. For alle disse mennesker er det hele øjensynlig noget dagligdags, måske tilmed noget opmuntrende midt i livets slid.

Assistenshuset er en elskværdig anstalt, hvor de hver uge tager et lille – eller et meget stort – forskud på ugens fortjeneste. Og da menigfolk ikke er statsøkonomer og derfor ikke til fulde kan vurdere det skadelige i at tage forskud, gør de dette uden bekymring. Alle disse mennesker stoler på næste uge og på en større fortjeneste, som skal komme i morgen. Det har de tillidsfuldt gjort uden resultat i årevis, og hvis den større fortjeneste kommer – løser de ikke deres panter.

Hun dér har længe stået uvis. Så viser en halvvoksen – her velbefaren – pige hende til rette: vil hun sætte en kjole, er det denne vej. Hun løser bylten op og tager en sort silkekjole frem, noget gammeldags med et par sorte fløjlsbånd om ærmet. Hun glatter omhyggelig på nederdelen, sådan kæledende stoffet, ser så sky over på taksatricen, der holder kjolen op

mod lyset. »Den er noget tyndslidt«, siger hun. Det trækker lidt om konens mund. »Hvor meget?« »Så meget, jeg kan få«. »Ti kroner«. Konen nikker, tager så lommetørklædet op og pudser sin næse, langsomt, stilfærdigt. Taksatricen ruller nederdelen sammen, konen ser over, siger derpå dæmpet, lidt rystende: »Den bliver nok lidt godt behandlet«. Taksatricen ser hen på konen, deres blik mødes, så glider hendes tærebåndet bort. »Den skal blive hængt op«, siger taksatricen. Den gamle sorte silkekjole var vist et klenodie, og den har trangen ofret.

Den bundløst fattige kommer her ikke, både fordi han ejer meget lidt, og fordi det lidet, han har, er uden værdi. Den bundløst fattige ejer jo kun nogle klædningsstykker, men under de nuværende konjunkturer, hvor man kan købe alt sligt af den slags ringe kvalitet, som fattigfolk benytter, så umådelig billigt, kan hverken de private lånekontorer eller assistenshuset låne noget på de pjalter, den sande elendighed kan bringe. Såvel statsinstitutionen som de private anstalter – heriblandt jo aktieselskabet »De billige Lånekontorer«, har nærmest den opgave at dække den arbejdende klasses stadige underbalance, og når man ser, hvorledes denne underbalance opstår, og hvor sangvinsk den bæres, turde det vel være mere end tvivlsomt, hvorvidt staten her er forpligtet eller endogså bør træde hjælpende til.

Vi talte før om store dage. De største dage for alle lånekontorer er pinselørdag og dagen før lotteriet trækkes.

Hvad der om vinteren driver folk til långiverne, er hverken kulde eller sult eller arbejdsløshed – men fremfor noget foreningsballer og maskeraerne. Tværtimod: Arbejdsløshed og forretningsstilhed holder dem borte. Assistenshusets og lånekontorernes omsætning har aldrig været så stor som i opsvingets år i begyndelsen af halvfjerdserne. Assistenshuset havde dengang en 30.000 panter årlig flere end nu. Da stilstanden indtrådte, og den lette adgang til fortjeneste ophørte, satte man overalt langt mindre og løste lige så meget som i de gode år. Kontorernes omsætning står i ligefremt forhold til publikums velhavenhed, og med dette faktum for øje turde man vel have grund til at tro, at nøden i de arbejdsløse år har været en hel del mindre end antaget. I alt fald synes det, som om den korte krise har været en god læretid, god, men ikke tilstrækkelig, thi de sidste år viser med den forøgede lethed til fortjeneste – man kan jo kun uegentlig sige velhavenhed – en tilsvarende forøgelse i pantsætningen. »Hvad vi møder her«, sagde en af assistenterne ved Stranden til mig, »er fremfor alt folks letsindighed. Ingen har så rig lejlighed til at beundre eller forundre sig over folks sangvinske ubekymrethed som vi«.

Men når man kan betragte det som en kendsgerning, at assistenshuset kun som en undtagelse er en hjælp for den virkelige trang, ja at denne institution som regel træder hjælpende til og støtter alle dem, som af mangel på økonomisk sans trods god fortjeneste eller måske netop på grund af for god og for let fortjeneste lever på en stadig fornyet og muligvis stadig forøget underbalance, så kunne man måske finde det overflødigt, at en sådan anstalt understøttes og ledes af staten. – Hvilket pub-

likum tror man vel sætter de 20.000 lommeure, som lavt anslået årlig sættes på assistenshuset? Og hvem mon der sætter de andre 40.000, som årlig kan antages at blive anbragt i de ca. 120 private lånekontorer? Og selv om det var de virkelig fattige, assistenshuset hjalp, ville det jo dog kun være Københavns fattige, som blev hjulpede. Selv i så fald ville det være rimeligere, om det var staden og ikke staten, som ejede anstalten. – »Hvad mig angår«, sagde en af assistenshusets embedsmænd til mig, »så ønsker jeg folket en række af dårlige år. Uden det –«

Det værdifuldeste i Herman Bangs beretning er hans levende beskrivelse af det auktionsindløsende stampublikum og dets selvfølkelige ubekymretthed. Han har sikkert også sandfærdigt gengivet en udbredt opfattelse blandt assistenshusfunktionærerne, når han omtaler finansiering af fornøjelser som den hyppigste årsag til kundernes søgning. Og han har nok gjort sig til talsmand for et ret almindeligt synspunkt, når han tog til orde for virksomhedens overgang til kommunen. Det stemmer endelig med andre oplysninger, at pantsætningen ofte var livligere under gode konjunkturer end under dårlige. Alligevel må det betvivles, at letsindig vanebelåning var grundstammen i assistenshusets og pantelånernes forretninger. Også dengang stiftedes der vistnok hyppigst lån til bestridelse af nødvendige, uforudsete udgifter, og folk med svingende indtægter har sikkert også dengang i magre perioder lånt til dækning af deres faste fornødenheder. Det må huskes, at låntagerne aldrig har været pligtige til at oplyse formålet med deres gældsstiftelse, og at de kun sjældent giver oplysning derom af egen drift. Følgelig har assistenshuspersonalet og alle andre været henvist til at gætte sig frem på dette område. Over for Herman Bangs betragtninger må man dog navnlig fremhæve et velordnet pantelånervæsens beskyttende virkning for vanskeligt stillede lånsøgende, de letsindige indbefattet.

Angreb på hælprivilegiet og på behandlingen af uafhængte restlån

Den 11. juni 1881 indeholdt de tre Ferslewske aviser Dagbladet, Nationaltidende og Dagstelegraphen det hidtil skarpeste angreb på hælprivilegiet og afslørede samtidig uforvarende en brist i forretningsgangen mellem assistenshuset og dets indleveringskontorer. Under mærket G, der mentes at dække pastor O. V. Glahn, ankede en bestjålen over, at han sammen med en betjent året forinden forgæves havde eftersøgt sit savnede guldur på assistenshuset. Først da der længe efter var blevet udsat en dusør på 5 kr., vedgik assistenshuset, at uret straks efter tyveriet var blevet belånt med 20 kr. i forskud på Nørrebrofilialen, og at hovedkontoret dagen efter havde forhøjet lånet med 12 kr., der var afsendt til filialen. Dette restlån var ikke blevet afhentet af tyven. Den bestjålene havde nu måttet indfri forskudslånet og betale 4 kr. i rente, før han

kunne få sit ur tilbage. Dusøren krævedes dog ikke betalt. Pastoren foreslog, at assistenshuset for fremtiden selv udsatte præmier til sit personale for hver efterlyst genstand, når det nu havde vist sig at være det rette middel. Bladene, der kendte et andet lignende tilfælde, fandt, at en pantelåner i samme situation ville have mistet sin bevilling og være blevet tiltalt for hæleri. Politiets folk havde ofte omtalt assistenshuset som tyvenes bedste og pålideligste ven, og denne mening delte bladene.

Pseudonymet G angreb derefter assistenshuset for at sætte præmie på modtagelse af tyvekoster ved indleveringskontorerne, idet de restlån, som tyvene af frygt for opdagelse ikke turde afhente, syntes at gå i filialbestyrernes private kasse.

Finansministeriet tog straks sagen op og anmodede invalidebestyrelsen og forvalteren om en erklæring. Müller vovede ikke at gentage sit forslag fra 1879 om ophævelse af hælerprivilegiet mod forhøjelse af udlånsrenten, men fremhævede, at invalidefonden ikke kunne tåle det med ophævelsen forbundne tab, og at agtpågivenheden ikke kunne skærpes over for tyvekoster, da der bestod en pligt til at belåne ethvert tilbudt pant af nogen værdi. Om G's stjalne guldur oplyste han, at forskudslån var blevet udbetalt, før indleveringskontoret havde modtaget politiets kosterblad med efterlysningen, og at en betjent fra Søndre Birk straks efter indfandt sig og fik lejlighed til at gennemse udlånsprotokollerne og nogle af de senest belånte ure, men at disse undersøgelser ikke havde skaffet uret til veje. Efter Müllers opfattelse var der intet mistænkeligt i, at restlån og assistenshusseddel ikke blev afhentet af pantsætteren, da dette forhold var meget hyppigt. Hertil føjede han en bemærkning om, at restlån stundom endog henlå, indtil forfaldstiden indtrådte, uden at kontorbestyreren derfor kunne gøre sig nogen fordel af det uafhentede beløb. Da politiet senere havde anmodet om ny undersøgelse og tilbudt dusør, var dusøren blevet afvist både af taksator og af sølvkammerbetjenten, men uret var fundet. Müller benyttede lejligheden til at klage over grov optræden fra birkedommerens og politiasistentens side over for kontorbestyreren.

Da forvalterens erklæring var nået frem til invalidebestyrelsen, tilkaldte general Dreyer ham til en samtale og fik derved oplyst, at de uafhentede restlån i strid med det anførte tilflød kontorbestyrerne. Müller forklarede, at dette havde fundet sted lige siden indleveringskontorenes oprettelse, og at beløbene anvendtes til imødegåelse af bestyrernes tab i tilfælde, hvor assistenshuset bevilgede et mindre lån end det udbetalte forskud, i assistenshussproget kaldet minus. De uafhentede forskelsbeløb blev stående i bestyrernes kassebøger som beholdning, men førtes, når og hvis panterne blev auktionssolgt, til udgift som udbetalt. Assistenshussedlerne forblev ligeledes på indleveringskontorerne, og hovedkontoret var derfor afskåret fra at kontrollere beløbenes samlede størrelse for hvert enkelt kontor. Dreyer foreslog så, at de fra hovedkontoret til indleveringskontorerne udsendte assistenshussedler fremtidig kun skulle ligge til afhentning i 14 dage og tilbagesendes, hvis de ikke for-

inden var blevet afhentet. Interimsbeviserne skulle indeholde fornøden oplysning til låntagerne herom og opfordre dem til at hente deres sedler på hovedkontoret, hvis de overskred fristen. De tilbageleverede interimsbeviser skulle efter forslaget straks indsendes til hovedkontoret. Herefter ville dette blive i stand til at føre kontrol.

Müller fik kontrolforslaget forelagt skriftligt og blev opfordret til at oplyse, om det uafhentede restlån, som bestyrelsen formodede, heller ikke kom assistenshuset til gode i tilfælde, hvor pantet senere blev auktionssolgt med tab. I sit svarbrev undskyldte Müller, at han havde udtrykt sig uheldigt i sin første erklæring. Han var enig i, at interimsbeviserne burde indsendes daglig, men frarådede indtrængende forslaget om at kræve indsendelse af uafhentede sedler til hovedkontoret efter 14 dages forløb. Derved ville man blot drive en betydelig del af klienterne i armene på de private lånekontorer. Det måtte være tilstrækkeligt, at indleveringskontorerne lige før hver månedsauktion tilsendte hovedkontoret de uafhentede restlån og de tilsvarende sedler for de til auktionen udskrevne panter, ledsaget af en specificeret fortegnelse. Ved sammenligning med udlånsprotokollerne kunne man da udøve fuld kontrol.

I bestyrelsens erklæring til ministeriet erkendtes det, at det første forsøg på at opspore pastor Glahns guldur havde været noget overfladisk. Det fremhævedes dog, at det efter politiets kosterfortegnelser var vanskeligt at foretage nogen grundig undersøgelse i den betydelige pantebeholdning på ca. 200.000. Der kom ca. 700 nye panter ind hver dag, og de blev straks henlagt i bindeklæder eller papiromslag. Eftersyn kunne slet ikke nås i arbejdstiden og fandt derfor næppe særlig hyppigt sted. Dog blev kosterfortegnelserne gennemgået, og nyligt indkomne panter, svarende til de efterlyste, blev undersøgt. Man prøvede også at have efterlysninger i erindring i de nærmeste dage. Videre kunne man næppe gå uden at måtte forøge personalet. Når politiet eller de bestjålne selv indfandt sig, tillod forvalteren i reglen, at udlånsprotokollen blev gennemgået, og at mistænkelige panter blev fremtaget. Efter bestyrelsens mening var det ikke muligt at gøre andet end at indskærpe det påbudte eftersyn.

Dernæst tog bestyrelsens nye direktør til orde for at lade hælprivilegiet bortfalde. Der kunne i så fald højst tabes 2-4.000 kr. årlig, og dette tab ansås for betydningsløst over for det odium, der klæbede ved privilegiet. Måske ville det ikke mere være muligt at forrente driftskapitalen fuldt ud med 4 pct., men dette kunne man vel finde sig i, da institutionen dog væsentligst var en veldædighedsanstalt for den fattigere del af befolkningen i landets største og vigtigste kommune.

Det væsentligste var efter Dreyers opfattelse, at bladenes utrolige anke mod kontorbestyrerne for at tilegne sig den uafhentede forskel havde vist sig begrundet. Da bestyrernes instruks blev udarbejdet i 1853, havde man åbenbart ikke været opmærksom på, at tilfældet kunne opstå, og da det senere indtraf, havde forvalterne undladt at indberette derom og betragtet bestyrernes fordel som lovlig. Bestyrelsen havde ikke kunnet

se noget derom i kasseekstrakterne, hvor forskelsbeløbene kun optrådte som en del af kassebeholdningen. Det var foreløbig pålagt forvalteren at føre bog over de uafhentede forskelle, og et endeligt forslag til omordning ville snarest fremkomme.

I første omgang nøjedes ministeriet med at kræve svar fra Müller på spørgsmålet, hvad der blev af det uafhentede restlån, når pantet senere auktionssolgtes med tab. Müller undskyldte sig med forglemmelse, men erkendte, at man ikke hidtil havde kunnet lade uafhentet restlån gå af på senere auktionstab, da hovedkontoret ikke hidtil havde haft kendskab til de henliggende restlån, hvorover bestyrerne havde måttet anse sig for berettiget til at disponere. Ministeriet fandt nu, at der intet kunne bebrejdes bestyrerne, da de ikke havde skjult trafikken med de uafhentede restlån. Derimod mentes det, at Müller i tide burde have ophævet denne gamle trafik eller have søgt den godkendt. Desuden fandtes hans erklæringer så skødesløst og letsindigt affattet, at han åbenbart ikke var sin stilling voksen. Nogen personlig fordel af den uheldige praksis havde han dog ikke haft, og han slap derfor med en alvorlig »næse«, dateret 5. juli. Kontrollør Meyer, der ligeledes havde forholdt sig passiv, fik en lignende »næse«, og kasserer Lejmann fik en, fordi hans afvisning af politiets tilbud om dusør havde haft en lusket form. Det blev på ny indskærpet, at eftersøgningerne af stjalne genstande skulle foretages så omhyggeligt som muligt. Ministeriet gav endnu ikke køb med hensyn til hælerprivilegiet, men tilkendegav, at man ved lejlighed ville overveje dets bortfald. Hermed synes at være tænkt på den endnu ikke helt begravede mulighed for at afstå assistenshuset til Københavns kommune. Endelig anmodedes bestyrelsen om snarest at forelægge et endeligt reformforslag vedrørende uafhentede restlån.

Trods hårdnakket modstand fra Müller fastholdt Dreyer tanken om, at uafhentede sedler og de tilsvarende restlån ikke måtte forblive på indleveringskontorerne, men skulle indsendes efter forløbet af en frist, som han nu satte til 1 måned. Han var heller ikke enig med Müller i, at bestyrerne havde ret til at tilbageholde de fra hovedkontoret modtagne assistenshussedler, indtil låntageren havde tilbagebetalt eventuelt fremkommet minus. De ville nemlig kunne sikre sig tilstrækkeligt ved at tegne et forbehold på sedlerne, inden de udleverede dem til låntagerne. På dette punkt bøjede Müller sig. Ministeriet var ligesom Müller bange for at skade assistenshuset i konkurrencen med pantelånerne, hvis Dreyers kontrolforslag blev godkendt, og opfordrede derfor bestyrelsen til at overveje, om man ikke kunne føre tilstrækkelig kontrol med de uafhentede forskelsbeløb i form af hyppigere kasseeftersyn på indleveringskontorerne.

Under sagens videre behandling gik Müller ind for, at de hidtil af forvalteren og kontrolløren i forening foretagne kontroleftersyn, der både omfattede kassebeholdning og henliggende sedler, blev gjort hyppigere, ved at fuldmægtigen og de dertil skikkede assistenter på skift deltog i arbejdet, og ved at det udførtes om søndagen. Dreyer lod fremstille

Sat ud. Maleri af Erik Henningsen 1892. Statens Museum for Kunst.

Assistenshusbygningen set fra Slotsholmen. Foto i Københavns Bymuseum.

nogle oversigter, hvoraf en viste, at der i alt henlå 1.288 uafhentede sedler med et samlet restlån på 976 kr. og et samlet minus på 75 kr. En anden viste, at alle 5 indleveringskontorer til 3 forestående månedsauktioner kun havde tilbagesendt 63 uafhentede sedler med et uafhentet forskelsbeløb på 32,50 kr. og et minusbeløb på 4,75 kr. En tredje angav, at kontorerne i de sidste 4 måneder havde belånt ca. 27.000 panter med ca. 175.500 kr., og at 634 af de tilsvarende sedler (godt 2 pct.) med et restlån på 447,75 kr. (ca. ¼ pct.) lå uafhentet. Af den sidste oversigt fremgik, at indleveringskontorerne i det seneste regnskabsår havde haft 47,5 pct. af samtlige ved assistenshuset belånte panter og 41,3 pct. af det samlede udlånsbeløb. Da det så ud til, at stormen havde raset i et glas vand, frafaldt Dreyer modstræbende sit kontrolforslag og erkendte, at det måtte være nok at foretage fuldstændigt kontroleftersyn på hvert kontor til uregelmæssige tidspunkter 4 gange årlig.

Ved finansministeriets afgørelse af 17. oktober 1881, underskrevet af minister Estrup, blev da kvartårige kontroleftersyn ved indleveringskontorerne fastsat som nødvendigt minimum, og det blev pålagt assistenshusets 4 embedsmænd at foretage eftersynene om søndagen på skift, og således at der hver gang medvirkede en assistent. De uafhentede assistenshusedler kunne henligge ved kontorerne lige så længe som hidtil, men tilbageleverede interimsbeviser skulle daglig indsendes til opbevaring og notering hos kontrolløren.

Inden ministeriets afgørelse blev truffet, var forvalter Müller den 14. oktober afgået ved døden, 68 år gammel. I de sidste måneder af Müllers levetid blev direktør Dreyer opmærksom på den gamle praksis, hvorefter låntagere, der lige før berammet auktion meldte sig med ønske om fornyelse, kunne opnå en måneds henstand med rentebetalingen og således også få auktionssalget udsat. Herom forlangte han en skriftlig beretning fra forvalteren, og rykket for denne beretning oplyste Müller den 1. september, at der efter gældende regler fra 1854 egentlig ikke kunne gives udsættelse udover nogle få dage efter auktionens begyndelse, men at idelige og indtrængende anmodninger om yderligere henstand havde ført til afvigelse herfra, tidligere endog i stor udstrækning. Müller havde imidlertid selv strammet praksis, således at han ikke gav mere end en måneds henstand, og således at salg ufravigelig fandt sted, hvis rentebetalingen ikke var ordnet inden næste auktion. Efter hver auktion henlå gennemsnitlig 150-170 uberigtigede fornyelser, og for ca. 40's vedkommende blev panterne solgt ved næste auktion, medens 110-130 panter derimod blev reddet for ejerne, næsten udelukkende småpanter. Müller mente, at det over for så mange låntagere, der vistnok kun søgte assistenshuset af nød, ville være for hårdt at kræve reglen fra 1854 overholdt i dens fulde strenghed, og henstillede derfor, at han fik bemyndigelse til efter skøn at give henstand til næste auktion. Efter sagens forelæggelse for finansministeriet med bestyrelsens anbefaling blev den ønskede bemyndigelse den 20. oktober meddelt fuldmægtig F. A. Kjærulff, der foreløbig var konstitueret som forvalter.

Forslag til ny personaleinstrukser Kontrollørens stilling. Spørgsmål om enhedsrente og indløsning på afbetaling

I Kjørulffs konstitutionsperiode fik Dreyer gjort 5 udkast til nye personaleinstrukser færdige, nemlig 1 almindelig instruks og 4 særlige instrukser, hvoraf den ene omfattede forvalteren og fuldmægtigen og de øvrige henholdsvis kontrolløren, kassereren og kontorbestyrerne. Den 7. december indsendte han udkastene til finansministeriet med erklæringer fra Kjørulff og Meyer og oplyste, at han forud havde drøftet dem nøje med den afdøde forvalter.

Forvalteren og kontrolløren anså det for nok, at deres navne som hidtil var påtrykt assistenshusedlerne, men Dreyer mente, at fuldmægtigen som udbetalingskasserer desuden skulle tegne sit navn på hver seddel til forebyggelse af forfalskninger. Efter de gældende regler skulle panter, der fornyedes, fremtages til omvurdering, men i den særlig travle tid før auktionerne kunne dette ikke overholdes. Dog krævede forvalteren altid omvurdering efter 3 forudgående fornyelser, og Dreyer foreslog nu dette skærpet til omvurdering efter 2 tidligere fornyelser. Desuden foreslog han, at adgang for låntageren til indløsning på auktionbordet blev nægtet, når pantet allerede var opråbt til bortsalg. Hermed ville han undgå, at træske panteejere risikofrit kunne spekulere i tilbagekøb af deres panter til billigere auktionspris end den fulde indløsningssum. Fristen år og dag, efter hvilken uhævet auktionsoverskud hjemfaldt til assistenshuset, regnedes nu fra auktionens begyndelse, men Dreyer var blevet opmærksom på, at den burde regnes fra auktionen slutning. Om panternes vurdering bemærkede han, at konkurrencen med pantelånerne opfordrede til høj belåning, men at taksatorerne dog ofte var gået for højt, og når der derefter opstod større auktionstab, var de faldet i den anden grøft og havde givet sig til at vurdere for lavt. Som vejledning kunne Dreyer tænke sig $\frac{2}{3}$ - $\frac{3}{4}$ af den antagelige auktionsværdi, dog halvdelen, når værdien fluktuerede særlig meget. Forvalterens ansvar for auktionstab anså han for et vanskeligt punkt, men ville ikke foreslå nogen lempelse i den gældende regel, hvorefter tilsvaret omfattede tab udover $\frac{1}{4}$ af lånet. For at indskærpe forsigtighed burde forvalteren efter Dreyers forslag endog bære alle tab udover 50 kr. på hvert enkelt pant.

Kontrollør Meyer havde over for bestyrelsen protesteret imod, at han betragtedes som underordnet forvalteren. Dreyer bemærkede herom, at han i sin egenskab af auktionsinkassator virkelig måtte anses som forvalterens underordnede, men ordningen, hvorefter han således ved siden af sit hovederhverv havde oppebørsler for den, som han var sat til at kontrollere, og altså på dette område selv kontrolleredes af denne, fandt han særdeles uheldig. For indleveringskontorernes vedkommende gik det vigtigste ændringsforslag ud på, at forskudslånets størstebeløb 40-50 kr. skulle forhøjes til 100 kr.

I en supplerende indberetning kom Dreyer ind på udlånsrentens størrelse og erklærede sig uforstående overfor, at satsen var forskellig, nemlig stadig 12, 9 og 6 pct. p.a. efter lånets størrelse og højst for de mindste lån. Hvis der absolut skulle være forskel, burde det efter hans mening være til fordel for smålånene, der navnlig udbetaltes til den fattigste del af befolkningen, for hvis skyld anstalten dog vistnok især var etableret. Dreyers opfattelse var, at rentefoden burde sættes lige for alle størrelser af lån og foreløbig udgøre 12 pct. Selv om lånene på store panter skulle aftage noget, ville der næppe blive tab derved, da de små lån tilsammen udgjorde langt den største del af det samlede udlånsbeløb. Dersom nettoindtægten på den anden side skulle vokse, kunne man enten nedsætte renten straks eller opsamle en fond med henblik på senere nedsættelse. Eventuelt kunne man i stedet give smålånene rentefrihed indtil beløb af 3-4 kr. inden for f.eks. 3 måneder som ved beslægtede anstalter i udlandet.

Dreyer kunne også tænke sig, at man efter udenlandsk mønster tillod à conto indfrielse. Merudgifterne herved kunne sikkert bæres uden særlig ulempe, da anstalten næsten altid gav mere end 4 pct. i årlig rente af driftskapitalen. Dreyers velvillige holdning over for smålånerne synes ikke at have vundet tilslutning i ministeriet, hvor man som forhen vistnok også fandt adgangen til at betale afdrag ved fornyelse fuldt ud tilstrækkelig. Tanken om en fælles rentesats for lån af alle størrelser blev heller ikke foreløbig realiseret, og spørgsmålet om udstedelse af nye personaleinstrukser blev stillet i bero, til den kommende forvalter kunne give sit besyv med.

*Forvalter Schoubye. Byggeplaner. Auktionstab
Bestyrer Melchiors høje lån. Mølproblemet
Indleveringskontorer F, G og H oprettes
Forvalterens kasseangel*

Valget af ny forvalter faldt på cand. jur., kancelliråd, ridder af Dannebrog og kontorchef i revisionsdepartementet Valdemar Jacob Emil Schoubye, der var født den 13. juli 1826. Schoubye, der var 55 år gammel, tiltrådte embedet den 1. januar 1882. Dagen før fandt der en formel overleveringsforretning sted, hvorved Schoubye bl.a. modtog en beholdning på 121.837 panter, belånt med 879.925,50 kr.

Diskussionen om de påtænkte nye personaleinstrukser sneglede sig videre frem og drejede sig nu især om regnskabsaflæggelsen, som fra alle sider ønskedes simplificeret. I august 1883 påpegede bestyrelsen, at ekspeditionslokalerne var for trange, og at magasinerne var alt for belemede. F.eks. var der lige under taget anbragt sengeklæder, som led meget af fugt. Det ville ikke forstå at ombygge resten af Nybrogade 4, og byg-

ningerne i nr. 6 egnede sig ikke. Bestyrelsen mente derfor, at man skulle nedrive både nr. 4 og nr. 6 og opføre helt nye bygninger på grundene mod Nybrogade og mod Snaregade. I samarbejde med slotsforvalter Zeltner blev der udarbejdet en bebyggelsesplan, hvorefter bl.a. auktionssalen skulle flyttes til den nye Snaregadebygning. Indleveringskontor A skulle flyttes til lejede lokaler andetsteds. Bekostningen blev anslået til godt 280.000 kr. Efter det gennemsnitlige årlige driftsoverskud på 55.000 kr. kunne den i bygninger og panter investerede kapital efter projektet forrentes med 3,77 pct. Disse kostbare byggeplaner kom ikke længere end til papiret.

Da bestyrelsen i september 1884 havde anmodet om forklaring på forholdsvis store auktionstab i april kvartal samme år, og da den i januar året efter havde rykket for svar, oplyste Schoubye, at der ikke var foretaget forandring i taksationsprincipperne, men at købelysten havde svigtet, dels fordi de 123 private pantelånere som oftest holdt auktion omtrent samtidig med assistenshuset, og dels fordi handelskonjunkturerne var særdeles trykkede. Dernæst foreslog forvalteren, at assistenshuset som i dets allerførste leveår fik adgang til at akkordere med låntagerne om kortere udlånsfrister, ikke mindst for vinterfrakkers vedkommende, så at man kunne undgå at skulle sælge dem ved sommertid. Hans hovedforslag var dog, at der skulle averteres i betydelig større udstrækning end hidtil i aviser og blade. »Vi lever som bekendt i reklamernes tid«, skrev han, »mangen industridrivende og handlende har ved at ofre store summer på avertissementer bragt sin forretning endogså i storartede former fremad«. Forhen blev auktionerne kun averteret i Berlingske Tidende og i Adresseavisen. Men Schoubye havde medtaget Dagstelegrafen og havde ved særlige lejligheder gjort annoncerne fyldigere. Der burde både averteres hyppigere og i flere blade, også provinsblade.

Først i september 1885 var bestyrelsen klar til at forebringe ministeriet sagen. Den var enig med forvalteren i, at en drastisk nedsættelse af belåningsniveauet burde undgås, da man derved blot ville gavne de konkurrerende pantelånere og skade både de fattige låntagere og statskassen. Dog kunne man nok indskærpe en vis forsigtighed. I de sidste to år havde næsten halvdelen af de solgte panter givet tab, og det samlede auktionstab havde ligget ca. 4.000 kr. over de 8.000 kr., der måtte anses for det årlige normalbeløb. Muligt havde renten af den forøgede udlåns-sum dog givet dækning. At forrentningen af driftskapitalen i de sidste 6 år var dalet fra godt 5 til godt 4 pct. kunne på den anden side opfordre til indgriben, da kommunen snarere end staten burde bære tabet ved at holde et lånehus i København. Bestyrelsen var ikke stemt for forvalterens upraktiske forslag om at akkordere med låntagerne om kortere udlånsfrister, men kunne tænke sig at udsætte auktionssalg af både vinter- og sommerklæder, indtil den rigtige sæson var inde. Hermed kunne opnås kontrol ved at kræve indberetning om panteantal, lånesum og varighed af givne udsættelser. Forslaget om udvidelse af auktionsannon-

cerne i de københavnske blade havde ikke bestyrelsens støtte, da de regelmæssige månedlige auktionstider var almindelig kendt, og da bladene desuden selv offentliggjorde dem. Derimod foreslog den at anvende 300 kr. straks og 600 kr. i næste finansår til avertering i provinsblade.

Ministeriets afgørelse forelå i november 1885 og gav bemyndigelse til at udsætte auktionssalg af klædningsstykker i højst 5 måneder mod kontrol som foreslået af bestyrelsen. Til udvidelse af annonceringen fandt ministeriet derimod ikke tilstrækkelig anledning.

Gennem længere tid var det iagttaget, at bestyrer H. P. Melchior ved indleveringskontoret på Vesterbro lå inde med særlig mange uafhentede assistenshussedler. På bestyrelsens foranledning blev dette foreholdt ham, og da ingen var i tvivl om, at bestyrerens bestræbelser for at give forskud af samme størrelse som det forventede lån var årsag til låntagernes træghed med afhentningen af sedler, blev det også foreholdt ham, at forskudslånene efter kontorbestyernes instruks ikke måtte overstige $\frac{2}{3}$ af de antagelige lån. Melchior mente imidlertid, at denne bestemmelse kun havde til formål at afværge risikoen for, at bestyreren kom til at lide tab ved at give for høje forskud. Efter hans opfattelse måtte bestemmelsen derfor kunne fraviges af bestyrere, som var villige til at bære denne risiko. Schoubye var enig med Melchior deri og frarådede bestyrelsen at kræve $\frac{2}{3}$ -reglen overholdt, hvorved man blot til skade for assistenshuset i konkurrencen ville gøre bestyrerne tilbøjelige til at give for små forskud. Efter forlydende ville de billige lånekontorer snart åbne en forretning på Vesterbro, og den skulle man nødtigt selv spille kortene i hænde. Bestyrelsen bøjede sig for dette synspunkt.

I januar 1886 bemærkede bestyrelsen, at Schoubye havde undgået deltagelse i forholdsvis store auktionstab, fordi de solgte panter var befængt med møl. Den bad derfor forvalteren oplyse, »hvad der gøres for at fordrive møl og deslige«. Schoubye svarede, at der i en årrække havde været »benyttet en omhyggelig svovlning gennem alle lofterne i sommermånederne, da insekterne er i live«. Midlet havde dog altid vist sig utilstrækkeligt, og man havde derfor også forsøgt andre præparater til at stænke med. Et nyt ville netop blive forsøgt til foråret. Men det ansås for umuligt helt at udrydde møl, inden der blev foretaget en fuldstændig ombygning, da der savnedes luftige lokaler til opbevaring af det belånte tøj.

De trykkede konjunkturer og den deraf følgende arbejdsløshed fremkaldte på dette tidspunkt bl.a. gennem dagspressen ønsker om oprettelse af flere indleveringskontorer, for at de private lånekontorer ikke på alt for ødelæggende måde skulle profitere af den københavnske befolknings nødstilstand. Navnlig i Købmagergadekvarteret og i det såkaldte Rabarberkvarter på Nørrebro burde assistenshuset gøre sig gældende. Finansministeriet og Estrups bagved stående regering antog sig sagen med en sådan iver, at invalidebestyrelsen og assistenshusforvalteren blev opfordret til snarest at fremkomme med nærmere forslag, gerne med henblik på en forventet bevilling. Schoubye blev straks fyr og flamme og erklærede den 20. februar, at han altid havde anset indleveringskontorerne

antal for alt for ringe i forhold til stadens betydelige udvidelser i de senere år. Efter hans formening var der også trang til et kontor på Østerbro. Assistenshuset kunne i kraft af sin opgave ikke være noget rentabelt foretagende, og udvidelsen ville derfor langtfra kunne betale sig, i alt fald ikke i den første tid. Etableringsudgifterne kunne anslås til 600 kr. pr. kontor og de årlige driftsudgifter i form af husleje, bestyrerløn og kontorhold til 3.300 kr. pr. kontor. Hertil kom ca. 1.300 kr. til udvidet transport af panter og 800 kr. til merarbejde på hovedkontoret.

Allerede den 27. februar meddelte bestyrelsen, at den havde opnået ministeriets bemyndigelse til snarest muligt og senest til april flyttedag at etablere tre nye midlertidige indleveringskontorer. Det ene skulle betjene Rabarberkvarteret, det andet var bestemt for Købmagergadekvarteret, og det tredje lokaliseredes til Østerbro. Alle de fornødne udgifter kunne afholdes på forventet tillægsbevilling.

I anden halvdel af marts kunne Schoubye oplyse, at han havde fundet passende lokaler i Møntergade, Griffenfeldsgade og Ryesgade. Østerbrokontoret fik betegnelsen F, kontoret i Griffenfeldsgade kaldtes G og kontoret i Møntergade fik navn som H. Til bestyrere udpegedes 3 af assistenterne, deriblandt Ludvig Georg Alexander Gottlieb.

I slutningen af maj 1886 udtalte bestyrelsen sin forundring over, at den endnu ikke fra Schoubye havde modtaget den inkasserede husleje for de udlejede dele af Nybrogade 6 pr. april flyttedag, og den 31. maj svarede forvalteren, at huslejen var afsendt dagen efter bestyrelsens brev. Hertil føjede han, at han var fuldt optaget af at udarbejde årsregnskab, og at oprettelsen af de nye indleveringskontorer også havde lagt stærkt beslag på hans tid. Dette tilsyneladende betydningsløse mellem spil var det første tegn på en lurende mistanke hos bestyrelsen til Schoubyes regnskabsføring. I de følgende måneder forefaldt der flere diskussioner om afregning af overskydende kassebeholdning til bestyrelsen, og i begyndelsen af september rykkede bestyrelsen for årsregnskabet.

Kort efter måtte Schoubye vedgå, at han havde kassemangel, og da dette forhold efter straffeloven ansås for en embedsforbrydelse, som ubetinget skulle medføre tab af stilling, og som under skærpente omstændigheder yderligere kunne medføre forbedringshus, blev han straks suspenderet, hvorefter kasserer Lejmann konstitueredes som forvalter og fik pålæg om at fremskynde regnskabsafleggelsen. Kassemanglen blev opgjort til 15.884,92 kr., og da Schoubye ikke inden tre gange 24 timer kunne skaffe dækning, var der ingen mulighed for at fritage ham for tiltale efter straffelovens regler. Sagen blev derfor anmeldt til politiet, og hans bo blev taget under konkursbehandling.

Under straffesagens behandling ved københavns kriminal- og politiret tilstod Schoubye, at han havde forbrugt det manglende beløb til egen fordel. Herom forklarede han nærmere, at han ved sin overtagelse af embedet havde betydelig gæld, som det var hans håb at kunne afbetale af sin gage. Han havde dog stor familie at forsørge og måtte betale høje renter til kreditorerne. Da embedsindtægterne desuden var mindre, end

han havde regnet med, lykkedes det ham ikke at nedbringe gælden noget videre. I de første år lod kreditorerne ham i ro. Men da de derefter trængte ind på ham og truede med retsforfølgning, omlagde han forretningsgangen ved assistenshuset således, at pengemidlerne hovedsagelig kom under hans personlige varetægt, og begyndte så – vistnok først på året 1885 – at bruge af midlerne til betaling af sin gæld. Dette ulovlige forbrug tiltog i stedse voksende omfang. Schoubye benyttede sig ikke af urigtig bogføring til at skjule forholdet. Men da han vidste, hvornår et kasseeftersyn forestod, optog han kort forinden hos en vis lotterikollektør det fornødne lån til udligning af kasse manglen. Og når eftersynet var overstået, tilbagebetalte han – i alt fald delvis – lånet af kassens midler. I september havde lotterikollektøren nægtet at hjælpe ham med et nyt lån, og ved et kasseeftersyn den 13. var kasse manglen derfor kommet for dagen. Da Schoubye ved sin tiltrædelse af embedet havde stillet betryggende kaution for et beløb af 20.000 kr., ville statskassen ikke komme til at lide tab. Dommen, som faldt den 22. januar 1887, gik derfor alene ud på embedsfortabelse uden pension.²⁸

28. Københavns
Kriminal- og
Politirets Dompro-
tokol 1887 A.S.
487/86.

Det kan ikke have stemt direktør Dreyer blidere over for assistenshuset, da han kort efter Schoubyes suspension blev opmærksom på, at der henstod godt 5.000 kr. i uberigtigede udlån fra finansåret 1884-85, og da den konstituerede forvalter oplyste, at det drejede sig om 6 diamantpanter fra en og samme låntager. Den honorarlønnede diamantekspert, juveler Collin, tilføjede, at der var tale om 389 stene, i alt ca. 78½ karat, der hidtil ikke havde kunnet finde købere på auktionen, skønt belåningen, som han havde medvirket til, stadig mentes at svare til værdien. Tilfældet gav finansministeriet anledning til at indskærpe forbudet mod, at assistenshusets udlån anvendtes til dispositioner, der faldt uden for institutionens formål, og de uindløste diamanter skulle søges solgt bedst muligt efterhånden. Det kan heller ikke have været særlig opmuntrende om end efter oprettelsen af de tre nye indleveringskontorer ikke uventet, at driftsresultatet for 1885-86 viste 4.195 kr. i underskud. Inden der udnævntes en ny assistenshusforvalter, benyttedes vakancen til at inddrage et af forvalterboligens værelser til at bøde på pladsmanglen i magasinerne, og samtidig blev belåningen af dyner begrænset i samme hensigt. Bestyrelsen mindede også ministeriet om, at en ombygning ikke kunne vente ret meget længere.

*Forvalter Treschow. Stilling som overmagasinbetjent
oprettes. Nyt regnskabssystem
Fortsat diskussion om personaleinstrukser
Pladsmangel. Nyt presseangreb på hælprivilegiet*

Kasserer Lejmann og fuldmægtig Kjærulff var blandt ansøgerne til den ledige forvalterstilling. Den blev dog fra den 1. maj 1887 besat med exam. jur. Franz Christopher Bülow Treschow, der hidtil havde været bogholder ved Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871 (senere Statsanstalten for Livsforsikring). Han var født den 31. maj 1836 og blev altså forvalter i en alder af 50 år.

Den nye forvalter var ikke rigtig tilfreds med arbejdstempoet på pantemagasinerne, hvor portneren hidtil havde været formand for de 6 betjente. Der var ikke tale om særlig uorden blandt panterne, men efter Treschows mening kunne der opnås mere liv, hurtighed og omhu, hvis der kom en dygtig og handlekraftig ledelse. Det uheldige var nemlig, at formanden savnede autoritet over for de øvrige betjente, fordi han i opdragelse og dannelse stod på samme trin som disse. Treschow foreslog derfor oprettet en stilling som magasinforvalter og dertil antaget en person med energi, evner og så megen dannelse, at han kunne erhverve overlegenhed over for sine undergivne. Særlig ønskeligt ville det være, om man ad denne vej kunne undgå at lade panteejerne vente så uforholdsmæssigt længe ved indløsning. Forslaget blev taget til følge, og den til 1.400 kr. årlig forøgede løn blev stillet til rådighed inden for medhjælpssummen. Dog bestemte bestyrelsen og ministeriet, at den påtænkte leder skulle kaldes overbetjent ved magasinerne. En af taksatorerne fik stillingen fra den 1. april 1888.

Tanken om en simplificering af regnskabsaflæggelsen havde hvilet i Schoubyes tid, men blev nu vækket til live. Så snart Treschow havde givet sin tilslutning, blev reformen sat i kraft fra den 1. april 1888. Det nye regnskabssystem betegnedes som dobbelt belgisk bogholderi, og der blev anlagt en bogholderijournal og en hovedbog. Det årlige driftsresultat ledsagedes af en beregning over den faktiske forrentning af de udlånte midler. Desuden vistes bevægelsen i panteantal, udlånt kapital og kontantbeholdning. Bestyrelsen fik ugentlige, månedsvise og årlige oversigter over bevægelsen inden for hver af udlånets tre rentegrupper samt specificeret beregning over de månedlige auktionsresultater.

Treschow rejste igen spørgsmålet om forkortelse af personalets 9 timer lange daglige arbejdstid i de 7 sommermåneder og foreslog at lukke en time tidligere, nemlig kl. 4. Han pegede især på en påfaldende sygelighed hos personalet og fremhævede tillige, at der i en halv time eller tre kvarter efter lukketid måtte arbejdes med afslutning af bøger, kasseafstemning og anbringelse af panter i magasinerne. Hertil kom, at der fredag og lørdag før hver månedsauktion måtte arbejdes til langt ud på

aftenen og desuden søndag formiddag. Trods bestyrelsens anbefaling mente ministeriet stadig ikke at kunne gå med til nogen forkortelse.

Da kontrollør Meyer og kasserer Lejmann i 1888 trådte tilbage, drøftede bestyrelsen og ministeriet Dreyers tidligere forslag om at skille kontrollørstillingen fra stillingen som auktionsinkassator, og Dreyer måtte erkende, at adskillelsen ikke var særlig vigtig, så længe den nuværende dygtige og pålidelige forvalter forblev i sit embede. Hvis kontrolløren skulle af med sine auktionsprocenter, måtte der tildeles ham en fast løn, og så måtte også forvalterens auktionsprocenter bortfalde. En direkte konvertering af de nuværende auktionsindtægter ville betyde, at forvalteren og kontrolløren ville få henholdsvis departementschefs- og kontorchefsgage, hvortil deres funktioner ikke mentes betydelige nok, selv om forvalterens embedsmæssige og økonomiske ansvar og hans stillings ubehageligheder fordrede en høj aflønning. Overvejelserne endte da med, at stillingerne opsloges ledige med de gamle lønningsvilkår, dog med forbehold om senere regulering. Foreløbig blev fuldmægtig Kjærulff konstitueret som kontrollør, kassererassistent C. G. E. Meyer som kasserer og tak-sator M. H. Nielsen som fuldmægtig, og senere opnåede de alle endelig udnævnelse.

Dreyer og Treschow førte i efteråret 1888 indgående forhandlinger om udkast til personaleinstrukser uden dog at kunne opnå fuld enighed. I december sendte Dreyer udkastene til afgørelse i ministeriet, og dette var en af hans sidste embedsgerninger. Inden årets udgang trak han sig tilbage fra direktørposten i en alder af 74 år og efterfulgtes af bestyrel-sens hidtidige kontorchef C. J. J. Bonfils.

Pladsmangelen i pantemagasinerne følte på dette tidspunkt ikke mere presserende, end at den katolsk-apostoliske menighed i februar 1889 op-nåede lejemaal om 1. sal med 9 fag i bindingsværkshuset mod Snaregade og om to små værelser i sidebygningen. I salen ville menigheden afholde gudstjeneste for sine ca. 70 medlemmer om søndagen og muligt en hver-dag hver anden uge. Skønt lejemalet kun kom til at vare et år, blev den store sal siden af magasinpersonalet kaldt bedesalen.

Næppe var juni måned gået, før Treschow så sig nødsaget til at fore-slå bestyrelsen at inddrage en del af lokalerne i Nybrogade 6 til pante-magasiner for at afbøde den nu stærkt forværrede pladsmangel. Medens panteantallet den 1. april 1888 udgjorde 132.934 og udlånssummen 978.700 kr., var panteantallet nu 148.418 og udlånssummen 1.095.098 kr. Til rådighed havde man en ubeboelig lejlighed på 4. sal i forhuset for-uden stuen og 2. sal i Snaregade-fløjen, der forgæves var søgt udlejet. Men 1. sal og kælderen, der var udlejet, burde snarest opsiges og derefter ind-drages. Sidst i august godkendte finansministeriet på bestyrelsens anbefa-ling, at stueetagen til Snaregade straks indrettedes til sølvkammer, og at 2. sal med loftet ovenover blev inddraget til udvidelse af tøjmagasinet. 1. sal og kælderen skulle ligeledes inddrages til april flyttedag, når lejer-ne efter opsigelse var flyttet.

Den relative ro, der siden 1881 havde bestået omkring hælprivile-

giet, fik ende, da Dagbladet i en ledende artikel af 18. oktober 1889 tog sagen op. Redaktøren F. Bauditz var klar over, at finansministeren var privilegiets virkelige støttepille, og rettede derfor sit skyts mod ham. Dog undgik assistenshuset heller ikke nogle strejfskud. Udgangspunktet var et større sølvstøjtstyveri, som vedkommende familie opdagede, da den nylig vendte hjem efter sommerens landophold. »Uagtet tyvens udseende ingenlunde kunne indgive nogen tanken om at have ejeren af en så rigelig samling sølvstøj for sig, havde han ikke desto mindre fået det alt sammen pantsat, naturligvis på assistenshuset.« Med et resigneret suk over det beståendes magt, indeholdt i assistenshusforordningen af 29. juni 1753 § 8, var ejeren nu henvist til at betale flere hundrede kroner for at få tingene tilbage. Det var naturligt, at tyvene fortrinsvis undte assistenshuset deres søgning, da det ikke havde samme opfordring som de private lånekontorer til at anstille granskninger. »Er det nu værdigt og passende for staten, og har det virkelig betydning for denne at vinde penge på bestjålne borgeres bekostning?« spurgte bladet, og det svarede selv afgjort nej. Assistenshuset havde efter bladets opfattelse en filantropisk opgave og en human betydning, som ville gøre det forsvarligt for staten at nøjes med en meget lav rente. Det gjorde den imidlertid ikke, men trak sin gode borgerlige rente. I de sidste 5 år havde assistenshuset forrentet den deri anbragte million eller lidt mere således: 1883-84 4¾ pct., 1884-85 4½ pct., 1885-86 4⅓ pct., 1886-87 3⅛ pct., 1887-88 3½ pct., og dette overskud måtte kunne forringes med en ubetydelig brøk til gavn for bestjålne medborgere, især da årsoverskuddet ca. 40.000 kr. kun spillede en ringe rolle på invalidebestyrelsens regnskab, hvor der i sidstnævnte finansår optrådte et statstilskud på 432.000 kr. Konklusionen var, at hælerprivilegiet burde ophæves.

Næste dag den 19. oktober fulgtes emnet op af bladet i en ny leder, hvori det oplystes, at den farlige indbrudstyv Wørle havde vedgået 22 indbrud i løbet af 6 uger, og at hans udbytte i penge, sparekassebøger, guld og sølvstøj havde været 12-14.000 kr. Guld- og sølvsagerne havde han næsten udelukkende pantsat på assistenshuset og dets indleveringskontorer i større portioner ad gangen, således en pakke sølvstøj for 160 kr. og en anden for 155 kr. På nogle af kontorerne var han kommet 6-8 gange, uden at personalet havde henvendt sig til politiet. Først da politiet selv efterså bøgerne og foreviste Wørles portræt, lykkedes det ved velvillig hjælp fra funktionærerne at finde kosterne. Mængden af pantsatte sager ved assistenshuset var så overvældende og funktionærernes tid så optaget, at der ikke kunne forventes anstrengelser fra deres side for at opspore stjålne genstande. Men assistenshuset burde ansætte en mand til denne særlige opgave eller dog tillade sine funktionærer at søge efter pantsatte tyvekoster, når de ikke var optaget af andet arbejde, om fornødent mod godtgørelse fra politiet. Bladet spurgte direkte hans excellence finansministeren, om det ikke ville stemme med samfundets krav og statens værdighed, i særdeleshed så længe privilegiet opretholdtes. Endelig stillede der forslag om, at assistenshuset skulle give afkald på

privilegiet og i stedet beregne sig 2 øre pr. assistenshusseddell, hvorved det sikkert ville gøre en god forretning, uden at merudgiften ville være trykkende for de pantsættende.

Finansministeren, konseilspræsident Estrup reagerede med et brev til bestyrelsen, hvori han først bemærkede, at ministeriet ikke for tiden var til sinds at søge det angrebne privilegium ophævet, og derefter udbad sig erklæring om de øvrige anker i artiklerne. Navnlig var ministeriet interesseret i, hvorvidt assistenshusets eftersøgning af stjålne koster lod noget tilbage at ønske. Det ville også gerne vide, om et virksommere eftersyn kunne tilvejebringes som foreslået af bladet, selv om det skulle koste noget. Endelig kunne det tænke sig, at der i udkastet til almindelig instruks for personalet blev optaget udførlige regler om dette eftersyn. Bestyrelsen lod naturligvis spørgsmålet gå videre til Treschow. Inden denne kunne få svaret, blev han alvorligt syg, og den 23. november 1889 afgik han ved døden. Kun 2¹/₂ år havde han beklædt embedet.

Fuldmægtig M. H. Nielsen, der foreløbig blev konstitueret som forvalter, oplyste i brev af 3. december, at dersom et tyveri var anmeldt for assistenshuset, og der bagefter til pant blev tilbudt noget, som kunne formodes at være det stjalne, søgtes den lånsøgende opholdt, indtil politiet kunne tilkaldes. Opsporing af eventuelt allerede belånte tyvekoster foretog politiet selv på grundlag af udlånsprotokollen. Mistænkelige panter, hvis numre under gennemsynet noteredes af politiet, blev taget frem til undersøgelse, eller også fik politiet adgang til selv at bese dem i magasinerne. Panternes store mængde bevirkede dog, at undersøgelserne både var besværlige og tidkrævende for sølvkammerbetjenten og magasinoverbetjenten. En forbedring kunne måske opnås ved at forhøje deres gager med 200 kr. og pålægge dem at udføre undersøgelser efter lukketid. I øvrigt havde Nielsen ved henvendelse til chefen for opdagelsespolitiet erfaret, at politiet var tilfreds med de anvendte forholdsregler.

Bestyrelsen henviste i sit indlæg til Niensens erklæring, som den fandt fyldestgørende, og vedlagde en instruks af 8. juli 1881, hvorved den bl.a. havde givet forvalteren pålæg om at efterse de fra politiet modtagne kosterblade, opspore efterlyste genstande blandt de nylig indkomne panter og instruere taksationspersonalet om at anholde disse genstande, hvis de senere skulle blive tilbudt som pant. Under ministeriets behandling af sagen kom nogen skepsis frem over for den større eller mindre omhu, der anvendtes på opsporing af tyvekoster, idet man var klar over, at personalet hverken kunne vente ære eller fordel af sådanne anstrengelser. Det formodedes også, at opdagerchefen kun modstræbende havde afgivet sin udtalelse til Nielsen om tilfredshed med forholdsreglerne. At lade politiet betale dusører til assistenshuspersonalet for fundne tyvekoster ansås stadig for upassende, og honorarer for overarbejde med eftersøgningen ventede man sig ikke noget af. Instruksen af 1881 havde ministeriet intet at indvende imod, og Dagbladets artikler ansås det ikke for nødvendigt at imødegå. Sagen blev da ganske enkelt henlagt.

Forvalter Schønberg. Personalets ansvar indskræpes Kritik fra byrettens justitarius og fra politidirektøren for belåning af tyvekoster. Auktionstab

Både fuldmægtig Nielsen og kasserer Meyer søgte den ledige forvalterstilling, og der indkom i alt 26 ansøgninger. Den foretrukne blev kasseinspektør under justitsministeriet Albert Emil Victor Schønberg, som tiltrådte den 1. februar 1890. Han var født den 17. april 1833 og således nu 56 år gammel. I sine yngre dage havde han taget juridisk embeds-eksamen og derefter gjort tjeneste i 1. revisionsdepartement og i justitsministeriet. I mange år var Schønberg amtsrevisor i Frederiksborg amt, medlem af skolekommissionen i København og repræsentant i Københavns Brandforsikring.

Da der i juni 1890 ved en kontorbestyrers agtpågivenhed var blevet anholdt en tyv med stort synderegister, sendte politidirektøren assistenshuset 50 kr., der var tiltænkt ham som dusør. Schønberg fandt intet til hinder for at modtage en dusør i et sådant tilfælde, der ikke faldt inden for de tjenstlige pligter, og udvirkede gennem bestyrelsen og ministeriet, at belønningen blev udbetalt.

I august 1890 mente Schønberg at måtte appellere til det underordnede personales ansvarsbevidsthed og sikre sig imod, at nogen spillede på hans eget embedsmandsmæssige tilsvær for auktionstab, bortkomne panter og beskadigelser af panter. I en rundskrivelse til personalet forbeholdt han sig at søge regres hos dem, hvis de ved skødesløshed, mangel på agtpågivenhed eller tilsidesættelse af tjenestepligt var direkte årsag til hans tab. I gentagelsestilfælde kunne også afskedigelse komme på tale. Som eksempler nævnte han fejltaksation og skødesløs magasinerung. Dog tilføjede han formildende, at han ikke ville søge regres for alle tab, og at en human og retfærdig foresat ikke ville have vanskelighed ved at træffe det rette. Endelig bedyrede han en sådan overbevisning om personalets hæderlighed og pligtfølelse, at erstatningssager ikke hyppigt ville forekomme.

På opfordring af justitarius Vitus Ingerslev i Københavns kriminal- og politiret bebrejdede politidirektøren den 12. februar 1891 forvalteren, at en stjålet kusekappe, der i november året forinden var blevet efterlyst i kosterbladet med en meget betegnende og iøjnefaldende beskrivelse, ikke var blevet fremlyst, skønt den var blevet belånt på assistenshuset 3 dage før efterlysningen. Et sådant forhold var ikke enestående, og der kunne gives en række eksempler på, at samme tyv gang efter gang havde pantsat endog kostbare genstande, uden at assistenshuset havde gjort politiet bekendt dermed. Da assistenshuset således var det sted, hvor tyve fandt den letteste adgang til at skille sig af med det stjalne uden risiko, måtte hælprivilegiet betragtes som en ikke ringe byrde. Politiet fandt al anledning til at søge privilegiet ophævet af hensyn til ejendomssikkerheden. Foreløbig henstilledes det dog, om forvalteren på anden måde

kunne forhindre, at assistenshuset vedblev at være tyvenes sikreste tilflugtssted.

Denne kortfattede og usminket barske opsang besvarede Schønberg den 5. marts med en langstrakt skrivelse, hvori han appellerede til politiets forståelse for assistenshusets humane formål og under forudsætning af gensidighed gav tilsagn om kollegialt samarbejde. Den undladte fremlysning af kuskefrakken undskyldte han med ekspeditionernes store antal og med, at de ekspederende ikke kunne forventes at huske en nok så detaljeret beskrevet frakke, der kom til belåning tre dage efter modtagelsen af vedkommende kosterblad. Forvalteren behandlede dernæst oplysningen om, at samme tyv ofte uantastet var blevet ekspederet mange gange, og fremhævede til undskyldning for sit personale, hvorledes den professionelle og kloge tyv afvekslende benyttede hovedkontoret og de 8 filialer og tit lod andre ordne belåningen for sig. Forvalteren havde taget initiativet til, at der var blevet anlagt en særlig telefonledning mellem politiets hovedstation og assistenshuset.

Hvad antallet af pantsatte tyvekoster angik, viste assistenshusets bøger, at der i det løbende regnskabsår var blevet stillet ca. 260 panter til rådighed for politiets undersøgelser, og af disse var ca. 90 tilbageleveret som hævet over mistanke. 30 befandt sig endnu hos politiet, medens de øvrige ca. 140 var indløst, heraf knap halvdelen gennem politiet, og kun de sidstnævnte kunne med sikkerhed betragtes som tyvekoster. Hvis man undersøgte de 6-7 pct. af panterne, der kom til auktion, måtte det mindst for 5-6 pct.s vedkommende antages, at pantsætterens uformuenhed til at klare indløsning eller fornyelse var årsag til salget. Blandt de resterende, altså kun 1 pct. af panterne, gik foruden tyvekoster også genstande, der solgtes på grund af pantsætterens død, udvandring, ligegyldighed, forglemmelse eller tab af assistenshusedlen. Altså kunne der kun være ganske få tyvekoster blandt assistenshusets panter. Det turde være mest sandsynligt, at den part af de efter politiets statistik i 1889 stjalne genstande, der i det hele taget var pantsat, var gået til konkurrenterne, de 104 private pantelånere, der i samme år havde belånt 1.421.965 panter, medens assistenshuset havde belånt 211.641, og Schønberg betvivlede, at politiet kunne føre en virkelig effektiv kontrol med disse.

Når privilegiet af politiet betragtedes som en ikke ringe byrde, kunne Schønberg kun give sin tilslutning, for så vidt angik de ejere, der måtte betale for indløsning. Han kunne derimod ikke se, at dets ophævelse ville betyde noget nævneværdigt for ejendomssikkerheden i almindelighed, da en tyv, der havde påtænkt at pantsætte det stjalne, næppe ville afstå fra sin forbrydelse, dersom ejeren fremtidig kunne slippe for at betale for indløsningen.

Schønberg troede ikke, at privilegiets bortfald ville skade assistenshusets økonomi, men mente, at det derved kunne blive nødvendigt at stille krav til låntagerne om personlig legitimation og at sikre sig deres lovlige adkomst til de tilbudte panter. I så fald ville assistenshuset efter hans opfattelse miste sin karakter af et virkeligt mont de piété, et humant

og hensynsfuldt tilflugtssted for le pauvre honteux. Samme standpunkt havde ministeriet også hidtil indtaget.

Politidirektøren var opmærksom på, at ikke alle tyvekoster ved assistenshuset hørte under den ene pct. af panterne, der kom til auktion, da det nemlig ikke var ualmindeligt, at tyven solgte sin assistenshus-seddell, hvorefter køberen indløste pantet. For politiet var det væsentlige forholdet mellem samtlige tyvekoster og antallet af de ved assistenshuset belånte, og efter dets erfaringer fra de tilfælde, hvor gerningsmanden opdagedes, foregik der uforholdsmæssigt mange pantsætninger af værdifulde koster på assistenshuset. I tyverisager, hvor gerningsmanden ikke opdagedes, blev der i 1889 fremlyst efterlyste koster i 384 tilfælde, men heraf kun ganske enkelte fra assistenshuset, og forvalteren havde derfor ikke ret i, at en sammenligning med pantelånerne faldt ud til assistenshusets fordel. Alt dette anførte politidirektøren i et brev af 23. marts til justitiarius i kriminalretten og spurgte, om sagen burde forfølges. Hans egen opfattelse var, at ophævelse af hælprivilegiet ville være det mest virkningsfulde, fordi assistenshuset i dette tilfælde nok selv skulle finde en ordning. Dog kunne der måske også opnås noget ved en ændring i husets forretningsgang.

Justitiarius delte politidirektørens syn. Efter de københavnske kriminaldommeres enige skøn var det næsten utroligt, at der som oplyst af forvalteren kun skulle være udleveret ca. 260 koster fra assistenshuset i et år eller ca. 44 for hvert af de 6 kriminalkamre, rent bortset fra nabo-jurisdiktionerne. Det var rigtigt, at assistenshuset kun, når kosterne indløstes gennem politiet, kunne vide, at de virkelig var stjålne. Men det skete idelig, at en bestjålen i retten fik assistenshusedlerne på sine ejendele udleveret, for at han selv kunne indløse dem. Retten ønskede ikke assistenshuset nedlagt, men så det gerne indrettet således, at det ikke ufrivilligt blev en stadig hjælper for tyvene. Det måtte foretrækkes at modificere privilegiet, således at koster skulle udleveres til ejeren uden betaling mod en forhørsdommers attest. Subsidiært ønskedes forretningsgangen ændret på en sådan måde, at tyvekoster kunne fremlyses mindst i samme omfang som hos pantelånerne. Herom burde justitsministeriet opfordres til at indlede forhandling med finansministeriet.

Politidirektøren var ikke sen til at indbringe sagen for justitsministeriet. Han fandt det hævet over tvivl, at en uforholdsmæssig stor mængde tyvekoster gik tabt for ejerne ved assistenshuset. Justitsminister Nellesmann skrev så den 11. maj til finansministeriet, at det i og for sig måtte anses for ønskeligt, om § 8-privilegiet helt kunne ophæves. Hvis finansministeriet dog ikke ville være med til dette, anmodede han om dets medvirken til de ønskede ændringer i assistenshusets forretningsgang. Under behandlingen i finansministeriet gik embedsmændene ud fra, at privilegiet stadig ikke skulle opgives, og at retsvæsenets talsmænd næppe heller ventede andet. Hvis blot den gældende instruks af 1881 om agtpågivenhed over for tyvekoster og den påtænkte nye instruks desangående kunne overholdes og blev overholdt på assistenshuset, mentes der ikke

at være grund til klage. Men de åbenbare personalemæssige og lokale-mæssige vanskeligheder bevirkede nok, at eftersynet ikke var særlig effektivt. Nogen ministerafgørelse blev imidlertid ikke truffet. Da justitsministeriet i de følgende to år gentagne gange havde spurgt til sagen, udarbejdedes der en oversigt over invalidebestyrelsens og de skiftende forvalteres syn på hælerprivilegiets betydning. Den egenrådige konseilspræsident og finansminister Estrup lod sig dog stadig ikke bevæge til at tage noget skridt hverken til afskaffelse af privilegiet eller til udvidet kontrol med pantsætning af tyvekoster.

I årene 1891 og 1892 kom det et par gange til gnidninger mellem politiet og forvalter Schønberg, der nok ville samarbejde, men ikke lade sig noget byde. Det ærgrede ham især, at politiet ville slå hans statsinstitution i hartkorn med pantelånerne, og at politiet nu var blevet tilbageholdende med at udbetale dusører til hans personale, når nogen af dem havde udmærket sig i tyverisager.

Auktionssalget gik i forsommeren 1892 så trægt, at Schønberg opfordrede taksatorerne til særlig påpasselighed og rettede skriftlig henvendelse til marskandiserens forening. Heri foreholdt han dem, at de havde ladet sig fortrænge fra auktionerne af geschäftsmagere uden næringsbevis, og tilbød dem gratis kataloger og passende auktionskredit. På et møde i foreningen klagedes der nu over, at assistenshusets eget personale drev et temmelig udbredt geschäftsmageri, havde fri adgang til at bese panterne og måske også blev favoriseret af auktionarius. Nogle medlemmer mente endog, at panter af personalet »blev brunget til prøvning i byen for salg«. Dette lod foreningsformanden gå videre til Schønberg og bemærkede, at marskandiserne ikke var særlig interesseret i kredit. Men hvis de oplyste forhold blev jævnet, kunne der regnes med større tilslutning til auktionerne fra deres side, navnlig hvis det også kunne forhindre, at en mængde personer blot brugte auktionslokalet som varmestue.

Schønberg forklarede i et nyt brev, at personalets geschäftsmageri var bragt til ophør af ham, således at de kun kunne købe under forvalterens kontrol. Almindeligt panteeftersyn kunne vel ikke etableres, men den gammelkendte adgang for faste købere til den lille auktionsstue, hvor tingene kunne bese, inden de kom på auktionsbordet, holdtes stadig i hævd. Auktionslokalerne var nylig blevet malet, tobaksrygning var blevet forbudt, der blev gjort rent hver dag, belsningen var forbedret, og til næste vinter kom der centralvarme. Eftermiddagsauktionerne, der tidligere ved vintertid tiltrak en del sjovere og lediggængere, var nu afskaffet.

Skønt der mødte flere marskandisere end hidtil på de følgende månedsauktioner, fremkom der stadig betydelige auktionstab, og herom forlangte bestyrelsen hen på efteråret en indberetning. Schønberg henviste til de dårlige konjunkturer, der havde medført en stigning i den udestående udlånssum fra 993.500 kr. i november 1890 til 1.224.700 kr. i juni 1892 og en tilsvarende forøgelse af auktionssalget. Købelysten på

auktionerne var svækket som følge af svigtende handelsomsætning, til dels fremkaldt ved de to sidste års omfattende og langvarige strejker. En anden årsag til tabene var konkurrencen fra pantelånerne, hvis antal nu udgjorde ca. 120. De billige lånekontorer havde lige så mange filialer som assistenshuset, men adskillige andre selskaber, konsortier og enkeltmandsforretninger lagde beslag på hele ejendomme og beskæftigede mange funktionærer. Deres samlede årsomsætning udgjorde ca. 4 mill. kr., og selv om man omregnede deres korte udlånstid på 3-4 måneder til den ved assistenshuset gældende, lå de snarest foran. En følge heraf var, at der næsten hver månedsdag blev afholdt en pantelånerauktion. I ugunstig retning virkede også de hurtigt skiftende moder, de stadig fallende sølvpriser og industriens fremstilling af mindre gode stoffer, der så ud som ægte.

Til nedbringelse af auktionstabene foreslog Schönberg at udvide averteringen i dagspressen og ligeledes auktionskredit. En vis nedsættelse af belåningen, til dels i form af afdrag ved fornyelse, var allerede gennemført, men af hensyn til konkurrencen kunne man ikke gå videre i den retning. Bestyrelsen videresendte oplysningerne til ministeriet, som ville afvente ny indberetning, når en oversigt for hele finansåret kunne præsteres.

Straks efter udløbet af finansåret 1892-93 fremsendte Schönberg sin nye indberetning og måtte heri oplyse, at årets auktionstab havde nået 25.277 kr., det største i en årrække. 27.254 panter, belånt med 164.889 kr., var blevet solgt for 194.389 kr., og tabet på kapital, renter og auktionssalær udgjorde $15\frac{1}{3}$ pct. mod henholdsvis 13 pct. og 12 pct. i de hidtil dårligste år 1877-78 og 1889-90. De billige lånekontorer havde efter deres årsberetning for 1892 haft betydelige tab på belåningen af assistenshussedler og havde nu indskrænket denne belåning. De private pantelåneres auktionstab havde udgjort ca. 20 pct.

Bestyrelsen ville ikke ligefrem fraråde udvidet avertering, når forvalteren og kontrolløren betalte eventuel overskridelse af den dertil bestemte del af auktionsprocenterne, men ventede sig mere af et mundtligt forslag fra Schönberg om sammenkomster med taksatorer og kontorbestyrere, hvor det efter hver auktion skulle undersøges, hvilken slags panter der særlig havde givet tab. Efter bestyrelsens mening kunne det ikke påbydes kontrolløren at give længere auktionskredit, end han selv ønskede, da han jo havde risikoen for kreditgivningen. Det fremhævedes, at et tidligere forslag om bevilling til øget avertering i 1891 var blevet stemt ned i folketinget.²⁹ I maj 1894 faldt endelig finansministeriets afgørelse, hvorefter der ikke måtte bruges mere til avertering, end auktionsprocenten kunne dække.

29. Folketings-
tidende 1891-92
sp. 2345.

Mere kritik af pantelånervæsenet

Blandt flere avisindlæg med lignende indhold skal nævnes en artikel fra den 4. september 1892 i bladet København under mærket Catch. Heri opfordredes til oprettelse af flere assistenshusfilialer og desuden til at gøre de eksisterende indleveringskontorer selvstændige i den forstand, at de straks skulle kunne udbetale det fulde lån. Den proklamerede hensigt var at tvinge de private lånekontorer til at lukke og således befri de fattige låntagere fra deres ublu rentevilkår. I artiklen hed det: »Hvem er det, der står bag pulten i disse forretninger? Den forhenværende soudenør, der gør sine blodpenge frugtbringende, marskandiseren, der vil tjene mere, end hans handel indbragte. Eller boden ejes af folk, hvis navn nævnes blandt de bedre, hvem man ikke tør nægte at tage sin hat af for, og som i gig ruller ad Strandvejen til landstedet.«

Forfatteren beskrev, hvorledes han en dag gik gennem en tværgade, »fyldt med dunst fra snapsekældere og med børneskrål, som lader en synes, at disse arme må være mere frugtbare end folket i almindelighed. Ned ad trappen fra et lånekontor kom en gammel kone. Et falmet slag om de smalle skuldre, et slag, der skjulte, og et blegt afmagret ansigt under kysen. Hun græd. Og da jeg talte med hende, lukkede hun op for en pakke med et par renvaskede, men stærkt slidte svøb og en barneklokke. Hun havde søgt halvtredsindstyve øre, – så kunne hun blive på sin hybel, hvor det nøgne barn lå, en uge endnu, – og fået afslag.« Dagliglivet i et lånekontor skildredes realistisk således: »I en gammel frakke, der er blevet til overs ved en auktion, med uredt hår og tågede briller står pantelåneren bag sin disk. Han vender kjolen eller jakken på langs og tværs, lader et par ord falde om den gamle facon, eller drypper for at prøve ægtheden en dråbe syre på skeen eller urets kapsel – og byder det halve, der forlanges: Madam P.P. et kjoleliv 75 øre. Han hælder lidt sand over den våde seddel, giver den et knips og udbetaler den usle penge.«

En ny og heftig attack på assistenshusets hælerprivilegium og dets omgang med tyvekoster fremkom den 2. juli 1895 i et brev til finansministeriet fra kontorchef i Københavns statistiske kontor, Marcus Rubin, den senere generaldirektør for skattevæsenet og nationalbankdirektør. Hans yngste datter var under familiens ophold i dens sommerbolig på Strandvejen vågnet en tidlig morgen og havde savnet sit ur. Da det viste sig, at hustruens ur også var borte, tilkaldtes der øjeblikkelig en betjent, som sørgede for, at udførlige beskrivelser af begge ure blev optaget i politiets få timer senere udkomne kosterblad. Kun fire dage efter anholdtes hos en pantelåner en person, der havde villet belåne en anden efterlyst genstand, og han vedgik at have stjålet de to savnede ure ved nattetid, hvorefter han om morgenen var vandret til byen og havde belånt fru Rubins guldur med 15 kr. på assistenshuset. Efter kun et par dages forløb havde han sammesteds belånt datterens sølvur med 6 kr. Skønt assistenshuset havde modtaget efterlysningen få timer efter pant-

sætningen af gulduret, havde det ikke foretaget nogen fremlysning deraf, og det havde heller ikke givet meddelelse til politiet om belåningen af sølvuret. Rubin havde nu måttet betale 21,21 kr. for at få urene tilbage. Han betragtede det ikke som sin opgave at udtale sig om assistenshusets bekendte privilegium eller at fordybe sig i, hvorvidt manglerne ved denne ordning opvejedes af fordelene. Derimod var han på det rene med, at når nu dette privilegium eksisterede, måtte hermed i det mindste følge den alvorligste forpligtelse til at være opmærksom på de officielt efterlyste genstande. Dersom en pantelåner havde fået kosterbladet i hænde få timer efter, at han havde lånt på gulduret, og få dage, før han havde lånt på sølvuret, uden at gøre anmeldelse eller sørge for anholdelse, havde han ikke blot måttet udlevere uret uden erstatning, men var blevet mulkteret, hvis han da ikke endog over for den særdeles tydelige efterlysning var blevet sat under tiltale for hæleri. Rubin mistænkte ikke assistenshusets personale for at have fordel af forsømmelighed og overså ikke, at virksomhedens omfang kunne vanskeliggøre kosternes identificering. Imidlertid havde institutionen også et stort personale, og det måtte vel være pålagt en eller flere af dem at oplede efterlyste sager. I hvert fald havde tyven i det foreliggende tilfælde forklaret, at han gik på assistenshuset, fordi han der kunne blive af med kosterne uden risiko, og hans erfaringer herom syntes kun at være alt for rigtige.

Rubin anmodede om at få refunderet hele indløsningsbeløbet eller dog de 6 kr., der ved tyvens andet besøg var udlånt på sølvuret, og affyrede følgende afskedsalut: »Jeg har anset det for sømmeligst og rettest direkte at henvende mig til finansministeriet og navnlig ikke gennem bladene o.l. at fremdrage sagen. Men jeg finder hele affæren så forargelig, at jeg må forbeholde mig offentlighedens eller rettens vej m.v. Oprejsning til mig vil sikkert samtidig blive den bedste lære for assistenshuset til ikke at erhverve sig det mærkelige monopol: Mod almensikkerheden.«

Da Schønberg havde fået sagen til erklæring, kunne han oplyse, at gulduret var blevet belånt på hovedkontoret og sølvuret senere på indleveringskontor D, Nørrebrogade. Da der hver af dagene var indkommet ca. 400 panter, deraf ca. 100 ure, var det undskyldeligt, at taksator ikke havde bemærket de efterlyste. Men det måtte erkendes, at assistenshuset havde vist mangel på agtpågivenhed ved ikke senest næste dag at underrette politiet om belåningerne. Efter Schønbergs mening havde politiet dog gjort sig skyldig i malkonduite ved ikke at have overholdt en med assistenshuset truffet aftale, hvorefter der straks skulle gives huset telefonmeddelelse om stedfundne anmeldelser af tyveri, og den bestjålne kunne også nok have draget nytte af telefonen. Da pantsætningen af sølvuret havde fundet sted efter modtagelsen af kosterbladet, hvori det var efterlyst, var den bestjålne berettiget til at få indløsningssummen 6 kr. for dette ur tilbage. Tilsvarende ret havde han derimod ikke med hensyn til indløsningssummen for gulduret. Både bestyrelsen og ministeriet var enige med forvalteren, og sagen endte derfor med, at Rubin fik indløsningssummen for sølvuret godtgjort med 6,06 kr.

Forsigtigvis benyttede Schönberg sagens anledning til at indskærpe taksatorerne og kontorbestyrerne, at tidligere påbud om gennemsyn af kosterbladene skulle overholdes. Han påbød dem også at notere på kosterbladene og eventuelle særmeddelelser om enkelte koster, hvilket klokkeslæt de var modtaget. Politiets udsendinge skulle stedse behandles høfligt og imødekommende. Men enhver anmassende, næavis eller nærgående optræden fra deres side burde mødes med en bestemt afvisning og udtrykkelig erklæring om, at assistenshuset og dets kontorer ikke måtte sættes i klasse med private låneforretninger, da det var en kgl. institution, hvis pligter over for politiet ikke strakte sig videre end til medvirken ved eftersøgning af stjålne koster og eventuel pågribelse af tyve.

Forvalteren skaffede sig ligeledes kundskab om de forskrifter, der af politiet var givet pantelånerne til forhindring af tyvekosters belåning, og instruerede sit personale om også at overholde dem. Således måtte der ikke til belåning modtages ufuldført håndværksarbejde, halvfærdigt linned eller andre beklædningsgenstande, vasketøj, der ikke var fuldkommen tørt, eller beklædningsgenstande, i hvis lommer der fandtes handsker, tørklæder, lommebøger m.v. Og genstande, bragt af bybude, måtte ikke modtages, uden at budets litra og nummer blev noteret. Fattigvæsenets tøj måtte ej heller modtages.

Det var langt fra alle skadelidte, der ligesom Rubin afholdt sig fra at angribe hælerprivilegiet offentligt, og bladene støttede dem efter evne. Som sagen havde udviklet sig, blev dog alle angreb helt ignoreret fra assistenshusets og dets tilsynsmyndigheders side.

Besvigelser og tyverier og deraf følgende strid mellem forvalter og kontrollør

Straks efter nytår 1896 konstaterede Schönberg, at en dygtig og betroet assistent, der i 1889 havde været konstitueret som fuldmægtig, og som udførte arbejdsopgaver både for forvalteren og for kontrolløren, havde gjort sig skyldig i bedragerisk forhold. Over for Schönberg vedgik assistenten, at han 4-5 år tidligere var kommet ind på at tilbageholde beløb, som klienter – såkaldte omskrivere – mod udstedelse af ny assistenshus-seddel og tilbagelevering af gammel seddel indbetalte til nedbringelse af deres lån, og for at skjule underslæbet havde han også tilbageholdt de modtagne sedler. Når forfaldstiden derefter indtraf, registrerede han de tilbageholdte sedler som fornyede og skaffede sig de hertil fornødne beløb ved nye underslæb af samme art. De i mellemtiden påløbne renter og auktionsomkostninger forøgede altså størrelsen af de kriminelle beløb, uden at han kunne drage fordel deraf. Derfor gik han senere over til at slette de tilbageholdte sedlers numre i udlånsprotokollerne, som om de var indløst, og undertiden tilegnede han sig af kontrollørens kasse de fornødne beløb til indløsningen. For at dække de sidstnævnte stjalne

beløb lod han sig på auktionen tilslå panter, som han derefter pantsatte for egen regning. Men da han ikke kunne få de skyldige auktionskøbesummer dækket fuldt ud ved pantsætningen, kostede den opnåede udsættelse ham yderligere stigning i den kriminelle gæld. Resultatet heraf var, at kontrollørens afregning af auktionskøbesummer kom til at slæbe bagefter, og dette førte omsider til mistanke fra kontrollørens og forvalterens side, hvorved forholdet opdagedes.

Schønberg skulle efter sin instruks selv bære tabet ved de konstaterede besvigelser og var ilde til mode ved tanken om, at det forefaldne kunne blive »udleveret til offentlig behandling af nutidens hensynsløse journalister.« Ulykkeligtvis besluttede han sig derfor til at fortie sagen over for bestyrelsen og ministeriet. I stedet traf han med assistenten aftale om, at denne skulle indgive begæring om afskedigelse og fremskaffe kaution fra slægtninge for det besvægte beløb, der foreløbig blev opgjort til 3.168 kr. Til gengæld dækkede Schønberg beløbet og afstod fra retslig undersøgelse. Da han bagefter indsendte afskedsbegæringen til bestyrelsen, bemærkede han blot, at den ikke var afgivet frivilligt, fordi assistenten i de sidste år havde gjort sig skyldig i så mange forsømmelser, at hans fjernelse var blevet nødvendig.

Det var Schønbergs mening, at kontrolløren og en anden assistent, hvem sletningen af indløste og fornyede panter i udlånsprotokollen påhvilede, ved slaphed havde medvirket til, at besvigelserne havde kunnet forblive uopdaget så længe, og dette lod han dem også vide. Desuden satte han i et cirkulære af 7. marts 1896 til assistenshusets personale nye begrænsninger for omfanget af deres køb på auktionerne.

Flere følger ville underslæbet næppe have draget efter sig, hvis det ikke i januar 1897 var blevet opdaget, at en magasinbetjent, der i fem år havde bistået sølvkammerbetjenten, også havde en række kriminelle forhold på samvittigheden. Magasinbetjenten var begyndt med at foretage omfattende auktionskøb på kredit for at handle med varerne. Snart var han dog kommet ind på at belåne indkøbt sølvtøj og derefter at fjerne panterne fra sølvkammeret for at sælge dem eller pantsætte dem igen. Da denne trafik blev bremset efter cirkulæret af 7. marts 1896, gik han simpelt hen over til at stjæle panter, navnlig ure, fra magasinet og sælge dem eller pantsætte dem hos private pantelånere. Magasinbetjenten afleverede sedlerne på de underslåede panter, og de dertil svarende lånebeløb blev så opgjort til 1.825 kr. Ved udsigten til at skulle dække også dette tabsbeløb indgav Schønberg politianmeldelse og indstillede magasinbetjenten til afskedigelse. Han blev kort efter idømt 8 måneders forbedringshus.

I den opfattelse, at kontrolløren burde dele hans økonomiske tilsvær for de begåede forbrydelser, forsøgte Schønberg mundtligt at bevæge ham dertil, og da han ikke havde heldet med sig, forfattede han den 16. februar et langt brev, hvori han bebrejdede Kjærulff, at denne burde have afsløret assistentens underslæb, længe før opdagelsen fandt sted, og at han ved sin ubetænksomme auktionskredit også havde muliggjort

magasinbetjentens forbrydelser. Schönberg fandt videre, at kontrolløren i selvgodhed havde undladt at støtte ham tilstrækkeligt i hans bestræbelser for at udrydde den gamle dårlige ånd, der skyldtes Müllers svage regimenter og Schoubyes utro embedsførelse. Ministeren og departementschefen havde ved hans tiltrædelse givet ham frie hænder til at »slå ned for fode i dette stykke China.« Men han foretrak at vinde personalet ved humanitet og nøjes med successiv forandring for at generhverve assistenshusets anseelse hos den overordnede administration. Nu kunne han ikke mere undlade at søge regres for sine tab hos de skyldige blandt personalet, og hvis han blev nødt til at oplyse assistentens underslæb over for ministeriet, ville han også rejse spørgsmålet om nødvendigheden af den bekostelige kontrabogføring, der havde vist sig afmægtig. Kun hvis kontrolløren efter nærmere mundtlig forhandling erklærede sig villig til at bære en forholdsmæssig del af Schönbergs tab ved underslæbet, ville denne glide let hen over hans forhold.

Imidlertid var Kjærulff aldeles ikke villig til at gå ind på forvalterens forslag, men henvendte sig i stedet til en sagfører, på hvis råd han forelagde Schönbergs trusselsbrev for finansministeriet, ledsaget af en modklage, som sagføreren havde forfattet. Herpå reagerede Schönberg med en skriftlig bebrejdelse til Kjærulff for at have overtrådt forskriften i hans instruks om, at han ikke måtte lade uvedkommende få kundskab om assistenshusets anliggender. Samtidig indberettede han dette forhold til bestyrelsen. Hele korrespondancen samledes så i finansministeriet, som bad bestyrelsen fremskaffe Schönbergs erklæring om kontrollørens indlæg og derefter selv tage stilling til sagens forskellige punkter.

I sin erklæring af 12. marts anførte Schönberg først, at dersom kontrolløren havde været villig til at deltage i tabet ved assistentens underslæb, ville han alligevel nu have gjort indberetning om underslæbet. Han havde blot inden indberetningen og sin opfordring til kontrolløren villet afvente udfaldet af den løbende auktion, hvoraf den endelige tabsopgørelse afhang. Kjærulff karakteriserede han som en venlig mand med stor talsans og dygtig til sit arbejde, men ude af stand til at fastholde pointen i en sag eller fremstille den klart. I øvrigt vedstod han fuldt ud indholdet af sit første brev til kontrolløren, men erkendte, at det på grund af affekt var blevet skarpt affattet. Han mente stadig at kunne søge regres til kontrolløren ved domstolene, dersom en mindelig ordning med ham ikke kunne komme i stand.

Bestyrelsen kom den 20. marts frem med sine synspunkter. I betragtning af, at forbrydelserne og Schönbergs deraf forvoldte tab delvis skyldtes manglende støtte fra medarbejdernes side i hans reformbestræbelser, ansås det for undskyldeligt, at han havde brugt stærke udtryk over for kontrolløren, og det henstilledes til ministeriets afgørelse, om han fortjente en tilrettevisning for sin overilelse. Bestyrelsen delte forvalterens mening om, at Kjærulff havde tilsidesat sine pligter ved at henvende sig til en sagfører og sætte denne ind i forholdene, inden han bragte sagen frem for ministeriet. At kontrolløren som nævnt af Schönberg

havde vanskeligt ved at fatte kernen i en sag og ved at finde udtryk for sin opfattelse, kunne bestyrelsen også bekræfte. Den mente ligeledes, at Kjærulff havde forsømt sin indberetningspligt over for bestyrelsen ved at forholde sig ligegyldig til forvalterens omtale af den påfaldende lange tid, der var hengået uden fuldstændig afvikling af gamle udlånsbeløb. Heraf sluttedes videre, at han billigvis burde deltage i forvalterens pengetab, idet dog parterne selv måtte enes om, hvor stort et beløb han skulle svare til. Det fandtes desuden rimeligt at lade staten som ejer af assistenshuset bære den del af tabet, der var indtruffet, før omfanget af gamle, uafviklede lån havde kunnet foranledige forvalteren og kontrolløren til at anstille en gennemgribende undersøgelse. Som et misgreb af Schönberg betegnede det, at han uden bemyndigelse fra ministeriet havde truet Kjærulff med sagsanlæg i et embedsmæssigt anliggende. Ministeriet opfordredes til at mægle mellem parterne, for at begge disse værdifulde embedsmænd kunne bevares for assistenshuset, samtidig med at man undgik at lade publikum få kundskab om sagen. Det regnedes bl.a. Schönberg til fortjeneste, at han havde stimuleret sit store personales interesse for assistenshusets virksomhed og hjulpet nogle af dem med at ordne deres pekuniære forhold. Trods sit livlige og ved enkelte lejligheder noget opfarende temperament havde han derfor gjort sig afholdt hos dem. Forvalterens popularitet manifesterede sig i øvrigt, ved at personalet til delvis dækning af tabet på de to forbrydere tilbød at give afkald på den sædvanlige fordeling iblandt dem af medhjælpssummens restbeløb for regnskabsåret. Han svarede med at påskønne deres uegennytte og gode sindelag og give bestyrelsen og ministeriet underretning om tilbudet, men ville dog ikke modtage det.

I ministeriets afgørelse af 22. maj påtaltes det først, at Schönberg ikke havde indberettet assistentens underslæb, så snart det var kommet til hans kundskab, og at han ligefrem havde fortiet underslæbet, da han skulle motivere assistentens afskedigelse. Dernæst misbilligedes forvalterens forsøg på at true Kjærulff til at deltage i sit pengetab, og de i trusselsbrevet indeholdte anker mod kontrollørens påståede forsømmelighed betegnede dels som udgået af en miskendelse af kontrollørembedets selvstændige karakter, dels som ubegrundede, fordi Kjærulff efter sin instruks kun havde pligt til at underrette bestyrelsen om misbrug og uorden, som han havde opdaget, og fordi han i det foreliggende tilfælde netop intet havde opdaget. I øvrigt ville kontrolløren kunne undskylde sig med, at forvalteren heller intet havde opdaget, før underslæbet havde stået på i årevis. Følgelig var Kjærulff ikke embedsmæssig forpligtet til at bære nogen del af forvalterens pengetab, og det kunne ikke tåles, at Schönberg på egen hånd sagsøgte ham i dette embedsspørgsmål. Når det mentes forsvarligt at lade Schönberg slippe med en misbilligelse, skyldtes det bestyrelsens anerkendelse af hans tidligere embedsvirksomhed og navnlig indtrykket af, at han havde skrevet trusselsbrevet i en sindstilstand, der berøvede ham evnen til fuldt ud at indse, hvad det i virkeligheden var, han foretog sig.

Ministeriet fandt, at Kjørulff havde været i sin gode ret til at søge råd hos en sagfører over for forvalterens trusler, men bebrejdede ham, at han som auktionsinkassator havde givet assistenshusets personale kredit med auktionskøb langt ud over deres personlige forsyning, en trafik, hvorom han som kontrollør burde have gjort indberetning til bestyrelsen. Det blev pålagt bestyrelsen at uddele »næserne« til Schønberg og Kjørulff og ligeledes at tildele den assistent en, som havde været efterladende med sletning af afviklede lån i udlånsprotokollerne.

Ministeriet kom slet ikke ind på bestyrelsens henstilling om at lade staten bære en del af tabet på assistentens underslæb, men Schønberg overvejede endnu i oktober 1897 at bede direktør Bonfils hjælpe sig med dette spørgsmål. Gennem kautionen havde han fået tabet nedbragt til 5.912 kr., og dette beløb måtte han til sidst beslutte sig til at afskrive. Derimod søgte og opnåede han i august 1898 fritagelse for at svare til magasinbetjentens besvigelser, da han kunne pege på, at han efter fremstillingen i straffesagens akter ikke havde haft mulighed for at afværge dem. Kjørulff blev midt i juni 1897 indlagt på Kommunehospitalet og senere på en nerveklunik. Efter forlænget sygeorlov trådte han i arbejde i marts 1898, men måtte efter 14 dages forløb atter melde sig syg, hvorefter han bestemte sig til at søge sin afsked.

Inden kontrollørstillingen blev opløst ledig, søgte ministeriet at puste liv i den stadig verserende sag om udstedelse af ny instrukser, men behandlingen trak ud så længe, at stillingen måtte besættes, inden et resultat var opnået. Den ny kontrollør blev fuldmægtig M. H. Nielsen, og i hans sted udnævntes kontorbestyrer V. A. Fischer til fuldmægtig. Det blev i forbindelse med kontrollørstillingens nybesættelse fremdraget, at dens auktionsprocenter i de sidste 5 år gennemsnitlig havde udgjort 5.953 kr. årlig, altså betydeligt mere end den garanterede mindsteløn på 2.800 kr.

Årsager til nedgang i udlånet søges

Bestyrer Gottliebs indiskretion. Fortsat avis kritik

Summen af assistenshusets udestående lån og antallet af de belånte panter gik ned fra 1.025.462 kr. og 126.118 panter den 1. april 1896 til 971.057 kr. og 109.834 panter den 1. april 1897, og den betydelige nedgang fortsatte i resten af året 1897. Forvalteren gjorde sig en del spekulationer om årsagen og om muligheden af at bringe den til ophør på pantelånernes bekostning. Han søgte også vejledning hos de 8 kontorbestyrere, der i en rundskrivelse af 27. december 1898 blev opfordret til at give deres mening til kende. Nogle pegede på arbejdsstandens forbedrede kår, andre på højere belåning af panterne hos de billige lånekontorer. Adskillige fremhævede ulempen ved, at både pantsætning og

indløsning ved indleveringskontorerne krævede to besøg af klienterne hver gang, og enkelte omtalte for tidlig aftenlukning eller mindre god behandling af panterne under transport og opbevaring. Bestyrer Gottlieb vovede også at nævne de dårlige løn- og advancementsforhold, som havde skadet personalets interesse for arbejdet.

Folkets Avis så sig den 19. januar 1898 i stand til at bringe sine læsere en omtale af forvalterens forespørgsel til bestyrerne, hvis besvarelser dog efter avisens formodning ville gå uden om de virkelige årsager til tilbagegangen. Dels hindrede nemlig subordinationen dem i at tale fra levereren, »og dels ville det måske volde dem selv forhøjet arbejde, om virkelig tidssvarende forbedringer blev indført.« I stedet opregnede bladet en række årsager, der dog ikke afveg synderligt fra bestyrernes mening. Synderegistret opvejede ikke det par ører, Assistenshuset tog mindre i rente end pantelånerne.

Schønberg må være blevet ret opbragt over, at hans interne henvendelse til bestyrerne var sivet ud til avisen, og bad dem skriftligt meddele, hvorledes det var gået til. At bestyrer Gottlieb havde spillet en rolle fremgik tydeligt af en ny artikel af 22. januar i samme avis med overskriften »En hidsig kontorbestyrer. Fra den gamle kasse.« Heri oplystes det, at Gottlieb dagen før havde opsøgt en af avisens medarbejdere og bebrejdet ham, at han til den forrige artikel havde udnyttet en privat samtale, de havde haft om de billige lånekontorer. Journalisten tog dog ikke mod nogen bebrejdelse, men viste ham døren. Gottlieb havde før sin sortie fortalt, at avisartiklen var blevet sendt ind til ministeriet, og herom hed det nu: »Så kan de gamle parykker deroppe jo give sig til at tygge på den. Den er let nok at blive klog på, men måske for de herrer noget vanskelig at fordøje.«

I nummeret for den 23. januar fortsatte Folkets Avis sin kampagne med en ny leder. Heri skrev den, at det for assistenshusets embedsmænd bare gjaldt om at få at vide, hvem der havde sladret. Lykkedes det, fik vedkommende sin afsked, og derefter ville alt gå videre i den gamle slendrian. Forvalteren skulle dog hellere gå ud i byen til hvilken som helst lille familie med små penge og tale med konen. Hun ville give akkurat samme besked som avisen og fortælle, at pantelåneren ganske vist tager sine renter, men at han til gengæld er en jævn og høflig mand, som man ikke behøver at genere sig for. Derimod var det ubehageligt og ydmygende at gå på assistenshuset, skønt det ikke burde være sådan, da det jo var en ærlig sag at låne på sine egne ting.

Endnu en leder fremkom den 5. februar, hvori avisen udkastede en plan til ændring af assistenshuset i overensstemmelse med det store publikums ønsker. Hovedkontoret i Nybrogade skulle nedlægges, da det kun fordyrede administrationen, men den lille filial ved siden af skulle bibeholdes. De øvrige filialer skulle også opretholdes, men straks udbetale det fulde lån og selv magasinere panterne. Hælerprivilegiet skulle ophæves. En kontrollør skulle føre tilsyn med hele virksomheden og sortere under finansministeriet, og hans navn og bopæl skulle findes på

assistenshusedlerne, for at publikum til ham kunne indgive klager over personalets forhold. Renten skulle være 12, 9 og 8 pct. henholdsvis for lån under 6 kr., lån mellem 6 og 50 kr. og lån over 50 kr. Værdipapirer skulle kunne belånes til 6 pct. rente. Lånene skulle være så høje, at panternes auktionsværdi kun gav dækning for kapitalen og 3 måneders rente. Auktionerne skulle afholdes i et lejet lokale. Der ville herefter ikke blive noget tilbage af det fine statskontor med de mange overflødige herrer, og der ville ikke blive tid til at gøre grin med kunderne. De studse svar, de vittige spørgsmål og spanskrøret med det lange hestehår til at kilde kunderne med ville blive en saga blot.

Avisen sluttede for denne gang med et indlæg af 9. marts under mærket Sapeur. Heri oplystes det, at dagspressens kamp mod assistenshuset og de private pantelånere ikke havde været forgæves, da statistikken viste, at begges omsætning ikke var steget i takt med Københavns hurtigt voksende indbyggertal. I stedet var folk søgt til de billige lånekontorer, hvis aktiekapital havde måttet udvides fra de oprindelige 24.000 kr. til 280.000 kr., og som nu havde 8 ekspeditionskontorer, alt på grund af de umådelige fordele, de kunne tilbyde kunderne, først og fremmest den ringe rente på 24 pct., ganske vist det dobbelte af assistenshusrenten, men kun $\frac{1}{3}$ af de almindelige pantelåneres ågerrenter på 72 pct. Besparelsen ved at benytte assistenshuset opvejedes bl.a. ved, at tøj og sager behandlede anderledes propert end der. Publikum burde i endnu større mængder end hidtil søge til de billige lånekontorer i betragtning af, at aktionærernes udbytte ikke måtte overstige 4 pct., og at resten af driftsoverskuddet tilfaldt velgørende institutioner.

Strandet forsøg på at afskaffe hælerprivilegiet ved lov Revision af pantelånerloven efterlyses i folketinget

Den daværende konseilspræsident og finansminister H. E. Hørring fandt i efteråret 1898 tiden inde til at lade hælerprivilegiet bortfalde, og et hertil sigtende lovforslag om ophævelse af assistenshusforordningens § 8 blev udarbejdet. I forslaget motiver fremhævedes det, at den i § 8 indeholdte undtagelse fra den i øvrigt gældende vindikationsret for ejeren af stjålne koster muligt havde været nødvendig for assistenshusets drift, da forordningen udkom, men at den i hvert fald nu var overflødig. Det bemærkedes også, at der, siden pantelånerloven af 1867 gav fri adgang til at drive udlånsvirksomhed, i København var blevet oprettet et aktieselskab, de billige lånekontorer, der ligeledes arbejdede efter humane retningslinier, og som havde kunnet klare sig uden noget tilsvarende privilegium og med ganske beskedne tab på gratis udlevering af stjålne koster. Da assistenshusets publikum ikke var væsensforskelligt fra aktieselskabet, ville man ved at ophæve privilegiet kun fremkalde et ringe

økonomisk tab, og dette ville til fulde opvejes af, at man samtidig fjernede årsagen til en berettiget misfornøjelse, der ofte var kommet offentligt til orde.

Straks efter at lovforslaget var tilsendt landstinget, sendte ministeriet et eksemplar til udtalelse hos invalidebestyrelsen og forvalter Schønberg, idet det navnlig ønskedes oplyst, hvor stort assistenshusets årlige tab ved gennemførelsen ville blive. Ministeriet ønskede tillige sikkerhed for, at det ikke, for at holde tabet nede, ville være nødvendigt at skærpe de tidligere trufne forholdsregler mod belåning af stjålne koster. Schønberg kunne i sit svar af 16. november 1898 ikke dy sig for først at hævde, at der måtte være en ikke ganske uvæsentlig forskel på det publikum, der søgte til de billige lånekontorer, og det, der søgte til assistenshuset. Han skønnede stadig, at der ikke ville blive tale om noget mærkbart pekuniært tab ved den foreslåede ændring, og uden at nævne noget beløb antog han, at der højst ville blive udleveret 50-100 stjålne panter årlig, mindre end $\frac{1}{2}$ promille af de modtagne. Det var Schønbergs opfattelse, at der efter den påtænkte lovs ikrafttræden måtte udvises større forsigtighed end hidtil, især når pantsætningen blev foretaget af børn, bybude eller andre personer, der ikke kunne være ejeren af det tilbudte pant. Dernæst pegede han på, at det under nyordningen ville blive nødvendigt at inkvirere låntagerne så hensynsfuldt som muligt for at sikre sig over for andre tilfælde af adkomstmangel end netop tyveritilfældet.

Inden Schønberg sluttede sit brev, opridsede han assistenshusets opgave, således som han opfattede den, nemlig ved de billige rentevilkår og den humane behandling at virke som en dæmper på pantelånernes tilbøjelighed til at udnytte låntagernes trang til egen fordel. Et svagt suk over gammel herligheds forsvinden kan spores i hans slutbemærkning om, at den foreslåede lovs vedtagelse dog ville blive en mærkedag i assistenshusets liv. Bestyrelsen tiltrådte Schønbergs erklæring, som den opfattede således, at det trods hælerprivilegiets bortfald ikke ville blive nødvendigt at skærpe sikkerhedsforanstaltningerne i et omfang, der væsentligt ville besvære de lånsøgende.

Regeringsforslaget gik glat igennem landstinget ved tre behandlinger uden omtale.³⁰ Den 20. december 1898 kom det derefter til første behandling i folketinget.³¹ Her tog oppositionen ved C. Th. Zahle og G. Philipsen fat og oprullede langt videre perspektiver. De fandt det ikke særlig vigtigt, at assistenshuset mistede sit specielle privilegium over for tyvekoster – dette lille hyggelige privilegium, som Zahle udtrykte sig – men fandt det langt vigtigere at benytte lejligheden til at få klarlagt, om ikke den her i landet gældende, særlig vidtgående beskyttelse af ejendomsretten til løsøre burde lempes noget til fordel for godtroende købere og långivere, og de mente også, at hele pantelånervæsenet trængte til en reform. Enten kunne man forbedre betjeningen på assistenshusfilialerne og udvide deres antal, eller også kunne man helt ophæve assistenshuset og yde tilskud til nedsættelse af renten ved de billige lånekontorer.

30. Rigsdagstidende 1898-99 till. A sp. 2415, Landstinget sp. 120, 494 og 517.

31. Rigsdagstidende 1898-99 Folketinget I sp. 1608.

Finansministeren søgte at holde tinget fast ved lovforslaget og henviste til, at vindikationslovgivningen henhørte under justitsministeren, pantelånerlovgivningen under indenrigsministeren. Dog hævdede han også det synspunkt, at det gamle assistenshusmonopol ikke burde genindføres, men at det måtte være folks egen sag, om de ville låne til assistenshusets lempelige rentevilkår, eller om de hellere ville gå til pantelånerne trods de dyre renter. Efter Zahles anmodning blev lovforslagets videre behandling henvist til et tidligere nedsat udvalg angående offentlige politisagers behandling i København. Dette udvalg arbejdede videre med spørgsmålet om at reformere pantelånervæsenet og bad den 15. februar 1899 finansministeren fremskaffe oplysninger om udlånets omfang hos de københavnske pantelånere og hos assistenshuset. Også rentesatserne ønskedes nærmere undersøgt, og endelig ville udvalget gerne vide, hvad det ville koste at gøre indleveringskontorerne selvstændige og forøge deres antal.

Schönberg meddelte efter opfordring, at hvis de 8 indleveringskontorer skulle have selvstændig taksation og egne pantemagasiner med deraf følgende udvidelse af personalet og lokalerne, ville udgifterne til deres drift vokse fra 27.510 kr. til 68.450 kr. årlig, herunder fordobling af bestyrernes løn. Skulle antallet forøges, måtte der blive tale om mindst 4 til, og årsudgiften ville da stige med 34.224 kr. yderligere. Disse oplysninger lod ministeriet gå videre til folketingsudvalget og tilføjede, at beløbene let kunne vise sig at blive større. De spørgsmål, der vedrørte de private pantelåneres forhold, havde ministeriet ladet gå videre til indenrigsministeriet. Men da der ikke ved rigsdagssamlingens udløb var modtaget svar derfra, måtte udvalgsformanden indskrænke sig til at afgive en skriftlig indberetning til tinget om det passerede.³² Hermed var lovforslaget bortfaldet. Da det ikke blev genfremsat i næste samling, rejste politidirektøren på ny spørgsmålet om at ophæve hælprivilegiet, og justitsministeriet medgav det som tidligere sin anbefaling til finansministeriet. Her afstod man imidlertid fra at gøre et nyt forsøg, da det første havde lidt skibbrud, og fra indenrigsministeriet var der stadig intet hørt om de spørgsmål, der vedrørte en omdannelse af hele pantelånervæsenet. Hverken den lille reform eller den store kom altså nogen vegne i denne omgang, og der skulle gå en snes år endnu, inden de begge førtes ud i livet ved pantelånerloven af 1921.

Det stadig uafsluttede arbejde på udformning af instrukser for assistenshusets personale blev på ministeriets anmodning stillet i bero, indtil der var truffet endelig afgørelse om lovforslagets skæbne.

Under storlockouten i 1899 bad staden Københavns statistiske kontor assistenshuset yde sit bidrag til en undersøgelse af dens virkninger på pantsætningens omfang. Det viste sig derved, at der ikke var synderlig virkning at spore, bortset fra at indløsningsen var gået lidt tilbage.

Højere personaleløn og kortere arbejdstid

Personalets auktionskøb

Sandsynligvis under indtryk af septemberforliget på arbejdsmarkedet tog Schønberg den 30. september 1899 over for invalidebestyrelsen til orde for en forbedring af personalelønningerne ved assistenshuset. Siden løn­ningsreglementet af 1873 havde næsten alle andre samfundslag opnået bedre vilkår, og en lønforhøjelse ville også være i assistenshusets interesse. Kun ganske enkelte havde bibeskæftigelse, og oprykning ved naturlig afgang fandt kun sted i langsomt tempo. Af de nuværende medarbejdere havde 10 20-46 års tjeneste bag sig, medens 14 havde tjent i 10-20 år og de øvrige 10 i mindre end 10 år. Stabiliteten og den lange uddannelse var en fordel for institutionen. Men personalets økonomiske vanskeligheder steg med årene og eventuelt giftermål, og desuden manglede de opmuntring til fortsat godt arbejde. En følge heraf var, at de hyppigt måtte søge lønforskud eller syge- og begravelseshjælp. I 1892 havde personalet selv oprettet en hjælpe- og lånekasse. Der burde nu fastsættes normallønninger med alderstillæg indtil et vist maksimum. Vurderingspersonalets indsats havde hidtil ikke været tilstrækkelig påskønnet. Da de først efter års øvelse kunne opnå tilstrækkelig dygtighed, burde lav løn ikke være en fristelse for dem til at søge over i andre grene af virksomheden.

Ved drøftelser med bestyrelsen og ministeriet godkendtes Schønbergs forslag med enkelte ændringer, således at bestillingsmændene inddeltes i følgende 7 klasser: Kontorbestyrere, taksatorer, mandlige assistenter, taksatricer, kvindelige assistenter, overmagasin- og sølvkammerbetjente og endelig magasinbetjente. Hver klasse havde fast begyndelsesløn og alderstillæg på 100 kr. for hver 3 års tjeneste indtil et vist maksimum. Medhjælpssummen forhøjedes derfor fra 34.800 kr. til 43.333 kr. årlig fra den 1. april 1900 at regne.

Under forhandlingerne om lønforhøjelserne erklærede Schønberg sig enig med ministeriet og bestyrelsen i, at personalet ikke mere burde kunne købe på auktionerne for at drive forretning, selv om sådanne køb af større panter efter hans mening langtfra var til skade, da de nemlig kunne modvirke aftaler og ringdannelser mellem de faste opkøbere. Der var højst tale om 10-20 tilfælde af personalekøb på hver auktion.

Efter forvalterens opfattelse var der ikke mere nogen reel begrundelse for at lukke udlånet kl. 3 om onsdagen eller for at standse modtagelsen af assistenshusedler til indløsning en halv time før lukketid, og på hans forslag bortfaldt disse afvigelser fra den regelmæssige daglige ekspeditionstid i 1899. At assistenshuset på denne tid ikke led under personalemangel, kan også ses af, at en assistentstilling stod ubesat, og at en del af kontorpersonalet med forvalterens tilladelse forlod arbejdsstedet fra et kvarter til 2 timer daglig.

Det havde flere gange i de senere år været på tale at afskaffe søn-

dagsekspeditionen kl. 8–9 ved indleveringskontorerne, og først på året 1900 optog Schönberg kontakt med de billige lånekontorer om en fælles optræden i så henseende. Gennemsnitlig forefaldt der nu 10 søndags-ekspeditioner pr. indleveringskontor, og heraf var de 6 pantsætning og fornyelse, der alligevel ikke kunne afsluttes samme dag. Nedgangen mentes at bero på, at fredag mere og mere havde afløst lørdag som arbejdernes lønningsdag. Bestyrelsen gik ind for afskaffelsen, og ministeriet ville indtage samme standpunkt, hvis de billige lånekontorer også gik med. Det endte med, at søndagslukningen trådte i kraft fra begyndelsen af juni.

Den 4. oktober 1901 afgik direktør Bonfils ved døden, hvorefter fhv. generalløjtnant J. Z. v. Schroll overtog direktørstillingen i invalidestyrelsen.

*Forslag om oprettelse af filialer på Frederiksberg
Personaleinstrukser diskuteres stadig
Invalidefonden ophæves, og assistenshuset henlægges
direkte under finansministeriet*

Gennem Sjællands stiftamt og med anbefaling fra Frederiksberg birk indsendte Frederiksberg kommunalbestyrelse den 27. marts 1901 et andragende til finansministeriet om, at der måtte blive oprettet 4 assistenshusfilialer på Frederiksberg. Det førtes i marken, at der længe var udvist tilbageholdenhed med at udstede pantelånerbevillinger i kommunen, og at der nu kun fandtes 4 pantelånere der, men at lånekontorer, der blev drevet på betryggende måde, dog ikke kunne undværes. Til bestyrelsen oplyste Schönberg og kontrollør Nielsen på opfordring den 30. oktober, at driften af 4 nye indleveringskontorer ville koste ca. 11.950 kr. årlig foruden ca. 1.200 kr. til forøgede kørselsudgifter, ca. 2.400 kr. til udvidelse af hovedkontorets personale og 7-800 kr. yderligere til kontorartikler. Til den fornødne udvidelse af magasinpladsen kunne kun rådes over 3 små og uegnede lejligheder i sidefløjen til Nybrogade 6. En vis udvidelse af driftskapitalen måtte der også regnes med. Søkvæsthusfondens kapital i assistenshuset var i de senere år kun blevet forrentet med 2-2½ pct. og denne ringe rentabilitet kunne ikke forventes ændret ved oprettelse af flere indleveringskontorer. Hvis der virkelig kunne blive tale om udvidelse af assistenshuset, burde man snarere åbne flere kontorer i selve staden, hvori distrikterne Brønshøj og Valby netop var indlemmet, end imødekomme en nabokommune. Bestyrelsens erklæring af 11. november sluttede sig hertil med den tilføjelse, at efter normal forrentning 4 pct. årlig havde assistenshusets drift i de sidste 12 år givet tab, og at driften i 1900-01 havde kostet søkvæsthusfonden 29.425 kr. Under finansministeriets behandling af sagen pegedes der på, at det op-

rindelige assistenshusprivilegium kun omfattede staden København, og at en udvidelse til Frederiksberg ville kræve en ny lov. Det blev også fremhævet, at staten kun af særlige historiske grunde havde påtaget sig at drive assistenshus, skønt dette snarest var en kommunal opgave. Andragendet blev derfor afslået. I 1906 søgte kommunalbestyrelsen igen og henstillede, at den manglende lovhjemmel blev fremskaffet, dog uden at opnå den.

Den 23. januar 1903 besvarede forvalteren på ny en forespørgsel fra Københavns kommunes statistiske kontor om den daværende arbejdsløsheds indflydelse på assistenshusets virksomhed. Svaret afveg kun ved større udførlighed fra det i 1899 afgivne. Det oplystes, at assistenshusets omsætning var stigende. Men da den egentlige arbejderklasse kun i ringe udstrækning søgte dertil, mentes årsagen ikke væsentligst at være arbejdsløsheden, selv om den besiddende middelstand, der især frekventerede assistenshuset, indirekte kunne mærke dens virkning.

I april 1903 fyldte Schønberg 70 år, men da han stadig følte sig rask og fuldt ud arbejdsdygtig, og da der endnu ikke var indført nogen aldersgrænse for statsemedsmænd, fortsatte han ufortrødent sin gerning. Til assistenshusets 150-års jubilæum som statsinstitution i juni havde han planlagt et festskrift, men planen blev af en eller anden grund ikke gennemført. I januar 1904 lod Schønbergs helbred noget tilbage at ønske, men da han efter ansøgning havde haft permission i februar og marts for at rekreere sig i udlandet, kunne han begynde igen med friske kræfter.

Medens fuldmægtig Fischer i forvalterens fravær fungerede i stillingen, blev den almindelige militære invalidefond ophævet ved lov af 29. marts 1904 og dens midler inddraget i statskassen med virkning fra den 1. april. Også assistenshuset hørte fra da af direkte under statskassen. Invalidebestyrelsen virkede til den 1. oktober 1904, og fra samme dato overtog finansministeriets 1. departement den umiddelbare besørgelse af de sager, der angik assistenshuset. Kasseeftersyn og kasserernes sikkerhedsstilling skulle dog varetages af 1. revisionsdepartement.

Bestyrelsen afsluttede sin indsats ved assistenshuset med en skrivelse af 14. november 1904, hvori den afgav erklæring om de tidligere udarbejdede udkast til nye instrukser for husets personale. Den delte Schønbergs anskuelse om, at særinstrukser som hidtil burde udstedes for kontrolløren, kassereren, fuldmægtigen og bestyrerne, hvorimod de bestemmelser, som indeholdtes i udkast til almindelig instruks for hele personalet, hellere burde optages i forvalterens instruks. Spørgsmålet om kontrollørens uafhængighed af forvalteren tog bestyrelsen ikke stilling til, da ministeriet mentes at have afgjort det bekræftende. Derimod efterlyste den klarere regler om forvalterens og funktionærernes tilsvær for beskædigelse af panter, især for hændelig skade. For kontorbestyrelsernes vedkommende påpegede bestyrelsen, at de havde en strengere hæftelse for minus på taksation i auktionstilfælde end forvalteren, og den henstillede til overvejelse, om hovedkontorets kritik af deres taksation helt burde ophæves.

Om det sidstnævnte spørgsmål fik Schönberg lejlighed til at give sin mening til kende over for departementschef Schlichtkrull, og i et fortroligt brev af 12. december frarådede han indtrængende at gøre forandring. Man ville derved blot miste ensartetheden i taksationen og forøge auktionstabene, og da tabet på indleveringskontorernes solgte panter efter hans opfattelse ikke mere kunne pålægges forvalteren, måtte det lægges på kontorbestyrerne, hvis aflønning så måtte forøges. Schönberg troede, at kun en mindre del af indleveringskontorernes publikum behøvede at få den fulde lånesum med det samme, da de fleste i forvejen vidste, hvortil og hvornår de skulle bruge pengene. Han mente også, at der ved de fleste udenlandske lånehuse på dette punkt bestod samme ordning som ved assistenshuset. Nogen afklaring af de omtalte spørgsmål nåedes dog heller ikke ved denne lejlighed.

VII Frikonkurrencetidens sidste del 1904-36

Finansministeriet vil begrænse udlånet Bladkritik af bestyrer Gottlieb. Forvalterens ansvar for tab ved indbrud eftergives. Lønregulering Seddelsjakrere

Medens assistenshuset hidtil havde kunnet rekvirere kontant driftskapital efter behov hos invalidebestyrelsen og afbetale herpå efter mulighed, og medens forrentning heraf hidtil var beregnet med et beløb, svarende til det årlige driftsoverskud, udtænkte finansministeriet i maj 1905 til optagelse på tillægsbevillingsloven for 1904-05 en nyordning, hvorefter der skulle tildeles huset en driftsfond på 1.250.000 kr. af statskassen, og forvalteren skulle så lede driften således, at der ikke tiltrængtes yderligere tilskud. Det forventede årlige driftsoverskud skulle først afregnes kontant ved finansårets udløb, og der kunne om fornødent gives henstand med indbetalingen. Desuden skulle der for assistenshuset oprettes en konto i Nationalbanken, hvorpå der kunne hæves og indsættes efter behov. Dog skulle der også kunne blive tale om at yde huset foreløbige lån på en versurkonto med ministeriet, og sådanne lån udover driftsfonden skulle forrentes med 4 pct. p.a. I sin usikkerhed over for denne forandring forfattede Schönberg den 13. juni 1905 et brev til finansministeren, hvori han påviste, at udlånet ikke kunne bestrides inden for rammen af den normerede driftsfond, hvis man skulle overholde sætningen i assistenshusforordningens indledning om at give lån til »alle og enhver, som penge udi hast behøve.« Efter hans formening ville der følgelig blive god brug for midlertidige lån fra forår til efterår, hvor summen af de udlånte beløb normalt var stigende, og disse lån kunne så afdrages i den øvrige del af året, hvor behovet for driftskapital var faldende. Schönberg antydede også, at assistenshusets samfundsmæssige formål nok kunne begrunde et lavere rentekrav end 4 pct., som næppe ville kunne opfyldes, uden at huset også forhøjede sin udlånsrente, antagelig til 18 pct. p.a. for alle lånestørrelser. I august 1906 fik forvalteren tilladelse til at lade det i Nationalbanken indestående beløb overføre til Handelsbanken for at opnå forrentning med 2 pct. p.a. i stedet for ½ pct.

I juli 1906 afgav Schönberg indberetning til ministeriet om et stedfundet indbrud i indleveringskontor A, Nybrogade 6, hvor en del guld- og sølvpanter var blevet stjålet fra en pult, og udbad sig bemyndigelse

til at forhandle med ejerne om betaling af passende erstatningsbeløb, hvis størrelse dog endeligt skulle godkendes af ministeren. Efter omhyggelig overvejelse kom ministeriet til det resultat, at da opbevaringsstedet ikke havde været forsvarligt, var erstatningskravet berettiget i henhold til danske lovs 5-7-1 og assistenshusforordningens § 4. Idet forvalteren i henhold til sin instruks skulle svare for ethvert pant, der måtte bortkomme, bortset fra ildebrandstilfælde, mentes det, at statskassen kunne gøre regres gældende over for ham. Men da billighed talte for at eftergive dette ansvar, meddeltes den ønskede bemyndigelse ham, samtidig med at han fritoges for at deltage i tabet.

Da det oplystes, at et regeringsforslag om lønforbedring for embeds- og bestillingsmænd i centraladministrationen, finanshovedkassen og Den kgl. Mønt kunne ventes fremsat, skrev hele assistenshusets personale under på en anmodning af 28. september 1906 til forvalteren om at støtte dem i deres bestræbelser på at komme med under forbedringen. Schønberg stillede sig velvillig og indsendte i oktober forslag om højere løn til kasserer, fuldmægtig, kontorbestyrere, assistenter og magasinbetjente, i alt 37 personer, idet kun forvalteren og kontrolløren holdtes udenfor. Den samlede årlige lønudgift ville efter forslaget stige fra 52.823 kr. til 75.674 kr. Lønningforslaget blev uden nævneværdige ændringer fremsat på rigsdagen.

Under behandlingen i folketinget indhentedes der oplysning fra Schønberg om hans og kontrollørens indtægter ved auktionsprocenter, der i de sidste 20 år gennemsnitlig havde udgjort 6.152 kr. årlig for hver, svingende mellem 5.182 kr. og 7.695 kr. Schønberg erkendte, at disse lønninger efter danske forhold var gode, men hævdede, at det burde de også være på grund af de to embedsmænds betydelige ansvar. Forvalteren skulle svare til beskadigede, borteblevne og fejludleverede panter, selv om skaden var hændelig eller fejlen begået af personalet, og han skulle ligeledes dække tab på solgte panter, når salgssummen ikke udgjorde mindst tre fjerdedele af lånebeløbet. Kontrolløren var nødsaget til at give omfattende og langvarig auktionskredit på egen risiko. Da der efterlystes tal, svarede Schønberg, at han i de sidste 5 år havde måttet dække ca. 800 kr. årlig, og at kontrolløren i samme tidsrum havde måttet dække 1.973 kr. i alt. I folketingsudvalgets betænkning hed det, at den foreslåede lønforhøjelse vel udgjorde ca. 39 pct., men at lønningerne hidtil havde været for lave.¹

1. Rigsdagstidende
1907-08 Till. B
sp. 3403.

Lønreguleringen gennemførtes ved lov af 27. maj 1908. Schønberg og M. H. Nielsen beholdt deres auktionsprocenter på 3 pct. af salgssummerne og 2 pct. af de på auktionbordet indløste panter, og Schønberg beholdt ligeledes sin faste årsløn på 2.200 kr. samt sin fribolig på assistenshuset, ligesom der fortsat garanteredes kontrolløren mindst 4.000 kr. årlig på hans auktionsprocenter. Men ved embedsskifte skulle auktionsprocenterne bortfalde og assistenshusforvalteren lønnes med 4.000 kr. årlig, stigende hvert fjerde år med 500 kr. indtil 5.500 kr., foruden friboligen, medens kontrolløren ville få 3.200 kr., stigende hvert fjerde år

med 300 kr. indtil 4.400 kr. Til den tid ville de to embeder også få tillagt henholdsvis 800 kr. og 400 kr. årlig som vederlag for tabsrisiko.

Kassereren og fuldmægtigen blev omdøbt til underkasserere, fuldmægtigens fribolig bortfaldt, og årslønnen på højeste trin fastsattes til 3.360 kr. Blandt bestillingsmændene fik kontorbestyrerne tillagt 2.200 kr. i årlig slutløn foruden fribolig ved kontorerne, første taksator fik 3.000 kr. i årlig slutløn, anden taksator 2.300 kr. og de to taksatricer hver 1.800 kr. Sølvkammerbetjenten, overmagasinbetjenten og kassererassistenten fik hver 2.300 kr., de mandlige assistenter 2.200 kr., de kvindelige assistenter 1.400 kr. og magasinbetjentene 1.800 kr. i årlig slutløn.

Fra de første år af 1900-tallet foreligger de tidligste oplysninger om handelsmænd og sjakrere, der optog lån på assistenshuset i den hensigt at afhænde det pantsatte fordelagtigt via assistenshussedlen, og som med alle kneb pressede på hos taksatorerne for at opnå høje lån. På gadehjørner og i værtshuse, hvor de falbød sedlerne, udnyttede de bagefter assistenshusets autoritet til også at presse salgsprisen i vejret med påstande om, at huset kun belånte tingene med en fjerdedel eller en tredjedel af værdien. Schönberg havde naturligvis øje for det uheldige i denne trafik, der intet havde at gøre med assistenshusets opgave som humant låneinstitut, og instruerede taksatorerne om kun at give dem små lån. Hvis de klagede derover, skulle de henvises til forvalteren, men det skulle samtidig betyde dem, at klagen ville være forgæves, da det faldt helt uden for assistenshusets formål at medvirke til salg af de pantsatte genstande. Trafikken kunne dog ikke på denne måde bringes til ophør, da sjakrerne fandt på at lade hjælpere ordne belåningen for sig eller også benyttede vekslende indleveringskontorer. Mellem kl. 3 og 4 hver dag holdt de formelig børs uden for assistenshuset, hvorfra politiet på Schönbergs opfordring af og til drev dem bort. Særlig ihærdige var to: »Stakaten« og »Smeden«. I et cirkulære af maj 1907 til kontorbestyrerne pålagde Schönberg dem at bremse »geschæftsmagernes« virksomhed og udtrykte sit håb om, at de kunne kastes over til de private pantelånere.

Under de dårlige konjunkturer i 1908 indtraf der en betydelig vækst i assistenshusets udlån, og Schönberg så sig derfor nødsaget til at gøre udstrakt brug af adgangen til at optage midlertidige lån hos finansministeriet til 4 pct. årlig rente. Det havde ellers ikke siden 1905 været nødvendigt at ty til denne udvej. Men nu låntes der først 20.000 kr. i slutningen af maj og derefter seks gange 20.000 kr. i løbet af de næste fire måneder, og det var ikke muligt at tilbagebetale det samlede lånebeløb på 140.000 kr. i løbet af efteråret og vinterens begyndelse, hvor indløsningen ellers plejede at overstige pantsætningen. I februar 1909 måtte der endda rekvireres 20.000 kr. til. Schönberg mente, at den omfattende arbejdsløshed var medvirkende årsag til udlånsforøgelsen, vel ikke direkte, da assistenshuset stadig kun i ringe grad benyttedes af de egentlige arbejdere, men mere indirekte, da middelstanden, som særlig frekventerede assistenshuset, også var ramt. Det samlede udlånsbeløb nåede den 1. april 1909 op på næsten 1½ mill. kr., fordelt på 136.629 panter.

*Pressekritik af tonen på assistenshuset
Kundernes skyhed. Pressearrangeret karnevalsoptrin
til undersøgelse af hælprivilegiets skadevirkning
Pantelånernes kollegialitet*

Den nye avis Ekstra Bladet bragte den 2. februar 1908 et indlæg, underskrevet Mikkelsen, som kritiserede kundebetjeningen på assistenshuset. »Jeg har været på mange offentlige kontorer,« skrev Mikkelsen, »men jeg tror aldrig, jeg har set nogle så typiske kgl. danske embedsmænd som de herrer assistenter på assistenshuset. – En dame kommer med et guldur. – Hvad vil De låne på det? spørger assistenten. – Så meget, jeg kan få. – 35 kr. – Er det ikke noget vel lidt? spørger damen. – Når De synes, det er lidt, kan De jo sige en sum, brøler assistenten og skubber uret over til damen. – 50, prøver damen. – Nå, så har De altså alligevel tænkt Dem noget. – Og med en dyb rynke i panden griber excellencen efter uret. Sådan er tonen, og den er tit meget værre. Og som regel får man lov til at vente i det uendelige, til de herrer får spist frokost eller på anden måde bliver ledige. Jeg synes, den ærede minister, der har assistenshuset under sig, skulle gå indenfor en dag og se, hvordan forholdene er. Så ville han sikkert få lyst til at røfle nogle af de hertuger af, som opholder sig bag assistenshusets skranke.«

Så sent som februar 1909 kan det konstateres, at sættemandsvirksomhed endnu forekom. Det drejede sig om en urmager i Naboløs, gennem hvem der var blevet belånt en del dametøj, som bagefter viste sig at være stjålet. Ved samarbejde mellem sættemanden og assistenshuset lykkedes det at få tyven sat fast.

Skønt det for længst var blevet normen, at kunderne mødte personligt, var deres skyhed ikke forsvundet. I en ugebladsartikel fra februar 1907² beskrives situationen således: »Gammelt og ærværdigt ligger huset der med sit røde tegtag og sine mange tilgitrede vinduer i et af byens ældste og smukkeste kvarterer. Københavneren, der går det forbi, hilser det med det lidt forlegne genkendelsesblik, hvormed man møder det, der minder om de heldigvis længst forsvundne dage, da man nu og da nødtes til at tage sin tilflugt til »onkel«s barmhjertighed. Hvis han da ikke netop selv har ærinde til ham. Så sagtner han sin gang, når han nærmer sig den smukke portal i nr. 2, og hans blik glider hurtigt undersøgende op og ned ad gaden. Nej, der er vist ingen bekendte i farvandet. Med en hurtig, skarp drejning er han inde i porten, hvor han for alle tilfælde skyld bliver stående et øjeblik, studerende med stor iver de officielle auktionsbekendtgørelser inden for udhængsskabenes ståltrådsnet. Skulle alligevel nogen have set ham, kan de endnu redde ham skinnet. Det er først, når han er inde i gården og oppe ad trappen til ekspeditionslokalerne, at han for alvor føler, at han har risikeret sit rygte for at bytte sit ur mod tyve blanke kroner.«

2. A. Gnudtzmann
og H. Lind: Stor-
København i:
Verdens-Spejlet
24. Februar 1907

De Ferslewske blade, der i tyve år havde været tavse om hælprivilegiet, genoptog i december 1909 tråden fra 1889. Redaktør Bauditz allierede sig med fabrikant, cand. polyt. R. Berlème-Nix, der nylig havde været udsat for privilegiets virkninger. Ved et indbrud i hans villa var der blevet stjålet bl.a. 12 duge og et taffelur, som blev opsporet på assistenshuset, hvorefter han måtte betale for indløsningen. Fabrikanten påtog sig personlig at bevise, hvor meget assistenshusets agtpågivenhed over for tyvekoster stod tilbage for pantelånernes. Fremgangsmåden beskrev han i bladene således: »Jeg iførte mig den 10. december en overordentlig gammel, grå jakke med store huller på albuerne, frynset, laset og smudsig overalt, et par benklæder af ikke stort bedre beskaffenhed, en meget smudsig krave uden flip og en tilstøvet, gammel filthat, hvorhos jeg sværtede mit ansigt og min hals således, at jeg gennemgående måtte siges at være meget lurvet klædt. Jeg bar ingen ringe eller lorgnet. I denne dragt præsenterede jeg mig først for redaktør Bauditz og indfandt mig derefter i assistenshuset. Her pantsatte jeg en sølvsukkerskål og flødekande for 30 kr. En funktionærdame og den funktionær, der besørgede panteforretningen, betragtede mig meget nøje. Da han ønskede oplyst, under hvilket navn pantet skulle indføres, svarede jeg B.N. Vi skulle gerne have et fuldt navn, sagde han, og jeg svarede, at så kunne han jo sætte navnet Bertel, hvilket skete. Hos en pantelåner i Nørrevoldgade fremlagde jeg 4 sølvskeer og et ur. Men han betragtede mig og sagde, at han ikke ville give mig lån på nogen af delene.« Tre pantelånere i Nansensgade og en i Slotsgade nægtede ligeledes. En femte pantelåner holdt ham hen, medens hans medhjælperiske tilkaldte politiet. På Fælledvejens politistation legitimerede han sig og blev løsladt.

Redaktionen erklærede sig taknemlig for fabrikantens energiske initiativ, der mentes at have ført til et uigendriveligt bevis for privilegiets sløvende virkninger. Noget angreb på personalet eller institutionen var ikke tilsigtet.

Da finansministeriet forlangte en erklæring om avisartiklen, forklarede Schönberg, at den slet klædte person allerede vakte personalets opmærksomhed ved sin indtræden, og at taksator, da hans tur kom, rettede forskellige spørgsmål til ham for at vinde tid til at gennemse politiets kosterblade. Imidlertid var de tilbudte sølvgenstande ikke efterlyst deri som stjålne, og taksator antog derfor, at den lånsøgende var i retmæssig besiddelse deraf, men blot af en eller anden grund havde formummet sig. I henhold til givne pålæg om kun at foranledige anholdelse, når det var sikkert eller dog overvejende sandsynligt, at den lånsøgende ikke var lovlig ejer af pantet, havde taksator ment at måtte modtage panterne til belåning, og Schönberg fandt ikke at kunne bebrejde ham dette.

Samtidig pointerede Schönberg fuldt så skarpt som i 1898, at privilegiets ophævelse ville medføre en nærgående inkvirering over for de lånsøgende om navn og dispositionsret, hvorunder publikums tillid til assistenshusets diskretion ville lide. Han mente også stadig, at der bestod en udbredt tilbøjelighed til at overdrive privilegiets skadelige virkninger.

Umiddelbare praktiske resultater medførte karnevalsoptrinet ikke, skønt bladene sendte artiklen til justitsminister Zahle.

Under mærket Arvid indeholdt Ekstra Bladet i juli 1910 beretning om en boykot, som pantelånerforeningen havde indledt mod en kollega, fru Sonne, fordi hun ikke holdt sig til den gængse månedsrente på 5-6 pct., men nøjedes med 3-4 pct. Foreningen søgte at kalde hende til orden ved hjælp af de 4 auktionsforretninger, hos hvem pantelånerne plejede at lade deres uindløste panter realisere. Medlemmerne nægtede simpelt hen deres søgning til auktionsforretninger, der modtog panter til salg fra fru Sonne. Bladet kunne oplyse, at to af auktionsholderne allerede havde bøjet sig for presset, men at fru Sonne ikke var til sinds at lade sig kue. Foreningsformanden, pantelåner Nielsen, Gormsgade 7, forsvarede sin aktion med, at pantelånerstandens kår var alt andet end glansfulde, når de ikke som fru Sonne rådede over en stor egenkapital. Der fandtes 112 pantelånere i alt, og heraf var 87-88 medlemmer af foreningen. Ingen af de øvrige opførte sig så ukollegialt som fru Sonne, der end ikke undså sig for at reklamere med sin særlig billige rente. Ekstra Bladet bemærkede for egen regning, at når assistenshuset kunne give overskud med en månedsrente på 1 pct., og når de billige lånekontorer kunne klare sig med 2 pct., ville pantelånerne såmænd ikke udsætte sig for ruin, selv om de blev tvunget til at nedsætte deres ublu rente til det halve.

Udlånsrenten forhøjes. Kriminalistforeningen foreslår revision af pantelånerloven og ophævelse af hælerprivilegiet. Schönbergs afgang

En af folketinget nedsat sparekommission rejste ved afslutning af rigsdagssamlingen 1909-10 på ny spørgsmålet, om staten ikke burde ophøre med at drive assistenshus, eller om der dog ikke kunne skaffes en bedre forrentning af den deri anbragte kapital. Gennem finansministeriet fik Schönberg lejlighed til at udtale sig og erklærede, at huset havde en opgave som dæmper på de private pantelåneres exploiteringslyst, og at tilsvarende statslige eller kommunale foretagender fandtes i alle udlandets større byer. Hvis staten nedlagde virksomheden, måtte den overtages af kommunen eller af private, og det var vist stadig tvivlsomt, om kommunen var villig dertil. Han var derfor modstander af nedlæggelse. Om rentabiliteten oplyste Schönberg, at det regnskabsmæssige driftsoverskud 30.264 kr. for seneste finansår knap havde kunnet forrente driftsfonden og bygningernes bogførte værdi med 2 pct. Han gik dernæst ind for, at der burde fastsættes en enhedsrente på 12 pct. årlig for udlånene, og at auktionssalæret, der bragtes til fradrag ved beregning af salgsprovenuet til låntagerne, burde forhøjes fra $9\frac{1}{4}$ pct. til 12 pct. Derved kunne driftsoverskuddet omtrent fordobles og forrentningen nærme sig 4 pct. Ud-

faldet blev, at de foreslåede forhøjelser af udlånsrenten og auktionssalæret ved finansminister N. Neergaards initiativ gennemførtes på finanslov fra den 1. april 1912. Kommissionen frafaldt derimod tanken om nedlæggelse af assistenshuset. Med den trufne afgørelse ophørte omsider den klassiske tredeling af lånene efter størrelse med hver sin rentesats, senest 12, 9 og 6 pct. Den ret moderate skærpelse af rente- og salærsatserne havde sin baggrund i lønforhøjelserne af 1908, der havde forringet årsoverskuddet med ca. 19.000 kr. Samtidig opnåedes der en forenkling af det omfattende arbejde med renteberegningen.

Dansk Kriminalistforening, der siden stiftelsen i 1899 havde arbejdet for en reformering af straffelovgivningen, havde også nedsat et udvalg med den opgave at udarbejde forslag til en ny lov om pantelånvirksomhed og handel med brugte genstande. På foreningens årsmøde den 11. maj 1911 gjorde udvalgets sekretær, politiassistent Hakon Jørgensen rede for det færdige udkast, hvorefter de, der søgte lån hos pantelånerne, skulle fremlægge bevis for deres ejendomsret til de tilbudte panter. I tilslutning til en artikel, som han havde fået optaget i Ugeskrift for Retsvæsen nogle dage forinden, tog han også til orde for at ophæve assistenshusets hælerprivilegium og at omordne dets forhold, så at det ikke mere kom til at bero på ekspedienternes hukommelse, om der kunne gives signalement af personer eller panter. I lovudkastet var der af hensyn til retssikkerheden optaget en paragraf om, at der af justitsministeriet efter forhandling med finansministeriet skulle fastsættes nærmere regler for husets virksomhed. Schönberg var til stede på mødet og klagede over politiets tilbøjelighed til at misforstå institutionens stilling som human og filantropisk anstalt. Som ved tidligere lejlighed fremhævede han også, at privilegiets ophævelse ville nødvendiggøre en udspørgen af klienterne, hvorved deres tryghedsfølelse ville svækkes. Justitiarius i kriminalretten C. Th. Ussing og professor C. Torp talte begge for, at man skulle ophæve anonymiteten ved pantsætning og således hæmme den lette afsætning af tyvekoster. Forfatteren Palle Rosenkrantz gjorde sig til talsmand for at reformere pantelånvæsenet efter bredere synspunkter end de rent kriminalistiske.³

3. Nationaltidende

12. Maj 1911.

Efter årsmødet havde Hakon Jørgensen et møde med Schönberg og udformede derpå det endelige lovudkast, som gennem finansministeriet gik til udtalelse hos assistenshuset. Først i oktober 1912 afsendte Schönberg sin erklæring. Heri omtalte han det underlige i, at kriminalister anvendte udtrykket »hælerprivilegium«, da de fremfor alle måtte vide, at der ingen forbindelse var med straffelovens hæleribegreb. Dernæst fandt han, at privilegiets ophævelse ville blive til gavn for nogle få bestjålne, men til ulempe for alle sagesløse lånsøgende, der måtte underkastes inkvirering om deres adkomst. I en udførligere erklæring tilbageviste den gamle forvalter i februar 1913 den »forholdsvis unge politiassistent Jørgensens« sigtelser imod assistenshuset for manglende agtpågivenhed over for tyvekoster. Da der var op til 200 efterlysninger hver tredje dag i de trykte kosterblade, var det dog uundgåeligt, at et antal tyvekoster blev

belånt. Men assistenshuset burde som human og filantropisk institution ikke besværes med yderligere forsigtighedsforanstaltninger. Imidlertid havde finansministeriet ikke afventet forvalterens nye erklæring, men havde den 8. november 1912 over for justitsministeriet godkendt lovudkastet.

I april 1913 blev forvalter Schönberg 80 år, men følte sig stadig i vigør. Heller ikke udbruddet af første verdenskrig i begyndelsen af august 1914 kunne bevæge ham til at trække sig tilbage. Først i januar 1915, da han havde kunnet fejre sit 25-års jubilæum ved assistenshuset, mærkede han alderen tynde på sig. Det var især synet, der svigtede. Han søgte og fik derfor sin afsked ved månedens udgang med alle hædersbevisninger, men blev boende i assistenshusets nabolag på Gammel Strand. Her døde han den 29. november samme år.

Forvalter Gottlieb

Svigtede samarbejde og arbejdsdisciplin

Strid mellem forvalteren og hans protegé

Den i lønningsloven af 1908 gennemførte forringelse af forvalterembedets indtægter skulle efter Schönbergs afgang træde i kraft, og ved opslaget forbeholdt ministeriet sig at nedlægge forvalterboligen og omdanne den til kontor- og magasinlokaler. Der indkom dog 8 ansøgninger, heraf 5 fra fuldmægtige og assistenter i finansministeriet. Blandt ansøgerne var også kasserer Fischer og kontorbestyrer Gottlieb fra litra H.

Det må antages, at den sidstnævnte efter indgivelsen af sin ansøgning har haft en personlig samtale med finansminister Edv. Brandes, siden han få dage senere foranledigede en række skriftlige anbefalinger tilsendt ministeren. I en udtalelse af 1910 fra forvalter Schönberg tillagdes der Gottlieb stor forretningssans, praktiske anlæg og megen varekundskab, og han betegnedes som meget velsitueret. Der forelå ligeledes gunstige erklæringer fra Landmandsbanken og Revisionsbanken, idet sidstnævnte bank betegnede ham som både hæderlig, dygtig og velhavende. Der blev ikke af ministeriets embedsmænd udarbejdet noget skriftligt referat om embedsbesættelsen, men ministeren indstillede ham til kgl. udnævnelse, som fulgte omgående med virkning fra den 1. februar. Der er grund til at tro, at finansministeren før eller senere fortrød sin hastige afgørelse. Antagelig har han haft til hensigt at lade en veltjent mand blandt institutionens faste personale vederfares et smukt avancement. Det er også troligt, at han i kandidatens forretningsmæssige duelighed har søgt grundlag for at reformere den så ofte kritiserede virksomhed. Ligeledes kan det have spillet en rolle, at Gottlieb ikke var interesseret i boligen, men foretrak at blive boende i sin villa mod en godtgørelse på 1.200 kr. årlig.

L. G. A. Gottlieb var født den 24. januar 1855 og altså nu 60 år gammel. Han skal have begyndt sin løbebane som handskemagersvend,⁴ men var handelskommis, da han i 1875, 20 år gammel, trådte i assistenshusets tjeneste som assistent. Han havde således næsten 40 års erfaring inden for murene.

En del af den tidligere forvalterbolig i den vestlige sidefløjs stueetage blev omdannet til sølvkammer samt spisestue og garderobe for personalet, og i værelserne til Nybrogade blev der indrettet nye og rummelige kontorer for kontrolløren og forvalteren. Samtidig blev der indlagt elektrisk lys i alle kontorlokaler. På magasinerne vovede man ikke at føre strøm frem af hensyn til brandrisiko.

Da vognmanden forlangte forhøjet betaling for kørsel til indleveringskontorerne, fik Gottlieb i stedet en aftale i stand med en af sine venner om at stille en varebil til rådighed. I virkeligheden anskaffede forvalteren bilen for egen regning mod andel i kørselsvederlaget. Efter et par måneders forløb lod Gottlieb kredsen af genstande, der kunne modtages til belåning, udvide med slebne krystalvarer, og endnu et par måneder senere fulgte en mere mærkværdig udvidelse. Da blev nemlig også virkelig gode cigarer indlemmet blandt belåningsobjekterne, dog med det vilkår at sådanne lån ikke kunne fornys. Det ses ikke rettere, end at assistenshuset således gav en håndsregning til hamstrere, der ønskede at sikre sig i de første krigsår, medens tobak endnu var til at opdrive.

Som sine nærmeste forgængere fandt Gottlieb kort efter sin tiltrædelse at måtte interessere sig for magasinpersonalets arbejdsindsats. I en instruks gav han nærmere regler herom. Således måtte en ekspedition ikke tage mere tid end 10 minutter. Fremmede måtte ikke indlades i magasinerne, ledige øjeblikke skulle anvendes til at ordne og beskytte panterne, og privat arbejde måtte ikke udføres i arbejdstiden. For at magasinbetjentene ikke skulle være tvunget til at gå på værtshus under arbejdet, skulle de kunne købe kaffe hos kontorpersonalet for 6 øre. At det dog stadig kneb med arbejdsdisciplinen, viste sig i september, da Gottlieb klagede til finansministeriet over vrangvilje fra magasinpersonalets side og specielt angav to betjente for vægring ved at bringe koks til fyrkældereren. Disse to fik så tildelt en ministeriel advarsel. Da der i marts 1916 var forefaldet et skænderi blandt kontorpersonalet i pantsætningslokalet, udsendte forvalteren en skriftlig misbilligelse og påbød, at alle stridigheder skulle forelægges ham til afgørelse i hans eget kontor.

Med henvisning til krigstidens midlertidige lukkelov, som ganske vist ikke havde direkte gyldighed for assistenshuset, fik indleveringskontorerne i 1916 lov at lukke kl. 7 aften mod hidtil kl. 7^{1/2}, lørdag dog først kl. 8 som forhen. Kontorbestyrerne krævede nu af Gottlieb, at han hos ministeriet også skulle søge åbningstiden om vinteren ændret fra kl. 8 til kl. 9, bl.a. fordi de billige lånekontorer først åbnede til den tid. Hertil var han dog ikke villig, og ministeriet gav ham medhold. Da en kuffert med toiletgenstande i marts 1917 var blevet forskudsbelånt på et indleveringskontor dagen efter, at den havde stået efterlyst i kosterbladet,

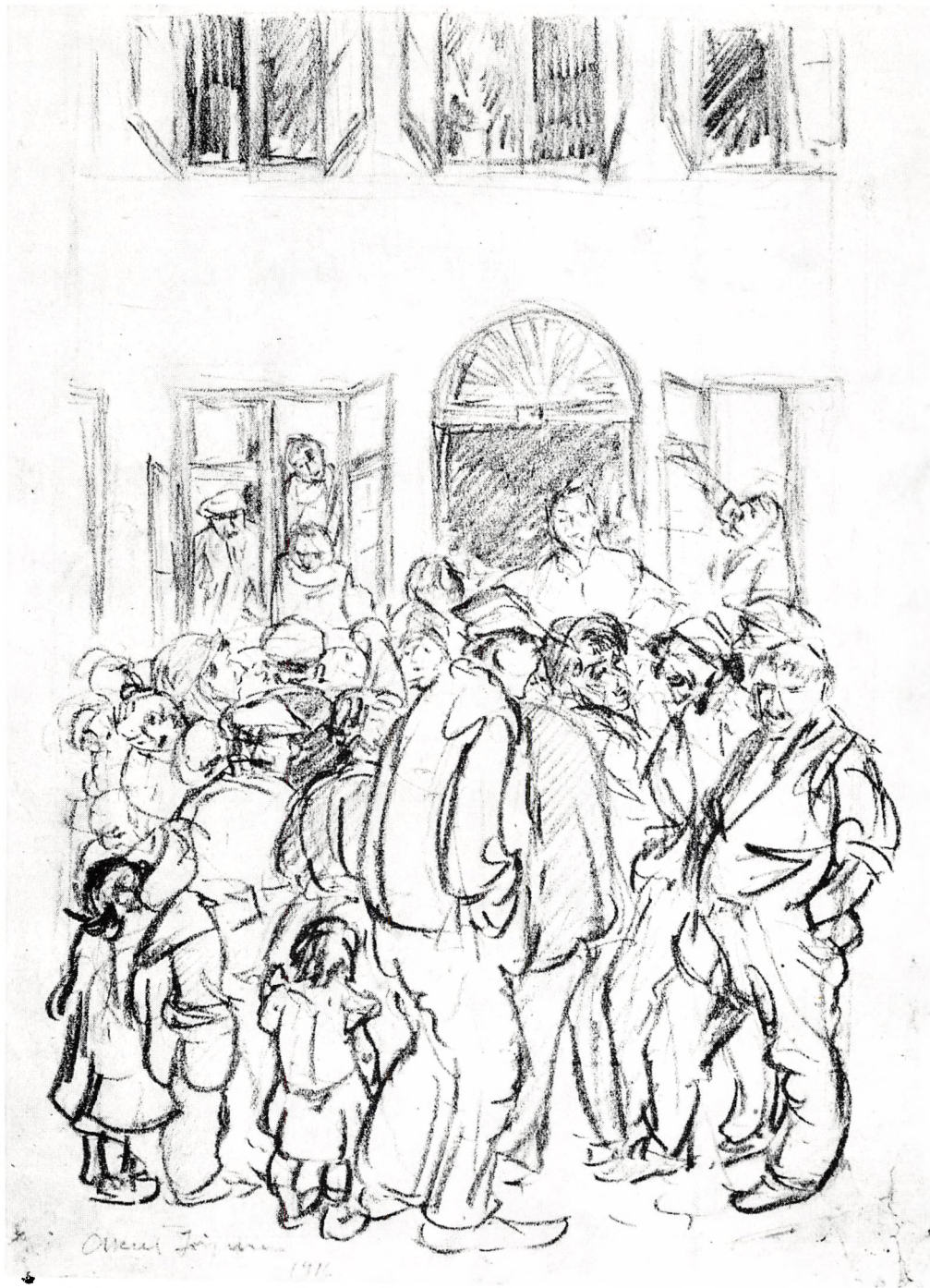

Interiører fra assistenshuset. Fotos i Alb. Gnutzmann og Helmer Lind:
Stor-København II 1907 og i Illustreret Tidende 31. oktober 1915.

Hos en pantelåner.
Maleri af Frants
Henningsen 1893.
Af Statens Mu-
seum for Kunst
deponeret på
Haderslev Stifts-
museum.

Arbejdertyper. Tegning af Aksel Jørgensen 1916.

udsendte Gottlieb et brev til kontorbestyrerne, hvori han indskærpede deres pligt til at gennemse efterlysningerne og bekendtgjorde det drastiske standpunkt, at hovedkontoret ikke ville refundere forskudslån på tyvekoster. Samtidig pålagdes det bestyrerne at kræve personlig legitimation af lånsøgende, hvis adkomst til frembudte panter ansås for tvivlsom.

Gottlieb magtede åbenbart ikke den vanskelige opgave at få et gnidningsfrit og tillidsfuldt samarbejde i gang med de medarbejdere, der tidligere havde været hans kolleger. Særlig galt gik det med en ung forretningsmand, som han i 1916 fik udnævnt til assistent, formodentlig for at kunne anvende ham som redskab over for den gamle personalestab, men som skuffede ved at lade sig vælge til formand for en nyoprettet personaleforening og ved at smede ærgerrige rænker for egen regning. I 1919 var det kommet så vidt, at foreningsformanden sendte forvalteren et brev, hvori han hentydede til verserende rygter og klager af graverende art og opfordrede Gottlieb til uopholdelig selv at indberette sagen, for at der kunne foretages en undersøgelse af det materiale, som han lå inde med. Skete dette ikke, anså assistenten det for sin moralske pligt selv at afgive indberetning, og han kunne heller ikke blive ved at holde pressen hen.

Gottlieb afgav det ubehagelige brev til finansministeriet tillige med en indstilling om afskedigelse af assistenten og anførte som grund, at denne havde foreslået en ændring af assistenshusets forretningsgang, hvorved han selv ville opnå en overordnet stilling. Da forvalteren havde stillet sig afvisende, havde assistenten brugt trusler angående hans embedsførelse og yderligere ved sin optræden vanskeliggjort hans forhold til personalet. Navnlig havde han antydnet, at han gennem sine indflydelsesrige forbindelser havde udsigt til at blive forvalter, og at han da ville arbejde på en forbedring af personalets kår. Nogle dage efter tilsendte Gottlieb ministeriet et brev fra sin sagfører, hvori denne gjorde rede for de 14 forskellige anklagepunkter, som assistenten på opfordring havde orienteret ham om. Foruden det foran omtalte forhold vedrørende biltransport af panterne var de væsentligste, at forvalteren skulle have afkøbt personalet indkøbte auktionspanter og videresolgt dem til egen fordel, at han skulle have opfordret en af personalet til at forsyne et maleri med falsk signatur, at han skulle have formået assistenten til at låne nogle venner penge til 8 pct. p.a., at han skulle have opfordret assistenten til at skrive visse anonyme breve bl.a. for at begrænse anden taksators auktionskøb, at han, da assistenten vægrede sig, selv skulle have skrevet sådanne breve, at han var fidel over for straffede seddelsjakrere, og endelig at han havde engageret fuldmægtig Fischer til at administrere en ejendom på Vesterbro, som han havde købt sammen med en anden person.

Gottlieb benægtede i en skriftlig erklæring de fleste af anklagepunkterne og søgte at bagatellisere de øvrige. På pantetransporten havde han tabt flere hundrede kroner. Billedet med den falske signatur betegnede

han som en fastelavnsspøg og deponerede det i ministeriet til undersøgelse. Anklagerne var efter hans formening resultatet af et årelagt spioneri, som assistenten udnyttede til en hævnakt, fordi hans plan om at opnå en højere stilling var blevet krydset. I denne omgang sluttede affæren med, at Gottlieb af finansminister Edv. Brandes modtog en mundtlig henstilling om at iagttage embedets værdighed, hvorpå det hidtil havde skortet, og om at udvise en mindre fortrolig optræden over for personalet. Samtidig fik assistenten af departementschef Schlichtkrull en meget alvorlig irettesættelse for pligtstridig optræden med tilkendegivelse af, at han ville blive afskediget, hvis der på ny fremkom berettiget klage.

Hermed blev der dog langtfra ro omkring sagen. Samtlige københavnske blade tog den nemlig op til indgående beskrivelse og diskussion. Klokkeren 5 var allerede den 5. april på pletten under overskriften: Er der korruption på assistenshuset? Graverende anklager mod assistenshusforvalter Gottlieb. Social-Demokraten havde haft en samtale med forvalteren, der mente, at sagen var afsluttet med tilbagesøgningen af hans begæring om assistentens afskedigelse. Desuden havde han fortalt bladet, at assistenten gennem en mellemmand udlånte penge til høje renter. Dette havde han fået bekræftet ved at henvende sig til mellemmanden under et opdigtet navn. Bladet havde studset over, at en embedsmand på denne måde skaffede sig oplysning om sine undergivne, og havde derfor interviewet finansminister Brandes, der nu havde lovet at iværksætte en fornyet undersøgelse. Politiken mente den 8. april at vide, at assistenten havde benyttet sin stilling til at afkøbe pantsættere deres lånesedler og drive handel med dem. Samme blad citerede guldsmedenes foreningsorgan for en oplysning om, at assistenshusets personale hjalp sjakrere til store lån på smykker og påfølgende gunstigt salg af lånesedlerne. Forholdene ansås nu for modne til en kraftig udrensning. Nationaltidende for den 9. april spurgte, om forvalteren eller personalet lod deres privatinteresser gå forud for de almeninteresser, som det var deres opgave at varetage, og havde hos departementschef Schlichtkrull erfaret, at der muligt ville blive foretaget en supplerende undersøgelse. Berlingske Tidende gengav følgende R.B. meddelelse fra assistenten: »Da det som tjenestemand har været mig forbudt at imødegå forvalter Gottliebs ganske misvisende og ukorrekte meddelelser til pressen vedrørende min person og mine tjenstlige forhold, er det mit håb, at sagen snarest vil blive henvist til behandling ved et kriminalkammer.« Peter Simple fik i Ekstra Bladet optaget et besk digt, der sluttede således:

*Hvad rager en fattig kone,
hvis ønskers mål er en krone,
vor bys assistenshustjenestemænd.
De hører til landets pæneste mænd,
som nok vil be sig betakket
for at tale med pøblen og rakket,
som møder ærbødig ved skranken:*

*Gud fri os bare for tanken.
Det blir da de andres sag. Ikke vor.
(De har mere end rak nok indenfor).*

Kollegaen Ærbødigst (Viggo Barfoed) tog sagen fra den gemytlige side og digtede således i Dagens Nyheder:

*I min familie er der god forståelse og fred,
vi lever godt og roligt med hinanden.
Og kun en enkelt af dem er der lidt i vejen med,
og det er onkel – ham der bor ved Stranden.*

*Jeg kender ham så godt, for jeg besøger ham så tit,
vi sidde kan så hyggeligt og snakke.
Når jeg omsider går, kan jeg bevæge mig så frit,
så har jeg nemlig ingen overfrakke.*

*Nu siges der, at onkel kommen er i nød og trang,
det gør mig på min ære ondt at høre.
Men han har lånt mig femogtyve kroner mangen gang,
så til hans klage vil jeg låne øre.*

*Tænk, de vil smide onkel ud. De siger, han skal gå.
Det var der nok en assistent, der fandt på.
Af mig skal han moralsk og økonomisk støtte få.
Det vil jeg sætte hvad som helst i pant på.*

Gottlieb opsøgte nu en premierløjtnant, der under assistentens militærindkaldelse året forinden havde haft en uoverensstemmelse med ham, og fik løjtnanten til at afgive en nedsættende skriftlig karakteristik af assistenten. Skønt Gottlieb vistnok havde lovet kun at vise erklæringen til finansministeren og kun, hvis denne bad derom, viste han den alligevel til assistenten selv, og denne indgav omgående en klage over premierløjtnanten til hans garnison. Under det derefter afholdte forhør forklarede premierløjtnanten, at de fornærmende udtryk kunne være løbet ham i pennen, fordi Gottlieb havde brugt dem, og han ønskede dem nu tilbagekaldt. Derpå frafaldt assistenten sin klage, men skaffede sig en forhørsudskrift, som han indsendte til finansministeriet med besværing over, at Gottlieb havde ladet den nu tilbagekaldte erklæring mangfoldiggøre og uddele i flæng blandt assistenshusets personale. Hvis finansministeriet ønskede det, ville han anlægge sag mod forvalteren for kolportation af injurier.

Om denne nye affære så bladene København og Folkets Avis sig i stand til at bringe fuldstændige referater. De opfordrede finansministeren til at gøre noget ved den og antydede, at Gottlieb, der lige var vendt hjem fra et kurophold på Montebello, nu måtte være rede til at stå for

skud. I en udtalelse til ministeriet om assistentens nye aktion hævdede forvalteren, at han hos premierløjtnanten havde betinget sig tilladelse til at forevise den famøse erklæring for sin nærmeste omgangskreds. I betragtning af de endeløse angreb fra assistentens side antog han, at ministeriet ville finde hans publikation deraf forståelig. Nogen formel afgørelse traf ministeriet ikke, men det har antagelig i det stille medvirket til etablering af en våbenhvile mellem de stridende i håb om, at en varig fred bagefter ville indtræde.

Da bestyrer Melchior i foråret 1921 måtte melde sig syg og derefter søgte afsked fra udgangen af juni, benyttede Gottlieb lejligheden til at få den besværlige assistent bort fra hovedkontoret ved at foreslå ham konstitueret som bestyrer af det ledige indleveringskontor, foreløbig i et år, for at hans kvalifikationer kunne prøves. Så snart ministeriet havde foretaget konstitutionen og underrettet assistenten derom, protesterede denne og henviste til, at konstitutionsvederlaget ikke kunne dække den nødvendige udgift til en medhjælper. Gottlieb forklarede, at han havde søgt at indskrænke personalet og derfor ikke kunne afse nogen anden assistent end netop denne til bestyrerstillingen. For dette synspunkt bøjede ministeriet sig og forlangte konstitutionen opretholdt.

Under en bedragerisag mod en pengeudlåner blev den konstituerede bestyrer i december 1921 indstævnet som vidne for at afgive forklaring om sin finansiering af pengeudlåneren. Dette førte til, at han af anklageren sigtedes for falsk forklaring og blev anholdt. Da bestyreren senere ændrede sin forklaring, blev han løsladt. Men forinden havde Gottlieb på ny indsendt indstilling til ministeriet om hans afskedigelse. Foruden de gamle anklagepunkter og det nu fremkomne om bestyrerens deltagelse i en ågerforretning angav forvalteren, at bestyreren havde bragt ham i vanskeligheder hos skattevæsenet, og at der vistnok var sindssyge i hans familie. Bestyreren havde også for nylig været besværlig og grov over for forvalteren. Hvis han blev afskediget, var det efter Gottliebs nuværende opfattelse unødvendigt at antage nogen ny medarbejder i hans sted. Man skulle blot nedlægge et indleveringskontor og flytte bestyreren til det ledige kontor. Ved efterretningen om bestyrerens anholdelse lod ministeriet ham suspendere fra stillingen. Dagbladene bragte udførlige og uforbeholdne referater om retssagen, og et enkelt blad havde nogle særdeles nedsættende udtalelser fra Gottlieb om den uheldige bestyrer. Disse udtalelser indbragte forvalteren en mundtlig misbilligelse fra ministeriet, hvorefter han måtte love større forsigtighed i fremtiden. Ågersagen sluttede for bestyrerens vedkommende uden tiltale, men førte dog til hans afskedigelse, der ordnedes således, at han selv søgte derom med svagelighed som grund og fik tillagt pension.

*Første verdenskrig. Ændring af åbningstiden
Finansieringen af udlånet. Renten forhøjes atter
Antallet af indleveringskontorer begrænses
Auktionstab på manufakturvarer*

Varemanglen og de livlige forretningskonjunkturer under første verdenskrig førte naturligt til en nedgang i assistenshusets virksomhed. Pantsætninger og fornyelser, der i 1912-13 havde udgjort 190.725 til et beløb af 2.519.550 kr., aftog stadig i antal, indtil et lavpunkt nåedes i 1919-20 med 87.907, medens beløbet gik ned til 2.352.750 kr. i 1916-17 for derefter under fremadskridende forringelse af pengeværdien at stige til 4.384.881 kr. i 1920-21 og atter at dale til 3.306.883 i 1922-23. De samme årsager førte til nedgang i auktionssalgets omfang, nemlig fra 23.996 panter, belånt med 183.966 kr. i 1913-14 til 6.339 panter, belånt med 116.716 kr. i 1919-20. I det førstnævnte år solgtes 12,8 pct. af panterne, belånt med 7,4 pct. af samtlige udbetalte eller fornyede lån, og de tilsvarende procenter var i det sidstnævnte år kun 6,5 og 3,2. I det samlede antal af udestående lån kunne der også registreres en betydelig nedgang, nemlig fra 129.807 den 1. april 1913 til 44.832 den 1. april 1920, og den 1. april 1923 var antallet kun steget til 61.621. Summen af udestående lån sank fra 1.496.013 kr. den 1. april 1913 til 1.261.842 kr. den 1. april 1917 og var den 1. april 1923 nået op på 2.114.461 kr. Gennemsnitsbeløbet på de udestående lån steg fra 11,52 kr. den 1. april 1913 til 16,32 kr. den 1. april 1917 og 34,31 kr. den 1. april 1923 og blev altså tredoblet på 10 år. Det regnskabsmæssige overskud bevægede sig i årene til og med 1918-19 omkring førkrigsbeløbet ca. 45.000 kr. årlig, der kunne forrente driftskapitalen med ca. 2½ pct., men ændredes i 1919-20 til et underskud på 41.072 kr. og i 1920-21 til et underskud på 69.610 kr. I september 1917 meddelte Gottlieb kommunens statistiske kontor, at der ikke mere udbetaltes så mange lån på 2-10 kr., men adskilligt flere på 100-3.000 kr., og han tolkede denne ændring således, at de gunstige konjunkturer havde hjulpet den mindre bemidlede befolkning, medens forretningsmænd oftere havde fået brug for større beløb i en kort tid. Begivenheder, som straks skal omtales, bevirker i øvrigt, at regnskabstallene må tages med et vist forbehold.

Bestyrelsen for de billige lånekontorer tilbød i januar 1919 at overdrage sine forretninger til assistenshuset, hvis der kunne opnås enighed om engagement og pensionering af selskabets funktionærer. Men forhandlingerne herom førte ikke til noget resultat.

I februar 1919 foreslog Gottlieb ministeriet at indskrænke kontortiden, der siden 1876 ved hovedkontoret havde ligget fra kl. 8-5 i syv månedersperioden fra marts til november og fra kl. 9-3 i årets øvrige 5 måneder, og ministeriet godkendte med virkning fra den 1. april hans forslag, hvorefter kontortiden blev fastlagt til kl. 9-4 året rundt, altså 7

timer daglig. Motiveringen var, at der i første morgentime og sidste eftermiddagstime om sommeren kun indtraf yderst få ekspeditioner. Også indleveringskontorernes ekspeditionstid forkortedes med en tidlig morgentime og blev fremtidig kl. 9-1 og 3-7, dog således at der som hidtil holdtes åbent til kl. 8 dagen før helligdage.

Det kortvarige forretningsministerium af april 1920 satte sig spor ved assistenshuset i form af en opfordring til at begrænse udlånene efter bedste skøn, da det ansås for magtpåliggende at få nedbragt det beløb af 670.325 kr., som statskassen havde indskudt udover den egentlige driftsfond. Gottlieb valgte at henstille til taksatorer og bestyrere ikke at spænde lånene for højt, ikke at give lån til sjakrere og at nægte enkeltlån over 1.000 kr. Herom underrettede han ministeriet, men påpegede samtidig i brev af 17. maj, at driftsfonden på 1.250.000 kr. på grund af pengeværdiens forringelse ikke mere var tilstrækkelig til at imødegå det almindelige lånebegær. Dertil kom, at den indtrådte erhvervskrise fremkaldte et ekstraordinært lånebegær. Forvalteren så sig derfor nødsaget til at anmode om et nyt midlertidigt lån på 50.000 kr. hos staten.

Alarmeret over, at tidligere års driftsoverskud i 1919-20 var afløst af det omtalte underskud på 41.072 kr., anmodede finansministeriet den 14. oktober 1920 forvalteren om at foreslå sådanne forøgelse af indtægterne og nedsættelse af udgifterne, at der atter kunne opnås overskud. Der kunne dels være tale om forhøjelse af udlånsrenten 12 pct. og dels om nedbringelse af de stærkt stigende lønningsudgifter gennem personaleindskrænkning. Auktionstabene ønskedes også begrænset. Otte dage senere pegede Gottlieb på, at lønforhøjelsen skyldtes den ny tjenestemandsløst af 12. september 1919. Han mindede også om, at driftsfonden burde forøges, hvorved assistenshuset ville spare en renteudgift. Den ønskede forhøjelse af udlånsrenten burde efter hans mening være så lempelig over for låntagerne som muligt, men renten kunne dog for udlånenes hovedmasse ikke sættes lavere end 24 pct. årlig, hvis målet var et årsoverskud af samme størrelse som forhen. Han foreslog nu, at denne sats skulle gælde lån fra 1 kr. til 500 kr., og at satsen for større lån blev 18 pct. De, der optog store lån, var oftest forretningsfolk i øjeblikkelig pengetrang, f.eks. på grund af veksler, og han mente ikke, at disse kunne give 24 pct. Efter forslaget kunne der ventes ca. 60.000 kr. årligt overskud. De billige lånekontorer havde måttet forhøje deres udlånsrente fra 24 pct. til 36 pct. og ville efter forlydende indskrænke virksomheden på grund af kapitalmangel. Ønsket om personalereduktion ved ledighed tog Gottlieb ad notam. Inden månedens udløb fremkom han med en supplerende bemærkning om, at begrænsning af udlånsvirksomheden ville reducere virkningen af den påtænkte renteforhøjelse og genere det lånsøgende publikum, hvis tarv ellers var tilgodeset af ham ved udvidelse af belåningen til cykler, malerier, bronze- og porcelænsvarer. Sagens udfald blev, at finansministeriet på finansloven for 1921-22 fik optaget en tekstanmærkning, hvorefter assistenshusrenten forhøjedes til 24 pct. p.a. for alle udlån, der blev tilstået eller fornyet

efter den 1. april 1921. Gottliebs modstand imod begrænsning af udlånsvirksomheden mødte ingen forståelse hos stats- og finansminister N. Neergaard, der i februar 1921 gentog henstillingen om begrænsning og nedskar en anmodning fra forvalteren om et nyt midlertidigt driftslån. Den 1. juni 1921 indsendte Gottlieb dog på ny en anmodning om 50.000 kr. i midlertidigt driftslån og gjorde gældende, at assistenshusets filantropiske opgave ingen sinde havde været vigtigere end nu, hvor arbejdsløshed påførte landets befolkning betydelig nød, medens det under krigen for en stor del var fremmede emigranter, især russere, der fik lån. Dersom udlånskassen af og til måtte lukkes og de lånsøgende henvises til de dyre private pantelånere, ville der hurtigt gennem pressen rejse sig heftige bebrejdelser. Ministeriet lod sig da formilde og gik modstræbende med til at udbetale beløbet.

I september 1921 besøgte Gottlieb nogle tyske lånehuse og beskrev efter hjemkomsten, hvorledes der i Hamburg fandtes 5 kommunale lånekontorer i dertil opførte praktiske bygninger. Her var renten kun 1 pct. månedlig, medens byens pantelånere tog $2\frac{1}{2}$ pct. I Berlin var der to statslige lånehuse med fælles forvaltning, og her var månedsrenten 2 pct., for større lån dog $1\frac{1}{2}$ pct. De berlinske pantelånere måtte ikke tage mere end 2 pct. De indvundne erfaringer fik Gottlieb til at fravige sit tidligere standpunkt, hvorefter man burde lette publikum adgangen til at låne. Nu mente han tværtimod, at lånekontorer ikke burde være så let tilgængelige, at de fristede folk for meget. Han fandt det derfor urimeligt at opretholde assistenshusets 8 indleveringskontorer, hvis nytte også var tvivlsom, fordi de lånsøgende og indløserne måtte møde to gange for at ordne deres ærinde, og fordi det pantsatte tøj led for meget under transporten til og fra hovedkontoret. Derimod foreslog han oprettet et helt selvstændigt filialkontor i en af Vesterbros sidegader, f.eks. Saxogade eller Dannebrogsgade. Finansministeriets embedsmænd var enige med forvalteren i, at det vidtforgreneede sporvejsnet havde formindsket indleveringskontorerens betydning, og finansministeren besluttede derfor den 21. december 1921, at der ved ledighed i bestyrerstillingerne skulle nedlægges 4 eller 5 af dem. I forbindelse med den tidligere omtalte bestyrers afskedigelse blev derfor litra D på Nørrebro nedlagt den 1. april 1922 og bestyreren forflyttet til Vesterbro.

I et brev af 18. marts 1922 til finansministeriet klagede Gottlieb over de ganske unormale tider og de nedadgående konjunkturer og anmodede om tilladelse til at underhåndssælge et antal panter, som allerede 2–3 gange havde været på auktionsbordet uden at kunne sælges. Det drejede sig om 37 ruller moll, belånt med 9.055 kr., 33 ruller fløj, belånt med 1.620 kr., 285 silke-golfrøjer, belånt med 6.045 kr., og 20 ruller java, belånt med 7.550 kr. Samtidig søgte han sig fritaget for sin forpligtelse til at svare til tab udover 75 pct. af lånene på disse panter. Ministeriet anmodede dog om, at det endnu en gang forsøgtes at realisere de besværlige panter ved en af de forestående auktioner. Da tiden i januar 1923 var inde til at saldere udlånene fra 1920-21, skrev forvalteren til

ministeriet, at det var lykkedes at auktionssælge nogle af panterne for 75 pct. af lånebeløbene, og at andre ved fornyelse var blevet nedskrevet tilsvarende. Tilbage var nu panter til et samlet lånebeløb af ca. 10.000 kr., som han udbad sig tilladelse til ligeledes at nedskrive til 75 pct. Bagefter smøg Gottlieb sig uden om deltagelse i noget auktionstab ved selv at byde panterne ind på auktionen og derefter belåne dem på ny for egen regning.

Pantelånerloven af 1921. Hælerprivilegiets bortfald Finansministerielt assistenshusregulativ

Under første verdenskrig kom kriminalistforeningens forslag om reform af pantelånervæsenet til at ligge i dvale. Dog blev der i Berlingerens søndagstillæg for den 28. november 1915 optaget et interview med politiassistent Hakon Jørgensen om politiets vilkår i kampen mod forbryderne, og heri indflettede han på ny sit synspunkt, hvorefter politiet burde have adgang til kontrol med assistenshusets udlånsvirksomhed for derved at bremse belåningen af tyvekoster. Særlig kunne han anbefale, at et par »gamle rotter« fra opdagelsespolitiet som i tyske låneanstalter blev optaget blandt personalet for at føre tilsyn med de indkommende panter.

Under finanslovdebatten i folketinget den 23. oktober 1916 tog socialdemokraten H. P. Hansen, Mariager, indtrængende til orde for hurtig gennemførelse af reformen. Han havde ved imødekommenhed fra justitsministeriets og Københavns politis side ladet anstille eksperimenter hos pantelånerne og kunne nu berette, at et ur til 70 kr. i deres forretninger blev belånt med 8-10 kr. Renten var 5 pct. om måneden. Men da der ikke blev givet rabat for indløsning inden en måneds forløb, måtte der i tilfælde af indløsning inden 8 dage svares 312 pct. p.a. Også i provinsen fandt der pantelånervirksomhed sted, ofte i forbindelse med marskandisernæring. Og det var ikke sjældent fattiggasserne, der foretog indløsning af panterne. Under de herskende samfundsforhold kunne denne virksomhed ikke undværes. Men den kunne ikke anses som kvalificeret hæderlig. Og når den blev drevet i form af privat geschæft, betragtede taleren den med skepsis, om ikke med ringeagt. Det offentlige mont de piété i Paris, der nøjedes med 8 pct. årlig og påtog sig taksation i hjemmene, var derimod ideelt. Hvad assistenshuset angik, mente taleren, at det overbelastede sit hælerprivilegium ved kun at bruge undtagelsesbestemmelserne over for folk, der kendte dem og gjorde dem gældende. Privilegiet burde i hvert fald afskaffes. Bortset herfra måtte det stå hen, om huset skulle nedlægges, eller om det skulle fortsætte med selvstændige filialer. Der kunne også være tale om statstilskud til foreringsmæssig pantelånervirksomhed. En alt for let adgang til pantsætning var dog ikke ønskelig, da den efter erfaring fra værgerådene kunne

Assistenshusets første varebil ført af chauffør C. C. Larsen.

Unge klienter hos Vesterbros Samaritan under første verdenskrig.
Foto i Nationalmuseets Folkemindesamling.

5. Folketings-
tidende 1916-17
sp. 449.

bringe børn ind på forbryderbanen. Taleren mindede justitsminister Zahle om, at han i 1898 selv havde rejst de samme spørgsmål.⁵

Kort før våbenstilstanden i 1918 var det den konservative folketingsmand, læge Johs. Lou, der den 30. oktober under finanslovdebatten tog sagen op. Efter hans fremstilling var der nu i København 116 pantelånere, hvis rentesats var 6 pct. om måneden, dog 10 pct. for møbler og cykler. I Paris kunne der fås rentefri lån under 3 frcs., og ellers var renten dér før krigen 8 pct. og nu 10 pct. årlig. De private lånekontorer gav i 1914 lån på 1.796.000 panter og assistenshuset på 170.000, medens tallene i 1917 var 1.724.000 og 130.000. Nedgangen var hos lånekontorerne 4 pct. og på assistenshuset 24 pct. Ved at omdanne indleveringskontorerne til selvstændige filialer kunne man skaffe assistenshuset mere søgning. Finansminister Brandes svarede, at en plan herom allerede var under overvejelse i ministeriet, og at han personlig ligesom det ærede medlem var stemt for statsdrift på dette særlige felt til gavn for befolkningen.⁶

6. Folketings-
tidende 1918-19
sp. 1319 og 1332.

Den 20. november samme år tilsendte stats- og justitsminister Zahle finansministeriet et af justitsministeriet redigeret udkast til lov om pantelånervirksomhed og handel med brugte genstande. I dette udkast var navnlig optaget en bestemmelse om fiksering af pantelånerrenten på et betydeligt lavere niveau end det gængse, således som det 50 år tidligere blev foreslået bl.a. af Hegedahl og Chr. Hansen. Fem dage senere fik forvalter Gottlieb sagen til udtalelse og blev navnlig af finansministeriet opfordret til at stille forslag om udvidelse af assistenshuset og dets filialer, for at pantelånernes hidtidige kunder fremtidig kunne betjenes der. Gottliebs indlæg fremkom den 11. december. Han imødegik bemærkningerne til lovforslaget, hvori assistenshuset bebrejdedes for manglende påpasselighed over for belåning af tyvekoster, og efter hans mening var det egentlig ikke påkrævet at ophæve § 8-privilegiet, da de ulovlige pantsætninger kun udgjorde ca. en halv promille. Men hvis ophævelse fandt sted, måtte kontrolforanstaltningerne dog skærpes noget, og ligeledes måtte der kræves personlig legitimation af de lånsøgende. Disse sager kunne assistenshuset selv ordne, og en politikontrol mentes krænkende for en selvstændig statsinstitution. Til overtagelse af de private pantelåneres søgning fandt forvalteren det uomgængelig nødvendigt at omdanne indleveringskontorerne til selvstændige filialer under en fælles administration. – På dette stadium gik sagen foreløbig i stå efter finansministerens bestemmelse.

Efter regeringsskiftet i 1920 fremsatte justitsminister Rytter omsider den 10. november i landstinget det færdige lovforslag, som motiveredes med ønsket om at medvirke til formindskelse af kriminaliteten, med vigtigheden af at få pantelånerrenten nedsat og med tanken om endelig at afskaffe assistenshusets hælerprivilegium. Ministerens partifælle fru Inger Gautier Schmit satte under førstebehandlingen spørgsmålstegn ved det heldige i at opretholde assistenshuset, hvis betydelige årsunderskud 90.000 kr. hellere på en mere direkte måde burde komme nødlidende

til gode. Hun kunne også tænke sig at opføre en ny og markant bygning på institutionens historiske grund. Socialdemokraten C. F. Sørensen anbefalede lovforslaget, hvis betydning fremgik af, at der i 1919 var blevet belånt 1.326.467 panter med 13.693.926 kr. i hovedstadens 112 pantelånerforretninger. Renten var dér 72-120 pct. årlig, medens assistenshuset, bramfrit kaldet tyveknægtenes forsørgelsesanstalt eller den store hælforretning i Nybrogade, nøjedes med 12 pct. og dog kun havde belånt 88.000 panter med 4.119.000 kr. Huset led under gammeldags arbejdsformer, og navnlig virkede indleveringskontorerne med deres dobbeltekspedition som små omsvøbsdepartementer. Atmosfæren på assistenshuset karakteriserede taleren således: »De mennesker, der færdes i den gamle grå bygning ved Nybrogade, lever alle sammen i opfattelser, der er århundreder gamle. Man mærker, når man kommer over i den store bygning, en luft fra enevældens tid.«

Samme taler fandt pantelånerne antal alt for stort i forhold til deres omsætning og mente, at de derfor havde både et bourgeois og et proletariet. På assistenshuset og de bedre lånekontorer kom ikke blot fattige kunder, men også forhenværende gullasch. Den foreslåede rentenedsættelse til 5 pct. månedlig straks og 1^{1/2} pct. fra den 1. januar 1940 burde fremskyndes. K. K. Steincke havde vel i sin betænkning om fremtidens forsørgelsesvæsen s. 183 sagt, at pantelånervirksomhed burde drives af kommunerne. Der kunne dog også være tale om at overlade driften til filantropiske selskaber med offentlig støtte. C. F. Sørensen ville nu foretrække at lade assistenshuset som statsinstitution helt afløse pantelånerne. De otte indleveringskontorer kunne så omdannes til selvstændige filialer, og lignende kontorer kunne oprettes i de større provinsbyer. Ved overtagelse af pantelånerne kunde kreds kunne rentabel drift sikkert opnås.

Den konservative borgmester Godskesen anbefalede ligeledes forslaget. Han mente, at pantelånervirksomhed under storstadsforhold var nyttig og nødvendig for de ubemidlede, og at den i øjeblikket næppe alene kunne bestrides af filantropiske selskaber. Det måtte være lovgivningens opgave at holde dårlige elementer borte og på den anden side at sikre de hæderlige pantelåneres udkomme. Også den radikale G. Fog-Petersen kunne anbefale med henvisning til, at der var for mange pantelånere, og at renten måtte nedsættes så snart som muligt. Fuldstændig stats- eller kommunedrift anså han ikke for mulig. Men han gik ind for at gøre assistenshusfilialerne selvstændige og at udvide deres antal. Den tidligere finansminister Edv. Brandes bemærkede, at kun vanskelighed ved at skaffe lokaler havde bevirket, at assistenshusfilialer med selvstændig taksation og egne pantemagasiner ikke allerede var oprettet i hans ministertid. Han tilføjede, at assistenshusforvalteren, der var en praktisk mand og havde megen erfaring på sit område, i høj grad delte ønsket derom.⁷

Det om sagen nedsatte landstingsudvalg bad gennem justitsministeriet og finansministeriet oplyst, hvor mange af de ved assistenshuset modtagne panter der viste sig at være stjålne, om dette antal var stigende, hvor

mange panter der kom til auktion som uindløste, og om der var udarbejdet planer for assistenshusets overtagelse af al pantelånervirksomhed. Gottlieb svarede den 28. december, at der kun fandtes et enkelt stjålet pant hver måned til et årligt lånebeløb af 1.000-2.000 kr. Efter aftale med Hakon Jørgensen, der nu var blevet chef for opdagelsespolitiet, havde en opdager 3 måneder igennem været posteret i udlånslokalet uden at kunne finde tyvekoster. Han mente derfor, at fordelene for de bestjålne ved ophævelse af § 8-privilegiet ikke kunne opveje ulemperne for assistenshuset og de lånsøgende ved de nødvendige sikkerhedsforanstaltninger. Der blev hver måned auktionssolgt 7-8 pct. af de belånte genstande for en salgssum af 25-30.000 kr. Som svar på udvalgets sidste spørgsmål meddelte Gottlieb, at han allerede i 1918 havde foreslået, hvordan assistenshuset i forbindelse med A/S De billige Lånekontorer skulle oprette 10-20 selvstændige stats- eller stadslånekontorer med hver sin bestyrer samt en assistent og en magasinbetjent og alle under ledelse af en direktør, to kontrollører og en sekretær. Bygningen i Nybrogade, der var dårligt egnet og ret skrøbelig, kunne så afgives til andet formål.

Landstingsudvalgets betænkning af 16. marts 1921 tog til orde for at fremskynde rentenedsættelsen, og et socialdemokratisk mindretal henstillede til justitsministeren at nedsætte en kommission til at forberede offentlig overtagelse af al pantelånervirksomhed.⁸ Udvalgets ordfører Godskesen bemærkede ved anden behandling, at det offentlige efter flertallets opfattelse i hvert fald ikke for tiden magtede fuld overtagelse af pantelånervæsenet, hvorefter C. F. Sørensen på mindretallets vegne trak ændringsforslaget tilbage, men forbeholdt sig at genoptage det senere.⁹ I udvalgsflertallets affattelse vedtoges lovforslaget derpå enstemmigt både ved anden og tredje behandling.

Da sagen kom for i folketinget, imødegik H. P. Hansen, Mariager, skarpt indholdet af en trykt bog i grønt omslag, som pantelånerforeningen havde ladet omdele til tingets medlemmer, og hvori den havde beklaget sig over ærekrænkende beskyldninger i lovforslagets bemærkninger. Bogens detaljerede redegørelser for det ringe driftsresultat af nogle pantelånerforretninger sammenholdt han med oplysningerne om samtlige pantelåneres omsætning og kom til det resultat, at de store og vel-drevne forretninger måtte have meget betydelige overskud. Han påviste også det ejendommelige i, at pantelånerne havde foreslået staten at give fattigfolk rentefri lån og benyttet følgende vending: »Dette overlader vi til lovgiverne, hvis bestilling det er.« Kun hvis det offentlige overtog al pantelånervirksomhed, ville der være økonomisk grundlag for at overveje gratis smålån.

Udfra assistenshusets erfaringer nærrede den konservative V. Pürschel tvivl om muligheden af at bringe renten så langt ned som foreslået. I øvrigt havde han sympati for offentlig drift uden dog at ville genoptage forslaget derom. Den radikale Heilesen anså det også for muligt, at den foreslåede maksimumsrente på 1½ pct. månedlig fra 1936 ville gøre det helt af med pantelånerne og således faktisk føre til en slags assistens-

8. Rigsdagstidende
1920-21 Till. B.
sp. 1989.

9. Landstingstidende
1920-21 sp. 1469
og 1480.

husmonopol. I sine afsluttende udtalelser erklærede justitsministeren, at man efter hans mening ville komme længst med et frit pantelånerhverv, og at lovforslagets bemærkninger ikke var krænkende for pantelånerne. Lovforslagets regel, hvorefter der krævedes bevilling til at drive brugt-handel, havde efter hans forklaring bl.a. til formål at afskaffe handel med lånesedler på gaden. Derefter vedtoges forslaget ved alle tre be-handlinger enstemmigt og i uforandret skikkelse af folketinget.¹⁰ Det stadfæstedes derpå af Christian X som lov nr. 272 af 6. maj 1921 og skulle træde i kraft fra den 1. august samme år.

Assistenshuset nævntes kun i lovens sidste bestemmelse, § 20, hvor-ved det pålagdes finansministeren efter forhandling med justitsministeren at udfærdige et regulativ for dets drift. Og ved bestemmelsens andet stykke ophævedes § 8 i assistenshusforordningen af 29. juni 1753, det så meget omstridte hælerprivilegium.

Den vigtigste bestemmelse for de private pantelånere fandtes i § 15, som deres forening under lovforslagets behandling hårdt havde bekæmpet, og som for de fleste af dem indeholdt et dødsstød. Det blev nemlig heri foreskrevet, at der fra lovens ikrafttræden ikke måtte betinges eller oppebæres højere rente af pantelånernes udlån end 5 pct. månedlig, fra den 1. januar 1926 nedsat til 4 pct. og fra den 1. januar 1936 yderligere nedsat til 1½ pct. månedlig. Desuden kom udstedelsen af pantelåner-bevillinger nu til at hvile hos politiet i stedet for kommunalbestyrelsen, og politiet blev udtrykkeligt forpligtet til at føre stadigt tilsyn med hver enkelt pantelånervirksomhed. Ligeledes pålagdes det udtrykkeligt pante-lånerne at give agt på de lånsøgendes lovlige adkomst til de tilbudte panter, at underrette politiet i mistænkelige tilfælde og at tilbageholde de fordægtige genstande, om muligt også de fordægtige personer, indtil politiet kom til stede. Endelig blev det overdraget til justitsministeriet at udfærdige et nyt regulativ for pantelånervirksomhedernes drift, og heri skulle der under hensyn til retssikkerheden gives regler om forevisning af personlig legitimation, om bogføringen og om føring og gennemgang af et register over de af politiet efterlyste koster.

Efter det nye pantelånerregulativ, der udstedtes den 30. juli 1921, skulle lånekontorerne afkræve deres kunder legitimation i form af dåbs-attest, huslejekvittering, skattekvittering, soldaterbog, fagforeningsbog eller lignende, og legitimationens art skulle registreres i udlånsprotokol-len. Kontorerne fik pligt til at lade eventuelle mærker og numre på pan-terne notere i deres udlånsprotokoller, og de skulle sørge for, at sedler med lånenumrene anbragtes på hvert enkelt pant. På politiets forlangende skulle der føres særlige registre over mærker og numre på efterlyste cykler, ure, sølv- og guldgenstande, pretiosa o. lign., og sådanne numre og mærker skulle være noteret senest tre timer efter modtagelsen af politiets kosterblad. Særlig agtpågivenhed blev foreskrevet pantelånerne før belåning af ufærdigt håndværksarbejde, vådt vasketøj, militærets og fattigvæsenets mærkede beklædningsgenstande og klædningsstykker, i hvis lommer der fandtes handsker, tegnebøger m.v. For cyklers ved-

kommende skulle kvittering fra sælgeren forevises, eventuelt i stedet ejerbevis fra to troværdige mænd.

På grundlag af det nye pantelånerregulativ udarbejdede finansministeriet et udkast til det lovpåbudte regulativ for assistenshuset og sendte det den 27. august 1921 til udtalelse hos forvalteren. I første omgang havde ministeriet opgivet at samle alle regler om assistenshuset og indskrænket sig til at optage de bestemmelser, som den nye lov måtte føre med sig. I sit svar af 19. september erklærede Gottlieb, at assistenshusets karakter trods ophævelsen af § 8-privilegiet så vidt muligt burde bevares, og navnlig burde man opretholde personalets diskretionspligt, således at huset ikke kom i klasse med private pantelånere. Derfor skulle man efter hans mening ikke fortrædige publikum ved altid at stille krav om legitimation, men et sådant krav burde kun fremsættes i tvivlstilfælde. I denne sammenhæng tillod han sig endog at kalde udkastet et aktstykke uden forståelse af assistenshuset og dets virksomhed. Gottlieb ønskede også frie hænder til kun at føre mærker og numre på belånte genstande til protokols, når det skønnedes gavnligt. Protokolleringen heraf ville i øvrigt være uoverkommelig på travle dage. Justitsministeriet fandt dog, at der ville ske en meget alvorlig svækkelse af retssikkerheden, hvis man lempede kravet om legitimation, og finansministeriet mente ligeledes, at anonymiteten ved pantsætning burde bortfalde.

I ministeriets referat findes et hjertesuk over, at forvalteren ikke var i besiddelse af så mange kundskaber og så megen kultur, at han selv kunne udarbejde et regulativudkast, og at han tilmed syntes at være krænket over den hjælp, der følgelig var ydet ham af ministeriet. Alligevel fandt der flere forhandlinger sted med Gottlieb, hvorunder det lykkedes ham at overbevise ministeriet om nødvendigheden af enkelte ændringer. Desuden krævede justitsministeriet indføjet reglerne fra pantelånerloven og pantelånerregulativet om agtpågivenhed over for adkomst-mangel, fremlysning af tyvekoster, registrering af mærker og numre, oplysningspligt over for politiet og fri adgang for politiet til ekspeditionslokaler, magasiner og udlånsprotokoller. Også den ældre pantelånerlovs forbud mod udlån til børn under 18 år eller til berusede personer krævedes optaget. Finansministeriet bøjede sig for alle disse krav, og stats- og finansminister N. Neergaard udstedte derefter den 23. januar 1923 det første regulativ for assistenshuset.

En mærkværdighed ved det nye regulativ var, at det ikke begyndte med at omtale udlånet og derefter fornyelse og indløsning, men at auk-tionsreglerne blev sat forrest. Auktionskataloget skulle som hidtil opdeles i to, hvoraf det første indeholdt guld, sølv, smykker og andre sølvkam-merpanter. Auktionen skulle som før begynde den første fredag i hver måned. Fandt indløsning eller fornyelse sted senere end lørdagen før auktionen (skæringsdagen), skulle der i omkostninger betales 5 pct. af lånet med rente. Panterne for »uafhængede fornyelser«, hvis sedler var deponeret på assistenshuset, skulle bortsælges på auktionens sidste dag, skønt de ikke var registreret i katalogerne. Det blev nu helt forbudt

assistenshusets personale at købe på auktionerne direkte eller ved medlemmænd, lige så vel som det var dem forbudt at drive nogen slags pantelånevirkksomhed for egen regning.

I udlånsprotokollerne skulle klokkeslæt af hensyn til politiets efterforskninger noteres hver halve time, men efter Gottliebs forslag krævedes kun væsentligere mærker og numre på panterne registreret i den dertil indrettede rubrik.

Allerede fra pantelånerlovens ikrafttræden den 1. august 1921 var taksationspersonalet blevet instrueret om at kræve ejerbevis og personlig legitimation af pantsætterne i tvivlstilfælde og at udvise den største agtpågivenhed ved modtagelsen af panter. Nu blev det fastslået i regulativet, at ikke blot stjalne panter og hittegoods, men også andre ting, til hvis pantsætning hjemmel havde manglet, efter hælprivilegiets lovlige bortfald skulle udleveres til ejeren uden betaling. Det blev tillige påbudt personalet at kræve skriftlig legitimation for enhver lånsøgende, der ikke var dem personlig bekendt, og at notere navn, stilling, bopæl og legitimationens art i udlånsprotokollen. De af kriminalisterne, politiet og justitsministeriet foreslåede detaljerede bestemmelser til betryggelse af ejendomsikkerheden blev overført fra pantelånerregulativet. Først fra den 1. april 1923, da trykte protokolark af ny type kom i brug, begyndte man at notere legitimationens art, og notering af stilling kom først for alvor i gang fra april 1929.

Der kan kun gisnes om, hvorvidt skærpet agtpågivenhed hos taksatorerne eller overdrevne forestillinger hos politiet om assistenshusets hidtidige belåning af tyvekoster var forklaringen på det faktum, at husets driftstab på kontoen for gratis udlevering af uretmæssigt belånte genstande holdt sig inden for uventet beskedne rammer. Tabsbeløbet udgjorde i hvert fald kun 540 kr. i finansåret 1922-23, 955 kr. i 1927-28, 1.057 kr. i 1928-29, 1.445 kr. i 1929-30 og 1.888 kr. i 1930-31. Til sammenligning tabte de billige lånekontorer i 1921 1.555 kr. og i 1922 873 kr. på en udlånmasse, der knap udgjorde $\frac{1}{3}$ af assistenshusets udlån.

Forvalter Jens Nielsen Løn

Afsløring af personalekomplot

Forvalter Gottlieb blev i januar 1924 alvorligt syg og måtte indlægges på Lukasstiftelsen, hvor han den 8. februar afgik ved døden 69 år gammel. Under hans sygdom havde kasserer Fischer fungeret som forvalter. Men den 12. februar sendte finansministeriet fuldmægtig, cand. jur. Jens Nielsen Jensen Løn over gaden, for at han som konstitueret forvalter kunne overtage assistenshusets ledelse. Af dette træk kunne det ses, at ministeriet ville vende tilbage til sin ældre praksis, hvorefter forvalterposten var blevet besat med en kvalificeret person blandt dets egen embedsstab.

11. Folkets Avis
14. Februar 1924.

Fra en siddende administrationskommission måtte der dog først indhentes samtykke til, at stillingen blev genbesat. Der indkom kun én ansøgning foruden Løns, og han blev derpå udnævnt endeligt den 20. marts. Han var da 43 år gammel. Administrationskommissionens godkendelse må betragtes som udtryk for, at assistenshuset var udset til at udvide virksomheden, når den ved pantelånerloven tilstræbte gradvise nedlæggelse af de private lånekontorer blev til virkelighed. I godkendelsen kan også ses en forkastelse af den i dagspressen kort forinden ventilerede tanke om at lade assistenshuset overgå til privat drift. Denne tanke havde utvivlsomt forbindelse med, at det den 9. januar 1923 var besluttet at lade de billige lånekontorer med deres 9 udlånssteder træde i likvidation, og med en af assistenterne, C. V. Schønberg som kilde mente Folkets Avis endog at vide, at Gottlieb havde stået bagved.¹¹ Som også omtalt i Folkets Avis vakte Løns konstitution og senere udnævnelse misfornøjelse og bitterhed blandt assistenshusets funktionærer, efter hvis mening kun en af deres egen midte besad de fornødne kvalifikationer til at bestride forvalterstillingen.

Den virkelige og alvorlige grund til funktionærernes misfornøjelse afslørede Løn imidlertid efter ganske få ugers virke i sit nye embede, da han måtte konstatere, at kassereren og flere af de andre efter alt at dømme havde gjort sig skyldige i årelange besvigelser, som de havde dækket over ved falsk bogføring. Herom underrettede han finansministeriet, som den 29. marts suspenderede de mistænkte og anmodede justitsministeriet om at lade indlede en kriminel undersøgelse.

Under sine forhandlinger med finansminister Neergaard og embedsmændene om de begåede misligheder gjorde Løn opmærksom på, at en mængde slendrian ville udelukkes, hvis forvalteren atter fik bolig på assistenshuset, og med denne begrundelse blev der kort tid efter på ny oprettet tjenestebolig til forvalteren i assistenshusbygningerne. Den nye forvalterbolig fik indgang fra Nybrogade til »Pæretræet« nr. 4 og omfattede foruden stueetagen i denne ejendom to værelser til gaden i hovedbygningen samt tre værelser og køkken i hovedbygningens vestlige sidefløj og dens Snaregade-fløj.

Straffesagens behandling fandt sted ved politiets 6. undersøgelses-kammer, og Centralanstalten for Revision fik til opgave at udrede besvigelsernes omfang og varierende former. De mistænkte holdtes arresteret, og assistenshusets øvrige personale måtte afgive forklaring. Tiltalen kom til at omfatte to kasserere og fire assistenter, der beskyldtes for at have tilegnet sig ca. 400.000 kr. i komplot og at have skjult deres kasse-mangel ved falsk regnskabsføring. Alle erkendte sig skyldige om end i forskelligt omfang. I dommen, som blev afsagt af byrettens 5. afdeling den 19. juli 1924, skildredes det, hvordan to af assistenterne allerede i februar 1910 meddelte de to kasserere og en tredje assistent, at en lige afdød kollega havde besveget indløsningskassen. I misforstået kollegialitet over for de to nævnte assistenter, der selv havde været impliceret i den afdødes besvigelser, hjalp de andre dem nu med at skjule hans manko ved

nye misligheder i den formening, at der ville blive dækning i dødsboet. Efter centralanstaltens undersøgelser drejede det sig dengang om godt 21.000 kr., hvoraf boet i løbet af 1½ år betalte 17-18.000 kr. Da fuld dækning således ikke var opnået, begyndte alle de skyldige efterhånden at tilvende sig penge af deres kasser. To hævdede, at de ikke havde kunnet klare deres daglige udgifter af lønnen, og at de derfor hver havde tilegnet sig ca. 25.000 kr. To andre, der havde haft et betydeligt privatforbrug på restauranter og forlystelsessteder, antog at have taget 85-100.000 kr. hver. En assistent, der kun havde været med i 4 år, mente at have modtaget 3-4.000 kr., og indløsningskassereren ville kun vedgå at have taget ca. 5.000 kr.

Bedragerne skjulte deres besvigelser ved at udnytte en ejendommelighed i det gængse fornyelsessystem, hvorefter de fornyede lån dels skulle føres til indtægt over indløsningsprotokollen, dels skulle føres til udgift over udlånsprotokollen. De nøjedes nemlig med udgiftsføringen og undlod indtægtsføringen. Klienterne fik på normal vis udstedt nye sedler og afleverede de gamle, men da disse ikke blev protokolleret, måtte bedragerne tilbageholde dem. Inden auktionsfristen for de tilbageholdte sedler udløb, lod komplottet dem indføre i indløsningsprotokollen med rente til indføringsdagen og skaffede sig regnskabsmæssig dækning for de indførte beløb ved atter at tilbageholde et antal sedler fra dagens fornyelser. Svikmøllen kunne kun holdes i gang, når der førtes omhyggeligt regnskab over de tilbageholdte sedler. En følge af fremgangsmåden var, at den kriminelle sum voksede med beregnet rente fra tilbageholdelsesdagen til indføringsdagen, uden at de implicerede kunne tilvende sig noget tilsvarende beløb. Nogle af bedragerne havde undertiden også ført udbetalte lån til udgift med større beløb end de virkelige og stukket forskelsbeløbene til sig. Så havde de benyttet sig af sedler fra indleveringskontorerne i tilfælde, hvor indløsning havde fundet sted straks efter belåningen, og hvor begge ekspeditioner derfor kom til bogføring samtidig. Sedlerne holdt de også her tilbage indtil videre.

Den regnskabsmæssige kasseangel var af revisionen opgjort til 772.138,50 kr. Men da der heri indeholdtes et temmelig usikkert beløb for beregnede renter fra tilbageholdelsestid til indføringstid, hvoraf bedragerne ikke havde kunnet drage fordel, måtte der opstilles en sandsynlighedsberegning, der viste, at de i alt havde tilegnet sig mellem 300.000 kr. og 400.000 kr. eller ca. 100.000 kr. mere, end de selv mente.

I dommen omtales den påfaldende mangel på kontrol og revision, der havde muliggjort, at besvigelserne så længe havde kunnet forblive uopdaget, og det nævntes, at kontrollørerne efter de fremkomne oplysninger gentagne gange var gjort opmærksom på, at der antagelig fandt misligheder sted, uden at de dog havde foretaget sig noget. Men særlig fremhævede dommeren, at den i årene 1915-23 fungerende assistenshusforvalter, altså Gottlieb, åbenbart ikke havde været stillingen voksen, at han i høj grad havde ladet det skorte på interesse for sin institution, og at han endog på forskellige punkter havde forsømt sine embedspligter.

Alle de 6 anklagede blev dømt til at have deres tjenstemandsstillinger forbrudt, og tillige blev de alle idømt forbedringshus, varierende mellem 1 og 2½ år. En af finansministeriet nedlagt erstatningspåstand for det besvægne beløb blev henvist til behandling under en særskilt civil sag.

Skandalen gav naturligvis genlyd i alle dele af pressen. I Politiken skrev Peberfuglen den 4. april bl.a.: »Det skønne hvide hus ved kanalen beskæftigede ofte vore tanker. Vi gik derhen, når det kneb. Men vi anede også, at i disse skumle rum trivedes en gammel slendrian og mange lys-sky fiduser ugenert og upåvirket af tid og udvikling. I hvor mange år har vi ikke anet det. Vi er ikke forbavset nu, da det viser sig at være sande anelser. Men den mand, der frisk fra ministeriet kunne springe ind i det og rydde op på seks uger, forbavser os. Han er dagens mand. Der har været brug for ham i Nybrogade i de sidste tyve år«.

Ministeriets civile erstatningssag mod bedragerne blev den 14. maj 1925 pådømt af Østre Landsret, som tilkendte statskassen 350.000 kr., og da næsten hele beløbet var uerholdeligt, krævede ministeriet hos Gottliebs dødsbo dækning for den del, der måtte henføres til hans embedsperiode, anslået til 225.000 kr. Også dette krav pådømtes af landsretten, som den 12. februar 1927 gav ministeriet medhold.¹² Det blev i dommens præmisser fastslået, at Gottlieb kun i meget begrænset omfang havde beskæftiget sig med at følge den måde, hvorpå assistenshusets forretninger blev udført og navnlig aldrig havde taget sig af regnskaberne eller kontrolleret forholdene på assistenshuset, bortset fra panterne og disses taksation. Han manglede efter det oplyste enhver indsigt i bogholderi og regnskabsvæsen og havde efter en afgivet forklaring følt sig sikker på, at der intet kunne passere, når der både var fuldmægtig, kasserer og kontrollør. Ifølge gældende bestemmelser skulle assistenshusforvalteren føre en kassebog, og det var oplyst, at Gottlieb vel havde ført denne bog, men at det gennemgående var sket på den måde, at han kritisk havde afskrevet tallene efter kontrollørens tilsvarende bog, hvilket under embeds fortabelse udtrykkeligt var ham forbudt. Da fuldmægtigen og kassereren, der bestyrede henholdsvis udlåns- og indløsningskassen, var udnævnt af kongen, og da de øvrige domfældte var antaget af finansministeriet, fandt retten, at der ikke påhvilede Gottlieb noget direkte eller ubetinget ansvar for de forefundne kasse-mangler. Men da han havde ladet det mangle på ethvert tilsyn med virksomheden, måtte hans erstatningsansvar være hjemlet ved kasse- og regnskabsforordningen af 8. juni 1840 § 30.

Ved samme landsretsdom blev der tilkendt staten 5.142,20 kr. i erstatning hos boet for Gottliebs auktionskøb af de tidligere omtalte pantsatte partier manufakturvarer og hans påfølgende belåning deraf for egen regning, hvorved han havde væltet sit embedsmæssige tilsvær for auktionstab over på staten. I de følgende måneder opfyldte boet dommen ved overdragelse af forskellige aktiver til statskassen.

12. U. 1927 s. 431.

Løn- og personaleregulering. Afbetaling Gebyr for ekstrasedler. Revision Egtefællesamtykke til pantsætning

I juli 1924 indgav Løn forslag til ministeriet om forhøjelse af de ved tjenestemandsløven af 1919 fastsatte lønninger til kassererne, ikke mindst for at forebygge flere misligheder. Den vigtige første taksatorstillings aflønning burde hæves til samme niveau, og kontrollørens løn burde ligeledes hæves af hensyn til hans autoritet over for kassererne. Den særlige stilling som kassererassistent burde af sikkerhedsmæssige grunde afskaffes og kasseaflysningen i stedet fordeles på de almindelige assistenter. En assistentstilling kunne nedlægges og to andre omdannes til kontoriststillinger. Det samlede resultat ville blive en årlig besparelse på ca. 13.500 kr. og en reduktion af personalet fra 38 til 35. Forvalterens ansvar for bortkomst af panter og for særlig store auktionstab ønskede Løn afskaffet. Forbudet mod personalets køb på auktionerne burde efter Løns mening ophæves, eventuelt på betingelse af at formålet var privat brug, og at forvalteren gav sin godkendelse i hvert enkelt tilfælde. Dette kunne også hjælpe til begrænsning af auktionstab.

Ministeriet og lønningsrådet bifaldt planerne om lønforhøjelse til kassererne og taksator, men ville ikke være med til at forhøje kontrollørlønnen eller give personalet tilladelse til auktionkøb. Det lykkedes heller ikke forvalteren at blive fri for sit erstatningsansvar, men både hans og kontrollørens vederlagsbeløb for tabsrisiko blev fordoblet, og forvalterens tilsvær for auktionstab begrænsedes til tabsbeløb over ⅓ af lånesummen. De nødvendige ændringer af tjenestemandsløven gennemførtes ved lov af 17. december 1924. Ved samme lov omdannedes forvalterstillingen til en direktørstilling. Indleveringskontoret i Nybrogade 6 blev nedlagt fra den 1. oktober 1924.

Kort efter sin tiltrædelse blev Løn stillet over for krav om gratis udlevering af adskillige afbetalingsobjekte og derefter pantsatte genstande. Han fandt det urimeligt at sidestille afbetalingsgenstande med tyvekoster, da næsten alt kunne købes på afbetaling, og da krav om ejerbevis ved alle belåninger dels ville medføre en væsentlig begrænsning af udlånsvirksomheden og dels ville friste mange til fremstilling af falsk dokumentation. Han foreslog derfor ministeriet at søge udvirket en ændring af afbetalingskøbeloven, der fritog assistenshuset for udleveringskrav, altså et nyt, om end begrænset hælerprivilegium. Ministeriet ville foreløbig prøve nogle af de aktuelle tilfælde hos fogden. Kendelserne gik dog assistenshuset imod, og Løn bad derefter om bemyndigelse til fremtidig at udlevere gratis uden fogedforretning, når han fandt grund dertil. Ministeriet gav ham da bemyndigelsen og påbød ham at foretage politianmeldelse, når udleveringen gav assistenshuset tab. Da der nu stilledes krav om ejerbevis for de mest typiske afbetalingsobjekter, måtte adskillige belåninger afvises til misfornøjelse for de lånsøgende. Derfor gentog

Løn sit forslag om lovændring. Hos ministeriet fik han medhold i, at assistenshusregulativets påbud om gratis udlevering af uretmæssigt belånte panter var unødvendigt omfattende, og ministeriet ophævede derfor dette påbud og bestemte i stedet, at gratis udlevering af panter skulle afgøres efter dansk rets almindelige regler. Nogen ny særstilling for assistenshuset blev derimod ikke gennemført.

I oktober 1924 opnåede Løn godkendelse af et forslag om at opkræve et gebyr på 1 kr. for udstedelse af ekstrasedler til erstatning for bortkomne originalsedler. Derved modvirkedes låntagernes tilbøjelighed til også at kræve ekstrasedler, når de havde glemt originalsedlen hjemme.

Finansministeriet bestemte i januar 1925, at den rente på 4 pct. p.a., som assistenshuset siden 1905 havde svaret af de såkaldte midlertidige lån til forstærkning af driften, skulle forhøjes til 5 pct., og at forrentningen fremtidig også skulle omfatte driftsfonden på 1.250.000 kr. samt assistenshusbygningernes værdi.

De afslørede besvigelser gav ministeriet en naturlig anledning til at overveje forbedringer af det anvendte revisionssystem, og det blev overdraget statsautoriseret revisor O. Henningsen i samarbejde med ingeniør C. F. Philipsen at gennemgå hele forretningsgangen og udarbejde forslag til en nyordning. Resultatet heraf blev, at revisionen fra den 1. april 1926 overgik til disse to sagkyndige. Det blev også foreskrevet, at der hvert år efter aprilauktionen skulle foretages kontrol af alle uindløste panter fra næstforrige finansår.

Inden lov af 18. marts 1925 om ægteskabets retsvirkninger skulle træde i kraft fra den 1. januar 1926, skildrede Løn i brev af 1. december til ministeriet de fortrædeligheder, der kunne ventes som følge af reglen i lovens § 19. Efter denne regel ville en ægtefælle ikke uden den andens samtykke kunne pantsætte løsøre, der var fælleseje og hørte til indboet i det fælles hjem eller til den anden ægtefælles nødvendige arbejdsredskaber eller tjente til børnenes personlige brug. Havde pantsætning fundet sted uden samtykke, kunne den fås omstødt ved dom, hvis pantnavereren ikke havde været i god tro. Løn troede, at der ville blive gjort flittig brug af omstødelsesretten, og at der også ville finde omfattende misbrug sted. Han så derfor helst, at det forsøgtes at få loven ændret på dette punkt, eventuelt ved at tillægge assistenshuset en undtagelsesstilling, altså et nyt privilegium, der tillige passende kunne omfatte afbetalingsgenstande og betroede koster. På grund af pantsætningernes store antal ville det være uoverkommeligt at sikre sig skriftlige erklæringer fra de lånsøgende om ugift stand eller om indhentet samtykke fra ægtefælle. Derfor måtte man foreløbig lade stå til og tage de tab, der kom. Vel kunne man spørge hver enkelt klient, om han var gift, og hvis svaret var ja, kunne man også spørge, om ægtefællen havde givet samtykke til pantsætningen. Men der måtte forventes mange urigtige svar. Og dersom sagen senere kom for domstolene, stod assistenshuset dårligt, fordi det ville være muligt at bestride dets gode tro. Pantsætteren kunne endog benægte, at han overhovedet var spurgt.

Løn havde dog ikke held til at overbevise ministeriet om nødvendigheden af at favorisere assistenshuset på den ønskede måde, men blev henvist til at klare sig med de mundtlige forespørgsler. Der uddannede sig efterhånden den praksis, at de afgivne svar, »ugift« eller »samtykke«, stemples på assistenshusedlerne, når der indleveredes panter, som kunne falde ind under reglen i § 19. Virkningen heraf var fuldt ud tilfredsstillende, og assistenshuset har senere kun haft ganske ubetydelige tab på grund af den frygtede lovregel.

Renten nedsættes. Regulativet af 1928

Den fra 1. april 1921 foretagne forhøjelse af udlånsrenten til 24 pct. p.a. eller rettere 2 pct. pr. måned skød for så vidt over målet, som der i de følgende år ikke blot fremkom balance på driftsregnskabet, men opstod betydelige overskud, nemlig i 1922-23: 156.613 kr., i 1923-24: 165.183 kr. og i 1924-25: 130.921 kr. Trods den fra den 1. april 1925 stedfundne forhøjelse af renteudgiftssatsen til 5 pct. p.a. skønnedes det derfor muligt at lette låntagernes rentebyrde. Hertil bidrog det også, at det henstående tab ved besvigelserne udsøndredes til en særlig mellemregningspost, der fritoges for forrentning. Efter mundtlig aftale med finansministeriet udarbejdedes assistenshusets bidrag til finanslovsforslaget for 1927-28 derfor under den forudsætning, at udlånsrenten fra den 1. april 1927 skulle fastsættes til 18 pct. p.a. eller 1½ pct. pr. måned. Siden vedtagelsen af det nævnte års finanslov har denne rentesats været gældende. Driftsoverskuddet faldt nu til 7.171 kr. i 1928-29. På regnskabet for 1929-30 blev den udækkede del af tabet ved besvigelserne afskrevet med 451.425 kr., og året viste derefter 434.382 kr. i underskud. I 1930-31 var der atter et overskud på 11.110 kr.

Finansministeriet udarbejdede i maj 1926 udkast til et nyt assistenshusregulativ og til en instruks for direktøren. Herom fik Løn først lejlighed til at udtale sig, og samtidig skulle han afgive udkast til nye instrukser for kontrolløren, kassererne og kontorbestyrelserne. Foreningen af assistenshusets tjenestemænd fremkom over for direktøren med ønske om lempelse af personalets ubetingede ansvar for beskadigelse af panter, fejltælling, fejlvalg o. lign., og hertil gav Løn sin støtte. Personalet ønskede også på ny adgang til at kunne gøre indkøb til sig selv på auktionerne, hvad Løn havde anbefalet allerede i 1924. Ministeriet stillede sig velvilligt til det førstnævnte ønske, men mente ikke at kunne opfylde det sidstnævnte. Løn havde flere andre ændringsforslag til regulativet, og ministeriet accepterede de fleste. Han fandt det også overflødigt at udstede særlig instruks for kassererne. Under udkastets videre behandling satte Løn sig – som tidligere Schönberg – imod, at politiet til enhver tid skulle kunne kræve adgang til ekspeditionslokaler, magasiner og bøger. Særlig uheldigt ville det være, hvis politiet kunne standse ekspeditio-

nen i kontortiden for at gennemse udlånsprotokollen. Det måtte være nok, hvis der tildeltes politiet adgang efter nærmere aftale. Justitsministeriet og politidirektøren stod dog fast på, at politiet skulle kunne kræve adgang når som helst, og derfor bøjede finansministeriet sig. Hovedrevisoratet nærrede betænkelighed ved, at arbejdet som auktionsinkassator stadig agtedes udført af kontrolløren.

Det nye assistenshusregulativ og de nye instrukser blev underskrevet af finansminister Neergaard den 26. oktober 1928 og trådte straks i kraft. Regulativet var opdelt i tre afsnit, hvoraf det første indeholdt udlånsvilkårene, det andet husets og personalets særlige pligter og det sidste regnskabsreglerne.

Det blev i regulativet fastslået, at ting, som ikke kunne få plads i magasinerne, eller hvis opbevaring ville medføre særlig risiko, kunne undtages fra belåningspligten. Assistenshuset fik adgang til at forlange fuldt ejerbevis, hvor mulighed for misligheder i særlig grad var til stede, f.eks. ved pantsætning af genstande, der almindeligt solgtes på afbetaling, eller hvis pantsætteren tidligere havde vist sig at være en mindre vederhæftig person. Medens mindstelånet fortsat udgjorde 50 øre, blev det normale størstelån forhøjet til 5.000 kr. Der var optaget en ny regel om, at personalet ikke uden direktørens samtykke i hvert enkelt tilfælde selv kunne låne på assistenshuset, og personalets erstatningsansvar for fejl under tjenesten opretholdtes som hovedregel, men kunne efter finansministeriets afgørelse bortfalde, når der i det enkelte tilfælde forelå undskyldende omstændigheder. Driftsfonden afskaffedes, og i stedet hed det, at sådanne forskud, som finansministeriet anså for nødvendige til udlånsvirksomheden, kunne fås udbetalt af statskassen.

I den særlige instruks for direktøren pålagdes det ham i besk erindring om Gottliebs meriter at fordele forretningerne mellem personalet og at føre tilsyn med dette, også på indleveringskontorerne. Direktøren skulle fortsat være ansvarlig for panternes tilstedeværelse og forsvarlige opbevaring, men således at ministeriet også forbeholdt sig at drage personalet til ansvar. Ansvar for auktionstab udover $\frac{1}{2}$ af lånesummen skulle fortsat påhvile direktøren med de hidtil gældende undtagelser.

Kontrolløren fik ved sin instruks pålagt daglig kontrol med bogføringen og skulle fortsat føre kontrabøger samt attestere regnskaberne. Mindst en gang månedlig skulle han foretage uanmeldt kasseeftersyn ved udlåns- og indløsningskasserne, og han skulle også føre tilsyn med indleveringskontorernes bogføring og deres afregning med hovedkontoret. Hvervet som auktionsinkassator skulle vedblivende påhvile kontrolløren, og han skulle efter hver auktion kontrollere, at alle forfaldne panter enten var solgt eller på anden måde berigtiget. Inden 6 uger efter hver auktion skulle han have afregnet alle salgssummer.

Blandt forskrifterne for kontorbestyrerne skal nævnes, at de udtrykkelig fik tilladelse til i tilfælde af »minus« at tilbageholde assistenshus-sedlen, indtil låntageren tilbagebetale beløbet.

Mellemværender med politiet. Personalevanskeligheder Afviklingskontrol. Løns afgang

I 1928 modsatte justitsministeriet sig et forslag fra Løn om at lade assistenshuset få dækning forud for politikassen i tilfælde, hvor ejermanden til en stjålet og pantsat genstand ikke kunne opspores af politiet, og hvor den derefter blev realiseret for politiets regning. Begrundelsen, som finansministeriet godtog, var dels at assistenshuset ikke kunne stilles bedre end private pantelånere og godtroende købere, og dels at der jævnlig tilflød bestjålne erstatning fra politiets såkaldte kosterfond.

Lejlighedsvis indløb der stadig klager fra politiet over, at efterlyste koster var modtaget til belåning, eller at fremlysning af efterlyste koster ikke havde fundet sted. Mellem jul og nytår 1930 anførte politimesteren i Sønder Birk endog helt i tonefaldet fra hælerprivilegiets dage, hvorledes det var almindelig kendt såvel blandt forbyderne som hos politiet, at kontrollen på assistenshuset var mindre effektiv end på de øvrige lånekontorer, og at risikoen ved at pantsætte tyvekoster på assistenshuset derfor var mindre. Hertil svarede Løn, at han atter havde indskærpet de gældende regler og suppleret dem med en nyordning på forskellige punkter. Men det kunne ikke forventes, at assistenshuset med sit store panteantal kunne gennemføre en lige så sikker kontrol med tyvekoster som den, der kunne foretages på et almindeligt lille lånekontor.

Trods udrensningen i 1924 måtte der med mellemrum skrives ind over for misligheder blandt personalet. I 1926 blev en medhjælpslønnet assistent således afskediget for uefterrettelighed med postforsendelser, og i 1929 ramte afskedigelse eller misbilligelse 5 af tjenestemændene, hvoraf 3 havde optaget lån på egne effekter uden at indhente direktørens samtykke og til dels med auktionssalg for øje, medens de 2 andre havde assisteret dem dermed. Samme år stjal en kontormedhjælper to diamantringe af pantebeholdningen og udskrev tre falske assistenshussedler, som han derefter belånte hos private pantelånere. Denne mand blev både afskediget og straffet.

I 1926 gik man over til at ophænge tøjpanter rækkevis på bøjler. Senere aftog belåningen af tøj, og der blev installeret elektrisk elevator til tøjmagasinet. Da der herefter ikke mere var arbejde nok til at udfylde kontortiden for de der ansatte 5 magasinbetjente, tolererede Løn, at betjentene på skift holdt fri nogle timer hver dag, og at de ellers anvendte pauser til støvleforsåling, cykelreparation, barbering o.l. Dog forlangtes det, at der altid måtte være to mand til stede, for at publikum ikke skulle udsættes for unødigt ventetid. Ofte satte betjentene sig nu ud over dette forlangende, og det voldte også vanskelighed at få dem til at fjerne det værste støvlag fra det belånte tøj, inden det udleveredes til indløsning eller gik på auktionbordet. Løn så sig herefter nødsaget til at foreslå udskiftning af magasininformanden med en myndigere betjent og desuden afskedigelse af sabotagens formentlige hovedmand, den yngste betjent.

Ministeriet godkendte ombytningen, men ville ikke være med til at sætte den unge betjent på pension og gav i stedet alle betjente en advarsel.

Ved tjenestemandsløven af 1931 fik direktøren og kontrolløren tildelt henholdsvis 9.900 kr. og 6.600 kr. i årlig slutløn med bevarelse af deres tabsvederlag, og det øvrige personales lønninger forhøjedes i forhold hertil.

Da statsaut. revisor O. Henningsen i 1929 foreslog at udvide kontrollen med de enkelte udlåns rigtige afvikling, blev der gennemført en ordning, hvorefter der i forbindelse med den daglige sletning af indløste og fornyede panter i udlånsprotokollen skulle foretages optælling af de tilbageleverede assistenshussedlers lånebeløb, grupperet efter udlåns måneder. De optalte gruppebeløb skulle af sletteren afstemmes med indløsningsprotokollens slutsum og derefter noteres i en kontrolbog. Ved også at notere hver måneds udlånssum i samme kontrolbog ville man efter udløbet af den almindelige 12 måneders låneperiode kunne vise den korrekte afvikling af udlånssummen ved indløsning og auktionssalg. Kontrollen viste sig særdeles effektiv til eftersporning af bogføringsfejl og mangler i pantebeholdningen.

Løn modtog fra den 1. oktober 1932 udnævnelse til hovedrevisor og forlod således assistenshuset efter 8½ års dygtig tjeneste. Derefter ledede han tredje og senere andet hovedrevisorat, indtil han i 1951 tog sin afsked. Han afgang ved døden den 11. august 1961.

VIII Det faktiske monopols tid 1936-74

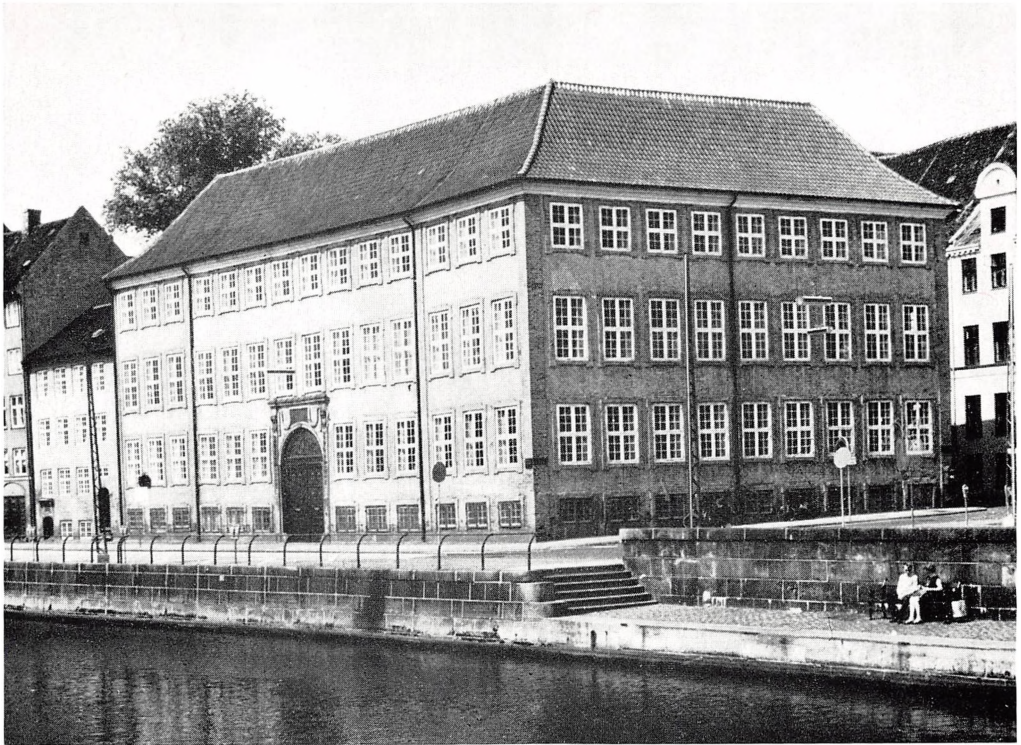
Direktør Skjerne. Låneperioden ensrettes Selvstændige afdelingskontorer oprettes. Ombygning Regulativet af 1940

Til ny assistenshusdirektør udnævntes cand. jur., kontorchef i finansministeriet Carl Godtfred Skjerne, der var født den 10. maj 1880 og således nu var 52 år gammel.

Det faldt i direktør Skjernes lod at føre assistenshuset frem til højdepunktet af dets udlånsvirksomhed. Da man nærmede sig nytår 1936, som var terminen for nedsættelse af de private pantelåneres lovlige rente til 1½ pct. månedlig, besluttede de fleste pantelånere sig til at indstille forretningen, som de ikke mere anså for rentabel, og assistenshuset måtte derfor træffe forberedelser til at overtage betjeningen af deres tidligere klienter. Det første skridt var overgangen til en ensartet låneperiode på 6 måneder til afløsning af de hidtil almindelige 12 måneders lån, suppleret med de sjældnere 3 og 6 måneders lån. Denne forandring trådte i kraft til april 1935.

Det næste skridt blev taget den 16. oktober samme år, da de 6 indleveringskontorer omdannedes til selvstændige afdelingskontorer med egen taksation og egne pantemagasiner. Kontorbestyrerne blev samtidig udnævnt til afdelingsbestyrere, og behovet for magasinplads bevirkede, at de 5 af afdelingerne straks måtte flyttes til andre lokaler. Masselukningen af pantelånerkontorer førte til, at der med modstræbende tilslutning fra finansministeriet oprettedes hele 6 nye afdelingskontorer i de følgende 6 år, nemlig J, Fælledvej 19 den 15. juni 1936, K, Istedgade 142 den 1. maj 1937, L, Dronningensgade 48 den 1. december 1937, M, Strandboulevard 151 den 15. oktober 1938, N, Falkoneralle 57 den 1. april 1941 og O, Mellemtoftevej 2 den 2. november 1942. Tre af afdelingerne, nemlig G, H og N lå i Frederiksberg kommune og de øvrige 9 i Københavns kommune, fordelt med to på Amager, to på Vesterbro, to på Nørrebro, to på Østerbro og en i Valby.

Takket være københavnernes stigende velstand og socialreformen af 1933 var det kun en mindre del af pantelånerne kunder, der overførtes til assistenshuset. De øvrige klarede sig, når det kneb, ved hjælp af alders- og invaliderente, syge- og kommunehjælp eller arbejdsløshedsunderstøttelse uden at supplere disse ydelser gennem belåning af løsøre. Nedgangen i den samlede pantelånervirksomhed fra 1920'erne til 1930'erne

Assistenshusbygningen set fra Slotsholmen. Foto i Københavns Bymuseum.

Pantsætning på assistenshuset ca. 1940.

og overgangen af klienter fra pantelånerne til assistenshuset kan belyses ved følgende oversigt over antallet af pantsætninger og fornyelser under et i København og Frederiksberg, hentet fra Statistisk Årbog for København m.v.:

<i>Regnskabsår</i>	<i>Antal i 1.000</i>	<i>Assistenshuset</i>	<i>Pantelånerne</i>
1921-22 henh. 1921	1.450	100 7 pct.	1.350 93 pct.
1930-31 henh. 1930	789	108 14 pct.	681 86 pct.
1936-37 henh. 1936	780	453 58 pct.	327 42 pct.
1938-39 henh. 1938	964	660 70 pct.	286 30 pct.

Oversigten viser for så vidt for stor andel til pantelånerne, som disse havde kortere låneperiode end assistenshuset, nemlig 3 måneder. Ved bedømmelsen af tallene må det også erindres, at hovedstadsområdets befolkning i 1930'erne var stigende, idet den fra 1935 til 1939 forøgedes med 40.000. Det får stå hen, i hvilken grad den betydelige stigning i pantsætningsantallet i 1938-39 (1938) skyldes konjunkturerne eller tidligere pantelånerklienters forsøg på at klare sig uden lån, inden de endelig måtte ty til assistenshuset. Begge faktorer har antagelig gjort sig gældende. Pantelånerens antal var i 1938 gået ned til 11.¹

1. Statistisk Aarboeg for København m.v. 1940 s. 128.

Summen af assistenshusets udbetalte lån, herunder fornyelser, steg væsentligt mindre end lånenes antal, nemlig fra 3 mill. kr. i 1930-31 til 10,7 mill. kr. i 1938-39 og tredobledes altså, medens panteantallet seksdobledes. Dette må uden tvivl forklares med, at de tidligere pantelånerklienter fortrinsvis belånte mindre værdifulde ting. Summen af de udestående lån udgjorde den 1. april 1931 1,5 mill. kr. og den 1. april 1939 4,2 mill. kr. Her var der altså også på det nærmeste sket en tredobling.

Med den stigende omsætning fulgte en betydelig forøget renteindtægt, og skønt driftsudgifterne naturligvis også steg væsentligt ved oprettelsen af de selvstændige afdelingskontorer og ved forøgelsen af disses antal, indtrådte der en mærkbar forbedring af driftsresultatet. Medens der således i 1932-33 var et årsunderskud på 10.260 kr., kunne driften i 1935-36 opvise 82.116 kr. i overskud. På grund af engangsudgifter ved oprettelse af afdelingskontorer fremkom der i de derefter følgende fire finansår noget mindre driftsoverskud.

2. Rigsdagstidende, Folketinget 1935-36 sp. 732.

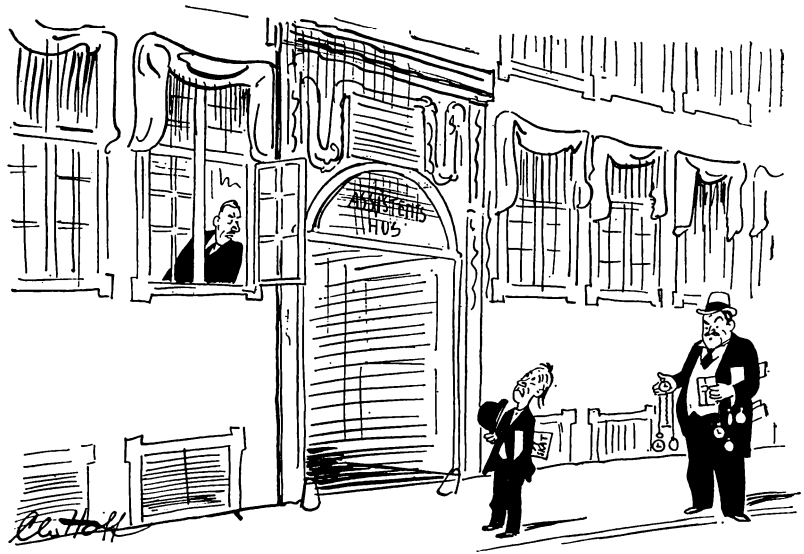
I 1935 berørte den socialdemokratiske folketingsmand Sneum og flere andre over for finansministeriet tanken om at oprette assistenshusfilialer i de større provinsbyer, navnlig Århus og Ålborg, hvor der hidtil havde været pantelånerne.² Heraf blev der dog aldrig gjort alvor. En vis del af den betydelige personaleudvidelse, der blev nødvendig, fandt sted ved overførelse af personale fra nedlagte pantelånerforretninger. Hele 10 taksationskyndige damer og 2 herrer kom på denne måde i assistenshusets tjeneste og blev fortrinsvis beskæftiget som næstkommanderende på afdelingskontorerne. Efter oprettelsen af afdeling O kulminerede personalet ved nytår 1943 med 167 personer.

hovedkontoret, der hidtil havde besørget taksationen af indbragte panter fra indleveringskontorerne, og i stedet oprettedes en særlig fornyelsesafdeling. Hidtil havde fornyelse også ved hovedkontoret været tilrettelagt således, at låntageren først henvendte sig ved indløsningsekspeditionen, afleverede sin seddel og modtog et ventenummer, hvorefter han 4 dage senere måtte møde igen med nummeret, betale den påløbne rente og afhente ny seddel. Denne omstændelige forretningsgang hang sammen med, at fornyelse skulle protokolleres og bogføres dels som indløsning og dels som pantsætning. Den gav dog også taksatorerne lejlighed til i ro og mag at undersøge, om pantet stadig afgav tilstrækkelig sikkerhed for lånet, og om det eventuelt var angrebet af møl. Fremtidig blev fornyelse kun protokolleret som sådan, låntageren skulle straks betale renten, og han fik straks udstedt ny seddel. Generel omvurdering ved fornyelse måtte der vel gives afkald på. Men i stedet kunne der udstedes stående direktiver om at nedsætte lånene ved fornyelse af de pantearter, f.eks. damebeklædning, som mentes særlig udsat for værdiforringelse. Medens pantsætningsedlerne fik lige numre, overtog fornyelsessedlerne de ulige numre fra afdeling 2.

Med omorganiseringen og omsætningsforøgelsen som begrundelse blev der på normeringsloven for 1937-38 gennemført en række lønforbedringer og personaleudvidelser. Kontrolløren fik navneforandring til hovedbogholder, hvorved han definitivt underordnedes direktøren, og samtidig faldt dobbeltføringen af det døde bogholderi bort. Taksator rykkede op på samme slutløn som hovedbogholderen, 6.600 kr., og det samme gjaldt udlånskassereren, der blev gjort til hovedkasserer. Afdelingsbestyrerne fik tillagt 6.000 kr. i årlig slutløn, og der oprettedes overassistentstillinger. Magasinformanden omdøbtes til magasinforvalter og fik ligesom sølvkammerbetjenten sin slutløn forhøjet til 3.750 kr. Også magasinbetjentenes slutløn forhøjedes. I 1943 genoprettedes fuldmægtigstillingen.

Straks fra sin ankomst havde direktør Skjerne næret planer om at lade indrette en rummelig auktionssal til afløsning af det gamle, snævre lokale i hjørnet til Nybrogade og Gammel Strand. Det første praktiske skridt blev taget i 1934, da portnerens stue og køkken i portfløjen og hans to soveværelser på 1. sal i Snaregade-fløjen blev inddraget, hvorefter han fik tjenestebolig på 1. sal i Nybrogade 6. Senere udarbejdede bygningsinspektør Thorvald Jørgensen et ombygningsprojekt, og i januar 1937 stillede ministeriet og finansudvalget en bevilling på 108.000 kr. til rådighed. Arbejdet fuldførtes samme år. Den nye auktionssal kom til at ligge på 1. sal i Snaregade-fløjen og havde vinduer både til gaden og til gården. Den var lys og statelig, og loftet var udstyret med stukornamenter fra bygningens glørværdige fortid. Mellem de tætsiddende vinduer anbragtes lampetter, der bidrog til at fremmane forestillingen om en riddersal.

Neden for podiet, hvor auktionarius og auktionsinkassator troned, anbragtes der borde i hestekoform, og uden for bordene opstilledes der så mange stole, at auktionsgæsterne oftest alle kunne få siddeplads. Forevisning af de opråbte panter blev overdraget til en magasinbetjent, der

*En plyndret skatte-
yder mellem
finansminister Buhl
og assistenshuset.
Tegning af
Chr. Hoff.*

gik rundt på hesteskoens inderside, og hermed bortfaldt den århundredgamle ombæring på selve auktionsbordet, foretaget af en dreng i gymnastiksko. Til brug ved opråbet installeredes der et højtaleranlæg. Et forum til auktionssalen, beliggende på hjørnet af Snaregade og Gammel Strand, skulle dels benyttes til opbevaring af de til auktion udskrevne panter og dels tjene som museum, hvor originaltryk af assistenshusforordningerne, gamle assistenshusedler, antikke stempler og vægte og en del billedmateriale udstilledes for besøgende i glasmontrer og på vægge. Dette rum var det bedst bevarede fra Berregaardernes og Berckentins dage og prangede især med bredt udskårne barokke dørindfatninger, stukloft og små, grønne vinduesruder. Adgangen til auktionen tænkte først henlagt til en ny trappe fra Gammel Strand. Men af frygt for at gøre skår i bygningens oprindelige arkitektur besluttedes det i stedet at bygge en indgangstrappe til Snaregade. Til rent indvendig brug bibeholdtes den først projekterede trappe, blot uden døråbning til gaden.

Det tidligere auktionslokale omdannedes til en banklignende pantsætningsekspedition, og det tidligere pantsætningslokale i Snaregade-fløjens stueetage blev sammenlagt med det derværende indløsningslokale, hvori også den nye fornyelsesekspedition anbragtes. En lykkelig følge af disse omdannelser var, at den store, gamle glasveranda i gården fra 1853 kunne nedrives, hvorefter adgangen for publikum til indløsning og fornyelse fandt sted ad trappen i gårdens vestfløj, medens adgangen til pantsætningsekspeditionen var til højre i porten, og udgangen fra begge ekspeditionslokalerne henlagdes til en ny trappe i gårdens østfløj. I hjørnet af stueetagen mellem Snaregade og Gammel Strand indrettedes der bogholderikontorer, og i det gamle siderum til det tidligere auktionslokale ud til Nybrogade blev der plads til en frokoststue til personalet. De gamle hejseværker og den enlige elevator, beregnet til panttransport til og fra magasinerne på 1. og 2. sal, afløstes af to elektriske elevatorer,

hvoraf den ene var bestemt til at transportere de indkomne panter og den anden beregnet for de indløste panter. Endelig blev der etableret et rørpostsystem til hurtig fordeling af de ved indløsning og fornyelse afleverede assistenshussedler til de magasiner, hvor panterne befandt sig. Låntagernes ventetid kunne derved afkortes en hel del.

Omorganiseringen bevirkede, at assistenshusregulativet af 1928 måtte revideres, og Skjerne indsendte derfor i december 1938 et regulativudkast til finansministeriet. Heri var alle særlige instrukser indarbejdet. Skjerne gik ind for, at man burde benytte lejligheden til at ophæve direktørens tilsvar for auktionstab, og henviste naturligt til, at hans indflydelse på taksationen i mangfoldige år havde været uden realitet. I stedet foreslog han sammen med revisor Henningsen, at der hvert år af udlånssummen skulle henlægges en halv promille til en dispositionsfond, hvis midler kunne anvendes til dækning af auktionstab, kasseminus og erstatning for bortkomne og beskadigede panter. Ved det endelige regulativ, som udstedtes af finansminister Buhl den 29. marts 1940 og trådte i kraft den 1. april, bortfaldt direktørens auktionstilsvar, uden at sådant ansvar i stedet blev pålagt de takserende, og den foreslåede dispositionsfond blev derfor også opgivet. Kontrollen med låneniveaueuets tilpasning efter de til enhver tid opnåelige auktionspriser blev i det væsentlige overladt til direktøren. Dog forbeholdt finansministeriet sig en vis efterkontrol ved en regulativbestemmelse, hvorefter der finansårsvis skulle tilsendes ministeriet oversigter over hovedkontorets og de enkelte afdelingers auktionstab. Og det blev pålagt afdelingsbestyrerne at søge bistand hos taksator i tilfælde, hvor et pants vurdering frembød særlig tvivl eller risiko.

Afdelingskontorerne fik regulativfæstet deres fra den 1. april 1938 godkendte sammenhængende daglige kontortid kl. 9-18, før en helligdag dog kl. 19. De 12 afdelinger repræsenterede efter forholdene i juni 1943 5,5 mill. kr. eller 70,9 pct. af den udlånte kapital 7,8 mill. kr. og 293.500 eller 78,2 pct. af de 375.000 belånte panter.

Da kontrollørens stilling var blevet omdannet til en hovedbogholderstilling, fritoges han for sit auktionsarbejde, og adgangen til at indrømme auktionskredit overgik derfor til hovedkassereren, som dog ikke fik pålagt personligt ansvar for kreditten. Følgelig bortfaldt både hans, direktørens og bestyrernes sikkerhedsstilling. En anden nyhed var, at mindstelånet på 50 øre blev forhøjet til 1 kr. Nu optoges også i regulativet den klassiske regel fra assistenshusforordningen om 3 løbedage ved renteberegningen. Det blev fastslået, at hvis der konstateredes mølskade på et pant ved begæret fornyelse, skulle fornyelse nægtes, og låntageren skulle da have en måneds udsættelse for at kunne klare indløsningen.

Datoen for påbegyndelsen af de månedlige auktioner blev fikseret til den 10., og »skæringsdagen«, sidste dag før auktionen, inden der påløb 5 pct. ekstra auktionsomkostninger eller strafrente, blev samtidig fastsat til den 4. Dernæst opgav finansministeriet sin modstand imod, at personalet gjorde indkøb til eget brug på auktionerne, men stillede den betin-

gelse, at der efter hver auktion fandt indberetning sted om alle sådanne køb. Auktionskataloget opdeltes nu i fire hæfter, hvoraf nr. 3 omfattede de særlig værdifulde panter, nemlig pelsværk, gulvtæpper, bøger, malerier, musikinstrumenter, jagtbøsser, støvsugere, skrive- og symaskiner samt de såkaldte store sølvkammerpanter, bestående af guld, sølv og pretiosa, belånt med mindst 100 kr. Disse panter solgtes på en bestemt auktionsdag, var genstand for eftersyn samt for særlig annoncering i dagspressen og samlede et betydeligt publikum.

Blandt de mindre vigtige ændringer i regulativet skal nævnes, at det af hensyn til kontrollen med tyvekoster blev påbudt at føre et register over indgraverede mærker, urnumre og lignende på de indkomne panter. Den tidsspildende dobbeltprotokollering af pantsætning og fornyelse bortfaldt. Men indløsningen skulle på hovedkontoret stadig bogføres både i en hovedprotokol og i en kontraprotokol, og det samme gjaldt udbetalingen af auktionsoverskud.

Tage Hefts indtryk. Tom Kristensens hyldest Besættelsestiden. Nye sedler. Skjernes afskedigelse

En livligt malende beskrivelse af dagliglivet på assistenshuset i Skjernes tid er leveret af Tage Heft.³ Den indledes således: En stadig strøm af sorrigfulde, glade og mellemfornøjede mennesker glider i dagens løb ud og ind gennem den store port i den gamle hvide facade, der buet følger kanalens grønne sving. Cykler og barnevogne parkerer i gården. Tunge, lette og ligeglade trin giver genlyd i jerntrappen. Nogle kommer med pakker og bylter, andre kun med en lille værdigenstand.

Fra udlånslokalet gengives nogle oplevelser: Ikke mere! Det er det stadig gentagne skuffede, bedrøvede eller fornærmede udtryk. Den samme sølvkaffekande står i vinduet hos Dragsted til 200, og så byder De mig 25, siger en ældre herre, hvis ansigt og klæder er smertelig præget af svind. Den er jo ikke ny, svarer taksatoren uanfægtet. Jamen den har kostet 200, og det er en sølvbryllupsgave, indvender manden. En tings værdi er et relativt begreb, forklarer taksator. Et er affektionsværdien, et andet brugsværdien, fremstillingsprisen er et, grossistprisen et andet, butiksprisen noget tredje. Det er rigtigt, at sådan en kande koster 200 i en strøgforretning, men i en sidegade koster den kun 125, og hos en marskandiser eller en antikvitetshandler kun 75. Skal man sælge den brugt, får man højst 30. Låneværdien afhænger udelukkende af, hvad den kan indbringe på en af vore auktioner, hvis den ikke bliver indløst. I så fald løber der renter og omkostninger på. Den kommer til at stå os i 31,84, hvis den sælges efter 8 måneders forløb. Og indbringer den så mere, f.eks. 40 kr., så kan De hæve overskuddet 8,16 kr. Vil De have 25? Manden bøjer hovedet til en vemodig bekræftelse.

3. Dansk Familie
Blad nr. 32 af
6. November 1936.

Ruderne i vinduet, hvor taksatorerne arbejder, er ridset af tusinde diamanter. I karmen står et lille apotek af flasker med syrer, afpasset efter forskellige guldlegeringer. På sprossen hænger kosterbladet med politiets beskrivelse af stjalne genstande. Taksator har en fintvejende vægt til rådighed, frimærkekataloger, håndbøger med afbildninger af gamle sølvstempler, kunstbøger og leksika. Men vigtigst af alt er, at hans hjerne er ladet med viden om allehånde varer, om modernes skiften, om konjunkturerne på varemarkedet – og om den menneskelige karkers mangler og brist. Se nu guldet – for tre år siden var 14 karats guld 85 øre værd pr. gram, men så gik mange lande fra guldet, og nu er det steget til 2,70-3 kr. Se nu perlerne. Japanerne fremstiller perler, som ikke kan kaldes uægte, ved at putte små fremmedlegemer ind i muslingernes skaller, og et halsbånd af naturperler i gammeldags forstand er faldet til en brøkdæl af sin tidligere værdi. – Et maleri af Zahrtmann belånes med 4.000 kr., jo de gamle malere, navnlig Zahrtmann, Ring og Hans Smidt er i kurs. Men på en moderne maler kan højst lånes en tikal.

Er det ikke et dejligt stykke, siger en dame og rækker en grøn bøgeskov i vejret, det var på Charlottenborg i 1906. – I et nu har taksator det gamle Charlottenborgkatalog nede fra sin hylde. Det er beklageligvis en fejlhuskning. Det var ikke på Charlottenborg. – En sølvkande med det berømte F i bunden, stadsguardeinen og sølvsmeden Fabricius' lødighedsmærke fra den danske rokokotid, da sølvsmedekunsten stod på sit højeste. Ejeren forklarer, at den stammer fra en auktion over gamle sager. Taksator stryger over sølvets blånende lød. Den er desværre ikke så gammel som man skulle tro, siger han. Mærket i bunden er indfældet, formentlig taget ud af en gammel ske. – Et radioapparat. Magnavox står der på kassen, kvalitetsmærke. Men uheldigvis er indmaden ikke Magnavox, men hjemmelavet amatørarbejde. Ejeren har selvfølgelig ikke selv lavet det. Apparatet er købt hos en marskandiser, siger han. – En lille kone møder med sin dyne i en kuffert (låner 10 kr.), en ung mand med sin forlovelsesring (6 kr.), en parfumeduftende artistdame med en strålende brillant (800 kr.). En distingveret herre låner 2 kr. på sin fyldepen. Han fremviser sin skattekvittering som legitimation. Det fremgår af den, at hans årsindtægt er 30.000. Livet er fuldt af gåder. – En lille gusten mand bringer et guldur og en slipsnål. Har De nogen legitimation? spørges der. Manden haler overlegent en gasregning med navn og adresse op af lommen. Det er udmærket, vær så venlig at tage plads, mens vi undersøger uret. Taksators øjne flyver fra urets nummer i kapslen til kosterlisten i vinduet. Så gør han en rask bevægelse med venstre hånd. En medhjælper rejser sig fra sit skrivebord og går ind til telefonen i sideværelset. En anden træder ubemærket ud på gangen og stiller sig ved hoveddøren. Tre minutter senere baner to regnfrakkekledte herrer sig gennem trængslen af publikummere, som venter på at få deres lånesedler skrevet ud. En hånd lægger sig fast på den lille ventende låners skulder. Vær så venlig at følge med udenfor! Jamen hvorfor, her er mit navn og min adresse, stammer manden. Det var betænksomt af Dem

at hugge gasregningen med det samme, svares der hviskende, men kom nu. Den lille mand rejser sig sukkende og går ud med en af de to store på hver side. Ingen af de mange tilstedeværende har anet, at en tyv er anholdt.

Tage Hefts udpluk af udlånsekspeditioner er meget træffende, men giver statistisk et for stærkt indtryk af kundernes menneskelige svagheder, da langt de fleste ekspeditioner utvivlsomt også dengang afvikledes helt gnidningsfrit.

Den 29. april 1938 fejrede assistenshuset sit 250-års jubilæum med en reception i den nye auktionssal, og Tom Kristensen hyldede jubilæren med følgende vers.⁴

4. Politiken 27.
April 1938.

*Ja, fattigdom får sagtens lov
at fylde mange år.
Vi burde ikke hylde den,
før den engang forgår.
Men hjælpens tilhold, assistens,
har hjemme i vort hjerte.
Vi smiler ad dens alderdom.
Vi smiler i vor smerte.*

*Den ligger som et hvidt palæ
ud til en grøn kanal
og lyser mildt i solskinsvejr,
men har en trang portal.
Og hvem har ikke gået her
den trange vej til disken
og pantsat af sit sidste gods
med svag og ydmyg hvisken.*

*Ja, hvem har ikke stået her
i knæet sunket ned
og set, hvor billigt alting er,
og lært sig ydmyghed*

*og følt et ubehjælpsomt had
mod ham, som skal vurdere,
og svoret i al evighed
at aldrig gå her mere.*

*Et had, som let slog om i smil,
når pengene kom frem,
og vi med lommen mere tung
end tom begav os hjem,
for så blev gården mere lys
og bred en trang portal
og mere grøn end grønt i grønt
den grønne slotskanal.*

*Vi gav ham derfor venligt navn.
vi gav ham onkel-navn,
for der er megen mildhed til
i kongens København,
og selv vor fattigdom har lyst
at smile til palæet
og hylde det ironisk-mildt
på selve jubilæet.*

Den anden verdenskrig og den tyske besættelse af Danmark greb dybt ind i assistenshusets virksomhed. Til at begynde med forstærkedes den aktivitetsudvidelse, som nedlæggelsen af private pantelånerforretninger havde sat i gang. Mange folk kom ud af deres erhverv og søgte at klare sig ved lån, indtil de fandt et andet. Og endnu flere optog lån for at hamstre deres part af de svindende varelagre. Ikke sjældent belåntes selve det lille hamstringslager af beklædningsgenstande eller hvidevarer. Antallet af pantsætninger og fornyelser steg i 1940-41 til 766.900, i 1941-42 til 906.567 og i kulminationsåret 1942-43 til 1.018.131. Summen af de udbetalte lån, herunder fornyelser, steg i de samme 3 år til henholdsvis 13,5 mill. kr., 17,7 mill. kr. og 21 mill. kr. Summen af de udestående lån

nåede den 1. april 1941 5,4 mill. kr., den 1. april 1942 6,4 mill. kr. og den 1. april 1943 7,3 mill. kr. Den svigtende vareforsyning var årsag til, at antallet af auktionssolgte panter i de omtalte 3 år bevægede sig nedad fra 37.223=4,9 pct. af de indkomne og fornyede panter til 31.573=3,5 pct. og videre til 29.697=2,9 pct.

Det stigende udlån gav naturligvis også stigende renteindtægt, og trods personaleudvidelse i takt med den samtidig stedfindende oprettelse af afdelingskontorer steg driftsoverskuddet ligeledes til 89.867 kr. i 1940-41, 163.339 kr. i 1941-42 og 240.464 kr. i 1942-43 for endelig at kulminere med 290.636 kr. i 1943-44. Til de usædvanligt gunstige, ja næsten uanstændigt gunstige driftsresultater bidrog det også, at auktionstabene, der i 1938-39 havde udgjort 91.461 kr., nu da salget dalede, og da priserne under vareknapheden desuden steg, gik ned til 19.090 kr. i 1940-41, 6.650 kr. i 1941-42 og 8.178 kr. i 1942-43. Tanken om at nedsætte udlånsrenten meldte sig naturligt nok, men mødtes med tilbageholdenhed i forvisning om, at driftsresultatet ville forringes, når freden blev genoprettet. Et lignende ræsonnement lå bagved, at man ikke dristede sig til at forhøje låneniveauet på grundlag af de ret svimlende dagspriser, der under varemanglen opnåedes ved auktionerne, ikke mindst på beklædningsgenstande.

Allerede fra Løns tid havde seddelblanketterne skiftet farve hvert finansår for at lette kontrollen med udlånenes afvikling gennem indløsning, fornyelse og auktionssalg, og fra den 1. april 1941 fik Skjerne indført en diskret checklignende seddelblanket, hvorpå der fandtes en afbildning af assistenshusbygningen. Blanketten blev yderligere forskønnet fra den 1. april 1942, da en seddelforside, udført af tegneren Kai Rich, kom i brug.

Både før og navnlig under krigen var en kunsthandler flittig gæst på assistenshuset, hvor han især belånte udenlandske malerier. I tidsrummet fra maj 1941 til januar 1942 pantsatte han i alt 89 billeder for 112.000 kr. De fleste af dem indløstes. Men tilbage blev 16, belånt med 30.100 kr., med hvis indløsning han først fik udsættelse, men som dog måtte realiseres. Disse malerier blev af kunstmuseets direktør vurderet til 5.200 kr. og bagefter solgt ved en auktionsforretning for 3.003 kr., således at assistenshuset led et tab på 27.097 kr. bortset fra renter og auktionssalær. Departementschef E. Dige, som under besættelsestidens departementschefstyre var øverste chef for finansministeriet, lod i januar 1944 efter indhentede oplysninger om Skjernes medvirken til den uheldige långivning indlede en disciplinær undersøgelse imod ham, og han blev straks suspenderet fra sin stilling, medens hovedbogholder J. Braae konstitueredes som direktør. Til forhørsleder blev byretsdommer H. W. Jacobi udpeget, og højesteretssagfører, dr. jur. J. Hartvig Jacobsen var Skjernes bisidder under sagen.

I henhold til forhørslederens indberetning af 16. februar 1944 udsendte finansministeriet en officiel redegørelse, som optoges og kommenteredes i dagspressen den 7. marts. Efter hvad der oplystes heri, mente

*Ind ad den trange port.
Tegning af Ebbe Sadolin.*

man på assistenshuset, at kunsthandlerens billeder for en del hidrørte fra kendte samlinger i Rusland. Oprindeligt var det gode billeder, han belånte. Men da de var signeret af her ukendte, udenlandske kunstnere, voldte vurderingen ofte vanskelighed, navnlig da det efter den 9. april 1940 blev umuligt at få ekspertiser fra udlandet. Da kunsthandleren var utilfreds med taksator C. Sendrups vurderinger, gik Skjerne med til hans forslag om at henlægge belåningen til et afdelingskontor. Først foregik det således, at kunsthandleren foreviste malerierne for Skjerne og bragte dem til afdelingskontoret, hvis bestyrer derpå i telefonen beskrev dem for direktøren og lod denne afgøre lånets størrelse. Efter nogen tids forløb bragte kunsthandleren dog billederne direkte til afdelingen, og bestyreren beskrev dem så pr. telefon for Skjerne og fik tilslutning til et vist lån. Da pantsætningerne vedblev, aftalte direktøren med kunsthandleren, at denne, inden han kunne få flere lån, skulle skaffe garanti fra tredje-mand for, at indløsning ville finde sted inden for en kort frist. Det blev overladt til bestyreren at påse garantiens overtagelse, og Skjerne foretog ingen undersøgelse af garanternes økonomiske forhold, lige så lidt som han førte kontrol med antallet af kunsthandlerens pantsætninger eller med den samlede størrelse af hans lån. Medens bestyreren under forhøret bestemt hævdede at have haft direktørens ordre til hver enkelt pant-

sætning, fastholdt Skjerne, at de fleste var foretaget af bestyreren på egen hånd. Garantien havde vist sig værdiløs, da garanten afgik ved døden uden at efterlade sig midler.

Det oplystes desuden i redegørelsen, at Skjerne for sit auktionstilsvær, henholdsvis 60 kr. og 90 kr., havde overtaget to i 1936 belånte engelske portrætmalerier, og at kunsthandleren, der en dag havde set dem hos direktøren, kort efter på et konsortiums vegne erhvervede dem begge for 4.000 kr., efter at taksator Sendrup havde erklæret denne pris for passende. Det ene billede blev straks efter salget belånt på den sædvanlige afdeling for 1.900 kr. uden direktørens vidende og uden at give assistenshuset tab. Men i oktober 1943 blev begge billederne hos en auktionsforretning solgt for henholdsvis 200 kr. og 220 kr.

Ministeriet bedømte sagen således, at Skjerne ved kunsthandlerens belåninger havde overtrådt flere af assistenshusregulativets bestemmelser. Det bebrejdedes ham især, at der ikke var foretaget nogen egentlig vurdering, at lån mod kaution var et ukendt begreb efter regulativet, og at belåningerne havde et omfang, der lå langt ud over assistenshusets formål. Det understregedes, at afvigelserne var foretaget uden tvingende grund og uden den ganske særlige agtpågivenhed, der måtte kræves i et sådant tilfælde, samt at der efter de foreliggende omstændigheder ikke kunne næres tillid til, at de på assistenshussedlerne angivne lån svarede til panternes værdi. Ministeriet mente ikke, at Skjerne havde opfattet kunsthandlerens køb af hans to malerier som en gentjeneste, men fandt det meget uheldigt, at han havde indladt sig på salget, medens kunsthandleren var afhængig af ham i sit låneforhold. Skønt der ikke var konstateret noget uhæderligt forhold hos direktør Skjerne, bestemte finansministeriet, at han måtte fratræde sin stilling ved udgangen af marts med $\frac{3}{4}$ pension, fordi den agtelse og tillid, som måtte kræves i stillingen, var svækket ved undersøgelsens udfald.

Efter sin fratræden helligede Skjerne sig arbejdet som leder af musikhistorisk museum. Han afgik ved døden den 3. maj 1955.

Ny direktør. Bestyrermøder og samarbejdsudvalg Fortsat besættelse. Befrielsen og efterkrigsårene

Ved Skjernes afskedigelse var forfatteren til det foreliggende skrift 37 år gammel og fungerede som kontorchef i finansministeriet. Jeg følte mig nu fristet til at søge den ret selvstændige stilling og den dermed forbundne forfremmelse og havde også heldet med mig. Den fornemme tjenestebolig i det gamle palæ bidrog sit til ansøgningen. Ligeledes forestillede jeg mig opgaven som tiltalende og interessant. Departementschef Dige tog ansvaret for min konstitution, og tiltrædelsen fandt sted den 1. april 1944. Ganske ukendt som jeg var med assistenshusets forhold,

søgte jeg vejledning både hos Skjerne og hos Løn og var i øvrigt henvist til at bygge på den erfaring, som jeg nu skulle til at indvinde.

Skjernes forhold til afdelingsbestyrerne havde på det sidste været lidt anspændt, og jeg måtte følgelig fra begyndelsen lægge vægt på at opbygge et tilfredsstillende samarbejde med dem, personalets tre organisationer og de daværende indehavere af nøgleposterne på hovedkontoret. Efter nogle måneders forløb kom jeg ind på at fremme ensartetheden i taksationen ved at lade taksator Sendrup undervise bestyrerne og deres stedfortrædere i rigtig belåning af de almindeligt forekommende panter, og fra september afholdtes der i forbindelse med disse kursus regelmæssige møder med afdelingsbestyrerne, hvor disse modtog løbende direktiver for virksomhedens drift og havde lejlighed til selv at stille spørgsmål og fremsætte forslag. I henhold til reglement af 25. april 1949 blev der senere oprettet et samarbejdsudvalg ved assistenshuset. Længe behandlede bestyrrermøderne dog langt flere spørgsmål end samarbejdsudvalget, og selv da udvalget havde overtaget behandlingen af rationaliseringsproblemer, velfærdsspørgsmål og institutionens driftsøkonomi, fortsatte bestyrrermøderne indtil 1962.

Assistenshuset led ikke større overlast i besættelsestiden. Engang fortalte rygten, at det kunne ventes schalburgteret. Men det blev ved rygten. Den 23. april 1945 blev derimod en tysk lastvogn midt på formiddagen saboteret på Gammel Strand med en så kraftig sprængladning, at et stort antal af assistenshusbygningens små, grønne ruder fra 1807 gik i løbet, og et stykke af bilens motor fløj over bygningens hjørne og landede i Nybrogade. Efter politiets opløsning og deportation den 19. september 1944 indtraf der tre gange hold-up på forskellige afdelingskontorer. Hver gang havde røverne valgt at operere på en lørdag lige før lukketid kl. 19, når de under mørklægningen hurtigt kunne slippe ubemærket bort. Det første røveri fandt sted den 11. november på afdeling E, Vesterbrogade, hvor udbyttet var 2.025 kr. Da ekspeditions-kassernes beholdning derefter begrænsedes til det mindst mulige, gav det næste røveri den 25. november på afdeling G, H. C. Ørstedesvej kun 920 kr. i udbytte, og det tredje den 9. december på afdeling F, Sorøgade gav kun 562 kr. Assistenshuset hjalp efter bedste evne statsadvokaten og vagtværnet med opklaringen, og takket være navnlig en energisk detektivindsats fra fuldmægtig Sv. Aa. Vilhelmsens side lykkedes det at få røverne fra E anholdt og dømt.

Flere af personalet var aktive deltagere i frihedsbevægelsen og måtte i kortere perioder gå under jorden. Afdelingsbestyrer G. S. Lauridsen havde en overgang et illegalt våbenlager deponeret på sin afdelings pantemagasin. Engang blev assistenshusets varebil fjernet af frihedsfolk og efter benyttelsen henstillet i en fjern bydel. Den 14. april 1945, da besættelsen lakkede mod enden, blev jeg pr. huselefon kaldt over i bogholderilokalerne og fandt mig ved indtrædelsen stillet over for en revolvermunding. Et par unge frihedskæmpere forlangte på denne måde udleveret et antal stålhelme og kedeldragter, der ellers var indkøbt til

brug for assistenshusets luftværn. De fik naturligvis tingene og kørte dem bort i assistenshusets bil. Allerede i Skjernes tid var der blevet anskaffet skrivemaskiner til brug ved seddelskrivning og samtidig protokolføring af udlån og fornyelser på hovedkontoret og to af afdelingerne, og i december 1944 blev der købt 10 elektriske maskiner med automatiske tælleværker til de øvrige afdelinger. Maskinerne var fremstillet i Tyskland, og anskaffelsesprisen gik derfor af på den tyske valutagæld til Nationalbanken.

Da vareimporten under besættelsen gik ned til et minimum, opstod der, efterhånden som lagrene tømtes, en udpræget knaphed på så typiske pantsætningsobjekter som beklædningsgenstande, hvidevarer, ure, smykker og spisebestik. Beskæftigelsen og arbejdsfortjenesten var samtidig ganske tilfredsstillende. Heraf fulgte naturligt, at udlånsvirksomheden først stagnerede og derefter tog af. En anden følge var, at låntagerne blev mere påpasselige end ellers med at indløse eller forny deres panter. Der blev således fra to sider gjort indhug i pantebeholdningen og den udlånte kapital. Også antallet af uindløste panter, der skulle auktionssælges, svandt betydeligt ind. Vare manglen skærpede samtidig auktionsgæsternes købelyst, og følgelig steg priserne til uhørte højder. Politiken kunne den 24. maj 1944 med taksator Sendrup som kilde oplyse, at brugte jakkesæt, som tidligere solgtes for 50 kr., nu måtte betales med 200-400 kr. Brugte sølvskeer, der før kostede 5-6 kr., kostede rask væk 60 kr. På foranledning af en læser spurgte Ekstra Bladet den 31. juli, om assistenshusets auktioner ikke havde udviklet sig til en sortbørs med statsanerkendelse. Begge disse blade og adskillige andre opfordrede indtrængende prisdirektoratet til at gribe ind. Direktoratet, hvis egne kontrollanter også havde bemærket de fatale prisstigninger, traf fra december efter forhandling med assistenshuset en ordning med hensyn til gangklæder og tekstilvarer, hvorefter kontrollanterne før hver auktion fastsatte en maksimalpris på hvert uindløst pant. Derefter formede auktionen sig som en art lodtrækning. Efter opråbet begyndte auktionarius at tælle fra et passende beløb og med tilfældigt udgangspunkt i rækken af de mange Liebhaberers oprakte hænder og gav hammerslag til den, ved hvis hånd han standsede, når maksimalprisen var nået. De mere luksusbetonede panter skulle derimod stadig tilfalde de højstbydende. Maksimalprisordningen favoriserede i nogen grad de almindelige privatkøbere til ugunst for marskandiserne.

De glade befrielsedage i begyndelsen af maj 1945 betød for assistenshuset, at enkelte af personalet, der var interneret af Gestapo i Frøslev og nogle, der var gået under jorden, kunne vende tilbage. Omvendt måtte et par andre finde sig i at blive interneret af frihedsbevægelsens mandskab, fordi de havde vist unational holdning under besættelsen. Priskontrollen med tøjauktionerne fortsatte foreløbig, men ophævedes delvis i slutningen af 1946 og fuldstændigt i april 1949.

I de første efterkrigsår lod vareforsyningen stadig meget tilbage at ønske. Især bevirkede manglen på beklædningsgenstande, at folk hver-

ken havde tøj at pantsætte eller havde trang til at låne med henblik på køb af tøj. Da beskæftigelsen også fortsat var ret tilfredsstillende, gik udlånsvirksomheden endog først tilbage og steg derefter kun langsomt. Antallet af pantsætninger og fornyelser havde endnu i det sidste krigsår 1944-45 udgjort 779.576, men gik ned til 493.546 i 1945-46 og til 460.807 i 1946-47. Derefter udgjorde det 535.408 i 1947-48, 626.930 i 1948-49, 635.059 i 1949-50 og 650.545 i 1950-51. Summen af de udbetalte lån, herunder fornyelser, havde endnu i 1944-45 beløbet sig til 17,3 mill. kr., men dalede til 11,3 mill. kr. i 1945-46 og steg så, mest på grund af pengeværdiens forringelse, til 12 mill. kr. i 1946-47, 17,2 mill. kr. i 1947-48, 22,5 mill. kr. i 1948-49, 21,5 mill. kr. i 1949-50 og 22,9 mill. kr. i 1950-51. Summen af de udestående lån havde endnu pr. 1. april 1944 andraget 6,5 mill. kr. og pr. 1. april 1945 4,8 mill. kr., men gik yderligere ned til 3,5 mill. kr. pr. 1. april 1946, hvorefter den steg til 4,2 mill. kr. pr. 1. april 1947, 6,2 mill. kr. pr. 1. april 1948, 8,3 mill. kr. pr. 1. april 1949, faldt til 8 mill. kr. pr. 1. april 1950 og steg til 8,9 mill. kr. pr. 1. april 1951.

Den omfattende indløsning, der fandt sted i 1944-45 og afkastede tilsvarende stor renteindtægt, bevirkede, at dette år kunne slutte med 92.830 kr. i driftsoverskud. Den samlede renteindtægt, der i 1944-45 havde udgjort 1.276.338 kr., gik i 1945-46 og 1946-47 ned til 853.366 kr. og 737.763 kr., og da der samtidig indtraf betydelige lønstigninger, gav disse to år henholdsvis 224.933 kr. og 466.118 kr. i driftsunderskud. Da renteindtægten i 1947-48 og 1948-49 atter voksede til 975.749 kr. og 1.369.381 kr., samtidig med at personalet indskrænkedes, kunne underskuddet reduceres til henholdsvis 239.386 kr. og 15.419 kr. I de følgende to år steg renteindtægten så meget mere end personaleudgiften, at der fremkom overskud, og i 1952-53, da renteindtægten var nået op på 2.245.793 kr. og personaleudgiften på 1.246.273 kr., kulminerede driftsresultatet med hele 205.914 kr. i overskud. Det voldsomme udsving fra underskud en halv million til overskud 200.000 kr. inden for 6 år illustrerer slående driftsresultatets afhængighed af udlånsmassen og renteindtægten på den ene side og lønudgiften på den anden side.

Tjenestemandsløven af 1946 gav lønforhøjelser til størstedelen af personalet og oprettede kontorassistentstillinger for afdelingskasserere og kontoriststillinger for seddelskrivere (protokolførere). Stillingen som sølvkammerbetjent, der ikke mere svarede til nogen funktion, skulle nedlægges ved ledighed.

På grund af nedgang i ekspeditionernes antal og forskellige rationaliseringsforanstaltninger kunne personalet reduceres til 135 ved nytår 1947 og 115 ved nytår 1951. Blandt rationaliseringerne skal nævnes, at kontrollen med lånenes afvikling, den såkaldte sletning, der hidtil for afdelingernes vedkommende havde været overdraget til fire fra hovedkontoret udsendte slettere, fra februar 1947 blev overtaget af afdelingsbestyrerne. Nummereringen af assistenshussedlerne og de tilsvarende pantetaloner, der hidtil var foretaget af en magasinbetjent på en hjemmelavet

trykkemaskine, overgik fra april 1950 til trykkerifirmaet. Afdelingernes bogføring blev forenklet ved afskaffelse af deres særskilte hovedbøger, og fornyelsespraksis for tøjpanter forenkledes ligeledes. På de fleste afdelinger havde man hidtil ladet den fornyende klient vente, medens man ved eftersyn af pantet forvissede sig om, at det ikke var blevet angrebet af møl. Nu bestemtes det i stedet, at der med passende mellemrum skulle foretages fuldstændigt eftersyn af hele tøjpantebeholdningen, og at de mølangede beklædningsgenstande dels skulle afsondres i særlige rum, dels skulle noteres med lånenummer i en dertil indrettet bog, som så skulle efterses, inden man tillod fornyelse. Ikke blot forkortedes derved publikums ventetid, samtidig med at stille perioder kunne anvendes til møleftersyn, men i løbet af kort tid blev også mølplagen kraftigt begrænset. I 1950 konstateredes der således i alt 2.088 mølbefængte panter, men i 1951 kun 453.

Allerede i 1946 blev hovedkontorets kasseforretninger ved indløsning og fornyelse samlet hos en enkelt kasserer, dog således at der på særlig travle dage kom to kasser i brug. Desuden anskaffedes der i 1951 et kasseapparat med tællestrimmel, hvorefter indløsningsprotokollen og indløsningskontraprotokollen på hovedkontoret kunne afskaffes, ekspeditionstiden forkortes og kvittering til klienterne udstedes. Ligeledes kunne der undværes en protokolfører. Samtidig blev udbetaling af auktionsoverskud overført til udlånskassen, og dobbeltnoteringen af overskudsudbetaling bortfaldt. Fordelene ved brug af kasseapparat kom efterhånden også afdelingerne til gode, da der fra 1953 kunne købes en enklere type apparater.

Afdelingernes ekspeditionstid på 46 timer ugentlig blev fra april 1951 nedsat til de 40 timer, som var gældende ved hovedkontoret, og samtidig blev den omlagt til kl. 10-17 på ugens første fire hverdage, kl. 11-18 fredag og kl. 9-14 lørdag.

Assistenthusbygningens facader, der hidtil havde været oliemalet i grå farve, siden trediverne dog anstrøgne med en specialblanding af sandstenspulver m.v., havde i krigs- og efterkrigsårene antaget et temmelig forsømt og afskallet udseende, der fremkaldte hyppig kritik, også i dagbladene. Bygningsinspektør Th. Havning, under hvem det arkitektoniske tilsyn nu henhørte, udarbejdede derfor i 1950 på opfordring et forslag om at fjerne al gammel maling ved sandblæsning og efter en opfriskende murbehandling at lade facaderne fremtræde i umalet stand. En ansøgning om den nødvendige bevilling blev i første omgang stoppet i finansministeriet af økonomiske hensyn. Da det af beskæftigelsesmæssige grunde anbefalede sig at sætte arbejdet i værk i vinteren 1951-52, anmodede ministeriet dog om at få sagen forelagt på ny med ajourførte tilbud, og derefter bragtes den frem for finansudvalget med ministeriets anbefaling. Bevillingen, som var på 72.838 kr., fulgte den 25. januar.

Inden der kom gang i arbejdet, indtraf der den 5. februar en episode, hvis hovedpersoner var 10-15 arbejdsløse malersvende. Ved middagstid marcherede de med arbejdstiger og malerbøtter over Gammel Strand

med kurs mod assistenshuset. Her rejste de stigerne og besteg dem. Fra sit høje stade tog deres anfører ordet til det betydelige opløb af mennesker, der straks samlede sig. Han forklarede, at når staten trods arbejdsløshed ikke ville holde sine mindeværdige bygninger i ordentlig stand, måtte de arbejdsløse selv tage fat. Derefter rensede demonstranterne adskillige vinduesrammer til Gammel Strand og Nybrogade for snavs og rust og begyndte at smøre rød mønje på jernbeslagene. De ville ikke godvilligt standse demonstrationen. Men politiet, som derfor måtte tilkaldes, fik dem dog hurtigt overtalt. I et par måneder meldte den røde mønje på vinduerne om begivenheden, indtil sandblæsningen og det efterfølgende murerarbejde blev fuldført, og et andet hold malere afsluttede arbejdet.

Så snart der i efteråret 1951 var blevet oprettet en Statens Hulkortcentral, blev der truffet aftale med centralen om at overtage udregningen af overskud og tab på assistenshusets månedsauktioner. Huset slap således for et omfattende regnearbejde på de ca. 2.500 panter, som hver månedsauktion omfattede. Desuden leverede centralen fra nu af overskudslisterne til brug ved udbetaling af eventuelt auktionsoverskud til låntagerne samt opgørelser til kreditkøbere over disses samlede månedsindkøb.

Medens man hidtil ved hovedkontoret havde anvendt pantsætnings-sedler med lige numre og fornyelsessedler med ulige numre, gik man fra den 1. april 1952 over til i stedet at bruge fortløbende sorte og røde numre.

De betydelige driftsoverskud først i halvtredserne førte naturligt til nye overvejelser i retning af rentenedsættelse, og spørgsmålet herom blev berørt på et møde i samarbejdsudvalget i februar 1952. Det stillede dog foreløbig i bero, fordi der var tale om, at renteudgiften til statskassen, der i den tidligere underskudsperiode var blevet nedsat fra 4½ pct. årlig til 3½ pct., atter ville blive forhøjet. Denne fare drev vel over. Men de følgende års driftsresultater afgav ikke plads for nogen billigørelse af udlånsrenten.

Nedlæggelse af tre afdelingskontorer

Personalets erstatningsansvar for tjenstlige fejl

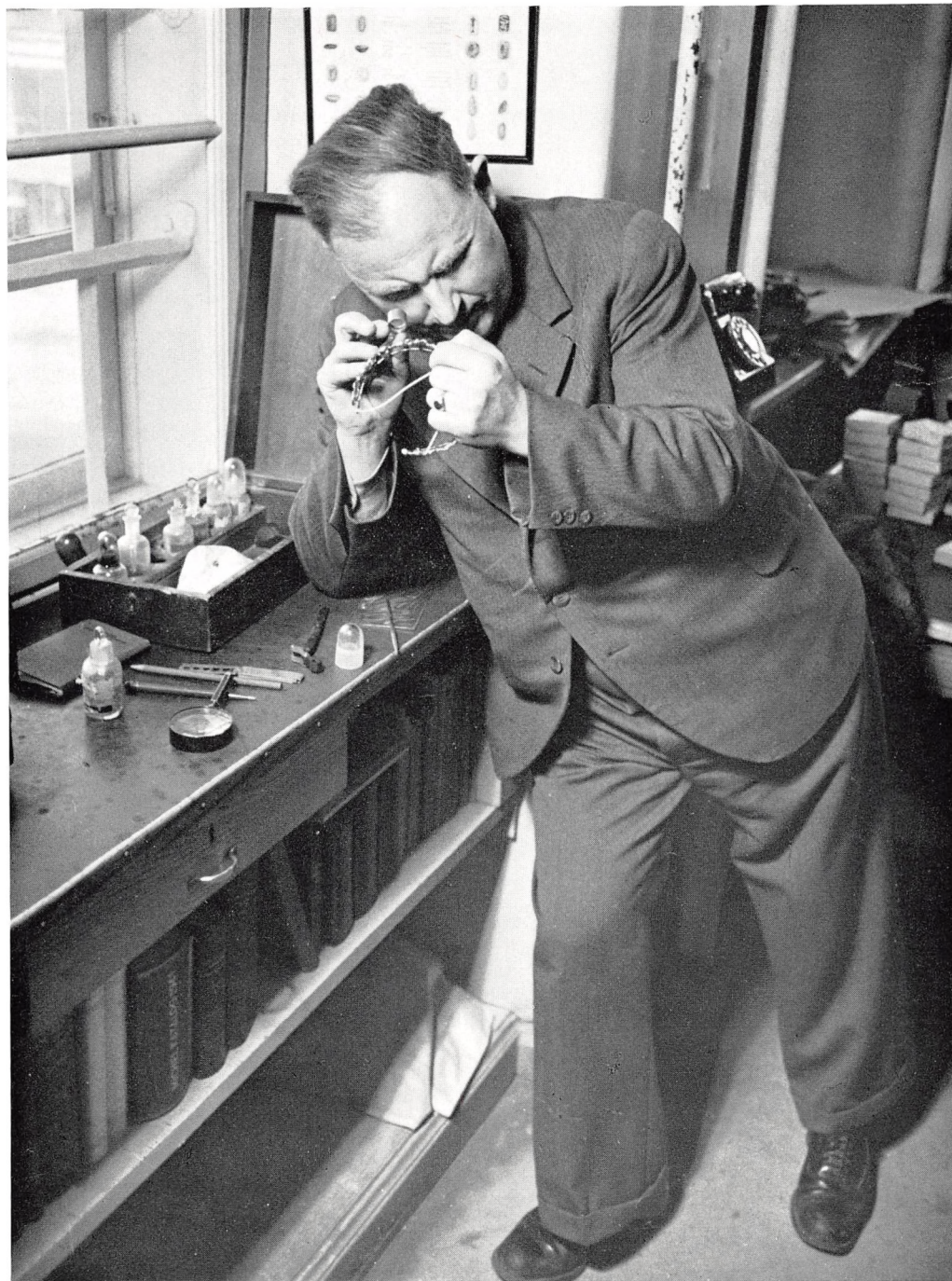
Regulativet af 1955

Da der af et dertil nedsat udvalg i 1950 blev efterlyst besparelser i statshusholdningen, pegede assistenshuset for sit vedkommende bl.a. på, at nedlæggelse af nogle afdelingskontorer i forbindelse med udvidelse af de tilbageværende ville kunne begrænse udgifterne til personalelønninger og til lokaleleje. Det fremhævedes, at planer herom først burde iværksættes lejlighedsvis ved afgang blandt afdelingsbestyrerne, og når der

trods den vanskelige situation på boligmarkedet måtte vise sig chance for at leje egnede lokaler. Ved en afdelingsbestyrers afgang på grund af alder ved udgangen af december 1952 fulgte assistenshuset sagen op og foreslog, at man forberedte indskrænkning af afdelingernes antal ved ikke at udnævne nogen efterfølger for ham, men i stedet lade en over-assistent fungere som bestyrer. Efter at finansministeriet havde godkendt forslaget, krævede kontorpersoneforeningen gennem C.O. II bestyrerstillingen opløst ledig. Men efter en forhandling i ministeriet fastholdt dette sit standpunkt, dog således at muligheden for genbesættelse af stillingen holdtes åben for det tilfælde, at der ikke i løbet af passende tid kunne nedlægges en afdeling.

I efteråret 1954 opnåede assistenshuset tilsagn fra en lejer i ejendommen Strandboulevard 151, hvor afdeling M havde til huse, om at flytte bort mod en godtgørelse, og da beregninger viste, at den anden Østerbroafdeling F's panter kunne rummes i M's lokaler, når disse blev udvidet med den fraflyttede lejlighed, gav finansministeriet tilslutning til, at afdeling F skulle nedlægges fra den 1. juni 1955. I to måneder forinden holdtes denne afdeling kun åben for indløsning, medens pantsætning og fornyelse henvistes til M. Afdelingsbestyrer G. Ratzenburg blev ved nedlæggelsen af F forflyttet til afdeling B, der var ledig. Sammenlægningen af de to Østerbroafdelinger betød en indskrænkning af personalet med 4 personer og en besparelse på 50.000 kr. årlig på lønnings- og lejekonti. På ganske tilsvarende måde blev afdeling L, Christianshavn nedlagt fra den 1. juni 1956, hvorefter dens uindløste panter overførtes til den anden Amagerafdeling C, Amagerbrogade 85, der blev udvidet med nyttilkomne lokaler. Den årlige besparelse ved denne sammenlægning udgjorde ca. 57.000 kr. En afdelingsbestyrers pludselige død i 1959 gav anledning til, at også afdeling E, Vesterbrogade, kunne nedlægges pr. 1. oktober samme år. Dens uindløste panter blev flyttet til afdeling H, Allégade. I dette tilfælde udgjorde den årlige besparelse ca. 99.000 kr., og det var ikke nødvendigt at skaffe mere magasinplads. Personaleforeningerne ved assistenshuset var naturligt nok utilfredse med den forringelse af advancementsmulighederne, som fulgte af de tre afdelingers nedlæggelse. Men det kunne undgås at foretage opsigelser for at nå til den påtænkte personaleindskrænkning.

Skønt der siden 1928 havde været regulativmæssig hjemmel til at gøre regreskrav gældende imod medarbejdere, der pådrog assistenshuset tab ved fejl under tjenesten, tolererede finansministeriet længe, at huset to gange årlig blot indsendte opgørelser over tab ved fejlvurdering, bortkomst, fejlsalg og beskadigelse af belånte genstande, hvorefter ministeriet godkendte, at tabsbeløbene førtes til udgift på driftsregnskabet. Siden 1942, da en halvårsopgørelse viste et forholdsvis stort antal fejl, ændredes praksis efter aftale med ministeriet, således at der normalt afkrævedes den ansvarlige dækning for en fjerdedel af tabets beløb. Da der i 1948 hos en magasinbetjent krævedes 11,47 kr. som hans fjerdedel af assistenshusets udgift til reparation af et ved hans uagtsomhed beskadi-

Taksator Ch. Sendrup i arbejde.

De arbejdsløse maleres demonstration 1952. Foto Politiken.

get radioapparat, indbragte magasinpersonalets forening gennem C.O. I afgørelsen for finansministeriet og foreslog, at erstatningsansvar fremtidig kun skulle kunne gøres gældende imod personalet under iagttagelse af tjenstemandslovens regler om behandling af tjenstlige forseelser. Efter en forhandling i ministeriet lempedes praksis derpå noget, idet størsteløb af de erstatninger, som direktøren kunne pålægge personalet, blev fastsat til 10 kr. Større tabsdeltagelse kunne kun pålægges efter tjenstligt forhør, og direktørens afgørelser med hensyn til beløb til og med 10 kr. skulle kunne indankes for finansministeriet, hvor den ansvarlige skulle have adgang til personligt at fremføre sine synspunkter. Samtidig med, at der i 1952 indførtes lempeligere regler end forhen om tilsvær for kassedifferencer, lempedes praksis for deltagelse i tab ved beskadigelse, idet der helt sås bort fra krav til personalet, når beskadigelsen skyldtes simpel uagtsomhed.

Med hensyn til kasserernes tilsvær for kasseminus havde der på grundlag af regulativets ansvarsregel dannet sig en praksis, hvorefter de manglende beløb inddækkedes månedsvis. Ved hvert finansårs udløb indsendte hovedkassereren en specificeret oversigt til finansministeriet og søgte med direktørens anbefaling $\frac{3}{4}$ deraf refunderet. I 1950 havde tre kontorfunktionærer på et afdelingskontor under bestyrerens ferie brugt en fælles kasse til deres ekspeditioner og således umuliggjort placeringen af et forholdsvis betydeligt kasseminus hos nogen enkelt af dem. Da der følgelig nægtedes dem refusion, indbragte deres forening sagen for finansministeriet. De opnåede ikke nogen ændring af den trufne afgørelse. Derimod blev der med justitsministeriets samtykke gennemført en ændring af den regulativmæssige ansvarsregel, gående ud på, at personalet fremtidig skulle hæfte for tab ved deres fejl i tjenesten efter nærmere af finansministeriet fastsatte regler.

Med udgangspunkt i et af assistenshuset udarbejdet udkast udstedte finansministeriet i juli 1952 en særlig instruks om kassedifferencer, hvorefter kassererne på basis af deres kasseopgørelsesbøger skulle afgive månedsvise oversigter over indtrufne differencer. Daglige minusbeløb under 5 kr. skulle de selv bære, hvis de ikke dækkedes af kasseplus, men større minusbeløb kunne de søge fuldt ud refunderet under forudsætning af, at de havde overholdt forskrifterne for omhyggelig kassetjeneste. Månedsbetøb under 100 kr., senere 200 kr., kunne direktøren tillade refunderet. Men ansøgning om refusion af større beløb skulle forelægges ministeriet.

Da finansministeriet efter den stedfundne lempelse af personalets erstatningsansvar ønskede regulativet genoptrykt, fik assistenshuset til opgave at fremsætte forslag om andre ændringer, og i en skrivelse af 29. januar 1953 fremkom huset derfor med forskellige ændringsforslag, hvoraf det vigtigste gik ud på en forlængelse af lånenes løbetid fra 6 til 9 måneder. Hermed ville man opnå at formindske det kontormæssige og det magasinmæssige fornyelsesarbejde med en tredjedel, hvortil kom den arbejdsreduktion, der ville følge af, at flere lån end hidtil blev indløst i første låneperiode. For at begrænse det af forslaget følgende forøgede

behov for magasinplads ønskedes auktionstiden samtidig fastsat til 10. måned efter pantsætnings- eller fornyelsesmåneden mod hidtil 8. måned, således at auktionsfristen altså kun blev forskudt to måneder. Finansministeriet godkendte forslaget og gik, da den fuldstændige regulativrevision ikke kunne tilendebringes så hurtigt, med til, at det skulle sættes særskilt i kraft fra den 1. april samme år at regne.

I foråret 1953 blev antallet af panter, der skulle auktionssælges som uindløst, større end hidtil, og da den daglige auktionstid følgelig måtte udvides noget, viste det sig vanskeligt at beholde det sædvanlige antal auktionsgæster i auktionssalen indtil auktionens slutning. Samtidig konstateredes der en nedgang i auktionspriserne. For at bøde på disse ulemper foreslog assistenshuset i august 1953 tilvejebragt regulativmæssig hjemmel til, at der i auktionsperioden daglig kunne sælges to slags panter, nemlig først sølvpanter m.v. og derefter tøjpanter, der efterspurges af hver sin køberkreds. Da ulemperne ikke var forsvundet af sig selv i februar 1954, gik finansministeriet med til at sætte den foreslåede regulativændring særskilt i kraft fra marts samme år. Tøjpanternes antal var dog så stort, at de sidste auktionsdage udelukkende måtte anvendes til tøj salg, og i juni 1959 gik man om lørdagen over til kun at sælge tøj.

I 1954 blev en pelshandler idømt fængselsstraf bl.a. for belåning på en assistenshusafdeling af 51 stykker pelsværk, som han havde modtaget i salgskommission, til opbevaring eller til reparation, og en af hans besvagne kunder anlagde derefter sag imod assistenshuset til gratis udlevering af sin belånte pelskåbe. Kundens advokat fremhævede især, at pelshandlerens belåninger havde været af forretningsmæssig karakter og haft et sådant omfang, at assistenshuset burde have krævet dokumentation for hans ejendomsret. Byretten og senere landsretten kom dog til det resultat, at huset havde været i god tro, og at reglen i kommissionslovens § 54, stk. 2 derfor hindrede godkendelse af udleveringskravet.

Sagens opkomst gav anledning til ny overvejelse af den gamle, vage bestemmelse i regulativet, der skulle tjene til udelukkelse af forretningsmæssige og spekulative udlån. Efter denne bestemmelse burde »intet lån som regel overskride 5.000 kr. og i så tilfælde kun med direktørens samtykke.« Skønt bestemmelsen var en af dem, som Skjerne blev afskediget for at have overtrådt, beroede dens overholdelse aldeles på de takserende, og nu viste det sig, at disse forstod den på deres egen måde. De mente det nemlig kun nødvendigt at spørge direktøren, når en lånsøgende præsenterede et enkelt pant, der var så værdifuldt, at det kunne belånes med mere end 5.000 kr. Derfor blev det straks indskærpet, at grænsebeløbet i virkeligheden vedrørte summen af alle de lån, som en klient til enhver tid havde løbende, og det uden hensyn til om lånene var optaget på forskellige afdelingskontorer, eventuelt hovedkontoret. Det blev også præciseret, at der inden for grænsen ikke måtte gives driftslån af blot nogenlunde betydeligt omfang til erhvervsdrivende mod pant i deres varer. Det blev ligeledes bestemt, at der fra den 1. marts 1954 skulle føres kontokort for alle enkeltlån på 500 kr. eller mere og for alle lån til

antikvitethandlere, marskandisere, guldsmede, juvelerer, kunsthandlere, buntmagere, tæppehandlere og manufakturhandlere. Og endelig blev det pålagt afdelingsbestyrerne at indsende månedlige opgørelser af kortenes saldi, hvorefter der skulle udarbejdes fælles oversigter for hele assistenshusets område.

Begrænsningen af antikvitethandlers og marskandiseres hævdevundne adgang til at låne vakte mishag hos afdelingsbestyrerne og personaleforeningerne, der, da nedgangen i assistenshusets udlånsvirksomhed fortsatte i tiden derefter, fik den tanke, at begrænsningen var en hovedårsag hertil. Denne opfattelse kom gentagne gange til udtryk i samarbejdsudvalget og bevægede endelig i 1957 kontorpersoneforeningens bestyrelse til at rette henvendelse til finansministeriet. Da der i ministeriet havde fundet en mundtlig drøftelse sted, gik dette med til, at handlende fremtidig ville kunne opnå driftslån også mod pant i enkelte genstande fra eget varelager. En i mellemtiden stedefundet ændring af assistenshusregulativet, hvorefter større varepartier var undtaget fra belåning, skulle dog fortsat være gældende, og det skulle stadig påses, at ingen fik større samlet lån end det i regulativet fastsatte størsteløb, – der i mellemtiden var blevet forhøjet til 10.000 kr., – uden at direktøren havde taget stilling til spørgsmålet. Ordningen med kontokort og fællesoversigter måtte derfor videreføres i modificeret form.

Da krigs- og efterkrigsårenes vareknaphed gradvis ophørte, tog afbetalingshandelen et opsving, og medens assistenshusets tab ved vindikation af belånte afbetalingsgenstande længe havde været betydningsløse, begyndte de nu at vokse således, at der i 1952 forefaldt nye tilfælde hver uge, især med herretøj og ure. Derfor instrueredes taksatorerne om at kræve kvittering eller andet ejerbevis, når der til belåning fremkom tøj fra de firmaer, der navnlig solgte på afbetaling. Hvor det drejede sig om ure, gik man over til at spørge de lånsøgende, om de var købt på afbetaling, og i så fald at forlange ejerbevis. Kravet om ejerbevis blev i januar 1954 udstrakt til optik, barbermaskiner samt værdifulde musikinstrumenter, fotoapparater og pelskåber. Også denne restriktive foranstaltning var upopulær hos foreningsrepræsentanterne. Afbetalingsloven af 11. juni 1954 kom med et helt andet motiv ind på at stille mindstekrav til udbetalingens størrelse og var antagelig derigennem hovedgrunden til, at assistenshusets afbetalingstab igen gik ned til en beskeden størrelse, hvorfor kravene til ejerbevis ved belåningen af de omtalte genstande kunne lempes i løbet af 1956.

I april 1954 aflagde 25 medlemmer af Sveriges Varubelånares Riksförbund et studiebesøg ved assistenshuset, og da jeg året efter deltog i forbundets kongres i Eskilstuna og besøgte pantbanker i Göteborg, Örebro, Eskilstuna og Stockholm, havde jeg lejlighed til at konstatere, hvorledes de svenske kolleger undgik den urentable belåning af lidet værdifulde panter. Følgen heraf var et forslag fra assistenshusets side om at forhøje det i regulativudkastet optagne mindstelån fra 2 kr. til 5 kr. Udkastet havde allerede dengang været indgående drøftet dels med 2.

hovedrevisorat, som fra maj 1952 havde overtaget revisionen af assistenshuset efter revisor O. Henningsen, og med personaleforeningernes repræsentanter, og det endelige regulativ kunne ventes udstedt når som helst. Under disse forhold tiltrådte finansministeriet, at forhøjelsen af mindstelånet blev optaget i udkastet uden yderligere forhandling.

Det nye assistenshusregulativ, det fjerde i rækken, blev udstedt af finansminister V. Kampmann den 3. december 1955 og trådte i kraft til nytår 1956. Det indeholdt de allerede omtalte ændringer af de ældre bestemmelser om personalets erstatningsansvar for tab, om låneperioden, om åbningstiden, om seddelnumrene, om benyttelsen af kasseapparater, om auktionssalget, om varepartier, om størstelån og om mindstelån. Den ældgamle hjemfaldsfrist for auktionsoverskud 1 år og 6 uger (år og dag) blev af praktiske grunde forkortet til 1 år, og ekstraseddelgebyret blev forhøjet fra 1 kr. til 2 kr. På assistenshusets forslag indføjedes der en adgang for liebhavere til at afgive deres auktionsbud skriftligt i kommission, og denne ordning udbyggedes i juli 1958 med dagligt eftersyn af den øjeblikkelige beholdning af auktionspanter. Personalets adgang til at byde på auktionen ved hjælp af særlige bydesedler blev udvidet til at omfatte ting til brug for vedkommendes husstand.

Kontorpersonaleforeningen og afdelingsbestyrerne følte sig tilsidesat, ved at forhøjelsen af mindstelånet til 5 kr. ikke havde været drøftet med dem, inden den blev gennemført, og anså sig for kaldet til at værne de dårligst stillede lånsøgendes formentlige interesse i smålån. Foreningen forfattede derfor en klage, som den anmodede assistenshuset om at fremsende til finansministeriet. Ministeriet henholdt sig dog til, at spørgsmålet ikke omfattedes af den ved tjenestemandsløven hjemlede forhandlingsret, og henstillede, at det i stedet behandledes i samarbejdsudvalget. Spørgsmålet kom så på dagsordenen for næste møde i udvalget, hvor jeg forsvarede det nye mindstelån med driftsøkonomiske hensyn og pegede på, at lån under 5 kr. næppe kunne betyde nogen virkelig hjælp, ligesom ejere af mindre værdifulde panter i mange tilfælde kunne komme op over lånegrænsen ved at lægge dem sammen.

Kritik fra finansudvalget. Velstandsstigning som årsag til udlånsnedgang og driftsunderskud

Rationaliseringsplaner. Regulativet af 1960

Da der på baggrund af to finansårs driftsunderskud måtte budgetteres et nyt underskud på 43.692 kr. for finansåret 1956-57, bad finansudvalget om en forklaring. Assistenshuset pegede på, at der i de foregående fem finansår var indvundet et samlet overskud på 342.475 kr., og at de betydelige svingninger i driftsresultaterne navnlig skyldtes varierende lånebehov hos publikum. Senest havde god beskæftigelse og større vel-

stand reduceret udlånet og renteindtægten. Indtægtsforøgelse kunne kun forventes ved forhøjelse af rentesatsen. En forhøjelse til $1\frac{3}{4}$ pct. månedlig ville give ca. 337.500 kr. og således medføre betydelig overdækning af det budgetterede underskud. Fortsat rationalisering stilledes i udsigt. Finansministeriet lod oplysningerne gå videre til finansudvalget og bemærkede, at stigningen i driftsudgifterne havde været relativt mindre end de indtrufne pris- og lønstigninger.

Finansåret 1955-56 sluttede med et driftsunderskud på 273.532 kr., hvoraf dog ca. 70.000 kr. var engangsudgifter. Stadig tilbagegang i udlånet bevirkede, at der for 1956-57 måtte forudses et større underskud end det budgetterede, og for 1957-58 måtte der budgetteres 243.228 kr. i underskud. Efter ministeriets ønske udarbejdede assistenshuset derfor i december 1956 en redegørelse om mulighederne for at forbedre driftsresultatet. Heri påvistes det, at antallet af pantsætninger og fornyelser i hovedstadsområdet nu var gået ned til ca. 696.000 årlig, hvoraf assistenshuset havde 588.000 eller 84,5 pct. Det oplystes også, at antallet af udestående lån var gået ned fra 329.900 den 1. september 1952 til 286.700 den 1. september 1956, og at summen af de udestående lån i samme tidsrum var dalet fra 12,4 mill. kr. til 10 mill. kr. Antallet af udbetalte lån – bortset fra fornyelser – og det tilsvarende lånebeløb var gået ned fra 511.587 og 18,2 mill. kr. i 1951-52 til 421.916 og 12,2 mill. kr. i 1955-56. Det gennemsnitlige udlån pr. pant var i samme tidsrum gået ned fra 37,57 kr. til 34,35 kr. Det fremhævedes, at nedgangen også havde ramt pantelånerne, og at den ligeledes gjorde sig gældende i udlandet.

Videre oplystes det, at låneniveauet i et vist omfang ville blive forhøjet, hvor der var grundlag derfor, og at yderligere forhøjelse ville være mulig, dersom den dagældende omsætningsafgift, som ramte de fleste slags pantter i tilfælde af auktionssalg, blev ophævet for assistenshusets vedkommende. Tanken om at nedlægge endnu en afdeling nævntes også. Men navnlig pegedes der atter på spørgsmålet om renteforhøjelse.

Ganske få dage efter at redegørelsen var afsendt, fremkom der på ny til finansministeriet en kritisk henvendelse fra finansudvalget, som nu ønskede oplyst, af hvilke grunde opretholdelsen af assistenshuset stadig mentes formålstjenlig trods de konstaterede underskud. Herpå svarede finansminister Kampmann den 6. marts 1957, at huset efter sin historie måtte betragtes som en social foranstaltning til beskyttelse af de mindre bemidlede i samfundet. Finansministeren nævnte også den ved pantelånerloven tilstræbte udvikling, som havde ført til, at langt den overvejende del af pantsætningerne nu foregik hos assistenshuset. Da de vilkår, hvorunder pantelånerne var henvist til at arbejde, ikke var særlig fordelagtige, kunne det ikke antages, at nedlæggelse af assistenshuset ville hidføre en sådan forøgelse af pantelånernes antal, at disse på betryggende måde ville blive i stand til at tilfredsstille lånebehovet. Resultatet af nedlæggelse måtte derfor forventes at blive, at et betydeligt antal lånsøgende ville være henvist til ukontrollerede udlånere med en heraf følgende fare for udnyttelse.

Samtidig fik assistenshuset besked om at arbejde hen imod nedlæggelse af mindst en af de endnu bestående afdelinger, og det blev tilladt at hæve belåningerne til 85 pct. af auktionens værdi, skønt der så ikke ville blive fuld dækning for auktionssalær. Det forsøgte nu også at stimulere udlånet ved at optage belåning af knallerter. Fjernsynsapparater indkom fra 1956 lejlighedsvis til belåning, men blev aldrig stærkt repræsenteret, utvivlsomt fordi de lånsøgende sidst af alt ønskede at undvære deres fjernsyn.

På budgettet for 1958-59 kunne der registreres en vis forbedring af de økonomiske fremtidsudsigter, for så vidt som det anslåede årsunderskud var mindre end tidligere, nemlig 142.958 kr. Finansudvalget reagerede da heller ikke. I februar 1958 så det endda ud til, at underskuddet som følge af en stigning i de udestående lån på 1,1 mill. kr. eller 11,2 pct. i de sidst forløbne 12 måneder kunne bringes helt ned til ca. 43.000 kr., hvis ingen lønstigning indtraf. Imidlertid forelå der gode grunde til at tro, at lønningerne ville stige, senest når den siddende lønningskommission havde afsluttet sit arbejde.

Under mine bestræbelser for at finde udveje kom jeg da ind på tanken om at spare arbejdskraft ved at holde lukket i personalets frokostpause. Efter aftale indsendte jeg skriftligt forslag herom og stillede en reduktion af personalet med 15-16 mand i udsigt, svarende til ca. 175.000 kr. årlig. Det blev ikke skjult, at der foruden en forøgelse af tjenestetiden fra 40 til 41 timer ugentlig også ville blive tale om en lidt ringere service over for klienterne end hidtil. Til min forundring fandt ministeriet forslaget ulemper større end fordelene og meddelte i marts, at der ikke skulle foretages ændringer i åbningstiderne.

I betænkning af 11. august 1958 over statsregnskabet for 1956-57 fremsatte de af folketingsvalgte statsrevisorer den formening, at assistenshusets administration burde tilrettelægges således, at institutionen hvilede i sig selv. Det var utvivlsomt det konstaterede driftsunderskud på 332.858 kr., der faldt statsrevisorerne for brystet. Vel var langt den største del af underskuddet engangsudgifter, men tilbage blev dog 140.370 kr. som egentligt underskud. Andet revisionsdepartement tog i december statsrevisorerens erklæring som udgangspunkt for et forslag om forskellige fremstød til gunst for rentabiliteten. Navnlig ville revisionen stimulere auktionens priser for på denne måde at hæve lånevædet. Midlerne var udvidet auktionens annoncering og fuldstændigt auktionseftersyn. Revisionen ville også forhøje belåningen til 90 pct. af auktionens værdi.

I betragtning af det omfang og den varighed, som månedsauktionerne dengang havde, mente assistenshuset ikke at kunne gennemføre fuldstændigt auktionseftersyn uden personaleudvidelse. Efter tidligere erfaringer og nye undersøgelser mente huset heller ikke at kunne opnå højere priser ved at annoncere mere. Ligeledes påvist det, at forhøjelse af belåningen til 90 pct. bortset fra enkelte særlig gangbare panter næppe kunne forbedre driftsresultatet, da forøget auktionstab samt forringelse

af auktionssalær og hjemfaldet overskud sandsynligvis ville mere end opsluge forøget renteindtægt.

På baggrund af synspunkter, der gjorde sig gældende ved søsterinstituttet Crédit Municipal i Paris, hvor jeg samme år havde aflagt besøg, henstillede jeg i stedet til overvejelse, om assistenshusets mindstelån på 5 kr. burde forhøjes til 15 kr. Derved ville man ikke blot begrænse auktionssalget, men også afskære belåning af et væsentligt antal lidet værdifulde genstande, navnlig beklædningsgenstande og ure, som låntagerne ikke havde til hensigt at indløse, men blot ønskede realiseret til skade for prisniveauet, låneniveauet og de egentlige låntagere. Det fremhævedes også, at smålånene gav betydeligt driftsunderskud, i 1957-58 således alle lån under 40 kr.

Inden finansministeriet havde taget sit standpunkt, rørte finansudvalget på sig og forlangte oplysning om de igangværende bestræbelser, der udfoldedes med henblik på at bringe balance i assistenshusets regnskab. I sit svar henviste ministeriet i februar 1959 til de pågående overvejelser og de fremkomne forslag. Derefter lod det forvaltningsnævnets sekretariat foretage en orienterende undersøgelse, hvis resultat dog stort set blot var en opregning af de foreliggende muligheder med eftertryk på renteforhøjelse.

Finansministeren havde i april godkendt nedlæggelsen af afdeling E og mente formodentlig, at det herefter ikke foreløbig var nødvendigt at gribe til andre vidtgående foranstaltninger. I juni meddelte ministeriet derfor, at belåningen af de lettest afsættelige panter forsøgsvis kunne forhøjes til 90 pct., og at der også kunne prøves en udvidelse af auktionsannonceringen. Tilladelsen til forhøjet belåning fik kun betydning som indskærpelse af en gammel leveregel for taksatorerne, hvorefter de virkelig gangbare panter kan tåle høj belåning. Det blev forsøgt at avertere auktionerne i de to mest læste dagblade først hver tredje dag, derefter hver anden dag og endelig hver dag, uden at der dog fremkom påviselige resultater.

Skønt personalet i 1958 var blevet nedbragt til 100, bevirkede de ved tjenestemandsløvene af 7. juni 1958 gennemførte lønforbedringer en stigning i personaleudgifterne fra 1.420.100 kr. i 1957-58 til 1.588.128 kr. i 1958-59, og skønt renteindtægten steg lige så meget som personaleudgiften, voksede driftsunderskuddet med mere end 100.000 kr. til 317.859 kr. Tabsforøgelsen lå navnlig på auktionsposterne.

Den i 1957 stiftede internationale sammenslutning af offentlige håndpantekreditinstitutter sendte i maj 1959 assistenshuset en opfordring til at gøre rede for sin virkemåde og sine statutter, og da dette var sket, fulgte der en opfordring til at indtræde i sammenslutningen, hvis hjemsted var Milano, og som foruden italienerne talte medlemmer fra Frankrig, Vesttyskland, Østrig, Spanien, Schweiz og Tyrkiet. Formålet var især at udveksle oplysninger om bekæmpelse af åger, om de enkelte landes regulering af pantelånevirksohmheden, om de enkelte institutters organisation, regnskabsresultater og aktuelle problemer, at fremme ind-

byrdes samarbejde, at fremsætte forslag om emner af fælles interesse og at udvirke fremskridt i den fælles virksomhed og dennes samfundsmæssige nytte. Formålene søgtes opnået ved udgivelse af et tidsskrift og ved afholdelse af møder. Assistenshuset mente at kunne modtage værdifulde oplysninger og impulser af betydning for institutionens drift ved at indtræde i sammenslutningen og foreslog derfor finansministeriet at tegne medlemskab. Ministeriet fandt dog ikke, at der var tilstrækkelig anledning dertil. Imidlertid opretholdt assistenshuset siden skriftlig forbindelse med sammenslutningen og modtog dens tidsskrift »Il Credito Pignoratorio«.

Tilskyndet ved informationer fra den internationale sammenslutning fremsatte jeg i november 1959 med tilslutning fra samarbejdsudvalget forslag om at gå over til gruppevis auktionssalg af alle auktionspanter efter deres art og om at give assistenshuset adgang til at overtage usolgte auktionspanter for lånet og derefter sælge dem for egen regning til fast vurderingspris. Det førstnævnte forslag blev straks tiltrådt af finansministeriet og sattes i kraft på december auktion 1959. Også det andet forslag blev velvilligt modtaget i ministeriet, men da det forudsatte en regulativændring, hvortil justitsministeriets samtykke måtte indhentes, kunne det først sættes i kraft fra og med aprilauktionen i 1960. Antallet af panternes auktionsgrupper blev fastsat til 19, og katalogerne blev opdelt i 7 hæfter. Til den således ændrede auktionsform blev der knyttet fuldstændigt, dagligt eftersyn kl. 15-16 af sådanne panter, som skulle sælges den følgende dag. Og annonceringen blev udvidet som følge af hyppigere gruppeskift. Der blev også gjort forsøg på at tiltrække nye auktionskøbere blandt socialkontorer og velgørende institutioner, der gav sig af med uddeling af tøj, og dette fremstød førte til en langvarig forbindelse med fængselsvæsenet. For at fremskynde salgstempoet gik man over til at vurdere hvert enkelt af de til auktion udskrevne panter med henblik på notering af den pris, som det burde kunne udbringe. Tøjpanterne var dog så talrige, at de først kunne tages med i denne ordning, da antallet senere gik ned. Endelig udnyttedes den mulighed, som det gruppevis auktionssalg frembød, for at konstatere og meddele de takserende de opnåede auktionspriser og de fremkomne salgstab i hver gruppe og for hvert afdelingskontor og for at beregne forholdet mellem priserne og lånene på de solgte panter. Som ventet viste det sig derved, at 3-4 af afdelingskontorerne gav alt for høje lån på dårligt tøj. Til gengæld var porcelæn, sølvtøj, guldvarer og bøger både ved hovedkontoret og ved alle afdelingskontorer belånt for lavt.

Adgangen til at overtage vanskeligt sælgelige panter til frit salg begrænsedes til at omfatte tilfælde, hvor højeste auktionsbud ikke var tilstrækkeligt til at dække lånet med tillæg af rente og auktionssalær. Hvis salg til vurderingsprisen ikke straks kunne opnås, kunne prisen halveres, og om fornødent kunne pantet sælges bedst muligt eller endog overlades vederlagtfrit til velgørende institutioner eller destrueres. I begyndelsen udnyttedes ordningen kun med hensyn til tøjpanter og ure, men senere

blev den anvendt på alle slags panter. Afhændelsen af de overtagne genstande blev henlagt til de to-tre nærmeste dage efter hver månedsauktion og fandt sted i auktionssalen. Disse såkaldte udsalg omfattede oprindelig 2-300 panter hver måned, og de fleste blev som ved andre udsalg revet bort straks ved udsalgets åbning. Inden længe holdt man op at reducere salgspriserne, men foretrak at lade usolgte udsalgspanter gå til ny auktion.

De to auktionsreformer bidrog til at sætte auktionstempoet op, hæve auktionspriserne og begrænse auktionstabene. Hertil kom, at den nye differentierede prisstatistik ville befordre tilpasningen af taksationen til prisniveauet for hver enkelt pantegruppe. En særdeles effektiv tilpasning kom snart efter i gang, da man i september 1960 begyndte at lade afdelingskontorernes taksatricer og takserende assistenter skiftevis fungere som auktionsinkassatorer, hvorved de fik lejlighed til ved selvsyn at konstatere forholdet mellem lån og priser i alle pantegrupper. Det mest iøjnefaldende resultat af de trufne forholdsregler var, at auktionstabene gik ned fra 142.311 kr. i 1959-60 til 124.756 kr. i 1960-61 og 79.675 kr. i 1961-62. Den procentvise stigning i auktionspriserne udgjorde i april 1960 6,6 i forhold til april året før, og i maj 1960 registreredes der en stigning på 15 pct.

Den regulativmæssige hjemmel til gruppevis auktionssalg og til udsalgsordning blev tilvejebragt, ved at finansminister K. Philip den 1. juni 1960 udstedte et nyt assistenshusregulativ.

Driftsøkonomisk undersøgelse. Flytning til Svanevej Nedlæggelse af de tilbageværende afdelingskontorer Forhøjelse af mindstelånet. Ændring af åbningstiden Afvisning af pladskrævende panter

I oktober 1959 opstillede de to oppositionspartier Venstre og Konservative deres fælles såkaldte VK-program, og heri omtaltes under punkt 4 assistenshuset sammen med Statens Husholdningsråd, Levnedsmiddelinstituttet og Det sociale Forskningsråd som statsforetagender, der burde afvikles eller væsentlig indskrænkes.⁵ Meningen med disse og andre påtænkte besparelser var at nå frem til en lettelse af indkomstskatten. Det var åbenbart atter assistenshusets driftsunderskud, der havde tildraget sig politikernes opmærksomhed. Fortsat nedgang i udlånsvirksomheden og uafbrudt lønstigning udhulede driftsresultatet fra hver sin side, og forbedringen på auktionskonti var ganske utilstrækkelig til at afbøde det stigende underskud. Regnskaberne for 1959-60 og 1960-61 sluttede med næsten ensartede underskudsbeløb, nemlig 369.737 kr. og 368.362 kr., og underskuddet for 1961-62 nåede helt op på 613.162 kr.

Allerede inden driftsregnskabet for 1960-61 forelå, besluttede finans-

minister Philip i april 1961 at lade foretage en driftsøkonomisk undersøgelse af assistenshusets forhold og overdrog denne opgave til underdirektør i Danske Bankers Fællesrepræsentation, senere professor Carl E. Sørensen. Direktør Sørensen skulle overveje, om virksomheden burde opretholdes i sit nuværende omfang, indskrænkes eller eventuelt ophøre. Ved overvejelserne skulle virksomhedens sociale betydning tages i betragtning.

I en 55 sider lang rapport af 15. januar 1962 til finansminister Hans R. Knudsen fremkom direktør Sørensen med udfaldet af sine undersøgelser og overvejelser. Det påvistes heri, at den alvorlige klemme mellem stigende lønomkostninger og svigtende renteindtægt var årsag til det stadig dårligere driftsresultat. Lønstigningerne havde bevirket, at personaleudgiften nu udgjorde 80 pct. af samtlige driftsudgifter. Den samlede bruttoindtægt, hvoraf renteindtægten udgjorde 95 pct., og som i øvrigt navnlig bestod af auktionssalær og hjemfaldet overskud, var siden 1952-53 formindsket med 12 pct. og levnedes udover dækning for personaleløn, husleje, kontorhold og udlånstab kun en ganske ringe reel forrentning af statens investerede kapital. Driftsunderskuddet var i virkeligheden væsentlig større end det regnskabsmæssige beløb, fordi regnskabet kun belastedes med 3¹/₂ pct. forrentning, skønt markedsrenten for lange statslån var omkring 6 pct. Hertil kom, at regnskabet ikke belastedes med assistenshusbygningens reelle lejeværdi ca. 130.000 kr., men kun med ca. 33.000 kr. årlig, nemlig udgifterne til vedligeholdelse, kommunal dækningsafgift samt afskrivning og forrentning af den bogførte bygningsværdi. Hvis disse forhold blev korrigeret, ville det for 1962-63 budgetterede driftsunderskud 667.000 kr. vokse til ca. 1 mill. kr. Filialernes gennemsnitlige rentabilitet var dårligere end hovedkontorets.

Antallet af nye udlån var gået tilbage i årene 1951-54, men steget i årene 1954-1957/58 og derefter på ny gået tilbage, utvivlsomt på grund af de sidste års høje beskæftigelses- og indtægtsniveau. Også summen af nystiftede lån og summen af udestående lån viste en nedgangstendens, der dog var svagere som følge af prisstigning. Yderligere nedgang måtte forventes.

Det indbyrdes forhold mellem hovedkontoret og de 9 afdelingskontorer var således, at 20 pct. af de beholdne panters antal og 33 pct. af deres værdi befandt sig på hovedkontoret, og at hovedkontoret udbetalte 15 pct. af de nystiftede lån efter antal, men 24 pct. efter værdien. Antallet af pantsætnings-, fornyelses- og indløsningsekspeditioner på de endnu bestående 9 afdelingskontorer var i løbet af årene fra 1949 til 1961 dalt 30-35 pct.

Ekspeditionerens skæve fordeling på ugedage fremgik af følgende oversigt, hvori det gennemsnitlige antal ekspeditioner pr. dag var tildelt værdien 100:

	<i>mandag</i>	<i>tirsdag</i>	<i>onsdag</i>	<i>torsdag</i>	<i>fredag</i>	<i>lørdag</i>
Filialerne	118	97	89	77	108	112
Hovedkontoret	111	99	90	82	101	118

Der forelå for så vidt en stærkt svingende udnyttelse af arbejdskraften. Således indtraf 50 pct. af samtlige indløsninger fredag og lørdag, og 40 pct. af samtlige udlån fandt sted mandag og tirsdag. For hver af disse ekspeditionsarter kunne der altså konstateres forskelle på 100 pct. og mere fra dag til dag. Alt i alt var der tale om en betydelig arbejdsmæssig tomgang på visse ugedage. Driftsomkostningerne pr. ekspedition kunne beregnes til 2,93 kr., medens de ved et ekspeditionsantal som i 1952 ville have udgjort 2 kr.

Medens direktør Sørensen var i stand til at underbygge sin driftsøkonomiske analyse med nøjagtige tal, fandt han det ikke muligt at fastslå assistenshusets sociale betydning på et eksakt grundlag. Hertil måtte der efter hans opfattelse kræves en sociologisk stikprøveundersøgelse, bl.a. baseret på interviews af klienterne. I stedet indeholdt den afgivne rapport nogle helt generelle betragtninger. Således påpegedes det, at socialreformen af 1933 og den senere udbygning deraf havde gjort adgangen til offentlig hjælp mange gange lettere, og at det gradvis i folkebevidstheden var blevet accepteret som naturligt at modtage offentlig støtte. Assistenshuset var en speciel københavnsk foreteelse, idet der intet tilsvarende fandtes i de store provinsbyer, og dets drift burde følgelig snarere påhvile kommunen end staten. Den almindelige økonomiske fremgang, som havde bidraget til at formindske lånebehovet, kunne eventuelt ophøre. Hvis man nedlagde assistenshuset, ville man ikke miste kontrollen med pantsætningerne, da de private pantelånere jo også var underkastet kontrol. De tilbageværende tre københavnske pantelånere, som foruden løvsøre også belånte lotterisedler og præmieobligationer, ville i givet fald overtage en del af assistenshusets forretninger, men ville sikkert afvise hovedparten af de dårlige panter, såsom tøj, hvidevarer og nips. Da illegal pantelånervirksomhed var strafbar, ville den næppe blomstre op. Snarere måtte man risikere udnyttelse af klienterne i form af personlige lån uden pantesikkerhed. På den anden side ville nedlæggelse af assistenshuset tilskynde til bedre privatøkonomi.

Sammenfattende fandt direktør Sørensen den offentlige forsyning så veludviklet, at der ikke burde bestå noget generelt og konstant lånebehov, og at det faktisk tilstedeværende behov næppe var socialt motiveret. Dog kunne konkrete nødsituationer f.eks. i forbindelse med konjunkturmæssig arbejdsløshed tale for at bevare lånemuligheden. Men spørgsmålet måtte anses for politisk.

Som den vigtigste konklusion af sin rapport erklærede direktør Sørensen, at servicehensyn over for klienterne i hvert fald ikke kunne begrunde, at man opretholdt assistenshusets tabgivende filialer. Man burde tilpasse omkostningsstrukturen til det nuværende lavere aktivitetsniveau ved at nedlægge de endnu bestående 9 filialer. Desuden foreslog han at forhøje mindstelånet på 5 kr. til 15 kr. for at undgå de mest tabgivende udlån. Selv om hovedkontoret måtte udvides med et par ekspeditions-kasser og tilsvarende personale til at betjene klienter fra nedlagte afdelinger, kunne der regnes med en skønsommæssig årlig lønbesparelse på

850.000 kr. og yderligere besparelse ca. 200.000 kr. på leje-, rengørings-, brændsels- m.fl. konti, tilsammen ca. 1.050.000 kr., hvori dog måtte fragå en anslået indtægtsnedgang på 350-400.000 kr. og eventuel huslejestigning ved flytning af hovedkontoret. Dernæst indeholdt rapporten et forslag om at begrænse pantsætningsekspeditionen til ugens første 4 hverdage for at udjævne de betydelige arbejdsmæssige svingninger. Et andet forslag genopvakte tanken om at holde lukket for ekspedition i personalets frokostpause for at spare afløsningsmandskab. Endelig foreslog direktør Sørensen, at man ved en forventet senere nedgang i auktionssalget overvejede at lade dette overgå til en privat auktionsforretning.

14 dage før den lige omtalte rapport blev færdig, traf regeringen, presset af finansudvalget, beslutning om, at assistenshuset skulle afstå sit historiske hjemsted til fordel for det nyoprettede kulturministerium, og at hovedkontoret fremtidig skulle anbringes i lejede lokaler. Finansminister Knudsen ville helst have nedlagt hele assistenshuset med det samme, men blev overstemt af sine ministerkolleger. Flytningen skulle fremskyndes mest muligt. Efter besigtigelse af de lejemuligheder, som boligministeriet kunne påvise, valgtes et nyopført industrihus på Svanevej 24 over gården, ydre Nørrebro.

I de nye lokaler var gulvfladen 10 pct. mindre end i de gamle. Men huslejen blev fastsat til 240.000 kr. årlig, hvorved driftsregnskabet belastedes med næsten 200.000 kr. mere end det beskedne beløb, det havde kostet at bruge statsbygningerne i Nybrogade. Af industrihusets 4 etager blev de to øverste og halvdelen af den nederste indrettet til pantemagasiner med flyttelige hylder og tøjstativer, medens 1. sal udlagdes dels til et fælles ekspeditionslokale for publikum, dels til administrationskontorer og arkiv. Den anden halvdel af underetagen blev gjort til auktionssal. Lejemålet omfattede stueetagen i ejendommens forhus og en kælder under gården, hvor der også skulle være pantemagasiner. Til pantetransport forefandtes en udvendig vareelevator, og til samme formål installeredes tillige en håndelevator og en faldstamme. Til seddeltransport indrettedes ligesom i Nybrogade et rørpostsystem. 30 flyttemænd og 5-6 flyttebusser måtte arbejde i 6 dage, inden alle panter havde gjort turen til Svanevej, hvor det 7. assistenshus åbnede sine døre for publikum den 2. april 1962.

På grundlag af direktør Sørensens rapport bemyndigede regeringens økonomiudvalg den 1. februar finansministeren til at gennemføre en gradvis nedlæggelse af alle assistenshusets tilbageværende 9 afdelingskontorer, og den 22. samme måned nedsatte finansministeriet en arbejdsgruppe under ledelse af kontorchef K. Bredahl til at forestå afviklingen. Den i rapporten foreslåede forhøjelse af mindstelånet til 15 kr. blev af finansministeriet sat i kraft fra og med den 16. februar, og på mit forslag ophørte samtidig belåningen af cykler og knallerter, der alligevel ikke kunne modtages i hovedkontorets nye lokaler, når panterne fra nedlagte afdelinger skulle flyttes dertil. Ministeren forlangte tre afdelinger nedlagt i 1962-63, og efter drøftelse i arbejdsgruppen faldt val-

get på de to, der lå nærmest ved det nye hovedkontor, nemlig B, Nørrebrogade og J, Fælledvej, hvortil som nr. 3 kom O i Valby. Afviklingen foregik på den måde, at de tre kontorer fra den 1. april kun holdtes åbne for indløsning, medens pantsætning henvistes til hovedkontoret eller de øvrige afdelinger og fornyelse alene til hovedkontoret. Efter et halvt års forløb skulle de tre kontorer helt lukkes og de resterende panter flyttes til hovedkontoret. En af de tre bestyrere, der var 66 år, søgte og fik afsked med ventepenge og senere pension, en anden overførtes til en anden statsinstitution, og den tredje kom til hovedkontoret som hjælpe-taksator.

I det nye ekspeditionslokale var der for en sikkerheds skyld indrettet 4 pantsætningssteder. Men det viste sig, at det kun på nogle få spidsbelastningsdage blev nødvendigt at have to taksatorer i arbejde samtidig. Der var et særligt fornyelsessted og to indløsningssteder, hvoraf dog kun det ene kom i funktion.

Direktør Sørensen foreslog om at lukke for pantsætning fredag og lørdag blev ikke ført ud i livet. Men åbningstiden på de enkelte ugedage blev i nogen grad tilpasset det varierende ekspeditionsantal. Desuden blev frokostlukning nu gennemført, og åbningstiden på hovedkontoret blev forskudt i retning af den på afdelingerne hidtil gældende. I samarbejde med politiet etableredes der automatiske tyveri- og brandalarmer til Vægtergården, og mølbekæmpelsen blev ligeledes automatiseret med elektriske lindanfordampere. Mølangreb forekom herefter ikke mere. Man overvandt endelig forrige tiders betænkeligheder ved lys og varme i pantemagasinerne.

I marts 1963 vedtog arbejdsgruppen, at afdelingerne H, Allégade, M, Strandboulevarden og N, Falkonerallé skulle afvikles i løbet af halvåret fra 1. april til 1. oktober 1963, hvorefter resten af deres panter skulle flyttes til hovedkontoret. Den ene bestyrer, der var 67 år, havde netop søgt sin afsked med pension, og en anden var trådt uden for nummer for at søge sig en levevej som auktionsholder og taksator. Den tredje måtte gå på ventepenge og pension. Til nedlæggelse af de sidste tre afdelinger blev det nødvendigt at skaffe magasinplads ved at afvise pladskrævende og mindre værdifulde panter. Fra den 1. maj 1964 besluttede ministeriet derfor at nægte belåning af bøger, kufferter, glas i kasser m.v., at forhøje det almindelige mindstelån fra 15 kr. til 25 kr., at fastsætte et særligt mindstelån på 40 kr. for frakker, kåber, habitter og andre bøjlepanter og endelig at gøre 100 kr. til mindstelånet for malerier, musikinstrumenter, bordsradio, båndoptagere, gulvtæpper og telte. Fornyelse af tidligere optagne lån på de undtagne genstande skulle også nægtes. De således iværksatte restriktioner mentes at ville skaffe så megen plads i magasinerne, at afdelingerne C, Amagerbrogade og K, Istedgade kunne likvideres i løbet af halvåret fra 1. oktober 1964 til 1. april 1965. Da likvidationen var gennemført, viste det sig, at der var tilstrækkelig ledig magasinplads til, at også panterne fra den sidste afdeling, G, H. C. Ørstedesvej kunne overføres til hovedkontoret. Skønt afdeling G, der havde

profiteret af de øvrige afdelingers nedlæggelse, nu havde 42,8 pct. af pantsætningerne og 36,7 pct. af det udlånte beløb, fastholdt ministeriet, at den også skulle nedlægges, og den blev derfor afviklet i løbet af halvåret fra 1. april til 1. oktober 1965. Bestyrerne fra C og K blev afskeditget med ventepenge og pension, medens bestyreren fra G overførtes til bogholderimæssigt arbejde på hovedkontoret.

Nedlæggelsen af filialkontorerne, flytningen af hovedkontoret, forhøjelsen af mindstelånet og de øvrige dispositioner førte som forudset til en betydelig nedgang i arbejdsmængden og til en noget mindre nedgang i udlånsbeløbet og dermed i renteindtægten. Antallet af udestående lån gik ned fra 216.615 den 1. september 1961 til 75.065 den 1. september 1965, og summen af de udestående lån gik i samme periode ned fra 10,4 mill. kr. til 7,8 mill. kr. Disse forskydninger svarede til en forhøjelse af gennemsnitslånet fra 39,91 kr. til 104,55 kr. Antallet af udbetalte lån sank fra 425.124 i 1961-62 til 91.026 i 1965-66, og summen af de udbetalte lån dalede i samme tidsrum fra 20 mill. kr. til 9 mill. kr. Personaleantallet, der ved nedlæggelsen af afdeling E i 1959 var bragt ned til 96, og som derefter yderligere var reduceret til 88 i marts 1962, blev under arbejdsgruppens og de deri optagne personalerepræsentanternes medvirken gradvis begrænset, dels ved opsigelser og navnlig ved overflytninger til andre grene af statstjenesten, således at det den 1. oktober 1965 udgjorde 38. I den omtalte fireårsperiode formindskedes renteindtægten med 434.394 kr., men personaleudgiften med 536.361 kr., og forskydningen i de to poster forbedrede således driftsresultatet med 101.967 kr. Bortset fra engangsudgifter til flytning af hovedkontoret og til nedlæggelse af afdelingskontorerne fremkom der som driftsunderskud i 1962-63 668.108 kr., i 1963-64 381.055 kr., i 1964-65 237.228 kr. og i 1965-66 308.491 kr.

Planer om databehandling

Fornyelse på gammel seddel

Indhentede oplysninger fra de offentlige håndpantekreditinstitutters internationale sammenslutning om anvendelsen af moderne databehandlingssystemer ved institutterne i Paris, Frankfurt og Firenze gav i 1963 anledning til at undersøge, om assistenshuset kunne have fordel af at overgå til et sådant system. Først overvejedes det at anskaffe to kodebåndsmaskiner, hvorpå der i forbindelse med seddelskrivningen automatisk kunne indkodes fornødne data for hvert enkelt lån. På grundlag af kodebåndene skulle Statens Hulkortcentral oprette et pantekartotek, hvorfra kortene skulle gå til ny hulning i tilfælde af indløsning, fornyelse eller auktion. Hulkortcentralen kunne så levere salgshæfter og auktionsskataloger samt senere auktionsoversigter og overskudslistes. Den kunne

også præstere dagsoversigter over pantsætning, indløsning og fornyelse og foretage rentekontrol. Da dette projekt hurtigt viste sig urentabelt, udarbejdedes der et nyt, som var forbundet med overgang til fornyelse uden udstedelse af ny seddel, men med påstempling af ny forfaldsdato på den gamle seddel. Det nye projekt kunne vel give en lille årlig netto-besparelse, men da besparelsen ville fordobles ved blot at gå over til fornyelse på gammel seddel uden udvidet anvendelse af hulkort, måtte også dette projekt opgives.

I samarbejde med den af staten og nogle kommuner oprettede data-central udkastedes herefter et tredje projekt, som forudsatte anskaffelse af 4 kodebåndsmaskiner til registrering af både pantsætning, fornyelse, indløsning og auktionssalg. Båndene skulle en gang om måneden tilsendes centralen, som efter et par dages forløb kunne levere alt det ønskede stof samt specificeret oversigt over de udestående lån, og som kontrolforanstaltning skulle der etableres et nummerkartotek over samtlige udlån i form af seddelkopier. De påtænkte kodebåndsmaskiner ville koste 147.000 kr., og med en afskrivning over 10 år og en personalebesparelse på 4 mand ville der fremkomme en årlig nettobesparelse på ca. 40.000 kr. I betragtning bl.a. af assistenshusets usikre fremtid fandt finansministeriet det bedre at undlade den dyre anskaffelse og nøjes med at gå over til fornyelse med benyttelse af gammel seddel, hvorved der kunne spares ca. 20.000 kr. årlig.

Der udarbejdedes nu en seddeltype med plads til stempling af indtil 6 nye forfaldsdatoer på bagsiden, og derefter ville det kun være nødvendigt at udstede ny seddel ved fornyelse, når det drejede sig om de sjældne syvende gangs fornyelser. Til sikring imod fejl skulle den nummererede ende af sedlens forside fotokopieres af fornyelseskassereren og sammen med de øvrige fotokopier fra samme dag i nummerorden indklæbes på særlige ark, der fremtidig skulle erstatte fornyelsesprotokollen. Efter arkene skulle summen af de fornyede lån dag for dag optælles til kontrol med lånenes berigtigelse. Ved belåningen skulle sedlerne udskrives med to kopier, kaldet kartotekskort og pantemærke. Kortene var bestemt til nedsættelse i et nummerkartotek, der skulle udtyndes ved indløsning eller fornyelse og til sin tid danne grundlag for auktionsekstraheringen.

Ændringen af fornyelsesproceduren betød, at magasinpersonalet slap for påsætning af nye pantenumre og flytning af de magasinerede panter til en særlig fornyelsesgruppe. Til gengæld måtte der lidt hyppigere end hidtil foretages sammenrykning af panterne for at skaffe plads i magasinerne. Ændringen bevirkede også, at sletning i udlåns- og fornyelsesprotokoller af de berigtigede lån kunne bortfalde. Desuden blev der ikke mere brug for den protokolfører, der hidtil havde maskinskrevet de nye sedler ved fornyelse og ved gennemskrift udfyldt ark til fornyelsesprotokollen. Bogholderimæssig postering af lånebeløbene på fornyede panter dels som indløsning og dels som udlån ophævedes samtidig, og følgelig bortfaldt også udlånskontoens opdeling på finansår. Den nye seddeltype kom i brug fra den 1. april 1965, og først da en normal låneperiode på

9 måneder derefter var forløbet, blev nyordningens arbejdsbesparelser effektive.

Trods hovedkontorets flytning havde jeg bibeholdt min tjenestebolig i den gamle assistenshusbygning, dog således at jeg efter boligministeriets ønske havde afstået nogle lokaliteter til kulturministeriet mod at få rigelig erstatning i nabohuset, Hans Blasens pætræshus. I 1965 fik statsminister J. O. Krag imidlertid godkendt en plan om, at kulturministeriet skulle overlade statsministeriet nogle af de nyindrettede og smukt beliggende lokaler i Nybrogade 2, og da kulturministeriet derved kom i pladsnød, besluttedes det, at tjenesteboligen, som der ikke mere fandtes forudsætninger for at opretholde, skulle inddrages til kontorlokaler. Uden begejstring modtog jeg derefter min opsigelse fra finansminister Poul Hansen, der dog fra nytår 1966 for resten af min tjenestetid skaffede mig husly på 1. sal i en staten tilhørende villa i Hellerup.

*Fortsat kritik fra finansudvalget og folketinget
Afviklingsbeslutning. Yderligere forhøjelse af
mindstelånet. Edb-system. Auktionsforhold
Stabilisering af udlånet. Moms*

I februar 1966 blev den nyudnævnte finansminister H. Grünbaum kaldt til samråd i finansudvalget, der bl.a. havde ønsket oplyst, om der var et rimeligt behov for at fortsætte driften af assistenshuset. På opfordring udarbejdede jeg derfor en skriftlig redegørelse, og heri påviste jeg først, at udlånet i de seneste tre måneder havde været større end i de tilsvarende tre måneder et år tidligere. Jeg mente følgelig, at der var indtrådt en stabilisering af udlånsvirksomheden efter de foregående års nedgang, og at der var udsigt til en vis stigning, dersom nye indgreb ikke blev foretaget. Derefter fulgte en oversigt over låntagernes angivne stilling i tre udvalgte måneder, hvoraf det fremgik, at ufaglærte arbejdere var den største gruppe på 30 pct. En anden oversigt viste, hvorledes antallet af pantsætninger og fornyelser i København i 1965 havde udgjort 157.608, hvoraf 143.785 eller 91,3 pct. hos assistenshuset og 13.823 eller 8,7 pct. hos de to pantelånere, der endnu gav sig af med belåning af løsøre.

Angående det aktuelle spørgsmål om driftens fortsættelse gjorde jeg gældende, at man dels måtte overveje husets betydning for låntagerne og dels se på den belastning, det betød for statens budget. Hvis det ansås for ønskeligt at bevare assistenshuset uden at belaste staten, kunne der enten være tale om at gøre driften rentabel eller om at overlade virksomheden til kommunal eller privat foretagsomhed. Om motiverne til at stifte lån på assistenshuset hævdedes det, at de i det langt overvejende antal af tilfælde var seriøse. Ligeledes hævdedes det, at assistenshuset

Assistenshusauktion i Nybrogade 1957. Foto Politiken.

Assistenshusbygningen overtages af kulturminister J. Bomholt og departementschef H. Rohde 1962. Foto Politiken.

Publikumskø på Svanevej 1969. Foto Politiken.

eller pantelåneren ofte ville være en persons eneste udvej til at undgå ulykke eller forbrydelse. Når der stadig var udlånt ca. 7,5 mill. kr. på ca. 75.000 panter, mentes det i hvert fald forhastet at skride til øjeblikkelig nedlæggelse. Det påvistes, at belastningen for statsbudgettet var stærkere, end det nominelle driftsunderskud på ca. 200.000 kr. angav, fordi der kun beregnedes statskassen $3\frac{1}{2}$ pct. p.a. for finansieringen. Men det gjordes gældende, at belastningen dog langtfra kunne betegnes som alvorlig. Ved at nedlægge institutionen ville man vel få underskuddet til at forsvinde i regnskabet. Men da det tilbageværende personale som følge af fremrykket alder sikkert kun i begrænset omfang kunne placeres i andre statsstillinger, ville deres ventepenge og pensioner i en årrække komme til at betyde en større belastning end underskudsbeløbet, blot flyttet til mindre iøjnefaldende konti.

Som det videre fremhævedes, var der ingen grund til at tro, at private pantelånere ved assistenshusets nedlæggelse kunne overtage betjeningen af dets klienter, da pantelånerne nu praktisk talt havde likvideret deres løssøreforretninger, fordi de lige så lidt som staten kunne opnå balance med den gældende lovlige rentesats. Man måtte snarere frygte, at husets nedlæggelse kunne føre til oplomstring af ukontrollerede foretagender, der gav lån til ågerrente uden pantesikkerhed.

For det tilfælde, at driften ønskedes gjort rentabel, pegedes der på renteforhøjelse som et probat middel. Under de nuværende forhold ville en forhøjelse af den månedlige rente fra $1\frac{1}{2}$ til $1\frac{3}{4}$ pct. være tilstrækkelig. Derimod frarådedes det i professor Carl E. Sørensens rapport af 1962 indeholdte forslag om at lade auktionssalget overgå til en privat auktionsforretning. En beregning havde vel vist, at en privat auktionsforretning med et salær på $12\frac{1}{2}$ pct. for et vist tidsrum ville have beregnet sig ca. 43.000 kr. mindre for at afholde auktionerne end det beløb, der faktisk var ofret af assistenshuset til personaleløn, auktionslokalets andel i husleje, rengøring, annoncer, kataloger og auktionsopgørelser. Men heroverfor måtte det bemærkes, at auktionsforretningen utvivlsomt også ville have krævet $12\frac{1}{2}$ pct. af auktionsskøberne, hvoraf fulgte, at salgspriserne ville trykkes med et tilsvarende beløb. Også låneniveaet og renteindtægten ville da påvirkes i nedadgående retning, og derved ville sandsynligvis fremkaldes tab, der langt oversteg besparelsen i auktionsomkostninger. Efter omtale af den ændrede fornyelsesordning, hvis personalebesparende virkning netop var blevet aktuel, og af den påtænkte overgang til et edb-system sluttede jeg redegørelsen med at nævne, at Danmark, hvis assistenshuset blev nedlagt, uden at andre pantelånerforretninger trådte i stedet, vistnok ville blive det første vestlige land, hvor man mente helt at kunne undvære den slags virksomheder. Selv i sin nuværende reducerede skikkelse var assistenshuset en af de største pantelåneraktiviteter i Europa.

Den 24. februar 1966 behandlede folketinget et af justitsminister K. Axel Nielsen fremsat forslag til ny lov om handel med brugte genstande samt pantelåneraktiviteter.⁶ Thomas Have pegede på, at der kun var

udstedt 7 pantelånerbevillinger, alle i København. Jens Peder Jensen fandt tiden inde til at overveje afskaffelse af assistenshuset og hele dets virksomhed, der i det seneste regnskabsår havde givet et underskud på 400.000 kr. Morsomt omtalte han, at der også var kommet andre indbyggere i det kgl. assistenshus, og at det måske var rart at kunne undgå forveksling. Det var ligesom assistenshuset ikke hørte hjemme i en velfærdsstat. Mads Eg Damgaard mente, at flytningen til andre billige (!) lokaler måske kunne tolkes, som om der ikke var så hårdt brug for den form for forretning. Johan Asmussen forstod det spøgefulde i argumentet om flytningen og havde en vis sympati for nedlæggelsestanken. Dog skulle det ikke undre ham, om der ville komme argumenter frem, som med en vis vægt ville tynde til den modsatte side. Justitsministeren oplyste, at assistenshuset sorterede under hans kollega finansministeren, der nylig havde været til samråd i finansudvalget og her havde fremhævet sine betænkeligheder ved fuldstændig afskaffelse, men havde lovet at overveje rationalisering. Finansministeren havde gjort opmærksom på, at der efter hans tro stadig var et behov for assistenshuset, og at de fleste større byer i Europa havde et assistenshus. Også justitsministeren anså det for usandsynligt, at alle befolkningslag her i landet var så rige, at institutionen kunne undværes.

Finansudvalget bad i april finansministeren oplyse, om han havde sluttet sine overvejelser, hvorefter ministeren i maj meddelte udvalget, at han var indstillet på at søge assistenshuset helt afviklet, men mente, at afviklingen burde ske over en årrække af hensyn dels til personalet og til de ventepengeudgifter, som øjeblikkelig nedlæggelse ville medføre, men også af hensyn til låntagerne. Afviklingen ville fortsætte efter de retningslinier, som fulgtes ved afdelingernes nedlæggelse, og i første omgang ville mindstelånet blive forhøjet.

Inden måneden var omme, fik jeg pålæg om at udarbejde forslag til en sådan forhøjelse tilligemed redegørelse for de deraf følgende virkninger på driftsøkonomien. I et brev af 8. juni gjorde jeg det synspunkt gældende, at en forhøjelse af mindstelånet på 25 kr. ville bortskære en del af udlånene og af den tilsvarende renteindtægt, uden at der kunne forventes tilnærmelsesvis dækning herfor gennem nybelåning af panter, hvis låneværdi lå over den nye grænse. En forhøjelse af lånegrænsen kunne derfor ikke undgå at forringe driftsresultatet, medmindre den tillige afgav grundlag for nedsættelse af driftsomkostningerne, især personaleudgifterne og lokalelejen. Det påvistes, at hvis man begrænsede sig til belåning af de mindst pladskrævende og følgelig driftsøkonomisk mest fordelagtige panter, nemlig smykker, ure, spisebestik, andet sølv, fotoapparater og porcelæn, og regnede med 25 pct. kompensation for bortfald af lånene på de øvrige panter, ville der fremkomme en nedgang på 273.000 kr. årlig i renteindtægten, og heroverfor kunne der i bedste fald stilles en personalebesparelse på 5 mand eller 150.000 kr. og en lejebesparelse på 97.000 kr. ved flytning til mindre lokaler, tilsammen 247.000 kr., hvorefter resultatet ville blive en årlig merudgift på 26.000 kr. Det

godtgjordes også, at man ved at forhøje mindstelånet til 40 kr., 35 kr. eller 30 kr. måtte forudse forringelse af renteindtægten med henholdsvis 95.000 kr., 60.000 kr. eller 30.000 kr. årlig uden udsigt til kompenserende udgiftsbesparelser. Såfremt driftsøkonomiske hensyn skulle være afgørende, fandt jeg derfor ikke for tiden at kunne anbefale nogen forhøjelse af mindstelånet. Var en forhøjelse uundgåelig, kunne jeg dog foreslå et særligt mindstelån på 30 kr. for ure, hvoraf ville følge et årligt rentetab på 8.000 kr., men tillige en i prismæssig henseende fordelagtig begrænsning af auktionssalget. I samme brev kunne jeg oplyse, at udlånet i de seneste 5 måneder havde været væsentligt højere end i de tilsvarende måneder året før, for maj alene 250.000 kr. højere, og at summen af de udstående lån var nået op på 8 mill. kr. mod 7,5 mill. kr. året før. Der var følgelig udsigt til en forbedring af driftsresultatet gennem øget renteindtægt. Endelig pegede jeg atter på spørgsmålet om forbedring af driftsøkonomien gennem forhøjelse af rentesatsen.

Finansministerens afgørelse fremkom den 1. juli og gik ud på, at mindstelånet fra den 1. oktober at regne skulle forhøjes fra 25 kr. til 40 kr. Samtidig meddeltes det, at der på et ministermøde ville blive søgt tilslutning til, at assistenshuset skulle afvikles i løbet af 7-8 år, at der ville blive nedsat en ny arbejdsgruppe til at bistå med afviklingen, at finansudvalget ville blive indbudt til at besigtige assistenshuset, og at finansministeriet ville undersøge, om Københavns kommune kunne tænke sig at overtage driften. Besigtigelsen blev ikke til noget, og kommunen viste som 100 år før ingen interesse. Da regeringen havde tiltrådt afviklingen, blev den påtænkte arbejdsgruppe nedsat i november 1966 med kontorchef M. Rützou som formand.

Allerede i august 1965 havde finansministeriet givet principiel tilslutning til et forslag fra assistenshuset om overgang til et edb-system, der skulle bruge hulkort i stedet for kodebånd som input, og en bevilling til de hermed forbundne engangsudgifter blev optaget på finansloven for 1966-67. Da også dette fjerde databehandlingsprojekt ved nærmere udarbejdelse viste sig urentabelt, måtte det forkastes. Men da Datacentralen i efteråret 1966 indkøbte en optisk tekstlæser, foreslog den nu at bruge optisk læselige ark som input. Efter dette femte projekt skulle assistenshuset anskaffe en skrivemaskine med optisk læselige bogstav- og taltyper og ved eget personale derpå fremstille indlæsningsark for hver dags pantsætninger, fornyelser, indløsninger og auktionssalg. Da der mod en samlet engangsudgift på 52.000 kr. til programmering og maskinanskaffelse kunne forventes en årlig besparelse på 32.000 kr., væsentligst på lønningskonto, godkendte finansministeriet forslaget. Skønt der under oprettelsesproceduren for de løbende udlån indtrådte en alvorlig fejl, ved at lån med ensartede numre for finansårene 1965-66 og 1966-67 blandedes sammen, kunne den 5. april 1967 fastholdes som skæringsdag for overgangen til det nye system.

Fra denne dato overgik derfor kontrollen med lånenes berigtigelse, rentekontrol, opgørelse af auktionsresultat og overskudsliste til edb, me-

dens auktionsekstrahering først kom med fra juli. Der benyttedes fra nu af en seddeltype, hvis fortrykte nummer som et led i edb-systemet bestod af et foranstående årstalsciffer, en sekscifret nummerkerne og et efterstående checkciffer, f.eks. 7-000043-1. Checkcifret var bestemt til at afsløre nummerfejl ved arkskrivningen, og da det byggede på modulus 11, måtte man undlade at benytte og trykke de numre, der ikke kunne forliges hermed. Der gik mere end et år, inden Datacentralens magnetbåndsmaster var nogenlunde udrenset for oprettelsesfejl. Men derefter kunne fejlmeldingerne holdes inden for en passende ramme, og de statistiske oplysninger fra centralen om udlån, panteantal, auktionstab og auktionspriser m.v. kunne anses for pålidelige. Panterne opdeltes i 11 auktionsgrupper, hvis bogstavbetegnelser medtoges ved seddel- og kartotekskortskrivningen. I begyndelsen af hver måned indsendtes de optisk læselige ark samlet til Datacentralen, hvorfra assistenshuset to dage senere modtog salgslister, overskudslistes, dagstotaler, statistiske oversigter og fejllister bl.a. med rentekontrol. Månedsauktionernes begyndelsesdato måtte forskydes fra den 10. til en varierende dato midt i måneden.

I august og september 1966 kom personalet for første gang til at nyde godt af en weekendordning, hvorefter åbningstiden i de 5 sommermåneder maj-september fastsattes til kl. 9-17, dog fredag kl. 10-18, medens der holdtes lukket lørdag. Frokostlukningen kl. 1-1¼ bibeholdtes ligesom den ugentlige arbejdstid på 40 timer. Weekendordningen kom fra oktober 1968 til at gælde hele året.

Den sidste af de pantelånere, der drev løøsreforretning som hovederhverv, indstillede driften i slutningen af 1966. De tilbageværende få pantelånere belånte præmieobligationer og lotterisedler, en enkelt dog tillige ganske lidt løøsre, og konkurrencen mellem dem og assistenshuset var helt ophørt. Den faktiske monopolstilling på løøsreområdet, som var tiltænkt assistenshuset ved pantelånerloven af 1921, var nu fuldkommen, men i et stærkt reduceret marked, og med den påtænkte afvikling af assistenshuset så det ud til, at løøsrebelåningen mod håndpant her i landet snart ville være en saga blott.

Politiet fritog i november 1966 assistenshuset for den regulativmæssige pligt til at føre bog over tyvekoster, der blev efterlyst i kosterbladet med angivet nummer eller mærke, og samtidig bortfaldt den dermed sammenhængende forpligtelse til at føre særskilt bog over mærker og numre på alle modtagne panter. Derved slap man for et ret omfattende arbejde, som under nutidens forhold havde mistet enhver praktisk betydning. Det må herved erindres, at politiet vedblivende havde adgang til udlånsprotokollerne og pantemagasinerne og gjorde flittigt brug heraf.

Kreditstramning og skattechok var antagelig de væsentligste årsager til den allerede omtalte stigning i udlånet, der gav sig til kende ved, at summen af de udestående lån steg til 8,7 mill.kr. pr. 1. september 1966, 9,1 mill. kr. pr. 1. september 1967 og 9,3 mill. kr. pr. 1. september 1968. Antallet af udestående lån steg pr. 1. september 1966 til 76.190,

men dalede derefter til 67.871 pr. 1. september 1967 og 61.464 pr. 1. september 1968. Gennemsnitslånet nåede pr. hvert af de nævnte tre tidspunkter op på henholdsvis 114,54 kr., 134,52 kr. og 151,01 kr. Antallet af udbetalte lån udgjorde i 1966-67 89.989 og i 1967-68 73.095, og summen af de udbetalte lån var i 1966-67 10,5 mill. kr. og i 1967-68 10 mill. kr. At der således senest kunne registreres stigning i summen af udestående lån, men nedgang i summen af udbetalte lån, måtte bero på, at indløsningsen var blevet langsommere.

Personaleantallet blev pr. 1. februar 1968 bragt ned til 29, hvis gennemsnitsalder var 59 år, og hvoraf jeg var den eneste, der endnu ikke havde været 25 år ved assistenshuset. Renteindtægten, der i 1965-66 var dalet til 1.488.554 kr., det laveste beløb siden 1948-49, steg i 1966-67 til 1.542.215 kr. og i 1967-68 til 1.640.421 kr., og personaleudgiften, der i 1964-65 havde udgjort 1.416.062 kr. og i 1965-66 1.291.439 kr., dalede i 1966-67 yderligere til 1.163.368 kr., men voksede så i 1967-68 til 1.179.927 kr. på grund af lønstigning. Driftsunderskuddet udgjorde for 1966-67 193.422 kr. og for 1967-68 207.625 kr. og var altså takket være udlånsforøgelse og personaleindskrænkning bragt ned til sådanne størrelser, at der ville have været balance, dersom man havde undgået udflytningen i 1962 og den deraf følgende huslejestigning.

Årsagen til, at det seneste regnskabsår viste forringet driftsresultat, lå i auktionsposterne, der havde en nedgang på 84.000 kr., og dette kunne atter føres tilbage til den almindelige merværdiafgift (momsen), som var trådt i kraft fra den 1. juli 1967, og som opkrævedes af alt auktionssalg. Priserne på de auktionssolgte brugtvarer, der forhen havde været afgiftsfri bortset fra radiomateriel, måtte derfor trykkes i forhold til nye varer, der tidligere havde været belagt med den nu bortfaldne en gros oms. Adskillige vigtige pantegrupper undgik dog prisfald, og andre oplevede kun en svag nedgang. Men herretøjet, der få år tidligere havde været den talrigeste pantegruppe, og som endnu var et populært låneobjekt, rantes særdeles føleligt. Her satte et prisfald ind allerede 4 måneder, før momsen trådte i kraft, og priserne lå i 12 måneder, indtil taksationen fik bortskåret det dårligste tøj og strammet belåningen af det bedre, 23-38 pct. lavere end det tidligere leje. Auktionstabene af lån på herretøj kulminerede i de 4 måneder december 1967 til marts 1968 med ca. 3.700 kr. månedlig, svarende til ca. 25 pct. af lånebeløbene.

Den nødvendige regulering af taksationen førte til, at summen af udestående lån på herretøj pr. 1. juli 1968 gik ned til 195.425 kr., svarende til 2,1 pct. af samtlige udestående lån. Endnu pr. 1. november 1965 var der udlånt 592.822 kr. på herretøj eller 7,6 pct. af de udestående lån, og efter en skønsmæssig beregning var der pr. 1. november 1963 derpå udlånt 1 mill.kr. eller 11 pct. af de udestående lån. I 1945, da belåningen af herretøj kulminerede, repræsenterede gruppen 31,7 pct. af de udbetalte lånebeløb. Fra marts 1969 blev det muligt at klare auktionen over alle slags tøjpanter på en enkelt formiddag.

Spørgsmål om at sælge uindløste panter til vurderingspris. Afviklingen indledes Eventuelle efterfølgere

Ved nedsættelsen af arbejdsgruppen, der skulle bistå finansministeriet med assistenshusets afvikling, blev regeringens beslutning begrundet med manglende balance på driftsregnskabet, og det blev tilkendegivet, at den bedst mulige driftsøkonomi skulle tilstræbes i afviklingstiden. I gruppens første møde den 7. marts 1967 pegede jeg på, at det ville være mest økonomisk at udsætte de egentlige afviklingsforanstaltninger til det senest mulige tidspunkt før lukningen. Derved ville man nemlig opnå at holde renteindtægten intakt næsten til det sidste. Desuden foreslog jeg at erstatte auktionssalget af de uindløste panter med salg til fast vurderingspris. På det næste møde i juni 1968 gjorde jeg rede for udfaldet af førte forhandlinger med et auktionsfirma, som på grund af plads- og personaleforhold ikke for tiden kunne påtage sig at sælge assistenshusets uindløste panter, og som, hvis dette senere blev muligt, ville beregne sig 24 pct. af salgssummerne i salær. Hvad enten assistenshuset selv ville påtage sig betalingen heraf, eller man ville vælte halvdelen over på auktionsskøberne, ville der trods en personalebesparelse på 4 mand kun komme et betydelig dårligere driftsresultat ud af en sådan auktionsordning. Tanken om at lade auktionssalget overgå til en privat auktionsforretning blev herefter definitivt skrinlagt, og i stedet påtog jeg mig at udarbejde mit forslag om salg til fast vurderingspris i detaljer.

På arbejdsgruppens tredje møde i januar 1969 skildrede jeg mundtligt, hvorledes den påtænkte nyordning kunne nedbringe salgspersonalet med to mand og således dels bidrage til imødegåelse af afgang i afviklingstiden dels reducere personaleudgiften med ca. 60.000 kr. årlig. Man kunne undvære salgskataloger og særskilt eftersyn af panterne dagen før salget. Salæret på 12 pct. ved beregning af overskud til låntagerne kunne bibeholdes for at undgå indtægtstab. Panterne kunne som hidtil udbydes gruppevis efter deres art, og prisnedsættelse for ting, der ikke straks kunne sælges til vurderingspris, ønskedes overladt til vurderingspersonalelets frie skøn. Det var også tanken at slutte hver måneds salgperiode med en dags fællesudbud af de usolgte panter af alle grupper. Avertering agtedes bibeholdt til underretning for låntagerne og de købelystne. Jeg anså det ikke for særlig betænkeligt at tillade forudbestilling af hele den udbudte mængde panter af en vis gruppe i fast regning, selv om nogle opkøbere skulle slutte sig sammen om køb ved en fællesrepræsentant. Jeg påpegede også, at nogle bestemmelser i assistenshusregulativet måtte ændres, og fremhævede, at ordningens lovlighed efter min opfattelse ville være betinget af, at den kom til udtryk i assistenshussedlernes tekst, eventuelt i form af et stempel ved fornyelse.

Efter finansministeriets ønske udarbejdede jeg derefter en udførlig skriftlig begrundelse for mit forslag. Som hjemmel for, at der lovligt

kunne træffes aftale med låntagerne om den foreslåede realisationsform, henviste jeg heri til danske lovs 5-7-2 og 3, konkurslovens § 155 og pantelånerlovens § 17, der bemyndiger finansministeren til at fastsætte bestemmelser om driften af assistenshuset. Det gjordes gældende, at ordningen næppe i almindelighed ville være til skade for låntagerne, da assistenshusets erfarne tjenestemandsansatte taksatorer måtte anses for fuldt ud kompetente til at fastsætte forsvarlige vurderingspriser. Det blev også bemærket, at forslaget næppe burde få konsekvenser for private pantelånere, og at salgsordninger som den foreslåede kendtes fra Ungarn og for småpanters vedkommende fra England.

Sagen gik derpå til justitsministeriet, som to år senere afgav en erklæring, hvorefter pantelånerlovens § 17 ikke indeholdt tilstrækkelig utvetydig hjemmel for, at den i assistenshusforordningen af 29. juni 1753 fastsatte bestemmelse om auktionssalg kunne ændres administrativt, altså uden ny lov. Konkurslovens § 155 åbner vel mulighed for, at parterne i håndpanteforhold i øvrigt ved aftale kan fravige lovregler om panternes realisation, men dette skulle ikke kunne påberåbes, når det som her drejede sig om en såkaldt anstaltsanordning. Justitsministeriet lagde særlig vægt på, at den foreslåede nye salgsform for en principiel vurdering kunne siges at være til skade for låntagerne, og at denne salgsform ikke ville være i overensstemmelse med dansk rets deklaratoriske regler om håndpanteforhold. De sidstnævnte betragtninger i forbindelse med den særstilling, assistenshuset ville få over for pantelånerne, og forventningen om husets nedlæggelse inden for et kortere åremål førte justitsministeriet til heller ikke at anbefale, at der søgtes lovhjemmel til forslaget gennemførelse.

Jeg søgte at imødegå denne argumentation bl.a. med henvisning til, at auktionsordningen her i landet som følge af de dertil knyttede salærer ikke er særlig gunstig for salg af mindre værdifulde effekter, og at de private pantelåneres løssørebelåning praktisk taget er ophørt. Ligeledes pegede jeg på, at den politiske nedlæggelsesbeslutning muligt af hensyn til låntagerne kunne blive optaget til ny overvejelse, eller at assistenshuset muligt til sin tid ville overgå til kommunal drift i stedet for at blive nedlagt. Justitsministeriet fandt dog ingen anledning til at ændre opfattelse, og finansministeriet sluttede sig hertil.

Derimod tiltrådte finansministeriet i 1969 et mindre vidtgående forslag om forlængelse af fristen for auktionssalg med en måned. Det drejede sig her om genoptagelse af et ældre forslag, som i 1962 havde måttet trækkes tilbage på grund af indskrænket plads i pantemagasinerne efter udflytningen til Svanevej. Mod en nødvendig engangsudgift på 10.000 kr. til omprogrammering af edb-systemet opnåedes der en vis begrænsning af auktionsarbejdet og en årlig forbedring af driftsresultatet på ca. 13.500 kr.

På et møde den 20. oktober 1971 i arbejdsgruppen til afvikling af assistenshuset bad kontorchef E. Brøndberg Jørgensen, der nu var blevet formand, om forslag til en slags køreplan for afviklingen. I et kort efter

afsendt brev til det nyoprettede økonomi- og budgetministerium, hvorunder assistenshuset var kommet til at høre, oplyste jeg da først, at en af de 25 personer, der nu gjorde tjeneste ved assistenshuset, allerede havde fået bevilget sin afsked på grund af alder, at to andre skulle afgå af samme grund i 1973 og 1974, og at yderligere 20 ville kunne kræve afsked på grund af alder inden det påtænkte endelige ophør den 1. april 1975. På den anden side kunne 4-5 personer frigøres til andet arbejde end deres nuværende den 1. april 1974, når selve udlånsvirksomheden skulle standse.

Til imødegåelse af den forventede personaleafgang anbefalede jeg en forhøjelse af mindstelånet pr. pant, som jeg tidligere havde været imod. Ved forhøjelse af det gældende mindstelån på 40 kr. til 55 kr. måtte der efter foretagne beregninger forudses et årligt indtægtstab på ca. 124.000 kr., men der ville også fremkomme en arbejdsbesparelse, der for pantsætnings vedkommende kunne anslås til 32 pct., for indløsnings vedkommende til 31,1 pct., for fornyelses vedkommende til 32 pct. og for auktionssalgs vedkommende til 38,3 pct. Disse arbejdsbesparelser ville være tilstrækkelige til imødegåelse af en personaleafgang straks og yderligere to i løbet af 11 måneder. Det var en forudsætning, at fornyelse af tidligere stiftede lån under grænsen også skulle nægtes, men det betonedes, at denne virkning delvis kunne afbødes ved forhøjelse af lån, ved sammenlægning af panter eller ved henstand med indløsning. Ministeriet godkendte forslaget i april 1972, og efter fornøden bekendtgørelse blev forhøjelsen af mindstelånet gennemført med virkning fra den 13. samme måned.

I mit lige omtalte brev gav jeg ministeriet oplysning om udfaldet af en enquête hos de lånsøgende i ugen fra 29. oktober til 4. november 1971. De uddelte spørgeskemaer blev besvaret af 572 personer, svarende til 80 pct. af låntagerne. Hovedspørgsmålet var, om det ville genere dem, hvis assistenshuset standsede sit udlån i 1974. Hertil svarede 53,5 pct. af klienterne ja, medens 41,3 pct. svarede nej, og 5,2 pct. var i tvivl. På spørgsmål om lånefrekvensen svarede 86,2 pct., at de kun lejlighedsvis optog lån på assistenshuset, 9,3 pct. erklærede, at de lånte en gang månedlig eller oftere, og 4,5 pct. var i tvivl om hyppigheden. Med hensyn til den påtænkte anvendelse af lånet gav de adspurgte følgende svar: Køb af mad 27,4 pct., udgift til husleje 21 pct., betaling af gæld 11,6 pct., udgifter til sygdom 2,8 pct., betaling af skat 2,1 pct., køb af tøj 1,2 pct., andre udgifter 7,7 pct. og intet præcist svar 26,2 pct. Den afviklingstid, de adspurgte låntagere mente at behøve, var kun ganske undtagelsesvis længere end et år og oftest langt mindre.

Hermed var der opnået kendskab til låntagernes hidtil ukendte syn på en række forhold. Det må erkendes, at procenten af dem, der ønskede at bevare assistenshuset, var lavere end ventet. Dog var der et klart flertal for bevarelsen. Og det må betones, at den høje pct. – 86,2 – for lejlighedslån vel navnlig vidner om tilfælde, som låntageren ikke ønsker at gentage, hvis det står til ham selv, hvilket ikke forhindrer, at andre per-

soner senere kan komme i lignende situation. Omvendt var procenten af folk, der ønskede at låne til så helt elementære livsfornødenheder som kost og logi, også overraskende høj. Dog kan det ikke oplyses, om nogle i tillid til lånemuligheden på assistenshuset selv kan have bragt sig i de trængende omstændigheder.

Til ministeriet henstillede jeg, om de fremkomne oplysninger kunne motivere, at spørgsmålet om assistenshusets ophævelse optoges til ny politisk overvejelse, eller om de kunne danne grundlag for nye bestræbelser på at lade institutionen overgå til kommunal drift, eventuelt i forbindelse med den kommunale nyordning for hovedstadsområdet. Økonomi- og budgetminister Per Hækkerup lod sig dog ikke bevæge til at gå ind for assistenshusets opretholdelse, men fastholdt den berammede afviklingsfrist.

Da jeg i afviklingsgruppens møde den 15. maj 1972 havde fået underretning herom og om, at hjemmel til nedlæggelsen ville blive søgt ved tekstanmærkning på finanslovsforslaget for 1974-75, fremhævede jeg de særfordele, der efter min opfattelse udmærkede assistenshuset i sammenligning med de omfattende sociale foranstaltninger af anden art. Det drejede sig om den øjeblikkelige udbetaling af lånet ved pantets aflevering, låntagerens fritagelse for at afgive forklaring om sine personlige forhold, den tilfredsstillende, der kan ligge i at klare den økonomiske vanskelighed ved egne midler, og endelig om afhjælpning uanset årsagen af sådan likviditetsmangel, som uforudset kan ramme enhver, endog velhavende, hvis andre aktiver ikke er egnet til hurtig belåning. Disse fordele kunne tale for, at kommunen trådte til, når staten ikke ville fortsætte. Jeg opnåede vel, at dette synspunkt blev forebragt departementschef Erik Ib Schmidt, men denne fandt ikke heri grundlag for at optage ny kontakt med kommunen.

Da der i september 1972 atter var møde i afviklingsgruppen, gjorde jeg gældende, at ministeriet, der hidtil havde drevet pantelånervirksomhed på assistenshuset med faktisk monopol, måtte have en moralsk forpligtelse til at sikre sig, at der ved husets nedlæggelse åbnedes københavnerne mulighed for at belåne deres løsøre andetsteds under betryggende former. Det aftaltes så, at jeg skulle sende ministeriet en officiel henvendelse herom. I denne henvendelse, som afgik straks efter, gjorde jeg opmærksom på, at det næppe kunne være realistisk at regne med ophør af al privat løsørebelåning i København fra den 1. april 1974. Denne opfattelse støttede jeg på, at der pr. 1. september ved assistenshuset var udlånt ca. 9,1 mill. kr., hvoraf ca. 300.000 kr. udgjorde sådanne smålån, som efter mindstelånets forhøjelse til 55 kr. ville udgå senest i marts 1973. Af de derefter resterende ca. 8,8 mill. kr. ville efter udfaldet af enqueteen fra oktober-november mindst ca. 4,4 mill. kr. repræsentere låntagere, som måtte antages at ville søge andre långivere, og som formentlig kun kunne rejse lån ved pantsætning af løsøre.

Yderligere henviste jeg til oplysninger, som jeg havde modtaget fra den administrerende direktør for det forretningsdrivende A/B for Pant-

belåning, Stockholm, under dennes nylige studiebesøg ved assistenshuset. Disse oplysninger gik ud på, at der tidligere i Malmö fandtes 3 private og 2 kommunale lånekontorer, som for få år siden alle lukkede af særlige grunde. Medens byen således var uden lånekontorer, udviklede der sig en tilstand, hvor folk hos antikvitetshandlere kunne sælge deres ting med tilbagekøbsret, og herfor måtte de ved tilbagekøbet betale 25 pct. ugentlig, altså 1.300 pct. årlig. Da lensstyrelsen ønskede at få gjort en ende på denne tilstand, fik bolaget, så snart det meldte sig som interesseret i at oprette en filial i Malmö, godkendt sine fra lånekontorerne i Stockholm kendte, mere moderate rentesatser på 36 pct. årlig for lån eller del af lån under 200 kr., 30 pct. årlig for den del af et lån, som lå mellem 200 kr. og 500 kr., og 24 pct. årlig for lånets eventuelt overskydende del. Nu driver Malmöfilialen en blomstrende pantelånevirksomhed.

Yderligere påviste jeg, at der i samtlige vesteuropæiske og talrige andre lande, i særdeleshed i storbyerne, stadig opretholdes pantelånevirksomheder, for en stor del drevet af offentlige eller filantropiske foretagender uden gevinstformål. For så vidt de har erhvervsmæssigt formål, er de underkastet en af det offentlige kontrolleret bevillingsordning, herunder offentlig godkendelse af rentesatserne.

Som begrundelse for, at det ikke i sig selv kan anses for ønskeligt at bringe al pantelånevirksomhed til ophør, anførte jeg de samme fire særfordele, som jeg kort forinden havde påberåbt mig til støtte for kommunens overtagelse af driften. Dog fremhævede jeg også, at belåning af løssøre kan være den eneste mulighed for vanskeligt stillede personer til at undgå ulykke eller forbrydelse.

Når hverken kommunen eller staten ville drive assistenshus i København, måtte det efter min mening foretrækkes, om en af de store sparekasser kunne bevæges til at påtage sig opgaven. Skulle denne udvej ikke vise sig farbar, kunne det blive nødvendigt at falde tilbage på erhvervsdrivende pantelånere. Herved ville man i det mindste opnå, at virksomheden foregik under de i pantelånerloven af 1966 forudsatte og af politiet kontrollerede former. Da den senest i justitsministeriets bekendtgørelse af 9. januar 1969 § 15 fastsatte højeste rentefod på 1½ pct. pr. påbegyndt måned eller ca. 18 pct. årlig imidlertid er den utvivlsomme årsag til, at de københavnske pantelånere er ophørt med at drive løssøreforretninger, ville en forhøjelse af denne sats til noget i retning af det fra Stockholm og Malmö kendte være nødvendig som tilskyndelse til genetablering. Skulle man vige tilbage for en sådan forhøjelse af rentesatserne, måtte det efter min mening forudses, at der i København ville opstå tilstande som dem, der herskede i Malmö, medens byen var uden lånekontorer. I hvert fald ville der bestå en særdeles nærliggende risiko for, at det grå lånemarked kom til at profitere af situationen ved ukontrolleret pantelånevirksomhed i form af salg med tilbagekøbsret og på ågerbetingselser.

I overensstemmelse hermed sluttede jeg min henvendelse med at henstille til overvejelse, om der burde tages kontakt med sparekasser eller

filantropiske kredse om sagen. Desuden foreslog jeg at orientere justitsministeriet om assistenshusets forestående nedlæggelse for at give det lejlighed til bl.a. at overveje, om pantelånerrenten burde forhøjes.

Nogle uger efter henvendelsens afsendelse underrettede jeg ministeriet om oplysninger, jeg havde indhentet om pantelånerforholdene i Oslo. Her driver A/S Andresens Bank foruden sin almindelige bankvirksomhed også 5 lånekontorer, hvoraf dog 1 er bestemt til nedlæggelse på grund af dalende omsætning. Da driften giver overskud, og da der efter bankens formening stadig findes en stor gruppe mennesker, som ikke har andre lånemuligheder i påkommende tilfælde, agtes virksomheden fortsat. Rentesatserne er ved lov fastsat til 24 pct. årlig for lån eller del af lån under 200 kr., 18 pct. årlig for den del af et lån, som ligger mellem 200 kr. og 1.000 kr., og 12 pct. årlig for lånenes eventuelt overskydende del. Hertil kommer et ekspeditionsgebyr, som for lån på højst 20 kr. erstatter renten, men som for større lån opkræves sammen med renten.

Økonomi- og budgetministeriet lod sig dog ikke påvirke af min argumentation, men meddelte kort, at det ikke påtænkte at tage noget initiativ til etablering af anden pantelånervirksomhed efter assistenshusets planlagte lukning.

Summen af de udestående lån gik pr. 1. september 1969 ned til 9 mill. kr., formodentlig på grund af »skattefriheden« i 1969 i forbindelse med indkomstskattens forestående omlægning, og steg derpå til 9,5 mill. kr. pr. 1. september 1970, utvivlsomt på grund af kildeskattens indførelse. Stigningen fortsatte til 10,1 mill. kr. pr. 1. september 1971, delvis forårsaget ved langsom indløsning. Derefter bevirkede mindstelånets forhøjelse til 55 kr. og offentliggørelsen af nedlæggelsesplanen en nedgang til 9,2 mill. kr. pr. 1. september 1972 og til 7,2 mill. kr. pr. 1. september 1973. Antallet af udestående lån foretog en tilsvarende bevægelse til 59.024 pr. 1. september 1969, 59.835 pr. 1. september 1970, 62.545 pr. 1. september 1971, 49.253 pr. 1. september 1972 og 32.659 pr. 1. september 1973. Gennemsnitslånet pr. pant nåede pr. hvert af de 5 nævnte tidspunkter op på henholdsvis 152,95 kr., 158,31 kr., 161,85 kr., 186,07 kr. og 219,25 kr. Antallet af udbetalte lån udgjorde i 1968-69, 1969-70, 1970-71, 1971-72 og 1972-73 henholdsvis 66.775, 67.626, 71.194, 65.736 og 45.197, og summen af de udbetalte lån var i de samme 5 år henholdsvis 9,4 mill. kr., 9,8 mill. kr., 10,1 mill. kr., 9,6 mill. kr. og 8,3 mill. kr.

Ved 10 personaleafgange siden nytår 1969 fandt der sammenlægning af arbejdsopgaver sted, og herved kunne personaleantallet nedbringes til 19. Personalereduktionen muliggjordes for en væsentlig del ved mindstelånets forhøjelse til 55 kr. På septembermødet 1972 i afviklingsgruppen blev det klarlagt, at hele personalet ville modtage opsigelse til fratræden, de første 4 pr. 1. april 1974 og de øvrige pr. 1. april 1975. Ved afskedigelsen ville de i en periode få ventepenge eller rådighedsløn efter tjenestemandslovens regler og derefter blive pensioneret. Nogle af de yngste

erklærede sig interesseret i at få andet passende arbejde inden for statens område, og herom fik de også senere tilbud.

Udviklingen i regnskabsresultatets hovedposter, før afviklingsspørgsmålet blev akut, vil fremgå af følgende oversigt:

	<i>Rente- indtægt kr.</i>	<i>Personale- udgift kr.</i>	<i>Drifts- resultat kr.</i>
1968-69	1.707.643	1.195.024	-106.447
1969-70	1.654.746	1.164.689	- 78.483
1970-71	1.695.354	1.315.017	106.858
1971-72	1.826.754	1.378.435	152.872
1972-73	1.786.729	1.339.020	216.704

Udviklingen er præget af renteindtægtens stabilisering, lønstigning og personalereduktion. Hertil må for driftsresultatets vedkommende føjes en bemærkelsesværdig ændring, som gik ud på, at der i henhold til finanslovene for 1970-71 og senere finansår ikke mere skulle beregnes en forlods renteudgift på 3½ pct. p.a. af mellemregningsgælden til statskassen. Med denne ændring vendte man tilbage til regnskabspraksis før 1905. Ændringen betød, at der fremkom driftsoverskud, og overskudsbeløbene for 1970-71, 1971-72 og 1972-73 repræsenterer en forrentning med henholdsvis 1,2 pct., 1,6 pct. og 2,5 pct. af statskassens i assistenshuset anbragte udlånskapital.

En beregning viser, at hvis udlånsrenten i 1971-72 havde været 24 pct. årlig i stedet for de gældende 18 pct., ville der være fremkommet et overskud på ca. 761.000 kr., der havde forrentet kapitalen med 8 pct. Hvis staten ville være tilfreds med at få 8 pct. årlig, kunne den således fjerne sine økonomiske grunde til at lukke assistenshuset ved at forhøje udlånsrenten til 2 pct. om måneden i stedet for 1½ pct.

Den planlagte aflivning af det gamle, sejlivede væsen, assistenshuset er dog siden gået sin gang, uden at man har sikret sig duelige arvtagere, og vort land har således været det første til at lukke den sikkerhedsventil, som den ordnede form for pantelånervirksomhed udgør på samfundsmaskineriet. Man vil have forstået, at jeg har søgt at hindre denne udvikling, men at min argumentation åbenbart ikke har slået til. Herefter vil jeg blot udtrykke et svagt håb om, at jeg har uret, når jeg antager, at pantelånervirksomhed endnu ikke kan undværes i København, og at lukningen især ville blive til glæde for det grå lånemarked.

IX Nogle oversigter

*Klientellet, panterne, uge-, måneds- og årsrytme
Forholdet til hovedstadens indbyggertal
og til anden offentlig hjælp. Personalialia m.m.*

Det lånsøgende publikum

Der er hidtil kun givet spredte oplysninger om det publikum, der gennem tiderne har lånt på assistenshuset, og om arten af de panter, der er benyttet. Det skal derfor nu forsøges at levere en samlet oversigt over disse forhold. Ligeledes vil det med tilgængelige tal blive belyst, hvilke uge-, måneds- og årsvise svingninger der til stadighed har vist sig i klienternes søgning. Endelig vil omfanget af assistenshusets udlån blive sammenholdt med hovedstadens indbyggertal og med omfanget af fattig- og socialhjælpen i tidernes løb.

Hvad nu først angår det lånsøgende publikum, begrænses mulighederne af den omstændighed, at det fra først af var tilladt at låne uden angivelse af eget navn, og at de lånsøgende oprindeligt næsten uden undtagelse benyttede sig af sættefolk. Heri må nemlig årsagerne søges til, at man indtil år 1850 bortset fra enkelte dæknavne kun finder sættefolkenes navne anført i udlånsprotokollerne. Disse protokoller er tilmed gået tabt for tiden derefter og til år 1900, og i senere tid ses vel de lånsøgendes efternavne indført, men helt uden stillingsbetegnelse. Først i 1929 blev påbudet fra 1921 om angivelse af stilling ført ud i livet. De foreliggende oplysninger om lånebeløbenes ringe størrelse og om panternes art og de slutninger, der kan drages af det øvrige kildestof, tilkendegiver dog, i overensstemmelse med institutionens i forordningerne fastsatte formål, helt entydigt, at det i alt væsentligt var småfolk, der frekventerede assistenshuset. Billedet fortegnes på ingen måde af, at der til enhver tid forekommer et ringe antal store lån på bedrestillede folks værdifulde sager. Det står også klart, at skønt de private pantelåneres kunder til stadighed ansås for at tilhøre lavere lag end assistenshuskunderne, har det kun drejet sig om en forholdsvis ringe forskel.

Den procentvise fordeling af udlån og fornyelser på beløbsgrupper kan på grundlag af udlånsprotokollerne, Kayzers, Davids og Salmonsens statistiske arbejder, trykte oplysninger om assistenshusets udlån og virksomhed i årene 1892-93-1921-22, utrykte oplysninger fra årene 1922-23-1935-36 og for 1972 assistenshusets edb-system sammenfattes således:

	% under 10 rdl. efter antal/beløb		10-25 rdl. antal/beløb		Mindst 25 rdl.	
11. juni 1755	96,4	80,8	3,6	19,2	0	0
11. juni 1765	97,2	75,2	2,4	16,6	0,4	8,2
11. juni 1774	97,6	80,5	2,1	14,7	0,3	4,8
11. juni 1785	97,5	78,2	2,2	14,5	0,3	7,3
5. juni 1795	96,7	73,9	3,0	20,7	0,3	5,4
11. juni 1805	97,9	82,7	1,6	9,9	0,5	7,4
12. juni 1815	93,5	71,6	5,9	19,2	0,6	9,2
11. juni 1825	98,2	82,6	1,3	8,4	0,5	9,0
11. juni 1835	98,0	75,4	1,4	7,4	0,6	17,2
11. juni 1845	97,3	70,6	2,4	14,8	0,3	14,6
1856	98,1	68,7	1,5	10,4	0,4	20,9

1875 efter antal	Under 2 kr.	2-10 kr.	10-20 kr.	20-25 kr.	Over 25 kr.
%	15,2	68,0	13,0	3,0	0,8
Efter antal	0,50-100 kr.		100-200 kr.	Mindst 200 kr.	
1892-93 %	98,8		0,7	0,5	

	Under 10 kr.		10-25 kr.		25-50 kr.		50-100 kr.		Mindst 100 kr.	
	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb
11. juni 1901	72,9	31,6	17,5	18,2	5,1	1,7	1,9	8,2	2,6	40,3
11. juni 1912	69,5	21,3	18,7	19,6	6,2	15,4	3,6	17,6	2,0	26,1
11. juni 1922	36,1	4,1	25,0	9,2	21,8	18,2	7,5	11,5	9,6	57,0
8. juni 1931	42,1	7,2	31,3	17,4	13,3	16,3	7,0	16,9	6,3	42,2
11. juni 1942	46,0	15,0	35,6	30,1	12,9	27,5	4,7	17,8	0,8	9,6
11. juni 1952	15,0	7,0	35,9	16,4	27,5	17,3	13,7	30,7	7,9	28,6
12. juni 1962	0	0	28,0	9,1	42,4	25,8	17,8	21,3	11,8	43,8

	51-100 kr.		101-500 kr.		Over 500 kr.	
	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb	antal/beløb
juni 1972	46,0	19,2	50,2	61,1	3,8	19,7

Der er på grundlag af stikprøver fra udlånsprotokollerne udarbejdet oversigter, som viser følgende procentvise fordeling af klienterne på erhvervsgrupper i årene

	1931	1946	1965
Giftede og ugifte kvinder uden angivet erhverv	10,4	14,0	29,1
Kvinder med eget erhverv	4,0	2,6	4,3
Ufaglærte arbejdere	12,3	21,4	30,0
Faglærte arbejdere	26,5	21,3	14,6
Funktionærer og tjenestemænd	22,7	21,9	12,5
Selvstændige erhvervsdrivende	18,5	10,6	4,1
Pensionister	0,9	1,3	2,9
Studerende og lærlinge	2,2	2,8	1,4
Kunstnere, skuespillere, journalister, musikere, artister m.fl.	2,7	4,1	1,1

De selvstændige erhvervsdrivendes aftagende låntagning må bl.a. ses på baggrund af de trykkede konjunkturer i 1931 og senest deres formindskede antal. Det forholdsvis store antal husmødre i 1965 kan formodentlig tages som udtryk for, at de hjemmegående lettere end de udearbejdende har kunnet optage lån til familiens bedste i assistenshusets åbningstid. Hertil kommer nok det ikke uvæsentlige moment, at det har påhvilet husmødrene at holde hus med husholdningspengene og sætte middagsmaden på bordet. Det er meget bemærkelsesværdigt, hvorledes procenten for ufaglærte arbejdere stadig er vokset. Sammenligningen med de faglærte og funktionærgruppen viser, at disse i højere grad end de ufaglærte er blevet i stand til at klare sig uden assistenshusets bistand. Det må erindres, at en væsentlig del af de lånsøgende, ikke mindst de ufaglærte, i 1931 endnu har optaget deres lån hos pantelånerne. Og det må fremhæves, at arbejdere og arbejderhustruer har udgjort henholdsvis ca. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$ og $\frac{2}{3}$ af klientellet.

Det skal her bemærkes, at klienterne som helhed stadig har gjort sig umage for at indløse deres panter, så snart de fandt det muligt. Dette vil fremgå af følgende oversigt over berigtigelsen ved indløsning, fornyelse eller auktionssalg i en række udvalgte år beregnet efter antal:

	<i>% for indløsning</i>	<i>fornyelse</i>	<i>auktionssalg</i>
1846-55	84,4	8,3	7,3
1895-96	67,3	21,9	10,8
1908-09	63,3	25,9	10,8
1913-14	59,0	28,2	12,8
1918-19	74,6	19,3	6,1
1926-27	63,9	25,5	10,6
1930-31	60,7	30,0	9,3
1952-53	53,5	40,0	6,5
1961-62	70,2	22,0	7,8
1971-72	54,9	33,9	11,2

Variationerne kan formodentlig især henføres til skiftende konjunkturer.

Panternes art

Ved uddrag af udlånsprotokollerne med ca. 10 års mellemrum er panterne opdelt i de to hovedgrupper tøjpanter og andre panter. Tøjpanterne er atter opdelt i undergrupperne dametøj, herretøj og såkaldte indbundne panter, der navnlig omfatter hvidevarer, trikotage og metervarer. Og de andre panter er opdelt i de naturlige undergrupper sølvtøj, guldpanter, ure og en broget diversegruppe, der oprindeligt bestod af tin- og messingsager, strygejern, æbleskivepander, bøger, rokke, kårder, stir, temaskiner m.v. Nedenfor vises for to tidsafsnit panternes procentvise fordeling i disse hoved- og undergrupper dels efter deres antal og dels efter de derpå lånte beløb. Desuden anføres gennemsnitslånet pr. pant.

<i>% antal</i>	1755	1765	1774	1785	1795	1805	1815	1825	1835	1845
Dametøj	39,4	41,1	33,5	36,9	33,9	27,3	25,2	30,4	35,7	29,7
Herretøj	11,7	7,1	10,3	8,7	11,1	20,1	20,5	16,2	19,5	19,3
Indbundne	19,7	19,6	23,9	23,1	28,2	20,4	29,5	27,9	20,5	27,5
I alt tøj	70,8	67,8	67,2	68,7	73,2	67,8	75,2	74,5	75,7	76,5
Sølv	15,3	16,8	18,4	18,1	14,7	13,8	12,4	9,5	7,7	6,9
Guld	2,9	8,4	6,7	2,0	5,0	9,0	4,4	6,9	8,4	7,8
Ure	1,5	1,5	2,7	2,5	3,4	5,1	4,3	5,8	4,3	6,1
Diverse	9,5	5,5	4,5	8,7	3,7	4,3	3,7	3,3	3,9	2,7
I alt andre panter	29,2	32,2	32,3	31,3	26,8	32,2	24,8	25,5	24,3	23,5

<i>% beløb</i>										
Dametøj	35,9	29,9	30,9	35,4	25,6	16,4	20,9	19,7	24,3	19,7
Herretøj	9,6	7,6	8,3	5,8	6,2	12,6	13,8	12,3	18,9	20,6
Indbundne	14,3	14,3	11,9	20,9	20,2	20,0	25,7	24,0	12,7	15,4
I alt tøj	59,8	51,8	51,1	62,1	52,0	49,0	60,4	56,0	55,9	55,7
Sølv	20,8	23,0	28,0	26,2	25,4	24,1	17,5	17,5	25,6	23,9
Guld	2,7	18,7	12,0	1,9	11,4	12,8	3,7	6,8	7,1	4,0
Ure	5,5	4,5	7,7	6,3	9,1	10,9	14,8	17,2	9,5	14,9
Diverse	11,2	2,0	1,7	3,5	2,1	3,2	3,6	2,5	1,9	1,5
I alt andre panter	40,2	48,2	48,9	37,9	48,0	51,0	39,6	44,0	44,1	44,3
Lån pr. pant rdl.-mark	2-2	2-0	2-0	2-0	2-0	2-0	3-5	2-1	2-3	2-1

Den ovenfor behandlede 90-årsperiode frembyder især en påfaldende konstans i henseende til gennemsnitslånets størrelse og til fordelingen på hovedgrupper. Det er vel især prisstabiliteten i et statisk samfund, der giver sig til kende i gennemsnitslånets ubevægelighed. Kun i 1815 kort efter statsbankerotten ses der en markant stigning i gennemsnitslånet, der snarest må tolkes som udtryk for, at »bedre« folk end ellers da så sig tvunget til at søge lån. Tøjgruppens bestandige overvægt svarer utvivlsomt til almuens normale besiddelse af løvsøre. Der kan spores en aftagende belåningsandel for dametøj og en tiltagende andel for herretøj, men om forklaringen herpå kan der kun gisnes. Ligeledes kan der spores en aftagende belåningsandel for sølvtøj og diverse og en tiltagende andel for guld og ure. Formodentlig afspejles her en bevægelse i ejendomsforholdet til løvsøre i mellemklassen.

Det belånte dametøj bestod af skørter, særke, kyser, forklæder, tørklæder, kofter, kåber, morgenkjoler, klokker og strimer, men også af finere ting som adrienner, contucher, sallopper, muffer, foerværkskåber og snøre kjoler. Herretøjet bestod af klædninger, kjoler, veste, bukser, frakker, kavajer, kapper, skjorter, strømper, huer og brystduge. Blandt de indbundne panter var duge, lagner, dynevår, pudevår, håndklæder, servietter, linned, garn, gardiner, børnetøj, stof, lærred, bomuld, kattun, sirts, calemark, damask, kippers, camelot, silke, gingang, duffel, bommesi, rask, nankin, drejl, emts, taft, cretonne, netteldug, multing og flor.

Assistenshusedler
fra 1761, 1834,
1850 og 1889.

Pr. No. 2236. Pant. Bogen Pag. 16 den 18 MAJ 1761 haver
Rdbr. *Enke* af Assistenz-Huset laant i Penge
1 Rdr. 5, og derfor sat til Pant *100 Rdr. af G.*
Andels Mørgel Rode,

1877/78

som kand staae til Indløsning ubi et Aar, og derfor betalt forud i Rente for 1 Maaned
med Rdbr. 1/2 R., men om bemeldte udsaaente Summa ey for inden Forsalds-Da-
gen den *18de* Marts bliver betalt eller Pantet fornyet, da forholde dermed
efter Forordningen den 29 Junii 1753, Assistenz-Huset ut supra.

Handlen

No. 12794 Pag. 596 den 16 Sept. 1834 haver
1834
Protocol. Rdbr. *Jacob*
60. *12794 - 1834*
som kan staae til Indløsning ubi et Aar, og hvorefter svares maanedlig i Rente Rdbr. 1 St. 6. og 2.
men dersom den her udsaaente Summa ikke inden et Aar indløses, da forholde med Daniel efter Forordn. 6 §.
Contr. *Handlen*

75

Handlen

1850. Nr. 9273 Pag. 196 den 21 Jan 1850 Aar
af Assistenzhuset laant
Rdbr. *2 Rdr. 10 Sk. 5 og 1/2*
Rdbr. 2 1/2 Rdr. og derfor sat til Pant: *1 Rdr. 10 Sk. 5 og 1/2*

323. som i et Aar kan staae til Indløsning, og hvorefter svares i Rente for den første Maaned Rdbr. 2 1/2 St. 5. og 1/2.
og for den herige Tid efter den deraf skede Bekjendtgjørelse; men, dersom bemeldte Pant ikke til forraandede Tid indløses,
foranstaaes samme bortlagt ved den første derefter afholdende Auction, Vilge Forordningen af 29 Juni 1753, § 6.
Contr. *Handlen*

Handlen

No. 91857 Pag. 157 den 7 OCTOBER 1889 for
af Assistenzhuset laant
Rdbr. *2 Rdr. 10 Sk. 5 og 1/2*
Rdbr. 2 1/2 Rdr. og derfor sat til Pant: *1 Rdr. 10 Sk. 5 og 1/2*

12
15. som i et Aar kan staae til Indløsning, og hvorefter svares i Rente for den første Maaned Rdbr. 2 1/2 St. 5. og 1/2.
og for den herige Tid efter den deraf skede Bekjendtgjørelse; men, dersom bemeldte Pant ikke til forraandede Tid
indløses, foranstaaes samme bortlagt ved den første derefter afholdende Auction, Vilge Forordningen af 29 Juni 1753, § 6.
forholde bliver afbrudt. Vilgigt Eventual af Auctionen kan fra 6 Uger efter Auctionens Slutning afhjætted i
1 Aar og 6 Uger ved Assistenzhuset.
Stulde Pantet ogsaa tabt ved Afskade, vil der for hver Rente modtaget kaan blive afbetalt 33 Rdr.
Contr. *Handlen*

Handlen

309

Assistenshusedler
 fra 1909, 1916,
 1941 og 1946.

Nr. 107583 Pag. 309 den 18. MARTS 1909 har
 af Assistenshuset laant

Ar. 50 *08630* *1/2 Stk. Stg.*
 Ere og derfor sat til Pant:

fem i **ect Mar** naar til Indløsning, og hvorefter svares en maanedlig Rente af 1 Procent. Saafremt Pantet ikke inden fornaevnte Tid indløses, foranstaltes det ovennævnte med Forordningen af 29de Juni 1753, bortset fra den første Auktion, som Assistenshuset derefter lader afholde.

Muligt Overbud ved Pantets Salg kan 6 Uger efter Auktionens Slutning erholdes udbetalt paa Assistenshuset; men hvis det ikke i Løbet af 1 Aar og 6 Uger er forlangt udbetalt, hjemfalder det til Erhvervsbureauet.

Skulde Pantet gaa helt tabt ved Udsæende, vil der imod Aflevering af denne Seddel for hver Krones modtagne Laan blive udbetalt 33 Ere.

Det kgl. Assistenshus i Kjøbenhavn. *H. Thuesen*
 Kontrolder. Assistenshuseforvalter.

Nr. 224670 Pag. 584 den 27. MARTS 1916 har
 af Assistenshuset laant

Ar. - *08636* *1/2 Stk. Stg. Pant*
 Ere og derfor sat til Pant:

fem i **ect Mar** naar til Indløsning, og hvorefter svares en maanedlig Rente af 1 Procent. Saafremt Pantet ikke inden fornaevnte Tid indløses, foranstaltes det ovennævnte med Forordningen af 29de Juni 1753, bortset fra den første Auktion, som Assistenshuset derefter lader afholde.

Muligt Overbud ved Pantets Salg kan 6 Uger efter Auktionens Slutning erholdes udbetalt paa Assistenshuset; men hvis det ikke i Løbet af 1 Aar og 6 Uger er forlangt udbetalt, hjemfalder det til Erhvervsbureauet.

Skulde Pantet gaa helt tabt ved Udsæende, vil der imod Aflevering af denne Seddel for hver Krones modtagne Laan blive udbetalt 33 Ere.

Det kgl. Assistenshus i Kjøbenhavn. *H. Thuesen*
 Kontrolder. Assistenshuseforvalter.

Nr. 5785 Det kgl. Assistenshus
 Nybrogade Nr. 2 -7. APR. 1941

Ved Forsyehen skrives Navn og nuværende Adresse herunder: Forfaldsdag: 7. OCT. 1941

Kr. *6*	6 pl Skeer 6 Gafler	Rosenkrantz
---------	---------------------	-------------

Pantet staaer til Indløsning i **6 Maaneder**, og der svares en maanedlig Rente af 1 1/2 pCt. for hver paabegyndt Maaned. Saafremt Pantet ikke inden fornaevnte Tid indløses eller fornyes, foranstaltes det bortset ved Assistenshusets Auktioner.

Muligt Overbud ved Pantets Salg kan 3 Uger efter Auktionens Slutning erholdes udbetalt ved Hovedkontoret, dog senest 1 Aar og 6 Uger efter Auktionens Slutning, da det ellers tilfalder Statskassen.

MULIG OVERSKUD KR 7.036
 HVDRE FOR KVITT.

E. Thuesen Distriktsforvalter
H. Thuesen Distriktsforvalter

DET KONGELIGE ASSISTENSHUS KØBENHAVN · DET KONGELIGE ASSISTENSHUS · KØBENHAVN

42474 DET KONGELIGE ASSISTENSHUS -1. OKT. 1946
 Ved Forsyehen skrives Navn og nuværende Adresse herunder: NYBROGADENS NR. 2 Forfaldsdag: 1. APR. 1947

Kr. *30*	1 p. D. Armbasur Lønnen usagte	Ellested
----------	--------------------------------	----------

Pantet staaer til Indløsning i **6 Maaneder**, og der svares en maanedlig Rente af 1 1/2 pCt. for hver paabegyndt Maaned. Saafremt Pantet ikke inden fornaevnte Tid indløses eller fornyes, foranstaltes det bortset ved Assistenshusets Auktioner. Muligt Overbud ved Pantets Salg kan 3 Uger efter Auktionens Slutning erholdes udbetalt ved Hovedkontoret, Nybrogade Nr. 2, Kl. 9-16, dog senest 1 Aar og 6 Uger efter Auktionens Slutning, da det ellers tilfalder Statskassen.

H. Thuesen Distriktsforvalter
 7. MRS 1947

Sølv-tøjet omfattede sko- og knæspænder, knapper, skeer, hovedvandsæg, dåser, stokke, bægre, halstoure, urkæder, skåle, stager, lysesaks, sukkerbøsser, tænger, signeter, mønter, krus, tepotter, pibehoveder, puncheøser, fingerbøl og rangler. Guldpanterne var i alt væsentligt ringe. Der forekom dog også stænger, slanger, penteloquer, ørenringe, medaljer og bøjlenåle, og til guldpanterne må regnes enkelte roser. Urene var navnlig sølv- eller tombaksure, men også enkelte guldure.

Spændvidden i panternes belåningsværdi vil ses af følgende oversigt, der viser højeste og laveste lån på enkelte udlånsdage med ca. 10 års mellemrum:

11. juni 1755	2 mk. f.eks. 1 blå silkeyse	16 rdl. 1 sort silke adrienne
11. juni 1765	2 mk. f.eks. 1 blårlærredslagen	21 rdl. 1 par sølvstager 1 lysesaks
11. juni 1774	2 mk. f.eks. noget garn	32 rdl. 4 mk. 1 guldkæde 23 ringe m.v.
11. juni 1785	2 mk. f.eks. 1 silketørklæde	51 rdl. 1 stuv brunt klæde
5. juni 1795	2 mk. f.eks. 1 skjorte	36 rdl. 4 mk. 1 sølvkande
11. juni 1805	2 mk. f.eks. 1 kobberkaffekande	35 rdl. 2 dynevår, 1 stk. lærred m.v.
11. juni 1825	2 mk. f.eks. 1 snørekjole	50 rdl. 1 guldur
11. juni 1835	2 mk. f.eks. 1 særk	200 rdl. 1 sølv potage m.fl. skeer
11. juni 1845	2 mk. f.eks. 1 par herrebukser	120 rdl. 1 sølv potage m.fl. skeer

<i>% antal</i>	1905	1915	1925	1936	1945	1955	1965	1974
Dametøj	16,9	5,1	8,1	10,8	19,2	20,2	5,6	2,3
Herretøj	17,8	17,1	17,7	29,9	26,7	20,2	13,9	2,4
Indbundne	22,6	16,0	9,6	10,5	18,5	8,9	1,2	0
I alt tøj	57,3	38,2	35,4	51,2	64,4	49,3	20,7	4,7
Sølv	10,6	28,0	23,5	15,0	9,3	14,7	13,3	16,8
Guld	9,2	13,1	16,2	11,6	6,4	8,4	24,8	34,1
Ure	16,2	15,4	14,9	12,3	8,0	16,5	19,2	14,5
Diverse	6,7	5,3	10,0	9,9	11,9	11,1	22,0	29,9
I alt andre panter	42,7	61,8	64,6	48,8	35,6	50,7	79,3	95,3

<i>% beløb</i>	1905	1915	1925	1936	1945	1955	1965	1974
Dametøj	5,0	1,8	6,4	5,9	12,7	16,0	5,7	2,7
Herretøj	18,5	8,3	10,4	21,7	31,7	18,1	7,6	0,9
Indbundne	12,1	4,7	4,5	3,2	10,9	3,5	0,5	0
I alt tøj	35,6	14,8	21,3	30,8	55,3	37,6	13,8	3,6
Sølv	8,2	17,9	21,1	18,6	8,9	27,4	11,9	17,8
Guld	21,1	23,8	31,8	21,3	8,8	7,7	39,6	44,6
Ure	27,9	18,8	21,2	15,3	9,3	13,3	9,2	7,0
Diverse	7,2	24,8	4,6	14,0	17,7	14,0	25,5	27,0
I alt andre panter	64,4	85,2	78,7	69,2	44,7	62,4	86,2	96,4

Det ses, at perioden siden århundredskiftet er præget af en voldsom stigning i gennemsnitslånet, der i det væsentlige beror på prisstigning, men som i de sidste 20 år også har forbindelse med velstandsstigning og forhøjelse af mindstelånet. Perioden indledes med den gammelkendte talmæssige overvægt for tøjpanterne, om end i afsvækket grad. Overvægten forsvinder fra 1915, men dukker op igen fra 1936, da tilgangen af klienter fra pantelånerne indledes, vokser i 1945, hvor der endog er beløbsmæssig overvægt, og forsvinder derefter endeligt, utvivlsomt i takt med den stigende velstand hos københavnernes. At herretøjets andel er stigende i forhold til dametøjets andel, kan i hvert fald delvis forklares med damemodens hyppige omskiftelser, der vanskeliggør belåningen. Det kan bemærkes, at det værdimæssige forhold $\frac{1}{3}$ mellem tøjpanterne og de andre panter i 1945 præcis er det omvendte af forholdet i 1785, og at denne ret moderate udvikling altså har taget ikke mindre end 170 år. Medens belåningen af sølvtøj kun forringes relativt omkring 1940, da assistenshuset overtager kunder fra pantelånerne, og i øvrigt viser små udsving, og medens belåningen af ure kulminerer i periodens begyndelse, viser belåningen af guld en stærkt stigende tendens, navnlig ved periodens slutning, hvor guldet værdimæssigt dækker næsten halvdelen af udlånet. En lignende tendens kan iagttages for diversegruppen, der omfatter væsentligt værdifuldere effekter i denne periode end i den første. Her drejer det sig øjensynligt om velstandsfænomener.

Det belånte dametøj bestod i 1905 og 1915 af kjoler, skørter, plydskåber, pelskåber, regnkåber, andre kåber, dameulstre, trøjer, slag, snøreliv, særke (snart kaldet chemiser), natkjoler, muffe, pelskraver, kostumer, langsjal, støvletter og sko. Senere kom pelscapecs og swaggers. Herretøjet bestod af jakkesæt, kjolesæt, jakker, veste, bukser, vinterfrakker, overfrakker, regnfrakker, pelsfrakker, ulstre, kapper, stortrøjer, skjorter, støvler og sko. Hertil kom senere vindjakker, smokingsæt, ruskindspjækkerter, ridebenklæder, motorjakker, pyjamas, cottoncoats, skistøvler og skindjakker. Blandt de indbundne panter var hvidevarer, trikotage og børnetøj af samme slags som forhen, men også duntæpper, divantæpper, bordtæpper, sofapuder, lommetørklæder og underliv. Metervarerne var især klæde, bomuldstøj, lasting, lærred, piqué og flor. Sølvstøjet omfattede spisebestik, kaffe- og testel, pokaler, bægre, svingkedler, medaljoner og medaljer, mønter, stager, vinkander, vinskilte, vinkølere, fade, skylleskåle, cigarkasser, cigaretetuier, tændstiketuier, papirknive og penskeskaffer. Under anden verdenskrig og straks efter belåntes en hel del kongemærker.

Guldpanterne var som tidligere for en stor del ringe, men hertil kom armbånd, halskæder, brystnåle, manchetknapper, ørenringe, cigaretetuier, til dels med diamanter eller stene. Tidligere tiders lommeure erstattedes siden 1925 gradvis af armbåndsure. Diversegruppen blev udvidet til at omfatte malerier, frimærkesamlinger, musikinstrumenter, skydevåben, cykler, fotoapparater, kikkerter, gulvtæpper, symaskiner, skrivemaskiner, taffelure, porcelænsfigurer og -platter, kufferter, lædermap-

*Pantsat »stor musik«
i magasinet
Nybrogade 4, kaldet
»bunden«.
Tegning af Kai Rich.*

per, cigartændere, fyldepenne, barbermaskiner, spisestel, støvsugere, radioapparater, højfjeldssole, grammofonplader, pladespillere, båndoptagere m.v. En kort overgang modtoges også fjernsyn og knallerter. Møbler og biler blev der aldrig fundet plads til.

Spændvidden i belåningsværdierne for laveste og højeste lån på enkelte udlånsdage i perioden vises nedenfor.

11. juni	1905	50 øre	1 glarmester-diamant	175 kr.	1 guld ankerur med kæde
11. juni	1915	1 kr.	1 vækkeur	600 kr.	1 frimærkesamling
11. juni	1925	50 øre	1 plet sukkerske	600 kr.	1 diamantring
11. juni	1936	1 kr.	1 fyldepen	475 kr.	1 diamantnål
11. juni	1945	1 kr.	3 lyseduge	400 kr.	1 fotoapparat
11. juni	1955	1 kr.	1 askebæger	800 kr.	forskellige sølvskeer
11. juni	1965	25 kr.	1 herreur	1.200 kr.	1 brillantring
11. marts	1974	55 kr.	1 tinkande	2.000 kr.	1 brillantring

Det følger af assistenshusets regulativmæssige diskretionspligt over for låntagerne, at der ikke kan gives udførligere oplysning om deres formål med at låne eller om den brug, de har gjort af de lånte penge. Det skal dog fremhæves, at der kun i meget begrænset omfang har kunnet gives lån til forretningsmæssige formål og da oftest til handlende, hvis varer hørte til de almindelige låneobjekter. Angående klienternes anvendelse af lånebeløbene kan henvises til den s. 312 omtalte undersøgelse fra 1971, hvorefter bl.a. 27,4 pct. af dem endnu på dette tidspunkt ville bruge pengene til mad.

Uge-, måneds- og årsrytme

Sæsonsvingningen i antallet af pantsætninger og indløsninger kan belyses af følgende oversigt, som angiver den procentvise fordeling pr. måned i 7 af de år, hvorom sådan oplysning kan skaffes.

<i>Pantsætning</i>	<i>1856-57</i>	<i>1892-93</i>	<i>1902-03</i>	<i>1909-10</i>	<i>1947</i>	<i>1957</i>	<i>1967</i>
Januar	9,2	8,2	9,0	8,5	7,9	9,6	10,3
Februar	7,8	7,8	7,6	7,7	6,6	7,7	8,4
Marts	7,3	7,6	8,3	8,2	6,6	8,4	8,3
April	7,4	9,1	8,6	7,7	8,0	7,5	8,4
Maj	9,0	9,7	8,7	8,0	10,3	8,7	8,8
Juni	8,0	9,5	8,7	9,7	9,4	8,4	8,0
Juli	9,3	6,3	9,2	9,1	9,2	9,3	9,1
August	9,2	8,3	8,1	9,0	8,5	8,7	9,5
September	7,7	7,5	8,1	8,2	8,4	8,1	7,6
Oktober	8,6	7,6	7,7	8,0	8,8	8,9	8,4
November	8,2	7,7	7,9	8,0	8,3	7,9	7,4
December	8,3	7,7	8,1	7,9	8,0	6,8	5,8
 <i>Indløsning</i>							
Januar	7,5	7,0	7,4	7,7	5,9	5,9	6,7
Februar	6,5	6,5	7,1	7,4	6,0	6,7	7,5
Marts	6,7	7,3	8,2	8,3	7,1	8,6	9,3
April	9,2	9,0	8,5	7,6	7,7	9,1	8,7
Maj	10,3	8,9	8,5	7,9	9,1	9,2	8,8
Juni	8,7	8,7	8,3	8,5	7,2	8,7	9,3
Juli	9,1	8,7	8,4	8,5	7,5	7,6	7,5
August	9,4	8,2	8,3	8,4	7,7	8,0	7,4
September	8,1	7,9	8,9	8,7	9,4	8,1	8,1
Oktober	9,0	9,9	8,9	9,2	11,6	9,2	8,8
November	7,9	9,3	8,4	8,5	9,7	8,8	7,9
December	7,6	8,6	9,1	9,3	11,1	10,1	10,0

Det ses heraf, at pantsætningen stadig har haft et højdepunkt i januar, utvivlsomt fremkaldt af vinterens arbejdsmangel i forbindelse med betaling af nytårsregninger og i nogen grad ødselhed i juletiden. Et andet højdepunkt viser sig i sommermånederne og er formodentlig påvirket af forlystelses- og ferieudgifter. Et lavpunkt optræder oftest i februar eller marts og et andet lavpunkt om efteråret eller i december. Her drejer det sig vistnok om døde perioder, hvor man er indstillet på at suge på labben. I december har det utvivlsomt spillet ind, at tingene ikke kunne undværes til belåning, fordi de skulle bruges i julen.

For indløsningens vedkommende møder vi højdepunkter i forårs- og efterårsmånederne, hvor sommer- henholdsvis vintertøjet har skullet hjem, og i december, hvor de belånte ting er hentet til brug i julen. Indløsning forud for andre højtider eller konfirmation har også altid været karakteristisk. Det må betones, at udsvingene i pantsætning og indløsning ikke er betydelige, fordi det tidsmæssigt primære har været henholdsvis pengetrangens opståen og den økonomiske evne til indfrielse.

Ved siden af sæsonsvingningerne har der i hvert fald siden 1842-45 kunnet iagttages en ugerytme, der ses af nedenstående oversigt over det procentvise antal af pantsætninger og indløsninger fordelt på ugedage.

	<i>Pantsætning</i>			<i>Indløsning</i>		
	<i>1842-45</i>	<i>1960-61</i>	<i>1973-74</i>	<i>1842-45</i>	<i>1960-61</i>	<i>1973-74</i>
Mandag	21,2	21,5	24,0	17,5	15,1	18,2
Tirsdag	17,4	19,5	19,4	15,5	12,0	13,4
Onsdag	11,9	17,3	17,3	10,9	10,3	17,3
Torsdag	17,5	13,5	16,4	16,4	13,2	24,3
Fredag	15,5	13,5	22,9	15,4	22,7	26,8
Lørdag	16,5	14,7		24,4	26,7	

Herefter var pantsætningen ufravigelig størst om mandagen, sagtens påvirket af dem, der havde brugt for meget i weekenden. Indløsningen har ufravigelig kulmineret før weekenden, fordi panter skulle tages hjem til brug i den, men også fordi den ugentlige lønningsdag eller dagen derefter er en naturlig indløsningsdag. Både pantsætnings- og indløsningsaktiviteten har konstant ligget lavest i ugens midterste dage.

For fuldstændigheds skyld må tilføjes, at der i hvert fald siden 1860 også har været iagttaget en månedsrytme. Herom må det være nok at oplyse, at pantsætningen var stærkest efter månedens midte, og at indløsning og fornyelse kulminerede omkring månedsskifte. Det er øjensynlig tidspunktet for lønudbetaling til månedslønnede, der har gjort sin indflydelse gældende her. Det må også fremhæves, at omslag i de almindelige økonomiske konjunkturer naturligvis har givet sig til kende på assistenshuset.

Udlånet set i forhold til indbyggertal

Forholdet mellem assistenshusets udlån og indbyggertallet i København og på Frederiksberg (fra 1900 tillige Gentofte kommune) vil fremgå af følgende:

	Udlånsantal	Udlånenes beløb	Folketal	Antal lån pr. indb.	Beløb pr. indb.
	1750	16.411	ca. 70.000	ca. $\frac{1}{4}$	knap 2 rdl.
15. januar	1769	70.900	142.000 rdl.	$\frac{7}{8}$	- 2 -
1. februar	1787	88.600	177.000 -	1	- 2 -
1. februar	1801	94.000	188.000 -	1	- 2 -
1. februar	1834	130.000	274.000 -	1	godt 2 -
1. februar	1845	137.000	291.000 -	1	- 2 -
1. februar	1855	166.000	343.000 -	1	- 2 -
1. februar	1870	200.000	462.000 -	1	- 2 -
1. februar	1890	141.000	1,0 mill. kr.	$\frac{2}{5}$	ca. 3 kr.
1. februar	1900	117.000	1,0 - -	$\frac{1}{4}$	- 2 -
1. februar	1910	138.000	1,5 - -	$\frac{1}{4}$	- 3 -
1. februar	1920	45.000	1,9 - -	$\frac{1}{4}$	- 3 -
5. november	1930	75.000	1,6 - -	$\frac{1}{10}$	- 2 -
5. november	1940	283.000	4,9 - -	$\frac{1}{4}$	- 5 -
7. november	1950	239.000	8,3 - -	$\frac{1}{4}$	- 10 -
26. september	1960	235.000	10,6 - -	$\frac{1}{4}$	- 10 -
1. oktober	1969	59.000	9,0 - -	$\frac{1}{14}$	- 10 -
1. januar	1973	40.000	8,0 - -	$\frac{1}{19}$	- 10 -

Det ses heraf, at udlånet lige til 1870 er vokset i takt med indbyggertallet. Den påfølgende svækkelse må antagelig tilskrives tab af omsætning til pantelånerne, og styrkelsen fra 1940 beror nok modsvarende på tilbagevandring af klienter fra de likviderende pantelånere. Den relative nedgang i udlånet fra 1969 skyldes navnlig velstandsstigning, men er også påvirket af filialernes nedlæggelse og hovedkontorets flytning samt mindstelånets forhøjelse. Det stigende lånebeløb pr. indbygger i 1940 og 1950 er naturligvis stærkt påvirket af prisstigning, men forklares i øvrigt ved tilgang af klienter fra pantelånerne.

Forholdet til fattig- og socialhjælp, folkepension m.v.

Til vurdering af assistenshusets betydning som socialt hjælpeinstitut er opstillet nedenstående oversigt, hvori de årlige udlånsbeløb incl. fornyelse af tidligere ydede lån sammenholdes med foreliggende oplysninger om hovedstadens udgifter til andre sociale foranstaltninger, i den ældste tid fattighjælp og senere bl.a. invalide- og folkepension. Oplys-

ningerne stammer fra Falbe-Hansen og Scharlings Danmarks Statistik og fra Hovedstadskommunernes Statistiske Årbog. Dog er udgiftsbeløbet 30.000 rdl. for 1753-54 beregnet på grundlag af den s. 65 gengivne oplysning om konventshusets ugentlige almisseudgift i forbindelse med et ganske løst skøn, der sætter børnehusets årsudgift til 10.000 rdl. Udgifterne i Frederiksberg og Gentofte er medtaget fra 1947-48.

	<i>Udlån og fornyelse</i>		<i>Kommunal socialudg.</i>	<i>Kvotient</i>
1753-54	61.459 rdl.		ca. 30.000 rdl.	204,8 pct.
1856-57	1.581.500 kr. (omr.)	1869	727.727 kr. (omr.)	217,3 -
1876-77	1.640.887 -		688.605 -	238,3 -
1886-87	1.660.746 -		1.478.000 -	112,4 -
1895-96	1,9 mill. kr.		2,4 mill. kr.	79,2 -
1905-06	2,0 - -		3,7 - -	54,1 -
1915-16	2,4 - -		8,0 - -	30,0 -
1925-26	3,5 - -		25 - -	14,0 -
1935-36	5,7 - -		36 - -	15,9 -
1947-48	17 - -		60 - -	28,3 -
1957-58	21 - -		154 - -	13,6 -
1967-68	16 - -		324 - -	4,9 -

Oversigten viser, at omfanget af assistenshushjælpen indtil midten af 1870'erne var mere end dobbelt så stort som omfanget af den øvrige offentlige hjælp, og at der omtrent til år 1890 var nogenlunde ligestilling. Assistenshushjælpens relative del er derefter aftaget hurtigt, dog med et opsving omkring 1940 efter tilgang af klienter fra de likviderende pantelånere, hvorefter den endnu i 1947-48 udgjorde 28,3 pct. af den øvrige offentlige hjælp. Ved den nyeste velstandsstignings begyndelse i slutningen af 1950'erne var procenten 13,6, hvorefter den i 1967-68 faldt til 4,9. Selv da har hjælpen på 16 mill. kr. haft sin betydning.

Kontrollører, fra 1. april 1937 hovedbogholdere ved assistenshuset

Niels Tranders 13.juni 1753 - 1.maj 1770

Morten Andersen Skou 1.juni 1770 - 4.oktober 1782

Jens Schultz 15.oktober 1782 - 17.marts 1783

Johannes Carlsen 24.marts 1783 - 24.oktober 1798

Frederik Ludvig Zuschlag 25.oktober 1798 - 18.januar 1808

Ole C. Funch 4.marts 1808 - 5.maj 1824

Richard August Paulli 23.maj 1824 - 5.december 1828

Hermann Christian Hassert 16.december 1828 - 3.april 1844

Michael Christian Bjerager 1.juli 1844 - 1.februar 1865
Johan Rubring Harboe d.y. 1.februar 1865 - 28.juni 1879
Carl August Meyer 1.september 1879 - 1.august 1888
Frederik Anderas Kjærulff 1.august 1888 - 1.august 1898
Martin Henrik Nielsen 24.august 1898 - 11.februar 1921
Kristen Eriksen Mose 1.april 1921 - 1.november 1932
Joakim Kristoffer Niels Braae 1.november 1932 - 1.oktober 1949
Svend Aage Vilhelmsen 1.oktober 1949 - 1.februar 1968

Hovedtaksatorer ved assistenshuset

Georg Frederik Peter Türcke 1853 - 1.september 1861
Wilhelm Lejmann 1.september 1861 - 1.november 1870
Agathus Marinus Theodor Abel 1.november 1870 - 1.december 1880
Martin Henrik Nielsen 1.december 1880 - 1.august 1888
Eduard Theodor Zierau 1.august 1888 - 1.november 1888
Gottlieb Charles Sendrup 1.november 1888 - 1.marts 1892
Jens Friis 1.marts 1892 - 4.september 1914
Sophus Andreas Christian Holgersen 1.oktober 1914 - 1.marts 1915
Olaf Fischer Sørensen 1.marts 1915 - 1.oktober 1924
Charles Sendrup 1.oktober 1924 - 1.april 1958
Jørgen Erik Stabell 1.april 1958 - 1.april 1974

Indleverings- senere afdelingskontorernes levetid, beliggenhed og bestyrere

A. Nybrogade 3 (6) oprettet 1.november 1853, nedlagt 1.oktober 1924
Peter Adolph Arnesen 1.november 1853 - 20.marts 1866
Erik Conrad Frederik Brummerstedt 1.august 1866 - 3.oktober 1875
Johan Henrik Valdemar Abel 1.februar 1876 - 30.september 1914
Georg Alexander Christiansen 1.oktober 1914 - 1.oktober 1924

B. Dronningens Tværgade 345, oprettet 1.november 1853, flyttet 1879
til Sølvgade 14, 1886 til Borgergade 136, april 1932 til Frederikssunds-
vej 60, oktober 1935 til Nørrebrogade 176, nedlagt 1.oktober 1962
Carl Ferdinand Klingenberg 1.november 1853 - 2.august 1864
Carl Frants Albert Klingenberg 1.juni 1865 - 23.november 1886
Victor Alexander Fischer 23.november 1886 - 1.august 1898
Georg Carl Abraham Bonfils 1.august 1898 - 1.oktober 1921
Niels Christian Fischer 1.oktober 1921 - 31.december 1952
Georg Julius Gothard Ratzenburg 1.januar 1953 - 11.august 1956
Arne Qvist 1.september 1956 - 1.oktober 1962

C. Store Kongensgade 69 på Christianshavn, oprettet 1.november 1853, flyttet 1866 til Overgaden neden Vandet 25, april 1868 til Overgaden neden Vandet 27, oktober 1878 til Wildersgade 37, oktober 1883 til Børnehustorvet 4, april 1890 til Overgaden neden Vandet 27, april 1931 til Tyrolsgade 1, oktober 1935 til Amagerbrogade 85, nedlagt 1. april 1965

Peter Alexander Torp 1.november 1853 - 12.juli 1865

Joachim Melchior 1.november 1865 - 12.november 1872

Peter Jørgen Fischer 24.januar 1873 - 1.november 1889

Theodor Valdemar Nielsen 1.november 1889 - 31.maj 1931

Gunnar Reinhold Sigvard Louis Bjerkén 1.juni 1931 - 1.april 1965

D. Blågårdsgade 3, oprettet 1.november 1866, flyttet april 1868 til Fælledvej 13, april 1877 til Nørrebrogade 24, april 1906 til Dosseringen 8, nedlagt 1. april 1922

Peter Felix Valentin Halck 1.november 1866 - 11.februar 1875

Johan Henrik Valdemar Abel 1.marts 1875 - 31.januar 1876

Hans Palle Hoff Melchior 1.februar 1876 - 1.maj 1880

Andreas Frederik Sørensen 1.maj 1880 - 4.august 1896

Eduard Theodor Zierau 1.september 1896 - 20.juni 1922

E. Vesterbros Torv 2, oprettet 1. maj 1880, flyttet april 1899 til Vesterbros Torv 53, oktober 1935 til Vesterbrogade 77, nedlagt 1. oktober 1959

Hans Palle Hoff Melchior 1.maj 1880 - 30.juni 1921

Aage Verdier 1.juli 1921 - 20.juni 1922

Eduard Theodor Zierau 20.juni 1922 - 1.april 1925

Poul Georg Christiansen 20.juni 1922 - 1.oktober 1959

F. Ryesgade 122A, oprettet 1.april 1886, flyttet oktober 1890 til Østerbrogade 32 C, oktober 1905 til Nordre Frihavnsgade 5, april 1939 til Sorøgade 4, nedlagt 1.juni 1955

Carl Joachim Madsen 1.april 1886 - 17.maj 1888

Bernhard Wulff 1.juli 1888 - 1.februar 1892

Gottlieb Charles Sendrup 1.februar 1892 - 18.juli 1905

Lauritz Hieronimus Brasch 1.august 1905 - 1.oktober 1928

Georg Julius Gothard Ratzenburg 1.oktober 1928 - 1.juni 1955

G. Griffenfeldsgade 47, oprettet 1.maj 1886, flyttet april 1887 til Griffenfeldsgade 60, oktober 1901 til Griffenfeldsgade 50, oktober 1935 til Griffenfeldsgade 45, 1.december 1941 til H. C. Ørstedesvej 70, nedlagt 1.oktober 1965

Carl Christian Marinus Møller 1.maj 1886 - 20.september 1888

Eduard Theodor Zierau 1.november 1888 - 31.august 1896

Carl Oluf Wideborg 1.september 1896 - 30.juni 1910

Christen Eriksen Mose 1.juli 1910 - 1.april 1921

Poul Johan Poulsen 1.juni 1921 - 30.juni 1936
Hjalmar Severin Heller 1.juli 1936 - 27.november 1944
Viggo Andreas Olsen 1.december 1944 - 1.oktober 1965

H. Møntergade 17, oprettet 1.maj 1886, flyttet 24.januar 1887 til Gothersgade 91, 21.april 1892 til Nørre Farimagsgade 27, april 1913 til Nørre Farimagsgade 19, oktober 1935 til Allégade 27, 1.august 1941 til Allégade 24A, nedlagt 1.oktober 1963

Ludvig Georg Alexander Gottlieb, 1.maj 1886 - 1.februar 1915
Sophus Andreas Christian Holgersen 1.februar 1915 - 31.august 1934
Oluf Kristian Kristensen 1.september 1934 - 30.marts 1959
Poul Georg Christiansen 1.oktober 1959 - 1.oktober 1963

J. Fælledvej 19, oprettet 15.juni 1936, nedlagt 1.oktober 1962
Eitel William Frederik Jensen 15.juni 1936 - 1.oktober 1962

K. Istedgade 142, oprettet 1. maj 1937, nedlagt 1.april 1965
Hans Christian Axel Ipsen 1.maj 1937 - 1.april 1965

L. Dronningensgade 48, oprettet 1.december 1937, nedlagt 1.juni 1956
Laurits Holger Larsen 1.december 1937 - 1.december 1949
Arne Qvist 1.december 1949 - 1. juni 1956

M. Strandboulevard 151, oprettet 15.oktober 1938, nedlagt 1.oktober 1963
Anders Erik Andersen 15.oktober 1938 - 1.oktober 1963

N. Falkonér Alle 57, oprettet 1.april 1941, nedlagt 1.oktober 1963
Gunnar Stuer Lauridsen 1.april 1941 - 1.oktober 1963

O. Mellemtoftevej 2, oprettet 2.november 1942, nedlagt 1.oktober 1962
Ejner Herluf Verner Madsen 2.november 1942 - 1.oktober 1962

Benyttet litteratur

Trykt i København hvor andet ikke er anført

- Andersen, Ernst: *Middelalderens renteforbud*, 1975
- Andersen, Herm.: *Kjøbenhavns Toldbod fra de ældste Tider indtil vore Dage*, 1915
- Arup, Erik: *Den finansielle Side af Erhvervelsen af Hertugdømmerne 1460-1487*, Historisk Tidsskrift 7. R. 4. bd. 1902-04.
- Aubert, L. M. *Kontraktspantets historiske Udvikling*, især i dansk og norsk Ret, Oslo 1876.
- Bang, Herman: *Fra Assistenshuset*, Herhjemme og derude, 1881
- Behrends, Louis: *Die Leihhauser in Hamburg*, Hamburg 1905.
- Biehl, Charlotte Dorothea: *Interiører fra Kong Frederik den Femtes Hof*, udg. 1909 af L. Bobé.
- Blaize, A.: *Des Monts de Piété et des Banques de Prêt sur Gage en France etc.*, Paris 1856
- Bokkenheuser, Chr.: *Viborg Købstads Historie I*, 1940 ved Sv. Aakjær.
- Brisman, Sven: *Sveriges Riksbank 1668-1918 I*, Stockholm 1918
- Bruun, Carl: *Kjøbenhavn I-III*, 1884-1901
- Compostella, Piero: *Monti di Pietà e Prestita Ebreico*, II Credito Pignoratizio 3, Milano 1968
- Compostella, Piero: *Banca del Monte di Milano*, Le Origini 1486-1528, Milano 1966
- la Cour, Vilh.: *Danmarks Historie I-II*, 1947.
- Dahlerup, Troels: *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation*, 1963
- Dahlmann, F. C.: *Danmarks Historie indtil Reformationen III*, 1843
- Dillen, J. G. van: *The bank of Amsterdam*, History of the principal public banks, Haag 1934
- Dons, Jens Bing: *Academiske Forelæsninger over den danske og norske Lov*, 1780-81
- Ellehøj, Sv.: *Christian 4.s tidsalder 1596-1660*, Danmarks historie, red. J. Danstrup og Hal Koch 7, 1970
- Elling, C.: *Philip de Lange*, 1931
- Falbe-Hansen, V. A. og H. W. Scharling: *Danmarks Statistik*, 1878-87
- Fischer, Josef: *Jøderne i København i det 17. Aarhundrede*, 1907
- Fuchs, Godtfried: *Ulykelige Hendelsers lykelige Hindrelser*, 1701
- Garde, H. G.: *Efterretninger om den danske og norske Sømagt IV*, 1835
- Glamann, Kirsten: *Det ældste danske kommercekollegium*, festskrift til Astrid Friis, 1963
- Gnudtzmann, A. og H. Lind: *Stor-København I-II*, 1907-08
- Gregersen, H. V.: *Åbenrå bys historie I* ved J. Hvidtfeldt og P. K. Iversen, 1961

- Hansen, Chr.: *Assistenshuset og de private Laanekontorer eller en Del af Københavns Skyggeside*, 1866
- Hansen, Holger: *Kabinetstyrelsen i Danmark 1768-1772*, I, 1916
- Hassø, A. G.: *Københavns Brandvæsens Historie*, 1931
- Hauch-Fausbøll, Th.: *Jødernes Færden og Ophold i den danske Stat i det 17. Aarhundrede*, Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur II, 1921
- Heiberg, P. A.: *Rigsdalersedlens Hændelser, 1787-93*
- Hekscher, E. F.: *The bank of Sweden in its connection with the bank of Amsterdam*, History of the principal public banks, Haag 1934
- Hesselberg, E.: *Juridisk Collegium*, I-IV, 1755
- Hjelholt, Holger: *Christian Hansen junior*, 1963
- Hjorth-Nielsen, H.: *Hans Blasen i Pæretæet*, Historiske Meddelelser om København, 1915-16, V, s. 118-26
- Højesteret 1661-1961, 2, ved P. Bagge, J. L. Frost og B. Hjejle, 1961
- Hoffmann, M.: *Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck*, Lübeck 1889-92
- Holm, Edv.: *Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720*, I. 1885
- Iuul, Stig: *Forelæsninger over Hovedlinier i europæisk Retsudvikling fra Romerretten til Nutiden*, udg. af O. A. Borum 1970
- Jensen, Sigurd: *Laanerenten i Danmark indtil 1914*, Laanerenten ved P. Nyboe Andersen 1947
- Jørgensen, Har.: *C. N. David*, 1950
- Jørgensen, Poul Johs.: *Dansk Retshistorie* 1. udg. 1913, 2. udg. 1947
- Kampmann, V.: *Mit forhenværende liv – i glimt*, 1971
- Kayser, Karl Johan Henrik: *Om det kgl. Assistenshus i København*, navnlig med Hensyn til dets Virksomhed som Understøttelsesanstalt for de Trængende, Dansk Tidsskrift I 1847
- Kellenbenz, Hermann: *Sephardim an der unteren Elbe*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 40, Wiesbaden 1958
- Krag, Niels og St. Stephanus: *Kong Christian III's Historie I*, 1776
- Kraus, Karl: *Die gewerbliche Pfandleihe*, Heidelberg 1911
- Kringelbach, G. A.: *Den civile Centraladministration 1848-1893*, 1894
- Kulischer, Josef: *Warenhandler und Geldausleiher im Mittelalter*, Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung 7. Bd., Wien und Leipzig 1908
- Lahde, G. L.: *Betragtninger over Københavns ulykkelige Ildebrand den 5., 6. og 7. Juni 1795*, 1795
- Langberg, Harald: *Hvem byggede hvad I*, 1968
- Lindbæk, Johs.: *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans*, 1907
- Linvald, A.: *Kjøbenhavns Brandforsikring 1731-1911*, 1913
- Lorenzi, L.: *Gli Istituti misti di Credito e di Assistenza*, Il Credito Pignoratizio 3-4, Milano 1963
- Lybecker, J. L.: *Applications-Udtog III*, 1784
- Marperger, Paul Jacob: *Montes Pietatis oder Leih-, Assistenz- und*

- Hülfshäuser, Leihebanken und Lombards*, Leipzig 1715, 2. Ausgabe bei L. H. G. v. Justi, Leipzig 1760
- Nathanson, M. L.: *Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finansvæsen fra 1730 til 1830 III*, 1834
- Nelson, Benjamin: *The Idea of Usury*, Princeton 1949, sec. edit. Chicago & London 1969.
- Nielsen, Axel: *Bankpolitik I*, 1923
- Nielsen, Axel: *Danske bankprojekter før Kurantbankens Oprettelse*, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1903
- Nielsen, M. H.: *Fattigvæsenet i Danmark 1536-1708*, Aarboeg for dansk Kulturhistorie 1897
- Nielsen, O.: *København paa Holbergs Tid*, 1884
- Nielsen, O.: *Københavns Historie I*, 1877
- Nystrøm, Ejler: *Gentofte Sogn i Fortid og Nutid*, 1916
- Palladius, Peder: *Danske Skrifter II og IV*, udg. af Lis Jacobsen 1914-22
- Paludan-Müller, C.: *Christian I's Rejse i Tydskland og Italien 1474-75*, Historisk Tidsskrift 5. R. 2. bd. 1880-81
- Paulli, C. W.: *Lübeckische Zustände im Mittelalter*, Lübeck 1872
- Pedersen, Axel H.: *Birketing i gl. Københavns Amt 1521-1965*, 1968
- Poliakov, Leon: *Les Banchieri Juifs et le Saint-Siège du XIII au XVII Siècle*, Paris 1961
- Ramsing, H. U.: *Københavnske Ejendomme og Skøder 1377-1728*, 1943
- Rasmussen, Erik: *Kurantbankens oprettelse*, Historisk Tidsskrift 1950-52, 11. R. 3. bd.
- Rasmussen, Erik: *Kurantbankens forhold til staten 1737-73*, 1955
- Reverdil, E. S. F.: *Struensee og det danske Hof*, udg. 1916
- Rubow, Axel: *Renteforhold i Danmark i Tidsrummet fra Reformationen til Christian V's danske Lov*, 1914
- Rung, Otto: *En Pige i to Spejle*, 1936
- Rørddam, H.: *Historiske Samlinger og Studier* bd. 2, 1896
- Salmonsens, E.: *Pantelaanervæsenet i København*, Nær og Fjern, dec.1875
- Schmoller, G.: *Die öffentlichen Leihhäuser*, Jahrbuch für Gesetzgebung u. W. Neue Folge IV Jahrgang I Heft, Leipzig 1880
- Sievekings, H.: *Die Hamburger Bank*, History of the principal public banks, Haag 1934
- Svendsen, Knud Erik: *Dansk Pengehistorie 1700-1818*, Dansk Pengehistorie 1968
- Stampe, H.: *Erklæringer, Breve og Forestillinger I*, 1793
- Thaarup, Fr.: *Offentlig Epistel til M. L. Nathanson*, 1832
- Thurah, Laurids: *Hafnia hodierna*, 1748
- Tode, Johann Clemens: *Tvivel om Assistenshuset gør al den Nytte, som det kunne gøre, og Forslag til en bedre Indretning i to Poster*, Iris 1791
- (Veile) Christen Ostensen: *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum*, 1641, 2. udg. 1665
- Vinding-Kruse, Fr.: *Ejendomsretten II*, 3. udg. 1951
- Æreboe, Rasmus: *Autobiografi* ved G. L. Grove, 1889

Billedfortegnelse

PLANCHER

- Vekseleren og hans kone. Maleri af Marinus van Roijmerswaele på Statens Museum for Kunst. Overfor side 16.
- Mons Pietatis i Milano. Pantsætningsscene på processionsbanner. Efter gengivelse i Piero Compostella: Banca del Monte di Milano, Le Origini 1486-1528. Overfor side 17.
- Børnehuset på Christianshavn. Bruuns Danske Atlas. Overfor side 64.
- Tiggertavle fra Næstved. Nationalmuseet. Overfor side 65.
- Radsted Hospital. Maleri af C. Wentorf 1892. Museet i Maribo. Overfor side 80.
- Første side i assistenshusets udlånsprotokol fra 1753. Fot. Politiken. Overfor side 81.
- Admiralitätsbygningen i Størrestræde på Holmen. Maleri af Rach og Eegberg. Nationalmuseet. Overfor side 96.
- Assistenshusporten i Nybrogade. Foto i Københavns Bymuseum. Overfor side 97.
- Gården i Nybrogade 4-6. Foto i Københavns Bymuseum. Overfor side 112.
- Nybrogade under branden i 1795. Koloreret stik af G. L. Lahde. Overfor side 113.
- Assistenshusbygningen og Pæretræet ca. 1820. Maleri af Chr. Vogelsang. Københavns Bymuseum. Overfor side 128.
- Højbro med vejerboden og assistenshuset i baggrunden ca. 1840. Foto i Københavns Bymuseum. Overfor side 129.
- Assistenshusbygningens forlængelse i Snaregade og den tilstødende bindingsværksbygning. Foto i Københavns Bymuseum. Overfor side 144.
- Verandaen i assistenshusets gård. Foto i Københavns Bymuseum. Overfor side 145.
- Overgaden neden Vandet, hvor assistenshusets indleveringskontor C og de billige lånekontorers kontor nr. 4 ligger side om side. Foto i Københavns Bymuseum. Overfor side 192.
- Pantsætning på assistenshuset. Tegning af Knud Larsen. Illustreret Tidende 19. november 1893. Overfor side 193.
- Sat ud. Maleri af Erik Henningsen 1892. Statens Museum for Kunst. Overfor side 208.
- Assistenshusbygningen set fra Slotsholmen. Foto i Københavns Bymuseum. Overfor side 209.
- Interiører fra assistenshuset. Fotos i Alb. Gnudtzmann og Helmer Lind: Stor-København II 1907 og i Illustreret Tidende 31. oktober 1915. Overfor side 248.
- Hos en pantelåner. Maleri af Frants Henningsen 1893. Af Statens Mu-

seum for Kunst deponeret på Haderslev Stiftsmuseum. Mellem siderne 248 og 249.

Arbejdertyper. Tegning af Aksel Jørgensen 1916. Overfor side 249.

Assistenshusets første varebil. Overfor side 256.

Unge klienter hos Vesterbros Samaritan under første verdenskrig. Foto i Nationalmuseets Folkemindesamling. Overfor side 257.

Assistenshusbygningen set fra Slotsholmen. Foto i Københavns By-museum. Overfor side 272.

Pantsætning på assistenshuset ca. 1940. Overfor side 273.

Taksator Ch. Sendrup i arbejde. Overfor side 288.

De arbejdsløse maleres demonstration 1952. Fot. Politiken. Overfor side 289.

Assistenshusauktion i Nybrogade 1957. Fot. Politiken. Overfor side 304.

Assistenshusbygningen overtages af kulturminister J. Bomholt og departementschef H. Rohde 1962. Fot. Politiken. Overfor side 305.

Publikumskø på Svanevej 1969. Fot. Politiken. Overfor side 305.

Assistenshussedler fra 1761, 1834, 1850 og 1889. Overfor side 320.

Assistenshussedler fra 1909, 1916, 1941 og 1946. Overfor side 321.

STREGTEGNINGER

Titelblad til Assistenshusforordningen af 1688. Side 27.

Titelblad til Assistenshusforordningen af 1699. Side 35.

Assistenshuset i Snaregade. Stik fra L. Thurah: Hafnia hodierna. Side 49.

Amagertorv med udsigt til assistenshuset på hjørnet af Store Færge-stræde og Store Kirkestræde. Stik fra L. Thurah: Den danske Vitruvius 1746-49. Side 59.

Titelblad til Assistenshusforordningen af 1753. Side 69.

Udsnit af Geddes perspektivkort over København 1757. Foto efter original i Københavns Bymuseum. Side 79.

Tallotteriet trækkes på Nytorv. Tegning af P. Klæstrup. Side 89.

»Den jødiske fastelavn«. Tegning af P. Klæstrup. Side 99.

Hos en lotterihøker på en trækningsdag. Tegning af P. Klæstrup. Side 101.

Jødiske marskandisere på hjørnet af Læderstræde. Tegning af P. Klæstrup. Side 115.

Jødefejden i 1819. Tegning af P. Klæstrup. Side 121.

I Gaarden ved Christianshavns Politistation. Tegning af Knud Gamborg. Side 147.

Larm i gaden. Tegning af P. Klæstrup. Side 157.

Bespisning i Almindeligt Hospital. Tegning af Alfred Schmidt. Side 175.

En plyndret skatteyder mellem finansminister Buhl og assistenshuset. Tegning af Chr. Hoff. Side 273.

Ind ad den trange port. Tegning af Ebbe Sadolin. Side 280.

Pantsat »stor musik« i magasinet Nybrogade 4. Tegning af Kai Rich. Side 323.

Navneregister

- Abel, Lorentz Gyntelberg,
fuldmægtig 142, 146, 151
- Albertsen, Albert, borgmester
76
- Anchersen, prokurator 60
- Andræ, C. C. G., finansmini-
ster 164
- Arentzen, Jacob, proviantfor-
valter 37, 38
- Arnesen, Peter Adolph, kon-
torbestyrer 146, 165
- Asmussen, Johan, folketings-
mand 306
- Assers, Lisbeth 17
- Bager, Oluf 17
- Bang, Herman, forfatter 202
- Bartholin, Caspar Christopher,
dommer 63
- Bauditz, F., redaktør 218, 244
- Berckentin, Chr. Aug. v.,
greve, minister 57, 62 77
- Berlème-Nix, R., fabrikant 244
- Berns, bankier 20
- Bernstorff, J. H. E., minister
77
- Berntz, Levin 45
- Berregaard, Christen, amt-
mand 56, 76
- Berregaard, Villum, højeste-
retsjustitiarius 77
- Biering, oberstløjtnant 20
- Bischoff, I., slotsforvalter 56
- Bisserup, Rasmus Mortensen,
karl 146
- Blasen, Hans, værtshusholder
105
- Boëris, Gerardus de, bankier
13
- Bonfils, Carl Joseph Julius, in-
validedirektør 165, 182, 217,
231, 237
- Borchmann, Jacob, justitsråd
54
- Braae, Joachim Kristoffer
Niels, hovedbogholder 280
- Brandes, Edv., finansminister
247, 250, 257, 258
- Bredahl, K., kontorchef 300
- Bræstrup, C. J. C., politidirek-
tør 165
- Brøndberg, Jørgensen, E., kon-
torchef 311
- Bugge, silke- og klædehandler
128
- Buhl, Vilhelm, stats- og finans-
minister 273, 276
- Buntmager, Henrik 17
- Bøfke, Ditmer, rådmand 25
- Cantor, Abraham, pantelåner
20
- Carl X Gustav 10
- Carlsen, Johs., kontrollør 104
- Caseres, Samuel de 21
- Christensen, Knud, invalidedi-
rektør 164, 170
- Christian I 14, 15
- Christian III 15, 16
- Christian IV 16, 19, 20, 21, 23
- Christian V 24, 31, 32, 61
- Christian VI 40, 43, 44
- Christian IX 173
- Christian X 260
- Christiansdatter, Mette, pante-
lånerske 25
- Christoffersen, Hans 91
- Clemens X, pave 30
- Cosimo de Medici 13
- Cronbech, Jens Sørensen 39
- Cuny, Jacques, hattefabrikant
76, 77
- Damgaard, Mads Eg, folke-
tingsmand 306
- Danner, grevinde 171
- Dassow, Heinrich, præst 13
- David, Christian Georg
Nathan, finansminister 156f,
173
- Davidsen, Chr., prokurist 56
- Dige, E., departementschef 282
- Dionys, Albert 19, 21
- Dixen, Lauritz, brygger 38
- Dorothea, dronning 15
- Douillac, Jean-Jacques, hatte-
fabrikant 76, 77
- Dreyer, Johan Christopher
Frederik, general, krigs- og
marinemini-ster, invalidedi-
rektør 202, 206f, 217
- Dyhr, tallotterikollektør 95
- Elesar, Samuel 25
- Erfeldt, Aron, tanddokter 95
- Estrup, J. B. S., indenrigsmi-
nister, senere konseilspræsi-
dent og finansminister 183f,
209, 213, 219, 223
- Ewald, Johannes, digter 94
- Fabritius, Friderich, Stads-
hauptmand 56
- Falsløw, Christen, kældermand
106
- Fenger, C. E., finansminister
187
- Fischer, Victor Alexander,
kasserer 231, 247, 249, 262
- Fleischer, Diderich Seckmann,
assessor 95, 100
- Fogh, Lars (Laurids), assi-
stenshusforvalter 95, 101f,
106, 110, 111, 129
- Fog-Petersen, G., landstings-
mand 258
- Føgt, Enevold Berregaard,
søkrigsprokurør 85
- Fonnesbech, C. A., finansmini-
ster 183
- Frederik I 15
- Frederik III 20, 21, 61

- Frederik IV 40, 42
 Frederik V 58, 61, 69
 Frederik VII 171
 Fribytters, Karen Christen 17
 Frode Fredegod 11
 Frølund, C. F. S., skolebestyrer, folketingsmand 188, 190
 Fuchs, Gottfried, banddirektør 32
 Fürst, Israel 25
- Gert, greve af Schauenburg 12
 Glahn, O. V., præst 205
 Godskesen, borgmester, landstingsmand 258, 259
 Goldschmidt, Bendix 25
 Gomez, Abraham 21
 Gomez, Casper, lombardforvalter i Glückstadt 21
 Gomez, Gabriel, finanskommissær 21
 Gottlieb, Ludvig Georg Alexander, assistenshusforvalter 214, 232, 247f, 253f, 262f
 Graah, Jacob Gregorius, grosserer, kvæsthusedirektør 74
 Grünbaum, Henry, finansminister 304, 306, 307
 Grønbeck, Jens, assessor 46
 Gustav III 26
 Gyldensparre, A., medlem af politikkommissionen 26
- Hansen, Chr., assistenshusforvalter 173, 174f, 181f, 257
 Hansen, Erik 17
 Hansen, Hans, udleveringsbetjent 132
 Hansen, H. C., toldassistent 130
 Hansen, H. P., folketingsmand 256, 259
 Hansen, Poul, finansminister 304
 Harboe, Johan Rubring, assistenshusforvalter 112f
- Harboe, Johan Rubring, fuldmægtig, senere kontrollør 106, 112, 126, 151, 152, 173, 181, 201
 Hassert, Hermann Christian, kontrollør 152
 Have, Thomas, folketingsmand 305
 Havning, Thomas, kgl. bygningsinspektør 286
 Hegedahl, Christian Hansen, assistenshusforvalter 126f, 182, 186, 257
 Heger, Steffen, rådmand, kvæsthusedirektør 68
 Heft, Tage, journalist 277
 Heilesen, landstingsmand 259
 Hejmdal 11
 Henningsen, O., statsaut. revisor 267, 271, 276, 292
 Henriques, Josua 22
 Henriques, Moses 22
 Hersleb, Peder, biskop 51, 55
 Hertz, Abraham 162
 Hindrup, auditør 95
 Hofgaard, Gerhard, grosserer, kvæsthusedirektør 74, 92, 105
 Hojer, Andreas, professor 42
 Holm, C., studiosus juris 114
 Holm, L. J., konferensråd 164
 Holm, Peter, assistenshusforvalter 74f
 Holstein, Carl v., greve, chef for søetaten 58, 81
 Holstein-Holsteinborg, godsejer, folketingsmand 184
 Holstein, Johan Ludvig v., greve, oversekretær 46
 Horn, politimester 60
 Hækkerup, Per, økonomi- og budgetminister 313
 Hørring, H. E., konseilspræsident og finansminister 233
- Ingerslev, Vitus, justitiarius 220, 222
 Innocens XI, pave 30
 Iversen, Christopher, rådmand 35
- Jachja, Samuel 19
 Jacobi, H. W., byretsdommer 281
 Jacobsen, Hartvig, højesterets-sagfører 281
 Jensen, B., medlem af politikkommissionen 26
 Jensen, Jens Peter, folketingsmand 306
 Jensen, N., Holbæk, folketingsmand 172, 184
 Jentoft, Iver, byfoged 44f, 48 59
 Jentoft, Johan Arndt, vicelagmand 57
 Jessen, Matthias, magistratspræsident i Altona 25
 Jessurum, Moses 25
 Jessurum, Simon, lombardforvalter i Altona 23f
 Jetsmark, Jens, generaldecisor, medlem af invalidebestyrelsen 170
 Jobst Hermann, greve af Schauenburg 23
 Jonquières, H. A. A. de, generalmajor 182
 Juel, Jens, præsident i kommercekollegiet 26
 Jørgen, prins 61
 Jørgensen, Hakon, politiassistent, senere opdagerchef 246, 256, 259
 Jørgensen, Thorvald, kgl. bygningsinspektør 275
- Kaas, Niels, lensmand 17
 Kamphøener, Bernhard 128
 Kampmann, Viggo, finansminister 293
 Kayser, Karl Johan Henrik, professor 137f
 Kierkegaard, Andrea Thomine, gift Hegedahl 126
 Kierkegaard, M. A., silke- og klædehandler 126
 Kierkegaard, Søren 126
 Kjærulff, Frederik Andreas, kontrollør 168, 202, 209, 216, 217, 228f

- Klevenow, Diderik Frandsen, assistenshusforvalter 34f, 48
 Klingenberg, Carl Ferdinand, kontorbestyrer 146
 Knudsen, Hans R., finansminister 298, 300
 Knudtz, Casper van der, rigens profos 16f
 Knuth, Ida Margrethe, grevinde 51, 56, 57, 65
 Kofoed, arbejdsmand 131
 Koren, Wilhelm Friemann, auditør 71
 Krag, J. O., statsminister 304
 Krebs 131
 Krieger, J. C., bygmester 77
 Kristensen, Tom, forfatter 279
 Købke, Adrian, regimentskvartermester 77
- Lange, Philip de, bygmester 45, 76, 77, 82
 Lassen, Peder Fjelderup, dommer 63
 Lauridsen, Gunnar Stuer, afdelingsbestyrer 283
 Lautrop, Hans Chr., etatsråd 56
 Leegaard, Andreas, justitsråd 54, 58, 60
 Lejmann, Wilhelm, taksator og kasserer 146, 192, 202, 208, 214, 216, 217
 Lerche, C., greve, general 56
 Leschly, Thøger Møller, fuldmægtig 126
 Levetzau, Emerentzia v., gift Raben 40, 44
 Levi, David Moses 25
 Levin, guldsmedemester 146
 Liebe, C. C. V., landstingsmand 184
 Lindemann, Jacob, assistenshusforvalter 40, 45, 48, 54
 Lou, Johs., læge, folketingsmand 257
 Lucas, evangelisten 9
- Lund, Lars, fuldmægtig 83, 88f
 Lunde, Johan, kældermand 106
 Lunding, Matthias, rådmann, fattigdirektør 85
 Luther 15
 Luxdorph, Bolle, generalprokurør 51, 52
 Luxdorph, medlem af politikommissionen 26
 Løn, Jens Nielsen Jensen, assistenshusdirektør, hovedrevisor 262f
 Løwe, Jens Hansen, assistenshusforvalter 68, 71f
 Løvendal, Woldemar, vicestatsholder 41
- Madvig, Gregers 53, 55
 Malling, P., professor, stadsbygmester 152
 Marcus, Natine, gift Unna 55, 64
 Marselis, bankier 20
 Mathiesen, Nicolaj Banner, stadsbygmester 82
 Melanchton, Philip 15
 Melchior, Hans Palle Hoff, kontorbestyrer 213
 Melchior, Nathan G., læge, professor 153
 Meyer, Carl August, kontrollør 182, 202, 208, 210, 217
 Meyer, Carl Georg Emil, kasserer 217, 220
 Michelsens enke, Christen 34
 Mimer, jætte 11
 Montaigu, comediant 35
 Morten Ågerkarl 16
 Munch, Diderich, kvæsthusdirektør, købmand 68
 Munch, Lauritz, dommer 63
 Munthe, dommer 63
 Mussaphia, Jacob 25
 Müller, Otto Georg Wilhelm, assistenshusforvalter 192f, 229
 Møller, C., distriktslæge 162
- Nathan, Margoles, gift Unna 50, 60, 64
- Neergaard, Niels T., stats- og finansminister 246, 255, 261, 263, 269
 Nellesmann, J. M. V., justitsminister 222
 Niels, bisp af Slesvig 13
 Nielsen, Gregorius, justitsråd 56
 Nielsen, K. Axel, justitsminister 305
 Nielsen, Martin Henrik, kontrollør 217, 219, 220, 231, 237, 241
 Nielsen, pantelåner 245
 Nørregaard, Lauritz, generalauditør 108, 110
- Odin 11
 Ogelby, Hans Jørgensen 76
 Oluf, konge af Danmark 13
- Palladius, Peder, biskop 16
 Palmstruch, Johan, bankdirektør 10
 Pasbjerg, Niels, lensmand 16
 Pedersen, Lauritz, brændevinsbrænder 38
 Pedersen, Mikkil, brygger 34
 Philip, Emmanuel, assistenshusbetjent 51, 53, 55
 Philip, Kjeld, finansminister 298
 Philipsen, C. F., ingeniør 267
 Philipsen, Gustav, boghandler, rådmann, M.F. 234
 Piloy, comediant 35
 Plessen, Birthe v., gift Raben 40
 Ploug, Carl, forfatter 133
 Poller, Jens, regimentskvartermester 51
 Pontoppidan, Carl, redaktør og rådmann 97
 Poulsen, Johan Anthon, admiral 45
 Pynnow, Henning 15
 Pürschel, V., folketingsmand 259

- Raben, Christian Frederik, amtmand 40, 44, 56
- Raben, Johan Otto, amtmand 34, 39, 40, 44
- Rafn, Peder Heyde, assistenshusforvalter 80, 81f, 88f, 91f
- Ramshart, Peder, etatsråd, toldinspektør 51, 56
- Rantzaу, Otto Manderup, greve, dommer 63
- Rasmussen, Carl, herredsfoged 199
- Ratzenburg, Georg Julius Gotthard, afdelingsbestyrer 288
- Redling, Claus, vinhandler 39
- Ree, B. F., landstingsmand 184
- Reimer, Claus, pantelåner 25
- Resen, Peder Hansen, magistratspræsident, professor, medlem af politikommissionen 26
- Resøwitz, Frederik Gabriel, præst, fattigdirektør 85
- Reventlow, Ida Margrethe, grevinde Knuth (se under K)
- Rheinländer, student 162
- Rievers, funktionær 202
- Rimestad, C. V., folketingsmand, redaktør 172, 180, 188, 190
- Rodsten, Jens, admiral 31
- Rosenberg, Casper, fuldmægtig 35
- Rosenkrantz, Palle, forfatter 246
- Rothe, Andreas Biørn, assessor 95, 100
- Rothenborg, D. 128
- Rubin, Marcus, generaldirektør 225f
- Ryberg, Niels, etatsråd, fattigdirektør 85
- Rytter, Svenning, justitsminister 257, 259
- Rützou, M., kontorchef 307
- Salmonsens, E., cand. polit. 192
- Samsøe, Fr. Danneskiold, greve, minister 83
- Schack, grevinde 56
- Schade, Clemmen, professor 56
- Schlichtkrull, A. C., departementschef 239, 250
- Schmidt, Erik Ib, departementschef 313
- Schmidt, Lorentz Jensen, fuldmægtig 51, 53
- Schmitt, Inger Gautier, landstingsmand 257
- Schouboe, Oluf Borch de, justitiarius 63
- Schoubye, Valdemar Jacob Emil, assistenshusforvalter 211f, 229
- Shouw, Joakim Frederik, professor 136
- Schroll, J. Z. v., generallieutenant, invalidedirektør 237
- Schøller, Maren Iversdatter, gift Wesling 32, 34
- Schønberg, Albert Emil Victor, assistenshusforvalter 220f
- Sehested, Chr. Thomesen, schoutbynacht 36
- Sehested, Lisbeth, gift Pasbjerg 16
- Seidelin, Hans, dommer, konferensråd 56
- Sendrup, Charles, taksator 281, 283, 284
- Sevel, Fr. Chr., dr. juris 71
- Siersted, Niels, byfoged 56
- Sivers, Johan, kaptajn 32
- Sixtus IV, pave 14
- Skibsted, Andreas, rådmand, kvæsthusedirektør 109
- Skjerne, Carl Godtfred, assistenshusdirektør 272f, 283
- Skou, Morten Andersen, kontrollør 85, 92
- Sofie Amalie, dronning 61
- Sofie Magdalene, dronning 41
- Sonne, Jens Michael, generalfiskal 54, 60
- Sonne, fru, pantelåner 245
- Sonne, landstingsmand 183, 184
- Spændrup, Mads Pedersen, brændevinsbrænder 94
- Stabel, Nicolaj, præsident 85
- Stampe, Henrik, generalprokurør 71
- Stampe, J., medlem af politikommissionen 26
- Steincke, K. K., justitsminister 258
- Steinmann, P. F., generallieutenant 182
- Stockfleth, F. W., kaptajn 121
- Stourup, Jens, rådmand 31
- Struck, Bertel, pantelåner 17
- Struensee, Johann Friedrich, kabinetsminister, greve 85, 86
- Støcken, Christian v., dommer 63
- Suhm, Anker Andreas, dommer 62
- Sørensen, Carl E., direktør, professor 298f, 305
- Sørensen, C. F., landstingsmand 258, 259
- Thueslev, Hans Julius, assistenshusdirektør 282f
- Thaarup, Fr., professor, etatsråd 120, 122f
- Tobiesen, F. C. H. E., landstingsmand, byfoged 184
- Tode, Johann Clemens, professor 95
- Tongelo, Abraham v. 18
- Torm, Erik, politimester 71
- Torp, Carl, professor 246
- Torp, Peter Alexander, kon-torbestyre 146
- Torstenson, general 21
- Tranders, Niels, kontrollør 72, 75, 78, 85, 90
- Treschow, Franz Christopher Bülow, assistenshusforvalter 216f
- Türcke, Georg Frederik Peter, taksator 142
- Tønder, Carsten, hoflakerer 56

- Unna, Joseph Ascher, pantelåner 64
- Unna, Meyer Joseph, assistenshusforvalter 44f, 62f
- Unna, Rafael Ascher, pantelåner 64
- Unna, Salomon Joseph, assistenshusforvalter 44, 50
- Ussing, Carl Theodor, justitarius 246
- Ussing, J. W. A., landstingsmand 184
- Wachs, C. F. A., konferensråd 164
- Vagel, Christine Sophie, gift Jentoft 45, 50, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68
- Valdemar V. Eriksen, hertug 12
- Wale, Claus de 17
- Wale, Gerardus de, bankier 13
- Wanier, Lambert, vinhandler 37, 39
- Wartberg, Peter, etatsråd 60
- Wesling, Nicolai, assistenshusforvalter 26f, 48
- Weyse, Johan Christopher, dommer 62
- Vibe, Michael, vicekansler, justitarius 26
- Wiborg, Niels, departementsdirektør, kvæsthusdirektør 129, 143, 153, 154, 164
- Wiborg, Niels Lindesøe, assistenshusforvalter 88, 92, 93, 94
- Vilhelsen, Svend Aage, hovedbogholder 283
- Willers, Inger 20
- Willumsen, Albret, pantelåner 16
- Willumsen, Lisbeth 16
- Wilster, E. H. C., generalmajor 182
- Wissing, Thomas, rådmand, kvæsthusdirektør 105
- Voigt, Caspar Hendrik, postmester 41
- Wørishøffer, I. A., generalmajor 182
- Wørle, indbrudstyv 218
- Zahle, C. Th., stats- og justitsminister 234, 257
- Zeltner, slotsforvalter 212
- Ziegler, Johan Heinrich, hofkonditor 45
- Ærbødigst (Viggo Barfoed), visedigter 251

Sagregister

- Admiralitetetskollegiet 60, 66, 67, 71, 74, 75, 80, 83, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 107, 108, 109, 111, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 135, 137
- Adresseavisen 91, 108, 109, 119, 152, 185, 191, 212
- Afbetaling 266, 269, 291
- Afdelingskontorer, se filialer
- Afdrag 140, 169, 211, 227
- Afleveringsforretning 80, 92, 93, 95
- Altona 23, 44, 113
- Amager 144, 145, 146, 259, 288, 301
- Amsterdam 10, 18, 21, 136
- Arbejderforeningen af 1860 163, 171, 172, 183
- Arbejdsløshed 163, 204, 213, 235, 238, 242, 286, 299
- Assistenshuse i udlandet 9f, 21, 23, 26, 30, 47, 96, 123, 129, 141, 143, 169, 170, 245, 255, 256, 257, 291, 295, 302, 305, 313, 315
- Assistenshuse udenfor hovedstaden 21, 23, 25, 84, 106, 112, 258, 274
- Assistenshuset i Frederiksborggade 34, 39
- Assistenshuset i Kvæsthusgade 26, 31, 34
- Assistenshuset i litteraturen 29, 84, 85, 95, 120, 122, 136, 156, 174, 192, 202, 250, 277, 279
- Assistenshuset i Nybrogade 76, 82, 107, 129, 151, 152, 212, 217, 275, 286, 300
- Assistenshuset i Snaregade 44, 45, 49, 55, 56
- Assistenshuset i Store Færgestræde 57, 68
- Assistenshuset på Amagertorv 40, 45
- Assistenshuset på Svanevej 300
- Auktion 9, 10, 11, 21, 22, 23, 30, 38, 42, 43, 54, 55, 58, 70, 73, 74, 79, 98, 106, 115, 116, 120, 123, 128, 130, 134, 138, 140, 144, 152, 153, 155, 159, 166, 185, 186, 194, 198, 201, 216, 220, 221, 223, 245, 254, 255, 261, 269, 275, 276, 280, 284, 287, 290, 292, 294, 296, 300, 305, 307, 309, 311, 319
- Auktionskredit 75, 223, 231, 241, 269, 276
- Auktionsomkostninger, se strafrente
- Auktionssalær 30, 33, 70, 75, 80, 98, 103, 118, 245, 295, 298, 310
- Auktionstab, se erstatningsansvar
- Banker 9, 18, 28, 36, 42, 44, 48
- Belgien 9, 136, 143, 149
- Berlin 123, 136, 141, 255
- Berlingske aviser 51, 52, 55, 135, 199, 212, 250, 256
- Berusede 185
- Bestyremøder 283
- Besvigelser, se misligheder
- Besættelsen, se verdenskrig II
- Billige lånekontorer 168, 171, 172, 174, 176, 181, 188, 189, 190, 196, 198, 204, 213, 224, 233, 234, 245, 248, 253, 259, 263
- Bindeklæde 186
- Boligministeriet 300
- Bombardement 113, 116
- Borgerrepræsentationen 130, 164, 174, 180
- Brand 32, 34, 40, 45, 68, 76, 107, 186, 248
- Brandforsikring 107, 109, 186
- Brussel 9, 143, 149
- Børn 185, 197, 234, 261
- Børnehuset 33, 46, 54, 62, 65
- Christiania 41
- Christianshavn 144, 145, 146, 148, 167, 272, 288
- Conseillet 46, 49, 53, 64
- Dagbladet 205, 218, 244
- Dagens Nyheder 251
- Dagstelegrafen 187, 205, 212
- Dansk Tidsskrift 136
- Databehandling (edb) 302, 307, 311
- Diamanter 10, 11, 15, 28, 70, 197, 215
- Diskretion 28, 53, 69, 123, 144, 145, 146, 166, 196, 200, 221, 234, 244, 260, 261
- Dreng 51, 72, 116, 275
- Driftsfond 240, 254, 267, 269
- Driftsresultat 39, 40, 56, 92, 95, 124, 126, 139, 156, 164, 170, 173, 187, 196, 215, 218, 232, 237, 245, 253, 268, 274, 280, 285, 292, 293, 294, 295, 298, 302, 304, 306, 309, 316
- Dusør 80, 91, 106, 110, 202, 205, 208, 220
- Eckernförde 113
- England 112, 136, 183, 311
- Ed 12, 13
- Edb, se databehandling
- Eftersyn 118, 223, 277, 292, 296, 310
- Ejerbevis 120, 123, 179, 183, 221, 234, 246, 261, 262, 266, 269, 290, 291
- Ekspeditionsforhold 27, 32, 34, 35, 45, 55, 57, 75, 91, 101, 118, 132f, 153, 160, 186, 202,

- 211, 231, 243, 246, 298, 299, 300
- Ekstra Bladet 243, 245, 250, 284
- Ekstraseddel 70, 128, 134, 278
- Eneret 47, 58, 69, 71, 123, 162, 165f, 183, 235, 258, 259
- Enkekassen 57, 65, 67
- Erstatningsansvar 12, 30, 63, 73, 88, 94, 109, 125, 127, 132, 146, 154, 168, 181, 210, 220, 228, 230, 238, 241, 255, 265, 268, 269, 276, 288
- Fattigvæsenet 46, 52, 54, 57, 58, 61, 62, 65, 66, 67, 85, 256, 326
- Filialer 121, 123, 140, 142, 144, 158, 169, 171, 172, 181, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 202, 210, 213, 225, 232, 235, 237, 248, 252, 255, 256, 257, 258, 266, 272, 274, 276, 286, 287, 298, 299, 300, 301
- Finansiering 19, 25, 26, 31, 34, 39, 40, 41, 45, 46, 50, 54, 56, 57, 58, 60, 70, 85, 114, 130, 144, 164, 240, 242, 254, 267, 269, 316
- Finanskollegiet 86
- Finansministeriet 164, 166, 168, 182, 186, 190, 191, 196, 197, 201, 206, 208, 211, 213, 217, 219, 222, 224, 226, 227, 229, 230, 232, 233, 236, 237, 240, 244, 247, 249, 250, 252, 254, 255, 257, 261, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 274, 275, 276, 281, 282, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 310, 311
- Finansudvalget 186, 187, 190, 275, 286, 292, 293, 295
- Fireskillingsubskriptionen 182
- Flensborg 12, 173
- Flyveposten 155
- Folketinget 162, 163, 164, 172, 187, 190, 192, 224, 234, 245, 256, 257, 259, 274, 305
- Folkets Avis 168, 187, 232, 251, 263
- Fornylse 23, 29, 70, 102, 103, 153, 158, 180, 209, 210, 261, 264, 274, 276, 286, 289, 301, 302, 310
- Forordning af 3. april 1688 26f
- Forordning af 31. januar 1699 32, 45, 47, 48, 50, 53, 54, 58, 62, 63
- Forordning af 29. juni 1753 69f, 86, 103, 118, 122, 124, 128, 131, 149, 165, 172, 197, 200, 218, 233, 240, 241, 260, 311
- Forskudspanter 148
- Frankrig 9, 143, 170, 183, 256, 295, 302
- Frederiksberg 187, 237, 272, 301
- Frederiksstad 25
- Fuldmægtig 32, 35, 38, 46, 50, 51, 53, 80, 83, 88f, 91, 95, 112, 126, 133, 144, 151, 202, 217, 231, 242, 274
- Fædrelandet 133, 135
- Gennemsnitslån 55, 72, 137, 158, 177, 195, 217, 231, 253, 258, 279, 285, 293, 302, 309, 320
- Glückstadt 19, 21, 24, 113
- Gældsfængsel 17, 54
- Hamburg 10, 14, 23, 255
- Hamstring 248, 279
- Henstand 132, 153, 209, 261, 276, 312
- Hittegods 262
- Hjemfaldsfrist 10, 11, 22, 23, 33, 70, 210, 292
- Holland 9, 136
- Holsten 14, 15
- Hælerprivilegium 29, 31, 37, 41, 71, 118, 124, 131, 163, 174, 179, 182, 183, 199, 205, 207, 217, 220, 225, 232, 233, 244, 246, 256
- Højesteret 37, 44, 50, 52
- Indbrud 51, 84, 86, 87, 240
- Indenrigsministeriet 163, 172, 182, 183, 184, 235
- Indleveringskontorer, se filialer
- Indløsning 21, 23, 29, 38, 51, 132, 144, 145, 159, 169, 180, 196, 203, 210, 286, 301
- Instrukser 68, 75, 83, 94, 132, 146, 167, 202, 207, 209, 210, 217, 219, 228, 229, 230, 231, 235, 238, 248, 268, 269, 276, 289
- Invalidebestyrelsen 164, 166, 168, 169, 170, 182, 190, 191, 196, 197, 198, 201, 202, 206, 212, 213, 219, 223, 224, 226, 229, 234, 238
- Invalideforsørgelsesfonden for militæretaternes underklasser 156, 164, 238
- Italien 9, 47, 96, 295, 302
- Jubilæum 238, 279
- Jurisdiktion 30, 37, 48
- Justitsministeriet 165, 197, 222, 235, 245, 246, 247, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 270, 289, 296, 305, 311, 314
- Jægersborg 42
- Jøder 9, 14, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 30, 41, 44f, 62f, 71, 84, 95, 96, 116, 121, 162
- Kancelliet (danske kancelli) 26, 37, 41, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 58, 59, 64, 85, 105, 122, 124, 126
- Kassedifferencer, se erstatningsansvar
- Kasseeftersyn 153, 165, 208, 215, 238, 269
- Kassemangel 214, 289
- Katalog 55, 70, 80, 103, 116, 131, 185, 223, 261, 277, 296, 310
- Kaution 40, 47, 68, 92, 126,

- 128, 145, 215, 276, 282
- Kiel 14, 15, 113
- Kirken 9, 11, 13, 14, 15, 16, 20
- Klientel 26, 36, 44, 47, 69, 98, 101, 121, 137, 138, 144, 148, 149, 152, 155, 156, 158, 160, 176, 177, 181, 189, 192f, 197, 201, 203, 207, 209, 213, 218, 222, 225, 231, 233, 234, 238, 240, 242, 250, 253, 254, 255, 272, 277, 291, 294, 312, 317
- Klokken 5 250
- Kolera 152
- Kommercekollegiet 24, 26, 36, 37, 41, 42, 43, 44
- Kommissarier 37, 52, 54, 58, 60, 71, 85, 95, 97
- Kommission 236, 292
- Konjunktursvingning 39, 81, 111, 113, 125, 154, 155, 157, 159, 163, 177, 204, 212, 213, 223, 235, 238, 242, 253, 254, 273, 279, 284
- Konkurs 39, 51, 64
- Konservative 297
- Kontrollør 72, 75, 85, 125, 126, 201, 208, 210, 217, 228f, 238, 248, 265, 268, 269, 271, 274, 276
- Kontorhold 29, 72, 74, 130, 133, 135, 143, 145, 150, 151
- Konventshuset 46, 61, 65
- Kosterbladet 206, 207, 220, 225, 226, 244, 246, 248, 262, 308
- Kosterfonden 270
- Krig 18, 19, 21, 36, 40, 60, 66, 81, 111, 113, 150, 172, 247, 248, 253, 256, 279, 283
- Kriminalistforeningen 246, 256
- Kulturministeriet 300, 304
- »København« 225, 251
- Københavns kommune 130, 170, 173, 180, 183, 187, 190, 205, 207, 212, 237, 245, 272, 299, 304, 307, 313
- Københavns Posttrytter 45
- Kørsel 145, 148, 188, 248, 249
- Landmilits 36
- Landstinget 183, 234, 257, 258
- Legitimation 120, 123, 163, 170, 172, 221, 246, 249, 257, 260, 261
- Lombarder 9, 10, 21, 23, 112, 120
- London 136
- Luksus 120, 122, 158, 177, 199, 203
- Løbedage 70, 276
- Løbetid 9, 10, 11, 15, 19, 21, 23, 29, 42, 43, 48, 70, 73, 127, 167, 184, 185, 186, 188, 199, 212, 272, 289
- Lønning 55, 72, 74, 75, 83, 85, 92, 110, 125, 126, 150, 151, 168, 173, 182, 186, 192, 217, 231, 236, 241, 266, 271, 274,
- Lønningrådet 266
- Lübeck 13, 14, 15, 136, 143 285, 295
- Låneniveau, se vurdering
- Magasinforhold 73, 75, 78, 129, 144, 145, 152, 189, 198, 211, 215, 217, 248, 261, 269, 270, 272, 289, 300, 301, 303, 311
- Magistraten 27, 32, 39, 41, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 104, 130, 172, 173, 179, 180
- Malmö 314
- Marineministeriet 129, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 164
- Marskandisere 118, 135, 166, 168, 198, 223, 256, 284, 290
- Mindstelån 100, 136, 189, 192, 276, 292, 300, 301, 306, 312, 315
- Minus 206, 209, 269
- Misligheder 44, 46, 48, 50, 52, 53, 58, 60, 62, 88f, 132, 214, 227f, 263, 267, 270, 281
- Monopol, se eneret
- Mons pietatis (monts de piété) 9, 30, 47
- Mølskade 80, 102, 125, 129, 213, 276, 286, 301
- Månedstrytme 163, 325
- Nationaltidende 205, 250
- Norge 41, 129, 315
- Næringsloven 166, 172
- Nørrebro 167, 180, 181, 213, 226, 272, 300, 301
- Odense 106
- Omskrivning (nedsættelse eller forhøjelse af lån), se afdrag
- Omsætningsafgift 293, 309
- Onkel 112, 203
- Oslo 315
- Overarbejde 168, 216, 219
- Overskud (auktionsoverskud) 9, 10, 11, 15, 20, 21, 22, 23, 28, 31, 33, 38, 43, 46, 50, 54, 56, 60, 62, 70, 98, 103, 104, 109, 118, 119, 128, 133, 159, 178, 185, 194, 287, 292, 298
- Pant 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 28, 32, 36, 37, 42, 43, 44, 55, 72, 103, 108, 113, 120, 167, 171, 189, 193, 198, 215, 248, 254, 284, 290, 294, 300, 301, 306, 319
- Panteantal 52, 55, 134, 137, 140, 148, 150, 152, 157f, 163, 176, 181, 190, 192f, 198, 209, 211, 217, 231, 242, 253, 257, 258, 273, 279, 285, 293, 298, 302, 305, 308, 315, 326
- Pantekontrol 132, 267, 269, 270
- Pantelånere 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 30, 31, 40, 41, 47, 48, 59, 71, 84, 95, 96, 97f, 119, 121, 123, 128, 137, 142, 154, 158, 162, 163, 165, 168, 171, 174, 176f, 182f, 188, 189, 192, 197, 221, 223, 225, 245, 256f, 272, 273, 293, 299, 304, 305, 308, 311, 313, 314
- Paris 143, 169, 170, 257, 295, 302
- Pension 74, 81, 83, 93, 111, 124
- Personale 32, 35, 40, 45, 53, 55, 72, 110, 125, 143, 146, 150, 151, 182, 189, 190, 192,

- 216, 236, 241, 242, 254, 256, 263, 266, 270, 274, 283, 284, 285, 288, 289, 295, 301, 302, 303, 308, 309, 310, 312, 315
- Personaleforeninger 249, 268, 283, 288, 289, 291, 292
- Personalekøb 223, 228, 236, 249, 256, 266, 268, 276, 292
- Personalelån 269, 270
- Pest 38, 39
- Polen 9
- Politiet 71, 131, 132, 165, 170, 179, 183, 185, 189, 197, 199, 200, 206, 207, 218, 219, 220f, 226, 235, 242, 246, 256, 260, 262, 268, 269, 287, 308
- Politiken 250, 265, 284
- Politikmissionen 26
- Politivennen 112, 114f
- Pressekritik 51, 86, 115f, 133, 135, 152, 168, 174, 180, 186, 199, 218, 225, 227, 232f, 243f, 250f, 256, 263, 265, 284
- Privatbanken 181
- Pæretret 105, 133, 152, 263, 304
- Raketten 118
- Regeringen 300, 307
- Regnskab 22, 27, 38, 51, 53, 60, 127, 131, 132, 144, 146, 153, 164, 216, 262, 265, 277, 286, 303, 316
- Regulativ 260, 261, 268, 276, 289, 292, 297
- Reklame 186, 212, 224, 294
- Rente 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 29, 30, 33, 36, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 62, 70, 71, 73, 85, 86, 93, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 110, 114, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 135, 139, 141, 142, 143, 144, 149, 153, 156, 162, 165, 167, 170, 171, 172, 176, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 189, 192, 194, 197, 200, 211, 233, 245, 254, 256, 257, 258, 259, 268, 272, 287, 293, 295, 305, 306, 309, 310, 314, 315, 316
- Rentekammeret 42, 74
- Restlån 205f
- Rettetinget 16
- Revision 28, 74, 81, 129, 153, 208, 238, 263, 264, 267, 292, 294
- Ribe 16
- Rom 30, 96
- Røverier 283
- Samarbejdsudvalg 283, 287, 291, 292, 296
- Seddel 9, 15, 17, 22, 23, 28, 48, 50, 53, 56, 58, 63, 73, 100, 102, 145, 166, 281, 285, 287, 292, 303, 308
- Seddelbelåning 85, 96, 119, 121, 122, 128, 130, 154, 159, 167f, 171, 177, 185, 189, 195
- Seddelsalg 85, 103, 178, 242, 250, 260
- Skifteretten 38, 51, 53, 54
- Slesvig 12, 13, 14
- Sletning 132, 227, 271, 285, 303
- Slotsloven 41
- Smållån 100, 140, 141, 143, 145, 149, 158, 167, 170, 177, 189, 194, 195, 211, 253, 257, 291, 295
- Social-Demokraten 250
- Socialreformen af 1933 272, 299
- Sparekassen for København og Omegn 171
- Spekulationslån 197
- Spidsbelastning 74, 80, 98, 101, 118, 133, 134, 138, 148, 160, 203, 286, 298, 301
- Spindehuset 60, 63
- Spøgeri 106
- Staden Københavns 32 mænd 50
- Statistik 32, 52, 55, 72, 76, 79, 82, 92, 111, 114, 122, 124, 125, 128, 130, 134, 137f, 141, 148, 156f, 163, 167, 176, 177, 181, 188, 189, 192f, 209, 211, 217, 223, 224, 231, 242, 253, 257, 258, 262, 273, 276, 279, 285, 292, 295, 297, 298f, 302, 304, 306, 308, 309, 312, 313, 315, 316, 317f
- Statsministeriet 304
- Statsrevisorerne 294
- Stempelafgift 23, 38, 100, 172
- Strafansvar 54, 62f, 88f, 132, 214, 227, 263
- Strafrente 80, 98, 103, 116, 261, 276
- Størstelån 197, 269, 290
- Sverige 10, 291, 313
- Sættfolk 18, 34, 56, 72, 73, 98, 103, 106, 119, 123, 127, 131, 133, 134, 140, 141, 142, 145, 146, 148, 165, 171, 172, 178, 183, 184, 185, 186, 190, 243
- Søkvæsthuset 60, 66, 68, 71, 74, 75, 86, 92, 95, 101, 104, 105, 123, 136, 140, 142, 143, 144, 146, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 162, 164
- Tabte sedler 22, 30, 70
- Taksator 72, 145, 168, 220, 236, 242, 244, 266, 269, 274, 276, 277, 281, 284
- Taksatrice 55, 72, 154, 188, 236, 274
- Tallotteriet 88, 95
- Telegraphen 121
- Tilsvær, se erstatningsansvar
- Tjenestebolig 74, 75, 78, 85, 106, 146, 247, 282, 304
- Tjenesteforseelse 265, 281
- Toscanere 9, 13
- Trængsel 38, 51, 75, 81, 91, 97, 98, 101, 203
- Tyske kancelli 23
- Tyskland 10, 123, 141, 143, 255, 295, 302
- Tyvekoster 9, 10, 11, 22, 23, 24, 29, 31, 36, 41, 71, 165,

183, 185, 188, 195, 199, 218,
 220, 222, 225, 233, 246, 249,
 256, 262, 270, 308
 Tyveri 111, 181, 228, 270
 Tøjpanter 37, 55, 72, 154, 155,
 270, 279, 284, 286, 296, 309
 Tønning 25, 113

 Udlånspligt 10, 23, 31, 69, 114,
 155, 167, 200, 204, 206
 Ugerytme 16, 97, 138, 160,
 169, 203, 237, 276, 286, 298,
 301, 308, 325
 Ugeskrift for Retsvæsen 246
 Udsalg 297
 Ungarn 311

 Valby 272, 301
 Varepartier 10, 11, 19, 30, 32,
 33, 36, 37, 43, 127, 155, 197,
 215, 281, 290

 Vartov 46
 Venstre 297
 Ventenumre 118, 133, 134, 274
 Verdenskrig I 247, 248, 253
 Verdenskrig II 279, 283
 Vesterbro 180, 187, 190, 202,
 213, 255, 272, 288, 301
 Viborg 25
 Vindikationsret 233, 262, 267
 Vurdering 28, 70, 72, 96, 99,
 104, 111, 114, 123, 130, 134,
 135, 140, 145, 154, 155, 167,
 178, 188, 189, 198, 210, 212,
 215, 224, 231, 233, 239, 242,
 254, 277, 279, 282, 293, 294,
 295, 296, 297, 309
 Vægter 87
 Værdipapirer 10, 43, 70, 233,
 299

 Wæth 11, 12

 Ægteskab 12, 267

 Østerbro 214, 272, 288, 301
 Økonomi- og budgetministeriet
 312, 313, 315

 Åbenrå 12
 Åbningstid 70, 73, 97, 100, 101,
 105, 108, 114, 121, 133, 149,
 167, 169, 170, 186, 189, 190,
 196, 232, 236, 248, 254, 276,
 294, 300, 301, 308
 Åger 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
 16, 18, 20, 42, 45, 46, 47, 48,
 50, 58, 59, 62, 71, 72, 101,
 102, 104, 110, 122, 130, 140,
 142, 154, 162, 165, 174, 188,
 295, 305, 314
 Ålborg 274
 Århus 274
 Årsrytme 324

© G. E. C. Gads Forlag 1976

Mekanisk, fotografisk eller anden
gengivelse af denne bog eller
dele af den er ikke tilladt
ifølge dansk lov om ophavsret

Clicheerne udført hos
F. Hendriksens Eftf. Reproduktionsatelier
Bogbinderarbejdet fra
A. Pedersen og Søn, København
Sat hos Nielsen & Lydiche
og trykt i Langkjærs Bogtrykkeri
København
Typografisk tilrettelægning og
bind af Erik Ellegaard Frederiksen IDD

ISBN 87-12-87585-6

